Világ proletárjai egyesüljetek!

LENIN

MŰVEI

2

AZ OROSZNYELVŰ KIADÁS
AZ OK(b)P IX. KONGRESSZUSÁNAK
ÉS A SZOVJETEK
II. ÖSSZSZÖVETSÉGI KONGRESSZUSÁNAK
HATÁROZATA ALAPJÁN JELENIK MEG

V. I. LENIN

MŰVEI

SZIKRA KIADÁS BUDAPEST

V. I. LENIN
MŰVEI

2.
KÖTET

1895—1897

SZIKRA KIADÁS BUDAPEST 1951

Az orosz eredeti címe:

ИНСТИТУТ МАРКСА–ЭНГЕЛЬСА–ЛЕНИНА ПРИ ЦК ВКП(б)
В. И. ЛЕНИН. СОЧИНЕНИЯ
ИЗДАНИЕ ЧЕТВЕРТОЕ. ТОМ 2. ОГИЗ. ГОСПОЛИТИЗДАТ. 1946

Lenin műveinek magyar kiadása a moszkvai Marx—Engels—Lenin Intézet által sajtó alá rendezett negyedik orosznyelvű kiadás nyomán, a Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének határozata alapján jelenik meg.

ELŐSZÓ

A második kötet V. I. Lenin 1895—1897-ben írt műveit tartalmazza.

A kötetbe felvett munkák első csoportja — „Engels Frigyes", „A Szociáldemokrata Párt programtervezete és annak magyarázata", „Az orosz szociáldemokraták feladatai" és „Melyik örökségről mondunk le?" — az orosz marxisták programbavágó, taktikai és szervezeti feladatainak kidolgozásával foglalkozik.

A kötetnek jelentős részét teszik Leninnek a narodnyikok ellen irányuló gazdasági művei: „A gazdasági romanticizmus jellemzéséhez", „Az 1894/1895-ös kusztárösszeírás Perm kormányzóságban és a «kusztár»-ipar általános kérdései", „A narodnyik tervkovácsolás gyöngyszemei" és más művek.

A kötetben elhelyezett munkák harmadik csoportja Lenin agitációs műveit foglalja magában: „A gyári munkásokon behajtott bírságokról szóló törvény magyarázata", és „Az új gyári törvény" c. brosúrákat, „A Thornton-gyár munkásaihoz és munkásnőihez" és „A cári kormányhoz" c. röplapokat, továbbá a „Min törik a fejüket minisztereink?" c. cikket.

Amikor Lenin 1897-ben és 1898-ban „A gazdasági romanticizmus jellemzéséhez" c. munka legális kiadásait előkészítette, a cenzúrára való tekintettel kénytelen volt a „marxista elmélet" szavak helyett a „legújabb elmélet" szavakat, „Marx" helyett — „az ismert német közgazdász", „ez a szocializmus" helyett — „ez a tanítás" szavakat írni és így tovább. Ennek a munkának 1908-as kiadása idején Lenin az említett kifejezések jelentős részét vagy

magában a szövegben igazította ki, vagy jegyzetekben fűzött hozzájuk magyarázatot. Lenin Műveinek 2—3. kiadásában Leninnek ezeket a kiigazításait lábjegyzetek formájában közölték. Ebben a kiadásban a mű szövegébe vannak beiktatva.

V. I. Lenin Műveinek előző kiadásaiban „Az orosz szociáldemokraták feladatai" c. munka Lenin kéziratának másolata alapján jelent meg. Ebben a másolatban több elírás és más pontatlanság van, amelyek a másoló hibájából csúsztak be. Lenin Műveinek ebben a kiadásában ezt a munkát a brosúra Lenin által átnézett és kiigazított 1902-es kiadásának szövege alapján közöljük.

V. I. LENIN
1897

ENGELS FRIGYES

A megírás ideje: 1895 ősze.

Először 1896-ban, a „Rabotnyik"[1] c. cikkgyűjtemény 1—2. számában jelent meg.

ПРОЛЕТАРІИ ВСѢХЪ СТРАНЪ, СОЕДИНЯЙТЕСЬ!

РАБОТНИКЪ

№№ 1 и 2.

НЕПЕРІОДИЧЕСКІЙ СБОРНИКЪ

Съ портретомъ Фридриха Энгельса.

Изданіе „Союза Русскихъ Соціальдемократовъ"

ЖЕНЕВА
Типографія „Союза Русскихъ Соціальдемократовъ".
1896

A „Rabotnyik" c. cikkgyűjtemény címlapja. Ebben a gyűjteményben jelent meg először Lenin „Engels Frigyes" c. megemlékezése.— 1896

Mily gazdag fényű szellem húnyt ki itt,
Mily gazdag szívnek szűnt meg dobogása![2]

1895 augusztus 5-én (a régi naptár szerint július 24-én) Londonban elhúnyt Engels Frigyes. Barátja, Marx Károly után (aki 1883-ban halt meg) Engels volt a modern proletariátus legkiválóbb tudósa és tanítómestere az egész civilizált világon. Attól az időtől kezdve, hogy a sors Marx Károlyt és Engels Frigyest összehozta, a két barát életműve közös ügyük lett. Ezért, ha meg akarjuk érteni, hogy mit adott Engels a proletariátusnak, alaposan tisztába kell jönnünk azzal, hogy mi a jelentősége Marx tanításának és tevékenységének a modern munkásmozgalom fejlődésében. Marx és Engels mutatták ki először, hogy a munkásosztály, követeléseivel együtt, a modern gazdasági rendszer szükségszerű terméke, hogy ez a rendszer a burzsoáziával együtt elkerülhetetlenül megteremti és megszervezi a proletariátust; kimutatták, hogy nem egyes nemeslelkű egyének megannyi jóindulatú próbálkozása, hanem a szervezett proletariátus osztályharca fogja az emberiséget megszabadítani a ránehezedő bajoktól. Marx és Engels magyarázták meg először tudományos munkáikban, hogy a szocializmus nem rajongók kitalálása, hanem a modern társadalom rendelkezésére álló termelőerők fejlődésének végső célja és szükségszerű következménye. Mindeddig az egész írott történelem az osztályharc története volt, egyes társadalmi osztályok uralmának és más osztályokon aratott győzelmeinek története. És ez így is lesz mindaddig, amíg csak el nem tűnnek az osztályharc és az osztályuralom alapjai — a magántulajdon és a tervszerűtlen társadalmi termelés. A proletariátus érdekei ezeknek az alapoknak megszüntetését követelik és ezért a szervezett munká-

sok tudatos osztályharcának ezek ellen az alapok ellen kell irányulnia. Márpedig minden osztályharc — politikai harc.

Marx és Engels e nézeteit most már a felszabadulásáért küzdő egész proletariátus magáévá tette, de a negyvenes években, amikor a két barát korának szocialista irodalmába és társadalmi mozgalmaiba bekapcsolódott, ezek a nézetek merőben újszerűek voltak. Akkoriban sok volt az olyan tehetséges vagy tehetségtelen, becsületes vagy becstelen ember, akiket teljesen magával ragadott a politikai szabadságért folyó harc, a cárok, a rendőrség és a papok önkényuralma ellen folyó harc, s nem látták, hogy a burzsoázia és a proletariátus érdekei ellentétesek. Ezek az emberek még a gondolatát is elutasították annak, hogy a munkások önálló társadalmi erőként lépjenek fel. Másfelől volt sok olyan álmodozó, olykor zseniális álmodozó, aki azt gondolta, hogy csak meg kell győzni a hatalom urait és az uralkodó osztályokat a mai társadalmi rendszer igazságtalanságáról és akkor könnyű lesz megteremteni a földön a békét és az általános jólétet. Harc nélkül elérhető szocializmusról álmodoztak. Végül, az akkori szocialisták és általában a munkásosztály barátai majdnem egytől-egyig csak *kelevényt* láttak a proletariátusban, és rémülettel eltelve figyelték, hogy az ipar növekedésével együtt ez a kelevény is nő. Ezért mindannyian azon törték a fejüket, hogyan lehetne megállítani az ipar és a proletariátus fejlődését, megállítani a „történelem kerekét". A proletariátus fejlődésétől való általános félelemmel ellentétben Marx és Engels minden reményüket a proletariátus szakadatlan gyarapodásába vetették. Minél több a proletár, annál nagyobb a proletariátusnak, mint forradalmi osztálynak az ereje, annál közelebb van és annál inkább lehetséges a szocializmus. Marxnak és Engelsnek a munkásosztály körül szerzett érdemeit néhány szóban így fejezhetjük ki: önmegismerésre és öntudatra nevelték a munkásosztályt, s az álmodozások helyébe a tudományt állították.

Ezért kell ismernie minden munkásnak Engels nevét és életét, ezért kell röviden ismertetnünk gyüjteményes kötetünkben — amelynek, mint minden kiadványunknak, az a célja, hogy felébressze az orosz munkások osztályöntudatát — a modern proletariátus két nagy tanító-

mestere közül az egyiknek, Engels Frigyesnek életét és működését.

Engels 1820-ban született, a porosz királyság Rajnatartományában, Barmenban. Apja gyáros volt. 1838-ban, mielőtt a gimnáziumot elvégezte volna, családi körülmények folytán kénytelen volt alkalmazottként állást vállalni egy brémai kereskedelmi cégnél. A kereskedelmi tevékenység nem akadályozta Engelst abban, hogy tudományos és politikai ismereteit fejlessze. Már gimnazista korában meggyűlölte az önkényuralmat és a hivatalnoki önkényt. Filozófiai tanulmányai során még messzebbre jutott. Akkoriban a német filozófiában Hegel tanítása uralkodott és Engels Hegel követőjévé lett. Jóllehet maga Hegel az önkényuralmi porosz állam tisztelője volt, amelynek mint a berlini egyetem tanára szolgálatában állt — Hegel *tanítása* forradalmi tanítás volt. Hegelnek az emberi értelembe és annak jogaiba vetett hite, továbbá a hegeli filozófiának az az alaptétele, amely szerint a világon minden szakadatlanul változik és fejlődik — a berlini filozófusnak azokat a tanítványait, akik nem voltak hajlandók kibékülni a fennálló viszonyokkal, arra a gondolatra vezette, hogy a fennálló viszonyok, az igazságtalanság és az uralkodó rossz ellen irányuló harc is az örök fejlődés világtörvényében gyökerezik. Ha minden fejlődik, ha az intézmények sorsa az, hogy más intézmények váltsák fel őket — miért tartson akkor örökké a porosz király vagy az orosz cár önkényuralma, egy elenyésző kisebbség gazdagodása az óriási többség rovására, a burzsoázia uralma a nép fölött? Hegel filozófiája a szellem és az eszmék fejlődéséről szólt, *idealista* filozófia volt. A szellem fejlődéséből vezette le a természet, az ember és az emberi, társadalmi viszonyok fejlődését. Marx és Engels megtartották az örök fejlődési folyamat hegeli gondolatát*, de elvetették az elfogult idealista szemléletet; az élet felé fordultak és felismerték, hogy nem a szellem fejlődése magyarázza a

---

* Marx és Engels nem egyszer mutattak rá arra, hogy szellemi fejlődésükben sokat köszönhetnek a nagy német filozófusoknak és különösen Hegelnek. „A német filozófia nélkül — mondja Engels — tudományos szocializmus sem volna"[3].

természet fejlődését, hanem ellenkezőleg, a szellem a természetben, az anyagban leli magyarázatát... Hegellel és a hegelistákkal ellentétben Marx és Engels materialisták voltak. Materialista szempontból nézték a világot és az emberiséget és felismerték, hogy a természeti jelenségekhez hasonlóan, amelyeknek anyagi okai vannak, az emberi társadalom fejlődését is anyagi erők fejlődése, a termelőerők fejlődése határozza meg. Azok a viszonyok, amelyekbe az emberek az emberi szükségletek kielégítésére szolgáló javak termelésében egymással lépnek, a termelőerők fejlődésétől függnek. És ezekben a viszonyokban rejlik a társadalmi élet minden jelenségének, az emberi törekvéseknek, eszméknek és törvényeknek magyarázata. A termelőerők fejlődése olyan társadalmi viszonyokat hoz létre, amelyek a magántulajdonra támaszkodnak, most azonban azt látjuk, hogy a termelőerőknek ugyanaz a fejlődése a többségtől elveszi a tulajdont és egy elenyésző kisebbség kezében összpontosítja. A termelőerők fejlődése megszünteti a tulajdont, a mostani társadalmi rendszer alapját, maga tör ugyanazon cél felé, amelyet a szocialisták maguk elé tűztek. A szocialistáknak csak meg kell érteniök, hogy melyik társadalmi erőnek érdeke, a jelenlegi társadalomban elfoglalt helye folytán, a szocializmus megvalósulása és bele kell oltania ebbe az erőbe érdekeinek és történelmi feladatának tudatát. Ez az erő — a proletariátus. Engels ezzel az erővel Angliában, az angol ipar központjában, Manchesterben ismerkedett meg, ahová 1842-ben költözött, amikor állást vállalt egy kereskedelmi cégnél, amelynek egyik részvényese az ő apja volt. Itt Engels nemcsak a gyár irodájában foglalatoskodott, hanem bejárta a piszkos városnegyedeket, ahol a munkások tengődtek, saját szemével látta nyomorukat és ínségüket. De nem elégedett meg a személyes megfigyelésekkel; elolvasott mindent, amit előtte az angol munkásosztály helyzetéről írtak, gondosan tanulmányozott minden hivatalos okmányt, amelyhez csak hozzáférhetett. Ezeknek a tanulmányoknak és megfigyeléseknek gyümölcse volt „A munkásosztály helyzete Angliában"[4] címmel 1845-ben megjelent könyve. Fentebb már említettük, hogy mi Engelsnek mint „A munkásosztály helyzete Angliában"

c. mű szerzőjének főérdeme. Engels előtt is igen sokan leírták a proletariátus szenvedéseit és rámutattak arra, hogy a proletariátuson segíteni kell. Engels volt az *első*, aki megmondta, hogy a proletariátus *nemcsak* szenvedő osztály, hogy éppen az a gyalázatos gazdasági helyzet, amelyben a proletariátus van, feltartóztathatatlanul előre taszítja és rákényszeríti arra, hogy harcoljon végleges felszabadulásáért. A harcoló proletariátus pedig *maga fog segíteni magán*. A munkásosztály politikai mozgalma elkerülhetetlenül rávezeti a munkásokat arra a felismerésre, hogy a szocializmuson kívül nincs számukra kivezető út. Másfelől a szocializmus csak akkor lesz majd erővé, ha a munkás*osztály politikai* harcának céljává válik. Ezek Engels „A munkásosztály helyzete Angliában" c. könyvének alapgondolatai, amelyeket most az egész gondolkodó és harcoló proletariátus magáévá tett, de amelyek akkoriban teljesen újak voltak. Ezek a gondolatok voltak kifejtve a magávalragadó stílusban megírt, az angol proletariátus nyomorának hiteles és megrázó leírásával teli könyvben. Ez a könyv borzalmas vádirat volt a kapitalizmus és a burzsoázia ellen. Igen nagy benyomást tett. Engels könyvére mindenütt úgy kezdtek hivatkozni, mint a modern proletariátus helyzetének legjobb leírására. És valóban, sem 1845 előtt, sem később nem jelent meg egyetlen mű sem, amely ennyire élethűen és az igazságnak megfelelően ecsetelné a munkásosztály nyomorát.

Szocialistává Engels csak Angliában lett. Manchesterben összeköttetésbe lépett az akkori angol munkásmozgalom vezetőivel és írni kezdett az angol szocialista lapokba. 1844-ben, amikor visszatért Németországba, átutazóban Párizsban megismerkedett Marx-szal, akivel már korábban levelezett. Marx Párizsban a francia szocialisták és a francia élet hatása alatt ugyancsak szocialistává lett. Itt a két barát együtt írta meg „A szent család vagy a kritikai kritika kritikája" c. könyvet[5]. Ebben a könyvben, amely egy évvel „A munkásosztály helyzete Angliában" c. mű előtt jelent meg és amelyet nagyobbrészt Marx írt, megvetette annak a forradalmi materialista szocializmusnak alapjait, amelynek főbb gondolatait fentebb kifejtettük. „A szent család" — a filozófus Bauer fivéreknek

és követőiknek tréfás elnevezése. Ezek az urak olyan kritikát prédikáltak, amely fölötte áll minden valóságnak, fölötte áll a pártoknak és a politikának, tagad mindenféle gyakorlati tevékenységet, s beéri azzal, hogy „kritikailag" szemléli a környező világot és a benne végbemenő eseményeket. Bauer úrék a proletariátusra, mint kritikátlan tömegre, félvállról tekintettek. Marx és Engels erélyesen szembefordult ezzel az ostoba és ártalmas irányzattal. A valóságos emberi egyén — az uralkodó osztályok és az állam által lábbal tiport munkás nevében, szemlélődés helyett harcot követelnek a társadalom jobb berendezéséért. Azt az erőt, amely erre a harcra képes és ebben a harcban érdekelve van, természetesen a proletariátusban látják. Engels már a „Szent család" megjelenése előtt közzétette Marx és Ruge „Német-Francia Évkönyvek" c. cikkgyüjteményében[6] „Kritikai tanulmányok a politikai gazdaságtan köréből"[7] c. munkáját, amelyben a szocializmus szempontjából vizsgálta a modern gazdasági rend alapvető jelenségeit, mint a magántulajdon uralmának szükségszerű következményeit. Az Engels-szel való érintkezés kétségkívül hozzájárult Marxnak ahhoz az elhatározásához, hogy politikai gazdaságtannal, azzal a tudománnyal foglalkozzék, amelynek terén művei egész forradalmat idéztek elő.

1845-től 1847-ig Engels Brüsszelben és Párizsban élt, ahol tudományos munkásságát egybekapcsolta a Brüsszelben és Párizsban élő német munkások között kifejtett gyakorlati tevékenységgel. Itt Engels és Marx felvette a kapcsolatot az illegális német „Kommunisták Szövetségé"-vel[8], amely megbízta őket, hogy fejtsék ki az általuk kidolgozott szocializmus alapelveit. Így jött létre Marx és Engels 1848-ban megjelent híres műve, „A Kommunista Párt kiáltványa". Ez a kis könyvecske kötetekkel ér fel: szelleme mindmáig élteti és viszi előre a civilizált világ egész szervezett és harcoló proletariátusát.

Az 1848-as forradalom, amely először Franciaországban tört ki, majd pedig Nyugat-Európa más országaira is kiterjedt, Marxot és Engelst visszavitte hazájába. Itt, a Kölnben, Poroszország Rajna-tartományában, megjelenő demokratikus „Új Rajnai Ujság"[9] élére álltak. A két

barát volt a poroszországi Rajna-tartomány forradalmi demokratikus törekvéseinek a lelke. A végsőkig védelmezték a nép és a szabadság érdekeit a reakció erőivel szemben. Mint tudjuk, az utóbbiak felülkerekedtek. Az „Új Rajnai Ujság“-ot betiltották, Marxot, aki emigrációban töltött évei folyamán elvesztette porosz állampolgárságát, kiutasították, Engels pedig résztvett a nép fegyveres felkelésében, három ütközetben verekedett a szabadságért, majd amikor a felkelők vereséget szenvedtek, Svájcon keresztül Londonba menekült.

Ide költözött Marx is. Engels nemsokára újra alkalmazottja, később pedig részvényese lett annak a manchesteri kereskedelmi cégnek, amelynél a 40-es években dolgozott. 1870-ig Manchesterben élt, Marx pedig Londonban, ami nem akadályozta őket abban, hogy a legélénkebb szellemi érintkezésben álljanak egymással: majdnem naponta váltottak levelet. Ennek a levelezésnek során a két barát kicserélte nézeteit és ismereteit, és közösen folytatta a tudományos szocializmus kidolgozását. 1870-ben Engels átköltözött Londonba és 1883-ig, Marx haláláig, folytatódott megfeszített munkával telt közös szellemi életük. Ennek gyümölcse — Marx részéről — a „Tőke“, a politikai gazdaságtan terén korunk legnagyobb alkotása, Engels részéről pedig — egész sereg kisebb-nagyobb munka volt. Marx a tőkés gazdaság bonyolult jelenségeinek elemzésén dolgozott. Engels igen érthetően megírt, gyakran polemikus munkákban a materialista történetfelfogás és Marx gazdasági elmélete szellemében világította meg a legáltalánosabb tudományos kérdéseket és a mult meg a jelen különböző jelenségeit. Engels e munkái közül a következőket említjük fel: Dühring ellen írt polemikus műve (itt a filozófia, a természettudomány és a társadalomtudomány legnagyobb problémáit taglalja)*, „A család, a magántulajdon és az állam eredete“ (orosz fordítása Szentpétervárott jelent meg, a 3. kiad. 1895-ben)[11], „Ludwig Feuerbach“ (az

* Ez csodálatosan tartalmas és tanulságos könyv. Orosz nyelvre, sajnos, csak a szocializmus fejlődésének történelmi vázlatát tartalmazó kis részt fordították le („A tudományos szocializmus fejlődése“. 2. kiadás, Genf, 1892)[10].

orosz fordítás G. Plehanov jegyzeteivel, Genf 1892)[12], egy cikk az orosz kormány külpolitikájáról (orosz fordítása a genfi „Szocial-Demokrat" 1. és 2. számában)[13], a lakáskérdésről[14] szóló kitűnő cikkek, és végül két rövid, de nagyon értékes cikk Oroszország gazdasági fejlődéséről („Engels Frigyes Oroszországról", oroszra V. I. Zaszulics fordította, Genf, 1894)[15]. Marx meghalt, még mielőtt a tőkéről szóló hatalmas művét véglegesen kidolgozta volna. A fogalmazvány azonban már megvolt, és Engels, barátja halála után, hozzálátott a nehéz munkához, a „Tőke" II. és III. kötetének feldolgozásához és kiadásához. 1885-ben kiadta a második kötetet, 1894-ben a harmadikat (a IV. kötetet már nem tudta feldolgozni)[16]. Ennek a két kötetnek kiadása igen sok munkát igényelt. Adler osztrák szociáldemokrata joggal mondta, hogy Engels a „Tőke" II. és III. kötetének kiadásával zseniális barátjának nagyszabású emlékművet állított, amelyre, akaratlanul is, kitörölhetetlen betűkkel odavéste saját nevét. Valóban, a „Tőke" e két kötete kettőjük műve: Marxé és Engelsé. Régi legendák a barátság különféle megható példáit beszélik el. Az európai proletariátus elmondhatja, hogy tudományát két olyan tudós és harcos teremtette meg, akiknek viszonya az ókoriaknak az emberi barátságról szóló legmeghatóbb mondáit is felülmúlja. Engels mindig — és általában véve teljes joggal — Marx mögött jelölte ki saját helyét. Egy régi barátjának ezt írja: „Marx mellett én a második hegedűt játszottam"[17]. Amíg Marx élt, határtalanul szerette, amikor pedig Marx meghalt, határtalan kegyelettel adózott emlékének. Ennek a kemény harcosnak és következetes gondolkodónak keblében forrón szerető szív dobogott.

Az 1848—49-es mozgalom után Marx és Engels a száműzetésben nemcsak tudománnyal foglalkozott. Marx 1864-ben megalapította a „Nemzetközi Munkásszövetség"-et és egy egész évtizeden át vezette ezt a szövetséget. Engels is élénk részt vett a szövetség munkájában. A „Nemzetközi Munkásszövetség" tevékenységének, amely szövetség Marx elgondolásának megfelelően az egész világ proletárjait egyesítette, óriási jelentősége volt a munkásmozgalom fejlődésében. De Marx és Engels szerepe az egyesítés

terén a „Nemzetközi Munkásszövetség“ feloszlatása után, a 70-es években sem szűnt meg. Ellenkezőleg, azt mondhatjuk, hogy jelentőségük, mint a munkásmozgalom szellemi vezetőinek jelentősége, állandóan növekedett, mert maga a mozgalom is szüntelenül nőtt. Marx halála után Engels egyedül töltötte be az európai szocialisták tanácsadójának és vezetőjének szerepét. Egyaránt fordultak hozzá tanácsért és útmutatásért mind a német szocialisták, akiknek ereje a kormány üldözései ellenére gyorsan és szüntelenül nőtt, mind az elmaradt országok képviselői, például a spanyolok, a románok és az oroszok, akiknek első lépéseiket kellett átgondolniok és mérlegelniök. Mindannyian merítettek az öreg Engels tudásának és tapasztalatainak gazdag kincsesházából.

Marx és Engels, akik mindketten ismerték az orosz nyelvet és olvastak orosz könyveket, élénken érdeklődtek Oroszország iránt, rokonszenvvel kísérték az orosz forradalmi mozgalmat és kapcsolatot tartottak fenn az orosz forradalmárokkal. Mindketten *demokratából* lettek szocialistává és a politikai önkény *gyűlöletének* demokratikus érzése rendkívül erős volt bennük. Ez az eleven politikai érzés, a politikai önkény és a gazdasági elnyomás összefüggésének mély elméleti megértésével párosulva, valamint a gazdag élettapasztalat, éppen *politikai* tekintetben rendkívül finom érzékűvé tették Marxot és Engelst. Ezért a maroknyi orosz forradalmár hősies harca a hatalmas cári kormány ellen a legnagyobb együttérzést keltette e kipróbált forradalmárok lelkében. Ezzel szemben az a hajlandóság, hogy vélt gazdasági előnyök kedvéért elforduljanak az orosz szocialisták legközvetlenebb és legfontosabb feladatától — a politikai szabadság kivívásától —, természetesen gyanús volt a szemükben, sőt azt egyenesen a társadalmi forradalom nagy ügye ellen elkövetett árulásnak tartották. „A proletariátus felszabadítása csak magának a proletariátusnak műve lehet“ — ezt tanította szüntelenül Marx és Engels. A proletariátusnak azonban ahhoz, hogy harcolhasson gazdasági felszabadításáért, bizonyos *politikai* jogokat kell kivívnia magának. Ezenkívül Marx is, Engels is világosan látta, hogy a nyugateurópai munkásmozgalom számára ugyancsak óriási jelentősége lesz az

oroszországi politikai forradalomnak. Az önkényuralmi Oroszország mindig támasza volt az egész európai reakciónak. Oroszország rendkívül előnyös nemzetközi helyzete az 1870-es háború után, amely hosszú időre elhintette a Németország és Franciaország közötti viszály magvát, természetesen csak növelte az önkényuralmi Oroszországnak mint reakciós erőnek jelentőségét. Csak a szabad Oroszország, amelynek nincs szüksége sem a lengyelek, finnek, németek, örmények és más kis népek elnyomására, sem pedig arra, hogy állandóan viszályt szítson Franciaország és Németország között, csak a szabad Oroszország teszi majd lehetővé a mai Európának, hogy könnyítsen a háborúkkal járó terheken, gyengíti majd meg Európában a reakciós elemeket és fokozza majd az európai munkásosztály erejét. Ezért Engels a nyugati munkásmozgalom sikere érdekében is forrón kívánta, hogy megvalósuljon Oroszországban a politikai szabadság. Az orosz forradalmárok legjobb barátjukat vesztették el benne.

Örökre megőrizzük Engels Frigyesnek, a proletariátus nagy harcosának és tanítómesterének emlékét!

A GYÁRI MUNKÁSOKON BEHAJTOTT BÍRSÁGOKRÓL SZÓLÓ TÖRVÉNY MAGYARÁZATA[18]

A megírás ideje: 1895 ősze.

Először, önálló brosúraként, Péterváron, 1895-ben jelent meg.

ОБЪЯСНЕНІЕ

ЗАКОНА

О

ШТРАФАХЪ, ВЗИМАЕМЫХЪ

съ

рабочихъ на фабрикахъ и заводахъ.

ХЕРСОНЪ.
Типографія К. Н. Субботина, Екатерин. ул. д. Калинина.
1895.

Lenin „A gyári munkásokon behajtott bírságokról szóló törvény magyarázata" c. brosúrájának címlapja. — 1895

I

MIK A BÍRSÁGOK?

Ha megkérdeznők egy munkástól, hogy tudja-e, mik azok a bírságok, valószínűleg elcsodálkozna az ilyen kérdésen. Hogyan is ne ismerné a bírságokat, amikor állandóan bírságokat kell fizetnie? Mire való itt a kérdezősködés?

De az csak látszat, hogy itt fölösleges a kérdezősködés. A valóságban ugyanis a legtöbb munkásnak nincs helyes fogalma a bírságokról.

Rendszerint azt gondolják, hogy a bírság — a munkáltatónak fizetett összeg azért a kárért, amelyet a munkás okozott neki. — Ez nem igaz. — A bírság és a kártérítés két különböző dolog. Ha egyik munkás a másik munkásnak valamilyen kárt okozott — az kártérítést követelhet (például elrontott anyagért), de nem róhat ki rá bírságot. Éppen így, ha az egyik gyáros kárt okoz a másiknak (például nem szállítja időben az árut), a gyáros kártérítést követelhet, de nem bírságolhatja meg a másik gyárost. — Egyenrangú embertől kártérítést követelnek, megbírságolni csak alárendelt embert lehet. Ezért a kártérítést bíróság előtt kell igényelni, ezzel szemben a bírságot a munkáltató bíróság nélkül rója ki. Bírságot néha olyan esetekben is kirónak, amikor a munkáltató semmiféle kárt sem szenvedett, mint például a dohányzásért kirótt bírság. A bírság — büntetés, nempedig kártérítés. Ha a munkás, mondjuk, eldobja a cigarettavéget és meggyujtja a munkáltató tulajdonában levő munkaanyagokat, a munkáltató nem éri be azzal, hogy a dohányzásért megbírságolja, hanem ezenfelül az elégett anyag megtérítése címén is levon a béréből. Ebből a példából világosan kitűnik, hogy mi a különbség a bírság és a kártérítés között.

A bírságok rendeltetése — nem a kár megtérítése, hanem a fegyelem biztosítása, vagyis az, hogy alávessék a munkásokat a munkáltatónak, rákényszerítsék a munkásokat arra, hogy végrehajtsák a munkáltató parancsait, hogy engedelmeskedjenek neki a munkaidő alatt. — A bírságról szóló törvény ki is mondja: a bírság „pénzbüntetés, amelyet azért rónak ki, hogy a gyár vezetői saját hatalmukkal tartsák fenn a rendet". Ezért a bírság nagysága nem is a kár nagyságától, hanem a munkás gondatlanságának fokától függ: a bírság annál nagyobb, minél nagyobb a mulasztás, minél engedetlenebb a munkás a munkáltatóval szemben, minél jobban eltér attól, amit a munkáltató követel tőle. Ha valaki dolgozni megy valamelyik munkáltatóhoz, világos, hogy alárendelt emberré válik; engedelmeskednie kell a munkáltatónak és a munkáltató megbüntetheti. — A jobbágyparasztok a földesuraknak dolgoztak és a földesurak büntették őket. — A munkások a tőkéseknek dolgoznak és a tőkések büntetik őket. — A különbség mindössze annyi, hogy az alárendelt embert azelőtt mogyorópálcával verték, most pedig rubellal verik.

Erre valószínűleg ellenvetéssel hozakodnak majd elő és azt mondják: a sok-sok munkás együttes munkája a gyárakban lehetetlen fegyelem nélkül, a munkában feltétlenül rendre van szükség, a rendre feltétlenül ügyelni kell és a rendbontókat meg kell büntetni. Ennélfogva — mondják — nem azért szednek bírságot, mert a munkások alárendelt emberek, hanem azért, mert a közösen végzett munka megköveteli a rendet.

Ez az ellenvetés teljesen helytelen, bár első hallásra megtévesztheti az embert. Ilyen ellenvetéssel csak azok hozakodnak elő, akik el akarják ködösíteni a munkások előtt alárendelt helyzetüket. Rendre valóban szükség van minden közösen végzett munkánál. De vajjon szükséges-e az, hogy a dolgozó emberek ki legyenek szolgáltatva a gyárosok, azaz olyan emberek kénye-kedvének, akik maguk nem dolgoznak és csak azért erősek, mert kezükbe kaparintották a gépeket, a szerszámokat és a munkaanyagokat? Közösen dolgozni rend nélkül, anélkül, hogy mindenki alávetné magát a rendnek, nem lehet; de lehet közösen dolgozni anélkül, hogy a munkások ki lennének szolgál-

tatva a gyárosoknak. A közösen végzett munka valóban megköveteli, hogy felügyeljenek a rendre, de egyáltalán nem követeli meg azt, hogy a mások fölötti felügyelet joga mindig azé legyen, aki maga nem dolgozik, hanem más munkájából él. — Ebből látható, hogy bírságot nem azért szednek, mert az emberek közösen dolgoznak, hanem azért, mert a mai tőkés rendszerben a dolgozó népnek nincs semmije: a gépeket, a szerszámokat, a nyersanyagokat, a földet és a gabonát a gazdagok tartják kezükben. A munkásoknak el kell adniok magukat a gazdagoknak, hogy éhen ne haljanak. Ha pedig már eladták magukat, természetesen kötelesek alárendelni magukat a gazdagoknak és el kell tűrniök, hogy a gazdagok büntetést szabnak ki rájuk.

Ezzel minden egyes munkásnak tisztába kell jönnie, aki meg akarja érteni, hogy mi a bírság. Ezt feltétlenül tudni kell, hogy megcáfolhassuk azt az úton-útfélen hallható (és igen téves) nézetet, amely szerint a bírságok azért szükségesek, mert azok nélkül nem lehetséges a közös munka. Ezt feltétlenül tudni kell, hogy minden egyes munkásnak megmagyarázhassuk, miben különbözik a bírság a kártérítéstől és miért jelentik a bírságok azt, hogy a munkások kényszerhelyzetben vannak a tőkésekkel szemben, alá vannak vetve a tőkéseknek.

II

HOGYAN RÓTTÁK KI RÉGEBBEN A BÍRSÁGOT ÉS MI TETTE SZÜKSÉGESSÉ A BÍRSÁGOKRÓL SZÓLÓ ÚJ TÖRVÉNYEKET?

A bírságokról szóló törvények nem régi keletűek; mindössze kilenc éve vannak érvényben. 1886-ig semmiféle olyan törvény nem volt, amely szabályozta volna a bírságokat. — A gyárosok bírságot szedhettek, amiért csak akartak, méghozzá bármilyen összegben. Akkoriban a gyárosok felháborítóan nagy bírságokat szedtek be és hatalmas jövedelmet vágtak zsebre a bírságokból. — Néha a bírságokat a „munkáltató belátása szerint“ róttták ki, s még csak azt sem mondták meg, hogy miért rótták ki a bírságot. — A bírságok néha a *munkabér felére* rúgtak, úgy hogy a munkás minden megkeresett rubelből 50 ko-

pejkát a munkáltatónak adott le bírságok formájában. — Olyasmi is előfordult, hogy a bírságokon felül még bánatpénzt is kikötöttek; így például a gyár otthagyása esetén 10 rubelt kellett fizetni. Valahányszor a gyáros dolgai rosszul mentek — minden további nélkül felrúgta a megegyezést és leszállította a bért. — Rákényszerítette a munkavezetőket, hogy szigorúbban szedjenek bírságot és selejtezzék az árut: az eredmény ugyanaz volt, mintha leszállították volna a bért.

A munkások sokáig tűrték mindezt a sanyargatást; de olyan mértékben, ahogy a nagy gyárak, különösen a szövőgyárak egyre inkább fejlődtek és kiszorították a kisüzemeket és a kézi szövőket — egyre fokozódott a munkások felháborodása az önkényeskedés és a sanyargatás ellen. Vagy tíz évvel ezelőtt a kereskedők és gyárosok dolgai rossz fordulatot vettek, bekövetkezett a *fennakadás*, az úgynevezett válság; az áru nem fogyott; a gyárosok nem találták meg számításukat és még erősebben kezdtek bírságolni. A munkások, akik különben is rosszul kerestek, már nem bírták elviselni az újabb sanyargatásokat és 1885—1886-ban Moszkva, Vlagyimir meg Jaroszlavl kormányzóságban több helyen munkáslázadások kezdődtek. A türelmüket vesztett munkások beszüntették a munkát és szörnyű bosszút álltak sanyargatóikon, feldúlták, ittott fel is gyujtották a gyárépületeket, rombolták a gépeket, megverték az igazgatósági tisztviselőket stb.

Ezek közt a sztrájkok közt különösen híres az a sztrájk, amely Tyimofej Szavvics Morozov gyárában, a híres Nyikolszki Manufaktúrában (a Moszkva—Nyizsnyij-Novgorod vasútvonal Orehovo állomása közelében levő Nyikolszk községben) zajlott le. Morozov 1882-től kezdve állandóan csökkentette a bért és 1884-ig négy bérleszállítást hajtott végre. Ezzel egyidejűleg egyre szigorította a bírságokat: az egész gyárat véve alapul, a bírságok a keresetnek majdnem egynegyedére (minden megkeresett rubelra 24 kopek bírság esett), néha pedig egyes munkásoknál a bér felére rúgtak. Az ilyen gyalázatos bírságok leplezése céljából az iroda a gyárrombolás előtti utolsó évben úgy járt el, hogy azokat a munkásokat, akiknél a bírságok elérték a bér felét, arra kényszerítette,

hogy fogadják el a felmondást, azután pedig ugyanezek a munkások akár aznap ismét munkába állhattak és új munkakönyvet kaptak. Ilyenformán az olyan munkakönyveket, amelyekbe igen nagy bírságok voltak bevezetve, megsemmisítették. — A munkából való kimaradás esetén három napot számítottak minden mulasztott nap után, dohányzásért három, négy meg öt rubel bírságot róttak ki minden egyes alkalommal. A türelmüket vesztett munkások 1885 január 7-én abbahagyták a munkát és néhány nap alatt elpusztították a gyári boltot, Sorin munkavezető lakását és a gyár néhány más épületét. Tízezer munkásnak ez a szörnyű lázadása (a munkások száma 11 000 körül járt) igen-igen megijesztette a kormányt: Orehovo-Zujevóban azonnal megjelent a kormányzó, katonaság kíséretében, továbbá a vlagyimiri és a moszkvai államügyész. — A sztrájkolókkal folytatott tárgyalás során a tömeg átadta az igazgatóságnak a „feltételeket, amelyeket maguk a munkások állítottak össze", s amelyekben a munkások azt követelték, hogy fizessék nekik vissza az 1884 húsvétjától levont bírságokat, hogy a jövőben a bírságok ne haladják meg a kereset 5%-át, azaz minden megkeresett rubel után legfeljebb öt kopejkát vonjanak le s hogy egyetlen nap mulasztásért legfeljebb egy rubel legyen a levonás. Ezen kívül a munkások azt követelték, hogy állítsák vissza az 1881—1882-es béreket, követelték, hogy a munkáltató fizesse meg az ő hibájából mulasztott napokat, hogy biztosítsanak kéthetes felmondási időt, hogy az áru átvétele a munkások közül választott tanúk jelenlétében történjék stb.

Ez az óriási sztrájk igen erős benyomást tett a kormányra; rájött arra, hogy ha a munkások egységesen lépnek fel, veszedelmes erőt jelentenek, különösen akkor, ha az egységesen fellépő munkások nyilt követelésekkel állnak elő. A gyárosok ugyancsak megérezték a munkások erejét és óvatosabbak lettek. — Így például a „Novoje Vremja"[19] c. ujságnak Orehovo-Zujevóból a következőket jelentették: „A multévi gyárrombolásnak (tudniillik az 1885 januárban Morozovnál történt gyárrombolásnak) az a jelentősége, hogy egyszeriben megváltoztatta a régi gyári rendet, mind az orehovo-zujevói gyárakban, mind

pedig a környék gyáraiban." Tehát nemcsak a Morozov-gyár urainak kellett a gyalázatos viszonyokon változtatniok, amikor a munkások együttesen követelték azok megszüntetését, hanem még a szomszéd gyárosok is engedményeket tettek, mert féltek, hogy náluk is gyárrombolásra kerül sor. „A lényeg az — írták ugyanebben az ujságban —, hogy most emberségesebben bánnak a munkásokkal, ami eddig kevés gyárigazgatónál volt tapasztalható."

Még a „Moszkovszkije Vedomosztyi"[20] is megértette (ez az ujság mindig a gyárosokat védi és mindenért a munkásokat okolja), hogy lehetetlen fenntartani a régi állapotokat és el kellett ismernie, hogy az önkényes bírságolás — „rossz dolog, amely a legfelháborítóbb visszaélésekre vezet", hogy a „gyári boltokban — tiszta rablás folyik", s hogy ezért törvényt kell hozni, és utasításokat kell kiadni a bírságokkal kapcsolatban.

Azt az óriási benyomást, amelyet ez a sztrájk keltett, még fokozta a sztrájkoló munkások ügyében tartott bírósági tárgyalás. A sztrájk folyamán előfordult erőszakoskodásokért, a katonai őrség megtámadásáért (a sztrájk során ugyanis a munkások egy részét letartóztatták és egy épületbe zárták, de a munkások összetörték az ajtót és megszöktek) 33 munkást állítottak bíróság elé. A bírósági tárgyalást 1886 májusában Vlagyimirban tartották meg. Az esküdtek egytől egyig felmentették a vádlottakat, mivel a tárgyaláson a tanúvallomások — köztük T. Sz. Morozov gyártulajdonos, Gyianov igazgató és sok szövőmunkás vallomása — fényt derítettek a munkások megannyi gyalázatos sanyargatására. Ez a bírósági ítélet nemcsak Morozov és a gyárigazgatóság, hanem általában az egész régi gyári rend elítélését jelentette.

A gyárosok szószólói szörnyen megriadtak és felbőszültek. A „Moszkovszkije Vedomosztyi", amely a gyárrombolás után elismerte, hogy a régi állapotok gyalázatosak, most egészen más hangot ütött meg: „A Nyikolszki Manufaktúra" — úgymond — „az egyik legjobb manufaktúra. A munkásokat semmiféle jobbágyi függés vagy kényszer nem köti a gyárhoz, önként jönnek és akadálytalanul távozhatnak. Bírságok vannak, de hát bír-

ságokra szükség van a gyárakban; bírságok nélkül nem lehetne bírni a munkásokkal, bírságok nélkül a gyárat akár be is zárhatnák." — A „goromba, részeges és hanyag" munkások az okai mindennek. A bíróság ítélete csak arra jó, hogy „megrontsa"* a néptömegeket. „De a néptömegekkel veszedelmes dolog tréfálni" — kiált fel a „Moszkovszkije Vedomosztyi". — „Mit fognak gondolni a munkások a vlagyimiri bíróság felmentő ítéletéről? Ennek a döntésnek a híre pillanatok alatt bejárta ezt az egész gyárvidéket. Tudósítónk, aki nyomban az ítélethirdetés után elutazott Vlagyimirból, már minden állomáson hallott róla..."

Szóval a gyárosok rá akartak ijeszteni a kormányra: ha, úgymond, ma valamiben engedsz a munkásoknak, holnap új követeléssel állnak elő.

Ám a munkások gyárrombolásai még veszedelmesebb formát öltöttek és a kormánynak engednie kellett.

1886 júniusában napvilágot látott az új bírságtörvény, amely felsorolta azokat az eseteket, amikor megengedhető a bírságolás, megállapította a bírságok felső határát és elrendelte, hogy a bírságpénzek nem vándorolhatnak a gyáros zsebébe, hanem maguknak a munkásoknak a szükségleteire kell fordítani azokat.

Sok munkás nem ismeri ezt a törvényt, azok pedig, akik ismerik, azt gondolják, hogy a bírságok csökkentését a kormány kezdeményezte, hogy ezért a könnyítésért a felsőbbségnek kell hálát adni. Láttuk, hogy ez nem igaz. — Bármilyen felháborítóak voltak is a régi gyári viszonyok — a felsőbbség egyáltalán semmit sem tett a munkások helyzetének megkönnyítésére, amíg a munkások lázadozni nem kezdtek ellenük, amíg a felháborodott munkások odáig nem jutottak, hogy rombolni kezdték a gyárakat és a gépeket, felgyujtották az áru- és anyagraktárakat, meg-

* A gyárosok és szószólóik mindig azt tartották és azt tartják, hogy ha a munkások gondolkozni kezdenek helyzetükön, ha hozzálátnak ahhoz, hogy kivívják jogaikat és egyesült erővel ellenálljanak a munkáltatók gyalázatosságainak és sanyargatásainak — úgy mindez csak „megrontaná" az embereket. — Persze, a munkáltatóknak előnyösebb, ha a munkások nem gondolkoznak helyzetükön és nincsenek tisztában jogaikkal.

verték az igazgatósági tisztviselőket és a gyárosokat. — *A kormány csak akkor ijedt meg és engedett.* — A munkásoknak nem a felsőbbségnek kell hálát adniok a könnyebbítésért, hanem társaiknak, akik a felháborító sanyargatások megszüntetéséért küzdöttek, és azt ki is vívták.

Az 1885-ös gyárrombolások története megmutatja nekünk, hogy milyen óriási erő rejlik a munkások egységes tiltakozásában. — Csak arról kell gondoskodni, hogy a munkások ezt az erőt tudatosabban használják fel, ne fecséreljék el hiábavalóan arra, hogy bosszút állanak az egyik vagy a másik gyároson, hogy rombolást visznek végbe az egyik vagy a másik gyűlölt gyárban, hanem felháborodásuk és gyűlöletük minden erejét a gyárosok összessége ellen, a gyárosok egész *osztálya* ellen kell latbavetniök, az ellenük folytatott állandó és lankadatlan harcra kell fordítaniok.

Vizsgáljuk meg most részletesen a bírságokról szóló törvényeinket. Ha meg akarjuk ismerni ezeket a törvényeket, a következő kérdéseket kell tisztáznunk: 1) Milyen esetekben, vagyis milyen okok fennforgása esetén engedi meg a törvény, hogy bírságot rójanak ki? — 2) Milyen összegben kell megállapitani a törvény szerint a bírságokat? — 3) Mit ír elő a törvény a bírságok kirovásával kapcsolatban? — azaz ki szabhatja ki a törvény szerint a bírságokat? lehet-e fellebbezni ez ellen? milyen módon kell a munkások előtt előzetesen kihirdetni a bírságtáblázatot? hogyan kell bevezetni a bírságokat a munkakönyvbe? — 4) Mire kell fordítani a törvény szerint a bírságpénzeket? hol őrzik a bírságpénzeket? milyen módon fordítják a munkások szükségleteire és milyen szükségletekre fordítják? Végül az utolsó kérdés. — 5) Valamennyi munkásra kiterjed-e a bírságokról szóló törvény hatálya?

Amikor ezekkel a kérdésekkel tisztába jövünk, nemcsak azt fogjuk tudni, hogy mi a bírság, hanem az orosz bírságtörvények valamennyi fontosabb előírását és részletes rendelkezését is ismerni fogjuk. Már pedig ezt a munkásoknak ismerniök kell, hogy tudatosan foglalhassanak állást minden igazságtalan bírsággal szemben, hogy meg tudják magyarázni társaiknak, miért van az egyik vagy a másik igazságtalanság — azért-e, mert a gyár

igazgatósága megsérti a törvényt, vagypedig azért, mert magában a törvényben vannak ilyen igazságtalan előírások —, és hogy ennek megfelelően ki tudják választani a sanyargatások ellen folyó harc megfelelő formáját.

III

MILYEN ESETEKBEN RÓHAT KI A GYÁROS BÍRSÁGOT?

A törvény azt mondja, hogy a bírság kirovásának okai, vagyis azok a hibák, amelyekért a gyár, illetőleg valamely üzem tulajdonosának joga van a munkásokat megbírságolni, a következők lehetnek: 1) gondatlanul végzett munka; 2) munkakerülés; 3) rendbontás. „Más okból — mondja a törvény — semmiféle büntetést sem szabad kiszabni"*. Vizsgáljuk meg figyelmesen mindhárom okot külön-külön.

Az első ok — a gondatlanul végzett munka. A törvény erről azt mondja: „Gondatlan munkának az tekintendő, ha a munkás hanyagságból rossz minőségű készítményt állít elő, illetve, ha munka közben anyagot, gépeket és más munkaeszközöket elront". Itt meg kell jegyezni a „hanyagságból" kifejezést. Ez igen fontos. — Tehát bírságot csak hanyagságért lehet kiróni. Ha a készítmény nem a munkás hanyagsága miatt lett rosszminőségű, hanem például azért, mert a munkáltató rossz anyagot adott — a gyárosnak nincs joga bírságot kiróni. A munkásoknak ezt jól meg kell érteniök és abban az esetben, ha a gondatlan munkáért bírságot rónak ki rájuk, holott a megnemfelelő munka nem a munkás hibája, nem hanyagságának következménye, tiltakozniok kell, mert ilyen esetben bírságot kivetni — egyenesen törvényellenes. — Vegyünk még egy példát: a gyári munkás a munkapadon dolgozik egy villanylámpa mellett. Egy darabka vas elrepül, nekivágódik a villanykörtének és összetöri. A mun-

* A törvény, amelyről beszélünk, „Ipari szabályzat" néven az orosz „Törvénytár" tizenegyedik kötetének második részében található. — A törvény egyes cikkelyekre oszlik, amelyek meg vannak számozva. — A bírságokról a 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151. és 152. cikkely szól.

káltató bírságot ró ki „anyagrongálás miatt“. Van joga ehhez? Nincs joga, mert a munkás nem hanyagságból törte össze a villanykörtét: a munkás nem tehet róla, hogy semmivel sem védték a lámpát a munka közben állandóan szerteszét repülő vasdarabkáktól*.

Most pedig az a kérdés, hogy vajjon kellő mértékben védi-e ez a törvény a munkást? megvédi-e a törvény a munkást a munkáltató önkényével és az igazságtalan bírságolással szemben? Természetesen nem védi meg, mert a munkáltató saját belátása szerint dönti el, hogy jóminőségű-e a készítmény, vagypedig rosszminőségű; mindig lehetséges az akadékoskodás, mindig lehetséges az, hogy a munkáltató nagyobb bírságot vet ki a rossz minőség miatt és ezáltal több munkát sajtol ki ugyanazért a bérért. — A törvény védtelenül hagyja a munkást, meghagyja a munkáltatónak a sanyargatás lehetőségét. Világos, hogy a törvény részrehajló, a gyárosok javára szolgál és igazságtalan.

Milyen módon kellene a munkást megvédeni? A munkások erre már régen rámutattak; Morozov nyikolszki gyárának szövőmunkásai az 1885-ös sztrájk idején többek között ilyen követeléseket terjesztettek elő: „leadáskor az áru jó vagy rossz minőségét, véleményeltérés esetén, a közelben dolgozó munkások közül választott tanúk bevonásával kell megállapítani és mindezt be kell vezetni az áruátvételi könyvbe“. (Ezt a követelést, amelyet a munkások „közös megegyezése alapján“ állították össze, egy füzetbe írták be, s a füzetet a sztrájk idején a tömeg átadta az államügyésznek. — Ezt a füzetet felolvasták a tárgyaláson.) Ez teljesen igazságos követelés, mert nincs más mód a munkáltató önkényének megakadályozására, mint az, hogy amikor vita támad az áru minősége körül, tanúkat vonjanak be, még hozzá feltétlenül a munkások közül választott tanúkat: munkavezetők vagy tiszt-

* Pontosan ilyen eset fordult elő Pétervárott, a kikötőben (az új hajógyárban), amelynek parancsnoka Verhovszkij, a híres munkásnyúzó. A munkássztrájk után az összetört villanykörtékért kirótt bírság helyett a műhely minden munkásának keresetéből vont le, ha egy villanykörte összetört. Természetesen ezek a levonások éppen olyan törvényellenesek, mint a bírságok.

viselők sohasem mernének fellépni a munkáltató ellen.

A bírság kirovásának másik oka — a munkakerülés. Mit nevez a törvény munkakerülésnek? „Munkakerülésnek — mondja a törvény —, az olyan esetektől eltérően, amikor a munkás nem jelenik meg idejében a munkahelyen vagy a munkahelyet önkényesen elhagyja, az tekintetik, ha a munkás egy fél munkanapon, vagy ennél hosszabb időn át nem jelenik meg a munkahelyen.“ Ha a munkás nem jelenik meg idejében a munkahelyen, vagy a munkahelyet önkényesen elhagyja, az, amint rögtön látni fogjuk, a törvény szerint „rendbontás“ és ebben az esetben kevesebb bírságot rónak ki. Ha a munkás néhány órai késéssel, de mégis délidő előtt érkezett az üzembe, az nem nevezhető munkakerülésnek, hanem csak rendbontásnak; de ha csak délben jött meg — az munkakerülés. — Ugyanúgy, ha a munkás önkényesen, engedély nélkül, délidő után távozott a munkából, azaz néhány órát mulasztott, az rendbontásnak számít, ellenben ha teljes félnapig marad el — az munkakerülés. A törvény kimondja, hogy ha a munkás egyfolytában több mint három napon át, vagy egy hónapban több alkalommal összesen hat napon át kerülte a munkát — a gyárosnak joga van őt elbocsátani. — Felvetődik a kérdés, hogy vajjon mindig munkakerülésnek számít-e a félnapos vagy egésznapos távolmaradás? — Nem. — Csak abban az esetben, ha a távolmaradás nem volt indokolt. A távolmaradás indokolt esetei a következők: 1) „ha a munkás megfosztatik szabadságától“. Azaz, ha a munkást, például letartóztatják (rendőrségi parancsra vagypedig a békebíró ítélete alapján), a gyárosnak nincs joga az elszámolásnál munkakerülésért bírságot kiróni; 2) „baleset okozta váratlan szerencsétlenség“; 3) „tűzvész“; 4) „árvíz“. Például, ha a munkás tavaszi olvadás idején nem tud átjutni a folyón — a gyárosnak nincs joga megbírságolni; 5) „betegség, amely miatt nem mehet el otthonról“ és 6) „ha a szülők, a férj, a feleség, illetőleg a gyermekek elhalároznak vagy súlyos betegek“. Ebben a hat esetben a munkás távolmaradása indokolt. A munkásnak ahhoz, hogy ne bírságolják meg munkakerülésért, bizonyítékról kell gon-

doskodnia: az irodában nem hiszik el neki becsületszóra, hogy indokolt volt a távolmaradás. Az orvos igazolása szükséges (például betegség esetén) vagy a rendőrségé (például tűzvész esetén). Ha nem lehet azonnal beszerezni a bizonylatot, legalább utólag el kell azt vinni és a törvény alapján követelni kell, hogy álljanak el a bírság kirovásától, ha pedig már kirótták, követelni kell, hogy vonják vissza.

A törvénynek a távolmaradás ez indokolt eseteire vonatkozó előírásaival kapcsolatban meg kell jegyeznünk, hogy ezek az előírások annyira szigorúak, mintha kaszárnyában élő katonákra vonatkoznának, nem pedig szabad emberekre. Ezeket az előírásokat a bíróság előtti megnemjelenés törvényes okaival kapcsolatos előírásokról másolták le: ha valakit valamilyen bűncselekmény elkövetésével vádolnak, a vizsgálóbíró beidézi, s a vádlott köteles megjelenni. A távolmaradás csupán pontosan ugyanazokban az esetekben van megengedve, amelyekben a munkások távolmaradása is megengedhető*. Tehát a törvény ugyanolyan szigorral kezeli a munkásokat, mint a gazembereket, tolvajokat stb. Azt mindenki megérti, hogy miért olyan szigorúak a bíróság előtti megjelenésre vonatkozó előírások: azért olyan szigorúak, mert a bűncselekmények üldözése az egész társadalom érdeke. De ha a munkás nem áll munkába, ez egyáltalán nem érinti az egész társadalmat, hanem csak egy gyárost érint, s emellett egy munkást könnyen lehet pótolni egy másikkal, hogy a munka meg ne álljon. Szóval, semmiféle szükség nem volt ilyen katonai szigorúságú törvényekre. A tőkések azonban nem érik be azzal, hogy a munkás minden idejét igénybeveszik a gyári munka számára; akaratától is meg akarják fosztani a munkást, azt akarják, hogy semmi más ne érdekelje, mint a gyár, minden gondolatát csakis a gyár töltse be. A munkással úgy bánnak, mint szabadságától megfosztott emberrel. — Éppen ezért agyalnak ki ilyen kaszárnyaszagú, bürokratikusan szőrszálhasogató előírásokat. Fentebb például láttuk, hogy a távolmaradás

* Egyetlen eset: „a tűzvész“ kivételével — amelyről a vádlottak megidézéséről szóló törvényben nem történik említés.

indokolt esete a törvény szerint az, „ha a szülők, a férj, a feleség, illetőleg a gyermekek elhaláloznak vagy súlyos betegek“. — Ezt mondja a bíróság előtti megjelenésről szóló törvény. — Pontosan ugyanezt mondja a munkások munkábaállásáról szóló törvény is. Azaz, ha a munkásnak például nem a felesége, hanem a nővére hal meg — a munkás nem mulaszthat egy munkanapot, nem vesztegethet időt a temetésnél: az idővel nem ő rendelkezik, hanem a gyáros. Temetni pedig a rendőrség is tud — és még csak szaladgálni sem kell utána. A bíróság előtti megjelenésről szóló törvény szerint a társadalom érdekei előbbrevalók a családi érdeknél, hiszen a társadalomnak üldöznie kell a gonosztevőket. — A munkábaállásról szóló törvény szerint a gyáros érdekei előbbrevalók a munkás családi érdekeinél, hiszen a gyárosnak haszonra kell szert tennie. — És ezek után a finom urak, akik kiagyalják, végrehajtják és védik az ilyen törvényeket, még azzal merészelik vádolni a munkásokat, hogy nem értékelik a családi életet!..

Nézzük meg, vajjon igazságos-e a munkakerülésért kirótt bírságokról szóló törvény? Ha a munkás egy napra, két napra abbahagyja a munkát — ezt munkakerülésnek tekintik, a munkást megbüntetik érte, ha pedig három egymásután következő napon marad távol, kidobhatják a munkából. — Nos, és ha a gyáros állítja le a munkát (például azért, mert nincs rendelés), vagy csak heti öt napon át ad munkát a kikötött hat nap helyett? Ha a munkások valóban egyenjogúak volnának a gyárosokkal, akkor a gyárosra vonatkozó törvénynek ugyanolyannak kellene lennie, mint annak, amely a munkásra vonatkozik. — Ha a munkás abbahagyja a munkát, elveszti a bért és bírságot fizet. Tehát, ha a gyáros önkényesen beszünteti a munkát, először is, meg kellene fizetnie a munkásnak a teljes munkabért a gyár szünetelésének egész idejére, másodszor pedig bírságot is kellene fizetnie. — De a törvény sem erről, sem arról nem intézkedik. Ez a példa világosan bizonyítja azt, amit a bírságokról fentebb mondtunk: nevezetesen a bírságok azt jelentik, hogy a tőkések leigázzák a munkásokat, azt jelentik, hogy a munkások alacsonyabb, alárendelt osztályt alkotnak, amely arra van ítélve, hogy egész életén át a tőkéseknek dol-

gozzék és megteremtse gazdagságukat, s ezért garasokat kap, amiből csak valamennyire is elviselhető életre sem futja. — Arról, hogy a gyárosok bírságot fizessenek a munka önkényes szüneteltetése esetén, szó sem lehet. De a gyárosok ilyen esetekben még a munkabért sem fizetik a munkásoknak, pedig a munka nem a munkások hibájából szünetel. Ez felháborító igazságtalanság. A törvény csak arról intézkedik, hogy a gyáros és a munkás közötti szerződés érvényét veszti, „ha a gyárban vagy valamely más üzemben 7 napnál hosszabb időn át szünetel a munka, tűzvész, árvíz, kazánrobbanás és ehhez hasonló okok miatt“. A munkásoknak arra kell törekedniök, hogy olyan előírásokat léptessenek életbe, amelyek kötelezik a gyárosokat, hogy a munka szünetelése idején a munkásoknak fizessék a munkabért. — Ezt a követelést az orosz munkások már nyilvánosan felállították 1885 január 11-én, a T. Sz. Morozovnál lezajlott ismert sztrájk idején*. A munkások követeléseit tartalmazó füzetben követelték, „hogy a munkakerülésért levont összeg ne haladja meg az egy rubelt, hogy a munkáltató is fizesse meg az ő hibájából mulasztott napokat, mégpedig: a gépek leállása és átszerelése következtében elvesztett időt, és hogy e célból minden mulasztott napot vezessenek be a bérelszámolási füzetbe“. — A munkások első követelését (hogy a munkakerülésért kirótt bírság ne haladja meg az egy rubelt) teljesítették és bevették a bírságokról szóló 1886-os törvénybe. A második követelést (hogy a munkáltató fizesse meg az ő hibájából mulasztott napokat) nem teljesítették, s a munkásoknak még ki kell vívniok teljesítését. Ha azt akarjuk, hogy az ilyen követelésért folytatott harc sikeres legyen, minden munkásnak tökéletesen tisztában

* Meg kell jegyeznünk, hogy abban az időben (1884—1885-ben) a gyárak gyakran szüneteltek a munkások hibáján kívül, mivel akkoriban kereskedelmi és ipari válság volt: az áru a gyárosok nyakán maradt s a gyárosok igyekeztek csökkenteni a termelést. 1884 decemberében például a nagy Voznyeszenszki Manufaktúra (Moszkva kormányzóság, a Moszkva-Jaroszlavl vasútvonal Talica állomása közelében) heti 4 napra csökkentette a munkanapok számát. Erre az akkordban dolgozó munkások sztrájkkal válaszoltak, amely 1885 január elején a gyáros meghátrálásával ért véget.

kell lennie azzal, hogy a törvény igazságtalan, tökéletesen tisztában kell lennie azzal, hogy mit kell követelni. A munkásoknak minden egyes esetben, ha valamelyik gyár szünetel és a munkások nem kapnak bért — fel kell vetniök, azt a kérdést, hogy ez igazságtalanság, ragaszkodniok kell ahhoz, hogy amíg érvényben van a gyárossal kötött szerződés, a gyáros köteles fizetni minden egyes napért, be kell ezt jelenteniök a gyárfelügyelőnek, akinek a magyarázata igazolni fogja a munkások előtt, hogy a törvényben erről valóban nincs szó, és azt fogja eredményezni, hogy a munkások megvitatják a törvényt. Ha lehetséges, a munkásoknak a bírósághoz kell fordulniok azzal a kéréssel, hogy hajtsa be a gyároson az akkordbért, végül közösen követelniök kell, hogy az üzemszünet napjaira fizessék ki a bért.

A bírság kirovásának harmadik oka — „a rendbontás". — A törvény a következő nyolc esetet tekinti rendbontásnak: 1) „ha a munkás nem jelenik meg idejében a munkahelyen vagy a munkahelyet önkényesen elhagyja" (arról az imént már beszéltünk, hogy miben különbözik ez a pont a munkakerülésről szóló ponttól); 2) „ha nem veszik figyelembe a gyár helyiségeiben a tűz kezelésével kapcsolatos óvatossági előírásokat, azokban az esetekben, amikor a gyár vezetője nem tartja szükségesnek, hogy a 105. cikkely 1. megjegyzése alapján felbontsa a munkásokkal kötött felvételi szerződést". — Ez azt jelenti, hogy ha a munkás nem tartja be a tűz kezelésével kapcsolatos óvatossági előírásokat, a törvény a gyáros belátására bízza, hogy megbírságolja-e a munkást vagy pedig kidobja (vagy ahogy a törvény mondja — „felbontsa a felvételi szerződést"); 3) „ha nem ügyelnek a gyár helyiségeiben a tisztaságra és a rendre"; 4) „ha munka közben zajjal, ordítozással, káromkodással, veszekedéssel vagy verekedéssel megzavarják a csendet"; 5) „engedetlenség" esetén. Ezzel a ponttal kapcsolatban meg kell jegyeznünk, hogy a gyárosnak csak akkor áll jogában a munkást „engedetlenségért" megbírságolni, ha a munkás nem teljesítette a törvényes követeléseket, azaz a szerződésen alapuló követeléseket. — Ha valamilyen önkényes, nem a munkáltató és a munkás közötti szerződésen alapuló követeléssel lépnek fel — akkor nem

szabad „engedetlenségért“ bírságot kiróni. — Például a munkás akkordban dolgozik. A munkavezető felszólítja, hogy hagyja abba ezt a munkát és végezzen egy másikat. A munkás megtagadja. — Ez esetben hiba volna engedetlenségért bírságot kiróni, mert a munkás csak egyfajta munkára szerződött és mivel akkordban dolgozik, ha más munkába kezd, az annyit jelent a munkás számára, hogy ingyen dolgozik; 6) „ha ittas állapotban érkeznek a munkahelyre“; 7) „tiltott szerencsejáték (kártya, fej vagy írás stb.)“ miatt és 8) „ha nem tartják be a munkarend előírásait“. Ezeket az előírásokat minden egyes gyár tulajdonosa maga állítja össze és a gyárfelügyelő hagyja jóvá. — A bérkönyvecskék kivonatot tartalmaznak a munkarend előírásaiból. — A munkásoknak el kell olvasniok és ismerniök kell ezeket az előírásokat, hogy ellenőrizhessék, vajjon igazságosan vagy igazságtalanul vetik-e ki a bírságot a munkarend előírásainak megsértése miatt. — Ezeket az előírásokat meg kell különböztetni a törvénytől. A törvény egy és ugyanaz valamennyi gyárra nézve; a munkarend — minden egyes gyárban más és más. — A törvényt az uralkodó hagyja jóvá vagy helyezi hatályon kívül; a munkarendet a gyárfelügyelő hagyja jóvá vagy hatálytalanítja. — Ezért, ha a munkarend előírásai terhesek a munkásokra nézve, el lehet érni visszavonásukat olyanformán, hogy panasszal fordulnak a gyárfelügyelőhöz (aki ellen, elutasítás esetén, panaszt emelhetnek a főgyárfelügyelőségnél). — Hogy mindenkivel megértessük, menynyire fontos különbséget tenni a törvény és a munkarend között, vegyünk egy példát. Mondjuk a munkást a munkavezető kívánságára megbírságolják, mert nem ment dolgozni ünnepnap, vagy nem túlórázott. — Szabályszerű az ilyen bírság vagy sem? — Hogy erre válaszolni tudjunk, ismerni kell a munkarendet. — Ha a munkarend előírásai semmit sem mondanak arról, hogy a munkásnak, ha ezt követelik tőle, a megállapított időn túl is dolgoznia kell — akkor a bírság törvénytelen. Ha azonban a munkarend előírásai kimondják, hogy a munkás, ha az igazgatóság ezt követeli tőle, ünnepnapon és a megállapított munkaidőn túl is köteles dolgozni — akkor a bírság törvényes. — Ha a munkások meg akarják szüntetni ezt a kötelezettséget,

nem a bírság ellen kell panaszt emelniök, hanem azt kell követelniök, hogy változtassák meg a munkarendet. — A munkások állapodjanak meg ebben, és akkor együttes fellépéssel elérhetik, hogy a munkarend ilyen előírásait töröljék.

IV

MEKKORA LEHET A BÍRSÁG?

Most már ismerjük mindazokat az eseteket, amelyekben a törvény megengedi, hogy a munkásokra bírságot vessenek ki. — Nézzük meg, hogy mit mond a törvény a bírságok nagyságáról? A törvény nem állapítja meg egységesen a bírságok nagyságát valamennyi gyár számára. Csak azokat a határokat jelöli meg, amelyeken felül nem szabad kiróni bírságot. Ez a határ a bírságkirovás mindhárom esetére (gondatlan munka, munkakerülés és rendbontás) külön-külön van megszabva. — Mégpedig, a munkakerülésért kivetett bírság felső határa a következő: napszámbér esetén nem lehet magasabb hatnapi bérnél (egész hónapra kivetett bírságot számítva), azaz egy hónapban munkakerülés címén nem lehet kivetni hat napi munkabér összegénél nagyobb bírságot*. Ha viszont akkordbért fizetnek, a munkakerülésért kirótt bírság nagysága — egy nap után egy rubel, összesen pedig egy hónapban nem lehet több 3 rubelnál. Ezen felül munkakerülés esetén a munkás az egész mulasztott időre eső bért elveszti. Továbbá, ami a rendbontásért kirótt bírságot illeti, a felső határ egy rubel, minden egyes rendbontást külön-külön véve. Végül, ami a gondatlan munka bírságát illeti, ennél a törvény egyáltalán nem állapít meg felső határt. — Megállapít még a törvény egy általános határt valamennyi, tehát munkakerülésért, rendbontásért és gondatlan munkáért együttesen kirótt bírság esetére. Ezek a büntetések együtt „nem haladhatják meg annak a keresetnek *egyharmadát*, amely a munkásnak

* Az egy napos munkakerülésért napszámbér esetén kiróható bírságot nem tüntették fel. A törvény csak annyit mond: „a munkás munkabérének megfelelően“. A bírságok nagyságát, amint azt azonnal látni fogjuk, a minden gyárban meglevő büntetéstáblázat pontosan megjelöli.

a megállapított elszámolási időszakra valóban jár". Tehát, ha a munkásnak, mondjuk, 15 rubel jár, akkor a törvény értelmében, valamennyi rendbontásért, munkakerülésért és gondatlan munkáért együtt, 5 rubelnál többet nem lehet levonni a béréből. Ha több bírság gyűlt össze, a gyárosnak törölni kell belőle. De ebben az esetben a törvény még más jogot is biztosít a gyárosnak, tudniillik: a gyárosnak joga van felbontani a munkaszerződést, ha a munkásra bére egyharmadát meghaladó bírságot szabták ki*.

A törvénynek ezekről, a bírságok felső határára vonatkozó előírásairól azt kell mondani, hogy a munkásra nézve túlságosan szigorúak és csak a gyárost védik a munkás rovására. — Először is, a törvény igen nagy, a kereset egyharmadáig terjedő bírságokat engedélyez. Ez felháborítóan nagy bírság. Hasonlítsuk össze ezt a felső határt a különösen nagy bírságok ismert eseteivel. — Mikulin úr, Vlagyimir kormányzóság gyárfelügyelője (aki könyvet írt az 1886-os új törvényről) elmondja, milyen nagyok voltak a bírságok a gyárakban ezelőtt a törvény előtt. A legnagyobb bírságokat a szövőiparban róttták ki, s a szövőgyárakban a legnagyobb bírságok a munkások keresetének 10%-ára, vagyis a *kereset egytizedére* rúgtak. — Peszkov úr, Vlagyimir kormányzóság gyárfelügyelője, jelentésében** példákat hoz fel a különösen nagy bírságokról: ezek közül a legnagyobb 5 rubel 31 kopek, 32 rubel 31 kopekes bérnél. Ez 16,4% (rubelonként 16 kopek), azaz *kevesebb mint a bér egyhatoda*. Az ilyen bírságot nagynak nevezik, méghozzá nem is a munkás nevezi annak, hanem a gyárfelügyelő. Ugyanakkor törvényünk *kétszer* akkora bírságot engedélyez, azaz megengedi, hogy a *bér egyharmadát* — $33^1/_3$ kopekot rubelonként — vegyék el bírság címén! Nyilvánvaló, hogy a többé-kevésbbé tisztességes

* Az a munkás, aki a szerződés felbontását szabályellenesnek tartja, panaszt emelhet a bíróságnál, csakhogy az ilyen panaszok benyujtására igen rövid határidőt szabtak: egy hónapot (természetesen az elbocsátás napjától számítva).

** Az 1885-re vonatkozó első jelentés. Csak az első gyárfelügyelői jelentéseket nyomatták ki. A kormány azon nyomban abbahagyatta a jelentések kinyomatását. — Bizonyára jó viszonyok uralkodtak a gyárakban, ha féltek leírásuk nyilvánosságra hozatalától.

gyárakban nem fordultak elő olyan bírságok, amilyeneket törvényeink engedélyeznek. — Nézzük most a T. Sz. Morozov tulajdonában levő Nyikolszki Manufaktúrának az 1885 január 7-i sztrájk előtti bírságokra vonatkozó adatait. Ebben a gyárban a tanuk szerint a bírságok nagyobbak voltak, mint a környező gyárakban. Annyira felháborítóak voltak, hogy 11 000 embert teljesen kihoztak a béketűrésből. — Bizonyára nem tévedünk, ha ezt a gyárat vesszük a felháborító bírságolások terén kitűnt gyárak mintaképének. — Milyen nagy bírságokat vetettek ki ebben a gyárban? — A bírósági tárgyaláson — amint már említettük — Sorin takácsmester azt vallotta, hogy a bírságok a bér felét is elérték, általában pedig 30—50%-ig terjedtek, minden rubel után 30—50 kopekra mentek fel. Ezt a vallomást azonban, először, nem támasztják alá pontos adatok, másodszor pedig, vagy csak egyes esetekre, vagy csak egy műhelyre vonatkozik. — A sztrájkolók ügyében tartott bírósági tárgyaláson a bírságokkal kapcsolatban nyilvánosságra hoztak néhány adatot. — 17 esetben volt szó a keresetekről (a havi keresetekről) és a bírságokról: a kereset összesen 179 rubel 6 kopekot, a bírság pedig 29 rubel 65 kopekot tett. Ez a kereset minden rubelja után 16 kopek bírságot jelent. A legnagyobb bírság ebben a 17 esetben — 3 rubel 85 kopek, 12 rubel 40 kopek keresetből. Ez 31 ½ kopeknak felel meg rubelonként, ami még mindig kevesebb, mint amennyit törvényünk megenged. — De legjobb lesz, ha az egész gyárra vonatkozó adatokat vesszük szemügyre. — 1884-ben nagyobbak voltak a bírságok, mint a megelőző években: 23¹/₄ kopekra rúgtak rubelonként (ez a legmagasabb szám: a bírságok 20³/₄%-tól 23¹/₄%-ig terjedtek). Tehát abban a gyárban, amelyik hírhedtségre tett szert a gyalázatosan nagy bírságok miatt — a bírságok még mindig alacsonyabbak voltak, mint azok, amelyeket az orosz törvény engedélyez! . . Szó se róla, jól védi a munkásokat az ilyen törvény! — A Morozov gyár sztrájkolói azt követelték, hogy „a bírságok ne legyenek nagyobbak minden megkeresett rubel 5%-ánál, emellett pedig figyelmeztessék a munkást, ha rosszul dolgozik és legfeljebb kétszer idézzék maguk elé havonta". Azokat a bírságokat, amelyeket törvényeink engedélyez-

nek, csak holmi uzsorakamatokkal lehet összehasonlítani. Aligha akad olyan gyáros, aki elszánná magát arra, hogy ilyen nagy bírságokat vessen ki; a törvény ugyan engedélyezi, de a munkások nem fogják megengedni*.

A bírságok nagyságáról szóló törvényeink nemcsak azzal tűnnek ki, hogy lehetővé teszik a munkás felháborító nyúzását, de emellett szörnyen igazságtalanok is. Ha a bírság túlságosan nagy (egyharmadnál nagyobb), a gyáros felbonthatja a szerződést, a munkásnak ellenben nincs erre joga, vagyis nincs joga arra, hogy otthagyja a gyárat, ha annyi bírságot rónak ki rá, hogy meghaladják a kereset egyharmadát. Világos, hogy a törvény csak a gyárosról gondoskodik, mintha bírságokra csak a munkások hibája adna okot. Valójában azonban mindenki tudja, hogy a gyárosok vajmi gyakran vetnek ki bírságot akkor is, amikor a munkások erre semmi okot sem adnak, például azért, hogy erejük fokozottabb megfeszítésére kényszerítsék a munkásokat. A törvény csak a gyárost védi a gondatlan munkásokkal szemben, de a munkást nem védi a túlságosan nyúzó gyárosokkal szemben. Ebben az esetben tehát a munkások sehová sem fordulhatnak védelemért. Maguknak kell számot vetni helyzetükkel, maguknak kell gondolkozniok róla, hogyan vehetik fel a harcot a gyárosokkal.

---

* Feltétlenül meg kell jegyeznünk ezzel kapcsolatban, hogy Mihajlovszkij úr, a pétervári kerület volt főgyárfelügyelője, indokoltnak tartja, hogy ezt a törvényt „igazán humánus (emberszerető) reformnak" nevezik, „amely az orosz cári kormánynak nagy becsületére válik, mert a dolgozó osztályokról való gondoskodását tanusítja". (Ez a kijelentés az orosz gyáriparról szóló könyvben található, amelyet az orosz kormány az 1893-as chicagói világkiállítás alkalmából adott ki.) Lám, mennyire gondoskodik a munkásokról az orosz kormány!!! Már a törvény életbelépése előtt, méghozzá minden néven nevezendő törvény nélkül is akadtak a gyárosok között olyan rablók, akik minden rubel után 23 kopekot vettek el a munkástól! A törvény pedig, amely gondoskodik a munkásokról, elrendelte: Nem szabad egy rubel után $33^{1}/_{3}$ (harminchárom és egyharmad) kopeknál többet elvenni! De harminchárom és egyharmad kopekot most már a törvény értelmében szabad elvenni. — Valóban, „igazán humánus reform"!

V

MI A BÍRSÁG KIVETÉSÉNEK MÓDJA?

Már beszéltünk arról, hogy a törvény értelmében a bírságot a gyár igazgatósága „saját hatalma alapján" veti ki. Az igazgatóság rendelkezése elleni panaszokról a törvény a következőket mondja: „A gyár igazgatósága által a munkásokra kivetett büntetésekkel kapcsolatos rendelkezéseket megfellebbezni nem lehet. Ha azonban a gyárfelügyelőség hivatalnokai a gyárban tartott vizsgálat során, a munkások bejelentései alapján, rájönnek arra, hogy a munkásokra nem a törvény követelményeinek megfelelően szabtak ki büntetést, az igazgató felelősségre vonatik". — Ez a rendelkezés, amint látják, igen homályos és ellentmondó: egyrészt azt mondják a munkásnak, hogy a bírság kivetését megfellebbezni nem lehet. Másrészt pedig azt mondják, hogy a munkások „bejelenthetik" a gyárfelügyelőnek, hogy a bírság kivetésénél „nem a törvény szerint jártak el". Akinek nem állott módjában megismerni az orosz törvényeket, azt kérdezhetné, mi a különbség a között, ha azt mondjuk, hogy „bejelentjük a törvénysértést", vagy azt, hogy „fellebbezünk a törvénysértés miatt". Nincs különbség, de ennek a csavaros rendelkezésnek a célja kézenfekvő: a törvény meg akarta kötni a munkás kezét abban, hogy panasszal élhessen a gyáros ellen az igazságtalan és törvényellenes bírságok miatt. Most az a helyzet, hogy ha valamelyik munkás panaszt tesz a gyárfelügyelőnél a törvénytelen bírság miatt, a felügyelő azt felelheti neki: „A törvény szerint a bírság kivetését megfellebbezni nem lehet." Vajjon sok olyan munkás akad-e, aki ismeri a nyakatekert törvényeket, s aki erre azt tudja válaszolni: „Én nem fellebbezek, csak bejelentek." — A gyárfelügyelők arra valók, hogy figyelemmel kísérjék a munkások és a gyárosok viszonyát szabályozó törvények betartását. A gyárfelügyelők a törvény áthágásával kapcsolatban kötelesek meghallgatni minden bejelentést. A gyárfelügyelőnek legalább hetenként egyszer fogadónapot kell tartania (lásd a pénzügyminiszter által jóváhagyott „Útmutatás a gyárfelügyelőség hivatalnokai számára" c. szabály-

zatot), hogy szóbeli felvilágosítást adjon azoknak, akiknek erre szükségük van, s ezekről a napokról minden gyárban hirdetményt kell kifüggeszteni. — Ha ilymódon a munkások ismerni fogják a törvényt és szilárdan kitartanak amellett, hogy nem engedik meg a törvény semmiféle áthágását — akkor hiábavalónak bizonyul az imént említett törvény minden nyakatekertsége, a munkások tudni fogják, hogyan kell elérni a törvény betartását. — Van-e a munkásoknak joguk arra, hogy visszakapják a bírságpénzeket, ha szabályellenesen büntették meg őket? Az, aki józan ésszel gondolkodik, erre természetesen csak igennel válaszolhat. Hiszen nem engedhető meg, hogy a gyáros szabályellenesen rójon ki bírságot a munkásra és ne fizesse vissza a szabályellenesen levont pénzt. Úgy látszik azonban, hogy az államtanácsban ennek a törvénynek tárgyalása során úgy döntöttek, hogy erről *szándékosan* hallgatni fognak. Az államtanács tagjai azon a véleményen voltak, hogy ha jogot adnak a munkásoknak a szabályellenesen behajtott pénzek visszakövetelésére, „ez gyengíteni fogja a munkások szemében azt a tekintélyt, amellyel a gyár igazgatója szándékoztatik felruháztatni annak okából, miszerint a rendet a munkások között fenntartani el ne mulassza“. Így ítélik meg az államférfiak a munkásokat! Ha a gyáros szabályellenesen pénzt hajtott be a munkáson, a munkásnak nem kell jogot adni a visszakövetelésére. De hát miért kell elvenni a munkástól a saját pénzét? — Azért mert a panaszok „gyengítik az igazgatók tekintélyét“! Szóval, „az igazgatók tekintélyét“ és „a rend fenntartását a gyárakban“ csak arra építik, hogy a munkások nem ismerik jogaikat és „nem mernek“ panaszt tenni az igazgatóság ellen, bár az igazgatóság megszegte a törvényt! Szóval az államférfiak egyenest félnek, hogy a munkásoknak még valahogy hirtelen eszükbe jut ügyelni a bírságok szabályszerű kivetésére! A munkások hálával tartoznak az államtanács tagjainak őszinteségükért, amely megmutatja a munkásoknak, hogy mit várhatnak a kormánytól. A munkásoknak meg kell mutatniok, hogy ugyanolyan embereknek érzik magukat, mint a gyárosok és nem hajlandók megengedni, hogy úgy bánjanak velük, mint a barommal,

amely nem tud beszélni. Ezért a munkások tekintsék kötelességüknek, hogy nem hagynak panasz nélkül egyetlen egy szabálytalan bírságolást sem, és azonnal bejelentik — vagy a gyárfelügyelőnek, ha pedig a gyárfelügyelő elutasítja őket, a bíróságnak —, hogy követelik a pénz visszatérítését. — Ha nem is érnek el a munkások semmit, sem a gyárfelügyelőnél, sem a bíróságnál — erőfeszítésük mégsem lesz hiábavaló: felnyitja a munkások szemét, megmutatja nekik, hogyan kezelik törvényeink a munkások jogait.

Ilyenformán most már tudjuk, hogy a bírságot az igazgatók „saját hatalmuk alapján" vetik ki. — Csakhogy a bírságok összege minden egyes gyárban különböző lehet (mert hiszen a törvény csak azt a határt szabja meg, amelyen felül nem lehet bírságot kiróni), a munkarend előírásai is különbözők lehetnek. Ezért a törvény megköveteli, hogy minden bírság alá eső szabálytalanságot és minden egyes szabálytalanság megfelelő bírságát előre feltüntessék a *büntetéstáblázaton*. Ezt a táblázatot minden egyes gyáros külön állítja össze és a gyárfelügyelő hagyja jóvá. A táblázatot a törvény rendelkezése szerint minden műhelyben ki kell függeszteni.

Annak megállapításához, hogy vajjon helyesen vetették-e ki a bírságot és hogy milyen nagy a bírság, az szükséges, hogy kivétel nélkül minden bírságot helyesen jegyezzenek fel. A törvény előírja, hogy a bírságot „a kivetéstől számított három napon belül" be kell vezetni a munkás munkakönyvébe. Ennek a bejegyzésnek fel kell tüntetnie, először, a büntetés okát (azt, hogy miért vetették ki a bírságot — gondatlan munkáért, mégpedig milyenért, munkakerülésért, vagy rendbontásért, mégpedig milyenért), másodszor pedig a büntetés nagyságát. — A bírság bejegyzése a munkakönyvbe azért szükséges, hogy a munkások ellenőrizhessék, vajjon szabályszerű-e a bírságolás és idejében emelhessenek panaszt, ha valamilyen törvényszegés fordult elő. Továbbá, minden bírságot be kell jegyezni egy külön átfűzött könyvbe, s ilyen könyvet minden gyárban vezetni kell, hogy a gyárfelügyelőség ellenőrizhesse a bírságokat.

Ezzel kapcsolatban talán nem lesz fölösleges néhány

szót szólni a gyárosok és a gyárfelügyelők elleni panaszokról, mivel a munkások legtöbbnyire nem tudják, hogyan és kinél kell panaszt tenni. — A törvény szerint a gyárban előfordult minden törvényszegés miatt a gyárfelügyelőnél kell panaszt tenni. A gyárfelügyelő köteles felvenni a szóbeli és írásbeli panaszt. Ha a gyárfelügyelő nem hallgatja meg a kérést, ezt jelenteni lehet a főgyárfelügyelőnek, aki szintén köteles fogadónapokat tartani a bejelentések meghallgatására. — Ezen felül a főgyárfelügyelő irodájának *minden nap* nyitva kell lennie az olyan emberek előtt, akiknek felvilágosításra vagy valamilyen magyarázatra van szükségük, illetőleg akik bejelentést akarnak tenni (lásd „Útmutatás a gyárfelügyelőség hivatalnokai számára", 18. old.). A gyárfelügyelő döntése ellen panaszt lehet emelni a Kormányzósági Gyárfelügyeleti Hatóságnál*. Ezeknek a panaszoknak benyujtására a törvény egyhónapos határidőt állapit meg, attól a naptól számítva, amelyen a gyárfelügyelő tudomásra hozta döntését. Továbbá, a Gyárfelügyeleti Hatóság határozata ellen ugyanennyi időn belül fellebbezni lehet a pénzügyminiszterhez.

Amint látják, a törvény igen sok személyt jelöl meg, akinél panaszt lehet tenni. Méghozzá a gyárosnak, meg a munkásnak egyaránt joga van panaszt tenni. Csak az a baj, hogy ez a védelem mindössze papiron van meg. A gyárosnak minden lehetősége megvan arra, hogy előterjessze a panaszt — van szabad ideje, módjában van ügyvédet fogadni stb., és ezért a gyárosok valóban panaszt is tesznek a gyárfelügyelők ellen, a miniszterig mennek és már el is értek különböző kedvezményeket. A munkás számára viszont a fellebbezés joga — puszta szó, amelynek nincs semmi jelentősége. Mindenekelőtt a munkásnak nincs ideje arra, hogy gyárfelügyelőtől gyárfelügyelőhöz, irodáról-irodára futkosson! A munkás dolgozik, a „munkakerülésért" pedig megbírságolják. Nincs pénze arra, hogy

* Kik a tagjai a Gyárfelügyeleti Hatóságnak? A kormányzó, az államügyész, a csendőrparancsnok, a gyárfelügyelő és *két gyáros*. — Ha ehhez hozzávesszük még a börtönigazgatót és a kozákok parancsnokát, együtt is volnának azok a hivatalnokok, akik valóraváltják „az orosz cári kormány gondoskodását a dolgozó osztályokról".

ügyvédet fogadjon. Nem ismeri a törvényeket és ezért nem tudja megvédeni a jogát. Az igazgatóság pedig nemcsak nem gondoskodik arról, hogy a munkás ismerje a törvényeket, hanem ellenkezőleg, arra törekszik, hogy titokban tartsa a munkások előtt. Aki ezt nem hiszi el, annak a következő előírást idézzük az „Útmutatás a gyárfelügyelőség hivatalnokai számára" c. szabályzatból (ezt a szabályzatot a miniszter jóváhagyta; ez a szabályzat magyarázza meg a gyárfelügyelők jogait és kötelességeit): „A gyárfelügyelő részéről az előfordult törvénysértések és a törvény végrehajtásának értelmezése tekintetében kiadott kötelező rendeletek tárgyában az iparvállalat tulajdonosának vagy igazgatójának bárminemű felvilágosítás csakis abban az esetben adható, ha a munkás nincs jelen"*. No lám. Ha a gyáros hágja át a törvényt, a gyárfelügyelőnek erről nem szabad *a munkások jelenlétében* azt mondania a gyárosnak: a miniszter ezt tiltja! Máskülönben a munkások még megismernék a törvényt és kedvük kerekedne azt követelni, hogy tartsák is be! Nem hiába írta a „Moszkovszkije Vedomosztyi", hogy ez csak „megrontaná" az embereket!

Minden munkás tudja, hogy panaszt emelnie, különösen a gyárfelügyelő ellen, majdnem lehetetlen. Természetesen ezzel nem azt akarjuk mondani, hogy a munkásoknak nem kell panaszt tenniök: ellenkezőleg, minden alkalommal, ha akár a legkisebb lehetőség is kínálkozik, feltétlenül panaszt kell tenni, mert a munkások csak ilymódon ismerik meg a jogaikat és fogják megérteni, hogy kinek az érdekében írták a gyári törvényeket. Mi csak azt akarjuk mondani, hogy panaszokkal nem lehet elérni a munkások helyzetének komoly és általános megjavítását. Ennek csak egy útja van: a munkásoknak össze kell fogniok jogaik megvédésére, a munkáltatók részéről elszenvedett sanyargatások elleni harcra, hogy elviselhetőbb bért és rövidebb munkanapot érjenek el.

* Az „Útmutatás" 26. cikkelyéhez fűzött megjegyzés.

VI

MIRE KELL FORDÍTANI A TÖRVÉNY SZERINT A BÍRSÁGPÉNZEKET?

Vegyük elő most a bírságokkal kapcsolatos utolsó kérdést: milyen módon használják fel a bírságpénzeket? — Azt már mondtuk, hogy 1886-ig ezek a pénzek a gyárosok zsebébe vándoroltak. Ez a rendszer azonban olyan tömeges visszaélésre vezetett és annyira felingerelte a munkásokat, hogy maguk a munkaadók kezdték belátni, hogy meg kell szüntetni ezt a rendszert. Egyes gyárakban magától alakult ki az a szokás, hogy a bírságpénzekből munkásokat segélyeztek. Morozovnál például még az 1885-ös sztrájk előtt kimondták, hogy a dohányzásból és a szeszesital behozásából származó bírságot a rokkantak segélyezésére kell fordítani, ezzel szemben a gondatlan munkáért kivetett bírság a munkáltatót illeti.

Az 1886-os új törvény leszegezte azt az általános szabályt, hogy a bírság nem vándorolhat a munkaadó zsebébe. A törvény azt mondja: „A munkások megbüntetéséből eredő összegek minden egyes gyárban külön tőke létesítésére fordítandók, s ennek kezelése a gyárigazgatóság hatáskörébe utaltatik. Ez a tőke a gyárfelügyelő engedélyével kizárólag a munkások szükségleteinek fedezésére használható fel, a pénzügyminiszter által a belügyminiszterrel egyetértésben kiadandó előírásoknak megfelelően." Eszerint a bírságpénzeket a törvény értelmében csak a munkások szükségleteire szabad fordítani. A bírságpénz — a munkások saját pénze, amit a munkások keresetéből vontak le.

A bírságokból létesített alap felhasználására vonatkozó utasításokat, amelyekről a törvényben szó van, csak 1890-ben (december 4-én), azaz kerek 3½ évvel a törvény kihirdetése után adták ki. Az utasítások kimondják, hogy a bírságpénzeket *főleg* a munkások következő szükségleteire kell fordítani: „*a)* olyan munkások segélyezésére, akik végleg elvesztették munkaképességüket, vagy akik betegség folytán ideiglenesen megfosztattak attól a lehetőségtől, hogy dolgozzanak". Jelenleg a rokkant munkásoknak rendszerint nincs miből megélniök. Hogy pereskedni

tudjanak a gyárossal, rendszerint az ügyüket intéző ügyvédhez fordulnak támogatásért, aki a munkásnak juttatott alamizsna fejében magához kaparintja a megítélt kártérítés oroszlánrészét. Ha azonban a munkásnak a per révén csak csekély kártérítésre van kilátása, még ügyvédet sem talál. Ilyen esetekben feltétlenül igénybe kell venni a bírságokból befolyt pénzt; a bírságokból létesített alap terhére folyósított segély révén a munkás átvészelhet egy bizonyos időt és ügyvédet fogadhat a munkáltató ellen indított per vitelére anélkül, hogy nyomora miatt a munkáltató rabságából az ügyvéd rabságába kerülne. Azoknak a munkásoknak is igénybe kell venniök a bírságokból létesített alap terhére folyósított segélyt, akik betegségük miatt vesztették el munkájukat*.

A Szentpétervári Gyárfelügyeleti Hatóság az utasítások első pontjához fűzött magyarázatban elrendelte, hogy segélyt az orvos igazolására legfeljebb a legutóbbi bér felének összegében szabad kiadni. Zárójelben megjegyezzük, hogy a Szentpétervári Gyárfelügyeleti Hatóság ezt a határozatot 1895 április 26-án tartott ülésén hozta. A magyarázat tehát 4½ évvel a végrehajtási utasítások kiadása után, a végrehajtási utasítások pedig 3½ évvel a törvény kihirdetése után láttak napvilágot. *Eszerint összesen nyolc esztendőnek kellett eltelnie csak ahhoz, hogy a törvényt kellően megmagyarázzák!!* És most vajjon hány évre lesz szükség ahhoz, hogy a törvényről mindenki tudomást szerezzen és azt valóban alkalmazzák is?

Másodszor, a bírságokból létesített alap terhére kiutalás eszközölhető „*b)* olyan munkásnők segélyezésére, akik a terhesség utolsó időszakában vannak és akik két héttel a szülés előtt félbeszakították a munkát". A Pétervári Gyárfelügyeleti Hatóság magyarázata szerint ezt a segélyt csak négy héten át lehet folyósítani (két hét a szülés előtt, két hét a szülés után), méghozzá a legutóbbi kereset felét nem meghaladó összegben.

Harmadszor, segélyt folyósítanak „*c)* az esetben, ha

* Magától értetődik, hogy a bírságokból létesített alap terhére folyósított segély nem fosztja meg a munkást attól a jogától, hogy például rokkantság esetén a gyárostól kártérítést követeljen.

valakinek tűzvész vagy más szerencsétlenség folytán odavész vagy megrongálódik a holmija". A Pétervári Gyárfelügyeleti Hatóság magyarázata szerint ennek a körülménynek igazolásához rendőrségi bizonylat szükséges és a segélyezés összege nem haladhatja meg a félévi bér kétharmadát (azaz nem lehet nagyobb négyhavi munkabérnél).

Végül, negyedszer, „*d)* temetkezési" segélyt folyósítanak. A Szentpétervári Gyárfelügyeleti Hatóság magyarázata szerint temetkezési segélyt csak olyan munkásoknak szabad folyósítani, akik a szóbanforgó gyárban dolgoztak és haltak meg, illetőleg ezek szüleinek és gyermekeinek. — A segély összege 10—20 rubel.

Az utasítások erre a négy esetre mutatnak rá mint olyanokra, amelyekben segély folyósítható. — A munkásoknak azonban más esetekben is joguk van segélyre: az utasításokban utalás történik arra, hogy segélyt „főleg" ebben a négy esetben adnak. A munkásoknak mindenféle más baj esetén is joguk van segélyre, nemcsak a felsorolt esetekben. A Pétervári Gyárfelügyeleti Hatóság a bírságokról szóló utasítások magyarázatában (ezt a magyarázatot kifüggesztették a gyárakban) szintén ezt mondja: „A segély megállapítása minden más esetben a gyárfelügyelőség engedélyével eszközöltetik", és ezt a Gyárfelügyeleti Hatóság kiegészítette azzal, hogy a segélyeknek semmiképpen sem szabad csökkenteniök a gyárnak a különböző intézményekkel kapcsolatos kiadásait (például iskolákra, kórházakra stb.) és a kötelező kiadásokat (például a munkáslakások tatarozására, orvosi segélyre stb.). Ez annyit jelent, hogy a gyáros a bírságokból létesített alap terhére folyósított segélyeket nem tekintheti saját kiadásainak; ez nem az ő kiadása, hanem a munkásoké. A gyárosnak ugyanannyit kell kiadnia, mint azelőtt.

A Pétervári Gyárfelügyeleti Hatóság továbbá a következő utasítást adta ki: „a folyósított állandó segélyek összege nem haladhatja meg az egy év alatt befolyt bírságpénz felét". Itt különbséget tesznek az állandó segélyek (amelyeket egy bizonyos időn át folyósítanak, például betegnek vagy rokkantnak) és az egyszeri segélyek között (amelyeket egy alkalommal adnak, például temetésre vagy tűzvész esetén). Hogy maradjon pénz az egyszeri

segélyekre, az állandó segélyek összege nem haladhatja meg a befolyt bírságpénzek felét.

Mi a módja annak, hogy valaki segélyt kapjon a bírságokból létesitett alap terhére? A munkásoknak, az utasítások szerint, segély iránti kérelmükkel a munkáltatóhoz kell fordulniok és a segélyt is ez utalja ki a gyárfelügyelőség engedélyével. Ha a munkáltató a kérést megtagadja, a gyárfelügyelőhöz kell fordulni, aki saját hatáskörében megállapíthatja a segélyjogosultságot.

A Gyárfelügyeleti Hatóság engedélyezheti a megbízható gyárosoknak, hogy kisebb összegű segélyeket (15 rubelig) a gyárfelügyelő engedélye nélkül is folyósítsanak.

A bírságpénzeket 100 rubelig a munkáltató őrzi, az ennél nagyobb összeget pedig takarékpénztárban kell elhelyezni.

Ha valamelyik gyár bezár, a bírságokból létesített alapot a kormányzóság általános munkás-alapjának adják át. Arról, hogy ezt a munkás-alapot (amelyről a munkások semmit sem tudnak és nem is tudhatnak) milyen célra fordítják — nincs szó az utasításokban. Az Állambankban kell megőrizni, úgymond, „külön intézkedésig“. Ha még a fővárosban is 8 esztendőre volt szükség ahhoz, hogy összeállítsák azokat az utasitásokat, amelyek meghatározzák a bírságokból létesített alap felhasználását a különböző gyárakban — akkor valószínű, hogy több évtizedet kell várni, amíg a „kormányzóság általános munkás-alapjának“ felhasználására vonatkozó utasításokat összeállítják.

Ezek volnának a bírságpénzek felhasználására vonatkozó utasítások. Amint látják, rendkívül bonyolultak és zavarosak s ezért semmi csodálkoznivaló sincs azon, hogy mindezideig a munkások úgyszólván egyáltalán nem tudnak létezésükről. Ebben az évben (1895) függesztik ki az utasításokat tartalmazó hirdetményt a pétervári gyárakban*. Most már maguknak a munkásoknak kell törekedniök

* Ilyenformán Pétervárott csak 1895-ben láttak hozzá a bírságokról szóló 1886-os törvény végrehajtásához. Márpedig Mihajlovszkij főgyárfelügyelő úr, akiről fentebb beszéltünk, 1893-ban azt mondta, hogy az 1886-os törvényt „mostanában pontosan végrehajtják“. — Ezen a kis példán látjuk, milyen szemérmetlenül hazudott a főgyárfelügyelő abban a könyvben, amelynek az volt a rendeltetése, hogy az amerikaiak megismerjék az orosz gyári viszonyokat.

arra, hogy ezeket az utasításokat minden munkás megismerje, hogy a munkások megtanulják, hogyan kell helyesen felfogni a bírságokból létesített alap terhére folyósított segélyeket; ne úgy fogják fel ezeket a segélyeket, mint a gyárosok által odadobott alamizsnát, mint könyöradományt, hanem úgy, mint saját pénzüket, amely a munkások bérének levonásából származik és amelyet kizárólag az ő szükségleteikre szabad fordítani. A munkásoknak teljes joguk van arra, hogy ennek a pénznek kiadását követeljék.

Ezekkel az utasításokkal kapcsolatban meg kell még említeni először is, hogy hogyan hajtják azokat végre és milyen hiányosságok meg visszaélések merülnek fel végrehajtásuk során. Másodszor, meg kell vizsgálnunk, hogy igazságos szempontok alapján állították-e össze ezeket az utasításokat és kellőképpen védik-e azok a munkások érdekeit.

Ami az utasítások végrehajtását illeti, mindenekelőtt a Pétervári Gyárfelügyeleti Hatóság következő magyarázatára kell rámutatnunk: „Ha egy bizonyos időpontban nem áll rendelkezésre bírságpénz . . . a munkások semmiféle igényt sem támaszthatnak a gyárigazgatósággal szemben.“ De az a kérdés, hogy honnan tudják majd a munkások, van-e bírságpénz vagy nincs, és ha van, milyen nagy ez az összeg? A Gyárfelügyeleti Hatóság abból az elgondolásból indult ki, hogy a munkásoknak tudomásuk van erről — ugyanakkor azonban semmit sem méltóztatott tenni annak érdekében, hogy a munkásokat a bírságokból létesített alap felől tájékoztassák, nem kötelezte a gyárosokat, hogy hirdetményt függesszenek ki a bírságpénzekről. — Talán azt gondolja a Gyárfelügyeleti Hatóság, hogy elegendő az, ha a munkások a munkáltatótól szereznek erről tudomást, aki elkergeti az igénylőket, ha nincs bírságpénz? Ez felháborító volna, mert ebben az esetben a segélykérő munkással a munkáltatók úgy bánnának mint valami koldussal. — A munkásoknak ki kell vívniok, hogy minden egyes gyárban havonta hirdetményt függesszenek ki a bírságokból létesített alap állásáról: mennyi a készpénz, milyen összeg folyt be az elmúlt hónapban, mennyit folyósítottak és „milyen szükségletekre“? Másképpen a munkások nem

fogják tudni, hogy mennyit kaphatnak; nem fogják tudni, hogy minden igényt ki lehet-e elégíteni a bírságokból létesített alapból, vagypedig csak egy részükre van fedezet; ebben az esetben igazságos lenne, ha a legégetőbb szükségleteket választanák ki. A jobban megszervezett üzemekben néhol maguktól függesztettek ki ilyen hirdetményeket: Szentpétervárott, ha jól tudom, a Siemens és Halske gyárban, továbbá a kincstári tölténygyárban megteszik. Ha a munkás a gyárfelügyelővel folytatott minden egyes beszélgetés alkalmával állhatatosan felhívja a figyelmet erre a körülményre és kijelenti, hogy a hirdetmény kifüggesztése feltétlenül szükséges, akkor a munkások minden bizonnyal el fogják érni, hogy ezt mindenütt bevezessék. Igen előnyös lenne továbbá a munkások számára, ha a gyárakban nyomtatott űrlapokat vezetnének be* a bírságokból létesített alap terhére folyósított segélyek kiutalásának kérelmezése céljából. Ilyen űrlapokat vezettek be például Vlagyimir kormányzóságban. A munkásnak nem könnyű dolog megírni az egész kérvényt, de meg nem is tudja leírni mindazt, amire szüksége van, az űrlapon viszont minden fel van tüntetve és a munkásnak csak néhány szót kell beírnia az üresen hagyott helyekre. Ha nem vezetik be az űrlapokat, sok munkásnak írnokhoz kell majd folyamodnia a kérvények megírása céljából, ez pedig pénzbe kerül. Az utasítások értelmében ugyan szóban is elő lehet terjeszteni a segély iránti kérelmet, de először, a munkásnak ebben az esetben is meg kell szereznie az előírásokban megkövetelt írásos rendőrségi, illetőleg orvosi bizonylatokat (ha űrlapon kérvényez, mindjárt az űrlapra vezetik rá az igazolást), másodszor pedig, a szóbeli kérelemre egyik-másik munkáltató esetleg nem is válaszol, az írásbeli igénylésre viszont köteles válaszolni. A gyár irodájába beadott nyomtatott kérvények esetén a segélykérésnek, amit a munkáltatók koldulásnak igyekeznek feltüntetni, nincs többé koldulás jellege. Sok gyáros szerfölött elégedetlen

* Azaz nyomtatott kérvényeket, amelyekre maga a kérés már rá van nyomtatva, és az üresen hagyott helyekre csak a gyár nevét, a segélykérés okát, a folyamodó lakásának címét, az aláírást stb. kell odaírni.

amiatt, hogy a bírságpénzek a törvény értelmében nem az ő zsebébe vándorolnak, hanem a munkások szükségleteinek fedezésére fordítják azokat. Ezért igen sok fortélyt és kibúvót agyaltak ki a munkások meg a gyárfelügyelők becsapására és a törvény kijátszására. A munkások okulására elmondunk néhány ilyen fogást.

Egyik-másik gyáros a bírságot nem úgy jegyezte be a munkakönyvbe mint bírságot, hanem mint a munkásnak adott előleg levonását. Megbírságolják a munkást egy rubelra, a könyvbe viszont azt írják be, hogy a munkásnak adott előleg törlesztésére vontak le egy rubelt. Amikor a fizetésnél ezt a rubelt levonják, a munkaadó zsebében marad. Ez már nemcsak törvénykijátszás, hanem nyilt csalás, hamisítás.

Más gyárosok a munkakerülésért kivetett bírság bejegyzése helyett azt tették, hogy a munkásnak nem minden munkanapját írták be, vagyis ha a munkás mondjuk a héten egy napot mulasztott, nem öt napot számolnak el neki, hanem négyet: az egy napra eső bér (amit a munkakerülésért kivetett bírság címén le kellett volna vonni és a bírságokból létesített alapba kellett volna befizetni) a munkáltatónak jut. Ez ismét csak durva csalás. Mellesleg megjegyezzük, hogy a munkásokat semmi sem védi az ilyen csalásokkal szemben*, mert őket nem tájékoztatják a bírságokból létesített alap állásáról. A munkások csak a havonta kifüggesztett részletes hirdetmények alapján (amelyeken minden hétre vonatkozóan műhelyenként lennének feltüntetve a bírságok) kísérhetnék figyelemmel, hogy a bírságokat valóban befizették-e a bírságokból létesített alapba. Ugyan ki fog törődni azzal, hogy ezek a bejegyzések mind helyesek-e, ha nem maguk a munkások? A gyárfelügyelők? De hogyan tudja meg a gyárfelügyelő, hogy csaltak, amikor az egyik vagy másik számot bevezették a könyvbe? Mikulin gyárfelügyelő úr, amikor ezekről a csalásokról beszél, megjegyzi:

---

* Hogy az ilyen csalások divatban vannak, azt nem más, mint Mikulin úr, Vlagyimir kormányzóság *gyárfelügyelője* mondja el az 1886-os új törvénnyel foglalkozó könyvében.

„Mindezekben az esetekben igen nehéz volna felfedezni a visszaéléseket, ha nem találnánk rájuk nyilt utalásokat a munkások panaszaiban.“ Maga a gyárfelügyelő ismeri be, hogy nem tudja felfedezni a csalást, ha a munkások nem mutatnak rá. A munkások azonban nem mutathatnak rá, ha a gyárosokat nem kötelezik a bírságokra vonatkozó hirdetmények kifüggesztésére.

Vannak olyan gyárosok is, akik sokkal kényelmesebb módszereket agyaltak ki a munkások becsapására és a törvény kijátszására, méghozzá olyan agyafúrt és fura módszereket, amelyeknek nem volt könnyű rájönni a nyitjára. Vlagyimir kormányzóságban sok pamutszövőgyár tulajdonosa az egyes szövetfajtákkal kapcsolatban nem egy, hanem két, sőt három bértarifát terjesztett be a gyárfelügyelőnek jóváhagyás céljából; a bértarifához fűzött megjegyzésben azt írták, hogy azok a szövőmunkások, akik kifogástalan árut készítettek, a legnagyobb bért kapják, azokat, akik silányabb árut készítettek — a második tarifa szerint fizetik, azt az árut pedig, amelyet kiselejteztek, a legalacsonyabb tarifa alapján számolják el*. Világos, hogy milyen szándékkal eszelték ki ezt a ravasz fogást: a magasabb és alacsonyabb tarifa közötti különbség a munkáltató zsebébe vándorolt, holott ez a különbség valójában nem volt más, mint a gondatlan munkáért kivetett büntetés és ezért a bírságokból létesített alapba kellett volna kerülnie. Világos, hogy ez — a törvény, méghozzá nemcsak a bírságtörvény, hanem egyúttal a tarifa megállapításáról szóló törvény durva kijátszása volt; a tarifát ugyanis azért állapítják meg, hogy a munkáltató ne változtathassa meg önkényesen a munkabért, de ha nem egy, hanem több tarifa van érvényben, akkor a munkáltató magától értetődően szabadon garázdálkodhat.

A gyárfelügyelők látták, hogy ezek a tarifák *„nyilvánvalóan* a törvény kijátszását szolgálják“ (mindezt ugyanaz a Mikulin úr mondja fentebb említett könyvében), mind-

* Ilyen tarifák a pétervári gyárakban is előfordulnak: azt írják, hogy egy bizonyos mennyiségű áru elkészítéséért a munkás 20—50 kopekot kap.

amellett *„nem érezték magukat feljogosítva“* arra, hogy elutasítsák a tisztelt gyáros „urakat“.

Hát persze. Nem is olyan könnyű dolog elutasítani a gyárosokat (ilyen fogást nem egyetlen gyáros eszelt ki, hanem egyszerre több is!). No és ha a törvényt véletlenül nem a gyáros „urak“ próbálták volna kijátszani, hanem a munkások? Érdekes volna tudni, hogy akadt volna-e akkor akár csak egy gyárfelügyelő is az egész Orosz Birodalomban, aki *„ne érezte volna magát feljogosítva“* arra, hogy elutasítsa a munkásoknak ezt a törvény kijátszására irányuló próbálkozását.

Ilyenformán ezeket a kétféle meg háromféle bért feltüntető tarifákat a gyárfelügyelőség jóváhagyta és életbe is léptették. De kiderült, hogy a bértarifa kérdése nemcsak a gyáros urakat érdekli, akik a törvény kijátszásának módjait kieszelték, és nem is csak a gyárfelügyelő urakat, akik nem érzik magukat feljogosítva arra, hogy zavarják a gyárosokat nemes szándékukban, hanem ezen felül még . . . a munkásokat is. A munkások nem voltak olyan tapintatosan elnézőek a gyáros urak gazságai irányában és ők „feljogosítva érezték magukat“ arra, hogy megakadályozzák ezeket a gyárosokat a munkások becsapásában.

Ezek a bértarifák — mondja Mikulin gyárfelügyelő úr — „olyan óriási elégedetlenséget keltettek a munkások között, hogy ez az elégedetlenség volt az egyik fő oka az elharapózó zavargásoknak és erőszakoskodásoknak, amelyek fegyveres erő beavatkozását *követelték* meg“.

Ilyen igazságos hát az a világ, amelyben élünk! Eleinte „nem érezték magukat feljogosítva“ arra, hogy megakadályozzák a gyáros urakat a törvénytiprásban és a munkások becsapásában, — amikor pedig az ilyen gyalázatosságokon felháborodott munkások fellázadtak, fegyveres erőt „követeltek“! Miért „követeltek“ éppen a munkások ellen fegyveres erőt, akik *törvényes* jogaikat védték és miért nem a gyárosok ellen, akik nyilvánvalóan megszegték a törvényt? Akárhogyan történt is, de csak a munkások lázadása után került sor arra, hogy „az ilyenfajta bértarifákat kormányzói rendelettel megszün-

tették“. A munkások kitartottak a maguk igaza mellett. A törvényt nem a gyárfelügyelő urak léptették életbe, hanem maguk a munkások, akik bebizonyították, hogy nem engednek csúfot űzni magukból és meg tudják védeni jogaikat. „A továbbiakban — mondja Mikulin úr — a gyárfelügyelőség már megtagadta az ilyen bértarifák jóváhagyását.“ A munkások tehát megtanították a gyárfelügyelőket a törvény alkalmazására.

De ebben a leckében csupán a vlagyimiri gyárosoknak volt részük. Csakhogy a gyárosok mindenütt egyformák; Vlagyimirban is, Moszkvában is, Pétervárott is. A vlagyimiri gyárosoknak az a kísérlete, hogy kijátsszák a törvényt — nem sikerült, de az a módszer, amelyet kieszeltek, fennmaradt, sőt egy zseniális pétervári gyáros még tökéletesítette is ezt a módszert.

Mi volt a vlagyimiri gyárosok módszere? Az, hogy nem használják a bírság szót, hanem más szavakkal helyettesítik. Ha azt mondom, hogy a munkás gondatlanság miatt egy rubellal kevesebbet kap — akkor ez bírság és be kell fizetni a bírságokból létesített alapba. De ha azt mondom, hogy a munkás gondatlan munka esetén alacsonyabb bértarifa szerint kap bért — akkor a levonás nem bírság és így teljes egészében az én zsebembe vándorol. Így okoskodtak a vlagyimiri gyárosok, akikre azonban a munkások alaposan rácáfoltak. Ám lehet valamelyest másképpen is okoskodni. Ha azt mondjuk, hogy a munkás gondatlan munka esetén prémium *nélkül* kapja a bért, akkor az ugyancsak nem bírság lesz és teljes egészében a munkáltató zsebébe vándorol. Ezt a bölcs dolgot okoskodta ki Jakovlev, egy agyafúrt pétervári gyáros, egy gépi üzem tulajdonosa. Ez az ember azt mondja: napi egy rubelt fogtok kapni, de ha semmi hibát sem követtek el, ha nem fordul elő nálatok sem munkakerülés, sem gorombáskodás, sem gondatlanság, akkor ráadásul 20 kopek „prémiumot“ kaptok. Ha viszont hiba mutatkozik, a munkáltató visszatartja és természetesen zsebrevágja a húszkopekosokat — hiszen ez nem bírság, hanem a „prémium“. Mindazok a törvények, amelyek arról szólnak, hogy milyen hibákért lehet büntetést kiszabni és milyen nagyságban, és hogyan kell azokat a munkások szükségleteire fordítani — Ja-

kovlev úr számára nem léteznek. A törvényeket a „bírságokról" hozták, nála pedig „prémium" van. A leleményes gyáros mindmáig szédíti a munkásokat szennyes mesterkedéseivel. A pétervári gyárfelügyelő valószínűleg szintén *„nem érezte magát feljogosítva"* arra, hogy megakadályozza Jakovlevet a törvény kijátszásában. Reméljük, hogy a pétervári munkások nem maradnak a vlagyimiri munkások mögött és megtanítják a felügyelőt és a gyárost a törvény betartására.

Hogy mindenki világosan lássa, milyen óriási pénzösszegek halmozódnak fel a bírságokból, ismertetjük Vlagyimir kormányzóságra vonatkozóan a bírságokból létesített alapok nagyságának adatait.

Vlagyimir kormányzóságban 1891-től kezdve folyósítanak segélyeket. 1891 októberéig 3 665-en kaptak segélyt 25 458 rubel 59 kopek összegben. A bírságokból létesített alap 1891 október 1-én 470 052 rubel 45 kopekra rúgott. Közbevetőleg megint kell említenem még egy esetet a bírságpénzek felhasználásával kapcsolatban. Az egyik gyárban a bírságalap 8 242 rubel 46 kopek volt. Ez a gyár csődbe jutott s a munkások télen kenyér és munka nélkül maradtak. Akkoriban ebből az alapból 5 820 rubelt osztottak ki a munkások segélyezésére, akiknek száma 800-ra rúgott.

1891 október elsejétől 1892 október elsejéig 94 055 rubel 47 kopek bírságpénzt hajtottak be, segélyezésre viszont 45 200 rubel 52 kopekot folyósítottak — 6 312 igénylőnek. A különféle segélyek a következőképpen oszlottak meg: 208 igénylőnek munkaképtelenség címén 6 198 rubel 20 kopek összeg erejéig havi segélyt folyósítottak, ami azt jelenti, hogy egy-egy emberre átlag évi 30 rubel jutott (ilyen nyomorúságos segélyt állapítanak meg, amikor tíz meg tízezer rubel bírságpénz felhasználatlanul hever!). Továbbá 1 037 igénylőnek 17 827 rubel 12 kopek, egyenként átlag 18 rubel összegben azon a címen adtak segélyt, hogy holmijuk elpusztult. Terhes nőknek 2 669 esetben 10 641 rubel 81 kopekot, átlag 4 rubelt folyósítottak (ez három hétre szól, szülés előtt egy hétre és szülés után két hétre). Betegség címén 877 munkásnak 5 380 rubel 68 kopekot, átlag 6 rubelt fizettek ki. Temet-

kezési segélyre 1 506 munkásnak 4 620 rubelt (egyenként 3 rubelt), továbbá különböző esetekben 15 igénylőnek 532 rubel 71 kopekot fizettek ki.

Ezzel teljesen megismertük a bírságpénzekre vonatkozó utasításokat és láttuk, hogyan hajtják végre ezeket az utasításokat. Nézzük meg, hogy igazságosak-e ezek az utasítások és kellőkép védik-e a munkások jogait.

Mint tudjuk, a törvény kimondja, hogy a bírságpénzek nem a munkáltatót illetik, hogy csak a munkások szükségleteire lehet azokat fordítani. A pénzek felhasználására vonatkozó utasításokat a minisztereknek kellett jóváhagyni.

Nos, mire vezettek ezek az utasítások? A bírságpénzeket a munkásoktól szedték be és a munkások szükségleteire fordítják — ugyanakkor azonban az utasításokban még csak arról sincs szó, hogy a munkáltatók kötelesek tájékoztatni a munkásokat a bírságokból létesített alap állásáról. A munkásoknak nincs joguk arra, hogy bizalmiakat válasszanak és így figyelemmel kísérhessék, vajjon rendesen befizetik-e a pénzt a bírságokból létesített alapba, továbbá hogy átvegyék a munkások kérvényeit és kiosszák a segélyeket. A törvény kimondta, hogy a segélyt a „gyárfelügyelő engedélyével" folyósítják, ezzel szemben a miniszterek által kiadott utasítások alapján olyan fordulatot vett a dolog, hogy segélyezési kérelemmel a *munkáltatóhoz* kell fordulni. De hát miért kell a munkáltatóhoz fordulni? Hiszen ez a pénz nem a munkáltatóé, hanem a munkásoké, a munkások keresetéből vonták le. A munkáltatónak nincs joga hozzányúlni ehhez a pénzhez; ha elkölti, ugyanúgy kell felelnie érte, mintha eltulajdonította, elsikkasztotta volna, mintha idegen pénzt költött volna el. Nyilvánvaló, hogy a miniszterek azért adtak ki ilyen utasításokat, mert szolgálatot akartak tenni a munkáltatóknak: most a munkásoknak úgy kell *kérni* a segélyt a munkáltatótól, mintha alamizsnát kérnének. Igaz ugyan, hogy ha a munkáltató megtagadja a kérelmet, a gyárfelügyelő maga állapítja meg a segélyt. De hiszen a gyárfelügyelő maga semmit sem tud; ha a munkáltató azt mondja neki, hogy ez vagy az a munkás ilyen meg olyan, hogy nem érdemel segélyt —

a gyárfelügyelő elhiszi*. No és talán sok az olyan munkás, aki panasszal fordul a gyárfelügyelőhöz, aki arra vesztegeti a munkaidőt, hogy a gyárfelügyelőhöz szaladgáljon, kérvényeket írjon és így tovább? A valóságban a miniszteri utasítások következtében csak a munkásoknak a munkáltatótól való újabb függőségi viszonya alakul ki. A munkáltatók számára lehetővé válik, hogy sarokba szorítsák azokat a munkásokat, akikkel nincsenek megelégedve, talán azért, mert nem engednek magukkal packázni: ha a munkáltatók megtagadják a kérelmet, bizonyára igen sok fölösleges vesződséget okoznak az illető munkásnak, sőt esetleg még azt is elérhetik, hogy egyáltalán nem kap segélyt. Ezzel szemben azoknak a munkásoknak, akik a munkáltató kedvében járnak és megalázkodnak előtte, akik árulkodnak munkástársaikra — a munkáltatók különösen nagy segélyek folyósítását engedélyezhetik még olyan esetekben is, amelyekben más munkást elutasítottak volna. Ahelyett, hogy véget vetnének annak a helyzetnek, hogy a munkások a bírsággal kapcsolatos ügyekben függő helyzetben vannak a munkáltatókkal szemben, újabb függőségi viszony alakul ki, amely szembeállítja egymással a munkásokat, hízelkedésre, a munkáltató előtti csúszás-mászásra vezet. Továbbá, figyeljük csak meg, milyen felháborító bürokráciával jár az utasítások értelmében a segély elnyerése: a munkásnak minden egyes alkalommal hol az orvoshoz kell fordulnia bizonylatért, akinél biztosan goromba fogadtatásra talál, hol a rendőrséghez, amely a kisujját sem mozdítja meg, amíg le nem kenyerezik. Ismételjük, minderről szó sincs a törvényben: ezt a miniszteri utasítások rendelik el, amelyeket

* A fentebb említett nyomtatott segélyezési kérvény, amelyet, mint mondtuk, a Vlagyimiri Gyárfelügyeleti Hatóság küldött szét a gyárakban, és amely az „utasítások" végrehajtásának a munkások számára legmegfelelőbb formája, a következőket tartalmazza: „a gyár irodája az aláíráson és a nyilatkozatban foglaltakon kívül azt is igazolja, hogy véleménye szerint a kérelmező megérdemli az ilyen meg ilyen összegű segélyt".

Tehát az iroda mindig beírhatja, még ha nem is indokolja, hogy „véleménye" szerint a kérelmező nem érdemli meg a segélyt.

A segélyt nem azok kapják majd, akik rászorulnak, hanem azok, akik „a gyárosok véleménye szerint megérdemlik".

nyilvánvalóan a gyárosok érdekeinek megfelelően állították össze, s amelyeknek nyilvánvalóan az a célja, hogy a munkásoknak a munkáltatótól való függésén felül a hivatalnokokkal szemben is függőségi viszonyba hozzák őket, hogy lehetetlenné tegyék a munkások számára a beleszólást a tőlük beszedett bírságpénzeknek az ő szükségleteikre való felhasználásába, hogy az értelmetlen hivatalos formaságok kusza szövevényét hozzák létre, amely fásulttá teszi és demoralizálja* a munkásokat.

Kiáltó igazságtalanság, hogy éppen a munkáltató engedélyezi a bírságpénzekből folyósított segélyeket. A munkásoknak arra kell törekedniök, hogy a törvény értelmében megadják nekik a jogot küldöttek (bizalmiak) választására, akik figyelemmel kísérnék, hogy vajjon befizetik-e a bírságokat a bírságokból létesített alapba, átvennék és ellenőriznék a munkásoknak a segély folyósítása érdekében írt kérvényeit, továbbá beszámolnának a munkásoknak a bírságokból létesített alap állásáról és felhasználásáról. Azokban az üzemekben, ahol ezidőszerint már vannak ilyen küldöttek, figyelemmel kell kísérniök a bírságpénzeket, követelniök kell, hogy közöljenek velük a bírságra vonatkozó minden adatot, nekik kell átvenniök a munkások kérvényeit és nekik kell azokat átadniok az igazgatóságnak.

VII

VALAMENNYI MUNKÁSRA KITERJEDNEK-E A BÍRSÁGOKRÓL SZÓLÓ TÖRVÉNYEK?

A bírságokról szóló törvények hatálya, mint a legtöbb más orosz törvény hatálya, nem terjed ki minden gyárra, illetőleg minden munkásra. Amikor az orosz kormány törvényt ad ki, mindig attól fél, hogy megsérti vele a gyáros urakat, fél, hogy az irodai szabályzatok, a hivatalnoki jogok és kötelességek ravaszul kieszelt rendszere összeütközésbe kerül más irodai szabályzatokkal (márpedig nálunk ilyen rengeteg van), más hivatalnokok jogaival és kötelességeivel, akik halálosan megsértődnek, ha a saját

* Egyenetlenkedést szül, talpnyalásra vezet, züllesztőleg hat.

működési területükre egy új hivatalnok dugja be az orrát, és egész hordó kincstári tintát írnak el, egész papíroshegyet írnak össze a „hivatalnoki hatáskör elhatárolása“ érdekében folytatott levelezés során. Ezért ritka az olyan törvény, amelyet nálunk egész Oroszországban egyszerre bevezetnek — mégpedig úgy, hogy nem tesznek kivételt, nem halogatják gyáván a törvény kihirdetését, nem hatalmazzák fel a minisztereket és más hivatalnokokat, hogy engedélyezzék a törvénytől való eltéréseket.

Különösen erősen mutatkozott meg mindez a bírságokról szóló törvényen, amely, mint láttuk, a tőkés urak oly viharos elégedetlenségét váltotta ki, s amelyet csak a rettegett munkáslázadások nyomására léptettek életbe.

Először, a bírságokról szóló törvény hatálya csak Oroszország kis részére terjed ki*. Mint mondtuk, ezt a törvényt 1886 június 3-án hozták és 1886 október 1-ével *csak három kormányzóságban* léptették életbe: Pétervár, Moszkva és Vlagyimir kormányzóságban. *Öt évvel* utóbb (1891 június 11-én) a törvény hatályát Varsó és Petrokov kormányzóságra is kiterjesztették. Majd további *három év* elmultával, az 1894 március 15-i törvény alapján, további tizenhárom kormányzóságra terjesztették ki (mégpedig Tver, Kosztroma, Jaroszlavl, Nyizsnyij-Novgorod és Rjazan központi kormányzóságokra, — Észtország és Litvánia balti kormányzóságokra, — Grodno és Kiev nyugati kormányzóságokra, továbbá — Volhinia, Podolszk, Harkov és Herszon déli kormányzóságokra). 1892-ben a bírságokkal kapcsolatos utasításokat a magánkézben levő bánya- és kohászati üzemekre is kiterjesztették.

A kapitalizmus gyors fejlődése és a bányászat óriási gyarapodása Dél-Oroszországban nagy munkástömegeket tömörít és sietésre ösztökéli a kormányt.

A kormány, amint látjuk, igen lassan mond le a régi gyári rendről. Itt meg kell jegyeznünk, hogy csak a munkások nyomására mond le: a lengyelországi munkásmozga-

---

* Ez a törvény egy része azoknak az úgynevezett „külön utasításoknak“, amelyeket „a gyárosok és a munkások kölcsönös viszonyával kapcsolatban“ adtak ki. Ezeknek a „külön utasításoknak“ hatálya csak „a fejlettség jelentős fokán álló gyáripari területekre“ terjed ki; ezeket a területeket alább a szövegben fel fogjuk sorolni.

lom és a sztrájkok erősödése azt eredményezte, hogy a törvény hatályát Varsó és Petrokov kormányzóságra (Petrokov kormányzósághoz tartozik Lodz) is kiterjesztették. A Rjazan kormányzóság jegorjevszki kerületében működő Hludovszki Manufaktúrában lezajlott hatalmas sztrájk azzal az eredménnyel járt, hogy nyomban kiterjesztették a törvényt Rjazan kormányzóságra. A kormány szemlátomást ugyancsak „nem érzi magát feljogosítva", hogy elvegye a tőkés uraktól az ellenőrzés nélküli (önkényes) bírságolás jogát, amíg maguk a munkások be nem avatkoznak.

Másodszor, a bírságokról szóló törvény, mint a gyárak felügyeletével kapcsolatban kiadott valamennyi utasítás, nem vonatkozik a kincstár, illetőleg az egyes kormányintézmények alá tartozó üzemekre. A kincstári üzemekben a munkásokról a gyárvezetőség „gondoskodik", amelyet a törvény nem akar háborgatni a bírságokról szóló utasításokkal. Valóban, mire való felügyeletet gyakorolni a kincstári üzemek fölött, amikor a gyárvezető maga is hivatalnok? A munkások mindjárt nála jelenthetik be az ellene szóló panaszt. Semmi csodálni való sincs azon, hogy a kincstári üzemek vezetői között olyan förtelmes alakok akadnak, mint Verhovszkij úr, a pétervári kikötő parancsnoka.

Harmadszor, a bírságokból létesített és a munkások szükségleteire fordított alappal kapcsolatban kiadott előírások hatálya nem terjed ki az olyan vasúti műhelyekben dolgozó munkásokra, amelyeknél nyugdíj- vagy kölcsönpénztárakat létesítettek. Itt a bírságpénzek ezekbe a pénztárakba folynak be.

Mindez a kivétel azonban még mindig nem volt elég, és a törvény kimondja, hogy a minisztereknek (a pénzügyminiszternek meg a belügyminiszternek) joguk van, egyrészt „a nem fontos gyárakat, ha erre valóban szükség van" ezeknek az utasításoknak „hatálya alól mentesíteni", másrészt pedig kiterjeszteni ezeket az utasításokat a „jelentősebb" kézműves üzemekre.

Szóval nem elég, hogy a törvény a minisztert bízta meg a bírságpénzekkel kapcsolatos utasítások összeállításával — ugyanakkor felhatalmazta a minisztereket, hogy

egyes gyárosokat mentesítsenek a törvény hatálya alól! Ilyen nagylelkű a mi törvényünk a gyáros urak iránt! A miniszter egyik magyarázatában azt mondja, hogy csak olyan gyárosokat mentesít, akiknél a Gyárfelügyeleti Hatóság *„biztos abban, hogy nem fogják megsérteni a munkások érdekeit"*. A gyárosok és a gyárfelügyelők olyan testi-lelki jóbarátok, hogy becsületszóra hisznek egymásnak. Mire való a gyáros életét utasításokkal megnehezíteni, ha „biztosít" arról, hogy nem fogja megsérteni a munkások érdekeit? De vajjon mi lenne akkor, ha a munkás kérné meg a gyárfelügyelőt vagy a minisztert, hogy mentesítsék őt az utasítások hatálya alól, és ő „biztosítja", hogy nem sérti meg a gyáros érdekeit? Az ilyen munkást valószínűleg bolondnak tartanák.

Ezt nevezik a munkások meg a gyárosok „egyenjogúságának".

Ami a bírságokkal kapcsolatos utasításoknak a jelentősebb kézműves üzemekre való kiterjesztését illeti, eddig, tudomásom szerint, ezeket az utasításokat csak a munkakiadó irodákra terjesztették ki (1893-ban), amelyek otthon dolgozó takácsoknak láncfonalat adnak ki. A minisztereknek nem sürgős a bírságokkal kapcsolatos utasítások kiterjesztése. Azok a munkástömegek, amelyek saját otthonukban dolgoznak a vállalkozóknak, a nagy üzleteknek stb., mindmáig a régi helyzetben maradtak, s teljesen ki vannak szolgáltatva a munkáltató önkényének. Ezeknek a dolgozóknak nehezebb tömörülniök, megtárgyalniok ügyes-bajos dolgaikat és közös harcra kelniök a munkáltatók komiszkodásai ellen — ezért is nem vetnek ügyet rájuk.

VIII

ÖSSZEFOGLALÁS

Most már ismerjük a bírságokról szóló törvényeinket és utasításokat, azt az egész rendkívül bonyolult rendszert, amely lélektelen sivárságával és rideg hivatalos nyelvezetével elijeszti a munkást.

Most ismét elővehetjük azt a legelején felvetett kérdést, hogy tudniillik a bírságok a kapitalizmusból, azaz

egy olyan társadalmi rendszerből fakadnak, amelyben a nép két osztályra különül: a föld, a gépek, a gyárak, a nyersanyagok és a készlet tulajdonosaira — és olyan emberekre, akiknek semmijük sincs, s akik ezért kénytelenek eladni magukat a tőkéseknek, kénytelenek nekik dolgozni.

Vajjon mindig az volt-e a helyzet, hogy a vállalkozónak dolgozó munkások a legkisebb gondatlanságért kénytelenek voltak neki bírságot fizetni?

A kisüzemekben — például a városi kézműveseknél vagy a kisipari munkásoknál — bírság nincs. Itt a munkás nem idegenedett el teljesen a munkáltatótól, együtt élnek és dolgoznak. A munkáltatónak eszébe se jut, hogy bírságokat vezessen be, mert maga ügyel a munkára és mindig kijavíttathatja azt, ami nem tetszik neki.

Ezek a kisüzemek és műhelyek azonban fokozatosan eltűnnek. A kusztárok és a kézművesek, s ugyanígy a kisparasztok, nem bírják a versenyt a gyárakkal, nem bírják a versenyt a nagyvállalkozókkal, akik jobb szerszámokat és gépeket használnak, és akik igen sok munkással dolgoznak. Ezért látjuk azt, hogy a kusztárok, a kézművesek és a parasztok egyre inkább tönkremennek, a gyárakba mennek dolgozni, odahagyják a falut és a városba költöznek.

A nagy gyárakban a munkáltató és a munkások közötti viszony már egyáltalán nem olyan, mint a kis műhelyekben. A munkáltató vagyoni és társadalmi helyzete folytán annyira magasan a munkás fölött áll, hogy egész szakadék választja el őket, gyakran még csak nem is ismerik egymást és semmi közük egymáshoz. A munkásnak semmi lehetősége sincs arra, hogy a munkáltatók közé küzdje fel magát; arra van kárhoztatva, hogy világéletében nincstelen maradjon, aki előtte ismeretlen gazdagoknak dolgozik. A kismesternél alkalmazott két-három munkás helyett most különböző vidékekről származó és állandóan cserélődő munkások egész tömegei tűnnek fel. A munkáltató egyes rendelkezéseinek helyébe minden munkásra kötelező általános előírások lépnek. A munkáltató és a munkás közötti viszony korábbi állandósága eltűnik; a munkáltató egyáltalán nem becsüli meg a munkást, mert mindig könnyen talál másikat a munkanélküliek tömegében, akik készen állanak arra, hogy bárkihez el-

szegődjenek. Ilymódon erősödik a munkáltató hatalma a munkások fölött, és a munkáltató él is ezzel a hatalommal, bírságok útján hajtja a munkást a gyári munka könyörtelen igájába. A munkásnak bele kellett egyeznie jogainak ebbe az újabb korlátozásába és keresetének leszorításába, mert most nincs ereje ahhoz, hogy ellenszegüljön a munkáltatónak.

Eszerint a bírság nem régi keletű — akárcsak a nagy gyárak, a nagykapitalizmus vagy a gazdag vállalkozók és a földhözragadt munkások közötti teljes szakadás. A bírság a kapitalizmus teljes kifejlődésének és a munkás teljes leigázásának következményeként jött létre.

De a nagy gyárak fejlődése és a munkáltatók nyomásának erősödése más következményekkel is járt. A gyárosoknak teljesen kiszolgáltatott munkások kezdték megérteni, hogy koldusbotra jutnak, ha továbbra is mindegyikük a maga útját járja. A munkások kezdték megérteni, hogy a kapitalizmus éhhalálra és elkorcsosulásra ítéli őket, s ha meg akarnak menekülni, annak csak egy módja van — egyesülniök kell és harcot kell indítaniok a gyárosok ellen a munkabérért és a jobb életfeltételekért.

Láttuk, hogy a munkások milyen gyalázatos sanyargatására vetemedtek a gyárosok a 80-as években, hogyan változtatták át a bírságot a munkabérek leszállításának eszközévé, mennyire nem elégítette ki többé őket csupán a bértarifa csökkentése. A munkások elnyomása a tőkések által tetőfokára hágott.

Ám ez az elnyomás a munkások ellenállásával találkozott. A munkások talpraálltak az elnyomók ellen és győztek. A megrémült kormány engedett követeléseiknek és sebtiben kibocsátotta a bírságok megszüntetéséről szóló törvényt.

Ez a munkásoknak tett engedmény volt. A kormány azt gondolta, hogy ha kiadja a bírságról szóló törvényeket és utasításokat, ha bevezeti a bírságpénzekből folyósított segélyeket, egycsapásra kielégíti a munkásokat és ráveszi őket arra, hogy megfeledkezzenek a közös munkásügyről, a gyárosok ellen irányuló harcukról.

De a munkások védelmezőjének szerepét megjátszó kormány reményei nem teljesülnek. Láttuk, mennyire

igazságtalan a munkásokhoz az új törvény, mennyire jelentéktelenek a munkásoknak tett engedmények, még azokhoz a követelésekhez képest is, amelyeket a Morozov-gyár sztrájkolói állítottak fel; látjuk, hogyan hagytak mindenütt kibúvókat azoknak a gyárosoknak, akiknek kedvük kerekedik a törvény megszegésére, mennyire a gyárosok érdekeinek megfelelően állították össze a segélyekkel kapcsolatban kiadott utasításokat, amelyek a munkáltatók önkényét a hivatalnokok önkényével párosították.

Amikor majd ezt a törvényt, ezeket az utasításokat alkalmazni fogják, amikor majd a munkások megismerik azokat, és a gyárvezetőséggel támadt összeütközéseik során kezdenek majd rájönni arra, hogy mennyire elnyomja őket a törvény — akkor a munkások lassan-lassan ráébrednek majd alárendelt helyzetükre. Meg fogják érteni, hogy csakis a nyomor kényszerítette őket arra, hogy a gazdagoknak dolgozzanak és beérjék a nehéz munkájukért odavetett garasokkal. Meg fogják érteni, hogy a kormány és hivatalnokai a gyárosok oldalán vannak, és úgy szerkesztik meg a törvényeket, hogy a munkáltató könnyebben nyúzhassa a munkást.

És végül, a munkások felismerik, hogy a törvény mindaddig, amíg a munkások függő helyzetben lesznek a tőkésekkel szemben, semmit sem tesz helyzetük megjavítása érdekében, mert a törvény mindig részrehajló lesz a tőkések meg a gyárosok javára, mert a gyárosok mindig kiokoskodnak valami ravasz fortélyt a törvény kijátszására.

Ha a munkások ezt megértették, látni fogják, hogy a védekezésnek csak egy módja van — egyesülniök kell a gyárosok és a törvényszentesítette igazságtalan viszonyok ellen irányuló harcra.

GIMNÁZIUMI GAZDASÁGOK ÉS JAVÍTÓ GIMNÁZIUMOK

(„RUSSZKOJE BOGATSZTVO")

Már régen ismeretes az oroszországi kapitalizmus kérdésének az a megoldása, amelyet a narodnyikok ajánlanak, s amelyet az utóbbi időben legélesebben a „Russzkoje Bogatsztvo"[21] képvisel. A narodnyikok nem tagadják ugyan, hogy van kapitalizmus, hiszen kénytelenek elismerni fejlődését, csakhogy kapitalizmusunkat nem az oroszországi árugazdaság évszázados fejlődését betetőző természetes és szükségszerű folyamatnak tartják, hanem véletlennek, olyasvalaminek, aminek nincsenek szilárd gyökerei s ami nem egyéb mint letérés a nemzet egész történelmi élete által előírt útról. „Nekünk — mondják a narodnyikok — más utakat kell választanunk a haza számára", le kell térnünk a kapitalizmus útjáról, „a mir-re kell alapoznunk" a termelést, fel kell használnunk az „egész társadalom" minden rendelkezésre álló erejét, hiszen — úgymond — ez a társadalom már kezd meggyőződni a kapitalizmus tarthatatlanságáról.

Nyilvánvaló, hogy ha lehetséges más utat választani a haza számára, ha már az egész társadalom kezdi megérteni ennek szükségességét, akkor a termelés „miresítése" nem ütközik nagyobb nehézségekbe és nem igényel bizonyos előkészítő történelmi időszakot. Csak ki kell dolgozni ennek a mir-re alapozásnak a tervét és meg kell győzni azt, akit illet, megvalósításának lehetőségéről — s a „haza" letér a kapitalizmus téves útjáról a társadalmasítás útjára.

Mindenki megérti, mily roppant érdeklődésre tarthat számot az ilyen terv, amely ennyire rózsás kilátásokkal kecsegtet, s ezért az orosz közönség nagy hálával tartozik

Juzsakov úrnak, a „Russzkoje Bogatsztvo“ egyik állandó munkatársának, hogy magára vállalta a fáradságot és kidolgozott egy ilyen tervet. A „Russzkoje Bogatsztvo“ májusi füzetében ki-ki felütheti „Közművelődési utópia“ c. cikkét, amelynek alcíme: „Az egész népre kiterjedő kötelező középiskolai oktatás terve.“

Milyen kapcsolatban van ez a termelés „miresítésével“? — kérdezi az olvasó. A lehető legközvetlenebb kapcsolatban van, mivel Juzsakov úr terve fölöttébb átfogó. A szerző terve szerint minden egyes járásban gimnáziumot kell alapítani, amely felöleli az egész iskolaköteles korban levő népességet, a fiúkat és a lányokat egyaránt (8—20 évig, egyes esetekben maximum 25 évig is). Az ilyen gimnáziumoknak termelő egyesüléseknek kell lenniök, amelyek földművelő és szellemi gazdálkodást folytatnak, s munkájukkal nemcsak a gimnáziumok népességét látják el (amely Juzsakov úr szerint az egész népesség *ötödrésze)*, hanem ezen felül az egész *gyermeknépesség* ellátását is biztosítják. A részletes számvetés, amelyet a szerző egy tipikus járási gimnázium (egyúttal — „gimnáziumvállalat“, „gimnáziumi gazdaság“, illetőleg „földművelő gimnázium“) számára készített, kimutatja, hogy mindent összevetve a gimnázium *az egész helyi népességnek több mint a felét* fogja ellátni. Ha figyelembe vesszük, hogy minden egyes ilyen gimnáziumot (Oroszországban összesen 20 000 iker-gimnáziumot, vagyis 20 000 fiú- és 20 000 leánygimnáziumot terveznek) ellátnak földdel és termelési eszközökkel (a terv szerint kormánykezességgel bíró zemsztvo-kölcsönkötvényeket akarnak kibocsátani 4½ %-os kamattal és ½%-os törlesztéssel) — akkor megértjük, hogy valóban milyen „óriási“ Juzsakov úr „terve“. A lakosság felének termelését társadalmasítják. Szóval egycsapásra más utat választanak a haza számára! Még hozzá „a kormány, a zemsztvo és a nép bármi néven nevezendő költsége nélkül (sic!*)“ érik el. Ez „csak első pillantásra tűnik utópiának“, valójában azonban „sokkal inkább megvalósítható, mint az egész népre kiterjedő elemi iskolai oktatás“. Juzsakov úr tanusítja, hogy az ehhez

* — Így! — *Szerk.*

szükséges pénzügyi művelet „nem agyrém és nem utópia“, s mint láttuk, költség, minden néven nevezendő költség nélkül, sőt az „elfogadott tantervek“ megváltoztatása nélkül is elérhető!! Juzsakov úr teljes joggal jegyzi meg, hogy „mindennek eléggé komoly jelentősége van, ha nem kívánunk pusztán a kísérletre szorítkozni, hanem el akarjuk érni a valóban az egész népre kiterjedő oktatást“. Igaz, azt mondja, hogy „nem tekintette céljának egy végrehajtási tervezet összeállítását“, de fejtegetésében ismerteti a gimnázium fiú- és leánynövendékeinek feltételezett számát, kiszámítja, hogy mennyi munkaerő szükséges az egész gimnáziumi népesség fenntartásához, felsorolja az oktatási és az adminisztrációs személyzetet, s rámutat mind a gimnázium tagjainak természetbeni juttatásaira, mind pedig az oktatók, orvosok, technikusok és mesteremberek pénzbeni fizetésére. A szerző részletesen kiszámítja a földműves munkához szükséges munkanapok számát, az egyes gimnáziumok számára szükséges föld és a berendezéshez szükséges pénzösszegek nagyságát. Foglalkozik egyrészt az idegenek és a szektások sorsával, akik nem élvezhetik az egész népre kiterjedő középiskolai oktatás áldásait, másrészt pedig azoknak a sorsával, akiket rossz magaviseletük miatt eltávolítanak a gimnáziumokból. A szerző számításai nem szorítkoznak egyetlen típusgimnáziumra. Semmi esetre sem. Felveti mind a 20 000 ikergimnázium megvalósításának kérdését és útmutatásokat ad arra vonatkozólag, hogy miképpen szerezzék meg az ehhez szükséges földet és hogyan biztosítsák „a megfelelő tanárokból, adminisztrátorokból és igazgatókból álló személyzetet“.

Világos, hogy az ilyen terv lebilincselően érdekes — nemcsak elméleti szempontból (a mir-re alapozott termelés ennyire konkrétan kidolgozott tervének nyilván véglegesen meg kell győznie minden szkeptikust és el kell hallgattatnia mindenkit, aki tagadja az efféle tervek megvalósításának lehetőségét), hanem mindennapi gyakorlati szempontból is. Furcsa volna, ha az egész népre kiterjedő kötelező középiskolai oktatás megszervezésének tervére nem figyelne fel a magas kormány, különösen amikor a javaslat szerzője határozottan állítja, hogy az egész „minden néven nevezendő

költség nélkül" megvalósítható és „nem annyira a feladat pénzügyi és gazdasági feltételei tekintetében ütközik akadályokba, mint inkább a kulturális feltételek tekintetében", amely akadályok azonban „nem leküzdhetetlenek". Az ilyen tervezet nemcsak a közoktatásügyi minisztériumot érinti közvetlenül, hanem egyformán érinti a belügyminisztériumot, a pénzügyminisztériumot, a földművelésügyi minisztériumot, sőt, mint alább látni fogjuk, a hadügyminisztériumot is. A tervezett „javító gimnáziumok" minden valószínűség szerint az igazságügyminisztérium hatáskörébe fognak tartozni. Nem lehet kétséges, hogy a többi minisztérium is érdekelve lesz ebben a tervezetben, amely Juzsakov úr szavai szerint „megfelel valamennyi fentebb felsorolt kívánalomnak (vagyis a népművelés és az ellátás kívánalmainak), de valószínűleg még sok más kívánalomnak is".

Ezért biztosak vagyunk abban, hogy az olvasó nem fogja rossznéven venni tőlünk, ha ennek az egetverő tervezetnek részletes taglalásába bocsátkozunk.

Juzsakov úr alapgondolata a következő: nyáron egyáltalán nem lesz oktatás, és ezt az időt földművelő munkára fordítják. Továbbá, azok a tanulók, akik elvégezték a gimnáziumot, bizonyos időre ott maradnak a gimnáziumban mint munkások; ők végzik a téli munkákat és őket használják fel az olyan kisipari munkákra, amelyek kiegészítik a földműves munkákat és lehetővé teszik, hogy minden egyes gimnázium saját keze munkájával tartsa el a tanulókat és a munkásokat, továbbá az egész oktatási és adminisztrációs személyzetet s hogy fedezzék az oktatási költségeket. Az ilyen gimnáziumok — mondja Juzsakov úr helyesen — nagy földművelő artelek volnának. Ez az utóbbi kifejezés egyebek között már semmi kétséget nem hagy aziránt, hogy Juzsakov úr tervében joggal látjuk az első lépést a termelésnek a narodnyikok által hirdetett „miresítése" felé, annak az új útnak egy részét, amelyet Oroszországnak választania kell, ha el akarja kerülni a kapitalizmus megpróbáltatásait.

„Ezidőszerint — elmélkedik Juzsakov úr — 18—20 éves korban végzik el a gimnáziumot, sőt az is előfordul, hogy egy-két évet késnek. A tankötelezettség esetén . . . a késés

még jobban elterjed. Később fogják elvégezni az iskolát, a három felső osztály pedig 16—25 évesekből fog állni, ha éppen 25 év lesz az a korhatár, amely után a gimnázium elvégzése nélkül is el kell bocsátani a tanulókat. Ilyenformán, ha figyelembe vesszük, hogy több lesz a nagykorú ötödosztályos, bátran számíthatjuk a gimnazisták körülbelül egyharmadát... munkás korban levőnek." Sőt, ha ezt a százalékarányt egy negyedre csökkentjük, mint a szerző a továbbiakban kiszámítja, olyanformán, hogy a gimnázium 8 osztályához hozzácsatolja az előkészítő elemi iskola két osztályát (ide nyolcéves írni-olvasni nem tudó gyermekeket vennének fel) — még mindig nagyon sok munkást kapunk, akik a félmunkások segítségével megbirkóznak a nyári munkával. De a „tízosztályos gimnázium-farm" — jegyzi meg joggal Juzsakov úr — „elengedhetetlenül bizonyos számú téli munkást igényel". Honnan vegyék ezeket? A szerző két megoldást ajánl: 1) munkásokat kell felvenni („akik közül egyes arra érdemesek részesülhetnének a jövedelemből"). A gimnáziumi gazdaságnak jövedelmező gazdaságnak kell lennie és akkor módja lesz arra, hogy bérmunkásokat alkalmazzon. De a szerző „fontosabbnak lát egy másik megoldást": 2) azokat, akik elvégezték a gimnáziumot, kötelezni fogják arra, hogy ledolgozzák az alsóbb osztályokban taníttatásukkal és ellátásukkal kapcsolatban felmerült kiadásokat. Ez „egyenesen kötelességük" —teszi hozzá Juzsakov úr —, természetesen csak azok számára kötelesség, akik nem tudják megfizetni a tandíjat. Ezek közül kerül hát ki a szükséges számú téli munkás és a nagyobb számú nyári munkás.

Ez az első jellegzetessége annak a tervbevett szervezetnek, amely arra hivatott, hogy a földműves artelen belül „miresítse" a lakosság ötödrészét. Már ebből is láthatjuk, hogy miképpen választanak majd más utat a haza számára. A bérmunkát, amely jelenleg az egyetlen megélhetési forrás azok számára, akik „nem tudják megfizetni a tandíjat" és ellátásukat, kötelező ingyenmunkával cserélik fel. De ez ne hozzon zavarba bennünket: ne feledjük, hogy a lakosság ennek fejében élvezni fogja az egész népre kiterjedő középiskolai oktatás áldásait.

Menjünk tovább. A szerző külön fiú- és külön leánygimnáziumokat tervez, s ezzel az európai kontinensen uralkodó előítéletig süllyed a fiúk és lányok közös oktatása tekintetében, ami tulajdonképpen észszerűbb volna. „Osztályonként 50, illetőleg a tíz osztályban összesen 500, vagyis az egész gimnáziumi gazdaságban 1000 tanuló (500 fiú és 500 leány) teljesen normális létszáma lesz“ a középfokú gimnáziumnak. A gimnázium keretében „125 munkáspár“ és megfelelő számú félmunkás lesz. „Ha megjegyzem“ — mondja Juzsakov —, „hogy ez a munkáslétszám például Kisoroszországban 2 500 gyeszjatyina szántóföldet képes megművelni, akkor mindenki megérti, hogy milyen óriási erőt jelent a gimnázium munkája“!.. De ezeken a munkásokon felül lesznek még „állandó munkások“ is, akik „ledolgozzák“ az oktatás és ellátás költségeit. Hányan lesznek ezek? Évente 45 tanuló és tanulóleány fogja elvégezni a gimnáziumot. A tanulók egyharmada három éven át hadkötelezettségének fog eleget tenni (ma negyedrésze tesz eleget. A szerző ezt egyharmadra emeli, s ugyanakkor a szolgálati időt 3 évre csökkenti). „Nem lesz igazságtalanság, ha a fennmaradó kétharmadot is ugyanolyan viszonyok közé helyezzük, vagyis visszatartjuk őket a gimnáziumokban, hogy ledolgozzák saját oktatásuk, valamint bevonult társaik oktatásának költségeit. A leányokat szintén vissza lehet tartani ugyanebből a célból.“

Annak az új rendszernek körvonalai, amelyet a más utat választott hazában vezetnek majd be, egyre határozottabban tűnnek elő. Ma minden orosz alattvaló hadkötelesnek számít, és mivel a katonaköteles korban levők száma nagyobb, mint amennyi katonára szükség van, az utóbbiakat sorshúzás útján választják ki. A mir-re alapozott termelésben az ujoncokat ugyancsak sorshúzás útján fogják kiválasztani, de a többieket „ugyanolyan viszonyok közé“ akarják helyezni, vagyis kötelezni akarják arra, hogy három évet, ha nem is katonai szolgálatban, de a gimnáziumban végzett munkában töltsenek. Ezeknek kell ledolgozniok bevonult társaik ellátásának költségeit. No és mindenkinek részt kell venni ebben a ledolgozásban? Nem. Csak azoknak, akik nem tudják meg-

fizetni a tandíjat. A szerző ezt már fentebb előrebocsátotta és alább meglátjuk, hogy azok számára, akik képesek megfizetni a tandíjat, egyáltalán külön gimnáziumokat tervez, amelyek olyan típusúak lesznek, mint a régi gimnáziumok. Itt felmerül az a kérdés, hogy ugyan miért hárítják a bevonult tanulótársak ellátási költségeinek ledolgozását azokra, akik nem tudják megfizetni a tandíjat, nem pedig azokra, akik meg tudják fizetni? Hogy miért, az egészen érthető. Ha a gimnazistákat fizetőkre és ingyenesekre fogják felosztani, úgy nyilvánvaló, hogy a reform nem érinti a társadalom jelenlegi szerkezetét: ezt nagyon jól tudja maga Juzsakov úr is. Ha pedig így van, akkor érthető, hogy az állam általános kiadásait (a katonaság fenntartására) azok fogják viselni, akik híjával vannak a létfenntartási eszközöknek* — ugyanúgy, ahogy most is viselik például a közvetett adók stb. formájában. Miben különbözik akkor az új rend a régitől? Abban, hogy manapság azok, akiknek nincs pénzük, eladhatják munkaerejüket, az új rendben viszont *kötelesek* lesznek *ingyen* (vagyis pusztán ellátásukért) dolgozni. Egészen kétségtelen, hogy Oroszország ilyenformán elkerüli a tőkés rend minden megpróbáltatását. A „proletár kelevénnyel" fenyegető szabad bérmunkát kiküszöbölik, és az átadja helyét... a kötelező ingyenmunkának.

Nem is csoda, hogy a kötelező ingyenmunka viszonyai közé helyezett emberek e viszonyoknak megfelelő helyzetbe kerülnek. Hallgassák meg, mit mond nekünk a narodnyik („a népbarát") mindjárt a fentebbiek után:

„Ha emellett megengedik majd, hogy azok a fiatalok, akik tanulmányuk befejezése után három évre a gimnáziumban maradnak, házasságra lépjenek egymással; ha külön helyiségeket fognak berendezni a családos munkásoknak; és ha a gimnázium jövedelme lehetővé teszi, hogy a gimnáziumból való távozásukkor legalább szerény pénzbeni és természetbeni segélyt adjanak nekik, akkor ez a háromesztendős gimnáziumi tartózkodás sokkal kevésbbé lesz terhes, mint a katonai szolgálat..."

---

* Máskülönben nem maradhatna fenn az előbbiek uralma az utóbbiak fölött.

Az pedig nyilvánvaló, hogy az ilyen kedvezményes feltételek arra késztetik majd a lakosságot, hogy minden erejével igyekezzék bejutni a gimnáziumba. Ítéljék meg maguk: először is, engedélyezni fogják a házasságkötést. Igaz, hogy a manapság érvényben levő polgári törvények szerint ilyen (feljebbvalói) engedélyre egyáltalán nincs szükség. De vegyék figyelembe, hogy ezek *gimnazista fiúk* és *gimnazista leányok* lesznek — igaz, olyanok, akik már betöltötték 25. életévüket, de mégiscsak gimnazisták. Ha az egyetemi hallgatóknak nem is engedélyezik a házasságot, a gimnazistáknak talán engedélyezni lehetne. És még hozzá az engedély a gimnázium igazgatóságától függ majd, tehát magasabb képzettségű emberektől: világos, hogy nem kell visszaélésektől tartanunk. Csakhogy azok, akik befejezték a gimnáziumot és mint állandó munkások, a gimnáziumban maradnak, már nem gimnazisták. Ennek ellenére ezeknél is, vagyis 21—27 éves embereknél is, szó van a házasság engedélyezéséről. Lehetetlen nem elismernünk, hogy a haza által választott új út az orosz állampolgárok állampolgári jogképességének bizonyos csökkenésével jár, de be kell látnunk, hogy az általános középiskolai oktatás áldásait nem lehet áldozatok nélkül megszerezni. Másodszor, a családos munkások részére külön helyiségeket fognak berendezni, valószínűleg nem rosszabbakat azoknál az oduknál, amelyekben a gyári munkások ezidőszerint élnek. És harmadszor, az állandó munkások ennek fejében „szerény segélyt" kapnak. Kétségtelen, hogy a lakosság szívesebben választja majd az igazgatóság védőszárnyai alatt folytatott nyugodalmas élet e kedvezményeit, mint a kapitalizmus hányattatásait, annyira szívesebben választja, hogy egyes munkások állandóan a gimnáziumban maradnak (bizonyára hálából a házasság engedélyezéséért): „Az a kisszámú állandó munkás, aki véglegesen ottmaradt a gimnáziumnál és csatlakozott hozzá (sic!!), kiegészíti a gimnáziumi gazdaság e munkaerőit. Ezek földműves gimnáziumunk lehetséges és korántsem utópisztikus munkaerői."

Könyörgöm! Mi is volna ebben „utópisztikus"? Állandó ingyenmunkások, akik „csatlakoztak" a házasságot engedélyező igazgatókhoz — kérdezzék csak meg

bármelyik öreg parasztot, és az saját tapasztalata alapján majd elmondja, hogy bizony-bizony, mindez teljes egészében megvalósítható.

*(Folytatása következik)**.

A megírás ideje: 1895 ősze.
Megjelent a „Szamarszkij Vesztnyik"[22]
1895 november 25-i, 254. számában
K. T—in aláírással.

---

* — A „Szamarszkij Vesztnyik"-ben nem volt folytatása. —. *Szerk.*

A THORNTON-GYÁR MUNKÁSAIHOZ ÉS MUNKÁSNŐIHEZ[23]

Thorntongyári munkások és munkásnők!

November 6-ának és 7-ének mindannyiunk számára emlékezetesnek kell lennie... A szövők azzal, hogy egyesült erővel ellenállást tanusítottak a munkáltatók fokozódó nyomásával szemben, bebizonyították, hogy a nehéz percekben vannak még közöttünk olyan emberek, akik ki tudnak állani közös munkásérdekeinkért, hogy jószívű munkáltatóinknak nem sikerült még bennünket véglegesen feneketlen bugyellárisuk nyomorúságos rabszolgáivá változtatniok. Talpra hát, elvtársak, vigyük keresztül szívósan és hajthatatlanul szándékunkat, gondoljunk arra, hogy csak vállvetett erőfeszítéssel javíthatunk helyzetünkön. Először is, elvtársak, nehogy beleessetek Thornton urék oly ravaszul felállított csapdájába. Ők így okoskodnak: „most bajok vannak az áru elhelyezése körül, úgyhogy a gyár korábbi munkafeltételei mellett nem zsebelhetünk be annyi hasznot, mint azelőtt... Márpedig kisebb haszonba mi nem megyünk bele. Tehát ütni kell majd egyet ezen a munkásszerzeten, hadd tartsák ők a hátukat, viseljék ők az alacsony piaci árak következményeit. Csakhogy ezt a csalafintaságot nem akárhogy kell ám végbevinni, hanem okosan, hogy a munkások együgyűségükben ne is értsék, hogy milyen falatot készítünk elő számukra... Ha mindnek egyszerre megyünk neki — egyszerre mind szembeszáll velünk és nem lesz semmi az egészből; azért először a szegény kis szövők eszén járunk túl, akkor azután a többiek se menekülnek majd meg... Ahhoz mi nem vagyunk hozzászokva, hogy

kesztyűs kézzel bánjunk ezekkel az emberkékkel, mire jó ez? Mi már csak amondók vagyunk, hogy az új seprő jobban seper..." Szóval, a munkás jólétét szívükön viselő munkáltatók szép lassacskán a gyár valamennyi osztályának munkásai számára ugyanazt a jövőt készítik elő, amelynek most a szövőket tették ki... Ezért, ha közömbösek maradunk a szövőde sorsa iránt, önkezünkkel ássuk meg azt a gödröt, amelybe rövidesen minket is beletaszítanak. A szövők legutóbb kerekösszegben számítva 3 rubel 50 kopejkát kerestek kéthetenként s ugyanakkor valahogy nyélbeütötték, hogy egy héttagú család 5 rubelből, a férjből, feleségből és egy gyermekből álló család pedig — mindössze 2 rubelből megéljen. Megváltak utolsó ruhadarabjuktól, felélték utolsó, keserves munkával szerzett garasaikat, ugyanakkor, amikor a jószívű Thorntonok milliót millióra halmoztak. De még ez is kevés volt és szemükláttára dobták az utcára a munkáltatói haszonlesés egyre újabb áldozatait, a sanyargatást pedig a legszívtelenebb kegyetlenséggel tovább fokozták... A gyapjút úgy kezdték kallózni, hogy egyáltalán nem törődtek azzal, hogy marad benne nollesz, meg knop[24], ami a feldolgozást szörnyen meglassította; a láncfonal elkészítéséhez szükséges drótok számát suttyomban megnövelték, végül egyszerűen csökkenteni kezdték a munkaórákat, most pedig bevezetik a 9 smices[25] darabok helyett az 5 smices darabokat, hogy a szövő tovább és gyakrabban vesződjék a láncfonal megszerzésével és beállításával, amiért tudvalevőleg egy garast sem fizetnek. Kiéheztetéssel akarják tönkretenni szövőinket s az 1 rubel 62 kopejka kéthetenkénti kereset, amely már kezd fel-feltünedezni egyes szövők bérkönyvecskéjében, nemsokára a szövőde általános keresetévé válhat... Elvtársak, be akarjátok várni a munkáltatónak ezt a kedvességét? Ha nem, ha végülis nem lettetek teljesen kőszívűekké az ugyanolyan szegények szenvedései iránt, mint ti magatok is vagytok, fogjatok össze testvéri egyetértésben a szövőkkel, állítsuk fel közös követeléseinket s a legelső kedvező alkalommal verekedjünk ki magunknak jobb osztályrészt elnyomóinktól. Fonódai munkások, ne áltassátok magatokat azzal, hogy ti megmaradtok a munkában és vala-

melyes béremelést is kaptatok. Hiszen testvéreitek csaknem kétharmad részét már elbocsátották és magasabb keresetetek azoknak a fonóknak éhsége árán van megvásárolva, akiket a ti fonódátoktól utcára dobtak. Ez ismét csak a munkáltatók ravasz csapdája s ezt nem nehéz megérteni, ha összeszámoljuk, hogy mennyit keresett az egész fonóda azelőtt és mennyit keres most. — Munkások, akik az új festőműhelyben dolgoztok! Ti $14^1/_4$ órai napi munka árán, tetőtől-talpig a festék gyilkos gőzében állva, már most mindössze 12 rubelt kerestek egy hónapban! Vegyétek alaposan fontolóra követeléseinket: mi véget akarunk vetni azoknak a törvényellenes levonásoknak, amelyeket munkavezetőtök hozzánemértése folytán eszközölnek. — Napszámosok és általában a gyár minden tanulatlan munkása! — Talán abban reménykedtek, hogy megmarad 60—80 kopek napi keresetetek, ugyanakkor, amikor a tanult szövőmunkásoknak napi 20 kopekkal kell beérniök? — Elvtársak, ne legyetek vakok, ne essetek bele a munkáltató által felállított csapdába, tartsatok össze erősebben, különben semmi jó sem vár rátok ezen a télen. A legéberebb figyelemmel kell követnünk munkáltatóink mesterkedéseit az akkordbérek leszállítása körül és minden erővel szembe kell szállnunk a számunkra végzetes törekvéssel... Legyetek süketek, ha azzal hozakodnak elő, hogy rosszul mennek a dolgok: számukra ez csak azt jelenti, hogy kisebb hasznot zsebelnek be tőkéjük után — számunkra viszont családunk éhezését és szenvedését, az utolsó darabka száraz kenyértől való megfosztását, s ugyan össze lehet-e hasonlítani ezt a két dolgot? Most elsősorban a szövőket szorítják sarokba és nekünk el kell érnünk:

1) a szövők akkordbérének felemelését a tavaszi színvonalra, vagyis minden smic után körülbelül 6 kopejkára;

2) hogy tartsák be a szövőknél is azt a törvényt, amely szerint a munkásnak a munka megkezdése előtt tudomására kell hozni, hogy mennyit fog keresni. A gyárfelügyelő által aláírt tarifa ne csak papíron legyen meg, de aszerint is járjanak el, mint a törvény megköveteli. Így például a szövőmunkánál a mostani akkordbérek mel-

lett fel kell tüntetni a gyapjú minőségére, a gyapjúban előforduló nollesz és knop mennyiségére vonatkozó utasításokat is és be kell számítani az előkészítő munkára fordított időt;

3) a munkaidő olyan beosztását, hogy ne legyünk kénytelenek tétlenül ácsorogni; most például úgy rendezték be, hogy a szövő minden egyes darabnál egy napot veszít, míg a láncfonalat megkapja, minthogy pedig a darab csaknem felével kisebb lesz, a szövőt, az akkordtarifa ellenére, kétszeres veszteség éri. Ha munkáltatónk ezen a módon akarja megrabolni keresetünket, öntsön tiszta vizet a pohárba, hogy biztosan tudjuk, hogy meg akarnak rövidíteni minket;

4) hogy a gyárfelügyelő ügyeljen arra, hogy az akkordbéreknél ne forduljon elő csalás, hogy ne legyen kétféle darabbér. Ez azt jelenti, hogy például az akkordbértarifa ne engedélyezzen két különböző díjszabást egy és ugyanazon fajta árura, amelyeknek csak az elnevezésük más. Például a bibert 4 rubel 32 kopejkáért, az urálit[26] pedig mindössze 4 rubel 14 kopejkáért szőttük — de talán nem ugyanannyit kell dolgozni az egyiken, mint a másikon? Még nyilvánvalóbb csalás az egy és ugyanazon nevű árura fordított munka kétféle díjszabása. Ugyanígy játszották ki Thornton úrék a bírságokról szóló törvényt is, amely kimondja, hogy bírságot csak a munka olyan elrontásáért szabad kivetni, amely a munkás hanyagságának következménye, s ez esetben a levonást be kell jegyezni a munkakönyv bírság rovatába, legkésőbb három nappal a bírság kivetése után. A beszedett bírságokról pontos együttes kimutatást kell vezetni s a bírságokból befolyt összeg nem vándorolhat a gyáros zsebébe, hanem az illető gyár munkásainak szükségleteire kell azt fordítani. Nálunk pedig — nézzétek csak meg munkakönyveteket — a munkakönyvbe semmi sincs beírva, nincsenek bírságok, azt hinné az ember, hogy munkáltatóink a legjobb munkáltatók. Valójában tudatlanságunk folytán kijátszák a törvényt és könnyen intézik el a dolgot... Lám, minket nem bírságolnak, nálunk olyanformán eszközölnek levonásokat, hogy alacsonyabb akkordbért fizetnek nekünk s amíg kétféle az akkordbér — egy alacsonyabb és egy magasabb —,

sehogy sem lehet rajtuk kifogni, levonnak, amennyit akarnak és ők maguk zsebelik be;

5) az egyféle darabbér bevezetésével együtt, írjanak be minden levonást a bírságrovatba és jelöljék meg, hogy miért történt a levonás.

Akkor látni fogjuk, hogy hol bírságolnak ok nélkül, kevesebb munkát vesztegetünk majd el hiábavalóan és csökkenni fog azoknak a piszkosságoknak száma, amelyek most fordulnak elő például a festőműhelyben, ahol a munkások a hozzánemértő munkavezető bűnéből termeltek kevesebbet, ami a törvény szerint nem szolgálhat okul a munkabér visszatartására, mert hiszen itt nem játszott közre a munkások hanyagsága. És talán keveset vonnak le nálunk úgy, hogy egyáltalán semmit sem hibáztunk?

6) Követeljük, hogy a lakásért annyit szedjenek tőlünk, amennyit 1891-ben szedtek, vagyis havi 1 rubelt fejenként, mert 2 rubelt fizetni a mi keresetünk mellett határozottan nincs miből és miért is fizetnénk?.. Ezért a piszkos, bűzlő, szűk és tűzveszélyes istállóért? Ne feledkezzetek meg, elvtársak, arról, hogy egész Péterváron elegendőnek tartják a havi egy rubel lakbért, egyesegyedül a mi figyelmes munkáltatóink nem érik be vele s nekünk kényszeríteni kell őket, hogy itt is megzabolázzuk mohóságukat. Amikor ezekért a követelésekért síkraszállunk, elvtársak, egyáltalán nem vagyunk lázadók, mi csak azt követeljük, hogy megadják nekünk, amit a törvény alapján már minden más gyár munkásai élveznek, s amitől minket csak azért raboltak meg, mert abban reménykedtek, hogy nem tudjuk megvédelmezni saját jogainkat. Bizonyítsuk be ezúttal, hogy „jótevőink“ tévedtek.

A megírás és a mimeográfon való első sokszorosítás ideje: 1895 november.

MIN TÖRIK A FEJÜKET MINISZTEREINK?[27]

Lenin ezt a cikket 1895 végén,
a „Rabocseje Gyelo" számára írta.

Először 1924-ben jelent meg.

Durnovo belügyminiszter levelet írt Pobedonoszcevnak, a szent szinódus főügyészének. A levél 1895 március 18-án kelt, 2603-as számmal látták el, s a következő felirat ékeskedik rajta: „szigorúan bizalmas“. Vagyis a miniszter azt akarta, hogy a levél a legnagyobb titokban maradjon. Akadtak azonban emberek, akik nem osztják a miniszter úrnak azt a nézetét, hogy az orosz polgároknak nem kell tudniok a kormány szándékairól, s így történt, hogy most ez a levél kézről-kézre jár a kéziratról készült másolatban.

Ugyan miről írt Durnovo úr Pobedonoszcev úrnak? A vasárnapi iskolákról írt. A levélben a következőket olvassuk: „Az utóbbi években kapott jelentések azt bizonyítják, hogy politikailag megbízhatatlan egyének és a tanulóifjúság egy bizonyos irányzathoz tartozó részének egyes elemei — tanítói, előadói, könyvtárosi stb. minőségben beférkőzni igyekeznek a vasárnapi iskolákba, amint ez a 60-as években történt. Ez a nagy igyekezet, amelyet még az sem indokol, hogy megélhetési lehetőséget keresnek, minthogy ezekben az iskolákban mindent ingyen végeznek, azt bizonyítja, hogy a fentebb említett jelenség a kormányellenes elemek egyik legális (törvényes) harci eszköze Oroszország fennálló állami és társadalmi rendje ellen.“

Így vélekedik a miniszter úr! A művelt emberek közt akadnak olyanok, akik tanítani akarják a munkásokat, akik azt akarják, hogy a tudás ne csak nekik váljék hasznukra, hanem váljék hasznára a népnek is — s a miniszter azonnal kész az ítélettel, hogy itt „kormányellenes elemek“ vannak, vagyis valamilyen összeesküvő társaság bujto-

gatja az embereket, hogy menjenek a vasárnapi iskolákba. Hát felbujtás nélkül egyes művelt embereknek nem támadhatott az a kívánságuk, hogy másokat tanítsanak? A miniszter azonban azon akad fenn, hogy a vasárnapi iskolák tanítói nem kapnak fizetést. Ő megszokta, hogy a neki szolgáló kémek és hivatalnokok csakis a fizetésért szolgálnak, mégpedig annak szolgálnak, aki többet fizet — itt pedig az emberek egyszerre csak dolgoznak, szolgálnak, tanítanak és mindezt . . . ingyen teszik. Gyanus! — gondolja a miniszter és kopókat küld szét, hogy kémleljék ki az ügyet. A levélben továbbá azt olvassuk: „A következő jelentésekből" (melyeket kémek írtak, akiknek létezését az igazolja, hogy fizetést kapnak) „megállapítható, hogy nemcsak az oktatószemélyzet soraiban akadnak káros irányzatú egyének, hanem gyakran maguk az iskolák is megbízhatatlan egyének egész körének titkos vezetése alatt állnak, s ennek a körnek tagjai, akik egyáltalán nem tartoznak a hivatalos oktató személyzethez, az ő befolyásuk alatt álló tanítók meghívására esténként előadásokat tartanak és foglalkoznak a tanulókkal . . . Ez a rend, amely lehetővé teszi, hogy kívülálló emberek előadásokat tartsanak, tág teret nyit arra, hogy egyenesen forradalmi környezethez tartozó egyének férkőzzenek be az előadók közé."

Vagyis, ha a pópák és kémek által nem igazolt és ellenőrzött, „kívülálló emberek" akarnak foglalkozni a munkásokkal — akkor ez egyenesen forradalom! A miniszter szemében a munkásság — puskapor, a tudás és műveltség pedig — szikra; a miniszter meg van győződve róla, hogy ha szikra kerül a puskaporba, akkor a robbanás elsősorban a kormányt éri.

Örömmel kell megállapitanunk, hogy ebben a kivételesen ritka esetben teljesen és feltétlenül egyetértünk őnagyméltósága nézeteivel.

A miniszter a levél további részében „bizonyítékokat" hoz fel „adatainak" helyességére vonatkozóan. Kitűnő bizonyítékok!

Az első bizonyíték „egy vasárnapi iskola tanítójának levele, akinek nevét mindeddig nem állapították meg". Ezt a levelet egy házkutatás alkalmával kobozták el. A levélben a történelmi előadások programjáról, a rendek

röghözkötöttségének és felszabadításának eszméjéről van szó, s említés történik Razin és Pugacsov lázadásáról.

Talán Razin és Pugacsov nevétől ijedt meg annyira a derék miniszter: bizonyára már vasvillákat látott rémületében.

A második bizonyíték:

„A belügyminisztériumban megvan az egyik moszkvai vasárnapi iskola nyilvános előadásainak bizalmas úton megszerzett programja, amely a következőket tartalmazza: «A társadalom keletkezése. Az ősközösségi társadalom. A társadalmi szervezet fejlődése. Az állam, és miért van rá szükség. A rend. A szabadság. Az igazságosság. Államformák. Abszolút és alkotmányos monarchia. A munka az általános jólét alapja. Érték és vagyon. Termelés, csere és tőke. Hogyan oszlik meg a vagyon. Érdekhajhászás. A tulajdon és szükségszerűsége. A parasztok felszabadítása — földjuttatással. Földjáradék, profit, munkabér. Mitől függ a bér, és a bér formái. Takarékosság».

Az előadás ennek a programnak alapján, amely feltétlenül alkalmatlan egy népiskola számára, minden tekintetben módot ad az előadónak arra, hogy a hallgatókat lassanként megismertesse Marx Károly, Engels stb. elméleteivel, viszont az egyházi felsőbbség által kirendelt személy aligha lesz abban a helyzetben, hogy az előadásban észrevegye a szociáldemokrata propaganda elemeit."

Úgy látszik, a miniszter úr nagyon fél „Marx és Engels elméleteitől", ha ezek „elemeit" veszi észre még az olyan programban is, amelyben nyomuk sem fedezhető fel. Mi az, ami a miniszter szerint „alkalmatlanná" teszi a programot? Bizonyára az államformák és az alkotmány kérdése.

Miniszter úr, vegyen elő akármilyen földrajzkönyvet és ott találja ezeket a kérdéseket! Hát a felnőtt munkásoknak nem szabad azt tudni, amire a gyermekeket tanítják?

A miniszter úr azonban nem bízik meg az egyházi hatóságok embereiben: „esetleg nem értik meg, miről van szó".

A levél végül felsorolja a Prohorov Manufaktúra Társaság moszkvai gyárának keretében működő egyházi vasárnapi iskola, a jeleci vasárnapi iskola és a Tifliszben tervezett

iskola „megbízhatatlan“ tanítóit. Durnovo úr azt tanácsolja Pobedonoszcev úrnak, hogy foglalkozzék „azoknak az egyéneknek gondos felülvizsgálatával, akiket az iskolákban tanítani engednek“. Most, amikor a tanítók névsorát olvassuk, égnek áll a hajunk: egytől-egyig volt diák, ez is volt diák, ez meg volt diákleány. A miniszter úr azt szeretné, ha volt zupások lennének a tanítók.

Különös rémülettel eltelve mondja a miniszter úr, hogy a jeleci iskola „a Szoszna folyó túlsó oldalán van elhelyezve, ahol túlnyomórészt egyszerű“ (ó borzalom!) „és iparos emberek élnek s ahol a vasúti javítóműhely van“.

Távolabb, minél távolabb kell tartani az iskolákat az „egyszerű és iparos emberektől“.

Munkások! Látjátok, mily halálosan félnek minisztereink attól, hogy a munkásemberek birtokukba veszik a tudást! Mutassátok hát meg mindenkinek, hogy nincs erő, amely a munkásokat megfoszthatná öntudatuktól! Tudás nélkül a munkások — védtelenek, a tudás birtokában — erősek!

A SZOCIÁLDEMOKRATA PÁRT PROGRAMTERVEZETE ÉS ANNAK MAGYARÁZATA[28]

Lenin ezt a művet 1895—1896-ban, a börtönben írta.

Először 1924-ben jelent meg.

A PROGRAMTERVEZET

A. 1. Oroszországban egyre gyorsabban fejlődnek a nagy gyárüzemek, amelyek tönkreteszik és nincstelen munkásokká változtatják a kiskusztárokat és kisparasztokat, egyre több embert űznek a városokba, gyártelepekre és ipari helységekbe.

2. A kapitalizmusnak ez a növekedése azt jelenti, hogy maroknyi gyáros, kereskedő és földbirtokos gazdagsága és fényűzése óriási méretekben nő, s még gyorsabban növekszik a munkások nyomora és elnyomatása. A nagy gyárak által bevezetett termelési újítások és gépek, amelyek elősegítik a társadalmi munka termelékenységének fokozását, arra szolgálnak, hogy erősítsék a kapitalisták hatalmát a munkások fölött, növeljék a munkanélküliséget és ezzel karöltve a munkások kiszolgáltatottságát.

3. De a nagy gyárak, miközben végsőkig fokozzák a munka elnyomását a tőke által, létrehozzák a munkások különálló osztályát, amelynek lehetősége nyílik arra, hogy harcoljon a tőke ellen, mert életviszonyai lerombolják minden kapcsolatát az önálló gazdasággal, és mert a nagy gyárak, azzal, hogy közös munkában egyesítik, egyik gyárból a másikba dobálják a munkásokat, egybeforrasztják a munkásnép tömegeit. A munkások harcbaszállnak a tőkésekkel és erőteljesebben merül fel soraikban az a törekvés, hogy egyesüljenek. A munkások egyes megmozdulásaiból kinő az orosz munkásosztály harca.

4. A munkásosztálynak ez a harca a tőkésosztály ellen — harc valamennyi osztály ellen, amely más munkájából él és harc mindennemű kizsákmányolás ellen. Ez a harc csak azzal végződhet, hogy a politikai hatalom át-

megy a munkásosztály kezébe, hogy minden földet, munkaeszközt, gyárat, gépet és bányát átadnak az egész társadalom kezébe, abból a célból, hogy meg lehessen szervezni a szocialista termelést, s akkor mindennek, amit a munkás termel, továbbá a termelésben bevezetett minden újításnak maguknak a dolgozóknak javát kell szolgálnia.

5. Az orosz munkásosztály mozgalma jellegénél és céljainál fogva része a munkásosztály nemzetközi (szociáldemokrata) világmozgalmának.

6. Az orosz munkásosztály felszabadító harcának legfőbb akadálya a korlátlan önkényuralmi kormányzat és annak felelőtlen hivatalnokai. Ez a kormányzat, amely a földbirtokosok és tőkések kiváltságaira támaszkodik és azok érdekeinek kiszolgálója, teljes jogtalanságban tartja az alsóbb rendeket s ezáltal gúzsbaköti a munkásmozgalmat és hátráltatja az egész nép fejlődését. Ezért az orosz munkásosztály szabadságharca szükségszerűen életre hívja a harcot az önkényuralmi kormányzat korlátlan hatalma ellen.

B. 1. Az orosz szociáldemokrata párt kijelenti, hogy feladatának tartja az orosz munkásosztály e harcának támogatását, a munkások osztálytudatának fejlesztése, szervezkedésük előmozdítása, a harc feladatainak és céljainak kijelölése útján.

2. Az orosz munkásosztály szabadságharca politikai harc, s ennek legelső feladata a politikai szabadság kivívása.

3. Ezért az orosz szociáldemokrata párt, anélkül, hogy elkülönülne a munkásmozgalomtól, támogatni fog minden olyan társadalmi mozgalmat, amely az önkényuralmi kormányzat korlátlan hatalma ellen, a kiváltságos nemesi földbirtokosok ellen, valamint a jobbágyságnak és a rendiségnek a szabadversenyt korlátozó maradványai ellen irányul.

4. Ezzel szemben az orosz szociáldemokrata párt teljes erejével fog harcolni minden olyan törekvés ellen, amely arra irányul, hogy a dolgozó osztályokat az önkényuralmi kormányzatnak és hivatalnokainak jótékonykodó gyámkodása alá helyezzék, és a kapitalizmus fejlődését, s ennélfogva a munkásosztály fejlődését is, hátráltassák.

5. A munkások felszabadítása csak maguknak a munkásoknak műve lehet.

6. Az orosz népnek nem az önkényuralmi kormányzat és hivatalnokai segítségére van szüksége, hanem arra, hogy felszabaduljon az önkényuralmi kormányzat igája alól.

C. Ebből a felfogásból kiindulva, az orosz szociáldemokrata párt mindenekelőtt követeli:

1. Országos Gyűlés egybehívását valamennyi állampolgár képviselőinek részvételével, az alkotmány kidolgozása céljából.

2. Az általános és közvetlen választójogot minden 21. életévét elért orosz állampolgár számára, vallási és nemzetiségi különbség nélkül.

3. A gyülekezési, egyesülési és sztrájkjogot.

4. A sajtószabadságot.

5. A rendek eltörlését és minden állampolgár teljes törvényelőtti egyenlőségét.

6. A vallásszabadságot és valamennyi nemzetiség egyenjogúságát. Az anyakönyvvezetés átadását a rendőrségtől független, önálló polgári hivatalnokok kezébe.

7. Minden egyes állampolgár számára azt a jogot, hogy bármely hivatalnokot felelősségre vonhasson a bíróság előtt, anélkül, hogy annak főnöke előtt panaszt tenne.

8. A belföldi útlevelek eltörlését, a teljes mozgási és költözködési szabadságot.

9. Az iparűzés, illetőleg a pályaválasztás szabadságát és a céhek eltörlését.

D. A munkások számára az orosz szociáldemokrata párt követeli:

1. Munkabíróságok létesítését minden iparágban, választott bírákkal, a tőkések és a munkások paritása alapján,

2. A munkanap törvényes korlátozását napi 8 órára.

3. Az éjjeli munka és az éjjeli műszakok törvényes megtiltását. A 15 éven aluli gyermekek munkájának megtiltását.

4. Ünnepnapi pihenő törvényes megállapítását.

5. A gyári törvények és a gyárfelügyelet kiterjesztését valamennyi iparágra egész Oroszországban, a kincstári gyárakat és az otthon dolgozó kusztárokat is beleértve.

7 Lenin 2. — 1/10

6. A gyárfelügyeletnek önálló hatáskörrel kell rendelkeznie s nem szabad a pénzügyminisztérium hatáskörébe tartoznia. A munkabíróságok tagjainak ugyanolyan jogokkal kell rendelkezniök, mint a gyári törvények betartását ellenőrző gyárfelügyeletnek.

7. Az áruban történő fizetés feltétlen megtiltását mindenütt.

8. A munkások által választott bizalmiak felügyeleti jogát az akkordbérek helyes megállapítása, a selejt megállapítása, a bírságokból befolyt pénzek felhasználása és a gyári munkáslakások fölött.

Hozzanak olyan törvényt, amely szerint a munkások munkabéréből eszközölt levonások, bármely oknál fogva történjék is a levonás (bírság, selejt és egyéb), együttvéve ne haladhassák meg a kereset 10 százalékát.

9. Hozzanak olyan törvényt, amely a gyárosokat felelőssé teszi a munkások nyomorékká válásáért és kötelezi annak bizonyítására, hogy a baleset a munkások hibájából következett be.

10. Hozzanak olyan törvényt, amely kötelezi a gyárosokat, hogy iskolákat tartsanak fenn és orvosi segélyt biztosítsanak a munkásoknak.

E. A parasztok számára az orosz szociáldemokrata párt követeli:

1. A földmegváltási díjak[29] eltörlését és a parasztok kárpótlását a már befizetett földmegváltási díjakért. A parasztok által a kincstárnak a kötelező összegen felül befizetett pénz visszatérítését.

2. Az 1861-ben lehasított földek visszaadását a parasztoknak.

3. A paraszti és a földesúri föld teljes egyenlőségét az adók és illetékek tekintetében.

4. Az egyetemleges kezesség[30] és minden olyan törvény eltörlését, amely korlátozza a parasztokat abban, hogy földjükkel szabadon rendelkezzenek.

A PROGRAM MAGYARÁZATA

A program három fő részre oszlik. Az első részben azokat a nézeteket fejtjük ki, amelyekből a program többi része következik. Ebben a részben rámutatunk arra, hogy milyen a munkásosztály helyzete a mai társadalomban, mi értelme és jelentősége van a gyárosok ellen folytatott harcának és milyen a munkásosztály politikai helyzete az orosz államban.

A második részben a *párt feladatait* fejtjük ki és rámutatunk arra, hogy mi a párt álláspontja más oroszországi politikai irányzatok tekintetében. Itt arról van szó, hogy milyen legyen a párt és az osztályérdekeiket felismerő munkások tevékenysége és mi legyen az álláspontjuk az orosz társadalom más osztályainak érdekei és törekvései tekintetében.

A harmadik rész a párt gyakorlati követeléseit tartalmazza. Ez a rész három szakaszra oszlik. Az 1. szakasz az egész államot érintő reformokkal kapcsolatos követeléseket tartalmazza. A 2. szakasz — a munkásosztály követeléseit és programját. A 3. szakasz — a parasztok érdekében felállított követeléseket. Ezekhez a szakaszokhoz alább, mielőtt a program gyakorlati részére áttérnénk, egyes előzetes magyarázatokat fűzünk.

A 1. A programban mindenekelőtt a nagyüzemek gyors növekedéséről van szó, mert a mai Oroszországban ez az a legfontosabb jelenség, amely teljesen megváltoztatja a régi életviszonyokat, különösen a dolgozó osztályok életviszonyait. A régi viszonyok között a javaknak majdnem egész mennyiségét a kistermelők állították elő, akik a népesség túlnyomó többségét tették. A lakosság falujához kötve élt, a javak nagyrészét vagy saját szükségletére, vagy a környező helységek kis piaca számára termelte, amely csak laza összefüggésben volt más, szomszédos piacokkal. A földesuraknak ugyanezek a kisgazdák dolgoztak, s a földesurak arra kényszerítették őket, hogy főképpen saját szükségletükre termeljenek. A házi termelvényeket feldolgozásra kisiparosoknak adták ki, akik szintén falvakban éltek, vagy a környéket járva vették fel a rendeléseket.

Ám a parasztság felszabadulása óta a néptömegeknek ezek az életviszonyai teljesen megváltoztak: a kis kézműves üzemek helyén nagy gyárak kezdtek feltünni, amelyek rendkívül gyorsan fejlődtek; ezek kiszorították a kistermelőket, bérmunkásokká változtatták őket, s a munkások százait meg ezreit együttes munkára kényszerítették; ilymódon óriási mennyiségű árut termeltek, amit egész Oroszországban árusítottak.

A parasztok felszabadítása megszüntette a lakosság helyhezkötöttségét és olyan körülmények közé juttatta a parasztokat, hogy a számukra meghagyott talpalatnyi földből már nem tudtak megélni. Igen sokan kénytelenek voltak kereset után nézni, a gyárakban és a vasutak építésénél, amelyek egybekapcsolták Oroszország különböző területeit s mindenhová elszállították a nagy gyárakban termelt árut. Igen sokan a városokban kerestek munkát, épületeket emeltek a gyárak és kereskedelmi vállalatok számára, fűtőanyagot szállítottak és mindenféle nyersanyagot készítettek elő a gyáraknak. Végül, sokan saját otthonukban készítették el az olyan kereskedők és gyárosok által kiadott munkát, akik nem tudták elég gyorsan kibővíteni üzemüket. Ugyanilyen változások mentek végbe a földművelésben is, a földbirtokosok eladásra kezdték termelni a gabonát, megjelentek a parasztokból és kereskedőkből lett nagytermelők és százmillió pud számra kezdték eladni a gabonát külföldre. A termeléshez bérmunkásokra volt szükség, s a parasztok százezrei meg milliói, parányi juttatott földjüket odahagyva, béreseknek és napszámosoknak szegődtek el az új nagygazdákhoz, akik eladásra termelték a gabonát. A program éppen a régi életviszonyoknak éppen ezt a megváltozását ecseteli, amikor azt mondja, hogy a nagy gyárüzemek tönkreteszik és bérmunkásokká változtatják a kiskusztárokat és kisparasztokat. A kisüzemet mindenütt nagyüzem váltja fel és ebben a nagyüzemben a munkások tömegei már egyszerű bérmunkások, munkabérért dolgoznak a kapitalistának, aki óriási tőkékkel rendelkezik, hatalmas műhelyeket építtet, rengeteg anyagot vásárol össze és az összetoborzott munkásoknak ebből a tömegtermeléséből származó egész hasznot zsebrevágja. A termelés tőkés termeléssé vált és kímélet-

lenül, könyörtelenül nyom el minden kistermelőt, felforgatja helyhezkötött falusi életüket és rákényszeríti őket arra, hogy mint egyszerű napszámosok egyik végétől a másikig bejárják az országot és eladják munkájukat a tőkének. A lakosság egyre nagyobb része szakad el végleg a falutól és a mezőgazdaságtól s tömörül a városokban, gyártelepeken és ipari helységekben, miáltal az olyan emberek külön osztályát hozza létre, akiknek nincs semmiféle tulajdonuk, a proletár bérmunkások osztályát, akik csak munkaerejük eladásából élnek.

Ezek azok az óriási változások az ország életében, amelyeket a nagy gyárüzemek előidéztek: a kisüzemet nagyüzem váltja fel, a kistermelők bérmunkásokká válnak. Ugyan mit jelent ez a változás az egész dolgozó nép szempontjából és mire vezet? A továbbiak során a programban éppen erről van szó.

A 2. A kisüzemnek nagyüzem által történő felváltását az egyes kistermelők kezén levő kis pénzösszegek óriási tőkék által történő felváltása, az elenyészően kis nyereségnek milliós nyereségekkel való felváltása kíséri. Ezért a kapitalizmus fejlődése mindenütt a fényűzés és a gazdagság növekedésére vezet. Oroszországban egész osztály jött létre a nagy pénzmágnásokból, gyárosokból, vasúti vállalkozókból, nagykereskedőkből és bankárokból, az olyan emberekből akik a nagyiparosoknak kamatra kiadott pénztőkék jövedelméből élnek; meggazdagodtak a nagy földbirtokosok, akik sok megváltási díjat kapnak a parasztoktól a földért, a parasztok földínségét a bérbeadott föld haszonbérének emelésére használják ki és nagy cukorgyárakat meg szeszgyárakat létesítenek birtokaikon. Ezeknek a gazdag osztályoknak fényűzése és pazarlása soha nem látott méreteket öltött s a nagy városok előkelő utcáit fejedelmi palotákkal és pompás kastélyokkal építették be. De a munkás helyzete a kapitalizmus fejlődésének arányában egyre rosszabbodott. A kereset, ha helyenként emelkedett is a parasztok felszabadítása után, akkor is igen keveset és rövid időre, mert a faluból áramló éhes emberek tömege lenyomta a béreket, míg az élelmiszerek és egyéb közszükségleti cikkek egyre drágultak, úgyhogy a munkások még emelkedő bérek mellett is kevesebb megélhetési cik-

ket vásárolhattak; egyre nehezebb volt keresethez jutni s a gazdagok pompás palotái mellett (vagy a külvárosokban) szaporodtak a munkások viskói, akik rákényszerültek, hogy pincékben, túlzsúfolt, nedves, hideg lakásokban, ha ugyan nem egyenesen az új ipari üzemek mellett a földbe vájt kunyhókban lakjanak. Az egyre növekvő tőke még jobban eltiporta, nincstelenekké változtatta és arra kényszerítette a munkásokat, hogy minden idejüket a gyárnak adják, munkába kergette a munkások feleségét és gyermekeit. Ilymódon az első változásnak, amelyre a kapitalizmus vezet, a lényege az, hogy maroknyi tőkés kezén hatalmas vagyonok halmozódnak fel, a nép tömegei ellenben nincstelenné válnak.

A második változás lényege az, hogy a kisüzem felváltása a nagyüzem által a termelésben sok újításra vezetett. Mindenekelőtt annak a munkának helyébe, amely minden egyes kisműhelyben, minden egyes kistermelőnél külön-külön, elaprózódva folyt, az egy helyre tömörített, egy gyárban, egy földbirtokosnál, egy alvállalkozónál együttesen dolgozó munkások munkája lépett. Az együttes munka sokkal eredményesebb (termelékenyebb), mint az egyes ember munkája és lehetővé teszi, hogy sokkal könnyebben és gyorsabban termeljék az árut. De mindezek az újítások csupán a tőkések javára válnak, akik a munkásoknak garasokat fizetnek és ingyen sajátítják el a munkások együttes munkájából származó egész hasznot. A tőkés még erősebb, a munkás még gyengébb lesz, mert hozzászokik egy bizonyos munkához és nehezebb áttérnie más munkára, megváltoztatni a foglalkozását.

A termelés terén egy másik, sokkal fontosabb újítást a kapitalisták által bevezetett *gépek* jelentenek. A munka eredményessége a géphasználat révén sokszorosára növekszik; de a kapitalista mindezeket az előnyöket a munkások ellen fordítja: kihasználja azt a körülményt, hogy a gépek kevesebb testi munkát igényelnek, és nőket meg gyermekeket állít melléjük, akiknek alacsonyabb bért fizet. Kihasználja azt a körülményt, hogy a gépek mellett sokkal kevesebb munkásra van szükség, tömegesen dobja ki őket a gyárból, s az ilymódon támasztott munkanélküliséget arra használja fel, hogy még jobban leigázza a munkást,

hogy meghosszabbítsa a munkanapot, hogy elvegye a munkástól az éjszakai pihenést és a munkást a gép egyszerű függvényévé változtassa. A gép által előidézett és állandóan növekvő munkanélküliség most már a munkás teljes kiszolgáltatottságára vezet. Tudása értékét veszti, a munkás könnyen helyettesíthető egyszerű napszámossal, aki gyorsan megtanulja a gépek kezelését és hajlandó alacsonyabb bérért dolgozni. A tőke még nagyobb nyomásával szemben való védekezés minden kísérlete a munkás elbocsátását vonja maga után. A munkás egymagában teljesen erőtlen a tőkével szemben, a gép eltiprással fenyegeti.

A 3. Az előző ponthoz fűzött magyarázatokban kimutattuk hogy az egyes munkás erőtlen és védtelen a gépeket bevezető tőkéssel szemben. A munkásnak ahhoz, hogy megvédelmezhesse magát, mindenáron olyan fegyverek után kell kutatnia, amelyekkel szembeszállhat a kapitalistával. És ezt a fegyvert az *egyesülésben* találja meg. Az egymagában erőtlen munkás erővé válik, ha egyesül társaival, lehetővé válik számára, hogy harcoljon a tőkés ellen, hogy szembeszálljon vele.

Az egyesülés szükségszerűséggé válik az olyan munkás számára, akivel szemben már a nagytőke áll. De lehetséges-e egyesíteni a munkások tömegét, akik bár egy gyárban dolgoznak, de ahányan vannak, annyifelé húznak? A program rámutat azokra a feltételekre, amelyek előkészítik a munkásokat az egyesülésre és kifejlesztik bennük az egyesüléshez szükséges képességet és tudást. Ezek a feltételek a következők: 1) a gépi termelésre berendezett nagy gyár, amely egész éven át állandó munkát igényel, teljesen megszakítja a munkás kapcsolatát a földdel és saját gazdaságával, s teljesen proletárrá teszi. Ezzel szemben a talpalatnyi földön folytatott saját gazdaság elválasztotta egymástól a munkásokat, azt jelentette, hogy mindegyiküknek bizonyos külön, társai érdekeitől eltérő érdeke van s ilymódon akadályozta egyesülésüket. Azzal, hogy felszámolják a munkás kapcsolatát a földdel, ezt az akadályt is felszámolják. 2) Továbbá, a munkások százainak meg ezreinek együttes munkája, azzal, hogy szemléltetően juttatja kifejezésre az egész munkástömeg helyzeté-

nek és érdekeinek egyenlőségét, már önmagában véve is megtanítja a munkásokat arra, hogy közösen tárgyalják meg bajaikat, közösen cselekedjenek. 3) Végül, a munkások állandó vándorlása egyik gyárból a másikba megtanítja őket arra, hogy összehasonlítsák a különböző gyárak viszonyait és rendjét, összevessék azokat, meggyőződjenek arról, hogy minden gyárban egyforma a kizsákmányolás, megtanítja őket arra, hogy átvegyék más munkásoknak a kapitalistákkal való összetűzések során szerzett tapasztalatait és ilymódon erősítik a munkások egybeforrottságát és szolidaritását. Ezek a körülmények együttvéve arra vezettek, hogy a nagy gyárüzemek megjelenése nyomában a munkások az egyesülés útjára léptek. Az orosz munkások között ez az egyesülés a leggyakrabban és a legerőteljesebben sztrájkokban nyilvánul meg (arról, hogy munkásaink számára miért elérhetetlen az egyesülés szakszervezetek vagy pénztárak formájában, később fogunk beszélni). Minél erősebben fejlődnek a nagy gyárüzemek, annál gyakoribbakká, erőteljesebbekké és kitartóbbakká válnak a munkássztrájkok, mert minél erősebb a tőkés elnyomás, annál nagyobb szükség van a munkások együttes ellenállására. A sztrájkok és egyes munkásmegmozdulások — mint a program mondja — ezidőszerint fölöttébb elterjedt jelenségek az orosz gyárakban. De a kapitalizmus további fejlődésének és a sztrájkok gyakoribbá válásának arányában ezek elégtelennek bizonyulnak. A gyárosok a sztrájkok ellen közös intézkedéseket tesznek: szövetségre lépnek egymással, más helyről hozatnak munkásokat, az államhatalomhoz fordulnak segítségért, amely támogatja őket a munkások ellenállásának letörésében. A munkásokkal már nem az egyes gyárak egyes tulajdonosa áll szemben, hanem a *tőkések egész osztálya* és az azt támogató kormány. Az *egész tőkésosztály* harcot indít az egész *munkásosztály* ellen, közös rendszabályok után kutat a sztrájkokkal szemben, a kormánnyal munkásellenes törvényeket hozat, a gyárakat távolabb eső helységekbe viszi át, a munkát kiadja otthoni elvégzésre és ezernyi más fogáshoz és ravaszsághoz folyamodik a munkásokkal szemben. Egy-egy gyár, sőt egy egész iparág munkásainak egyesülése elégtelennek bizonyul

ahhoz, hogy szembeszállhassanak az egész tőkésosztállyal, feltétlenül szükségessé válik *az egész munkásosztály* együttes fellépése. Ilymódon a munkások egyes megmozdulásaiból kinő az egész munkásosztály harca. A munkásoknak a gyárosokkal folytatott harca *osztályharcba* csap át. A gyárosokat egyesíti a közös érdek, az, hogy alárendeltségben tartsák a munkásokat és minél kevesebb munkabért fizessenek nekik. A gyárosok is látják, hogy nem tudják másképpen megvédeni érdekeiket, mint a gyárosok egész osztályának együttes fellépése útján, mint úgy, hogy befolyást szereznek az államhatalomra. A munkásokat ugyanúgy közös érdek kapcsolja egybe — az, hogy ne engedjék eltiportatni magukat a tőke által, az, hogy megvédjék jogukat az élethez és az emberi megélhetéshez. A munkások is ugyanúgy meggyőződnek róla, hogy nekik is elengedhetetlen szükségük van az egyesülésre, az egész osztály — a munkásosztály — együttes fellépésére, s hogy ezért feltétlenül befolyást kell szerezniök az államhatalomra.

A 4. Megmagyaráztuk, hogy milyen módon és miért válik a gyári munkásoknak a gyárosok ellen folytatott harca osztályharccá, a munkásosztály — a proletariátus — harcává a tőkésosztály — a burzsoázia — ellen. Az a kérdés, hogy milyen jelentősége van ennek a harcnak az egész nép, a dolgozók összessége szempontjából? A mostani viszonyok között, amelyekről már az első ponthoz fűzött magyarázatban beszéltünk, a bérmunkásokkal folytatott termelés mindinkább kiszorítja a kisüzemet. A *bérmunkából élő emberek* száma gyorsan nő, és nemcsak az állandó gyárimunkások száma növekszik, hanem méginkább nő azoknak a parasztoknak a száma, akiknek ugyancsak bérmunkát kell vállalniok ahhoz, hogy megélhessenek. Ezidőszerint a munka legelterjedtebb formájává már a bérmunka, a tőkésnek végzett munka vált. A tőke uralma a munka fölött nemcsak az ipari, hanem a mezőgazdasági népesség tömegeire is kiterjedt. A bérmunkának ezt a kizsákmányolását, amely a mai társadalom alapját képezi, a nagy gyárak a legmagasabb fokra fejlesztik. A kizsákmányolásnak az ipar minden ágában, minden kapitalista által alkalmazott minden módszere, amelyek miatt Oroszország

egész munkásnépessége szenved — itt a gyárban összpontosul, erősödik, válik állandó szabállyá, terjed ki a munka minden területére, a munkás egész életére, hoz létre egy egész rendet, egy egész rendszert, amelynek lényege az, hogy a kapitalista utolsó csepp véréig kiszipolyozza a munkást. Megmagyarázzuk ezt egy példán: ünnepnapon minden egyes munkavállaló mindig és mindenütt pihen, abbahagyja a munkát, ha ezt az ünnepet a környéken megtartják. Egészen más a helyzet a gyárban: ha felvették a munkást, akkor a gyár már úgy rendelkezik vele, ahogy neki tetszik, egyáltalán nincs tekintettel a munkás szokásaira, rendes életmódjára, családi helyzetére és szellemi szükségleteire. A gyár akkor hajtja a munkába, amikor szüksége van rá és arra kényszeríti, hogy egész életét a gyár követelményeinek megfelelően rendezze be, arra kényszeríti, hogy pihenőjét elaprózza, ha pedig váltásban dolgoznak, rákényszeríti, hogy éjjel is meg ünnepnapon is dolgozzék. A gyár minden elképzelhető visszaélést elkövet a munkaidővel kapcsolatban, ugyanakkor pedig felállítja saját „szabályzatát“, „munkarendjét“, amely minden munkásra kötelező. A munkarendet szándékosan úgy állapítják meg, hogy a felvett munkásból kisajtolják mindazt, amit egyáltalán lehetséges, kisajtolják belőle a lehető leggyorsabban és azután kidobják! Egy másik példa. Mindenki, aki munkába áll, természetesen kötelezi magát arra, hogy engedelmeskedik a munkáltatónak, teljesíti azt, amit neki parancsolnak. De a munkavállaló, amikor egy bizonyos ideig tartó munkára kötelezi magát, egyáltalán nem mond le a saját akaratáról; ha a munkáltató követeléseit helyteleneknek, vagy túlzottaknak találja, otthagyja őt. A gyár viszont azt kívánja, hogy a munkás teljesen mondjon le saját akaratáról; bevezeti a saját fegyelmét, rákényszeríti a munkást arra, hogy a gyári sziréna hangjára álljon munkába és hagyja abba a munkát, még azt a jogot is bitorolja, hogy büntesse a munkást és a munkarend minden egyes megsértése miatt pénzbírsággal vagy levonással sujtsa. A munkás egy hatalmas gépezet részévé válik: ugyanúgy ellentmondás nélkül tartozik engedelmeskedni, ugyanúgy le van igázva, ugyanúgy meg van fosztva saját akaratától, mint maga a gép.

Vegyünk egy harmadik példát. Mindenkivel, aki munkát vállal, lépten-nyomon előfordul, hogy elégedetlen a munkáltatójával és panaszt tesz ellene a bíróságnál vagy a felettes hatóságnál. A vitás ügyet rendszerint a felettes hatóság is, a bíróság is a munkáltató javára dönti el, őt segítik, de a munkáltató érdekeinek ez a részrehajló kezelése nem általános szabályokon vagy törvényeken alapul, hanem az egyes hivatalnokok szolgálatkészségén, akik hol nagyobb, hol kisebb nyomatékkal lépnek közbe védelmezően, akik az ügyeket igazságtalanul a munkáltató javára döntik el, vagy azért, mert jó viszonyban vannak a munkáltatóval, vagypedig azért, mert nem ismerik a munkaviszonyokat és nem tudják a munkást megérteni. Minden egyes ilyen igazságtalan eset a munkás és a munkáltató közötti egy-egy összeütközéssel, egy-egy tisztviselővel van összefüggésben. A gyár azonban a munkások olyan tömegét egyesíti, odáig viszi a sanyargatást, hogy lehetetlenné válik minden egyes esetet külön elbírálni. Általános szabályzatokat állítanak fel, törvényt hoznak a munkások és a gyárosok egymáshoz való viszonyáról, törvényt, amely mindenkire kötelező. És ebben a törvényben a munkáltató érdekeinek részrehajló kezelését már az államhatalom szentesíti. Az egyes hivatalnokok igazságtalanságának helyébe magának a törvénynek az igazságtalansága lép. Például olyan utasítások látnak napvilágot, hogy a munkás a hiányzás következtében nemcsak keresetét veszti el, hanem még büntetést is fizet, míg a munkáltató, ha egy időre sétálni küldi a munkást, nem fizet neki semmit; hogy a munkáltató gorombáskodásért elbocsáthatja a munkást, ezzel szemben a munkás ugyanilyen okból nem hagyhatja ott a munkáltatót; hogy a munkáltatónak joga van pénzbüntetéseket kiszabni, levonást eszközölni vagy túlórákat követelni stb.

Mindezek a példák azt mutatják, hogy miképpen fokozza a gyár a munkások kizsákmányolását, miképpen teszi ezt a kizsákmányolást általánossá és miképpen csinál belőle egész „*rendszert*". A munkásnak, akár akarja, akár nem, most már nem egy egyedülálló munkáltatóval, annak az akaratával és sanyargatásával kell megküzdenie, hanem a munkáltatók egész osztályának önkényével és sanyar-

gatásával. A munkás látja, hogy elnyomója nem holmi egyedülálló tőkés, hanem az egész tőkésosztály, mivel a kizsákmányolás rendszere valamennyi üzemben egyforma; az egyes tőkésnek még csak el sem lehet térnie ettől a rendszertől: ha például eszébe jutna, hogy korlátozza a munkaidőt, áruja többe kerülne, mint szomszédjának, a másik gyárosnak, aki a munkást ugyanazért a bérért hosszabb ideig dolgoztatja. A munkásnak, ha javítani akar helyzetén, a munkának a tőke általi kizsákmányolásán alapuló egész társadalmi rendszerrel kell szembefordulnia. A munkással szemben most már nem egy bizonyos hivatalnok egyéni igazságtalansága áll, hanem magának annak az államhatalomnak az igazságtalansága, amely védelmébe veszi az egész tőkésosztályt és ennek az osztálynak érdekében mindenki számára kötelező törvényeket hoz. Ilymódon a gyári munkásoknak a gyárosok ellen folytatott harca elkerülhetetlenül az egész tőkésosztály, a munkásosztály kizsákmányolásán felépülő egész társadalmi rendszer ellen irányuló harcba csap át. Éppen ezért tesz szert a munkások harca társadalmi jelentőségre és válik valamennyi dolgozó érdekében folyó harccá minden olyan osztály ellen, amely más munkájából él. Ezért nyit a munkások harca új korszakot az orosz történelemben és jelenti a munkásság felszabadulásának hajnalát.

Mire támaszkodik a tőkésosztálynak az egész munkásnépre kiterjedő uralma? Arra, hogy a gyárak, a bányák, a gépek és a munkaeszközök kivétel nélkül a kapitalisták kezében, magántulajdonában vannak; arra, hogy óriási földterületek vannak kezükben (európai Oroszország egész területének több mint egyharmada a földbirtokosok kezén van, akiknek száma nem egészen félmillió). A munkásoknak, mivel maguk semmiféle munkaeszközzel és nyersanyaggal nem rendelkeznek, a tőkéseknek kell eladniok munkaerejüket, akik csak annyit fizetnek a munkásnak, amennyi a létfenntartásukhoz szükséges és a munka által termelt egész többletet zsebrevágják; ilymódon a tőkések az általuk elfogyasztott munkaidőnek csak egy részét fizetik meg, a többit pedig maguknak sajátítják el. A nagyszámú munkás munkájának egyesítéséből és a termelés terén eszközölt újításokból származó egész vagyonszaporu-

lat a tőkéseknek jut, a nemzedékről nemzedékre dolgozó munkások pedig változatlanul nincstelen proletárok maradnak. Ezért csak egy módja van annak, hogy véget vessünk a munka kizsákmányolásának a tőke által: meg kell szüntetni a termelési eszközök magántulajdonát, minden gyárat, üzemet és bányát, továbbá minden nagybirtokot stb. az egész társadalom kezébe kell adni és közös, szocialista termelést kell folytatni, amelyet maguk a munkások irányítanak. A közös munkával előállított javaknak akkor maguk a dolgozók látják majd hasznát, az pedig, amit a megélhetésükhöz szükséges mennyiségen felül termelnek, ugyancsak a munkások szükségleteinek kielégítését, minden képességük teljes kifejlesztését fogja szolgálni, arra szolgál majd, hogy a tudomány és a művészet vívmányainak élvezetére mindenkinek egyenlő joga legyen. Ezért is mutat rá a program arra, hogy a munkásosztály és a tőkések harca csakis ezzel végződhet. Ehhez azonban az szükséges, hogy a politikai hatalom, vagyis az államhatalom, a tőkések és földbirtokosok befolyása alatt álló kormány kezéből, illetőleg a közvetlenül a kapitalisták választott képviselőiből összetevődő kormány kezéből, a munkásosztály kezébe menjen át.

Ez a munkásosztály harcának végső célja, ez teljes felszabadulásának feltétele. Erre a végső célra kell törekedniök az öntudatos szervezett munkásoknak; de nálunk Oroszországban a munkások még óriási akadályokkal találják szemközt magukat, amelyek gátolják őket abban, hogy felszabadulásukért harcoljanak.

A 5. A tőkésosztály uralma ellen ezidőszerint már minden európai ország, s ugyanígy Amerika és Ausztrália munkásai is harcolnak. A munkásosztály szervezkedése és tömörülése nem szorítkozik az egyes országokra, vagy egyes nemzetekre: a különböző államok munkáspártjai hangos szóval hirdetik, hogy érdekeik és céljaik tekintetében az egész világ munkásai teljesen egyetértenek (szolidárisak). Közös kongresszusokra gyűlnek egybe, közös követeléseket állítanak fel az egész világ tőkésosztályával szemben, az egész szervezett és felszabadulására törekvő proletariátus számára nemzetközi ünnepet rendeznek (május elseje), s a világ minden országának és minden

nemzetének munkásosztályát egyetlen nagy munkáshadsereggé kovácsolják egybe. Az egész világ munkásainak ezt az egyesülését az teszi szükségessé, hogy a munkások fölött uralkodó tőkésosztály uralma nem szorítkozik egy országra. A különböző államok közötti kereskedelmi kapcsolatok mind szorosabbá, átfogóbbá válnak, a tőke állandóan az egyik országból a másikba vándorol. A bankok, a tőkének ezek a hatalmas gyüjtőmedencéi, amelyek a tőkéket mindenhonnan egybegyüjtik és kölcsönök formájában szétosztják a tőkések között, nemzeti bankokból nemzetközi bankokká válnak, világméretekben gyüjtik össze és osztják el a tőkét Európa és Amerika tőkései között. Hatalmas részvénytársaságokat létesítenek abból a célból, hogy kapitalista vállalatokat rendezzenek be, már nem egy, hanem egyszerre több országban; nemzetközi tőkés társaságok jönnek létre. A tőke uralma nemzetközi uralom. Ez a magyarázata annak, hogy a világ munkásainak felszabadító harca is csak abban az esetben vezet sikerre, ha a munkások együttesen harcolnak a nemzetközi tőke ellen. Ez a magyarázata annak, hogy az orosz munkásnak a tőkésosztály ellen folyó harcban elvtársa a német munkás is, a lengyel munkás is, a francia munkás is éppúgy, mint ahogy az orosz, a német és a francia tőkések egyaránt ellenségei. Így például az utóbbi időben a külföldi kapitalisták különösen szívesen helyezik át tőkéiket Oroszországba, fióküzemeket építenek Oroszországban gyáraik számára, társaságokat alapítanak abból a célból, hogy új vállalatokat létesítsenek Oroszországban. Mohón vetik rá magukat erre a fiatal országra, ahol a kormány oly jóakaratú és szolgálatkész a tőke irányában, mint sehol másutt; ahol a munkások kevésbbé szervezettek, kevésbbé tudnak védekezni, mint Nyugaton; ahol a munkások életszínvonala és ezért munkabére is sokkal alacsonyabb, úgyhogy a külföldi tőkések óriási, saját hazájukban elképzelhetetlen nyereségre tehetnek szert. A nemzetközi tőke már Oroszország felé is kinyujtotta kezét. Az orosz munkások a nemzetközi munkásmozgalomnak nyujtanak kezet.

A 6. Már beszéltünk arról, hogyan fokozzák a nagyüzemek a végsőkig a munka elnyomását a tőke által, hogyan hozzák létre a kizsákmányolás módszereinek egész

rendszerét, hogyan jutnak el a munkások a tőkével szemben tanusított ellenállásuk során elkerülhetetlenül odáig, amikor már feltétlenül valamennyi munkás egyesülésére, az egész munkásosztály egységes harcára van szükség. Ebben a tőkésosztály ellen folyó harcban a munkások szembekerülnek az állam törvényeivel, amelyek védelmükbe veszik a kapitalistákat és azok érdekeit.

De ha az egyesült munkások elég erőseknek bizonyulnak ahhoz, hogy engedményeket csikarjanak ki a kapitalistáktól, hogy ellenálljanak nekik, akkor egyesülésükkel pontosan ugyanúgy befolyást gyakorolhatnak az állami törvényekre is, elérhetik azok megváltoztatását. A munkások így is járnak el minden más országban, de az orosz munkások nem gyakorolhatnak közvetlen befolyást az államra. Oroszországban a munkások olyan viszonyok között élnek, hogy a legelemibb polgári jogoktól is meg vannak fosztva. Nincs joguk sem arra, hogy gyűléseket rendezzenek, sem arra, hogy közösen tárgyalják meg ügyeiket, sem arra, hogy szakszervezeteket alakítsanak, sem arra, hogy kinyomassák követeléseiket — másszóval, az állami törvényeket nemcsak hogy a tőkések érdekében fogalmazták meg, hanem azok egyenesen megfosztják a munkásokat minden lehetőségtől, hogy ezekre a törvényekre befolyást gyakorolhassanak és elérjék azok megváltoztatását. Ennek az az oka, hogy Oroszországban (mégpedig az európai államok közül egyes-egyedül Oroszországban) mind a mai napig fennmaradt az önkényuralmi kormány teljhatalma, vagyis az az államrend, amelyben az egész népre nézve kötelező törvényeket csakis a cár hozhat, saját belátása szerint, s ezeket a törvényeket csakis az általa kinevezett hivatalnokok hajthatják végre. Az állampolgárokat megfosztották a törvényhozásban, a törvények megvitatásában, az új törvények előterjesztésében és a régi törvények eltörlésére irányuló követelések előterjesztésében való részvétel minden néven nevezendő jogától. Semmi joguk sincs arra, hogy a hivatalnokoktól beszámolót követeljenek, ellenőrizzék a hivatalnokok tevékenységét, vádat emeljenek ellenük a bíróság előtt. Az állampolgárokat még attól a jogtól is megfosztották, hogy megvitassák az állam ügyeit: nem gyülekezhetnek és nem alakíthatnak egyesüle-

teket a hivatalnokok engedélye nélkül. A hivatalnokok ilymódon a szó szoros értelmében véve senkinek sem felelősek; mintegy az állampolgárok fölött álló külön kasztot képeznek. A hivatalnokok felelőtlensége és önkénye, továbbá a lakosság teljes kisemmizettsége, a hivatali hatalommal való olyan kiáltó visszaélésekre, az egyszerű nép jogainak olyan messzemenő semmibevevésére vezet, amire aligha lehetséges példát találni bármely más európai országban.

Ilymódon a törvény értelmében az orosz kormány teljhatalmú kormány, amelyről azt tartják, hogy teljesen független a néptől és minden réteg és osztály fölött áll. De ha valóban ez a helyzet, akkor miért van az, hogy a munkások és a tőkések valamennyi összeütközésében a törvény is, meg a kormány is egyaránt a tőkések oldalára áll? Miért részesülnek a tőkések egyre több támogatásban, minél inkább nő a számuk és gazdagságuk, míg a munkások egyre fokozódó ellenállásba ütköznek és egyre inkább sanyargatják őket?

A valóságban a kormány nem áll az osztályok fölött, hanem védelmezi az egyik osztályt a másikkal szemben, védelmezi a vagyonosok osztályát a vagyontalanokkal szemben, a tőkéseket a munkásokkal szemben. Teljhatalmú kormány nem is kormányozhatna egy ilyen óriási államot, ha nem biztosítana mindenféle kiváltságot a vagyonos osztályoknak és nem volna lépten-nyomon elnéző irányukban.

Bár a törvény értelmében a kormány teljhatalmú és független, a valóságban a tőkéseknek és a földbirtokosoknak ezernyi módjuk van arra, hogy befolyást gyakoroljanak a kormányra és az államügyekre. Saját, törvényesen elismert rendi intézményeik vannak, nemesi és kereskedői egyesületek, kereskedelmi és gyáripari bizottságok stb. Választott képviselőik vagy közvetlenül állami hivatalnokokká válnak és résztvesznek az állam kormányzásában (például a nemesi marsallok) vagypedig tagokul hívják meg őket bizonyos állami intézményekbe: így például a gyárosok a törvény értelmében résztvesznek a Gyárfelügyeleti Hatóságok munkájában (ez a Gyárfelügyelőség felettes hatósága) olyanformán, hogy megválasztják

ezekbe a hatóságokba képviselőiket. De nem érik be azzal, hogy ilyenformán közvetlenül résztvesznek az állam kormányzásában. Egyesületeikben megvitatják az állami törvényeket, tervezeteket dolgoznak ki és a kormány minden egyes alkalommal kikéri véleményüket, eléjük terjeszti hol ezt, hol azt a tervezetet és felkéri őket, hogy tegyék meg hozzá észrevételeiket.

A tőkések és a földbirtokosok összoroszországi kongresszusokat rendeznek, amelyeken megvitatják ügyeiket, különböző rendszabálytervezeteket dolgoznak ki osztályuk érdekében, a nemesek és földbirtokosok nevében, illetőleg az „oroszországi kereskedők" nevében kérvényezik új törvények kiadását, vagy a régiek megváltoztatását. Ügyeiket módjukban van megvitatni az ujságokban, mert akármennyire béklyóba veri is a kormány a sajtót a cenzúrával, arra mégcsak gondolni sem mer, hogy megfossza a vagyonos osztályokat ügyeik megvitatásának jogától. A vagyonos osztályok egy vagy más módon bejuthatnak az államhatalom legfőbb képviselőihez és könnyebben hozhatják szóba az alacsonyabbrangú hivatalnokok önkényeskedéseit, könnyen érhetik el a különösen terhes törvények és előírások hatályon kívül helyezését. A világ egyetlen országában sincs ennyi törvény és előírás, sehol a világon nincs ily példátlan rendőri gyámkodási joga a kormánynak, amely beleszól minden apróságba és minden épkézláb kezdeményezést lélektelen bürokratizmussal kezel, ugyanakkor azonban a világ egyetlen országában sem szegik meg olyan könnyen ezeket a burzsoá jellegű előírásokat és sehol a világon nem játsszák ki olyan könnyen ezeket a rendőri törvényeket a felsőbb hatóságok kegyes engedélyével. És ezt a kegyes engedélyt soha nem tagadják meg[31].

B 1. A programnak ez a pontja a legfontosabb, mert ez szabja meg a munkásosztály érdekeit védelmező párt tevékenységét és az öntudatos munkások tevékenységét. Ez szabja meg, hogy milyen módon kell egybekapcsolni a szocialista törekvéseket, vagyis az ember ember által való örökös kizsákmányolásának kiküszöbölésére irányuló törekvéseket azzal a népi mozgalommal, amelyet a nagyüzemek által létrehozott életviszonyok szülnek.

A párt tevékenységének arra kell irányulnia, hogy elő-

segítse a munkások osztályharcának kibontakozását. A párt feladata nem az, hogy valamiféle divatos jelszavakat agyaljon ki a munkások megsegítésére, hanem az, hogy bekapcsolódjék a munkások mozgalmába, megvilágítsa ennek útját, segítsen a munkásoknak abban a harcban, amelyet maguk a munkások már megkezdtek. A párt feladata az, hogy védelmezze a munkások érdekeit és képviselje az egész munkásmozgalom érdekeit. Miben kell megnyilvánulnia a munkások harcához nyujtott segítségnek?

A program azt mondja, hogy, először, segítséget kell nyujtani a munkások osztálytudatának fejlesztése terén. Arról, hogyan válik a munkásoknak a gyárosok ellen folytatott harca a proletariátusnak a burzsoázia ellen irányuló osztályharcává — már beszéltünk.

Abból, amit akkor mondtunk, kitűnik, hogy mit értünk a munkások osztálytudatán. A munkások akkor osztálytudatosak, ha megértik, hogy helyzetük megjavításának és felszabadulásuknak egyetlen útja — a harc a tőkések és gyárosok osztálya ellen, amelyet a nagyüzemek hoztak létre. Továbbá, a munkások akkor öntudatosak, ha megértik, hogy valamely adott országban a munkások érdekei azonosak, szolidárisak, hogy a munkások valamennyien egy osztályt alkotnak, amely különbözik a társadalom valamennyi többi osztályától. Végül, a munkások akkor osztálytudatosak, ha megértik, hogy a munkásoknak céljaik elérése érdekében feltétlenül törekedniök kell az államügyek befolyásolására, ahogy a földbirtokosok és tőkések törekedtek, és továbbra is törekednek erre.

De mi a módja annak, hogy a munkások mindezt megértsék? A munkások mindezt úgy értik meg, hogy állandóan tanulnak abból a harcból, amelyet már megkezdtek a gyárosok ellen s amely egyre inkább fejlődik, mind élesebbé válik és a nagy gyárak fejlődésének arányában egyre több munkást ragad magával. Volt idő, amikor a munkások ellenséges érzülete a tőke iránt csak a kizsákmányolóikkal szemben érzett zavaros gyűlöletben, elnyomottságuk és rabságuk homályos tudatában és abban a vágyban jutott kifejezésre, hogy *bosszút álljanak* a tőkéseken. Akkoriban a harc a munkások egyes elszigetelt megmozdulásaiban nyilvánult meg, a munkások épületeket rom-

boltak le, gépeket törtek össze, gyárvezetőket vertek meg stb. Ez volt a munkásmozgalom *első*, kezdeti formája, és ez szükségszerű volt azért, mert mindig és mindenütt a tőkések iránt érzett gyűlölet adta meg az első lökést ahhoz, hogy a munkások kiálljanak saját védelmükre. De az orosz munkásmozgalom már túlnőtt ezen a kezdetleges formán. A tőkések iránt érzett zavaros gyűlölet helyett a munkások kezdik megérteni, hogy a munkásosztály és a tőkésosztály érdekei kibékíthetetlen ellentétben vannak egymással. Elnyomatottságuk homályos érzése helyett már kezdenek tisztába jönni azzal, hogy *mennyiben és hogyan* nyomja el őket a tőke és szembefordulnak az elnyomás egyik vagy másik formájával, határt szabnak a tőkés nyúzásnak, védekeznek a tőkés kapzsiságával szemben. A tőkéseken való bosszúállás helyett az engedményekért folytatott harc útjára lépnek, egyik követelést a másik után kezdik támasztani a tőkésosztállyal szemben, a munkaviszonyok megjavítását, a munkabérek felemelését és a munkanap korlátozását követelik. Minden egyes sztrájk a munkásosztály viszonyainak hol az egyik, hol meg a másik területére összpontosítja a munkások minden figyelmét és minden erőfeszítését. Minden egyes sztrájk ezeknek a viszonyoknak megvitatására vezet, segítségére van a munkásnak abban, hogy helyesen ítélje meg ezeket a viszonyokat és tisztába jöjjön azzal, hogy miben nyilvánul meg itt a tőke nyomása és milyen módon lehet harcolni ez ellen a nyomás ellen. Minden egyes sztrájk gazdagítja az egész munkásosztály tapasztalatait. Ha a sztrájk sikerrel jár, megmutatja neki a munkások egyesülésében rejlő erőt és másokat is buzdít, hogy kiaknázzák társaik sikerét. Ha eredménytelen, a kudarc okainak megvitatását és jobb harci módszerek kutatását vonja maga után. Ebben, tehát abban a tényben, hogy a munkások most Oroszországszerte megkezdték az áttérést az életbevágó szükségleteikért, az engedményekért, a jobb életviszonyokért, a nagyobb keresetért, a megfelelőbb munkanapért folyó szívós harcra, ebben foglalható össze az az óriási haladás, amelyet az orosz munkások tettek, ezért erre a harcra, ennek elősegítésére kell irányulnia a szociáldemokrata párt és minden öntudatos munkás legfőbb figyelmének. A munkásoknak

segítséget kell nyujtani azzal, hogy rámutatnak azokra a legégetőbb szükségletekre, amelyek kielégítéséért harcolni kell, megvizsgálják azokat az okokat, amelyek különösen lerontják az egyik vagy a másik munkáscsoport helyzetét, megmagyarázzák a gyári törvényeket és utasításokat, amelyek megszegése (és a tőkések csalárd fogásai) révén a munkásokról gyakran két bőrt nyúznak le. Segítséget kell nyujtani azzal, hogy pontosabban és határozottabban fogalmazzák meg és nyilvánosan állítják fel a munkások követeléseit, megválasztják az ellenállás legkedvezőbb pillanatát, megválasztják a harci módszereket, mérlegelik a két harcoló fél helyzetét és erejét, mérlegelik, hogy nem lehetne-e még jobb harci módszereket választani (esetleg a harcnak azt a módszerét, hogy levelet írnak a gyárosnak vagy felszólítást intéznek a gyárfelügyelőhöz, illetőleg az orvoshoz, a körülményekhez képest, abban az esetben, ha nem helyénvaló közvetlenül sztrájkba lépni).

Mondottuk, hogy az orosz munkások áttérése erre a harcra óriási haladást jelent. Ez a harc nyílegyenes útra tereli (vezeti) a munkásmozgalmat és biztos záloga további sikereinek. A munkásnép tömegei ebben a harcban megtanulják, először, felismerni és értékelni a tőkés kizsákmányolás minden fogását, mérlegelni azokat mind a törvény, mind saját életviszonyaik, mind pedig a tőkésosztály érdekeinek szempontjából. A munkások, amikor a kizsákmányolás egyes formáit és eseteit vizsgálják, megtanulják megérteni a kizsákmányolás jelentőségét és lényegét egészében véve, megtanulják megérteni azt a társadalmi rendet, amely a munkának a tőke által való kizsákmányolásán épül fel. Másodszor, a munkások ebben a harcban kipróbálják erejüket, megtanulják, hogyan kell szervezkedni, megtanulják megérteni a szervezkedés szükségességét és jelentőségét. Ennek a harcnak a kiszélesedése és az összeütközések gyakoribbá válása elkerülhetetlenül a harc méreteinek növekedésére, az egység érzésének kifejlődésére, eleinte helyi méretekben, majd az egész országra, a munkásosztály egészére kiterjedően a munkások szolidaritására vezet. Harmadszor, ez a harc kifejleszti a munkások politikai öntudatát. A munkásnép tömegei életviszonyaiknál fogva olyan helyzetben vannak, hogy (nem lehet) nincs

sem szabad idejük, sem lehetőségük arra, hogy az egész államot érintő kérdéseken gondolkozzanak. De a munkásoknak a gyárosok ellen mindennapi szükségleteikért folytatott harca önmagától és elkerülhetetlenül rávezeti a munkásokat az állami és politikai kérdésekre, az olyan kérdésekre, hogy miképpen kormányozzák az orosz államot, hogyan hozzák a törvényeket és rendeleteket, és kiknek az érdekeit szolgálják ezek a törvények és előírások. Minden egyes gyári összeütközés szükségszerűen összeütközésbe hozza a munkásokat a törvényekkel, az államhatalom képviselőivel. Ezeknek az összeütközéseknek során hallják a munkások az első „politikai beszédeket". Eleinte esetleg csak a gyárfelügyelőktől, akik megmagyarázzák nekik, hogy az a fortély, amelynek révén a gyáros őket megnyúzta, pontosan megfelel azoknak az utasításoknak, amelyeket az illetékes hatóságok jóváhagytak, s amelyek a gyáros önkényére bízzák a munkások nyúzását, vagyis hogy a gyáros teljesen törvényesen sanyargatja a munkásokat, mert a gyáros csak jogaival él, hiszen arra a törvényre támaszkodik, amelyet az államhatalom jóváhagyott és véd. A gyárfelügyelő urak politikai magyarázatához néha még hasznosabb „politikai magyarázatokat" fűz a miniszter úr, aki emlékezteti a munkásokat arra, hogy „keresztényi szeretetet" kell érezniök a gyárosok iránt azért, mert milliókat harácsolnak össze a munkások munkájából. Majd az államhatalom képviselőinek ezekhez a magyarázataihoz és a munkásoknak azokhoz a közvetlen tapasztalataihoz, hogy kinek az érdekeit szolgálja ez a hatalom, hozzájárulnak a szocialisták röplapjai vagy más magyarázatai, úgyhogy a munkások ezekben a sztrájkokban már teljes politikai nevelésben részesülnek. Nemcsak azt tanulják meg, hogy a munkásosztálynak külön érdekei vannak, hanem azt is, hogy a munkásosztály külön helyet foglal el az államban. Így tehát annak a *segítségnek*, amelyet a szociáldemokrata párt a munkások osztályharcának nyujthat, abban kell állania, hogy fejleszti a munkásság osztálytudatát a mindennapi érdekeiért folytatott harcukban való közreműködés révén.

A program azt mondja, hogy, másodszor, *segítséget* kell nyujtani a munkások szervezése terén. Az a harc, amelyet

az imént ismertettünk, feltétlenül megköveteli, hogy a munkásoknak szervezetük legyen. A szervezet a sztrájkok eredményesebb folytatása, a sztrájkolók javára rendezett gyüjtések, munkáspénztárak létesítése, a munkások közti agitáció, röplapok vagy kiáltványok és felhívások terjesztése stb. érdekében egyaránt szükségessé válik. Még nagyobb szükség van a szervezetre azért, hogy védekezni lehessen a rendőrség meg a csendőrség üldözésével szemben, hogy leplezni lehessen előttük a munkások egyesületeit, kapcsolataikat, hogy meg lehessen szervezni számukra a könyvek, brosúrák és ujságok szállitását stb. Segítséget nyujtani mindenben — ez a párt második feladata.

A harmadik feladat az, hogy rá kell mutatni a harc igazi céljaira, azaz meg kell magyarázni a munkásoknak, hogyan zsákmányolja ki a tőke a munkát, min alapul ez a kizsákmányolás, hogyan vezet a föld és a munkaeszközök magántulajdona a munkástömegek nyomorára, hogyan kényszeríti rá a munkástömegeket arra, hogy munkaerejüket eladják a tőkéseknek és ingyen engedjék át nekik azt az egész többletet, amelyet a munkás saját fenntartásának költségein felül termel munkájával, meg kell magyarázni továbbá, hogyan vezet ez a kizsákmányolás elkerülhetetlenül a munkásoknak a tőkések ellen folytatott osztályharcára, melyek ennek a harcnak a feltételei és végső céljai — egyszóval, meg kell magyarázni azt, amire ez a program csak röviden utal.

B 2. Mit jelent az, hogy a munkásosztály harca politikai harc? Ez azt jelenti, hogy a munkásosztály nem harcolhat felszabadulásáért, ha nem törekszik arra, hogy befolyást gyakorolhasson az államügyekre, az állam kormányzására, a törvényhozásra. Az orosz kapitalisták már régen megértették ennek a befolyásnak a szükségességét, és mi kimutattuk, hogyan találtak a rendőri törvények minden tilalma ellenére ezernyi módot az államhatalom befolyásolására és hogyan szolgálja ez a hatalom a tőkésosztály érdekeit. Ebből magától értetődik, hogy a munkásosztály számára is lehetetlen saját harcát folytatnia, sőt helyzetének állandó javulását is lehetetlen kivívnia, ha nem tud befolyást gyakorolni az államhatalomra.

Már beszéltünk arról, hogy a munkások harca a tőké-

sek ellen elkerülhetetlenül a kormánnyal való összeütközésre vezet, s maga a kormány megtesz mindent, hogy a munkásokat meggyőzze arról, hogy csak harc és vállvetett ellenállás útján gyakorolhatnak befolyást az államhatalomra. Különösen szemléltetően mutatják ezt azok a nagy sztrájkok, amelyek 1885/86-ban zajlottak le Oroszországban. A kormány azonnal foglalkozni kezdett a munkásokra vonatkozó rendelettel, azonnal új törvényeket adott ki a gyári munkarenddel kapcsolatban, engedett a munkások sürgető követeléseinek (például utasításokat adtak ki a bírságok korlátozása és a rendszeres bérkifizetés tárgyában); ugyanígy a mostani (1896. évi) sztrájkok ismét a kormány haladéktalan közbelépését idézték elő, s a kormány már megértette, hogy nem érheti be letartóztatásokkal és száműzéssel, hogy nevetséges dolog a munkásokat a gyárosok nemeslelkűségét hangoztató buta beszédekkel jóllakatni (lásd Vitte pénzügyminiszter körlevelét a gyárfelügyelőkhöz. 1896 tavaszán). A kormány észrevette, hogy „az egyesült munkások olyan erőt képviselnek, amellyel számolni kell" s már hozzá is látott a gyári törvények felülvizsgálásához és Pétervárra egybehívja a főgyárfelügyelők kongresszusát, hogy megvitassák a munkaidőkorlátozás és a munkásoknak teendő más elkerülhetetlen engedmények kérdését.

Ilyenformán azt látjuk, hogy annak a harcnak, amelyet a munkásosztály a tőkésosztály ellen folytat, politikai harcnak kell lennie. Ez a harc a valóságban már most is befolyást gyakorol az államhatalomra és politikai jelentőségre tesz szert. De minél tovább fejlődik a munkásmozgalom, annál világosabban mutatkozik meg, annál élesebben domborodik ki, annál érezhetőbb a munkások teljes politikai jogfosztottsága, amiről már az előbb is beszéltünk, annál érezhetőbb, hogy a munkások számára teljesen lehetetlen nyilt és közvetlen befolyást gyakorolni az államhatalomra. Ezért a munkások legsürgősebb követelésének és az első feladatnak ahhoz, hogy a munkásosztály befolyást gyakorolhasson az államügyekre, a *politikai szabadság elérésének*, vagyis annak kell lennie, hogy a törvények (az alkotmány) biztosítsák minden állampolgár közvetlen részvételét az állam kormányzásában, hogy a törvények

biztosítsák minden állampolgár számára a gyülekezési jogot, ügyeik szabad megtárgyalásának jogát és azt a jogot, hogy szervezetek és a sajtó révén befolyásolhassák az államhatalmat. A politikai szabadság kivívása „*a munkások égető problémájává*" válik, mert enélkül a munkásságnak nincs és nem is lehet semmiféle befolyása az államügyekre, és ilyenformán elkerülhetetlenül jogfosztott, megalázott és némaságra kárhoztatott osztály marad. És ha a kormány már most is siet engedményeket tenni a munkásoknak, amikor harcuk és tömörülésük éppenhogy megkezdődött, nem kétséges, hogy akkor, amikor majd a munkások egyetlen politikai párt vezetése alatt tömörülnek és egyesülnek, megadásra tudják kényszeríteni a kormányt, ki tudják vívni önmaguk és az egész orosz nép számára a politikai szabadságot!

A program előző részeiben rámutattunk arra, hogy milyen helyet foglal el a munkásosztály a mai társadalomban és a mai államban, mi a munkásosztály harcának célja, mi annak a pártnak a feladata, amely a munkásosztály érdekeit képviseli. Oroszországban a kormány teljhatalma folytán nincsenek és nem lehetnek nyilt politikai pártok, de vannak politikai irányzatok, amelyek más osztályok érdekeit juttatják kifejezésre és befolyást gyakorolnak a közvéleményre meg a kormányra. Ezért, ha tisztázni akarjuk a szociáldemokrata párt helyzetét, most feltétlenül rá kell mutatnunk arra, hogy mi az álláspontja az orosz társadalom többi politikai irányzata tekintetében, hogy a munkások megállapíthassák, hogy ki és milyen mértékben lehet a szövetségesük és ki az ellenségük. Éppen erről van szó a program ezután következő két pontjában.

B 3. A program kijelenti, hogy a munkások szövetségesei először, a társadalomnak mindazok a rétegei, amelyek szembefordulnak az önkényuralmi kormány korlátlan hatalmával. Mivel ez a korlátlan hatalom a munkások felszabadításáért folyó harc fő akadálya, ebből önmagától következik, hogy a munkások közvetlen érdeke megköveteli minden olyan társadalmi mozgalom támogatását, amely az abszolutizmus ellen irányul (abszolút — korlátlan; abszolutizmus — korlátlan kormányhatalom). Minél erősebben fejlődik a kapitalizmus, annál inkább elmélyül-

nek a hivatalnoki kormányzat érdekei és maguknak a vagyonos osztályoknak érdekei, a burzsoázia érdekei között levő ellentmondások. És a szociáldemokrata párt kijelenti, hogy támogatni fogja a burzsoázia minden olyan rétegét és csoportját, amely szembefordul a teljhatalmú kormánnyal. A munkások szempontjából hasonlíthatatlanul előnyösebb a burzsoáziának az államügyekre gyakorolt *közvetlen befolyása*, mint a megvásárolható és korrupt hivatalnokok bandáján keresztül érvényesülő jelenlegi befolyása. A munkások szempontjából sokkal előnyösebb a burzsoázia *nyilt* befolyása a politikára, mint a jelenlegi *leplezett* befolyás az állítólag mindenható „független" kormányon keresztül, amely „isten kegyelméből" valónak mondja magát és „kegyeit" a szenvedő és munkaszerető földbirtokosoknak, meg a szegény és elnyomott gyárosoknak osztogatja. A munkásoknak *nyilt harcra* van szükségük a tőkések osztálya ellen, hogy az egész orosz proletariátus láthassa, milyen érdekekért harcolnak a munkások és megtanulhassa, hogyan kell harcolni, hogy a burzsoázia törekvései és cselekedetei ne maradjanak rejtve a nagyhercegek előszobáiban, a szenátorok és miniszterek szalonjaiban meg a mindenki előtt lezárt minisztériumi irodákban, hogy napfényre kerüljenek és mindenki látva-lássa, ki sugalmazza a valóságban a kormány politikáját és mire törekszenek a tőkések meg a földbirtokosok. Ezért el mindennel, ami takargatja a tőkés osztály jelenlegi befolyását, ezért támogassuk a burzsoázia minden néven nevezendő olyan képviselőjét, aki *szembefordul* a hivatalnoki karral, a hivatalnoki kormányzással és a teljhatalmú kormánnyal! De a szociáldemokrata párt, amikor kijelenti, hogy támogat az abszolutizmus ellen irányuló minden társadalmi mozgalmat, egyúttal hangoztatja, hogy nem különül el a munkásmozgalomtól, mert a munkásosztálynak megvannak a maga külön érdekei, amelyek ellentétesek minden más osztály érdekeivel. A munkásoknak, miközben támogatják a burzsoázia képviselőinek a politikai szabadságért folytatott harcát, gondolniok kell arra, hogy a vagyonos osztályok csak ideiglenesen lehetnek a szövetségeseik, hogy a munkások és a tőkések érdekeit nem lehet összeegyeztetni, hogy a munkásoknak csak azért van szükségük

a kormány teljhatalmának megszüntetésére, hogy nyiltan és széles alapon folytathassák harcukat a tőkésosztály ellen.

A szociáldemokrata párt továbbá kijelenti, hogy támogatni fog mindenkit, aki szembefordul a kiváltságos nemesi földbirtokos osztállyal. Oroszországban a földbirtokos nemességet tekintik az első rendnek az államban. A parasztság fölötti feudális uralmuk maradványai mind a mai napig béklyóban tartják a nép zömét. A parasztok továbbra is megváltást fizetnek azért, mert kiszabadították őket a földbirtokosok hatalmából. A parasztok még mindig röghözkötöttek, nehogy a földbirtokosok hiányt szenvedjenek olcsó és engedelmes munkáskezekben. A parasztok jogfosztottak, és kiskorúak módjára mind a mai napig ki vannak szolgáltatva a hivatalnokok önkényének, akik a saját zsebük érdekeit védik, beavatkoznak a parasztok életébe, hogy a parasztok „pontosan“ fizessék a megváltási összegeket vagy a haszonbért a feudális földbirtokosoknak, hogy ne merjenek „kibújni“ a földbirtokosoknak járó munka alól, ne merjenek például más helyre költözni s ne merészeljék ilyenformán a földesurakat esetleg idegen munkások felvételére kényszeríteni, akik nem lennének olyan olcsók és igénytelenek. A földbirtokos urak igába hajtják a parasztok millióit és tízmillióit, saját szolgálatukra kényszerítik őket, fenntartják jogfosztottságukat, s ezért a hőstettért a legnagyobb állami előjogokat élvezik. Főleg nemesi földbirtokosokkal töltik be a legfontosabb állami hivatalokat (sőt, a nemesi rendnek a törvény értelmében is a legtöbb joga van az állami szolgálatra); az előkelő földbirtokosok állanak a legközelebb az udvarhoz s ezért közvetlenebbül és könnyebben befolyásolják saját érdekeiknek megfelelően a kormány politikáját. Azt a körülményt, hogy közel állanak a kormányhoz, arra használják fel, hogy fosztogassák az államkasszát és millió meg millió rubeles ajándékokat és könyöradományokat vágjanak zsebre a nép pénzéből, hol szolgálat fejében kiosztott nagybirtokok, hol „engedmények“ formájában*.

---

* A Marx—Engels—Lenin Intézetben őrzött sokszorosított brosúra itt félbeszakad. — *Szerk.*

A CÁRI KORMÁNYHOZ[32]

Az idén, 1896-ban, az orosz kormány immár két ízben adott ki jelentést a munkásoknak a gyárosok ellen folytatott harcáról. Más államokban az efféle közlemények nem mennek ritkaságszámba — ott nem titkolják, mi történik az államban és az ujságok szabadon teszik közzé a sztrájkokról szóló híreket. De Oroszországban a kormány a gyárban uralkodó viszonyok és a gyári események szellőztetésétől jobban fél mint a tűztől: megtiltotta, hogy az ujságokban a sztrájkokról írjanak, megtiltotta a gyárfelügyelőknek, hogy jelentéseiket kinyomassák, sőt, ma már nem is tárgyaltatja a sztrájkügyeket közönséges nyilvános tárgyalásokon — egyszóval mindent elkövetett, hogy szigorú titokban tartsa mindazt, ami a gyárakban és a munkások körében történik. S egyszerre csak ezek a rendőri mesterkedések szétpukkannak, mint a szappanbuborék — és maga a kormány kénytelen beszélni arról, hogy a munkások harcolnak a gyárosok ellen. Mi idézte elő ezt a fordulatot? — 1895-ben különösen sok munkássztrájk volt. Igen, de sztrájkok előfordultak azelőtt is, s a kormány mégis értett hozzá, hogy ne lebbentse fel a fátyolt a titokról és ezek a sztrájkok lezajlottak anélkül, hogy a munkások egész tömege tudomást szerzett volna róluk. A mostani sztrájkok az előzőknél sokkal erősebbek voltak és egy helyen összpontosultak. Igen, de azelőtt is előfordultak sztrájkok, amelyek nem voltak kevésbbé erősek — például 1885—1886-ban Moszkva és Vlagyimir kormányzóságban. — De a kormány még mindig nyakaskodott és nem beszélt a munkásoknak a gyárosok ellen folytatott harcáról. Miért kezdett hát ezúttal beszélni róla? Azért, mert ezúttal a

munkásoknak segítségükre siettek a szocialisták, akik segítettek a munkásoknak abban, hogy világosan megmagyarázzák a dolgot, a nyilvánosság elé vigyék mindenütt, a munkások között és a társadalomban egyaránt, segítettek pontosan ismertetni a munkások követeléseit, s ország-világ elé tárni a kormány lelkiismeretlenségét és durva erőszakoskodását. A kormány belátta, hogy egészen buta dologgá válik a hallgatás, amikor amúgyis mindenki tud a sztrájkokról — ment hát a kormány is a többiekkel. A szocialisták röplapjai válaszra szólították fel a kormányt, s a kormány kiállt és válaszolt.

Nézzük meg, milyen volt ez a válasz.

A kormány eleinte megpróbált kitérni a nyilvános válasz elől. Az egyik miniszter, Vitte pénzügyminiszter, körlevelet küldött szét a gyárfelügyelőknek, s ebben a körlevélben „a társadalmi rend leggonoszabb ellenségeinek" nevezte a munkásokat és a szocialistákat és azt tanácsolta a gyárfelügyelőknek, hogy ijesszenek rá a munkásokra, győzzék meg őket arról, hogy a kormány megtiltotta a gyárosoknak, hogy engedményeket tegyenek, hangoztassák előttük a gyárosok jóindulatát és nemes szándékait, beszéljenek arról, hogy mennyire törődnek a gyárosok a munkásokkal és a munkások szükségleteivel, hogy mennyire el vannak telve a gyárosok „jóakarattal". Magukról a sztrájkokról a kormány nem beszélt, egyetlen szóval sem említette, hogy mi volt a sztrájkok oka, hogy milyen gyalázatos sanyargatásra és törvénytiprásra vetemedtek a gyárosok és mire törekedtek a munkások; egyszóval kereken *letagadta* az 1895-ös nyári és őszi sztrájkokat, olyan elcsépelt hivatalos frázisokkal próbálta elütni a dolgot, hogy a munkások erőszakoskodtak és „törvényellenes" cselekedeteket követtek el, holott a munkások nem követtek el erőszakot: csak a rendőrség erőszakoskodott. A miniszter titokban akarta tartani ezt a körlevelet, de maguk a hivatalnokok, akikre rábízta, nem őrizték meg a titkot s a körlevél nyilvánosságra került. Azután a szocialisták kinyomatták. Akkor a kormány, mivel látta, hogy mint rendszerint, most is póruljárt közismert „titkaival", közzétette a körlevelet az ujságokban. Mint már mondottuk, ez volt a válasz az 1895-ös nyári és őszi sztrájkokra.

Ámde 1896 tavaszán még sokkal erősebben ismétlődtek meg a sztrájkok. A sztrájkhíreket követték a szocialisták röplapjai. A kormány eleinte gyáván hallgatott, várta, hogyan végződik a dolog, azután pedig, amikor a munkások lázongása már lecsillapodott — előállt régebbről keltezett hivatalos bölcseségével, mint valami elkésett rendőri jegyzőkönyvvel. Ezúttal már nyiltan kellett fellépni, mégpedig az egész kormánynak teljes egészében. A kormány közleménye a „Pravityelsztvennij Vesztnyik“ 158. számában jelent meg. Ezúttal már nem sikerült letagadni a munkássztrájkokat, mint régebben. El kellett mondani hogyan történt a dolog, hogyan sanyargatták a gyárosok a munkásokat, mit követeltek a munkások; be kellett ismerni, hogy a munkások „rendesen“ viselkedtek. Ilyenformán a munkások leszoktatták a kormányt az aljas rendőri hazugságokról: elismertették vele az igazságot, amikor tömegesen álltak ki, amikor röplapokat használtak fel, hogy nyilvánosságra hozzák a dolgot. Ez nagy siker. A munkások most tudni fogják, hogy melyik az az egyetlen eszköz, amellyel el tudják érni bajaik nyilvánosságrahozatalát, az egész oroszországi munkások harcának híruladását. A munkások most tudni fogják, hogy a kormány hazugságát csak maguknak a munkásoknak egyesített harcával és arra irányuló tudatos törekvésükkel lehet megcáfolni, hogy kivívják az igazukat. — A miniszterek, miután elmondották, miről volt szó, kibúvókat kezdtek keresni, közleményükben azt bizonygatták, hogy a sztrájkokat csak „a pamutfonó- és cérnaipar sajátosságai“ idézték elő. No lám! Hát nem az egész oroszországi *ipar* sajátosságai, nem az orosz államrend sajátosságai, amely megengedi a rendőrségnek, hogy üldözzön és elfogjon békés munkásokat, akik a sanyargatásokkal szemben védelmezik magukat? Akkor hát mi az oka annak, derék miniszter urak, hogy a munkások egymás kezéből kapkodták ki és követelték a röplapokat, amelyekben egyáltalán nem pamutról meg cérnáról volt szó, hanem az orosz állampolgárok jogfosztottságáról és a tőkéseket szolgáló kormány durva önkényéről; nem, ez az új kibúvó alighanem még rosszabb és aljasabb annál, amellyel Vitte pénzügyminiszter igyekezett elütni az ügyet körlevelében, aki

mindent a „felbujtókra“ kent. Vitte miniszter ugyanúgy vélekedik a sztrájkról, mint bármelyik rendőrhivatalnok, aki sápot húz a gyárosoktól: jöttek a felbujtók — kitört a sztrájk. Most, 30 000 munkás sztrájkjának láttára, a miniszterek összedugták a fejüket és végre rájöttek, hogy nem azért vannak sztrájkok, mert megjelennek a szocialista felbujtók, hanem azért jelennek meg a szocialisták, mert kezdődnek a sztrájkok, kezdődik a munkások harca a tőkések ellen. A miniszterek most azt bizonygatják, hogy a szocialisták utólag „csatlakoztak“ a sztrájkokhoz. Ez jó lecke Vitte pénzügyminiszter számára. Nézze, Vitte úr, magának még sokat kell tanulnia! Tanulja meg kiokoskodni, hogy miért tört ki a sztrájk, tanulja meg először is, hogy a munkások követeléseit kell szem előtt tartani, nempedig rendőrpatkányainak jelentéseit, akiknek jómaga sem hisz mákszemnyit sem. A miniszter urak azt bizonygatják a közönségnek, hogy csak „rosszakaratú személyek“ próbáltak „bűnös politikai jelleget“, vagy mint egy helyen mondják, „szociális jelleget“ adni a sztrájkoknak (a miniszter urak szocialistát akartak mondani, de vagy tudatlanságból, vagy hivatalnoki gyávaságból szociálist mondtak és abszurdum lett belőle: szocialista olyasmit jelent, ami támogatja a munkásokat a tőke ellen folyó harcban, szociális viszont egyszerűen társadalmit jelent. Hogyan lehetne a sztrájknak társadalmi jelleget adni? Hisz ez pontosan annyit jelent, mint a minisztereknek miniszteri rangot adni!). Fölöttébb mulatságos! A szocialisták politikai jelleget adnak a sztrájkoknak! Éppen maga a kormány volt az, amely minden szocialistát megelőzve mindent elkövetett, hogy politikai jelleget adjon a sztrájkoknak. Nem a kormány kezdte összefogdosni a békés munkásokat, akárcsak a bűnözőket? Nem az kezdte letartóztatni és száműzni őket? Nem a kormány küldött szét mindenüvé kémeket és provokátorokat? Nem a kormány szedett össze mindenkit, aki a kezeügyébe került? Nem a kormány ígért segítséget a gyárosoknak, csakhogy ne engedjenek? Nem a kormány üldözte a munkásokat egyes-egyedül azért, mert pénzt gyüjtöttek a sztrájkolók javára? Maga a kormány mindenkinél világosabban magyarázta meg a munkásoknak, hogy a gyárosok ellen folytatott

harcuknak egyszersmind a kormány ellen folytatott harcnak is kell lennie. A szocialistáknak már csak az volt a dolguk, hogy ezt megerősítsék és közöljék a röplapokban. Ennyi az egész. De az orosz kormány a képmutatás művészetének már mind a hét próbáját kiállta, így hát a miniszterek igyekeztek hallgatni arról, hogy kormányunk milyen eszközökkel „adott politikai jelleget a sztrájkoknak", s a kormány azt beszélte el a nyilvánosságnak, hogy milyen keltezéssel voltak ellátva a szocialisták röplapjai, — miért nem beszélte el azt, hogy milyen keltezéssel voltak ellátva a városparancsnoknak és egyéb hóhéroknak a békés munkások letartóztatására, a csapatok felfegyverzésére, kémek és provokátorok kiküldésére vonatkozó parancsai? Felsorolták, hogy hány röplapot adtak ki a szocialisták, — miért nem sorolták fel azt, hogy hány munkást és szocialistát fogdostak össze, hány család ment tönkre, hány embert száműztek és hányat vetettek ítélet nélkül börtönbe? Miért? Nyilván azért, mert minden szemérmetlenségük mellett még az orosz miniszterek is óvakodnak nyilvánosan beszélni ilyen rablóhőstettekről. Az igazukért kiálló, magukat a gyárosok önkényével szemben védelmező békés munkások ellen az államhatalom felvonultatta egész apparátusát, a rendőrséget, a katonaságot, a csendőrséget és az ügyészeket; — a munkások ellen, akik saját garasaikra és elvtársaiknak, angol, lengyel, német és osztrák munkásoknak garasaira támaszkodva tartották magukat — fellépett teljes erejével az államkincstár és támogatást ígért a szegény gyárosoknak.

A munkások szervezetlenek voltak. Nem rendezhettek gyűjtést, nem bírhattak csatlakozásra más városokat és más munkásokat, üldözték őket mindenütt, kénytelenek voltak meghátrálni az államhatalom ereje előtt. A miniszter urak ujjonganak, hogy a kormány győzött!

Szép győzelem! 30 000 békés munkással szemben, akik pénz nélkül álltak — a hatalom egész ereje, a tőkések minden gazdagsága! A miniszterek okosabban tették volna, ha várnak, mielőtt az ilyen győzelemmel dicsekednek, mert dicsekvésük így erősen hasonlít annak a rendőrlegénynek a dicsekvésére, aki azzal büszkélkedik, hogy *nem* verték meg a sztrájk folyamán.

A szocialisták „bujtogatása" nem járt sikerrel — jelenti be diadalmasan a kormány a tőkések megnyugtatására. — Igen, feleljük mi erre, nincs az a bujtogatás, amely csak megközelítőleg olyan benyomást tehetett volna, mint amilyet a kormánynak ebben az ügyben tanusított magatartása tett minden pétervári, minden orosz munkásra! A munkások világosan rájöttek arra, hogy a kormány politikája — elhallgatni a munkássztrájkokat és hazudni, hazudni. A munkások rájöttek arra, hogy egyesült erővel folytatott harcuk kényszerítette ki a képmutató rendőri hazugság elvetését. Rájöttek arra, hogy kinek az érdekeit védi a kormány, amely támogatást ígért a gyárosoknak. Megértették, hogy ki az igazi ellenségük, amikor mint valami ellenségre katonaságot és rendőrséget küldtek rájuk, holott nem vétettek a törvény és a rend ellen. Akármennyit is magyarázzák a miniszterek, hogy a harc sikertelen volt, a munkások látják, mennyire megszelídültek mindenütt a gyárosok, és tudják, hogy a kormány már össze is hívja a gyárfelügyelőket, akikkel arról fog tanácskozni, hogy milyen engedményeket kell tenni a munkásoknak, mert látja, hogy feltétlenül engedményekre van szükség. Az 1895—1896-os sztrájkok nem voltak hiábavalók. Óriási szolgálatot tettek az orosz munkásoknak, mert megmutatták nekik, hogyan kell harcolniok érdekeikért. Megtanították őket arra, hogy megértsék *a politikai helyzetet és a munkásosztály politikai szükségleteit.*

1896 november.

A Harci Szövetség
a Munkásosztály Felszabadításáért[33]

Lenin ezt a cikket
1896 őszén, a börtönben írta.

Először 1896 novemberében,
mimeográfon sokszorosítva jelent meg.

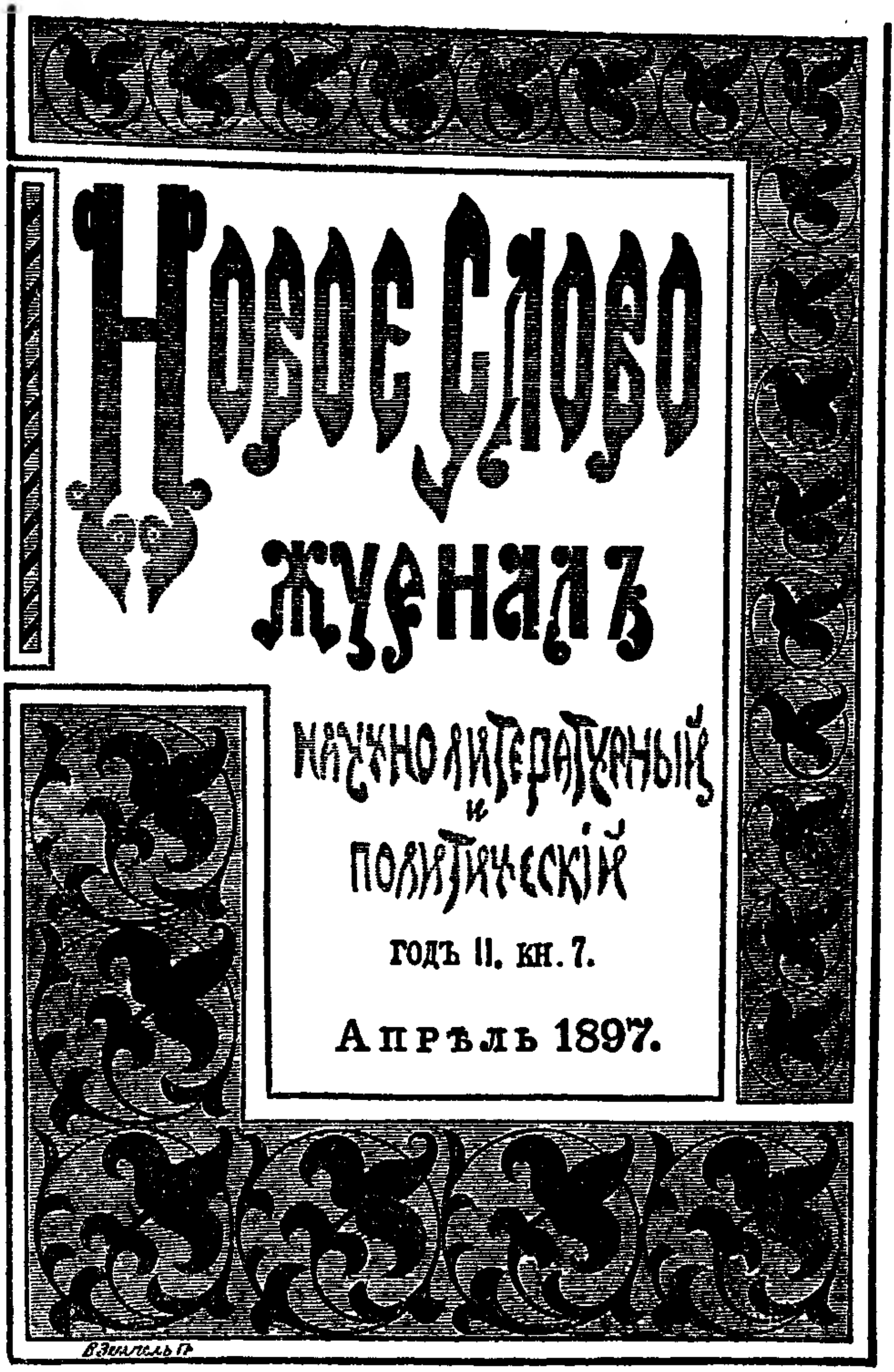
A GAZDASÁGI ROMANTICIZMUS JELLEMZÉSÉHEZ

(SISMONDI ÉS HAZAI SISMONDISTÁINK)[34]

A megírás ideje: 1897 tavasza.

Először a „Novoje Szlovo"[35] c. folyóirat 1897 április-júliusi 7—10. füzetében jelent meg. Aláírás: K. T—n.

Újból megjelent a Vlagyimir Iljin. „Gazdasági tanulmányok és cikkek" c. gyüjteményes kötetben 1898-ban.

A „Novoje Szlovo“ c. folyóirat borítólapja. Ebben a folyóiratban jelent meg először Lenin „A gazdasági romanticizmus jellemzéséhez“ c. tanulmánya és „Egy ujsághír margójára“ c. cikke. — 1897

Sismondi (J.-C.-L. Simonde de Sismondi) svájci közgazdász, aki századunk elején írt, megkülönböztetett érdeklődésre tarthat számot azoknak az általános gazdasági kérdéseknek eldöntése szempontjából, amelyek ma Oroszországban különösen erőteljesen jelentkeznek. Ha ehhez még hozzátesszük, hogy Sismondi, mivel távol áll a fő irányzatoktól, kivételes helyet foglal el a politikai gazdaságtan történetében, hogy Sismondi a kistermelés lelkes híve, aki szembefordul a nagyvállalkozás védelmezőivel és ideológusaival (ugyanúgy, ahogy napjaink orosz narodnyikjai is szembefordulnak velük), akkor az olvasó megérti, hogy miért akarjuk ismertetni főbb vonásaiban Sismondi tanait és Sismondi viszonyát a gazdaságtudomány más — egykorú és későbbi — irányzataihoz. Éppen napjainkban Sismondi tanulmányozásának érdekességét fokozza az, hogy a „Russzkoje Bogatsztvo" c. folyóirat multévi, 1896-os évfolyamában találunk egy cikket, amely szintén Sismondi tanát fejtegeti (*B. Efruszi.* „Simonde de Sismondi társadalmi és gazdasági nézetei". „Russzkoje Bogatsztvo", 1896. 7. és 8. sz.)*.

A „Russzkoje Bogatsztvo" munkatársa mindjárt az elején kijelenti, hogy nincs még egy író, akit „oly helytelenül ítélnének meg", mint Sismondit, akit, úgymond, „igazságtalanul" tüntettek fel hol reakciósnak, hol pedig utópistának. — Éppen ellenkezőleg. Sismondinak éppen az *ilyen* megítélése teljesen helytálló. A „Russzkoje Bogat-

* Efruszi 1897-ben halt meg. A „Russzkoje Bogatsztvo" 1897 márciusi füzetében búcsuztatta.

sztvo" cikke viszont, amely nem más, mint Sismondi nézeteinek részletes és pontos tartalmi ismertetése, teljesen helytelenül jellemzi Sismondi elméletét*, eszményíti Sismondi tanát éppen azokban a pontjaiban, amelyekben a legközelebb áll a narodnyikokhoz, s figyelmen kívül hagyja és helytelen megvilágításba helyezi a gazdaságtudomány későbbi irányzataihoz való viszonyát. Ezért munkánk, amelyben Sismondi tanát ismertetjük és elemezzük, egyszersmind Efruszi cikkének bírálata is lesz.

I. FEJEZET

A ROMANTICIZMUS GAZDASÁGI ELMÉLETEI

Sismondi elméletének megkülönböztető sajátossága a jövedelemről és a jövedelemnek a termeléssel meg a népességgel való összefüggéséről szóló tana. Sismondi főművének ez is a címe: „Nouveaux principes d'économie politique ou de la richesse dans ses rapports avec la population" (Seconde édition. Paris 1827. 2 vol.** Első kiadása 1819-ben jelent meg) — „A politikai gazdaságtan új elvei vagy a vagyonról a népességgel való összefüggésében." Ez a téma majdnem azonos azzal a kérdéssel, amely az orosz narodnyik irodalomban „a kapitalizmus belső piacának kérdése" néven ismeretes. Sismondi ugyanis azt állította, hogy a nagyvállalkozás és a bérmunka térhódítása az iparban és a mezőgazdaságban arra vezet, hogy a termelés szükségképpen maga mögött hagyja a fogyasztást és azzal a megoldhatatlan feladattal kerül szembe, hogy fogyasztókat találjon; hogy az országon belül nem találhat fogyasztókat, mivel a lakosság egész tömegeit napszámosokká, egyszerű munkásokká változtatja és munkanélküli népességet teremt, a külső piac keresése viszont azáltal, hogy újabb tőkés országok lépnek a világporondra, egyre nagyobb

* Teljesen fedi a valóságot az, amit Efruszi, Lippert szavai nyomán, cikke elején állít, hogy ugyanis Sismondi nem szocialista (lásd „Handwörterbuch der Staatswissenschaften". V. Band, Artikel „Sismondi" von *Lippert*, Seite 678) („Államtudományi szótár", V. köt. *Lippert* „Sismondi" c. cikke, 678. old. — *Szerk.*).

** Második kiadás. Párizs 1827. 2 kötet. — *Szerk.*

nehézségekbe ütközik. Mint az olvasó látja, ezek pontosan azok a kérdések, amelyek a narodnyik közgazdászokat, élükön V. V. és Ny. —on úrral[36], foglalkoztatják. Vegyük most szemügyre közelebbről Sismondi érvelésének egyes pontjait és tudományos jelentőségét.

I

SZŰKÜL-E A BELSŐ PIAC A KISTERMELŐK TÖNKREMENÉSE KÖVETKEZTÉBEN?

A klasszikus közgazdászokkal szemben, akik elméleteikben a már kialakult tőkés rendet tartották szem előtt, és a munkásosztályt adott és magától értetődő valaminek tekintették, Sismondi éppen a kistermelő tönkremenését hangsúlyozza — amely folyamat a munkásosztály kialakulására vezetett. Vitathatatlanul Sismondi érdemének kell betudnunk, hogy rámutatott a tőkés rendnek erre az ellentmondására, de arról van szó, hogy Sismondi mint közgazdász nem tudta *megérteni* ezt a jelenséget és a következetes elemzésre való képtelenségét „jámbor óhajokkal" takargatta. A kistermelő tönkremenése, Sismondi szerint, a belső piac szűkülését bizonyítja.

„Ha a gyáros olcsóbban adja el áruját" — mondja Sismondi abban a fejezetben, amely arról szól, hogy „miképpen bővíti az eladó piacát?" (ch. III, livre IV, t. I, p. 342 et suiv.*)** — „akkor többet fog eladni, mert hiszen a többiek kevesebbet adnak el. Ezért a gyáros mindig azon van, hogy a munkánál vagy a nyersanyagoknál olyan megtakarítást érjen el, amely lehetővé teszi számára, hogy társainál olcsóbban adhasson el. Mivel a munkaanyagok maguk is korábbi munka termékei, takarékossága végeredményben mindig azt célozza, hogy kevesebb munkamennyiséget használjon fel ugyanannak a terméknek előállítására". „Persze, az egyes gyáros nem a munkások számának csökkentésére törekszik, hanem a termelés emelésére. Tegyük fel, hogy ez sikerül neki, hogy az áru árának leszállításával

* — I. köt., IV. könyv, III. fej. 342. és a köv. old. — *Szerk.*

** A további idézetek, ha nincs külön utalás, mind a „Nouveaux Principes" fentebb említett kiadására vonatkoznak.

elhalássza a vevőket versenytársaitól. Mi lesz ennek az «eredménye a nemzet szempontjából»?" „Más gyárosok is bevezetik termelési módszereit. Akkor pedig egyiknek-másiknak természetesen el kell bocsátania a munkások egy részét, annak arányában, amennyire az új gép fokozta a munka termelékenységét. Ha a fogyasztás nem változott, és ha ugyanazt a munkát tizedrész annyi munkáskézzel végzik el, akkor a munkásosztálynak ettől a részétől elveszik jövedelmének kilenctizedét és fogyasztása minden téren ugyanannyival csökken... Ha tehát a nemzetnek nincs külkereskedelme és a fogyasztás változatlan marad, a találmány következménye az lesz, hogy mindenki veszteséget szenved, a nemzeti jövedelem csökken, ami a következő évben az általános fogyasztás csökkenésére vezet" (I. 344.). „És ez nem is lehetett másképp: maga a munka jelentős része a jövedelemnek" (Sismondi a munkabérre gondol) „és ezért nem csökkenthetjük a munka iránti keresletet anélkül, hogy a nemzetet szegényebbé ne tennők. Ennélfogva az új termelési módszerek felfedezésétől várható haszon majdnem mindig a külkereskedelem területére tartozik" (I. 345.).

Mint az olvasó látja, már ezekben a szavakban megelevenedik előttünk az egész olyannyira ismerős „elmélet", amely szerint a kapitalizmus fejlődése következtében „a belső piac szűkül" s ennélfogva külső piacra van szükség. Sismondi igen gyakran visszatér erre a gondolatra, ezzel hozza összefüggésbe válságelméletét is, népesedési „elméletét" is; az ő tanában ez ugyanolyan uralkodó pont, akárcsak az orosz narodnyikok tanításában.

Sismondi természetesen nem felejtette el, hogy a tönkremenést és a munkanélküliséget az új viszonyok között a „kereskedelmi vagyon" növekedése kíséri, hogy a nagytermelés, a kapitalizmus fejlődéséről kell beszélni. Sismondi nagyon jól megértette ezt és éppen azt állította, hogy a kapitalizmus fejlődése szűkíti a belső piacot: „Valamint a polgárok jóléte szempontjából nem közömbös, hogy az összesség jóléte és fogyasztása megközelíti-e az egyenlőséget vagypedig az a helyzet, hogy míg egy elenyésző kisebbség mindenben bővelkedik, addig a tömegnek be kell érnie a legszükségesebbekkel, ugyanúgy nem

közömbös a jövedelem megoszlásának ez a két formája a *kereskedelmi vagyon** (richesse commerciale) fejlődése szempontjából sem. A fogyasztás egyenlősége mindenkor a termelők piacának bővülésére, egyenlőtlensége viszont — a *piac szűkülésére* vezet" (de le [le marché] resserrer toujours davantage) (I. 357.).

Sismondi tehát azt állítja, hogy a belső piacot szűkíti az elosztásnak a kapitalizmus lényegéhez tartozó egyenlőtlensége, hogy a piacot az egyenlő elosztásnak kell megteremtenie. De hogyan mehet ez végbe a *kereskedelmi vagyon* mellett, amelyre Sismondi észrevétlenül áttért (és amelyre szükségképpen át is kellett térnie, mert különben nem beszélhetett volna a *piacról)*? Ezt ő nem kutatja. Mivel bizonyítja, hogy a termelők egyenlősége fennmaradhat a kereskedelmi vagyon mellett, *vagyis* az egyes termelők között folyó verseny mellett? Egyáltalán semmivel sem bizonyítja. Egyszerűen kinyilatkoztatja, hogy ennek így *kell lennie*. Annak az ellentmondásnak további elemzése helyett, amelyre helyesen utalt, azt kezdi magyarázgatni, hogy az ellentmondások általában nem kívánatosak. „Lehetséges, hogy miután a kisüzemű földművelést nagyüzemű földművelés váltotta fel, több tőkét fektettek a földbe és hogy a földművelők között nagyobb vagyon oszlik meg, mint azelőtt" ... (vagyis „lehetséges", hogy a belső piac, amelyet nyilván éppen a *kereskedelmi* vagyon abszolút nagysága határoz meg, megnövekedett? — megnövekedett a kapitalizmus fejlődésével párhuzamosan?) ... „De a nemzet szempontjából egy gazdag farmercsalád és ötven szegény napszámoscsalád összfogyasztása nem egyenlő értékű ötven olyan parasztcsalád fogyasztásával, amelyek közül egyik sem dúsgazdag, de nincs is híjával a (mérsékelt) tisztességes jómódnak (une honnête aisance) (I. 358.). Másszóval: talán éppen a farmerség fejlődése teremti meg a kapitalizmus belső piacát. Sismondi nagyon is képzett és lelkiismeretes közgazdász volt ahhoz, hogy tagadja ezt a tényt, de ... de a szerző itt abbahagyja vizsgálódását és a kereskedelmi vagyon „nemzetének"

* A kiemelés itt és a továbbiakban, ha nincs utalás az ellenkezőjére, mindenütt tőlünk ered.

helyébe egyenest becsempészi a parasztok „nemzetét". Miután ilyen módon könnyűszerrel elintézte azt a kellemetlen tényt, amely rácáfolt kispolgári elgondolására, még arról is megfeledkezik, amit valamivel előbb maga állított, hogy a „farmerek" „parasztokból" fejlődtek ki a kereskedelmi vagyon fejlődése következtében. „Az első farmerek — mondta Sismondi — egyszerű szántóvetők voltak... Ezek továbbra is parasztok maradtak... Szinte sohasem fogadnak fel maguk mellé napszámosokat, csak szolgákkal (cselédekkel — des domestiques) dolgoznak együtt, akiket mindig a magukhoz hasonlók közül választanak, s akikkel mint egyenlőkkel is bánnak, egy asztalnál étkeznek... egy osztályhoz, a parasztok osztályához tartoznak" (I. 221.). Tehát össze-vissza arról van szó, hogy ezek a patriarchális parasztok és patriarchális cselédeik sokkal közelebb állnak a szerző szívéhez, és ő egyszerűen hátat fordít azoknak a változásoknak, amelyeket ezekben a patriarchális viszonyokban a „kereskedelmi vagyon" növekedése előidézett.

De Sismondi a legkisebb hajlandóságot sem mutatja arra, hogy ezt elismerje. Továbbra is abban a hitben ringatja magát, hogy a kereskedelmi vagyon törvényeit vizsgálja, egyszerűen megfeledkezik arról, amit előljáróban mondott és egyenest a következőket állítja:

„Tehát azáltal, hogy a vagyon kisszámú tulajdonos kezében összpontosul, *a belső piac egyre inkább szűkül (!)* és az ipar egyre inkább rákényszerül, hogy külföldi piacokon keressen elhelyezési lehetőséget, ahol nagy megrázkódtatások (des grandes révolutions) fenyegetik" (I. 361.). „Tehát a belföldi piac csakis a nemzeti jólét növekedése folytán bővülhet" (I. 362.). Sismondi a nép jólétére gondol, mert hiszen csak az imént ismerte el, hogy a farmerség mellett lehetséges a „nemzeti" jólét.

Mint az olvasó látja, narodnyik közgazdászaink szórólszóra ugyanezt mondják.

Sismondi mégegyszer visszatér erre a kérdésre „A népességről" c. VII. könyv „A gépek feltalálása következtében fölöslegessé vált népességről" c. VII. fejezetében.

„Nagybritanniában a nagybérleti rendszer bevezetése eltüntette a falvakban azoknak a bérlő parasztoknak

(fermiers paysans) az osztályát, akik maguk dolgoztak és mégis tisztességes jómódnak örvendtek; a népesség tetemesen csökkent; de fogyasztása még nagyobb mértékben csökkent, mint száma. A napszámosok, akik minden mezei munkát elvégeznek s ugyanakkor kénytelenek beérni a legszükségesebbel, korántsem adnak olyan ösztönzést (encouragement) a városi iparnak, mint azelőtt a gazdag parasztok" (II. 327.). „Hasonló változás ment végbe a városi lakosság soraiban is... A kiskereskedők és kisiparosok eltünnek, száz meg száz helyébe egyetlen nagyvállalkozó lép; azok talán együttvéve sem voltak olyan gazdagok, mint ez egymagában. Valamennyien együttvéve azonban jobb fogyasztók voltak, mint ez. A nagyvállalkozó költséges fényűzése sokkal kisebb ösztönzést ad az iparnak, mint annak a száz gazdaságnak tisztességes jómódja, amelyek helyét a nagyvállalkozó elfoglalta" (ib.*).

Az a kérdés, hogy mire vezethető vissza Sismondinak ez az elmélete, amely szerint a belföldi piac a kapitalizmus fejlődése esetén szűkül? Arra, hogy szerzője alig próbált szembenézni a dologgal, kitért a kapitalizmusnak megfelelő viszonyok elemzése elől („kereskedelmi vagyon" plusz nagyvállalkozás az iparban és a földművelésben, mivelhogy Sismondi a „kapitalizmus" szót nem ismeri. A fogalmak azonossága teljesen helyessé teszi ezt a szóhasználatot s a továbbiakban egyszerűen „kapitalizmust" fogunk mondani) s az elemzés helyébe saját kispolgári álláspontját és kispolgári utópiáját csempészte be. A kereskedelmi vagyon s ennek következtében a verseny fejlődésének érintetlenül kell hagynia az egyenlő viszonyok közt élő középparasztságot a maga „tisztességes jómódjával" és a cselédekkel fenntartott patriarchális viszonyával.

Érthető, hogy ez a jámbor óhaj Sismondi és más „értelmiségi" romantikusok kizárólagos sajátja maradt, hogy ez az óhaj napról-napra egyre inkább összeütközésbe került a valósággal, mivel ennek a valóságnak talaján kifejlődtek azok az ellentmondások, amelyeknek mélységét Sismondi még nem tudta felmérni.

Érthető, hogy az elméleti politikai gazdaságtan,

* — ibidem — ugyanott. — *Szerk.*

amely továbbfejlődése során* a klasszikusokba kapcsolódott, pontosan azt állapította meg, amit Sismondi tagadni akart, nevezetesen: hogy a kapitalizmus és különösen a farmerség fejlődése nem szűkíti a belső piacot, hanem belső piacot *teremt*. A kapitalizmus fejlődése párhuzamosan halad az árugazdaság fejlődésével és olyan mértékben, ahogy a házi szükségletekre szolgáló termelés az eladásra való termelésnek, a kusztár pedig a gyárnak engedi át a helyét — előrehalad a *tőke* piacának képződése. A munkaerőt azok a „napszámosok" szállítják a tőke számára, akiket a „parasztok" „farmerekké" válása kitaszított a földművelésből, míg a farmerek az iparcikkek vásárlói, méghozzá nemcsak fogyasztási cikkek vásárlói (amelyeket azelőtt a parasztok vagy a falusi kézművesek otthon termeltek), hanem munkaeszközök vásárlói is, amelyek már nem maradhattak a régiek, amikor a kisüzemű földművelést felváltotta a nagyüzemű földművelés**. Ezt az utóbbi körülményt hangsúlyoznunk kell, mivel éppen ezt hagyta különösen figyelmen kívül Sismondi, aki az általunk idézett helyen úgy beszélt a parasztok és a farmerek „fogyasztásáról", mintha kizárólag csak *egyéni* fogyasztás volna (kenyér-, ruha- stb. fogyasztás), mintha a gépek, szerszámok stb. vásárlása, épületek, raktárak, gyárak stb. építése nem volna szintén fogyasztás, csak másfajta, mégpedig: *termelő fogyasztás*, nem az emberek, hanem a tőke fogyasztása. És ismétcsak meg kell állapítanunk, hogy éppen ezt a hibát, amelyet Sismondi, mint mindjárt látni fogjuk, Adam Smith-től vett át, teljes egészében átvették a mi narodnyik közgazdászaink is***.

---

* A marxizmusról van szó. (A szerző jegyzete az 1908-as kiadáshoz. — *Szerk.*)

** Ilyenformán egyidejűleg mind a változó tőke („szabad" munkás), mind az állandó tőke elemei létrejönnek; az utóbbiak közé azok a termelési eszközök tartoznak, amelyektől a kistermelőt megszabadítják.

*** Efruszi Sismondi tanának erről a részéről — a belföldi piacnak a kapitalizmus fejlődése folytán bekövetkező szűküléséről — nem mond semmit. Még sokszor fogjuk látni, hogy éppen azt tévesztette szem elől, ami a legjobban szemlélteti Sismondi *nézetét* és a narodnyikság viszonyát Sismondi tanításához.

II

SISMONDI NÉZETEI A NEMZETI JÖVEDELEMRŐL ÉS A TŐKÉRŐL

Sismondi érvelése a kapitalizmus lehetősége és a kapitalizmus fejlődése ellen nem szorítkozik erre. Ugyanilyen következtetéseket vont le a jövedelemről szóló tanából is. Meg kell mondanunk, hogy Sismondi teljesen átvette Adam Smith-től a munkaérték elméletet és azt az elméletet, amely szerint a jövedelemnek három fajtája van: a járadék, a haszon és a munkabér. Sőt, helyenként még azt is megkísérli, hogy a jövedelem két első fajtáját közös nevezőre hozza a harmadikkal szemben: így például néha egyesíti ezeket és szembeállítja a munkabérrel (I. 104—105.); sőt ezekkel kapcsolatban a mieux-value (értéktöbblet[37]) szó is előfordul nála (I. 103.). Ne túlozzuk azonban ennek a szóhasználatnak a jelentőségét, mint Efruszi nyilván teszi, amikor azt mondja, hogy „Sismondi elmélete közeláll az értéktöbblet elméletéhez" („Russzkoje Bogatsztvo" 8. sz. 41. old.). Sismondi tulajdonképpen egyetlen egy lépést sem tett előre Adam Smith-hez képest, aki ugyancsak azt mondta, hogy a földjáradék és a haszon „levonás a munkából", annak az értéknek a része, amelyet a munkás tesz hozzá a termékhez (lásd: „Vizsgálódás a nemzeti vagyonosság természetéről és okairól", orosz ford. Bibikov, I. köt., VIII. fej.: „A munkabérről" és VI. fej.: „Az áruk árának alkotóelemeiről"). Ennél tovább nem jutott Sismondi sem. De megkísérelte, hogy az újonnan előállított terméknek ezt az értéktöbbletre és munkabérre való felosztását egybekapcsolja a társadalmi jövedelemről, a belföldi piacról és a terméknek a tőkés társadalomban való realizálásáról szóló elmélettel. Ezek a kísérletek rendkívül fontosak Sismondi tudományos jelentőségének megítélése, továbbá az ő tanítása és az orosz narodnyikok tanítása közötti kapcsolat tisztázása szempontjából. Ezért behatóbban kell azokat elemeznünk.

Sismondinak, mivel mindenütt előtérbe helyezte a jövedelem, valamint a jövedelem és a termelés, a jövedelem és a fogyasztás, a jövedelem és a népesség összefüggésének kérdését, természetesen a „jövedelem" fogalmának el-

méleti alapjait is tisztáznia kellett. Találunk is mindjárt műve elején három fejezetet, amelyek a jövedelem kérdésével foglalkoznak (II. könyv, IV—VI. fej.). A „Hogyan ered a tőkéből a jövedelem" c. IV. fejezet a tőke és a jövedelem közötti különbséget tárgyalja. Sismondi ezt a témát éppen az egész társadalommal való összefüggésében kezdi fejtegetni: „Minthogy mindenki az összességnek dolgozik — mondja —, az összesség termelését az összességnek kell elfogyasztania ... A tőke és a jövedelem közötti különbség lényeges a társadalom szempontjából" (I. 83.). De Sismondi érzi, hogy ez a „lényeges" különbség a *társadalom szempontjából* nem olyan egyszerű, mint az egyes vállalkozó szempontjából. „Itt — mondja Sismondi előljáróban — a politikai gazdaságtan legelvontabb és legnehezebb kérdésével találjuk szemközt magunkat. A tőke és a jövedelem mibenléte képzeletünkben állandóan egymásbafonódik: látjuk, hogy *ami az egyiknél jövedelem, az a másiknál tőke lesz*, s hogy egy és ugyanazon tárgy, egyik kézből a másikba vándorolva, más-más elnevezésre tesz szert" (I. 84.), tudniillik hol „tőke", hol meg „jövedelem" elnevezésre. „De hiba összekeverni őket" — állítja Sismondi (leur confusion est ruineuse, 477. old.). „Amennyire nehéz megkülönböztetni a társadalmi tőkét a társadalmi jövedelemtől, annyira fontos ez a különbség" (I. 84.).

Az olvasó valószínűleg észrevette, mi az a nehézség, amelyről Sismondi beszél: ha az egyes vállalkozó számára a haszna jelenti a jövedelmet, amit egyes fogyasztási cikkekre költ el*, ha az egyes munkás számára a munkabére a jövedelem, lehet-e akkor összegezni ezeket a jövedelmeket, hogy megkapjuk a „társadalmi jövedelmet"? Mi legyen akkor azokkal a tőkésekkel és munkásokkal, akik például gépeket termelnek? Termékük olyan, hogy nem olvadhat be a fogyasztásba (tudniillik az egyéni fogyasztásba). Nem lehet egybevenni a fogyasztási cikkekkel. Ezeknek a termékeknek az a rendeltetésük, hogy tőkéül szolgáljanak. Tehát ezek, ugyanakkor, amikor termelőik számára *jövedelmet* jelentenek (mármint az

---

* Pontosabban: a haszonnak az a *része*, amelyet nem fordítanak felhalmozásra.

a részük, amely a hasznot és a munkabért fedezi), a vásárlók számára *tőkévé* válnak. Hogyan vergődjünk zöldágra ebben a zűrzavarban, amely akadályoz bennünket abban, hogy meghatározzuk a társadalmi jövedelem fogalmát?

Sismondi, mint láttuk, csak szembekerült a kérdéssel, de menten ki is tér előle, beéri azzal, hogy rámutat a „nehézségre". Határozottan kijelenti, hogy „rendszerint a jövedelem három fajtáját ismerik el: a járadékot, a hasznot és a munkabért" (I. 85.) s áttér annak ismertetésére, amit A. Smith tana ezekkel kapcsolatban tartalmaz. A felvetett kérdés — a társadalmi tőke és jövedelem közötti különbség kérdése — megválaszolatlanul maradt. A további fejtegetésben a társadalmi jövedelem már nincs szigorúan elkülönítve az egyéni jövedelemtől. De Sismondi mégegyszer szembekerül az általa félretolt kérdéssel. Azt mondja, hogy a jövedelem különböző fajtáihoz hasonlóan „a vagyonnak is különböző fajtái" vannak (I. 93.), mégpedig: az *állótőke* — a gépek, a szerszámok stb., a *forgótőke* — amely az előbbitől eltérően gyorsan használódik el és amely megváltoztatja formáját (a vetőmag, a nyersanyag, a munkabér) és végül, a *tőke-jövedelem*, amelyet újratermelés nélkül fogyasztanak el. Számunkra itt nem fontos az a körülmény, hogy Sismondi az állótőkéről és a forgótőkéről szóló tanításában megismétli Smith minden hibáját, összekeveri ezeket a forgási folyamat körébe tartozó kategóriákat a termelési folyamat köréből származó kategóriákkal (állandó és változó tőke). Bennünket Sismondinak a jövedelemről szóló tana érdekel. És ebben a kérdésben a vagyon három fajtájának imént idézett megkülönböztetéséből kiindulva, a következő megállapításokra jut:

„Fontos megjegyezni, hogy a vagyonnak ez a három fajtája egyformán a fogyasztást szolgálja; mert mindennek, amit termeltek, csak annyiban van értéke az ember számára, amennyiben szükségleteinek kielégítését szolgálja, ezeket a szükségleteket pedig csak fogyasztással lehet kielégíteni. De az állótőke ezt közvetve (d'une manière indirecte) szolgálja; lassan fogyasztják el, amikoris segítségére van az embernek annak újratermelésében,

ami fogyasztását szolgálja" (I. 94—95.), míg a forgótőke (Sismondi ezt már azonosítja a változó tőkével) a „*munkás fogyasztási alapjává*" válik (I. 95.). Kiderül tehát, hogy az egyéni fogyasztással ellentétben kétfajta *társadalmi fogyasztás* van. Ez a kétfajta fogyasztás igen lényegesen különbözik egymástól. Persze nem az a lényeg, hogy az állótőkét lassan fogyasztják el, hanem az, hogy elfogyasztják anélkül, hogy a társadalom bármelyik osztálya számára is *jövedelmet* (fogyasztási alapot) képezne, hogy nem egyénileg, hanem termelő módon fogyasztják el. De Sismondi nem látja ezt, és mivel érzi, hogy a társadalmi tőke és a társadalmi jövedelem közti különbség keresése közben megintcsak letért az útról*, tehetetlenül kijelenti: „A vagyonnak ez a forgása annyira elvont, s ha helyesen akarjuk megérteni (pour le bien saisir), oly erős figyelmet követel, hogy jónak látjuk a legegyszerűbb példához folyamodni" (I. 95.). És csakugyan a „legegyszerűbb példát" veszi: egy egyedül élő farmer (un fermier solitaire) 100 zsák búzát gyüjtött be; egy részét maga fogyasztotta el, másik része a vetéshez kell, harmadik részét pedig a felfogadott munkások fogyasztják el. A következő évben már 200 zsák termése lesz. Ki fogja ezt elfogyasztani? A farmer családja nem növekedhetik olyan gyorsan. Sismondi ezen (a legnagyobb mértékben szerencsétlen) példán mutatja ki az állótőke (vetőmag), a forgótőke (munkabér) és a farmer fogyasztási alapja közötti különbséget és azt mondja:

„Egyetlen családban a vagyon három fajtáját különböztettük meg; vizsgáljuk meg most ezeket egyenként, az egész nemzettel való összefüggésükben és nézzük meg, hogyan jöhet létre ebből az elosztásból a nemzeti jövedelem" (I. 97.). De a továbbiakban csak arról van szó, hogy a társadalomban is a vagyonnak ugyanazt a három fajtáját kell újratermelni: az állótőkét (Sismondi itt

---

* Nevezetesen: Sismondi csak az imént választotta külön a *tőkét* a *jövedelemtől*. Az előbbi a termelésbe, az utóbbi a fogyasztásba olvad bele. De hiszen a társadalomról van szó. A társadalom pedig „elfogyasztja" az állótőkét is. Az idézett különbség elesik és az a közgazdasági folyamat, amelynek során az, ami az „egyiknél tőke" „egy másiknál jövedelemmé" változik, tisztázatlan marad.

hangsúlyozza, hogy erre bizonyos mennyiségű munkát kell fordítani, de nem magyarázza meg, hogyan cserélődik el az állótőke a tőkések és a szóbanforgó termelésben foglalkoztatott munkások számára szükséges fogyasztási cikkekre); azután a nyersanyagot (Sismondi ezt itt különválasztja); majd a munkások fenntartását és a tőkések hasznát. Ez minden, amit a IV. fejezetben találunk. Nyilvánvaló, hogy a nemzeti jövedelem kérdése nyitva maradt, és Sismondi a jövedelemnek nemcsak a megoszlását, de még csak a *fogalmát* sem tisztázta. Azt az elméleti szempontból rendkívül fontos utalást, hogy a társadalom állótőkéjét is újra kell termelni, menten elfelejti, s a következő fejezetben, ahol „a nemzeti jövedelemnek az állampolgárok különböző osztályai között való megoszlásáról" (V. fej.) van szó, határozottan a jövedelem három fajtájáról beszél, majd egyesíti a járadékot meg a hasznot és kijelenti, hogy a nemzeti jövedelem két részből áll: a vagyonból eredő haszonból (vagyis a tulajdonképpeni járadékból és haszonból) és a munkások létfenntartási eszközeiből (I. 104—105.). Sőt, kijelenti:

„Ugyanígy az évi termelés, vagyis a nemzet által egy év alatt elvégzett munkák eredménye is két részből tevődik össze: az egyik ... a vagyonból származó haszon; a másik a munkaképesség (la puissance de travailler), amelyet egyenlőnek vesznek a vagyonnak azzal a részével, amellyel elcserélik, vagyis a dolgozó osztályok létfenntartási eszközeivel." „Tehát a nemzeti jövedelem és az évi termelés egyensúlyban van és egyenlő nagyságot képvisel. Az év folyamán az egész évi termelést elfogyasztják, de részben a munkások, akik munkájukat adják cserébe érte, s így azt tőkévé változtatják és újratermelik; részben a tőkések, akik jövedelmüket adják cserébe érte és így megsemmisítik" (I. 105.).

Ilyenformán Sismondi a nemzeti tőke és a nemzeti jövedelem megkülönböztetésének kérdését, amelyet ő maga olyan határozottan rendkívül fontosnak és nehéznek ismert el — egyszerűen mellőzte és teljesen megfeledkezett arról, amit néhány oldallal előbb mondott! És Sismondi már nem is veszi észre, hogy ennek a kérdésnek

a mellőzésével teljesen értelmetlen megállapításra lyukadt ki; hogyan is olvadhatna be az évi termelés jövedelem formájában teljes egészében a munkások és a tőkések fogyasztásába, amikor a termeléshez tőkére, pontosabban — termelési eszközökre, illetőleg munkaeszközökre van szükség. Ezeket elő kell állítani, s minden évben elő is állítják (mint éppen az imént maga Sismondi is elismerte). És nagy hirtelen minden munkaeszközt, nyersanyagot stb. sutbadob, s a tőke és a jövedelem különbségének „nehéz" kérdését azzal a teljesen értelmetlen állítással oldja meg, hogy az évi termelés egyenlő a nemzeti jövedelemmel.

Ez az elmélet, amely szerint a tőkés társadalom egész termelése két részből áll: a munkások részéből (munkabérből, vagyis, mostani szóhasználat szerint, változó tőkéből) és a tőkések részéből (értéktöbbletből) — nem Sismondi különlegessége. Nem is az ő felfedezése. Teljes egészében Adam Smith-től vette át, sőt, bizonyos mértékben visszaesett hozzá képest. Az egész későbbi politikai gazdaságtan (Ricardo, Mill, Proudhon, Rodbertus) megismételte ezt a hibát, amelyet csak a „Tőke" szerzője tárt fel a 2. kötet III. szakaszában. Az ő nézeteit alább fogjuk megindokolni. Azt viszont már most megjegyezzük, hogy narodnyik közgazdászaink is megismétlik ezt a hibát. Sismondival való összehasonlításuk azért tesz szert különös jelentőségre, mert ebből a hibás elméletből *ugyanazokat a következtetéseket vonják le, amelyeket maga Sismondi is levont**, nevezetesen: hogy a tőkés társadalomban lehetetlen az értéktöbblet realizálása; hogy a nemzeti vagyon nem gyarapodhat; hogy külső piachoz kell folyamodni *annak következtében*, hogy az országon belül nem lehet realizálni az értéktöbbletet; végül, hogy a válságokat éppen az a körülmény idézi elő, hogy a munkások és a tőkések fogyasztása révén a termék nem realizálható.

* És amelyektől más olyan közgazdászok, akik megismételték A. Smith hibáját, óvatosan tartózkodtak.

III

SISMONDI KÖVETKEZTETÉSEI A TŐKÉS TÁRSADALOM ÉVI TERMELÉSÉNEK KÉT RÉSZÉRŐL SZÓLÓ HIBÁS TANBÓL

Hogy az olvasó teljes képet alkothasson magának Sismondi tanáról, előbb az ebből az elméletből levont legfontosabb következtetéseit fejtjük ki, majd pedig rátérünk Sismondi legfőbb hibájának arra a kiigazítására, amely Marx „Tőké"-jében található.

Sismondi A. Smith e hibás elméletéből először is azt a következtetést vonja le, hogy a termelésnek összhangban kell lennie a fogyasztással, hogy a termelést a jövedelem határozza meg. Ezen az „igazságon" (amely arról tanúskodik, hogy egyáltalán nem érti a tőkés termelés lényegét) rágódik azután az egész következő fejezetben: „A termelés és a fogyasztás, a kiadás és a bevétel, mint egymás kölcsönös meghatározói" c. VI. fejezetben. Sismondi egyenesen átviszi a tőkés társadalomra az iparkodó paraszt erkölcsét és komolyan hiszi, hogy ezzel megjavította Smith tanát. Mindjárt műve elején, a bevezető részben (I. könyv, a tudomány története), A. Smithről szólva kijelenti, hogy „kiegészíti" Smithet egy tétellel, amely szerint „a felhalmozás egyetlen célja a fogyasztás" (I. 51.). „A fogyasztás — mondja Sismondi — határozza meg az újratermelést" (I. 119—120.), „a nemzeti jövedelemnek kell szabályoznia a nemzeti kiadást" (I. 113.) és ehhez hasonló megállapítások tarkítják az egész művet. Sismondi tanának még két jellemző vonása van ezzel közvetlen kapcsolatban: először az, hogy nem hisz a kapitalizmus fejlődésében, nem érti meg, hogyan növelheti a kapitalizmus a termelőerőket egyre nagyobb arányokban, tagadja növelésük lehetőségét — pontosan ugyanúgy, ahogy az orosz romantikusok is azt „tanítják", hogy a kapitalizmus a munka pazarlására stb. vezet.

„Tévednek azok, akik határtalan termelésre buzdítanak" — mondja Sismondi (I. 121.). Ha a termelés túlszárnyalja a jövedelmet, ez túltermelést idéz elő (I. 106.). A vagyon növekedése csak akkor előnyös, „ha fokozatos, ha arányosan megy végbe, ha egyik része sem fejlődik mértéktelen gyorsasággal" (I. 409.). A derék Sismondi

(akárcsak a mi narodnyikjaink) azt hiszi, hogy az „aránytalan“ fejlődés nem fejlődés, hogy ez az aránytalanság — nem a fennálló közgazdasági rend és e rend fejlődésének törvénye, hanem a törvényhozó stb. „hibája“, hogy ez a helytelen úton járó Anglia erőltetett utánzása az európai kormányok részéről*. Sismondi kereken tagadja azt a tételt, amelyet a klasszikusok állítottak fel és amelyet Marx elmélete teljesen elfogadott, nevezetesen azt a tételt, hogy a kapitalizmus fejleszti a termelőerőket. Sőt, odáig megy el, hogy minden néven nevezendő felhalmozást csak „apránként“ tart megvalósíthatónak, mivel egyáltalán nem képes megmagyarázni a felhalmozás folyamatát. Ez nézeteinek másik, a legnagyobb mértékben jellemző vonása. A felhalmozásról rendkívül mulatságosan vélekedik:

„Végeredményben mindig csak a folyó év össztermelését cserélik ki az elmúlt év össztermelése ellenében“ (I. 121.). Itt már teljesen tagadja a felhalmozást: kiderül, hogy a társadalmi vagyon növekedése tőkés társadalomban lehetetlen. Az orosz olvasót ez a tétel nem lepi meg túlságosan, mert ugyanezt már V. V. úrtól is meg Ny. —on úrtól is hallotta. De Sismondi mégiscsak Smith tanítványa volt. Érzi, hogy már valami egészen képtelen dolgot mond, és ki akarja igazítani magát:

„Ha a termelés fokozatosan növekszik — folytatja —, akkor az egyes évek cseréje minden évben csak csekély veszteséget okoz (une petite perte), ugyanakkor pedig javára válik a jövendő viszonyoknak (en même temps qu'elle bonifie la condition future). Ha ez a veszteség csekély és helyesen oszlik meg, mindenki zúgolódás nélkül elviseli ... Ha viszont az új termelés és az előző termelés között nagy az aránytalanság, a tőkéket károsodás éri (sont entamés), szenvedés következik, s a nemzet nem előre megy, hanem hátra“ (I. 121.). Nehéz volna szemléltetőbb és határozottabb szavakba foglalni a romanticiz-

* Lásd például a II. köt. 456—457. old. és más helyeket. Alább majd idézzük ezek közül a legjellegzetesebbeket és az olvasó látni fogja, hogy a Ny. —on úr fajtájából való romantikusainknak még a kifejezésmódjuk sem különbözik semmiben Sismondi kifejezésmódjától.

musnak és a kapitalizmus kispolgári értelmezésének alaptételét, mint ebben a szóáradatban történik. Minél gyorsabban halad a felhalmozás, *vagyis* minél gyorsabban múlja felül a termelés a fogyasztást, annál jobb — tanították a klasszikusok, akik, ha nem is tudtak eligazodni a tőke társadalmi termelésének folyamatában, ha nem is tudtak megszabadulni Smith tévedésétől, amely szerint a társadalmi össztermék két részből tevődik össze, mégis azt a teljesen helyes tételt állították fel, hogy a termelés maga teremti meg piacát, maga határozza meg a fogyasztást. És tudjuk, hogy a felhalmozásnak ezt a felfogását átvette a klasszikusoktól Marx elmélete is, amikor elismerte, hogy minél gyorsabban növekszik a vagyon, annál erőteljesebben fejlődnek a munka termelőerői, annál erőteljesebben halad előre a munka társadalmasítása, *annál jobb a munkás helyzete*, amennyire a közgazdaság adott rendszerében egyáltalán jobb lehet. A romantikusok ennek éppen az ellenkezőjét állítják és minden reményüket éppen a kapitalizmus lassú fejlődésébe vetik, a kapitalizmus *feltartóztatását* ajánlják.

Továbbá, annak megnemértéséből, hogy a termelés teremti magának a piacot, az a tanítás következik, hogy az értéktöbblet realizálása lehetetlen. „A jövedelem az újratermelésből származik, de *a termelés önmagában még nem a jövedelem:* ezt az elnevezést (ce nom! Tehát a termelés, vagyis a termék csak szóban különbözik a jövedelemtől!) a termelés csak azután kapja, a termelés csak azután szerepel ilyen minőségben (elle n'opère comme tel), amikor már realizálták, amikor már minden termelt dolog megtalálta fogyasztóját, akinek szüksége volt rá vagy kívánta“ (qui en avait le besoin ou le désir) (I. 121.). Ilymódon a jövedelemnek és a „termelésnek“ (vagyis mindannak, amit termeltek) azonosításából a realizálás és az *egyéni* fogyasztás azonosítása következik. Arról, hogy olyan termékek realizálása, mint például a vas, a szén, a gépek stb., általában a termelési eszközök realizálása más úton megy végbe, Sismondi már megfeledkezett, noha előbb már egészen közeljárt felismeréséhez. A realizálás és az *egyéni* fogyasztás azonosításából természetszerűen következik az a tan, hogy a tőkések éppen

az *értéktöbbletet* nem képesek realizálni, mivel a társadalmi össztermék két része közül a munkabért a munkások realizálják fogyasztásukkal. És Sismondi valóban erre a következtetésre jutott (ezt később Proudhon részletesen kifejtette és narodnyikjaink állandóan ismételgetik). Sismondi, MacCulloch-kal vitázva, éppen arra mutat rá, hogy az utóbbi (Ricardo felfogásának ismertetése során) nem magyarázza meg a haszon realizálását. MacCulloch azt mondta, hogy társadalmi munkamegosztás esetén az egyik termelési ág piac a másik számára: a gabonatermelők a ruhatermelők termékeiben realizálják áruikat és fordítva*. „A szerző — mondja Sismondi — olyan munkát tételez fel, amely nem hajt hasznot (un travail sans bénéfice) és olyan újratermelést, amely csak a *munkások* fogyasztását pótolja" (II. 384. Sismondi kiemelése)... „nem hagy semmit a munkáltató részére"... „mi azt vizsgáljuk, hogy mi lesz a munkások termelésének fogyasztásukhoz viszonyított fölöslegéből" (ib.). Tehát ennél az első romantikusnál már teljesen határozott utalást találunk arra, hogy a tőkések nem képesek realizálni az *értéktöbbletet*. Sismondi ebből a tételből azt a további következtetést vonja le — megintcsak éppen azt a következtetést, amit a narodnyikok is levonnak —, hogy a *kapitalizmusnak már magánál a realizálás feltételeinél* fogva okvetlenül *külföldi piacra* van szüksége. „Mivel a munka maga jelentős része a jövedelemnek, nem csökkenthetjük a munka iránti keresletet anélkül, hogy a nemzetet még szegényebbé ne tennők. Ennélfogva az új termelési módszerek felfedezésétől várható haszon majdnem mindig a *külkereskedelem* területére tartozik" (I. 345.). „Az a nemzet, amely elsőnek talált fel valamit, hosszú időn át kiterjesztheti piacát az egyes újabb találmányok által

---

* Lásd a „Nouveaux Principes" függelékét, 2. kiad. II. köt. „Eclaircissements relatifs à la balance des consommations avec les productions" („Magyarázatok a fogyasztás és a termelés mérlegéhez" — *Szerk.)*, ahol Sismondi lefordítja és vitatja Ricardo tanítványának (MacCulloch-nak) cikkét, amely az „Edinburgh Review"-ben („Edinburghi Szemle" — *Szerk.)* jelent meg: „Igaz-e, hogy a társadalomban a fogyasztási képesség mindig együtt növekszik a termelési képességgel" címmel.

felszabadított munkáskezek száma arányában. Ezeket a felszabadult munkáskezeket rögtön azon termékek mennyiségének növelésére használja fel, amelyek találmánya révén olcsóbban állíthatók elő. De végül elérkezik az az idő, amikor az egész civilizált világ egyetlen piacot alkot, s amikor már nem lesz többé új nemzet, amelynek soraiban újabb vásárlókat lehet szerezni. A világpiacon megnyilvánuló kereslet akkor változatlan (précise) nagyság lesz, amelyért a különböző ipari nemzetek versenyezni fognak egymással. Ha az egyik több terméket szállít, annak a másik látja majd kárát. Az eladható áruk mennyisége csak úgy növelhető, ha növeljük az általános jólétet, vagypedig, ha az addig a gazdagok kizárólagos tulajdonában levő árukat — hozzáférhetővé tesszük a szegények számára" (II. 316.). Láthatja az olvasó, hogy Sismondi éppen azt a tant képviseli, amelyet olyan jól elsajátítottak a mi romantikusaink, s amely szerint a külföldi piac *kivezető út* általában a termék és különösen az értéktöbblet realizálásával kapcsolatos *nehézségekből.*

Végül, a nemzeti jövedelem és a nemzeti termelés azonosságának ugyanebből a tanából következett Sismondi válságelmélete is. A fentebb kifejtettek után aligha kell idéznünk Sismondi művének azt az igen számos helyét, ahol ezzel a kérdéssel foglalkozik. Abból a tanításából, hogy a termelést feltétlenül arányba kell hozni a jövedelemmel, magától következett az a nézet, hogy a válság eme összhang megbontásának eredménye, a fogyasztást túlszárnyaló túlméretezett termelés eredménye. Az imént idézettekből világos, hogy Sismondi szerint éppen ez a termelés és a fogyasztás között fennálló aránytalanság a válságok legfőbb oka, amikoris az első helyre a néptömegek, a munkások elégtelen fogyasztását állította. Ez az oka annak, hogy Sismondi válságelmélete (amelyet Rodbertus is átvett) úgy ismeretes a gazdaságtudományban, mint a válságokat az elégtelen fogyasztásból (Unterkonsumption) levezető elméletek mintaképe.

IV

MI A HIBA ADAM SMITH-NEK ÉS SISMONDINAK A NEMZETI JÖVEDELEMRŐL SZÓLÓ TANÍTÁSÁBAN?

Mi Sismondi legfőbb hibája, amely mindezekre a következtetésekre vezetett?

Sismondi a nemzeti jövedelemről és a nemzeti jövedelem két részre oszlásáról (a munkások része és a tőkések része) szóló tanítását teljes egészében Adam Smith-től vette át. Sismondi semmit sem tett hozzá Adam Smith tételeihez, sőt, visszafelé tett egy lépést, figyelmen kívül hagyta Adam Shmith-nek azt a (jóllehet sikertelen) kísérletét, hogy elméletileg bebizonyítsa ezt az elgondolást. Sismondi mintha nem venné észre azt az ellentmondást, amelybe ez az elmélet általában a termelésről szóló tannal került. Valójában az értéket a munkából levezető elmélet szerint az egyes termék értékének három alkateleme van: az a rész, amely a nyersanyagot és a munkaeszközöket pótolja (állandó tőke), az a rész, amely a munkabért, vagyis a munkások létfenntartási eszközeit pótolja (változó tőke) és az „értéktöbblet" (Sismondinál mieux-value). Így elemzi Adam Smith az egyes terméket annak értéke szerint, s ugyanezt teszi Sismondi is. Hogyan lehetséges hát, kérdezzük, hogy az *egyes* termékek összességét jelentő *társadalmi* össztermék csak a két utóbbi részből tevődik össze? Hova lett az első rész — az állandó tőke? Sismondi, mint láttuk, csak kerülgette ezt a kérdést, A. Smith azonban választ adott rá. Azt állította, hogy ez a rész csak az egyes termékben létezik önállóan. Ha viszont a társadalmi összterméket vizsgáljuk, ez az első rész ismét munkabérre és azoknak a tőkéseknek értéktöbbletére bomlik fel, akik ezt az állandó tőkét termelik.

Ámde A. Smith ezzel a válaszával nem magyarázta meg, hogy az állandó tőke, mondjuk akár a gép, értékének felbontása során milyen alapon küszöbölte ki ismétcsak az állandó tőkét, vagyis példánkban a vasat, amiből a gépeket, az ehhez felhasznált munkaeszközöket stb. előállították? Ha minden egyes termék értéke magában foglalja azt a részt, amely az állandó tőkét pótolja (ezt pedig a közgazdászok mind elismerik), akkor ennek a rész-

nek a társadalmi termelés bármely területéről való kizárása teljesen önkényes. „Amikor A. Smith azt mondja, hogy a munkaeszközök maguk munkabérre és haszonra oszlanak, elfelejti hozzátenni (mondja a „Tőke" szerzője): *és arra az állandó tőkére*, amelyet termelésükre felhasználtak. A. Smith egyszerűen Ponciustól Pilátushoz küldözget bennünket, egyik termékről a másikra, a másikról a harmadikra hivatkozik"[38], és nem veszi észre, hogy a kérdés ettől a tologatástól cseppet sem változik. Smith-nek ez a válasza (amelyet Marxig az egész Smith után következő politikai gazdaságtan átvett) — egyszerűen kibúvó a feladat elől, meghátrálás a nehézség előtt. Márpedig nehézség itt csakugyan van. A nehézség az, hogy a tőke és a jövedelem fogalmát az egyéni termékről nem lehet közvetlenül átvinni a társadalmi össztermékre. A közgazdászok elismerik ezt, és azt mondják, hogy társadalmi szempontból „ami az egyiknél tőke, az a másiknál jövedelem lesz" (lásd fentebb Sismondinál). Ám ez a mondat ezt a nehézséget csak *megfogalmazza*, de nem oldja meg*.

A megoldás kulcsa az, hogy amikor ezt a kérdést társadalmi szempontból vizsgáljuk, már nem beszélhetünk termékekről általában, anyagi formájuk figyelmen kívül hagyásával. Valójában a társadalmi jövedelemről, vagyis az elfogyasztásra kerülő termékről van szó. De hiszen nem minden termék fogyasztható el az *egyéni fogyasztás* értelmében: a gépeket, a szenet, a vasat és más efféle dolgokat nem egyénileg, hanem termelő módon fogyasztják el. Az egyes vállalkozó szempontjából ez a megkülönböztetés fölösleges volt: amikor azt mondtuk, hogy a változó tőkét a munkások fogyasztják el — ezen azt értettük, hogy azt a pénzt, amit a tőkések a munkások által termelt gépekért kaptak és ezeknek a munkásoknak kifizettek, a piacon élelmiszerekre cserélik el. Itt nem érdekel bennünket a gépeknek ez a kenyérre való elcserélése. De társadalmi szempontból ezt a cserét már nem

* Itt csak a *lényegét* idézzük annak az elméletnek, amely megoldotta ezt a nehézséget, és más helyen fogjuk részletesebben kifejteni. Lásd „Das Kapital", 2. Band, III. Abschnitt („A tőke". 2. köt, III. szakasz[39]. — *Szerk.)* (A részletesebb kifejtést lásd „A kapitalizmus fejlődésé"-ben, I. fej.)[40].

tekinthetjük olyasvalaminek, ami *magától értetődik:* nem mondhatjuk, hogy a gépeket, vasat és ehhez hasonlókat termelő tőkések egész osztálya ezeket eladja és ezzel realizálja. A kérdés itt éppen az, hogy *hogyan* történik a realizálás, *vagyis* a társadalmi össztermék valamennyi részének pótlása. Ezért a társadalmi tőkéről és a jövedelemről — vagy ami ugyanaz, a terméknek a tőkés társadalomban való realizálásáról — szóló elgondolásban a kiindulópontnak annak kell lennie, hogy a társadalmi összterméket két teljesen különböző fajtájú termékre, mégpedig *termelési eszközökre* és *fogyasztási cikkekre* osztjuk. Az előbbieket csakis termelő módon lehet elfogyasztani, az utóbbiakat csakis egyénileg. *Az előbbiek csak tőkéül szolgálhatnak, az utóbbiaknak jövedelemmé kell válniok, vagyis meg kell semmisülniök a munkások és a tőkések fogyasztásában. Az előbbiek teljes egészükben a tőkéseknek jutnak, az utóbbiak megoszlanak a munkások és a tőkések között.*

Ha ezt a felosztást megértettük és kijavítottuk A. Smith hibáját, aki a társadalmi össztermékből kidobta annak állandó részét (vagyis azt a részt, amely az állandó tőkét pótolja) — akkor már világossá válik az a kérdés, hogy miképpen történik a termék realizálása a tőkés társadalomban. Nyilván nem lehet azt mondani, hogy a munkabér a munkások fogyasztása, az értéktöbblet pedig — a tőkések fogyasztása révén realizálódik *és ezzel kész**. A munkások a munkabért, a tőkések pedig az értéktöbbletet csak az esetben fogyaszthatják el, ha a termék fogyasztási cikkekből áll, vagyis a társadalmi termelésnek csak egyik alosztályában. Azt a terméket viszont, amely termelési eszközökből áll, nem tudják „elfogyasztani“:

* Márpedig narodnyik közgazdászaink, V. V. meg Ny. —on urak, éppen így vélekednek. Szándékosan tértünk ki fentebb különösen részletesen Sismondi tévelygéseire a termelő és egyéni fogyasztás, a fogyasztási cikkek és termelési eszközök kérdése körül (A. Smith még közelebb jutott a megkülönböztetésükhöz, mint Sismondi). Ki akartuk mutatni az olvasónak, hogy a hibás elmélet *klasszikus* képviselői *érezték*, hogy ez az elmélet nem kielégítő, látták az ellentmondást és kísérleteket tettek arra, hogy kikerüljenek belőle. A mi „eredeti“ teoretikusaink viszont nemcsak semmit sem látnak és semmit sem éreznek, hanem mégcsak az elméletét és a történetét sem ismerik annak a kérdésnek, amelyről olyan buzgón fecsegnek.

ezt *el kell cserélni fogyasztási cikkekre*. De vajjon a fogyasztási cikkek melyik részére (mármint értékszerinti részére) cserélhetik el termékük? Nyilvánvaló, hogy csak az *állandó részre* (állandó tőke), mert hiszen a másik két rész a fogyasztási cikkeket termelő munkások és tőkések fogyasztási alapját alkotja. Ez a csere, amely realizálja a termelési eszközöket előállító termelési ágak értéktöbbletét és munkabérét, egyszersmind a fogyasztási cikkeket előállító termelési ágak állandó tőkéjét is realizálja. Valóban, annál a tőkésnél, aki mondjuk cukrot termel, a terméknek az a része, amelynek az állandó tőkét (vagyis a nyersanyagot, segédanyagokat, gépeket, épületeket stb.) kell pótolnia, *cukor* formájában van meg. Hogy ezt a részt realizálja, ehelyett a fogyasztási cikk helyett megfelelő *termelési eszközöket* kell kapnia. Tehát ennek a résznek a realizálása azt fogja jelenteni, hogy a *fogyasztási cikkeket termelési eszközökül* szolgáló termékekre cserélik el. Most már csak a társadalmi össztermék egy részének realizálása marad tisztázatlan, mégpedig a termelési eszközöket előállító alosztály állandó tőkéjének realizálása. Ez részint azáltal realizálódik, hogy a termék egy része természetes formájában ismét beolvad a termelésbe (például a szénipari vállalat által kitermelt szén egy részét ismét szénkitermelésre, a farmerek által termesztett gabona egy részét ismét vetésre fordítják stb.); részint azonban ugyanannak az alosztálynak egyes kapitalistái között végbemenő csere útján realizálódik: például a vasteremlésben kőszénre, a kőszéntermelésben pedig vasra van szükség. Az e két cikk termelésével foglalkozó tőkések kölcsönös cserével realizálják ezeknek a termékeknek azt a részét, amely állandó tőkéjüket pótolja.

Ez az elemzés (amelyet, ismételjük, a fentebb említett oknál fogva a lehető legtömörebben ismertettünk) megoldotta azt a nehézséget, amelynek a közgazdászok mind tudatában voltak és ezzel a mondattal fejeztek ki: „ami az egyiknél tőke, a másiknál jövedelem lesz“. Ez az elemzés kimutatta, hogy teljesen téves dolog a társadalmi termelést kizárólag az egyéni fogyasztásra vezetni vissza.

Most pedig áttérhetünk azoknak a következtetéseknek taglalására, amelyeket Sismondi (és a többi romantikus) vont le hibás elméletéből. De előbb idézzük a fen-

tebb említett elemzés szerzőjének azután tett kijelentését, hogy a lehető legrészletesebben és legalaposabban elemezte A. Smith elméletét, amelyhez Sismondi semmiféle kiegészítést sem fűzött, hanem csupán mellőzte Smith saját ellentmondásának igazolására irányuló kísérletét:

„Sismondi, aki különösen a tőke és a jövedelem viszonyának vizsgálatával foglalkozik és valójában e viszony sajátos felfogását «Nouveaux Principes»-jének differentia specificá-jává* tette, nem mondott *egyetlen egy* tudományos szót, egyetlen atommal sem járult hozzá a probléma megoldásához" („Das Kapital", 2, S. 385, 1-te Auflage**).

V

A FELHALMOZÁS A TŐKÉS TÁRSADALOMBAN

A hibás elméletből levont első hibás következtetés a felhalmozással függ össze. Sismondi egyáltalán nem értette meg a tőkés felhalmozást és abban a heves vitában, amelyet ezzel a kérdéssel kapcsolatban Ricardóval folytatott, lényegében az utóbbinak volt igaza. Ricardo azt állította, hogy a termelés maga teremti meg piacát, Sismondi viszont tagadta ezt, s ebből kiindulva építette fel válságelméletét. Igaz, Ricardo sem tudta kijavítani Smith fentebb említett alaphibáját, s ennélfogva nem tudta megoldani a társadalmi tőke és a jövedelem összefüggéseinek, valamint a termék realizálásának kérdését (Ricardo fel sem vetette ezeket a kérdéseket) — de amikor kiemelte azt a teljesen vitathatatlan tényt, hogy felhalmozásra annyi kerül, amennyivel a termelés felülmúlja a jövedelmet, ösztönösen magát a burzsoá termelési mód lényegét jellemezte. A legújabb elemzés szerint ez így is van. A termelés valóban maga teremti meg piacát: a termeléshez termelési eszközök szükségesek — és ezek termelése a társadalmi termelés külön területét jelenti, amely a munkások egy bizonyos meghatározott részét foglalkoztatja, s olyan külön terméket állít elő, amely részint magán ezen a területen belül, részint pedig egy másik területtel

* — megkülönböztető ismérvévé. — *Szerk.*
** — „A tőke". 2. köt. 385. old. 1. kiad.[41] — *Szerk.*

— a fogyasztási cikkek termelésével folytatott cserében realizálódik. Felhalmozásra valóban annyi kerül, amennyivel a termelés felülmúlja a jövedelmet (a fogyasztási cikkeket). A termelés kibővítéséhez (a szó szoros értelmében vett „felhalmozáshoz") előbb termelési eszközöket kell termelnünk*, ehhez pedig nyilván az szükséges, hogy kibővítsük a társadalmi termelésnek azt az ágát, amely termelési eszközöket állít elő, munkásokat *tereljünk át ebbe az ágba*, akik részéről azután már a *fogyasztási cikkek iránt is kereslet fog megnyilvánulni*. Eszerint a „fogyasztás" a „felhalmozás" *nyomán*, illetőleg a „termelés" *nyomán* növekszik — bármennyire furcsának látszik is ez, a tőkés társadalomban másképp nem is lehet. A tőkés termelés e két ágának fejlődésében tehát nemcsak nem kötelező az egyenletesség, hanem ellenkezőleg, elkerülhetetlen az egyenletesség hiánya. Mint tudjuk, a tőke fejlődéstörvénye az, hogy az állandó tőke gyorsabban növekszik a változó tőkénél, vagyis az újonnan képződött tőkének egyre nagyobb és nagyobb részét fektetik be a közgazdaságnak abba az ágába, amely termelési eszközöket állít elő. Ilyenformán ez az ág szükségszerűen gyorsabban fejlődik annál az ágnál, amely fogyasztási cikkek termelésére szolgál, vagyis éppen az történik, amit Sismondi „lehetetlennek", „veszélyesnek" stb. minősített. Tehát az egyéni fogyasztást szolgáló cikkek a tőkés termelés egész tömegében egyre kisebb és kisebb helyet foglalnak el. S ez teljesen meg is felel a kapitalizmus történelmi „küldetésének" és sajátos társadalmi szerkezetének: az előbbi ugyanis a társadalom termelőerőinek (a termelést szolgáló termelésnek) fejlesztése; az utóbbi kizárja, hogy a termelőerőket a lakosság tömegei hasznosítsák.

Most már teljes egészében megítélhetjük Sismondinak a felhalmozással kapcsolatos elgondolását. Azok az állításai, hogy a *gyors* felhalmozás bajra vezet, teljesen

* Emlékeztetjük az olvasót arra, hogyan nyúlt ehhez a kérdéshez Sismondi; ő egy egyedülálló család viszonylatában pontosan különválasztotta ezeket a termelési eszközöket, és ugyanezt a különválasztást akarta végbevinni a társadalom viszonylatában is. Azaz tulajdonképpen Smith „nyúlt" így ehhez a kérdéshez, nem pedig Sismondi, aki csak megismételte Smith szavait.

tévesek és csak abból fakadnak, hogy nem érti meg a felhalmozást, akárcsak azok az ismételt kijelentései és követelései, amelyek szerint a termelésnek nem szabad túlszárnyalni a fogyasztást, mivel a termelést a fogyasztás határozza meg. Valójában ennek éppen a fordítottja történik, és Sismondi egész egyszerűen hátat fordít a sajátos, történelmileg meghatározott formában jelentkező valóságnak, s az elemzés helyébe a kispolgári erkölcsöt csempészi be. Különösen mulatságos benyomást keltenek Sismondi arra irányuló kísérletei, hogy ezt az erkölcsöt „tudományos" formulával leplezze. „Say úr és Ricardo úr" — mondja a „Nouveaux Principes" 2. kiadásának előszavában — „arra a következtetésre jutott... hogy a fogyasztásnak a termelés határain kívül nincsenek más határai, holott azt a jövedelem korlátozza... Figyelmeztetniök kellett volna a termelőket, hogy csak a jövedelemmel rendelkező fogyasztókra számítsanak" (I. XIII.)*. Az ilyen naivitás manapság csak derültséget kelt. De hát nem efféle dolgokkal vannak telidesteli napjaink V. V. úr és Ny. —on úr fajtájú romantikusainak irományai? „Gondolják meg jól a bankvállalkozók"... hogy akad-e piac az áru számára? (II. 101—102.). „Amikor a vagyon növelését fogadják el a társadalom céljául — mindig feláldozzák a célt az eszközért" (II. 140.). „Ha ahelyett, hogy a munkakereslettől várnók az impulzust (vagyis a termelés impulzusát attól a kereslettől, amely a munkások részéről a termékek iránt megnyilvánul), azt fogjuk hinni, hogy az impulzust az előző termelés adja — majdnem ugyanazt tesszük, mintha az órában a rúgót mozgató kerék (la roue qui porte la chaînette) helyett egy másik kereket húznánk fel — akkor eltörnénk az egész szerkezetet és megállítanánk az órát" (II. 454.). Ezt Sismondi mondja. Most hallgassuk meg Nyikolaj —on urat. „Szem elől tévesztettük, hogy minek a rovására megy végbe ez

---

* Mint ismeretes, ebben a kérdésben (maga a termelés teremti-e meg piacát?) a legújabb elmélet teljesen a klasszikusokhoz csatlakozott, akik igenlő választ adtak rá, *szemben* a romanticizmussal, amely tagadóan válaszolta meg. „A tőkés termelés *igazi korlátja — maga a tőke*" („Das Kapital", 3, I, 231) („A tőke". 3. köt., I. rész, 231. old.[42]. — *Szerk.)*

a fejlődés (tudniillik a kapitalizmus fejlődése), megfeledkeztünk mindennemű termelés céljáról is... igen-igen végzetes tévedés..." Ny. —on, „Очерки нашего пореформенного общественного хозяйства"*, (298.). Mindkét író a kapitalizmusról, a tőkés országokról beszél; mindketten elárulják, hogy egyáltalán nem értik a tőkés felhalmozás lényegét. De ki gondolná, hogy az utóbbi az előbbinél 70 évvel később írt?

Hogy miképpen kapcsolódik egybe a tőkés felhalmozás megnemértése azzal a ténnyel, hogy az egész termelést helytelenül a fogyasztási cikkek termelésére vezetik vissza, azt szemléltetően mutatja egy példa, amelyet Sismondi hoz fel „A termelés olcsóbbításáért folyó harc eredményei" c. VIII. fejezetben (IV. könyv: „A kereskedelmi vagyonról").

Tegyük fel — mondja Sismondi —, hogy egy manufaktúratulajdonosnak 100 000 frank forgótőkéje van és ez 15 000 frankot hoz, amiből 6 000 frank a tőketulajdonosnak járó tőkekamat, 9 000 frank pedig a gyáros vállalkozói haszna. Tegyük fel, hogy 100 munkás munkáját használja fel, akiknek a munkabére 30 000 frank. Továbbá, tegyük fel, hogy a tőke gyarapszik, a termelés bővül („felhalmozás"). 100 000 frank helyett a tőke — 200 000 frank állótőkébe és 200 000 frank forgótőkébe fektetett tőke, összesen 400 000 frank lesz; a haszon és kamat = 32 000 + 16 000 frank, mert a kamatláb 6%-ról 4%-ra csökkent. A munkások száma megkétszereződött, de a munkabér 300 frankról 200 frankra csökkent — összesen tehát 40 000 frank. A termelés ilymódon négyszeresére növekedett**. És Sismondi kiszámítja az eredményeket:

* „Vázlatok reformutáni közgazdaságunkról". — *Ford.*

** „A verseny első eredménye — mondja Sismondi — a munkabér csökkenése és a munkások számának egyidejű növekedése" (I. 403.). Itt nem térünk ki Sismondi számításainak hibáira: szerinte például a haszon 8%-a az állótőkére, 8%-a pedig a forgótőkére jut, a munkások száma a forgótőke növekedésének arányában növekszik (amelyet nem tud annak rendje és módja szerint megkülönböztetni a változó tőkétől), s az állótőke teljes egészében átmegy a termék értékébe. Ebben az esetben mindez nem fontos, mert a levont következtetés helyes: a változó tőke részarányának csökkenése a tőke egész összetételében, mint a felhalmozás elmaradhatatlan eredménye.

a „jövedelem“ vagy „fogyasztás“ kezdetben 45 000 frank volt (30 000 munkabér + 6 000 kamat + 9 000 haszon), most pedig 88 000 frank (40 000 munkabér + 16 000 kamat + 32 000 haszon). „A termelés megnégyszereződött — mondja Sismondi —, a fogyasztás viszont mégcsak meg sem kétszereződött. *Nem kell számításba venni azoknak a munkásoknak a fogyasztását, akik a gépeket állították elő. Azt fedezi* az erre fordított *200 000 frank;* az már egy másik manufaktúra számításának körébe tartozik, ahol ugyanazokkal a tényekkel találkozunk“ (I. 405—406.).

Sismondi számítása azt bizonyítja, hogy a jövedelem a termelés növekedése esetén csökken. Vitathatatlan tény. De Sismondi nem veszi észre, hogy példájával a terméknek a tőkés társadalomban való realizálására vonatkozó saját elméletét dönti meg. Furcsa az a megjegyzés, hogy a gépeket termelő munkások fogyasztását „nem kell számításba venni“. Miért nem? Azért, mert először, azt *fedezi* a 200 000 frank. Tehát a tőkét olyan területre vitték át, amely *termelési eszközöket* állít elő — ezt Sismondi nem veszi észre. Tehát a „belső piacot“, amelyről Sismondi azt mondta, hogy „szűkül“ nemcsak a fogyasztási cikkek jelentik, hanem a *termelési eszközök* is idetartoznak. Hiszen ezek a termelési eszközök sajátos terméket alkotnak, amelyek nem az *egyéni fogyasztásban* „realizálódnak“, és minél gyorsabban folyik a felhalmozás, annál erősebben fejlődik ennek következtében a tőkés termelésnek az a területe, amely nem az egyéni, hanem a termelő fogyasztás számára termel. Másodszor, feleli Sismondi, ezek egy másik manufaktúra munkásai, amelyben ugyanazokkal a tényekkel találkozhatunk (où les mêmes faits pourront se représenter). Amint látják, ő is ugyanazt teszi, amit Smith: „Ponciustól Pilátushoz“ küldi az olvasót. De hiszen ebben a „másik manufaktúrában“ ugyancsak használnak *állandó tőkét* és ennek a manufaktúrának a termelése ugyancsak piacot jelent a tőkés termelés azon alosztályának, amely termelési eszközöket állít elő! Bármennyire tologatjuk is a kérdést egyik tőkéstől a másikhoz, a másiktól a harmadikhoz — az említett alosztály ettől még nem tűnik el, és a „belső piac“ nem szorítkozik a fogyasztási cikkekre. Ezért amikor Sismondi azt mondja, hogy „ez a számítás meg-

cáfol . . . egy axiómát, amelyhez leginkább ragaszkodtak a politikai gazdaságtanban, nevezetesen azt, hogy a legszabadabb verseny kedvez a legjobban az ipar fejlődésének" (I. 407.), nem veszi észre, hogy „ez a számítás" őt magát is megcáfolja. Vitathatatlan tény, hogy a gépek bevezetése, azzal, hogy kiszorítja a munkásokat, ront a helyzetükön és vitathatatlan Sismondi érdeme, aki az elsők között mutatott rá erre. De ez egy cseppet sem változtat azon, hogy a felhalmozásról és a belső piacról szóló elmélete merő tévedésen alapul. Éppen Sismondi számítása mutatja ki szemléltetően azt a jelenséget, amelyet ő maga nemcsak tagadott, hanem egyenesen érvül használt fel a kapitalizmus ellen, amikor azt mondta, hogy a felhalmozásnak és a termelésnek összhangban kell lennie a fogyasztással, mert különben válság robban ki. A számítás éppen azt mutatja, hogy a felhalmozás és a termelés *túlszárnyalja* a fogyasztást, és hogy ez máskép nem is lehet, mert a felhalmozás főképpen a termelési eszközök számlájára történik, amelyek nem a „fogyasztást" szolgálják. Az, ami Sismondi előtt egyszerű hibának, ellentmondásnak látszott Ricardo tanításában — tudniillik, hogy felhalmozásra annyi kerül, amennyivel a termelés felülmúlja a jövedelmet —, az tényleg teljesen megfelel a valóságnak, a kapitalizmus lényegéhez tartozó ellentmondást fejez ki. Az, hogy a termelés felülmúlja a jövedelmet, *elengedhetetlenül szükséges* minden felhalmozás során, hiszen a felhalmozás új piacot nyit a *termelési eszközök számára, anélkül, hogy ennek megfelelően növelné a fogyasztási cikkek piacát, sőt, még ennek a piacnak csökkenése esetén is**. Továbbá, Sismondi elveti a szabadverseny előnyeiről szóló tanítást és ugyanakkor nem veszi észre, hogy az üres optimizmussal együtt azt a kétségbevonhatatlan igazságot is kiselejtezi, hogy a szabadverseny *fejleszti a társadalom termelőerőit*, ami megintcsak az ő számításából derül ki. (Ez tulajdonképpen csak más kifejezése ugyanannak a

* A fentebb idézett elemzésből önmagától következik, hogy ilyen eset is lehetséges, attól függően, hogy milyen arányban oszlik meg az új tőke állandó és változó része és milyen arányban terjed ki a változó tőke relatív részének csökkenése a régi termelésre.

ténynek, nevezetesen annak, hogy az iparnak egy külön alosztálya jön létre, amely termelési eszközöket állít elő és különösen gyorsan fejlődik.) A társadalom termelőerőinek ez a fejlődése a fogyasztás megfelelő fejlődése nélkül természetesen ellentmondás, de olyan ellentmondás, amely valóban megvan, amely magából a kapitalizmus lényegéből következik és amelyet nem intézhetünk el érzelgős frázisokkal.

Márpedig a romantikusok érzelgős frázisokkal intézik el. És hogy az olvasó ne gyanusíthasson bennünket azzal, hogy alaptalanul vádoljuk napjaink közgazdászait egy olyan „elavult" írónak a hibáival, mint Sismondi, egy „legújabb" írótól, Ny. —on úr könyvéből hozunk fel mutatóba egy példát. „Vázlatai"-nak 242. oldalán a kapitalizmusnak az orosz malomiparban tapasztalható fejlődéséről elmélkedik. A szerző utal arra, hogy nagy gőzmalmok létesültek, amelyek tökéletesített munkaeszközökkel vannak felszerelve (a hetvenes évek óta körülbelül 100 millió rubelt fordítottak a malmok átalakítására) és amelyekben a munka termelékenysége több mint kétszeresére emelkedett, s ezt a jelenséget így jellemzi: „a malomipar nem fejlődött, hanem csak összpontosult a nagyüzemekben"; majd ezt a jellemzést kiterjeszti *valamennyi* iparágra (243. old.) és azt a következtetést vonja le, hogy „kivétel nélkül minden esetben a dolgozók egész tömege felszabadul, nem talál foglalkozást" (243.), és hogy „a tőkés termelés a népi fogyasztás rovására fejlődött" (241.). Kérdezem az olvasót, különbözik-e valamiben is ez az érvelés Sismondi imént idézett érvelésétől? Ez a „legújabb" író két tényt állapit meg, mégpedig ugyanazokat a tényeket állapítja meg, amelyekkel Sismondi példájában is találkoztunk, és ugyanolyan érzelgős frázissal intézi el mind a két tényt. Először, példája azt mutatja, hogy a kapitalizmus fejlődése éppen a termelési eszközök számlájára történik. Ez azt jelenti, hogy a kapitalizmus fejleszti a társadalom termelőerőit. Másodszor, példája azt mutatja, hogy ez a fejlődés éppen azokon a sajátos ellentmondásokon keresztül megy végbe, amelyek hozzátartoznak a kapitalizmus lényegéhez: a termelés fejlődik (100 millió rubel beruházás — belső piac a nem az egyéni fogyasztásban

realizálódó termékek számára) a fogyasztás megfelelő növekedése nélkül (a nép táplálkozása rosszabbodik), vagyis ami végbemegy, az nem más, mint a termelést szolgáló termelés. És Ny. —on úr azt hiszi, hogy ez az életben meglevő ellentmondás eltűnik, ha ő éppoly naivul, mint az öreg Sismondi, ezt csupán a tan ellentmondásának, csupán „végzetes tévedésnek“ tünteti fel: „megfeledkeztünk a termelés céljáról“!! Mi lehet jellemzőbb az ilyen frázisnál: „nem fejlődött, hanem *csak* összpontosult“? Ny. —on úr nyilván ismer olyan kapitalizmust is, amelyben a fejlődés *máskép is végbemehet*, mint *összpontosulás* útján. Milyen kár, hogy nem ismertetett meg bennünket ezzel az „eredeti“, az egész őt megelőző politikai gazdaságtan előtt ismeretlen kapitalizmussal!

VI

A KÜLSŐ PIAC MINT AZ ÉRTÉKTÖBBLET REALIZÁLÁSA TERÉN FENNÁLLÓ „NEHÉZSÉG MEGOLDÁSA“

Sismondi következő hibája, amely a tőkés társadalom társadalmi jövedelméről és társadalmi össztermékéről szóló hibás elméletéből fakad — az a tanítása, hogy a termék, különösen pedig az értéktöbblet realizálása lehetetlen s ennek következtében feltétlenül külső piacra van szükség. Ami általában a termék realizálását illeti, a fentebb idézett elemzés tanusága szerint a „lehetetlenség“ egyetlen magyarázata az, hogy hibás módon figyelmen kívül hagyják az állandó tőkét és a termelési eszközöket. Mihelyt ezt a hibát kijavítjuk — a „lehetetlenség“ is eltűnik. De ugyanezt kell mondanunk magáról az értéktöbbletről is: ez az elemzés az értéktöbblet realizálását is megmagyarázza. Egyáltalán semmi észszerű érv sem szól amellett, hogy az értéktöbbletet, realizálása tekintetében, különválasszuk az össztermléktől. Sismondi (és narodnyikjaink) ellenkező állítása egyszerűen annak a következménye, hogy nem értik általában a realizálás alaptörvényeit, nem tudják a terméket az érték szerint három (nem pedig két) részre, az anyagi forma szerint pedig két fajtára (termelési eszközökre és fogyasztási cikkekre) felosztani. Az a tétel, amely szerint a tőkések nem fogyaszthatják el az értéktöbbletet,

nem egyéb mint elsekélyesített ismételgetése annak, amit Smith általában a realizálással kapcsolatban nem értett meg. Az értéktöbbletnek csak egy *része* testesít meg fogyasztási cikkeket; másik része viszont termelési eszközökben ölt testet (például a vasgyáros értéktöbblete). *Ennek az utóbbi* értéktöbbletnek az „elfogyasztása" úgy történik, hogy *a termelésre fordítják;* azok a tőkések viszont, akik termelési eszközök formájában állítják elő termékeiket, maguk nem az értéktöbbletet fogyasztják el, hanem a többi tőkéstől cserébe kapott *állandó tőkét*. Ezért a narodnyikoknak, amikor azt hajtogatják, hogy az értéktöbblet realizálása lehetetlen, ha logikusan gondolkodnak, ugyancsak annak elismerésére kellene kilyukadniok, hogy az állandó *tőke* realizálása is lehetetlen — és ilyenformán szerencsésen visszatérnének Ádámhoz... Természetesen az ilyen visszatérés a „politikai gazdaságtan atyjához" óriási haladás volna azoknál az íróknál, akik régi hibákat tálalnak elénk olyan igazságok örve alatt, amelyekre „saját eszükkel jöttek rá"...

Hát a külső piac? Vajjon nem tagadjuk-e, hogy a kapitalizmusnak külső piacra van szüksége? Ezt persze nem tagadjuk. Csakhogy a külső piac kérdésének *egyáltalán semmi köze sincs a realizálás kérdéséhez*, és az a kísérlet, hogy ezeket a kérdéseket összefüggésbe hozzák egymással, csak a kapitalizmus „feltartóztatására" irányuló romantikus óhajokat és a romantikusoknak a logikus gondolkodásra való képtelenségét jellemzi. Az az elmélet, amely megmagyarázta a realizálás kérdését, ezt egészen pontosan kimutatta. A romantikus azt mondja: a tőkések nem tudják elfogyasztani az értéktöbbletet és ezért külföldön kell azt elhelyezniök. Kérdezem, csak nem ingyen adják oda a tőkések termékeiket a külföldieknek, vagy csak nem hányják a tengerbe azokat? Eladják — tehát egyenértéket kapnak; kivisznek egyes termékeket — tehát más termékeket behoznak.. Ha a társadalmi össztermék realizálásáról beszélünk, ezzel máris kiküszöböljük a pénzforgalmat és csak a termékek termékekre való kicserélését tételezzük fel, mert a realizálás kérdésének lényege éppen az, hogy elemeznünk kell a társadalmi össztermék valamennyi részének érték szerinti és anyagi formában való *pótlását*.

Ezért a realizálással kezdeni a vizsgálódást és azzal végezni, hogy „a terméket eladják pénzért" — ugyanolyan nevetséges, mintha valaki arra a kérdésre, hogy miképpen realizálják a fogyasztási cikkekben testet öltött állandó tőkét, azt válaszolná: „eladják". Ez egyszerűen durva logikai baklövés: az emberek az egész társadalmi össztermék realizálásának kérdéséről letévednek az egyes vállalkozó álláspontjára, akit a „külföldinek való eladáson" kívül semmi más nem érdekel. Aki a külkereskedelmet, a kivitelt, összekeveri a realizálás kérdésével — az kitér a kérdés elől, csupán szélesebb területre *viszi át* a kérdést, de *a legkisebb mértékben sem magyarázza meg**. A realizálás kérdését jótányit sem viszi előre az, ha egy ország piaca helyett egy bizonyos országkomplexum piacait vesszük. Amikor a narodnyikok azt erősítgetik, hogy a külső piac „kiút abból a nehéz helyzetből"**, amelyet a kapitalizmus a termék realizálása terén önmagának támaszt, ezzel a frázissal csak azt a szomorú körülményt takargatják, hogy számukra a „külső piac" a „kiút abból a nehéz helyzetből", amelybe azért kerülnek, mert nem értik az elméletet... S ez még nem minden. Az az elmélet, amely a külső piacot az egész társadalmi össztermék realizálásának kérdésével hozza összefüggésbe, nemcsak ennek a realizálásnak a megnemértését mutatja, hanem még hozzá *az ebben a realizálásban rejlő ellentmondások teljesen felületes értelmezését* is tartalmazza. „A munkások elfogyasztják a munkabért, a tőkések ellenben nem képesek elfogyasztani az értéktöbbletet." Vegyék fontolóra ezt az „elméletet" a külső piac szempontjából. Honnan tudjuk, hogy a „munkások elfogyasztják a munkabért"? Milyen alapon hihetjük, hogy azok a termékek, amelyeket valamely adott ország

* Ez annyira világos, hogy még Sismondi is felismerte, hogy a realizálás elemzése során el kell tekintenünk a külkereskedelemtől. „Hogy ezeket a számításokat pontosabban követhessük — mondja Sismondi a termelés és a fogyasztás összhangjáról — és leegyszerűsítsük a kérdést, mindeddig teljesen eltekintettünk a külkereskedelemtől; egy elszigetelt nemzetet tételeztünk fel; maga az emberi társadalom is ilyen elszigetelt nemzet és mindaz, ami vonatkozik egy külkereskedelem nélküli nemzetre, ugyanúgy az egész emberi nemre is vonatkozik" (I. 115.).

** Ny. —on, 205. old.

tőkésosztálya a szóbanforgó ország munkásságának fogyasztására szán, *értéküket tekintve* valóban *egyenlőnek bizonyulnak a munkások munkabérével* és pótolják azt, hogy *ezeknek* a termékeknek tekintetében nem lesz szükség külső piacra? Egyáltalán semmi alapunk sincs arra, hogy ezt higgyük és valójában ez egyáltalán nem így van. Nemcsak az értéktöbbletet pótló termékek (vagy termékrészek), hanem a változó tőkét pótló termékek is, nemcsak a változó tőkét pótló termékek, hanem az állandó tőkét pótló termékek is (amiről megfeledkeznek „közgazdászaink", akik elfelejtették a rokonságukat... Ádámmal), nemcsak a fogyasztási cikkek formájában meglevő termékek, hanem a termelési eszközök formájában meglevő termékek is — egyaránt mind csak „nehézségek", állandó ingadozások közepette realizálódnak, amelyek a kapitalizmus fejlődése arányában egyre erősebbé válnak, őrült verseny közepette, amely *rákényszerít* minden vállalkozót arra, hogy a termelés határtalan kiterjesztésére törekedjék, hogy túllépje az adott állam határait és újabb piacok keresésére induljon azokban az országokban, amelyek még nem sodródtak be a tőkés áruforgalomba. Most eljutottunk ahhoz a kérdéshez is, hogy miért van szüksége a tőkés országnak külső piacra? Egyáltalán nem azért, mert a termék a tőkés rendben általában nem realizálható. Ez szamárság. Külső piacra azért van szükség, mert a tőkés termelés *lényegéhez hozzátartozik* a *határtalan* terjeszkedésre irányuló törekvés — ellentétben minden régebbi termelési móddal, amelyeket az obscsina, a latifundium, a törzs, a területi körzet vagy az állam határai korlátoztak. Míg a termelést valamennyi régebbi gazdasági rendszerben minden egyes esetben ugyanabban a formában és ugyanazon a fokon újították meg, amelyen azelőtt folyt, addig a tőkés rendben ez az ugyanabban a formaban való megújítás *lehetetlenné* válik, s a termelés törvényévé a *határtalan* terjeszkedés, az örökös előrehaladás lesz*.

Ilyenformán a realizálás különböző értelmezése (helyesebben, egyrészről megértése, másrészről, vagyis a

* Lásd *Зибер*. „Давид Рикардо и т. д." *(Ziber*, „David Ricardo stb."). Sztpétervár 1885. 466. old., jegyzet.

romantikusok részéről-pedig teljes megnemértése) a külső piac jelentőségét illetően két homlokegyenest ellentétes nézetre vezet. Egyesek (a romantikusok) szerint — a külső piac annak a „nehézségnek" a mutatója, amelyet a kapitalizmus *támaszt* a társadalmi fejlődésnek. Mások szerint ellenkezőleg, a külső piac azt mutatja, hogy a kapitalizmus *kiküszöböli* a társadalmi fejlődésnek azokat a nehézségeit, amelyeket a történelem támasztott a különféle közösségi, törzsi, területi és nemzeti válaszfalak formájában*.

Amint látják, csak a „szempontban" van különbség... Igen, „csak"! A kapitalizmusról ítéletet mondó romantikusok általában „csak" a „szempontban", „csak" abban különböznek más olyan emberektől, akik ítéletet mondanak róla, hogy az előbbiek a mult szempontjából ítélik meg, az utóbbiak viszont a jövő szempontjából, az előbbiek annak a rendnek a szempontjából, amelyet a kapitalizmus lerombol, az utóbbiak annak a rendnek a szempontjából, amelyet a kapitalizmus létrehoz**.

A külső piac helytelen értelmezése a romantikusoknál rendszerint azzal párosul, hogy az adott országban fellépő kapitalizmus nemzetközi helyzetének „sajátosságaira" mutatnak rá, arra, hogy lehetetlen piacot találnia stb.; mindezek az érvek arra irányulnak, hogy „eltérítsék" a tőkéseket a külső piac keresésétől. Egyébként, ha azt mondjuk, hogy „mutatnak rá", pontatlanul fejezzük ki magunkat, mert a romantikus ténylegesen nem elemzi az ország külkereskedelmét, az ország fokozatos fejlődését az újabb piacok révén, a gyarmatosítást stb. A romantikust egyáltalán nem érdekli a valóságos folyamat tanulmányozása és megmagyarázása; a romantikus beéri az *erkölcsprédikációval ez ellen a folyamat ellen*. Hogy az olvasó meggyőződhessék arról, hogy ez az erkölcsprédikáció a mai orosz romantikusoknál és a francia romantikusnál teljesen azonos, szemelvényeket közlünk az utóbbi érveléséből. Azt

---

* Lásd alább: „Rede über die Frage des Freihandels" *(Marx. „Beszéd a szabadkereskedelemről." — Szerk.)*

** Itt a kapitalizmusnak csak az értékeléséről, nempedig a megértéséről beszélek. Ebben az utóbbi tekintetben, mint láttuk, a romantikusok nem állnak a klasszikusok fölött.

már láttuk, hogyan ijesztgette Sismondi a tőkéseket azzal, hogy nem találnak piacot. De ő nemcsak ezt állította. Azt állította, hogy „a világpiac már eléggé el van látva" (II. 328.) s ezzel azt bizonygatta, hogy lehetetlen a kapitalizmus útján haladni és feltétlenül más utat kell választani... Az angol vállalkozóknak azt erősítgette, hogy a kapitalizmus nem lesz képes foglalkoztatni mindazokat a munkásokat, akiket a farmergazdaság a földművelésben felszabadít (I. 255—256.). „Vajjon látnák-e ennek valami hasznát azok, akiknek a földművelőket ilymódon feláldozzák? Hiszen ezek a földművelők az angol manufaktúrák legközvetlenebb és legbiztosabb fogyasztói. Ezek fogyasztásának megszünése végzetesebb csapást mérne az iparra, mint az egyik legnagyobb külföldi piac elvesztése" (I. 256.). Az angol farmereknek azt bizonygatta, hogy nem tudnak versenyezni a szegény lengyel paraszttal, akinek a gabona majdnem semmibe sem kerül (II. 257.), hogy az orosz gabona még szörnyűbb versenye fenyegeti őket a Feketetenger kikötőiből. Így kiáltott fel: „Az amerikaiak új elvet követtek: termelni a piac kérdésének mérlegelése nélkül (produire sans calculer le marché), lehetőleg minél többet termelni", s az eredmény — „az Egyesült Államok kereskedelmének az az ország egyik határától a másikig jellemző vonása, hogy a fogyasztás szükségleteihez viszonyítva mindenfajta áruból fölösleg mutatkozik... az állandó csődök azoknak a fölös bőségben levő kereskedelmi tőkéknek következményei, amelyeket nem lehet kicserélni jövedelem ellenében" (I. 455—456.). A derék Sismondi! Mit is mondana a mai Amerikáról, arról az Amerikáról, amely éppen a „belső piac" révén fejlődött oly óriási mértékben, amelynek a romantikusok elmélete szerint „szűkülnie" kellett volna!

VII

A VÁLSÁG

A harmadik hibás következtetés, amelyet Sismondi az Adam Smith-től átvett helytelen elméletből levon, a válságokról szóló tanítása. Sismondinak abból a nézetéből, hogy a felhalmozást (a termelés növekedését általában) a

fogyasztás határozza meg, továbbá a társadalmi össztermléknek helytelen magyarázatából (hogy ugyanis az össztermék egy része a munkások, egy része pedig a tőkések jövedelme) természetszerűleg és elkerülhetetlenül következett az a tan, amely szerint a válságokat a termelés és a fogyasztás közötti aránytalanság idézi elő. Ez volt az az elmélet, amelyhez Sismondi betű szerint tartotta magát. Ezt az elméletet Rodbertus is átvette, de valamelyest másképpen fogalmazta meg: a válságokat azzal magyarázta, hogy a termelés növekedése esetén a munkások részesedése a jövedelemben csökken, és a társadalmi össztermléket A. Smith-hez hasonlóan ő is helytelenül munkabérre és „járadékra" osztotta fel (az ő szóhasználata szerint a „járadék" az értéktöbblet, vagyis a haszon és a földjáradék együttesen véve). A tőkés társadalomban végbemenő felhalmozásnak* és a termék realizálásának tudományos elemzése megingatta ennek az elméletnek minden alapját, és arra is rámutatott, hogy éppen a válságokat megelőző időszakokban emelkedik a munkások fogyasztása, hogy az elégtelen fogyasztás (amely állítólag a válságokat magyarázza) a legkülönbözőbb gazdasági rendszerekben megvolt, ezzel szemben a válságok csak egy rendszernek, a tőkés rendszernek megkülönböztető ismertető jelei. Ez az elmélet a válságokat egy másik ellentmondással magyarázza, nevezetesen a termelés (a kapitalizmus által társadalmasított termelés) társadalmi jellege és az elsajátítás magánjellege, egyéni módja közötti ellentmondással. Azt hinné az ember, hogy ezeknek az elméleteknek mélyreható különbözősége önmagában is világos, de kénytelenek vagyunk részletesebben kitérni rá, mert Sismondi orosz követői arra törekednek, hogy *elmossák* ezt a különbséget és összekúszálják a dolgot. A válságoknak az a két elmélete, amelyekről beszélünk, teljesen eltérően magya-

* A. Smith-nél és a későbbi közgazdászoknál az „egyes tőke felhalmozásának" hibás értelmezése azzal a tannal függ össze, amely szerint a tőkés gazdaságban az össztermék két részből áll. Nevezetesen azt tanították, hogy a haszon felhalmozott részét teljes egészében munkabérre fordítják, holott valójában 1. állandó tőkére és 2. munkabérre adják ki. Sismondi a klasszikusoknak ezt a hibáját is megismétli.

rázza a válságokat. Az első elmélet a termelés és a munkásosztály fogyasztása közötti ellentmondással magyarázza, a második — a termelés társadalmi jellege és az elsajátítás magánjellege közötti ellentmondással. Következésképpen, az első a jelenség okát a termelésen *kívül* látja (innen erednek például Sismondinak azok a klasszikusok ellen intézett általános kirohanásai, hogy figyelmen kívül hagyják a fogyasztást és csak a termeléssel foglalkoznak); a második — éppen a termelés feltételeiben. Rövidebben, az első az elégtelen fogyasztással (Unterkonsumption), a második a termelés fejetlenségével magyarázza a válságokat. Ilyenformán, bár mind a két elmélet magának a gazdasági rendnek *ellentmondásaival* magyarázza a válságokat, teljesen eltérnek ennek az ellentmondásnak megjelölése tekintetében. De kérdezzük: tagadja-e a második elmélet a termelés és a fogyasztás közötti ellentmondás tényét, az elégtelen fogyasztás tényét? *Természetesen — nem tagadja.* Teljesen elismeri ezt a tényt, de kellő, alárendelt helyet jelöl ki számára, mint olyan tény számára, amely az egész tőkés termelésnek csak egyik alosztályára vonatkozik. Azt tanítja, hogy ez a tény nem magyarázhatja meg a válságokat, ezeket ugyanis a jelenlegi gazdasági rendszer más, mélyebb, alapvető ellentmondása, nevezetesen a termelés társadalmi jellege és az elsajátítás magánjellege közötti ellentmondás idézi elő. Mit szóljunk hát azokról az emberekről, akik alapjában véve az első elmélethez tartják magukat, de mentegetőzésképpen arra hivatkoznak, hogy a második elmélet képviselői megállapítják a termelés és a fogyasztás közötti ellentmondást? Ezek az emberek nyilvánvalóan *nem vették fontolóra*, hogy mi a két elmélet különbségének alapja és nem értették meg kellően a második elméletet. Ezek közé az emberek közé tartozik például Ny.—on úr (nem is beszélve V. V. úrról). Arra, hogy ők Sismondi követői közé tartoznak, irodalmunkban már rámutatott Tugan-Baranovszkij úr („Промышленные кризисы“*, 477. old., aki Ny. —on urat illetően a furcsán ható „úgy látszik“ fenntartással élt). Mindamellett Ny. —on úr, amikor a „belső piac szűküléséről“ és a „nép fogyasztó-

* „Az ipari válságok“. — *Ford.*

képességének csökkenéséről" beszél (ezek nézeteinek sarkalatos pontjai), a második elmélet képviselőire hivatkozik, akik *megállapítják* a termelés és a fogyasztás közötti ellentmondás tényét, az elégtelen fogyasztás tényét. Az ilyen hivatkozások nyilván csak azt bizonyítják, hogy ez a szerző ért a nem helyénvaló idézéshez, ami ránézve általában jellemző. Például azok az olvasók, akik ismerik „Vázlatait", természetesen valamennyien emlékeznek arra az „idézetére", hogy „a munkások mint az áru vásárlói fontosak a piac számára, de a tőkés társadalom arra törekszik, hogy mint saját árujuk, a munkaerő eladóit minimális árral korlátozza őket" („Vázlatok", 178. old.), emlékeznek arra is, hogy Ny. —on úr ebből akarja levezetni mind a „belső piac szűkülését" (ib. a 203. és más old.), mind a válságokat (a 298. és más old.). De szerzőnk, amikor ezt idézi (ami, mint már megmagyaráztuk, semmit sem bizonyít), még *el is hagyja* annak a jegyzetnek a végét, amelyet idéz. Ez az idézet a „Tőke" 2. kötetének *kéziratában* a II. szakaszhoz fűzött *széljegyzet* volt. A széljegyzet célja az volt, hogy „később alaposabban kifejtsék" és a kézirat kiadója lábjegyzetbe tette. *Az idézett szavak után a széljegyzetben azt olvassuk: „Mindez azonban csak a következő szakaszra vonatkozik"** — vagyis a harmadik szakaszra. És ugyan melyik ez a harmadik szakasz? Ez éppen az a szakasz, amely A. Smith a társadalmi össztermék két részéről szóló elméletének bírálatát (a Sismondival kapcsolatos fentebb idézett kijelentéssel együtt), továbbá „a társadalmi össztőke újratermelésének és forgásának", vagyis a termék realizálásának elemzését tartalmazza. Ilyenformán szerzőnk, Sismondit szajkózó nézeteinek alátámasztására, egy olyan széljegyzetet idéz, amely „csak arra a szakaszra" vonatkozik, ahol Sismondi felfogásának cáfolata található: „csak arra a szakaszra", amely azt mutatja ki, hogy a tőkések *képesek* realizálni az értéktöbbletet és hogy a külkereskedelem bevonása a realizálás elemzésébe ostobaság...

A másik kísérletet arra, hogy a két elmélet közötti

* „Das Kapital", 2. Band, S. 304 („A tőke". 2. köt. 304. old.[48] — *Szerk.)*. Orosz ford. 232. old. A mi kiemelésünk.

különbséget elmossák és a régi romantikus limlomot a legújabb elméletekre hivatkozva megvédelmezzék, Efruszi cikkében találjuk. Efruszi idézi Sismondi válságelméletét és rámutat annak helytelenségére („Russzkoje Bogatsztvo“ 7. sz. 162. old.). Amit mond, az rendkívül zavaros és ellentmondásos. Egyrészt megismétli az ellenkező elmélet érveit és azt mondja, hogy a közvetlen fogyasztási cikkekkel a nemzeti kereslet nem merül ki. Másrészt azt állítja, hogy Sismondi, amikor a válságokat magyarázza, „csak egyre mutat rá abból a sok körülményből, amely megnehezíti a nemzeti termelésnek a lakosság kereslete és vásárlóképessége szerinti elosztását“. Eszerint az olvasóval azt akarják elhitetni, hogy a válságok magyarázata éppen az „elosztásban“ rejlik és hogy Sismondi hibája mindössze annyi, hogy nem mutat rá hiánytalanul azokra az okokra, amelyek ezt az elosztást megnehezítik! De nem ez a fődolog... „Sismondi — mondja Efruszi — nem állt meg a fentebb idézett magyarázatnál. Már a «Nouv. Princ.» első kiadásában találunk egy igen tanulságos fejezetet, amelynek címe: «De la connaissance du marché»*. Sismondi ebben a fejezetben olyan világosan tárja fel a termelés és a fogyasztás közötti (jól jegyezzék meg!) egyensúly felborulásának fő okait, ahogy az ebben a kérdésben csak kevés közgazdásznál tapasztalható“ (u. ott). És Efruszi, miután olyan idézetekkel hozakodott elő, amelyek szerint a gyáros nem ismerheti a piacot, azt mondja: „Majdnem ugyanezt mondja Engels is“ (163. old.) — majd egy idézet következik, amelyben arról van szó, hogy a gyáros nem ismerheti a keresletet. Efruszi azután további idézeteket sorakoztat fel „a termelés és a fogyasztás közötti egyensúly megteremtésének más akadályaival“ (164. old.) kapcsolatban és azt bizonygatja, hogy „ezekben a válságoknak ugyanazt a magyarázatát találjuk, amely egyre inkább uralkodóvá válik“! Sőt: Efruszi úgy véli, hogy „a nemzetgazdasági válságok okainak kérdésében teljes joggal tekinthetünk Sismondira úgy, mint azoknak a nézeteknek az ősapjára, amelyeket később következetesebben és világosabban fejtenek ki“ (168. old.).

* — „A piac ismeretéről“. — *Szerk.*

De Efruszi mindezzel csak azt árulja el, hogy egyáltalán nem érti a kérdést! Mi voltaképpen a válság? — Túltermelés, olyan áruk termelése, amelyeket nem lehet realizálni, amelyekre nincs kereslet. Ha az árukra nincs kereslet, az azt jelenti, hogy az árukat termelő gyáros nem ismerte a keresletet. Most pedig megkérdezzük: vajjon ha rámutattunk a válságok lehetőségének erre a feltételére, azt jelenti ez, hogy már meg is magyaráztuk a válságokat? Vagy talán Efruszi nem értette meg, hogy különbség van a lehetőségre való utalás és a jelenség szükségszerűségének megmagyarázása között? Sismondi azt mondja: a válságok lehetségesek, mert hiszen a gyáros nem ismeri a keresletet; a válságok szükségszerűek, mert hiszen a tőkés termelésben nem lehet egyensúly a termelés és a fogyasztás között (vagyis a termék nem realizálható). Engels azt mondja: a válságok lehetségesek, mert hiszen a gyáros nem ismeri a keresletet; a válságok egyáltalán nem azért szükségszerűek, mert a termék általában nem realizálható. Ez nem igaz: a termék realizálható. A válságok azért szükségszerűek, mert a termelés kollektív jellege ellentmondásba kerül az elsajátítás magánjellegével. És még akad olyan közgazdász, aki azt állítja, hogy Engels „majdnem ugyanazt" mondja; hogy Sismondi „ugyanúgy magyarázza a válságokat"! „Ezért csodálkozom — írja Efruszi —, hogy Tugan-Baranovszkij úr . . . szem elől tévesztette azt, ami Sismondi tanában a legfontosabb és legbecsesebb" (168. old.). De Tugan-Baranovszkij úr semmit sem tévesztett szem elől*. Ellenkezőleg, a lehető legpontosabban rámutatott arra az alapvető ellentmondásra, amelyre az új elmélet az egész kérdést visszavezeti (a 455. és más old.) és tisztázta Sismondi jelentőségét, aki előbb mutatott rá a válságokban megnyilvánuló ellentmondásra, de nem tudta azt helyesen megmagyarázni (457. old.: Sismondi Engels előtt mutatott rá arra, hogy a válságok a gazdaság jelenlegi szervezetéből következnek; 491. old.: Sismondi kifejtette

* „A kapitalizmus fejlődésé"-ben (16. és 19. old.) (lásd *Lenin Művei*. III. köt. I. fej. VI. §[48a] — *Szerk.)* már kimutattam Tugan-Baranovszkij úrnak azokat a pontatlanságait és hibáit, amelyek később odáig juttatták, hogy teljesen átállt a burzsoá közgazdászok táborába. (A szerző megjegyzése az 1908-as kiadáshoz. — *Szerk.)*

a válságok lehetőségének feltételeit, de „nem minden lehetőség válik valósággá"). Efruszi viszont ebben egyáltalán nem tudott eligazodni és miután mindent egy halomba dobott, még „csodálkozik", hogy összevisszaság lett belőle! „Igaz — mondja a „Russzkoje Bogatsztvo" közgazdásza —, hogy Sismondinál nem találjuk meg azokat a kifejezéseket, amelyek ma már általános polgárjogot nyertek, mint például «termelési anarchia», a «termelés tervszerűtlensége (Planlosigkeit)», de az e kifejezések mögött rejlő lényeget egészen világosan megmutatta" (168. old.). Milyen könnyedén újítja fel a legújabb romantikus a régi szép idők romantikusát! A kérdés nyitja — a szavakban mutatkozó különbség! Valójában a kérdés nyitja az, hogy Efruszi nem érti azokat a szavakat, amelyeket ismételget. „Termelési anarchia", a „termelés tervszerűtlensége" — miről tanúskodnak ezek a kifejezések? A termelés társadalmi jellege és az elsajátítás magánjellege közötti ellentmondásról. És kérdezünk mindenkit, aki jártas a szóbanforgó közgazdasági irodalomban: vajjon elismerte-e Sismondi vagy Rodbertus ezt az ellentmondást? Vajjon ebből az ellentmondásból vezették-e le a válságokat? Nem, nem ebből vezették le és nem is vezethették le ebből, mert *egyáltalán nem értette meg egyikük sem ezt az ellentmondást.* Maga az a gondolat, hogy a kapitalizmus bírálatát nem alapozhatjuk az általános jólétről* vagy az „önmagára utalt forgalom"** helytelenségéről szóló frázisokra, hanem feltétlenül a termelési viszonyok fejlődésének jellegére kell alapozni — ez a gondolat teljesen távol állt tőlük.

Teljesen megértjük, miért követnek el orosz romantikusaink mindent azért, hogy elmossák a két említett

* V. ö. Sismondi, idézett hely, I, 8.

** Rodbertus. Mellesleg megjegyezzük, hogy Bernstein, aki általában felújította a polgári közgazdaságtan előítéleteit, ezt a kérdést is összezavarta, amikor azt állította, hogy Marx válságelmélete nem nagyon különbözik a Rodbertusétól („Die Voraussetzungen etc." Stuttg. 1899. S. 67) *(E. Bernstein.* „A szocializmus előfeltételei és a szociáldemokrácia feladatai." Stuttgart 1899. 67. old. — *Szerk.)* és hogy Marx ellentmondásba kerül önmagával, amikor a válságok végső okát a tömegek fogyasztásának korlátozottságában látja. (A szerző megjegyzése az 1908-as kiadáshoz. — *Szerk.)*

válságelmélet közötti különbséget. Azért teszik ezt, mert az említett elméletekkel a legközvetlenebbül, a legszorosabban összefügg a kapitalizmus elvileg különböző megítélése. Valóban, ha a válságokat azzal magyarázzuk, hogy a termékek nem realizálhatók, ha a termelés és a fogyasztás közötti ellentmondással magyarázzuk, ezzel oda lyukadunk ki, hogy tagadjuk annak az útnak reális és helyes voltát, amelyen a kapitalizmus halad, „rossz" útnak minősítjük azt és „más utakat" kezdünk keresni. Ha a válságokat ebből az ellentmondásból vezetjük le, azt kell hinnünk, hogy minél tovább fejlődik ez az ellentmondás, *annál nehezebb* annak megoldása. És láttuk, milyen roppant naivitással adott kifejezést Sismondi éppen ennek a véleménynek, amikor azt mondta, hogy ha a tőke lassan halmozódik fel, azt még csak el lehet viselni, de ha gyorsan, az elviselhetetlenné válik. — Ezzel szemben, ha a válságokat a termelés társadalmi jellege és az elsajátítás magánjellege közötti ellentmondással magyarázzuk, ezzel elismerjük a kapitalista út reális és haladó voltát s elvetjük a „más utak" keresését, mint esztelen romanticizmust. Ezzel elismerjük, hogy minél tovább fejlődik ez az ellentmondás, *annál könnyebb* a megoldása és hogy a megoldás éppen az adott rend fejlődésében rejlik.

Amint látja az olvasó, itt is a „szempontok" különbségéről van szó . . .

Egészen természetes, hogy romantikusaink keresik-kutatják nézeteik elméleti igazolását. Egészen természetes, hogy ez a keresgélés ahhoz az ócska limlomhoz juttatja el őket, amit Nyugat-Európa már régesrégen kiselejtezett. Egészen természetes, hogy mivel érzik ezt, megpróbálják felújítani az egész limlomot, amikor is hol nyiltan szépítgetik a nyugateurópai romantikusokat, hol meg nem helyénvaló és kiforgatott idézetek zászlaja alatt becsempészik a romanticizmust. De szörnyen tévednek, ha azt hiszik, hogy az efféle csempészetet nem fogják leleplezni.

Amikor ezzel befejezzük Sismondi *alapvető* elméleti tanának és az abból levont legfőbb elméleti következtetéseinek ismertetését, egészen röviden hozzá kell még tennünk valamit, ami megintcsak Efruszira vonatkozik.

Efruszi, Sismondiról szóló másik cikkében (az első folytatásban) azt mondja: „Még érdekesebbek (a tőkejövedelemről szóló tanításnál) Sismondinak a jövedelmek különböző fajtáira vonatkozó nézetei" („Russzkoje Bogatsztvo" 8. sz. 42. old.). Sismondi, úgymond, akárcsak Rodbertus, két részre osztja a nemzeti jövedelmet: „az egyik rész a föld és a munkaeszközök tulajdonosainak, a másik — a munka képviselőinek jut" (u. o.). Ez után idézetek következnek, amelyekben Sismondi azt mondja, hogy nemcsak a nemzeti jövedelem, hanem az egész termék is így oszlik meg: „Az évi termelés, vagyis a nép által egy év folyamán végzett munka eredménye ugyancsak két részből tevődik össze" stb. („N. Princ". I., 105., a „Russzkoje Bogatsztvo"-ban. 8. sz. 43. old.). „Az idézett helyek — mondja közgazdászunk összefoglalásul — világosan bizonyítják, hogy Sismondi teljesen magáévá tette (!) a nemzeti jövedelemnek azt az osztályozását, amely a legújabb közgazdászoknál olyan fontos szerepet tölt be, nevezetesen, amely a nemzeti jövedelmet munkán alapuló jövedelemre és munkanélküli jövedelemre — arbeitsloses Einkommen-re — osztja fel. Habár általában véve Sismondinak a jövedelem kérdésével kapcsolatos nézetei nem mindig világosak és határozottak, mégis mindig felfedezhető bennük a magángazdasági és nemzetgazdasági jövedelem közötti különbség tudata" (43. old.).

Az idézett hely — mondjuk mi erre — világosan bizonyítja, hogy Efruszi maradéktalanul magáévá tette a német tankönyvek bölcseségét, de ennek ellenére (vagy talán éppen ezért) egyáltalán nem vette észre, hogy milyen elméleti nehézségeket támaszt — az egyéni jövedelem kérdésétől eltérően — a nemzeti jövedelem kérdése. Efruszi nagyon elővigyázatlanul fejezi ki magát. Láttuk, hogy cikke első felében egy bizonyos iskola teoretikusait nevezi „legújabb közgazdászoknak". Az olvasó joggal gondolhatja, hogy ezúttal is róluk van szó. Valójában a szerző itt ezen valami egészen mást ért. Itt már a német katedra-szocialisták szerepelnek úgy, mint legújabb közgazdászok. Sismondi védelme arra lyukad ki, hogy a szerző összeboronálja Sismondi elméletét a katedra-szocialisták tanításával. No és miben foglalható össze Efruszi e „legújabb"

tekintélyeinek tanítása? — Abban, hogy a nemzeti jövedelem két részre oszlik.

Igen ám, csakhogy ez Adam Smith tanítása, s egyáltalán nem a „legújabb közgazdászoké"! Amikor A. Smith a jövedelmet munkabérre, haszonra és járadékra osztotta fel („A nemzeti vagyonosság", I. könyv, VI. fej.; II. könyv, II. fej.), az elsővel szembeállította a két utóbbit, mint munkanélküli jövedelmet, mindkettőt a munkából való levonásnak nevezte (I. könyv, VIII. fejezet) és elutasította azt a véleményt, hogy a haszon egy különleges fajta munkáért járó munkabér (I. könyv, VI. fej.). Sismondi is, Rodbertus is, a „legújabb" német tankönyvírók is egyszerűen Smith e tanítását szajkózzák. Csupán az a különbség közöttük, hogy A. Smith tudatában volt annak, hogy nem sikerül teljesen elkülönítenie a nemzeti jövedelmet a nemzeti összterméktől; tudatában volt annak, hogy ellentmondásba kerül, ha az utóbbiból kirekeszti (mint manapság mondanánk) az állandó tőkét, amit az egyes termékbe beszámított. A „legújabb" közgazdászok viszont, amikor megismételték A. Smith hibáját, csupán dagályosabb formát adtak tanításának („a nemzeti jövedelem osztályozása") és nincsenek többé tudatában annak az ellentmondásnak, amely előtt A. Smith megtorpant. Meglehet, hogy ezek tudós, de semmi esetre sem tudományos módszerek.

VIII

TŐKÉS JÁRADÉK ÉS TŐKÉS TÚLNÉPESEDÉS

Folytatjuk Sismondi elméleti nézeteinek áttekintését. Legfőbb nézeteit, azokat, amelyek őt valamennyi többi közgazdásztól megkülönböztetik, már megvizsgáltuk. További nézetei vagy nem töltenek be olyan fontos szerepet tanításának egészében, vagy csak az előbbi nézetekből fakadó következtetések.

Megjegyezzük, hogy Sismondi, akárcsak Rodbertus, nem értett egyet Ricardo járadékelméletével. Anélkül, hogy kifejtette volna saját elméletét, gyengénél is gyengébb elgondolásokkal igyekezett Ricardo tanítását megingatni. Így tisztára kisparaszti ideológusként lép fel;

nem annyira Ricardót cáfolja, mint inkább általában az ellen foglal állást, hogy az árugazdaság és a kapitalizmus kategóriáit átvigyék a földművelésre. Ez az álláspont mindkét tekintetben a legnagyobb mértékben jellemző a romantikusra. A 3. könyv XIII. fejezetében* „Ricardo úr földjáradékelméletével“ foglalkozik. Sismondi azon nyomban kijelenti, hogy Ricardo tanítása szöges ellentétben van Ricardo saját elméletével és ilyen ellenvetéseket hoz fel: a haszon általános színvonala (amelyre Ricardo elmélete épül) sohasem állapítható meg, szó sincs arról, hogy a tőkét szabadon lehet áthelyezni a földművelésbe. A földművelésben a termék belső értékét (la valeur intrinsèque) kell vizsgálni, amely független a piac ingadozásaitól s amely a „tiszta terméket“ (produit net), a „természet munkáját“ szolgáltatja a tulajdonosnak (I. 306.). „A természet munkája erő, a föld tiszta termékének forrása, annak belső értékét tekintve“ (intrinsèquement) (I. 310.). „Mi a járadékot (le fermage), vagy helyesebben a tiszta terméket úgy tekintettük, mint ami közvetlenül a földből ered a tulajdonos előnyére; nem vesz el semmit, sem a farmertől, sem a fogyasztótól“ (I. 312.). És a régi fiziokrata előítéletek szajkózását a következő tanulsággal fejezi be: „A politikai gazdaságtanban általában óvakodnunk (se défier) kell az abszolút tételektől és az absztrakcióktól“ (I. 312.)! Az ilyen „elméleten“ még csak boncolgatni sincs mit, mert hiszen a „természet munkája“ ellen

* Már maga a fejtegetés rendszere is jellemző: a 3. könyv a „területi vagyonról“ (richesse territoriale), a földvagyonról, vagyis a földművelésről szól. A következő, a 4. könyv a „kereskedelmi vagyonról“ (de la richesse commerciale) — az iparról és a kereskedelemről. Mintha a föld terméke és maga a föld nem vált volna ugyancsak áruvá a kapitalizmus uralma alatt! Ezért e között a két könyv között nincs is összhang. Az ipart csak a korabeli tőkés ipar formájában tárgyalja. A földművelést pedig úgy írja le, hogy tarka összevisszaságban felsorolja a legkülönfélébb földművelési rendszereket, mint a patriarchális, a rabszolga, a feles, a roboton alapuló, a szolgáltatással egybekapcsolt, a farmer és az emphyteutikus (örökhaszonbérleti) földművelést. Az eredmény a legteljesebb zűrzavar: a szerző sem a földművelés történetét nem ismerteti, mert ezek a „rendszerek“ nem függenek össze egymással, sem a tőkés gazdaság földművelését nem elemzi, bár ez az utóbbi művének igazi tárgya s bár az iparról csak annak tőkés formájában beszél.

Ricardónak egy egyszerű kis megjegyzése is több mint elegendő*. Ez egyszerűen az elemzés elutasítása és Ricardóhoz képest óriási lépés hátrafelé. Itt is egészen szemléltetően mutatkozik meg Sismondi romanticizmusa, aki siet elítélni az adott folyamatot, de fél hozzálátni elemzéséhez. Hangsúlyozzuk, hogy Sismondi éppenséggel nem tagadja azt a tényt, hogy Angliában a földművelés tőkés alapon fejlődik, hogy a parasztok helyét farmerek és napszámosok foglalják el, hogy a kontinensen ugyanebben az irányban fejlődnek a dolgok. Ő egyszerűen hátat fordít ezeknek a tényeknek (amelyeket köteles lett volna megvizsgálni, ha már a tőkés gazdaságról beszélt) és többre tartja a szentimentális csevegést arról, hogy a patriarchális földművelési rendszer megfelelőbb. Pontosan ezt teszik a mi narodnyikjaink is: még csak meg sem próbálta egyikük sem tagadni azt a tényt, hogy az árugazdaság behatol a földművelésbe, hogy ennek szükségképpen radikális változást kell előidéznie a földművelés társadalmi jellegében, ugyanakkor azonban — bár a tőkés gazdaságról beszélnek — egyikük sem veti fel a piacra termelő földművelés fejlődésének kérdését, mivel előbbrevalónak tartják a „népi termelésre" vonatkozó bölcs mondásokkal intézni el a kérdést. Mivel itt egyelőre Sismondi elméleti gazdaságtanának taglalására szorítkozunk, ennek a „patriarchális földművelés"-nek részletesebb ismertetését későbbre hagyjuk.

A másik elméleti pont, amely körül Sismondi fejtegetése forog, a népesedésről szóló tan. Nézzük meg, milyen álláspontra helyezkedik Sismondi Malthus elmélete és a kapitalizmus által létrehozott fölös népesség tekintetében.

Efruszi azt erősítgeti, hogy Sismondi csak abban ért egyet Malthussal, hogy a népesség rendkívül gyorsan

---

* *Ricardo* Művei. Ziber ford. 35. old.: „Vajjon a textiliparban semmit sem tesz az emberért a természet? Vajjon a szél és a víz erejének, amely gépeinket hajtja és elősegíti a tengeri hajózást, nincs jelentősége? A légköri nyomás és a gőz feszítőereje, amellyel a legcsodálatosabb gépeket hozzuk mozgásba — vajjon ezek nem a természet ajándékai? Nem is említve a hő hatását, amely lágyítja és olvasztja a fémeket, továbbá a levegő szerepét a festés és az erjedés során, nincs egyetlen olyan iparág sem, amelyben a természet gazdag és bőséges segítséget ne nyujtana az embernek."

szaporodhat és ez rendkívüli szenvedések forrása. „A továbbiakban a legteljesebb mértékben ellenlábasai egymásnak. Sismondi a népesedés kérdését társadalmi és történeti alapon veti fel" („Russzkoje Bogatsztvo" 7. sz. 148. old.). Efruszi ebben a megállapításában is teljesen elpalástolja Sismondi jellegzetes szempontját (nevezetesen a kispolgári szempontot) és romanticizmusát.

Mit jelent az, hogy valaki „a népesedés kérdését társadalmi és történeti alapon veti fel"? Azt jelenti, hogy külön-külön vizsgálja minden egyes történelmi gazdasági rendszer népesedési törvényét és tanulmányozza az adott rendszerrel való összefüggését és kölcsönös viszonyát. Milyen rendszert tanulmányozott Sismondi? A tőkés rendszert. Szóval a „Russzkoje Bogatsztvo" munkatársa feltételezi, hogy Sismondi tanulmányozta a kapitalizmus népesedési törvényét. Ez az állítás részben megfelel az igazságnak, de csak *részben*. Mivel pedig Efruszi nem is gondol annak taglalására, hogy milyen hiányosságok mutatkoztak Sismondinál a népesedéssel kapcsolatos vizsgálódásai során, és mivel Efruszi azt állítja, hogy „Sismondi itt a legkiválóbb legújabb közgazdászok elődje"* (148. old.) — az eredmény az, hogy pontosan ugyanúgy szépítgeti a kispolgári romantikust, mint a válságok és a nemzeti jövedelem kérdésében. Miben hasonlított Sismondi tanítása az e kérdésekkel kapcsolatos új elmélethez? Abban, hogy Sismondi rámutatott a tőkés felhalmozásban rejlő ellentmondásra. Ezt a hasonlóságot Efruszi megemlítette. Miben különbözött Sismondi az új elmélettől? Először is abban, hogy jótányit sem vitte előre ezeknek az ellentmondásoknak tudományos elemzését, sőt, egyes vonatkozásokban visszafelé tett egy lépést a klasszikusokhoz képest; másodszor abban, hogy elemzésre való képtelenségét (részben pedig az elemzéstől való vonakodását) azzal a kispolgári erkölcsprédikációval leplezte, hogy a nemzeti jövedelmet feltétlenül a kiadással, a termelést

* Egyébként előrebocsátjuk, hogy nem tudhatjuk egészen biztosan, ki szerepel itt Efruszinál „legkiválóbb legújabb közgazdászként"; a romanticizmustól feltétlenül távol álló ismert iskola képviselője-e, vagypedig a legvastagabb Handbuch szerzője?

a fogyasztással stb. együtt kell elképzelni. Ezt a különbséget Efruszi a szóbanforgó pontokkal kapcsolatban sehol *nem említette meg* és így teljesen helytelen színben tüntette fel Sismondi igazi jelentőségét és a legújabb elmélethez való viszonyát. Ugyanezt látjuk ebben a kérdésben is. Sismondi itt is csak abban hasonlít a legújabb elméletre, hogy *rámutat az ellentmondásra*. A különbség itt is az, hogy hiányzik a tudományos elemzés és helyette kispolgári erkölcsprédikációt kapunk. Megmagyarázzuk, miről van szó.

A tőkés gépi ipar fejlődése a mult század végétől fölös népesség kialakulását vonta maga után, s a politikai gazdaságtan előtt az a feladat merült fel, hogy megmagyarázza ezt a jelenséget. Malthus, mint tudjuk, kísérletet tett arra, hogy természettörténeti okokkal magyarázza meg, ugyanakkor azonban kereken tagadta, hogy ez a jelenség a közgazdaság ismert, történelmileg meghatározott rendjéből ered és teljesen szemet húnyt a mögötte rejlő ellentmondások fölött. Sismondi rámutatott ezekre az ellentmondásokra és arra, hogy a népességet a gépek szorítják ki. Ez vitathatatlan érdeme, mert akkoriban amikor ő írt, az efféle állítás még újdonságszámba ment. De nézzük meg, milyen álláspontra helyezkedett ezzel a ténnyel szemben.

A 7. könyvben („A népességről") a 7. fejezet külön foglalkozik a „gépek feltalálása következtében fölöslegessé vált népességgel". Sismondi megállapítja, hogy „a gépek kiszorítják az embereket" (II. köt. VII. könyv, 315. old.) és azonnal felveti a kérdést, hogy vajjon a gépek feltalálása előny-e a nemzetre nézve, vagypedig szerencsétlenség? Világos, hogy ennek a kérdésnek olyan „megoldása", amely általában minden országra és minden korra, nem pedig csak a tőkés rendre vonatkozik, nem egyéb tartalmatlan közhelynél: előny, ha a „fogyasztási cikkek kereslete felülmúlja a népesség kezében levő termelési eszközöket" (les moyens de produire de la population) (II. 317.), és szerencsétlenség — „ha a termelés teljesen kielégíti a fogyasztást". Másszóval, az ellentmondás megállapítása Sismondinál csak ürügy arra, hogy holmi elvont társadalomról elmélkedjék, amelyben már nincs semilyen ellentmondás és amelyre alkalmazható a beosztással élő

paraszt erkölcse! Sismondi nem is próbálja elemezni ezt az ellentmondást, nem is próbálja megvizsgálni, hogyan alakul ki, mire vezet stb. az adott tőkés társadalomban. Nem, ez az ellentmondás az ő szemében csak arra jó, hogy anyagot szolgáltasson az ilyen ellentmondáson való erkölcsi felháborodáshoz. A fejezet egész további tartalma egyáltalán semmit sem nyujt a szóbanforgó elméleti kérdéssel kapcsolatban, zúgolódásban, panaszkodásban és jámbor óhajokban merül ki az egész. A kiszorított munkások fogyasztók voltak ... szűkül a belső piac ... ami a külső piacot illeti, a világ már eléggé el van látva ... a parasztok tisztességes jómódja jobban biztosítaná az elhelyezést ... nincs megdöbbentőbb, elriasztóbb példa, mint Anglia, amelynek nyomában a kontinens országai haladnak — ilyen bölcs mondásokat találunk Sismondinál, a jelenség elemzése helyett! Pontosan olyan álláspontra helyezkedik ennek a problémának tekintetében, mint a mi narodnyikjaink. A narodnyikok ugyancsak beérik azzal, hogy megállapítják a népességfölösleg tényét és ezt a tényt csak arra használják fel, hogy zúgolódjanak és panaszkodjanak a kapitalizmus miatt (vesd össze Ny. —on, V. V. stb.). Ahogy Sismondi még csak elemezni sem próbálja, hogy milyen összefüggésben van a tőkés termelés követelményeivel ez a fölös népesség, ugyanúgy a narodnyikok soha még csak fel sem tettek maguknak efféle kérdést.

Hogy az efféle eljárás teljesen helytelen, azt tisztázta ennek az ellentmondásnak tudományos elemzése. Ez az elemzés megállapította, hogy a fölös népesség, amely (a fölös termeléssel és a fölös fogyasztással együtt) kétségtelenül ellentmondás és a tőkés felhalmozás szükségszerű következménye, egyszersmind a kapitalizmus gépezetének *szükségszerű alkatrésze**. Minél tovább fejlődik a nagyipar,

---

* Amennyire tudomásunk van róla, a fölös népességet első ízben Engels értelmezte így „Die Lage der arbeitenden Klasse in England" („A munkásosztály helyzete Angliában". — *Szerk.)* c. munkájában (1845). A szerző leírja az angol ipar szokásos ipari ciklusát és azt mondja:

„Ebből következik, hogy az angol iparnak mindenkor, kivéve a legnagyobb fellendülés rövid időszakait, szüksége van egy nem foglalkoztatott munkástartalékra, hogy a legélénkebb hónapok-

annál nagyobb ingadozásnak van kitéve a munkáskereslet, az egész nemzeti termelésben vagy annak minden egyes ágában uralkodó válságoktól vagy virágzási időszakoktól függően. Ez az ingadozás — törvénye a tőkés termelésnek, amely *nem létezhetne*, ha nem volna fölös népesség (vagyis olyan, amely meghaladja a kapitalizmus *átlagos* munkáskeresletét), amely kész bármely pillanatban munkáskezeket bocsátani bármely iparág vagy bármely üzem rendelkezésére. Az elemzés kimutatta, hogy a fölös népesség kialakult minden egyes iparágban, amelybe a kapitalizmus behatolt — a földművelésben és az iparban egyaránt —, és hogy a fölös népességnek különböző formái vannak. Három ilyen fő forma van*: 1) *Hullámzó túlnépesedés.* Ehhez a nem foglalkoztatott ipari munkások tartoznak. Az ipar fejlődésével múlhatatlanul növekszik ezek száma is. 2) *Láthatatlan túlnépesedés.* Ehhez az a falusi népesség tartozik, amely a kapitalizmus fejlődése következtében elvesztette gazdaságát és nem talál nem-földművelő foglalkoztatást. Ez a népesség mindig kész munkáskezeket bocsátani bármely üzem rendelkezésére. 3) *Lappangó túlnépesedés.* Ezt a részt „a legnagyobb mértékben helytelenül", a szokásosnál rosszabb feltételekkel foglalkoztatják. Ide főleg azok a falusi és városi lakosok tartoznak, akik otthon dolgoznak a gyárosok és az áruházak számára. A népesség mindeme rétegeinek összessége alkotja a *viszonylag fölös*

---

ban előállíthassa azokat az árutömegeket, amelyek iránt a piacon kereslet mutatkozik. Ez a tartaléksereg kisebb vagy nagyobb aszerint, ahogy a piaci helyzet kisebb vagy nagyobb mértékben kívánja meg a tartaléksereg egy részének foglalkoztatását. És ha a piac legnagyobb virágzása idején a földművelő kerületek, Írország és az általános fellendüléstől kevésbbé érintett iparágak — legalábbis időlegesen — szolgáltathatnak is egy bizonyos számú munkást, ezek egyrészt mégiscsak kisebbségben vannak, másrészt szintén a tartalékhoz tartoznak, csupán azzal a különbséggel, hogy csak a mindenkori fellendülés mutatja meg, hogy odatartoznak"[44].

Az utóbbi szavakkal kapcsolatban fontos megjegyezni, hogy a tartalékhadsereghez sorolja a *földművelő* népességnek azt a részét is amely átmenetileg folyamodott ipari munkához. Ez éppen az, amit a legújabb elmélet a fölös népesség *láthatatlan* formájának nevezett (lásd Marx „Tőké"-jét).

* V. ö. Зибер. „Давид Рикардо и т. д." („David Ricardo stb."), Sztpétervár 1885. 552—553. old.

népességet vagy *tartaléksereget*. Az utóbbi kifejezés világosan mutatja, hogy milyen népességről van szó. Ez a népesség olyan munkásokból toborzódik, akikre a kapitalizmusnak szüksége van az üzem *esetleges* kibővítéséhez, de akiket sohasem lehet állandóan foglalkoztatni.

Ilymódon az elmélet ebben a kérdésben is olyan következtetésre jutott, amely homlokegyenest ellenkezik a romantikusok következtetésével. Az utóbbiak szerint a fölös népesség azt jelenti, hogy a kapitalizmus képtelenség vagy „hibás". Valójában azonban éppen ellenkező a helyzet: a fölös népesség, mint a fölös termelés szükségszerű velejárója, a tőkés gazdaság elengedhetetlen tartozéka, *amely nélkül se fenn nem állhatna*, *se nem fejlődhetne*. Efruszi itt is teljesen helytelen színben tüntette fel a dolgot és elhallgatta a legújabb elmélet erre vonatkozó tételét.

Már a két említett álláspont egyszerű összehasonlítása is elegendő annak megítéléséhez, hogy melyikhez csatlakoznak a mi narodnyikjaink. Sismondi könyvének fentebb ismertetett fejezete teljes joggal szerepelhetne Ny. —on úr „Очерки нашего пореформенного общественного хозяйства"* c. könyvében.

A narodnyikok megállapították, hogy a reformutáni Oroszországban fölös népesség alakult ki, de sohasem vetették fel azt a kérdést, hogy a kapitalizmusnak szüksége van a munkás tartalékseregre. Megépíthették volna-e a vasutakat, ha nem alakult volna ki az állandó fölös népesség? Hiszen tudjuk, hogy az efféle munka iránt megnyilvánuló kereslet az egyes években erősen ingadozik. Fejlődhetett volna-e az ipar e nélkül a feltétel nélkül? (A fellendülés időszakában az ipar tömegével követel építőmunkásokat az újonnan épülő gyárak, épületek, raktárak stb. számára és mindenféle napszámost, segédmunkást, amely az úgynevezett nem-mezőgazdasági vándoriparok nagyobb részét foglalkoztatja.) Létrejöhetett volna-e e nélkül a feltétel nélkül végvidékeink tőkés földművelése, amelynek a napszámosok százezreire és millióira van szüksége, amikoris az e munka iránt megnyilvánuló kereslet ingadozásai, mint tudjuk, rendkívül nagyok?

* „Vázlatok reformutáni közgazdaságunkról". — *Ford.*

Vajjon kitermelhették volna-e a faipari vállalkozók a fölös népesség kialakulása nélkül az erdőket olyan tüneményes gyorsasággal a gyárak szükségleteinek fedezésére? (Az erdei munkák szintén a legrosszabbul fizetett és legrosszabbul megszervezett munkák közé tartoznak, ugyanúgy, mint a falusi lakosok által a vállalkozók számára végzett munkák más formái.) Vajjon kifejlődhetett volna-e e nélkül a feltétel nélkül az a rendszer, amely az úgynevezett kusztáriparokban annyira elterjedt jelenség, hogy tudniillik, a kereskedők, a gyárosok és az áruházak a városokban meg a falvakban otthonra adják ki a munkát? Mindezekben a munkaágakban (amelyek főleg a reform után indultak fejlődésnek) a bérmunka iránt megnyilvánuló kereslet terén rendkívül nagy ingadozás tapasztalható. Márpedig a kapitalizmus által *megkövetelt* fölös népesség nagyságát éppen az határozza meg, hogy milyen nagy ennek a keresletnek az ingadozása. A narodnyik közgazdászoknál sehol sem tapasztaltuk, hogy ismerik ezt a törvényt. Természetesen nincs szándékunkban itt ezeknek a kérdéseknek érdemleges taglalásába bocsátkozni*. Ez nem feladatunk. Cikkünk tárgya: a nyugateurópai romanticizmus és viszonya az orosz narodnyiksághoz. Ez a viszony pedig a tárgyalt esetben ugyanolyannak bizonyul, amilyennek az előbbi esetekben láttuk: a narodnyikok a fölös népesség kérdésében teljesen a romanticizmus álláspontjára helyezkednek, amely homlokegyenest ellenkezik az új elmélet álláspontjával. A kapitalizmus nem foglalkoztatja a felszabaduló munkásokat — mondják. Ez azt jelenti, hogy a kapitalizmus képtelenség, „hibás“ stb. Ez még egyáltalán nem „azt jelenti“. Az ellentmondás nem képtelenség (a Widerspruch nem azonos a Widersinn-nel). A tőkés felhalmozás, ez az igazi termelést szolgáló termelés, szintén ellentmondás. De ez nem akadályozza abban, hogy fennálljon és egy bizonyos meghatározott gazdasági rendszer törvénye legyen. Ugyanezt kell mondanunk a kapitalizmus minden más ellentmondásáról is. Az idézett narodnyik

* Ezért nem térünk ki itt arra a fölöttébb eredeti körülményre, hogy a narodnyik közgazdászok azért *nem veszik figyelembe* ezt az igen nagyszámú munkást, mert nincsenek nyilvántartva.

érvelés csak „azt jelenti", hogy az oroszországi értelmiségbe mélyen bevette magát az a rossz szokás, hogy frázisokkal intézzék el mindezeket az ellentmondásokat.

Ilyenformán Sismondi egyáltalán semmivel sem járult hozzá a túlnépesedés *elméleti elemzéséhez.* De mi volt a nézete róla? Nézete a kispolgári rokonszenv és a malthusianizmus eredeti párosításából alakul ki. „A mai társadalmi szervezet nagy hibája az — mondja Sismondi —, hogy a szegény sohasem tudhatja, milyen munkakeresletre számíthat" (II. 261.), és Sismondi azok után az idők után sóhajtozik, amikor a „falusi csizmadia" és a kisparaszt pontosan ismerte jövedelmét. „Minél inkább híjával van a szegény mindennemű tulajdonnak, annál inkább fenyegeti az a veszély, hogy téved jövedelmét illetőleg és így előmozdítja annak a népességnek a növekedését (contribuer à accroître une population...), amely, mivel nincs arányban a munkakereslettel, nem talál megélhetést" (II. 263—264.). Amint látják, a kispolgárságnak ez az ideológusa nem éri be annyival, hogy egy félig vad népesség patriarchális viszonyainak fenntartása kedvéért szeretné feltartóztatni az egész társadalmi fejlődést. Kész előírni az emberi természet bármilyen megnyomorítását, ha az a kispolgárság megmaradását szolgálja. Idézünk még néhány részletet, amelyek semmi kétséget sem hagynak ez utóbbi pont tekintetében:

A félig koldussorban élő munkásokkal dolgozó gyárban a hetenkénti kifizetés megtanította a munkást arra, hogy ne nézzen tovább a következő szombatnál: „ilymódon eltompították benne az erkölcsi tulajdonságokat és a rokonszenv érzését" (II. 266.), amelynek lényege, mint mindjárt látni fogjuk, a „házastársi körültekintés"!.. — „családja annál népesebbé válik, minél inkább terhére lesz a társadalomnak; és a nemzet nyögni fog (gémira) a népesség súlya alatt, amelynek száma nem áll arányban (disproportionnée) a rendelkezésére álló létfenntartási eszközök mennyiségével" (II. 267.). A kistulajdon fenntartása minden áron — ez Sismondi jelszava —, akár az életszínvonal leszállítása és az emberi természet eltorzítása árán is! És Sismondi, aki államférfiúi pózban beszélt arról, hogy mikor „kívánatos" a lakosság növekedése, egy teljes

fejezeten át támadja a vallást azért, mert nem ítélte el a „meggondolatlan“ házasságokat. Mihelyt az eszményéről — a kispolgárról van szó, Sismondi malthusiánusabb magánál Malthusnál. „Azok a gyermekek, akik csak a nyomorra születnek — oktatja ki Sismondi a vallást —, ugyanakkor csak a bűnre születnek . . . A társadalmi rend törvényeinek nem ismerése vitte rá őket (a vallás képviselőit) arra, hogy töröljék az önmegtartóztatást a házassági erények sorából, és egyike volt azoknak az állandó ható okoknak, amelyek megbontják a népesség és a népesség létfenntartási eszközei között természetszerűleg kialakuló arányosságot“ (II. 294.). „A vallásos erkölcsnek arra kell tanítania az embert, hogy miután megújította családját, nem kevésbbé köteles szűzi módon önmegtartóztatóan élni feleségével, mint a nőtlenek azokkal a nőkkel, akik nem az övéik“ (II. 298.). És Sismondi, aki általában nemcsak a közgazdász teoretikus címére, hanem a bölcs adminisztrátor címére is igényt tartott, tüstént ki is számítja, hogy „egy család megújításához“ „átlagosan három születés“ szükséges és azt a tanácsot adja a kormánynak, hogy „ne ámítsa az embereket a családalapítást lehetővé tevő független élet reményével, amikor ez a csalóka intézmény (cet établissement illusoire) a szenvedés, a nyomor és a halandóság kényére-kedvére szolgáltatja ki őket“ (II. 299.). „Amikor a társadalmi szervezet nem választotta el a dolgozó osztályt attól az osztálytól, amelynek van némi tulajdona . . . pusztán a közvélemény elegendő volt ahhoz, hogy elejét vegyék a koldulás csapásának (le fléau). A földműves számára — apái örökségének eladása, a kisiparos számára — kicsiny tőkéjének elprédálása mindig szégyelnivaló dolog volt . . . De Európa mai rendjében . . . azok az emberek, akik arra vannak kárhoztatva, hogy soha ne legyen semilyen tulajdonuk, nem érezhetnek semilyen szégyent, ha koldusbotra kell fanyalodniok“ (II. 306—307.). Nehéz dolog volna kézzelfoghatóbban érzékeltetni a kistulajdonos korlátoltságát és fásultságát! Sismondi itt teoretikusból gyakorlati tanácsadóvá válik, aki azt a morált hirdeti, amelyet a francia paraszt, mint tudjuk, fölöttébb nagy sikerrel gyakorol. Ez már nemcsak hogy Malthus, hanem ráadásul szántszándékkal a kis-

polgárra szabott Malthus. Amikor Sismondi könyvének ezeket a fejezeteit olvassuk, önkéntelenül eszünkbe jutnak Proudhon haragtól fűtött szenvedélyes kirohanásai, amelyekben azt bizonyította, hogy a malthusiánizmus a házastársi gyakorlatot ... valami természetellenes bűnnek kiáltja ki*.

IX

A GÉPEK A TŐKÉS TÁRSADALOMBAN

A fölös népesség kérdése általában a *gépek* jelentőségével függ össze.

Efruszi buzgón magyarázza, hogy milyen „ragyogó megjegyzéseket tesz" Sismondi a gépekkel kapcsolatban, hogy „igazságtalanság őt a technikai tökéletesítések ellenségének tekinteni" (7. sz. 155. old.), hogy „Sismondi nem volt a gépek és a feltalálás ellensége" (156. old.). „Sismondi nem egyszer hangsúlyozta azt a gondolatot, hogy nem önmagukban véve a gépek és a feltalálások azok, amelyek károsak a munkásosztályra nézve, hanem ilyenekké csak a modern gazdaság feltételei következtében válnak, mivel a modern gazdaságban a munka termelékenységének fokozódása nem vezet sem a munkásosztály fogyasztásának növekedésére, sem a munkaidő csökkenésére" (155. old.).

Mindezek a megállapítások teljesen helytállóak. És ismétcsak éppen Sismondi *ilyen* megítélése teszi kézzelfoghatóvá, hogy a narodnyik egyáltalán nem tudta *megérteni a romantikust*, nem tudta megérteni a romanticizmus *felfogását* a kapitalizmusról és azt, hogy ez a felfogás gyökeresen különbözik a tudományos elmélet felfogásától. A narodnyik ezt meg sem érthette, mert a narodnyikság maga sem ment túl a romanticizmuson. De míg Sismondinak az a megállapítása, hogy a tőkés géphasználat ellentmondásos jellegű, nagy haladás volt az 1820-as években, addig ma már teljesen megbocsáthatatlan, ha valaki beéri

* Lásd Malthus „Tanulmány a népesedés elvéről" c. könyve orosz fordításának függelékét (Bibikov fordítása, Sztpétervár 1866.). Szemelvény Proudhon „Az igazságosságról" c. művéből.

az ilyenfajta kezdetleges bírálattal és nem érti meg annak kispolgári korlátoltságát.

Ebben a tekintetben (vagyis Sismondi tanítása és a legújabb elmélet közötti különbség kérdésében)* Efruszi megcsökönyösödik és egyre a magáét hajtogatja. A kérdésnek mégcsak a felvetéséhez sem ért. Rámutat arra, hogy Sismondi látta az ellentmondást, ennyivel aztán be is éri, mintha nem tudnánk a történelemből, hogy a kapitalizmus ellentmondásait a legkülönbözőbb szempontok alapján és módszerekkel bírálták. Efruszi, amikor azt mondja, hogy Sismondi a gépeket nem önmagukban véve, hanem csak az adott társadalmi rendben mutatkozó kihatásaik következtében látta károsaknak, nem is veszi észre, hogy mennyire kezdetleges, mennyire felületesen érzelgős szempont nyilvánul meg már pusztán ebben a megítélésben. Sismondi valóban így elmélkedett: károsak a gépek vagy nem károsak? és a kérdést egy bölcs mondással „oldotta meg": a gépek csak abban az esetben hasznosak, ha a termelés arányban van a fogyasztással (lásd az idézeteket a „Russzkoje Bogatsztvo" 7. számában, 156. old.). Mindazok után, amiket fentebb kifejtettünk, itt nem szükséges bizonyítanunk, hogy az efféle „megoldás" semmi egyebet nem jelent, mint azt, hogy kispolgári utópiát csempészünk be a kapitalizmus tudományos elemzése helyébe. Sismondit nem hibáztathatjuk azért, hogy nem hajtotta végre ezt az elemzést. A történelmi érdemeket nem aszerint szokták megítélni, hogy mit *nem adtak* a történelmi személyiségek a mai követelményekhez viszonyítva, hanem aszerint, hogy mi *újat adtak* elődeikhez képest. De mi itt már nem Sismondiról és Sismondi kezdetleges, szentimentális felfogásáról mondunk ítéletet, hanem a „Russzkoje Bogatsztvo" közgazdászáról, aki mind a mai napig nem érti meg, hogy mi a különbség e között az álláspont és a legújabb álláspont között. Nem érti meg, hogy ennek a különbségnek jellemzéséhez nem azt a kérdést kellett feltenni, hogy vajjon ellensége volt-e Sismondi a gépeknek vagy nem, hanem azt, hogy vajjon megértette-e Sismondi a gépek

* Márpedig ismételten tapasztaltuk, hogy Efruszi *mindenütt* Sismondi és a mai elmélet összehasonlításán szorgoskodott.

jelentőségét a kapitalista rendben? megértette-e, hogy a gépek *ebben a rendben* a *haladás tényezőiként* szerepelnek? És a „Russzkoje Bogatsztvo" közgazdásza akkor észrevehette volna, hogy Sismondi a maga *kispolgári*, *utópikus* álláspontjáról *nem is vethetett* fel ilyen kérdést és hogy az új elmélet éppen ennek a kérdésnek feltevésében és megoldásában különbözik az ő felfogásától. Akkor Efruszi megérthette volna, hogy amikor Sismondi, ahelyett a kérdés helyett, hogy milyen történelmi szerep jut a gépeknek a fennálló tőkés társadalomban, azt a kérdést vetette fel, hogy általában milyen viszonyok között „előnyösek" és „hasznosak" a gépek, természetszerűleg jutott el ahhoz a tanhoz, amely szerint a kapitalizmus és a tőkés géphasználat „veszélyes", természetszerűleg jutott el addig a pontig, amikor már esdekelve kérte, hogy „tartóztassák fel", „mérsékeljék", „szabályozzák" a kapitalizmus fejlődését, és ennélfogva *reakcióssá* vált. Az egyik ok, amely miatt a legújabb elmélet Sismondi tanítását *reakciósnak* minősítette, éppen az volt, hogy Sismondi nem értette meg a gépeknek, mint a haladás tényezőinek történelmi szerepét.

Mi itt természetesen nem fogjuk kifejteni, hogy mit mond a legújabb tanítás (vagyis Marx tanítása) a gépi termelésről. Utalunk akár N. Ziber fentebb említett tanulmányának „A gépek és a nagyipar" c. X. fejezetére, különösen pedig „A gépi termelés elméletének elemzése" c. XI. fejezetére*. Csak a lényeget ismertetjük, és csak egészen röviden. Lényege a következő két pontban foglalható össze: először, történelmi elemzés keretében megállapította, hogy milyen helyet foglal el a gépi termelés a kapitalizmus más fejlődési szakaszainak sorában s hogyan viszonylik a gépi ipar ezekhez az előző szakaszokhoz (az egyszerű tőkés kooperációhoz és a tőkés manufaktúrához); másodszor, elemzés alá vette a gépeknek a tőkés gazdaságban betöltött szerepét és különösen a gépi ipar által a népesség

* „Őszintén szólva — mondja Ziber ennek a fejezetnek az elején —, ez a gépekről és a nagyiparról szóló tan az új gondolatoknak és eredeti kutatásoknak olyan kimeríthetetlen forrása, hogy ha valaki teljesen fel akarná becsülni érdemeit, alighanem egy teljes könyvet kellene írnia erről az egy témáról" (473. old.).

életviszonyaiban előidézett átalakulásokat. Az első ponttal kapcsolatban az elmélet megállapította, hogy a gépi ipar a tőkés termelésnek csak egyik (mégpedig legfelső) szakasza és kimutatta, hogy a manufaktúrából alakult ki. A második ponttal kapcsolatban az elmélet megállapította, hogy a gépi ipar a tőkés társadalom óriási előrehaladását jelenti, mégpedig nemcsak azért, mert óriási mértékben gyarapítja a termelőerőket és társadalmasítja az egész társadalom munkáját*, hanem azért is, mert halomra dönti a manufaktúrára jellemző munkamegosztást, szükségessé teszi, hogy a munkások változtassák foglalkozásukat, véglegesen összetöri az elmaradott patriarchális viszonyokat, különösen a falun**, erős lökést ad a társadalmi fejlődésnek mind az említett okoknál fogva, mind pedig az ipari népesség összpontosulása következtében. Ezt a fejlődést, mint általában a kapitalizmus fejlődésének minden lépését az ellentmondások „fejlődése", vagyis kiéleződésük és elharapózásuk kíséri.

Az olvasó talán azt kérdezi, hogy mire való Sismondi egy annyira közismert kérdésben vallott nézeteinek boncolgatása és az ilyen általánosságokban mozgó utalás az új elméletre, amelyet mindenki „ismer", amellyel mindenki „egyetért"?

Nos, hogy szemügyre vehessük ezt az „egyetértést", most a legtekintélyesebb narodnyik közgazdászt, Ny. —on urat vesszük elő, aki azt hangoztatja, hogy következetesen alkalmazza a legújabb elméletet. Mint tudjuk, Ny. —on úr „Vázlataiban" egyik különleges feladatának tekintette az orosz textilipar tőkés átalakulásának tanulmányozását, amely iparágra éppen az jellemző, hogy a legnagyobb mértékben alkalmaz gépeket.

Az a kérdés, hogy milyen álláspontra helyezkedik Ny. —on úr ebben a kérdésben: Sismondi álláspontjára-e (akivel, mint láttuk, a kapitalizmust illetőleg meglehetősen

* Ziber az obscsina és a gépi iparral rendelkező tőkés társadalom „munka-kombinálásának" összehasonlítása során teljes joggal jegyzi meg: „Az obscsina «összeadandója» és a gépi termeléssel rendelkező társadalom «összeadandója» között körülbelül ugyanolyan különbség van, mint például 10 *egység* és 100 *egység* között" (495. old.).

** Ziber, említett mű, 467. old.

sok tekintetben egyetért), vagy a legújabb elmélet álláspontjára? Romantikus-e ebben a fontos kérdésben... vagy realista*?

Mint láttuk, a legújabb elmélet első érdeme az, hogy történelmi elemzés alá veszi a gépi iparnak a tőkés manufaktúrából való kialakulását. Felvetette-e Ny. —on úr az orosz gépi ipar keletkezésének kérdését? Nem. Utalt ugyan arra, hogy ezt megelőzte a tőkés javára végzett otthonmunka és a kézi munkán alapuló „gyár"**, de a gépi ipar és az előző szakasz közötti viszony kérdését nem magyarázta meg, sőt még csak azt sem „vette észre", hogy a tudományos szóhasználat szerint nem lehetett *gyárnak* nevezni az *előző szakaszt* (az otthon vagy a tőkés műhelyében folytatott kézi termelést), amelyet kétségtelenül *tőkés manufaktúrának* kell minősítenünk***.

Ne gondolja az olvasó, hogy ez a „hiányosság" nem fontos. Ellenkezőleg, óriási fontossága van. Először is, Ny. —on úr ilyenformán azonosítja a *kapitalizmust a gépi iparral.* Ez durva hiba. A tudományos elméletnek éppen az a jelentősége, hogy tisztázta a gépi iparnak, mint a kapitalizmus *egyik szakaszának* igazi helyét. Ha Ny. —on úr *ennek az elméletnek* szempontjából vizsgálná a dolgot, vajjon feltüntethetné-e a *gépi ipar* fejlődését és győzelmét „*két gazdasági forma harcának*": valami ismeretlen, „a

* A „realista" szó itt a *marxista* szó helyett kizárólag a cenzúrával kapcsolatos meggondolások miatt szerepel. Ugyanez az oka annak is, hogy a „Tőke" helyett Ziber könyvére hivatkozunk, amely a szerző saját szavaival Marx „Tőké"-jét ismerteti. (A szerző jegyzete az 1908-as kiadáshoz. — *Szerk.)*

** 108. old. Idézet a „Сборник стат. свед. по Моск. губ." („Moszkva kormányzóság statisztikai adatainak gyüjteménye") c. kiadványból. VII. köt. 3. rész, 32. old. (a statisztikusok itt Korszak „О формах промышленности" [„Az ipar formáiról"] c. munkáját ismertetik): „Maga a kisipar szervezete 1822 után teljesen megváltozik — a parasztok önálló kusztáriparosokból olyan termelőkké válnak, akik már csak a gyári nagyüzemű termelés egyes műveleteit hajtják végre, és kénytelen-kelletlen beérik a darabbérrel."

*** Ziber egészen helyesen mutatott rá arra, hogy a szokásos megjelölés (gyár, üzem stb.) nem alkalmas a tudományos kutatás céljaira és hogy a gépi ipart meg kell különböztetni a tőkés manufaktúrától: 474. old.

munkaeszközök paraszti tulajdonán alapuló forma"* és a „kapitalizmus" harcának (2, 3, 66, 198. és más old.), holott valójában a *gépi ipar* és a *tőkés manufaktúra harcával* állunk szemközt? Ny. —on úr erről a *harcról* egyetlen szóval sem tett említést, jóllehet éppen az általa külön tanulmányozás tárgyává tett textiliparban (79. old.) az ugyancsak általa idézett utalás szerint ment végbe a *kapitalizmus két formájának* felcserélődése, amit Ny. —on úr úgy forgatott ki, hogy a „népi termelésnek" a „kapitalizmus" által való felcserélődése ment végbe. Vajjon nem nyilvánvaló-e, hogy őt lényegében a legkisebb mértékben sem érdekelte a gépi ipar valóságos fejlődésének kérdése és hogy a „népi termelés" mögött teljesen Sismondi szájaíze szerinti utópia rejtőzik? Másodszor, ha Ny. —on úr felvetette volna az orosz gépi ipar történelmi fejlődésének kérdését, vajjon a kormánytámogatás és kormánysegítség tényeiből, ezekből az Európában is előfordult tényekből kiindulva beszélhetett volna-e a „kapitalizmus mesterséges meghonosításáról" (331, 283, 323. és más old.)? Kérdezzük, vajjon Sismondit utánozza-e, aki pontosan ugyanezt mondta a „mesterséges meghonosításról" — vagypedig a legújabb elmélet képviselőjét, aki a manufaktúrának a gépi iparral való felcserélődését tanulmányozta? Harmadszor, ha Ny. —on úr felvetette volna azt a kérdést, hogyan fejlődtek Oroszországban (a textiliparban) történelmileg a kapitalizmus formái, vajjon figyelmen kívül hagyhatta volna-e a tőkés manufaktúra fennállását az orosz „kusztáriparokban"?** Ha pedig *valóban* az elmélet szerint járt volna el és megpróbálta volna tudományosan elemezni ennek az ugyancsak „népi termelésnek" akár egy kicsinyke terüle-

* Ny. —on, 322. old. Vajjon különbözik-e ez akár hajszálnyira is a patriarchális parasztgazdaság Sismondi-féle eszményítésétől?

** Itt feltételezzük, hogy nem szükséges bizonyítani ezt a közismert tényt. Emlékeztetnünk kell a pavlovói lakatosiparra, a bogorodszkojei bőriparra, a kimri-i csizmadiaiparra, Molvityino vidékének sapkakészítő iparára, a tulai harmonika- és szamováriparra, a krasznojeszeloi és ribnajaszlobodai ékszeriparra, a szemjonovi fakanálkészítő iparra, az „usztjanscsinai" szarufeldolgozó iparra, Nyizsnyij-Novgorod kormányzóság szemjonovi kerületének nemeziparára stb. Emlékezetből idézünk: bármelyik kusztáripari tanulmányt vesszük is alapul, a végtelenségig lehet folytatni a felsorolást.

tét — ugyan mi lett volna az orosz közgazdaság általa szuzdáliasan megfestett képéből, amely valami ködös „népi termelést" és egy attól elszakított, a munkásoknak csak „maroknyi csoportját" felölelő „kapitalizmust" ábrázol (326. és más old.)?

Foglaljuk össze az elmondottakat: a gépi ipar legújabb elmélete és a romantikus elmélet közötti különbség első pontja tekintetében Ny. —on úr *semmi szín alatt sem ismerhető el az előbbi követőjének*, mert hiszen még azt sem érti, hogy fel kell vetni a gépi ipar kialakulásának, mint a *kapitalizmus külön szakaszának* kérdését, és hallgat a tőkés manufaktúráról, a kapitalizmusnak erről a gépek bevezetését megelőző szakaszáról. Történelmi elemzés helyett a „népi termelés" utópiáját csempészi be.

A második pont a legújabb elméletnek arra a tanítására vonatkozik, amely szerint a gépi ipar átalakítja a társadalmi viszonyokat. Ny. —on úr meg sem kísérelte ennek a kérdésnek a taglalását. Sokat panaszkodott a kapitalizmusra, siránkozott a gyár miatt (pontosan úgy, ahogyan Sismondi siránkozott), de mégcsak kísérletet sem tett arra, hogy tanulmányozza azt az átalakulást, amelyet a gyár* idézett elő a társadalmi viszonyokban. Ehhez ugyanis össze kellett volna hasonlítani a gépi ipart az *előző szakaszokkal*, amelyeknek azonban Ny. —on úrnál nyoma sem található. Ugyanígy teljesen távol áll tőle a legújabb elméletnek az az álláspontja is, amely szerint a gép a *fennálló tőkés társadalom* haladásának tényezője. Ez ismét olyan kérdés, amelyet még csak fel sem vetett, de *fel sem vethetett*,** mert ehhez a kérdéshez csak úgy juthatunk el, ha történetileg tanulmányozzuk a *kapitalizmus egyik formájának* egy másik formával való felcserélő-

* Kérjük az olvasót, ne feledkezzék meg arról, hogy ennek a megjelölésnek tudományos jelentése nem azonos mindennapi értelmével. A tudomány ezen a szón csak a gépekkel dolgozó nagyipari üzemet érti.

** Nem úgy, mint például A. Volgin, aki felvetette „Обоснование народничества в трудах г-на Воронцова (В. В.)" („A narodnyikság indokolása Voroncov úr (V. V.) munkáiban") c. művében. Sztpétervár 1896.

dését, már pedig Ny. —on úrnál a „kapitalizmus" tout court* ... a „népi termelést" váltja fel.

Ha azoknak a „kutatásoknak" alapján, amelyeket *Ny. —on úr az oroszországi textilipar tőkés átalakulása terén folytatott*, feltennénk a kérdést: mi a véleménye Ny. —on úrnak a gépekről? — nem kaphatnánk más választ, mint azt, amelyet már ismerünk Sismondival kapcsolatban. Ny. —on úr elismeri, hogy a gépek fokozzák a munka termelékenységét (próbálná nem elismerni!) — mint ahogy Sismondi is elismerte. Ny. —on úr azt mondja, hogy nem a gépek a károsak, hanem tőkés alapon történő felhasználásuk — mint ahogy Sismondi is ezt mondta. Ny. —on úr úgy véli, hogy amikor bevezettük a gépeket, „mi" szem elől tévesztettük, hogy a termelésnek arányban kell lennie „a nép fogyasztási képességével" — mint ahogy Sismondi is így vélekedett.

Ez minden. Ny. —on úr egyetlen lépéssel sem megy tovább. Azokról a kérdésekről, amelyeket a legújabb elmélet felvetett és megoldott, Ny. —on úr tudni sem akar, hiszen még csak meg sem kísérelte egyrészt annak megvizsgálását (legalább a példának vett textiliparban), hogyan váltják fel egymást a történelem során Oroszországban a tőkés termelés különböző formái, másrészt a gépeknek, mint a *fennálló* tőkés rendben a haladás tényezőinek szerepét.

Ilyenformán Ny. —on úr a gépek kérdésében is — az elméleti gazdaságtannak ebben a legfontosabb kérdésében — Sismondi álláspontján van. Ny. —on úr *pontosan úgy okoskodik, mint a romantikus*, ami persze cseppet sem akadályozza abban, hogy idézzen, egyre csak idézzen.

Ez nemcsak a textilipar példájára vonatkozik, hanem Ny. —on úr egész okoskodására. Gondoljanak akár a malomipar fentebb idézett példájára. Az utalás a gépek bevezetésére Ny. —on úrnál csak arra a szentimentális siránkozásra szolgáltat ürügyet, hogy a munka termelékenységének ez a fokozódása nincs arányban a „nép fogyasztási képességével". Eszébe se jutott, hogy megvizsgálja azokat az átalakulásokat, amelyeket a gépi ipar általában előidéz

* — egyszerűen. — *Szerk.*

(és amelyeket Oroszországban valóban előidézett) a társadalmi rendben. Azt a kérdést, hogy vajjon haladást jelentettek-e ezek a gépek a fennálló tőkés társadalomban, egyáltalán nem érti*.

És mindaz, amit Ny. —on úrról mondottunk, *a fortiori*** vonatkozik a többi narodnyik közgazdászra: a narodnyikság a gépek kérdésében mindmáig a kispolgári romanticizmus álláspontján van, a gazdasági elemzést szentimentális vágyálmokkal helyettesíti.

X

A PROTEKCIONIZMUS[49]

Az utolsó elméleti kérdés, amely Sismondi nézeteinek rendszerében bennünket érdekel — a protekcionizmus kérdése. A „Nouveaux Principes"-ben nem kis helyet foglal el ez a kérdés, de ott Sismondi inkább gyakorlati szempontból taglalja —- az angliai gabonatörvények elleni mozgalommal kapcsolatban. Ezt az utolsó kérdést alább vizsgáljuk meg, mert ez a kérdés további, átfogóbb kérdéseket foglal magában. Itt egyelőre csak Sismondinak a protekcionizmussal kapcsolatos *álláspontja* érdekel bennünket. Ennek a kérdésnek érdekessége nem Sismondi holmi olyan új gazdasági eszméjében rejlik, amely nem szerepelt az előző fejtegetésekben, hanem a „gazdaság" és a „felépítmény" összefüggésének értelmezésében. Efruszi azt bizonygatja a „Russzkoje Bogatsztvo" olvasóinak, hogy Sismondi — „a modern történelmi iskola egyik legelső és legtehetségesebb előfutára", hogy Sismondi szembefordul azzal a kísérlettel, hogy „a gazdasági jelenségeket elszigeteljék a többi társadalmi tényezőtől". „Sismondi munkáin az a felfogás vonul végig, hogy a gazdasági jelenségeket nem szabad elszigetelni más társadalmi tényezőktől, hogy a gazdasági jelenségeket a társadalmi és

* A szövegben, Marx elmélete alapján, megjelöltem a Ny. —on úr nézeteinek bírálatával kapcsolatos feladatokat; ezeket a feladatokat később „A kapitalizmus fejlődése" c. munkámban teljesítettem. (A szerző megjegyzése az 1908-as kiadáshoz. — *Szerk.*)

** — még inkább. — *Szerk.*

politikai jellegű tényekkel összefüggésben kell tanulmányozni" („Russzkoje Bogatsztvo" 8. sz., 38—39. old.). Most a kiválasztott példán azt fogjuk megvizsgálni, hogyan értette Sismondi a gazdasági jelenségek összefüggését a társadalmi és politikai jelenségekkel.

„A behozatali tilalmak — mondja Sismondi a „vámokról" szóló fejezetben (IV. könyv, XI. fejezet) — ugyanolyan értelmetlenek és pusztító hatásúak, mint a kiviteli tilalmak: ezeket azért találták ki, hogy manufaktúrával ajándékozzák meg az olyan nemzetet, amely annak még híjával volt; és tagadhatatlan, hogy a kezdődő ipar számára felérnek a legerősebb ösztönző jutalommal. Ez a manufaktúra talán alig századrészét termeli annak, amit a nemzet ebből az árufajtából elfogyaszt: száz vásárlónak kell versengenie egymással, hogy árut szerezzen az egyetlen eladótól, míg a kielégítetlenül maradt kilencvenkilenc arra kényszerül, hogy csempészáruval lássa el magát. Ebben az esetben a nemzet vesztesége úgy aránylik a nyereséghez, mint száz az egyhez. Bármilyen hasznot hajt is a nemzetnek ez az új manufaktúra — a haszon kétségtelenül túlságosan kevés ahhoz, hogy ezeket a nagy áldozatokat igazolja. Mindig lehetne kevésbbé költséges eszközöket találni arra, hogy egy ilyen manufaktúrát üzembe helyezzünk" (I. 440—441.).

Lám milyen egyszerűen oldja meg Sismondi ezt a kérdést: a protekcionizmus „értelmetlen", mert a „nemzet" veszít rajta!

Milyen „nemzetről" beszél közgazdászunk? Milyen gazdasági viszonyokkal veti egybe a szóbanforgó társadalmi és politikai tényt? Nem a konkrét viszonyokat veszi szemügyre, *általánosságban* bölcselkedik egy olyan nemzetről, amilyennek *a nemzetnek az ő elképzelései szerint lennie kellene.* Már pedig ezek az elképzelések, mint tudjuk, a kapitalizmus kizárásán és az önálló kistermelés uralmán épülnek fel.

De hiszen égbekiáltó szamárság, ha valaki egy olyan társadalmi és politikai tényezőt, amely valamely adott gazdasági rendre és csakis arra vonatkozik, holmi képzeletbeli renddel vet egybe. A protekcionizmus a kapitalizmus „társadalmi és politikai tényezője", Sismondi azon-

ban nem a kapitalizmussal veti egybe, hanem valami *általánosságban* vett nemzettel (illetőleg az önálló kistermelők nemzetével). Esetleg egybevethette volna a protekcionizmust az indiai faluközösséggel is, és akkor még szembeszökőbbé vált volna annak „értelmetlensége" és „pusztító hatása", de ez az „értelmetlenség" éppen a szóbanforgó egybevetésre vonatkozott volna, nem pedig a protekcionizmusra. Sismondi egy gyermekes kis számítást közöl annak bizonyítására, hogy a protekcionizmus csak nagyon keveseknek előnyös — a tömegek rovására. De ezt nem is kell bizonyítani, mert ez már kiderül magából a protekcionizmus fogalmából (egyre megy, hogy a protekcionizmus közvetlen jutalmazásban vagy a külföldi versenytársak kiküszöbölésében nyilvánul meg). Hogy a protekcionizmus társadalmi ellentmondást fejez ki — az vitathatatlan. De vajjon annak a rendnek gazdasági életében, amely a protekcionizmust megteremtette, nincsenek ellentmondások? Ellenkezőleg, telidesteli van ellentmondásokkal, és Sismondi maga többször utalt ezekre az ellentmondásokra fejtegetése során. Ámde ahelyett, hogy ezt az ellentmondást a gazdasági rend ellentmondásaiból *vezetné le*, amelyeket pedig ő maga megállapított, Sismondi *figyelmen kívül hagyja* a gazdasági ellentmondásokat, s ezzel egész elgondolását teljesen tartalmatlan „jámbor óhajjá" változtatja. Ahelyett, hogy ezt az intézményt, amely saját szavai szerint egy kis csoport előnyét szolgálja, ennek a csoportnak az ország egész gazdaságában betöltött helyzetével és ennek a csoportnak érdekeivel vetné egybe, a „közjóról" szóló elvont tétellel veti egybe. Látjuk tehát, hogy Sismondi, Efruszi állításával ellentétben, éppen hogy *elszigeteli* a gazdasági jelenségeket a többi jelenségtől (a protekcionizmust a gazdasági rend összefüggéséből kiragadva vizsgálja) és egyáltalán *nem érti meg az összefüggést* egyfelől a gazdasági, másfelől a társadalmi és politikai tények között. Az általunk idézett szóáradatban benne van *minden*, amit Sismondi mint teoretikus a protekcionizmus kérdésében nyujtani képes: a többi csak kérődzés. „Kételkedünk abban, hogy a kormányok teljesen megértették, milyen árat fizetnek ezért az előnyért (a manufaktúra fejlődéséért) és hogy milyen rettenetes

áldozatokra kényszerítik a fogyasztókat“ (I. 442—443.). „Az európai kormányok erőszakot akartak elkövetni a természeten“ (faire violence à la nature). Milyen természeten? Talán csak nem a kapitalizmus természetén „követ el erőszakot“ a protekcionizmus? „A nemzetet úgyszólván (en quelque sorte) áltevékenységre kényszerítették“ (I. 448.). „Egyes kormányok odáig mentek, hogy fizetnek kereskedőiknek, hogy lehetővé tegyék számukra az olcsóbb eladást; minél furcsább ez az áldozat, minél jobban ellentmond a legegyszerűbb számításoknak, annál inkább a nagy politikának tudják be... A kormányok az alattvalók pénzéből fizetik kereskedőiket“ (I. 421.) stb. stb. Ilyen bölcselkedéseket tálal fel nekünk Sismondi! Más helyeken, ahol mintegy következtetést von le ezekből a bölcselkedésekből, a kapitalizmust „mesterségesnek“ és „meghonosítottnak“ (I. 379. opulence factice), „melegházinak“ (II. 456.) stb. nevezi. Azzal kezdi, hogy a meglevő ellentmondások elemzése helyett jámbor óhajokat csempész be, és odáig jut, hogy ezeknek az óhajoknak a javára egyenesen kiforgatja a valóságot. Kiderül, hogy a tőkés ipar, amelyet olyan buzgón „támogatnak“, gyenge, talajtalan stb., nem tölt be uralkodó szerepet az ország gazdaságában, *következésképpen* ezt az uralkodó szerepet a kistermelés tölti be stb. Az a kétségtelen és vitathatatlan tény, hogy a protekcionizmust csak egy bizonyos meghatározott társadalmi rend és ennek a rendnek bizonyos meghatározott ellentmondásai hozzák létre, hogy a protekcionizmus egy, a nemzetgazdaságban *uralkodó* szerepet játszó reális osztály reális érdekeit fejezi ki — néhány érzelgős frázis segítségével semmivé válik, sőt, saját ellentétébe csap át! Vegyünk egy további példát (a földművelési protekcionizmussal kapcsolatban — I. 265., a gabonatörvényekről szóló fejezet):

„Az angolok úgy tüntetik fel nagy farmjaikat, mint amelyek a földművelés tökéletesítésének, vagyis nagyobb mennyiségű mezőgazdasági termék olcsóbb áron való előállításának egyetlen eszközét jelentik — valójában pedig, éppen ellenkezőleg, drágábban termelnek“...

Igen-igen jellemző ez a szemelvény, amely éles megvilágításba helyezi a romantikus okoskodásnak azokat a

módszereit, amelyeket az orosz narodnyikok maradéktalanul átvettek! A farmerség fejlődésének és a vele kapcsolatos technikai haladásnak tényét a romantikus előre megfontoltan bevezetett rendszernek tünteti fel: az angolok (vagyis az angol közgazdászok) ezt a rendszert a mezőgazdaság tökéletesítésének egyetlen eszközeként tüntetik fel. Sismondi azt akarja mondani, hogy a farmerségen kívül „lehetnének" más eszközök is a mezőgazdaság fellendítésére, azaz megintcsak holmi elvont társadalomban „lehetnének", nempedig annak a meghatározott történelmi időszaknak abban a reális társadalmában, abban az árugazdaságon alapuló „társadalomban", amelyről az angol közgazdászok beszélnek és amelyről Sismondinak is beszélnie kellett volna. „A földművelés tökéletesítése, *vagyis* hogy biztosítsuk magunknak" (a nemzetnek?) „a termékek nagyobb bőségét." Egyáltalán nem — „vagyis". A földművelés tökéletesítése és a tömegek táplálkozási viszonyainak megjavítása egyáltalán nem egy és ugyanaz; a kettő közötti összhang hiánya nemcsak lehetséges, hanem szükséges is abban a gazdasági rendben, amelyen Sismondi oly nagy buzgalommal igyekszik túltenni magát. Például a burgonya vetésterületének növelése fokozhatja a munka termelékenységét a földművelésben (a kapásnövények bevezetése) és az értéktöbblet növekedését — a munkások táplálkozásának rosszabbodása mellett. Ez mind a narodnyik . . . azaz a romantikus bevett szokása — frázisokkal intézni el a valóságos élet ellentmondásait.

„Valójában — folytatja Sismondi — ezek az annyira gazdag és annyira értelmes farmerek, akiket annyira támogat (secondés) a tudomány minden vívmánya, akiknek fogatai oly szépek, kerítései oly szilárdak, földjei oly tiszták a gyomtól — nem tudnak versenyezni a szánalomraméltó, tudatlan, szolgaság igájába fogott, vigaszt csak az italban kereső lengyel paraszttal, akinek földművelése még gyermekcipőben jár. A Közép-Lengyelországban betakarított gabona, miután sokszáz mérföldnyi folyami, szárazföldi és tengeri szállításért fizettek utána szállítási költséget, miután kifizették az értékének 30—40%-át tevő beviteli vámot — még mindig olcsóbb Anglia leg-

gazdagabb grófságainak gabonájánál" (I. 265.). „Az angol közgazdászokat zavarba hozza ez a kirívó különbség." Az adókra stb. hivatkoznak. De nem erről van szó. „Maga a művelési rendszer a rossz, az nyugszik veszedelmes alapon... Ezt a rendszert nemrégiben minden író csodálatunkra méltó rendszerként magasztalta, de nekünk, ellenkezőleg, jól meg kell ismernünk, hogy óvakodjunk utánzásától" (I. 266.).

Hát nem végtelenül naív ez a romantikus, aki az angol kapitalizmust (a farmerséget) a közgazdászok által kiagyalt helytelen rendszernek tünteti fel és azt képzeli, hogy a farmerség ellentmondásai fölött szemethúnyó közgazdászok „zavara" elegendő érv a farmerek *ellen?* Milyen felületes az az értelmezése, amely szerint a gazdasági folyamatok magyarázatát nem a különböző csoportok érdekeiben, hanem a közgazdászok, az írók és a kormányok tévedéseiben keresi! A jó Sismondi meg akarja pirongatni, meg akarja szégyeníteni az angol farmereket, s velük együtt a kontinens farmereit is, hogy ne „utánozzanak" ilyen „rossz" rendszereket!

Egyébként, ne feledjék, hogy ezt 70 évvel ezelőtt írták, hogy Sismondi ezeknek az akkoriban még teljesen új jelenségeknek első lépéseit figyelte meg. Az *ő* naivitása még megbocsátható, mert hiszen a klasszikus közgazdászok (Sismondi kortársai) ezekben az új jelenségekben nem kisebb naivitással ugyancsak az emberi természet örök és természetes tulajdonságainak termékét látták. De kérdezzük, tettek-e hozzá a mi narodnyikjaink akár egyetlen egy eredeti szót is Sismondi érveihez azoknak az „ellenvetéseknek" során, amelyekkel a fejlődő oroszországi kapitalizmussal kapcsolatban hozakodtak elő?

Szóval Sismondi elgondolásai a protekcionizmust illetően azt mutatják, hogy teljesen távol áll tőle a történelmi szempont. Ellenkezőleg, ugyanúgy teljesen elvontan okoskodik, mint a XVIII. század filozófusai és közgazdászai, s csak abban különbözik tőlük, hogy nem a polgári társadalmat, hanem az önálló kistermelők társadalmát nyilvánítja normálisnak és természetesnek. Ezért egyáltalán nem érti meg a protekcionizmusnak egy bizonyos gazdasági renddel való összefüggését és ugyanolyan érzelgős frázi-

sokkal — „téves“, „veszedelmes“, hibás, értelmetlen stb. — igyekszik túltenni magát a társadalmi és politikai téren fennálló ellentmondáson, amilyenekkel a gazdasági életben tapasztalt ellentmondásokon tette túl magát. Ezért rendkívül felületesen tünteti fel a dolgot, amikor a protekcionizmus és a freetraderség[46] kérdését úgy állítja be, mint a „téves“ és a „helyes“ út kérdését (vagyis, az ő szóhasználata szerint, mint a kapitalizmus és a nemkapitalista út kérdését).

A legújabb elmélet maradéktalanul feltárta ezeket a tévedéseket és kimutatta a protekcionizmusnak a közgazdaság egy bizonyos történelmi rendjével, az ebben a rendben uralkodó osztálynak a kormány által támogatott érdekeivel való összefüggését. Kimutatta, hogy a protekcionizmus és a szabadkereskedelem kérdése a vállalkozók *közötti* (olykor a különböző országok vállalkozói, olykor egy bizonyos ország vállalkozóinak különböző érdekcsoportosulásai közötti) kérdés.

Ha a protekcionizmusnak ezzel a két felfogásával összehasonlítjuk a narodnyik közgazdászok álláspontját a protekcionizmus kérdésében, azt látjuk, hogy ebben a kérdésben is teljes egészében a romantikusok álláspontjára helyezkednek, és a protekcionizmust nem valamely tőkés országgal, hanem valamiféle elvont országgal, tout court a „fogyasztókkal“ vetik egybe, s a protekcionizmust a „melegágyi“ kapitalizmus „hibás“ és „értelmetlen“ stb. támogatásának minősítik. Például a mezőgazdasági gépek vámmentes bevitelének kérdésében, amely összeütközést idéz elő az ipari és a mezőgazdasági vállalkozók között, a narodnyikok *természetesen* minden erejükkel a mezőgazdasági ... vállalkozókkal tartanak. Nem azt akarjuk mondani, hogy nincs igazuk. De ez ténykérdés, valamely adott történelmi időpont kérdése, annak a kérdése, hogy a vállalkozók melyik csoportja fejezi ki a kapitalizmus fejlődésének általánosabb érdekeit. Ha a narodnyikoknak igazuk van is, természetesen nem azért van igazuk, mert a vámok bevezetése a „kapitalizmus mesterséges támogatását“, a vámok eltörlése viszont — az „ősi“ népi ipar támogatását jelenti, hanem egyszerűen azért, mert a mezőgazdasági kapitalizmus (amelynek gépekre van szük-

sége) fejlődése, azzal, hogy meggyorsítja a falu középkori viszonyainak kihalását és az ipar belső piacának kialakulását, általában a kapitalizmus szélesebbkörű, szabadabb és gyorsabb fejlődését jelenti.

Már előre számítunk egy ellenvetésre, azzal kapcsolatban, hogy a narodnyikokat a szóbanforgó kérdésben a romantikusok közé soroltuk. Esetleg azt mondják majd, hogy itt külön kell választani Ny. —on urat, aki ugyanis nyiltan megmondja, hogy a szabadkereskedelem és a protekcionizmus kérdése a kapitalizmus kérdése, és ezt nem is egyszer mondja, aki még „idéz" is ... Igen, igen, Ny. —on úr még idéz is! De ha „Vázlatai"-nak ezt a helyét idézik nekünk, mi viszont *más helyeket* idézünk, ahol a kapitalizmus támogatását „mesterséges meghonosításnak" nyilvánítja (méghozzá az „Eredmények és következtetések"-ben! a 331, 323, valamint a 283. old.), a kapitalizmus felkarolását „végzetes tévedéssel", azzal magyarázza, hogy „szem elől tévesztettük", „megfeledkeztünk", „rászedtek bennünket" stb. (298. old. Vesd össze Sismondival!) Hogyan egyeztessük össze ezt azzal az állítással, hogy a kapitalizmus támogatása (kiviteli prémiumokkal) „egyike annak a nagyszámú ellentmondásnak, amelyek csak úgy hemzsegnek gazdasági életünkben*, hogy ez az ellentmondás, akárcsak valamennyi többbi, egy olyan formának köszönheti létét, amelyet az egész termelés felvesz" (286. old.)? Hangsúlyozzuk: *az egész termelés!* Kérdezzük meg bármelyik elfogulatlan embert, hogy milyen állásponton van az az író, aki annak a „*formának*" támogatását, amelyet az „*egész termelés felvesz*", „tévedéssel" magyarázza? Sismondi vagy a tudományos elmélet álláspontján? Ny. —on úr „idézetei" itt is (mint a fentebb vizsgált kérdésekben) nem helyénvaló esetlen betoldásoknak bizonyulnak, amelyek a legcsekélyebb mértékben sem fejezik ki azt az őszinte meggyőződést, hogy ezek az „idézetek" alkalmazhatók az orosz valóságra. Ny. —on úr „idézetei"

---

* Ugyanúgy, mint ahogy a „Vázlatok"-ban is csak úgy „hemzsegnek" a felszólítások „hozzánk", a „mi" felkiáltások és más efféle frázisok, amelyek teljesen figyelmen kívül hagyják ezeket az ellentmondásokat.

cégért jelentenek, amely azt a hitet kelti, hogy a szerző a legújabb elmélet híve s ezzel csak megtéveszti az olvasót. Nem jelentenek ezek az idézetek mást ügyetlenül felöltött „realista" meznél, amely mögött telivér romantikus rejtőzik*.

XI

SISMONDI ÁLTALÁNOS JELENTŐSÉGE A POLITIKAI GAZDASÁGTAN TÖRTÉNETÉBEN

Most már Sismondinak az elméleti gazdaságtan területére vonatkozó valamennyi főbb tételével megismerkedtünk. Ha összegezzük az eredményeket, azt látjuk, hogy Sismondi mindenütt feltétlenül hű marad önmagához, álláspontja változatlan. Egyfelől, minden pontban különbözik a klasszikusoktól, mégpedig abban az értelemben, hogy rámutat a kapitalizmus ellentmondásaira. Másfelől, egyik pontban sem képes (de meg nem is akarja) továbbvinni a klasszikusok által elkezdett elemzést, s ezért a kapitalizmusnak a kispolgár szempontjából történő érzelgős bírálatára szorítkozik. A tudományos elemzés szentimentális panaszkodással és siránkozással való felcserélése idézi elő azt, hogy értelmezése rendkívül felületes. A legújabb elmélet, miután megerősítette a kapitalizmus ellentmondásaira vonatkozó megállapításokat, ezekre is kiterjesztette a tudományos elemzést és minden pontban olyan következtetésekre jutott, amelyek gyökeresen eltérnek Sismondi következtetéseitől és ezért a kapitalizmus homlokegyenest ellenkező felfogására vezetnek.

„A politikai gazdaságtan egyes tételeinek bírálata" („Zur Kritik"[47]. Orosz fordítás, Moszkva 1896.) így jel-

* Arra gyanakszunk, hogy Ny. —on úr ezeket az „idézeteket" talizmánnak tartja, amely megvédelmezi őt minden bírálattal szemben. Máskülönben nehéz megmagyarázni azt a körülményt, hogy Ny. —on úr, bár Sztruve és Tugan-Baranovszkij úrtól tudott arról, hogy tanítását Sismondi tanával hasonlítják össze, a „Russzkoje Bogatsztvo"-ban (1894, 6. sz., 88. old.) megjelent egyik cikkében „idézte" az új elmélet képviselőjének kijelentését, aki Sismondit a kispolgári reakciósok és utópisták közé sorolja. Valószínűleg szilárdan meg van győződve róla, hogy ezzel az „idézettel" „rácáfolt" saját személyének és Sismondinak összehasonlítására.

lemzi Sismondi általános jelentőségét a tudomány történetében:

„Sismondi már ment Boisguillebert-nek attól az elképzelésétől, hogy a csereértéket szülő munkát meghamisítja a pénz, de ő ugyanúgy támadja az ipari nagytőkét, mint Boisguillebert a pénzt“ (36. old.).

A szerző azt akarja mondani, hogy ahogyan Boisguillebert az árucserét, felületesen, a természetes rendnek tekintette és kifogást emelt a pénz ellen, amelyben „idegen elemet“ látott (ugyanott 30. old.), ugyanúgy Sismondi a kistermelést tekintette természetes rendnek és kifogást emelt a nagytőke ellen, amelyben idegen elemet látott. Boisguillebert nem értette a pénz meg az árucsere elválaszthatatlan és természetes összefüggését, nem értette meg, hogy a „burzsoá munka“ (ugyanott, 30—31.) két formáját állítja szembe egymással idegen elemekként. Sismondi nem értette a nagytőke meg az önálló kistermelés elválaszthatatlan és természetes összefüggését, nem értette, hogy ezek — az árugazdaság két formáját testesítik meg. Boisguillebert, „amikor pellengérre állítja a burzsoá munka egyik formáját“, „utópiába esik és másik formáját magasztalja“ (ugyanott). Sismondi, amikor kifogást emelt a nagytőke, vagyis az árugazdaság egyik formája, mégpedig annak legfejlettebb formája ellen, utópiába esett és a kistermelőt (kiváltképpen a parasztságot), vagyis az árugazdaság másik, csak csiraállapotban levő formáját magasztalta.

„Ha Ricardo tanításában a politikai gazdaságtan kérlelhetetlenül levonja utolsó következtetését és ezzel lezárul, — folytatja a „Bírálat“ szerzője —, Sismondi azzal egészíti ki ezt a lezárulást, hogy megtestesíti a politikai gazdaságtan önmagával szemben táplált kételyeit“ (36. old.).

Ilymódon a „Bírálat“ szerzője Sismondi jelentőségét abban foglalja össze, hogy *felvetette* a kapitalizmus ellentmondásainak *kérdését* és ilyenformán kitűzte a feladatot a további elemzés számára. Sismondi is válaszolni akart erre a kérdésre, de önálló nézeteit az idézett szerző egytől-egyig tudománytalannak, felületesnek minősíti és megállapítja, hogy ezek a nézetek Sismondi reakciós kispolgári álláspontját tükrözik (lásd a fentebb idézett kijelentéseket

és egy további kijelentést alább, Efruszi „idézetével" kapcsolatban).

Ha Sismondi tanát a narodnyiksággal hasonlítjuk össze, szintén minden téren (kivéve Ricardo járadékelméletének tagadását és a parasztok Malthus szellemében történő kioktatását) meglepő azonosságot látunk, amely néha odáig megy, hogy még a kifejezések is egyformák. A narodnyik közgazdászok teljesen Sismondi álláspontján vannak. Még alaposabban meggyőződünk erről alább, amikor az elméletről áttérünk Sismondinak a gyakorlati kérdésekkel kapcsolatos nézeteire.

Végül, ami Efruszit illeti, ő Sismondit egyetlen egy pontban sem ítélte meg helyesen. Efruszi ugyan rámutatott arra, hogy Sismondi hangsúlyozza a kapitalizmus ellentmondásait és elítéli azokat, de egyáltalán nem értette meg sem azt, hogy Sismondi elmélete élesen különbözik a tudományos materialista elmélettől, sem azt, hogy a kapitalizmus romantikus és tudományos felfogása homlokegyenest ellenkezik egymással. A narodnyiknak a romantikus iránt táplált rokonszenve, megható egyetértésük, meggátolta a „Russzkoje Bogatsztvo"-ban megjelent cikkek szerzőjét abban, hogy helyesen jellemezze a gazdaságtani romanticizmus e klasszikus képviselőjét.

Az imént idéztük azt a kijelentést, amely szerint Sismondi „megtestesítette" a klasszikus gazdaságtan „kételyeit".

De Sismondi nem is gondolt arra, hogy beérje ezzel a szereppel (amely megtisztelő helyet biztosít számára a közgazdászok sorában). Mint láttuk, megpróbálta eloszlatni ezeket a kételyeket, és sikertelenül próbálta meg. Sőt, ő nem azzal vádolta a klasszikusokat és tudományukat, hogy ez a tudomány megtorpant az ellentmondások elemzése előtt, hanem azzal, hogy helytelen módszereket követtek. „A régi tudomány nem tanít meg bennünket sem arra, hogy megértsük, sem arra, hogy megelőzzük" az újabb bajokat (I. XV.), mondja Sismondi könyve második kiadásának előszavában, s ezt a tényt nem azzal magyarázza, hogy ez a tudomány nem vezette végig teljesen és következetesen az elemzést, hanem azzal, hogy „absztrakciókba bocsátkozott" (I. 55.: A. Smith újabb angliai

tanítványai absztrakciókba bocsátkoztak (se sont jetés), amikor is megfeledkeztek az „emberről") — és „téves úton halad" (II. 448.). Melyek azok a vádak, amelyeket Sismondi a klasszikusok ellen emel és amelyek lehetővé teszik számára, hogy ilyen következtetést vonjon le?

„A leghíresebb közgazdászok túlságosan kis figyelmet fordítottak a fogyasztásra és az elhelyezésre" (I. 124.). Ezt a vádat Sismondi óta számtalanszor megismételték. Szükségesnek tartották, hogy a „fogyasztást" külön tudományágként elválasszák a „termeléstől"; azt mondták, hogy a termelés természeti törvényektől függ, míg a fogyasztást az emberek akaratától függő elosztás stb. stb. határozza meg. Mint tudjuk, narodnyikjaink ugyanezeket az eszméket hirdetik, az elosztást állítják az első helyre*.

Mi az értelme ennek a vádnak? Kizárólag azon alapul, hogy módfelett tudománytalanul értelmezi magát a politikai gazdaságtan tárgyát. A politikai gazdaságtan tárgya egyáltalán nem az „anyagi értékek termelése", mint gyakran mondják (ez a technológia tárgya), hanem azok a viszonyok, amelyekbe az emberek életük társadalmi termelésében kerülnek. Az „elosztást" csakis akkor lehet különválasztani a termeléstől, ha a „termelést" első értelmében fogjuk fel, és akkor a termeléssel foglalkozó „részben" a közgazdaság történelmileg meghatározott formáinak

* Efruszi magától értetődően ugyancsak nem mulasztotta el, hogy Sismondit ezért is meg ne dícsérje. „Sismondi tanításában — olvassuk a *„Russzkoje Bogatsztvo"* 8. sz. 56. oldalán — nem annyira az egyes, általa ajánlott különleges rendszabályok fontosak, mint inkább az az általános szellem, amely egész rendszerét áthatja. A klasszikus iskolával szemben nem a termelés, hanem az elosztás érdekeit helyezi különös erővel előtérbe." Efruszi a „legújabb" közgazdászokra való ismételt „hivatkozásai" ellenére egyáltalán nem értette meg tanításukat és továbbra is azzal a szentimentális esztelenséggel bíbelődik, amely a kapitalizmus kezdetleges bírálatát jellemzi. Narodnyikunk itt is úgy szeretne menekülni, hogy összehasonlítja Sismondit „a történelmi iskola számos kiváló képviselőjével"; kiderül, hogy „Sismondi tovább ment" (ibid.), és Efruszinak ez tökéletesen elég! „Továbbment" a német professzoroknál — kell ennél több? Efruszi, mint minden narodnyik, arra igyekszik áthelyezni a súlypontot, hogy Sismondi bírálta a kapitalizmust. Arról, hogy a kapitalizmus bírálata különféle, hogy a kapitalizmust lehet szentimentális, és lehet tudományos szempontból bírálni — a *„Russzkoje Bogatsztvo"* közgazdászának nyilván fogalma sincs.

kategóriái helyett az általában vett munkafolyamatra vonatkozó kategóriák szerepelnek: az ilyen tartalmatlan közhelyek azután rendszerint csak arra szolgálnak, hogy elpalástolják a történelmi és társadalmi viszonyokat. (Példa erre akár a tőke fogalma.) Ha viszont a „termelést" következetesen az élet társadalmi termelésében kialakult viszonyoknak tekintjük, akkor az „elosztás" és a „fogyasztás" egyaránt elveszti minden önálló jelentőségét. Mihelyt tisztáztuk a termelési viszonyokat — *ezzel* tisztáztuk azt is, hogy milyen arányban részesülnek az egyes osztályok a termékben, következésképpen az „elosztást" is meg a „fogyasztást" is tisztáztuk. És fordítva, ha nem tisztázzuk a termelési viszonyokat (például ha nem értjük meg a társadalmi össztőke egészének termelési folyamatát), a fogyasztással és az elosztással kapcsolatos minden elmélkedés közhellyé vagy jámbor romantikus óhajjá válik. Sismondi az ősapja az efféle meddő fecsegésnek. Rodbertus szintén sokat beszélt a „nemzeti össztermék elosztásáról", sőt Efruszi „legújabb" tekintélyei még külön „iskolákat" is alapítottak, amelyeknek egyik elve a fogyasztás iránt tanusított különös figyelem volt*. És az „elosztásnak" meg a „fogyasztásnak" mindezek a teoretikusai még azt az alapvető kérdést sem tudták megoldani, hogy miben különbözik a társadalmi tőke a társadalmi jövedelemtől, s továbbra is mindegyre belezavarodtak azokba az ellentmondásokban, amelyek előtt A. Smith megtorpant**. —

* Nagyon igaza van Ingramnek, amikor Sismondi helyét a „katedra-szocialisták" szomszédságában jelöli ki („A politikai gazdaságtan története". Moszkva 1891, 212. old.), és naívan kijelenti: „Mi már (!!) csatlakoztunk Sismondi felfogásához, aki szerint az állam olyan erő, amelynek gondoskodnia kell arról . . ., hogy a társadalmi egyesülés és a legújabb haladás áldásait a lehetőséghez képest kiterjessze a társadalom valamennyi osztályára" (215.). Hogy milyen mélyértelműek Sismondi e „nézetei", már láttuk a protekcionizmus példáján.

** Lásd például *R. Meyer* „Jövedelem" c. cikkét a „Handwörterbuch der Staatswissenschaften" c. kiadványban (orosz ford. az „Ipar" c. gyűjteményben); ebből megismerhető az az egész tehetetlen zűrzavar, amely a „legújabb" német professzorok e tárgyról szóló elmefuttatásaiban uralkodik. Furcsa dolog, hogy R. Meyer, ugyanakkor, amikor közvetlenül Adam Smithre támaszkodik és a bibliográfiában a „Tőke" II. kötetének *éppen azokra a fejezeteire* hivatkozik, amelyek teljesen megcáfolják Smith-et, a szövegben ezt nem említi.

A problémát csak annak a közgazdásznak sikerült megoldania, aki sohasem választotta külön az elosztást, aki a legerélyesebben tiltakozott az „elosztás" „vulgáris" felfogása ellen (lásd Marx megjegyzéseit a gothai programhoz, idézve P. Sztruvénál, „Критические заметки"* 129. old., jelmondat a IV. fejezethez)[48]. Sőt. A probléma megoldásának lényege éppen a társadalmi tőke *újratermelésének* elemzésében rejlett. A szerző sem a fogyasztás, sem az elosztás kérdését nem vetette fel külön kérdés formájában; de az egyik is, a másik is önmagától teljesen tisztázódott, miután a *termelés* elemzését végig vezette.

„Ezzel szemben a tőkés termelési mód tudományos elemzése, éppen fordítva, azt bizonyítja, hogy ... az elosztási viszonyok lényegében azonosak a termelési viszonyokkal, ezeknek a másik oldalát alkotják, úgyhogy mind az előbbiek, mind az utóbbiak történelmileg átmeneti jellegűek." „A munkabér feltételezi a bérmunkát, a profit — a tőkét. Ezek a meghatározott elosztási formák tehát feltételezik a termelési feltételek meghatározott társadalmi jellegét (Charaktere) és a termelés tényezőinek meghatározott társadalmi viszonyait. A meghatározott elosztási viszony tehát csupán a történelmileg meghatározott termelési viszony kifejezése ..." „Minden elosztási forma eltűnik, ha eltűnik a termelésnek az a meghatározott formája, amelyből származik és amelynek megfelel."

„Az a felfogás, amely csak az elosztási viszonyokat tekinti történelminek, de a termelési viszonyokat nem, egyrészt csak a polgári közgazdaságtan kezdődő, de még elfogódott (következetlen, befangen) bírálata által képviselt felfogás. Másrészt azonban azon alapul, hogy a társadalmi termelési folyamatot összekeverik és azonosítják az egyszerű munkafolyamattal, ahogy azt egy abnormálisan elszigetelt embernek minden társadalmi segítség nélkül is végeznie kellene. Amennyiben a munkafolyamat pusztán csak az ember és a természet közötti folyamat, egyszerű elemei minden társadalmi fejlődési forma számára egy és ugyanazok maradnak. De ennek a folyamatnak minden meghatározott történelmi formája továbbfejleszti a folya-

* „Kritikai megjegyzések". — *Ford.*

mat anyagi alapjait és társadalmi formáit." („A tőke", 3. köt., 2., 415, 419, 420. old., német eredeti[49].)

Nem volt nagyobb szerencséje Sismondinak a klasszikusok ellen intézett másféle támadásaiban sem, amelyek még nagyobb helyet foglalnak el „Nouveaux Principes"-jében. „A. Smith újabb angliai tanítványai absztrakciókba bocsátkoztak és megfeledkeztek az emberről..." (I. 55.). Ricardo szemében „a vagyon — minden, az ember — semmi" (II. 331.). „Ők" (a szabadkereskedelmet védelmező közgazdászok) „gyakran feláldozzák az embereket és a reális érdekeket az absztrakt elmélet kedvéért" (II. 457.) stb.

Mily régiek ezek a kirohanások és mégis milyen újak! Arra gondolok, hogy ezeket a kirohanásokat felújították a narodnyikok, akik olyan lármát csaptak amiatt, hogy Oroszország tőkés fejlődését nyiltan Oroszország igazi, valóságos és elkerülhetetlen fejlődésének minősítik. Vagy talán nem ugyanezt ismételték a legkülönbözőbb hangnemben, amikor a „pénz hatalmának védelme", „szociálpolgáriság" stb. miatt ordítoztak? Rájuk *még* Sismondinál is *sokkal nagyobb mértékben* illik az a megjegyzés, amelyet általában a kapitalizmus érzelgős bírálatára tettek: Man schreie nicht zu sehr über den Zynismus! Der Zynismus liegt in der Sache, nicht in den Worten, welche die Sache bezeichnen! Ne kiabáljanak túlságosan a cinizmus miatt! A cinizmus nem a valóságot jelölő szavakban, hanem magában a valóságban rejlik!

„Még sokkal nagyobb mértékben" — mondjuk. Azért „még sokkal nagyobb mértékben", mert a nyugateurópai romantikusok nem rendelkeztek a kapitalizmus ellentmondásainak tudományos elemzésével, mert ők mutattak rá először ezekre az ellentmondásokra, mert ostorozták (egyébként „szánalmas szavakkal") azokat, akik *nem látták* ezeket az ellentmondásokat.

Sismondi azért rontott rá Ricardóra, mert az kíméletlen nyiltsággal levont minden következtetést a polgári társadalom megfigyeléséből és tanulmányozásából: nyiltan fogalmazta meg azt is, hogy a termelés magát a termelést szolgálja, azt is, hogy a munkaerő áruvá válik, amelyet ugyanúgy tekintenek, mint minden más árut, azt is, hogy a „társadalom" számára csak a tiszta jöve-

delem, vagyis csak a haszon nagysága fontos*. De Ricardónak teljesen igaza volt: *tényleg pontosan ez a helyzet.* Ha ez az igazság Sismondi szemében „aljas igazságnak" tűnt, akkor ennek az aljasságnak az okát egyáltalán nem Ricardo elméletében kellett volna keresnie és egyáltalán nem az „absztrakciókat" kellett volna megtámadnia; kifakadásai Ricardo ellen teljesen a „bennünket felemelő megtévesztés" területére tartoznak.

Nos, és a mi mai romantikusaink? Talán tagadni akarják a „pénz hatalmának" valóságát? Talán tagadni akarják, hogy ez a hatalom nemcsak az ipari népesség körében, hanem a földműves népesség körében is, akármelyik „obscsinában", akármelyik eldugott faluban is mindenható? Talán tagadni akarják, hogy ez a *tény* szükségképpen összefügg az árugazdasággal? Meg sem kísérelték ezt kétségbevonni. Egyszerűen azon igyekeznek, hogy egyetlen szóval se tegyenek említést róla. Félnék nevükön nevezni a dolgokat.

És mi teljesen megértjük félelmüket: ha a valóságot nyiltan elismernék, teljesen kicsúszna a talaj a kapitalizmus érzelgős (nardonyik) bírálata alól. Nem csoda, hogy olyan szenvedélyesen vetik harcba magukat, s még arra sem

---

* Efruszi például fontoskodva szajkózza Sismondi érzelgős szólamait, amelyek szerint a vállalkozó tiszta jövedelmének növekedése nem nyereség a nemzetgazdaság számára stb. és csak azt veti szemére, hogy ezt „még nem teljesen világosan" „ismerte fel" (8. sz. 43. old.).

Talán hasznos volna összehasonlítani ezzel a kapitalizmus tudományos elemzésének eredményeit:

A társadalom nyersjövedelme (Roheinkommen) munkabérből + haszonból + járadékból tevődik össze. A tiszta jövedelem (Reineinkommen) — az értéktöbblet.

„Az egész társadalom jövedelmét tekintve, a nemzeti jövedelem — a munkabér plusz profit plusz földjáradék, azaz a nyersjövedelem. Csakhogy ez is absztrakció, olyan értelemben, hogy a tőkés termelés viszonyai között az egész társadalom tőkés álláspontra helyezkedik, tehát csak a profitban és földjáradékban feloldódó jövedelmet tekinti tiszta jövedelemnek" (3, 2, 375—376.)[60].

A szerző tehát teljesen csatlakozik Ricardóhoz és a „társadalom" „tiszta jövedelmének" Ricardó-féle meghatározásához, ahhoz a meghatározáshoz, amely Sismondi „nevezetes ellenvetését" kiváltotta („*Russzkoje Bogatsztvo*" 8. sz., 44. old.): „Hogyan? a vagyon — minden, az ember — semmi?" (II. 331.). A mai társadalomban természetesen — igen.

érnek rá, hogy megtisztogassák a romanticizmus berozsdásodott fegyverét. Nem csoda, hogy nem válogatnak az eszközökben és hogy az *érzelgős* bírálat elutasítását úgy akarják feltüntetni, mintha az általában a bírálat elutasítása volna. Hiszen a léthez való jogukért küzdenek.

Sőt, Sismondi még azt is megkísérelte, hogy szentimentális bírálatát a *társadalomtudomány külön módszerének rangjára* emelje. Már láttuk, hogy Sismondi nem azért tett szemrehányást Ricardónak, mert objektív elemzése megtorpant a kapitalizmus ellentmondásai előtt (ez a szemrehányás indokolt lett volna), hanem éppen azért, mert ez az elemzés *objektív*. Sismondi azt mondta, hogy Ricardo „megfeledkezik az emberről". A „Nouveaux Principes" második kiadásának előszavában a következő ömlengő szóáradatot zúdítja ránk:

„Szükségesnek tartom, hogy felemeljem tiltakozó szavamat a szokásos módszerek ellen, amelyek oly gyakran felületesen, oly gyakran hamisan ítélnek meg a társadalmi tudományok körébe tartozó műveket. Az e művekben megoldásra kerülő probléma hasonlíthatatlanul bonyolultabb, mint a természettudományok körébe vágó problémák; ugyanakkor ez a probléma ugyanúgy szól a szívhez, mint az észhez" (I. XVI.). Milyen ismerősek az orosz olvasónak ezek az eszmék, amelyek szerint a természettudomány és a társadalomtudomány ellentétben van egymással, amelyek szerint az utóbbi a „szívhez" szól!* Sismondi itt ugyanazokat a gondolatokat mondja ki, amelyeket

---

* „A politikai gazdaságtan nem egyszerűen a számolás tudománya (n'est pas une science de calcul), hanem az emberrel foglalkozó tudomány ... Csak akkor vezet célra, ha figyelembe vesszük az emberek érzéseit, szükségleteit és szenvedélyeit" (I. 313.). Ezek az érzelgős frázisok, amelyekben Sismondi ugyanúgy új társadalomtudományi felfogást lát, mint a szubjektív iskolához tartozó orosz szociológusok a maguk teljesen hasonló kifakadásaikban, valójában azt mutatják, hogy milyen gyermekesen kezdetleges állapotban volt a burzsoázia bírálata. Vajjon az ellentmondások tudományos elemzése, ha szigorúan objektív „számolás" marad, nem éppen ahhoz szolgáltat szilárd alapot, hogy megértsük az „érzéseket, szükségleteket és szenvedélyeket", méghozzá nem általában az „embernek" — ennek az absztrakciónak, amelyet a romantikus és a narodnyik egyaránt sajátos kispolgári tartalommal tölt meg — hanem *egy bizonyos meghatározott osztály embereinek* szenvedélyeit? De a lényeg az, hogy Sismondi *képtelen volt*

néhány évtizeddel utóbb Európa messzi keleti részén „megint felfedezett" az „orosz szociológiai iskola" és amelyek külön „szubjektív szociológiai módszerként" szerepeltek ... Sismondi — akár csak hazai szociológusaink — természetesen „a szívhez meg az észhez egyaránt" szól*. De azt már láttuk, hogy a kispolgár „szíve" minden fontosabb kérdésben diadalmaskodott a közgazdász teoretikus „esze" fölött.

POST SCRIPTUM**

Hogy mennyire helyes az érzelgős Sismondinak ez a megítélése abban a tekintetben, hogy milyen álláspontra helyezkedik a tudományosan „objektív" Ricardóval kapcsolatban, azt teljesen alátámasztja Marx kijelentése, amelyet „Elméletek az értéktöbbletről" c. 1905-ben megjelent munkájának második kötetében találunk („Theorien über den Mehrwert", II. B. I. Th., S. 304 u. ff. „Bemerkungen über die Geschichte der Entdeckung des sogenannten Ricardoschen Gesetzes")***. Marx, amikor Malthust, a hitvány plagizátort, a vagyonosok megvásárolt ügyvédét, a szemérmetlen talpnyalót szembeállítja Ricardóval, a tudomány emberével, azt mondja:

„Ricardo, korának szempontjából, joggal tekinti a tőkés termelési módot a legelőnyösebbnek általában a termelés szempontjából, a legelőnyösebbnek a gazdagság létrehozása szempontjából. Ő *a termelést szolgáló termelést* akarja, még hozzá joggal. Ha valaki azt állítaná, mint Ricardo szentimentális ellenfelei tették, hogy a termelés

---

elméletileg megcáfolni a közgazdászokat és ezért szorítkozott érzelgős frázisokra. „Az utópikus dilettantizmus kénytelen elméleti engedményt tenni a polgári rend valamennyi többé vagy kevésbbé tudományos védelmezőjének. Az utópista, hogy elhessegesse magától erőtlenségének ébredező tudatát, azzal vigasztalja magát, hogy objektivitást vet ellenfeleinek szemére: tegyük fel, úgymond, hogy ön többet tud nálam, én viszont jobb vagyok" (*Beltov*, 43. old.)[51].

* Talán a természettudományokból fakadó problémák nem szólnak a „szívhez" is?!

** Lenin a post scriptumot az 1908-as kiadáshoz írta. — *Szerk.*

*** „Elméletek az értéktöbbletről", II. köt., I. rész, 304. és a köv. oldalak. „Megjegyzések az úgynevezett Ricardo-féle törvény felfedezésének történetéhez"[52]. — *Szerk.*

mint termelés nem cél, akkor megfeledkezne arról, hogy a termelést szolgáló termelés nem egyéb, mint az ember termelőerőinek fejlesztése, vagyis *az emberi természet gazdagságának fejlesztése, mint öncél.* Aki mint Sismondi, ezzel a céllal az egyesek jólétét állítja szembe, az azt állítja, hogy *fel kell tartóztatni* a faj fejlődését, ha az egyesek jólétét biztosítani akarjuk, hogy tehát például nem szabad háborút viselni, hiszen a háborúban egyesek mindenesetre elpusztulnak. Sismondinak csupán azokkal a közgazdászokkal szemben van igaza, akik ezt az ellentétet *elpalástolják*, tagadják" (309. old.). Ricardónak a maga szempontjából minden tekintetben joga van ahhoz, hogy a proletárokat a tőkés termelés gépeihez és árujához hasonlítsa. „Es ist dieses stoisch, objektiv, wissenschaftlich", „ez stoicizmus, objektív, tudományos" (313. old.). Világos, hogy ez a megítélés csak egy bizonyos korra, a XIX. század legelejére vonatkozik.

II. FEJEZET

A KAPITALIZMUS ROMANTIKUS BÍRÁLATÁNAK JELLEGE

Sismondi „eszével" már eleget foglalkoztunk. Most vizsgáljuk meg alaposabban a „szívét". Próbáljuk egybegyüjteni a *szempontjára* (amelyet eddig csak mint az elméleti kérdésekkel kapcsolatban álló elemet tanulmányoztunk), a kapitalizmushoz való *viszonyára*, arra, hogy milyen társadalmi rétegekkel rokonszenvezett, továbbá saját kora „társadalmi és politikai" feladatainak értelmezésére vonatkozó utalásokat.

I

A KAPITALIZMUS SZENTIMENTÁLIS BÍRÁLATA

Azt a kort, amelyben Sismondi írt, a *csere* (ahogy ma mondanók — a pénzgazdaság) gyors fejlődése jellemezte, s ez különösen élesen mutatkozott meg azután, hogy a francia forradalom megsemmisítette a feudalizmus maradványait. Sismondi habozás nélkül elítélte ezt a fejlődést és a csere fokozódását, támadta a „végzetes versenyt" és felszólította „a kormányt, hogy védje meg a népességet

a verseny következményeitől“ (VII. könyv, VIII. fejezet) stb. „A gyors csere... megrontja a nép erkölcsét. Aki állandóan azon igyekszik, hogy jól adjon el, az végül odajut, hogy kísérletet tesz az áron felüli eladásra meg a csalásra és minél nehezebben keresi kenyerét az, aki folytonos cseréből él, annál inkább ki van téve annak a csábításnak, hogy csaljon“ (I. 169.). Ekkora naivitás kellett ahhoz, hogy úgy támadja a pénzgazdaságot, ahogy narodnyikjaink támadják! „...A kereskedelmi vagyon, fontosságát tekintve, csak második helyen áll a gazdasági rendben; és először a territoriális vagyonnak (richesse territoriale — földvagyonnak) kell növekednie, amely a létfenntartási eszközöket szolgáltatja. Ez a kereskedelemből élő népes osztály csak akkor kaphatja meg a föld termékeinek egy részét, ha ezek a termékek megvannak; ez (tudniillik ez az osztály) csak annyiban gyarapodhat, amennyiben ezek a termékek szaporodnak“ (I. 322—323.). Vajjon tett-e akár egy lépést is előre ehhez a patriarchális romantikushoz képest Ny. —on úr, aki oldalakon át ontja panaszait amiatt, hogy a kereskedelem és az ipar fejlődése túlszárnyalja a földművelés fejlődését? A romantikus és a narodnyik e panaszai csak arról tanuskodnak, hogy egyáltalán *nem értik* a tőkés gazdaságot. *Lehetséges-e* olyan kapitalizmus, amelyben a kereskedelem és az ipar fejlődése *nem* szárnyalja túl a földművelést? Hiszen a kapitalizmus fejlődése az árugazdaság fejlődése, *vagyis* a társadalmi munkamegosztás fejlődése, márpedig ennek következtében egymásután *szakadnak le* a földművelésről a nyersanyagfeldolgozás különböző fajtái, amelyek eredetileg egybefonódtak a nyersanyag kitermelésének, feldolgozásának és a fogyasztásnak egységén alapuló *egyetlen* naturális gazdaságban. Ezért a kapitalizmus *mindenütt és mindig* a kereskedelemnek és az iparnak a földművelésnél *gyorsabb* fejlődését, a kereskedelmi és ipari népesség *gyorsabb* növekedését, a kereskedelem és az ipar *nagyobb* súlyát és fontosságát jelenti a közgazdaság általános rendjében*. Ez más-

* A tőkés fejlődés során a földművelés mindig és mindenütt a kereskedelem és az ipar *mögött* marad, mindig alá van rendelve ezeknek és ezek mindig kizsákmányolják, mindig csak később *terelik* a tőkés *termelés* útjára.

képpen *nem lehet.* És Ny. —on úr az efféle panaszok hajtogatásával újra meg újra azt bizonyítja, hogy gazdasági nézeteit tekintve nem ment tovább a felületes, szentimentális romanticizmusnál. „Ez az esztelen vállalkozási szellem (esprit d'entreprise), a mindenféle kereskedelemnek ez a túltengése, amely Amerikában oly nagytömegű csődöt idéz elő, kétségtelenül a bankok szaporodásának és annak tudható be, hogy a csalóka hitel oly könnyen lép a valóságos vagyon (fortune réelle) helyébe" (II. 111.) és így tovább vég nélkül. Milyen jelszóval támadta Sismondi a pénzgazdaságot (és a kapitalizmust)? Mit helyez szembe vele? Az önálló kistermelést, a falun a parasztok naturális gazdaságát, a városban — a kézműves ipart. Lássuk, mit mond az előbbiről „A patriarchális mezőgazdaságról" c. fejezetben (III. könyv, III. fej. „De l'exploitation patriarcale" — a patriarchális földművelésről. A harmadik könyv a „territoriális" vagy földvagyonról szól):

„Az első földtulajdonosok maguk túrták a földet, gyermekeikkel és szolgáikkal ők végeztek minden mezei munkát. Egyetlen társadalmi szervezet* sem biztosít nagyobb boldogságot és nagyobb erényeket a nemzet legnépesebb osztályának, nagyobb bőséget (opulence) mindenkinek, nagyobb szilárdságot a társadalmi rend tekintetében... Azokban az országokban, ahol a földművelő tulajdonos (où le fermier est propriétaire) és ahol a termés osztatlanul (sans partage) azoké, akik megdolgoztak érte, vagyis azokban az országokban, amelyek mezőgazdaságát patriarchális mezőgazdaságnak nevezzük — úton-útfé-

* Figyeljék meg, hogy Sismondi — pontosan úgy, mint a mi narodnyikjaink — a parasztok önálló gazdaságát tüstént „társadalmi szervezetté" változtatja. Ez nyilvánvaló félrevezetés. Mi az, ami a különböző helységek parasztjait kapcsolatba hozza egymással? Éppen a társadalmi munkamegosztás és az árugazdaság, amely felváltotta a feudális kapcsolatokat. Tüstént megmutatkozik, hogy az árugazdaság rendjének egyik láncszemét utópikusan magyarázzák, a többi láncszemet pedig nem értik. Hasonlítsák össze azzal, amit Ny. —on úr a 322. oldalon mond: „Az iparnak a munkaeszközök paraszti tulajdonán alapuló formája." Azt, hogy a munkaeszközök paraszti tulajdona mind történelmileg, mind logikailag éppen a *tőkés* termelés *kiindulópontja,* Ny. —on úr nem is sejti!

len láthatjuk annak nyomait, hogy a földművelő szereti azt a házat, amelyben él, szereti azt a földet, amelyet művel... Maga a munka is öröm számára... Azokban a boldog országokban, amelyekben a földművelés patriarchális, tanulmányozzák minden földdarab sajátos természetét és ezek az ismeretek apáról-fiúra szállnak... A gazdagabb emberek által vezetett nagy farmgazdaság talán fölébe emelkedik az előítéleteknek és a bevett gyakorlatnak. De az ismeretek (l'intelligence, vagyis a mezőgazdasági ismeretek) nem jutnak el ahhoz, aki dolgozik és ezeket az ismereteket rosszabbul fogják alkalmazni... A patriarchális gazdaság javítja a nemzet ama legnépesebb részének erkölcseit és jellemét, amelyre a mezei munkák elvégzése hárul. A tulajdon rendre és takarékosságra szoktat, az állandó bőség véget vet annak, hogy valaki a falánkságban (gourmandise) és az iszákosságban kedvét lelje... Mivel (a földműves) majdnem kizárólag csak a természettel folytat cserét, akármelyik ipari munkásnál kevesebb oka van arra, hogy ne bízzék az emberekben és a lelkiismeretlenség fegyverét alkalmazza velük szemben" (I. 165—170.). „Az első farmerek egyszerű szántóvetők voltak; saját kezükkel végezték a mezőgazdasági munka nagyrészét; gazdaságuk nagyságát családjuk erejéhez mérték... Ezek továbbra is parasztok maradtak: maguk fogják az eke szarvát (tiennent eux-mêmes les cornes de leur charrue); — ők törődnek a jószággal a mezőn meg az istállóban egyaránt; a szabadban élnek, megszokják az állandó munkát és a szerény táplálékot, s mindez erős polgárokat és bátor katonákat nevel*. Szinte sohasem fogadnak fel maguk mellé napszámosokat, csak cselédekkel (des domestiques) dolgoznak együtt, akiket mindig az egyenrangúak közül választanak, akikkel mint egyenlőkkel bánnak, velük egy asztalnál étkeznek, egy bort isznak, egyformán öltözködnek. Ilymódon a földművesek cselédeikkel együtt egy osztályhoz, a parasztok osztályához tartoznak, ugyanazok az érzések hatják át

* Hasonlítsa össze az olvasó ezeket az émelygős dajkameséket annak a XIX. századvégi „haladó" publicistának szavaival, akit Sztruve úr „Kritikai megjegyzéseiben" idéz, 17. old.[53].

őket, ugyanazokban az élvezetekben részesülnek, ugyanazoknak a befolyásoknak vannak kitéve és ugyanolyan szálak fűzik őket a hazához" (I. 221.).

Tessék, itt van a hírhedt „népi termelés"! És ne mondják azt, hogy Sismondi nem érti meg a termelők egyesítésének szükségességét: nyiltan megmondja (lásd alább), hogy „ő ugyanúgy (mint Fourier, Owen, Thompson és Muiron) kívánja a társulást" (II. 365.). Ne mondják azt, hogy hát ő a *tulajdon* híve: ellenkezőleg, nála a kisgazdaságon (V. ö. II. 355.), nem pedig a kistulajdonon van a hangsúly. Érthető, hogy a paraszti kisgazdaságnak ez az eszményítése más történelmi és életviszonyok között eltérő formát ölt. De mind a romanticizmus, mind a narodnyikság éppen a paraszti kisgazdaságot magasztalja égig — ez nem kétséges.

Ugyanígy eszményíti Sismondi a kezdetleges kézművesipart meg a céheket is.

„A falusi csizmadia, aki egyszemélyben kereskedő, gyáros és munkás, egyetlen egy pár csizmát sem készít rendelés nélkül" (II. 262.), míg a tőkés manufaktúra, mivel nem ismeri a keresletet, csődbe juthat. „Elméleti szempontból és a tények tanúsága szerint egyaránt kétségtelen, hogy a céhek intézménye (corps de métier) megakadályozta és ennek az intézménynek meg is kellett akadályoznia a fölös népesség kialakulását. Éppoly kétségtelen az is, hogy jelenleg van túlnépesedés és ez a mostani rend szükségszerű következménye" (II. 431.). Igen sok ilyen szemelvényt lehetne idézni, de Sismondi gyakorlati receptjeinek vizsgálatát későbbre hagyjuk. Itt az idézett részekre szorítkozunk, hogy behatoljunk Sismondi felfogásába. Az idézett gondolatmenetet a következőkben foglalhatjuk össze: 1) a pénzgazdaságot azért ítéli el, mert megszünteti a kistermelők biztosított helyzetét és egymáshoz való kölcsönös közelállásukat (akár abban a formában, hogy a kézműves közel áll a fogyasztóhoz, akár abban a formában, hogy a földműves közel áll a vele egyenlő földművesekhez); 2) a kistermelést azért magasztalja, mert az biztosítja a termelő önállóságát és kiküszöböli a kapitalizmus ellentmondásait.

Megjegyezzük, hogy ez a két eszme a narodnyikság

lényeges tartozéka* és megpróbálunk behatolni a tartalmukba.

A romantikusok és a narodnyikok a pénzgazdaság bírálata során csupán addig a megállapításig jutnak, hogy a pénzgazdaság létrehozza az individualizmust** és az antagonizmust (a versenyt), továbbá, hogy a termelő nincs biztosítva és a közgazdaság ingatag***.

Először is az „individualizmusról". Valamely adott obscsina parasztjainak vagy valamely adott ipar kézműveseinek (illetőleg kusztárjainak) társulását rendszerint szembeállítják — a kapitalizmussal, amely ezeket a kapcsolatokat halomra dönti és a versenyt állítja helyükbe. Ez a gondolatmenet a romanticizmus tipikus hibáját ismétli meg, nevezetesen: a kapitalizmus ellentmondásaiból ugyanúgy azt a következtetést vonják le, hogy a kapitalizmus nem *magasabb formája a társadalmi együttélésnek*. Vajjon a kapitalizmus, amikor halomra dönti a középkori obscsina-, céh-, artel- és egyéb kapcsolatokat, nem állít helyükbe másokat? Vajjon az árugazdaság nem a termelők közötti *kapcsolatot* testesít meg, olyan kapcsolatot, amelyet a *piac* hoz létre?**** *Ennek a kapcsolatnak* antagonisztikus, teljesen ingatag és ellentmondásos jellege nem jogosít fel arra, hogy tagadjuk *fennállását*. És tudjuk, hogy éppen az ellentmondások kibontakozása az, ami

* Ny. —on úr ebben a kérdésben is tücsköt-bogarat összehordott, annyi sok egymásnak ellentmondó dolgot mondott, hogy *tetszés szerint* választhatunk ki belőle egymással egyáltalán össze nem függő megállapításokat. Nem kétséges azonban, hogy a „népi termelés" ködös megjelöléssel eszményíti a parasztgazdaságot. A köd különösen alkalmas légkör mindenféle álcázás számára.

** V. ö. Ny. —on, 321. old. in f. (in fine — a végén. — *Szerk.)* stb.

*** Ibid., 335. old. A 184. oldalon: a kapitalizmus „megfoszt a szilárdságtól". És sok más.

**** „A valóságban a *társadalom*, a *társulás* olyan elnevezések, amelyekkel minden társadalmat megjelölhetünk, a hűbéri társadalmat ugyanúgy, mint a polgári társadalmat, amely versenyen alapuló társulás. Hogyan létezhetnek hát olyan írók, akik azt hiszik, hogy az egyetlen *társulás* (assoziation) szóval rácáfolhatnak a versenyre?" (Marx. „Das Elend der Philosophie") (Marx. „A filozófia nyomora"[54]. — *Szerk.*) A szerző a lehető legélesebben bírálja a verseny szentimentális elítélését és nyomatékkal emeli ki, hogy a verseny *progresszív* jelenség, a „technikai és társadalmi haladás" hajtóereje.

egyre erősebben és erősebben hozza felszínre ennek a kapcsolatnak az erejét, ami *kényszeríti* a társadalom egyes elemeit és osztályait, hogy egyesülésre törekedjenek, méghozzá már nem egy obscsina vagy körzet szűk határai között való egyesülésre, hanem mindazok egyesülésére, akik *egy egész nemzet*, sőt, a különböző államok adott osztályához tartoznak. Csak romantikus lehet képes arra, hogy a maga reakciós szempontjából kiindulva tagadja ezeknek a kapcsolatoknak fennállását és mélyebb jelentőségüket, amely a nemzetgazdaságban betöltött szerep közösségén, nem pedig területi, szakmai, vallási stb. érdekeken alapul. És ha Sismondi, aki olyan korban írt, amikor ezek a kapitalizmus által létrehozott új ellentmondások még csak csírájukban voltak meg, az efféle gondolatmenettel megérdemelte a romantikus elnevezést, a mi narodnyikjainkra még inkább ráillik ez a megítélés, mert ezeknek a kapcsolatoknak óriási jelentőségét *most* csak egészen vak emberek tagadhatják.

Ami azt illeti, hogy a termelő nincs biztosítva és a közgazdaság ingatag stb. — ez ugyanaz a régi nóta, amelyről már a külső piaccal kapcsolatban beszéltünk. Éppen az efféle támadásokban mutatkozik meg a romantikus, aki félénkségében éppen azt ítéli el, amit a tudományos elmélet a kapitalizmusban mindennél többre becsül: a lényegéhez tartozó törekvést a fejlődésre, a feltartóztathatatlan előretörekvést, azt, hogy lehetetlen megállni, vagy a régi, változatlan fokon termelni újra a gazdasági folyamatokat. Csakis a középkori társulásoknak (például az obscsinának) az egész társadalomra való kiterjesztésével kapcsolatban fantasztikus terveket kovácsoló utópista hagyhatja figyelmen kívül azt a tényt, hogy éppen a kapitalizmus „ingatagsága" az az óriási progresszív tényező, amely meggyorsítja a társadalmi fejlődést, amely a népesség egyre nagyobb tömegeit sodorja bele a társadalmi élet forgatagába, amely rákényszeríti őket arra, hogy alaposan fontolóra vegyék ennek az életnek a rendjét, amely rákényszeríti őket arra, hogy maguk legyenek „saját szerencséjük kovácsai".

Ny. —on úr frázisai, amelyek szerint a tőkés gazdaság „ingatag", a csere aránytalanul fejlődik, az ipar és

a földművelés, továbbá a termelés és a fogyasztás között felborul az egyensúly, a válságok rendellenes tünetek stb., egészen vitathatatlanul arról tanúskodnak, hogy ő még teljesen a *romanticizmus* álláspontján van. Ezért az európai romanticizmus bírálata *szóról-szóra* áll az ő elméletére is. Ennek bizonyítéka:

„Adjuk át a szót az öreg Boisguillebert-nek:

«Az áruk árát — mondja — mindig *arányba* kell hozni egymással, mert csak ilyen kölcsönös megegyezés teszi lehetővé olyan létezésüket, amelyben minden pillanatban újratermelik egymást... Mivel tehát a gazdagság semmi más, mint ez az állandó csereforgalom ember és ember, vállalat és vállalat stb. között, rettenetes elvakultság volna a nyomor okát másutt keresni, mint az ilyen csereforgalomnak az árarányok eltolódása által előidézett megzavarásában.»

Hallgassunk meg egy modern* közgazdászt is:

«Van egy nagy törvény, amelyet alkalmazni kell a termelésre, az *arányosság törvénye* (the law of proportion), és csakis ez képes fenntartani az érték folytonosságát... Az egyenértéket biztosítani kell... A különböző korokban minden nemzet megpróbálta, hogy a kereskedelmi kapcsolatokra vonatkozó nagyszámú előírással és korlátozással legalább bizonyos fokig érvényre juttassa az arányosságnak ezt a törvényét. Ám az emberi természetben gyökerező önzés halomra döntötte a szabályozásnak ezt az egész rendszerét. Az arányosított termelés (proportionale production) az igazi közgazdasági tudomány valóraválása» (W. Atkinson. „Principles of Political Economy". London 1840, p. 170. és 195.)**.

Fuit Troja!*** Ez a helyes arány a kínálat és kereslet között, amely után ismét oly sokan kezdenek áhítozni, már réges-régen megszűnt. Idejét múlta; csak azokban az időkben volt lehetséges, amikor a termelési eszközök korlátozottak voltak, amikor a csere rendkívül szűk határok között mozgott. A nagyipar keletkezésével ennek

* Ezt 1847-ben írták.

** *W. Atkinson*. „A politikai gazdaságtan alapelvei". London 1840. 170. és 195. old. — *Szerk.*

*** Trója csak volt! — *Szerk.*

a helyes aránynak el kellett (musste) tűnnie, és a termelésnek a természeti törvények szükségszerűségével egymásután át kellett mennie a virágzás, a hanyatlás, a válság és a pangás, az újabb virágzás és így tovább ismétlődő váltakozásain.

Azok, akik mint Sismondi, a termelés helyes arányaihoz akarnak visszatérni és amellett meg akarják tartani a társadalom jelenlegi alapjait, reakciósak, mert ahhoz, hogy következetesek legyenek, arra kell törekedniök, hogy az elmúlt idők iparának minden más feltételét is visszaállítsák.

Mi tartotta a termelést helyes vagy majdnem helyes arányok között? A kereslet, amely megszabta és megelőzte a kínálatot; a termelés lépésről-lépésre követte a fogyasztást. A nagyipar, amelyet már a rendelkezésére álló munkaeszközök is arra kényszerítenek, hogy egyre nagyobb méretekben termeljen, nem várhatja be a keresletet. A termelés megelőzi a fogyasztást, a kínálat kikényszeríti a keresletet.

A mai társadalomban, az egyéni cserére alapozott iparban, a termelés anarchiája, amely annyi nyomor forrása, egyszersmind minden haladás forrása.

Eszerint választani kell: vagy az elmúlt évszázadok helyes arányait kívánja valaki a mi korunk termelési eszközeivel és akkor egy személyben reakciós is, utópista is lesz.

Vagypedig a haladást kívánjuk anarchia nélkül: és akkor — hogy a termelőerőket megóvjuk — le kell mondanunk az egyéni cseréről" („Das Elend der Philosophie" 46—48. old.)[55].

Az utóbbi szavak Proudhonra vonatkoznak, akivel a szerző vitázik, amikoris saját álláspontjának Sismondi nézeteitől és Proudhon felfogásától való eltérését egyaránt jellemzi. Ny. —on úr természetesen, ha *valamennyi* nézetét tartjuk szem előtt, nem állítható sem az egyik, sem a másik mellé*. De hatoljanak be ennek a szemelvénynek a tar-

---

* Habár még az is nagy kérdés, hogy *miért* nem állítható? Talán csak azért nem, mert ezek az írók szélesebb alapon vetették fel a kérdéseket, a fennálló gazdasági rendet általában, annak az egész emberiség fejlődésében elfoglalt helyét és jelentőségét tartották szem előtt, látókörük nem szorítkozott *egy országra*, amelynek számára állítólag *külön* elméletet lehet összetákolni.

talmába. Melyik az idézett szerzőnek az az alaptétele, alapgondolata, amelynek következtében kibékíthetetlen ellentmondásba kerül elődeivel? Vitathatatlanul az, hogy a kapitalizmus ingatagságának (amit *mind a három* író megállapít) kérdését *történelmi* talajra állítja és ezt az ingatagságot *progresszív tényezőnek* ismeri el. Másszóval: először, ezt az aránytalanságok, válságok stb. útján végbemenő tőkés fejlődést *szükségszerű fejlődésnek* ismeri el, és azt mondja, hogy már maga a termelési eszközök (gépek) jellege előidézi a határtalan törekvést a termelés kibővítésére és azt, hogy a kínálat állandóan megelőzi a keresletet. Másodszor, elismeri, hogy ez a fejlődés a *haladás elemeit* tartalmazza, mint a termelőerők fejlesztése, a munkának az egész társadalom keretein belül történő társadalmasítása, a népesség mozgékonyságának és tudatosságának fokozása stb. Ebben a két pontban ki is merül a különbség közte meg Sismondi és Proudhon között, akik hasonlítanak rá abban, hogy rámutatnak az „ingatagságra" és az ingatagság által létrehozott ellentmondásokra, továbbá abban, hogy őszintén igyekeznek kiküszöbölni ezeket az ellentmondásokat. Annak megnemértése, hogy ez az „ingatagság" minden kapitalizmus és általában az árugazdaság *szükségszerű* vonása, utópiához vezeti el őket. Annak megnemértése, hogy ez az ingatagság a haladás elemeit *tartalmazza*, *reakcióssá** teszi elméletüket.

És most felkérjük a narodnyik urakat, hogy válaszoljanak a kérdésre: osztja-e Ny. —on úr a két említett pontban a tudományos elmélet nézeteit? elismeri-e, hogy az ingatagság a szóbanforgó rend és a szóbanforgó fejlődés sajátsága? elismeri-e, hogy ez az ingatagság a haladás elemeit tartalmazza? Mindenki tudja, hogy nem, hogy

---

* Ezt a megjelölést *történetfilozófiai* értelemben használjuk, és azoknak a teoretikusoknak, akik *túlhaladott* rendszereket választottak elgondolásaik mintaképéül, csak a *hibáját* jellemezzük. Ez a megjelölés egyáltalán nem vonatkozik ezeknek a teoretikusoknak sem egyéni tulajdonságaira, sem programjukra. Mindenki tudja, hogy a szó mindennapi értelmében sem Sismondi, sem Proudhon nem volt reakciós. Ezeket az elemi igazságokat itt azért magyarázzuk meg, mert a narodnyik urak, mint alább látni fogjuk, mindmáig sem tették azokat magukévá.

éppen ellenkezőleg, Ny. —on úr a kapitalizmusnak ezt az „ingatagságát" egyszerűen rendellenes tünetnek, elhajlásnak stb. minősíti és hanyatlásnak, visszaesésnek tekinti (lásd fentebb: „*megfosztja* szilárdságától"), és azt a gazdasági tespedést eszményíti (emlékezzenek az „évszázados pillérekre", a „századok által szentesített alapelvekre" stb.), amelynek megszüntetése éppen az „ingatag" kapitalizmus történelmi érdeme. Világos tehát, hogy teljesen igazunk volt, amikor Ny. —on urat a romantikusok közé soroltuk és hogy semilyen „idézete" és „hivatkozása" sem változtat *saját elgondolásainak ezen a jellegén.*

Valamivel alább mégegyszer kitérünk erre az „ingatagságra" (azzal kapcsolatban, hogy a romanticizmus és a narodnyikság a földművelő népességnek az ipari népesség javára történő csökkenése tekintetében ellenséges álláspontot foglal el), most pedig „A politikai gazdaságtan egyes tételeinek bírálatá"-ból idézünk egy helyet, amely a pénzgazdaság ellen intézett *szentimentális* támadások elemzésével foglalkozik.

„Ez a meghatározott társadalmi szerep (nevezetesen az eladó és a vevő szerepe) nem általában az emberi egyéniségből következik, hanem olyan emberek csereviszonyaiból, akik termelvényeiket áru formájában állítják elő. A vevő és az eladó között fennálló viszonyok annyira nem egyéni viszonyok, hogy az egyik is, meg a másik is csak annyiban lép ilyen viszonyba, amennyiben munkájának egyéni jellege megszűnik, nevezetesen amenynyiben a munka, mint nem egyéni munka pénzzé válik. Ezért amilyen együgyűség a vevőnek és eladónak ezt a gazdasági értelemben polgári szerepét az emberi individualizmus örök társadalmi formájának tartani, éppen olyan oktalan dolog siránkozni ezen a szerepen, mint olyanon, amely oka annak, hogy ez az individualizmus megszűnik.

Hogy az antagonizmusnak még ez az adás-vételben kifejezésre jutó egészen felszínes formája is mily mély sebet üt a széplelkeken, azt a következő, Isaac Pereire úr «Leçons sur l'industrie et les finances». Paris. 1832* c.

---

* „Előadások az iparról és a pénzügyekről". Párizs 1832. — *Szerk.*

munkájából vett szemelvény mutatja. Abból a körülményből, hogy ez az Isaac ugyanaz a párizsi tőzsdehiéna, aki mint a «Crédit mobilier»* feltalálója és diktátora oly hírhedtté vált — kitűnik, hogy mi rejlik a közgazdaságtan érzelgős bírálata mögött. Pereire úr, akkoriban Saint Simon egyik apostola, a következőket mondja: «Mivel az egyének el vannak szigetelve, mind munkájukban, mind fogyasztásukban el vannak választva egymástól, kicserélik egymás között saját mesterségük termékeit. A csere szükségességéből ered, hogy a tárgyak viszonylagos értékét meg kell határozni. Az érték és a csere fogalma tehát szorosan egybekapcsolódik és valóságos formájában mindkettő az individualizmust és az antagonizmust fejezi ki... A termékek értékét csakis azért lehet megállapítani, mert eladás és vétel van, másszóval antagonizmus van a társadalom különböző tagjai között. Csakis ott kell árral, értékkel foglalkozni, ahol eladás és vétel van, vagyis ahol minden egyén *harcolni* kényszerül, hogy a létének fenntartásához szükséges javakat megszerezze»" (id. mű, 68. old.)[56].

Az a kérdés, hogy miben nyilvánul itt meg Pereire *szentimentalizmusa?* Ő csak a kapitalizmus lényegéhez tartozó individualizmusról, antagonizmusról, harcról beszél, ugyanazt mondja, amit különböző hangnemben narodnyikjaink is mondanak, s méghozzá azt hinné az ember, hogy igazat mondanak, mert „az individualizmus, az antagonizmus és a harc" a cserének és az árugazdaságnak valóban szükséges tartozéka. Az érzelgősség abban rejlik, hogy ez a saintsimonista, aki a kapitalizmus ellentmondásainak elítélése során elragadtatta magát, *ezek mögött az ellentmondások mögött nem veszi észre* azt a tényt, hogy a *csere* szintén a *közgazdaság* sajátos formáját fejezi ki, hogy tehát a csere az embereket nemcsak *elválasztja egymástól* (ez csak azokra a középkori társulásokra áll, amelyeket a kapitalizmus lerombol), *hanem egyesíti* is őket, rákényszeríti őket arra, hogy a piac közvetítésével érintkezésbe lépjenek egymással**. A megértésnek ez a felületessége,

* — Ingóságbank. — *Szerk.*

** Olymódon, hogy a helyi, rendi társulások helyébe a társadalmi helyzet és a társadalmi érdekek azonossága lép, az egész állam, sőt az egész világ keretében.

amit az idéz elő, hogy egyesek a kapitalizmusnak (utópikus szempontból kiinduló) „ízzé-porrá zúzására" ragadtatják magukat — ez a felületesség az, ami az idézett szerzőnek okot adott arra, hogy Pereire bírálatát *szentimentálisnak* nevezze.

De miért foglalkozunk Pereire-rel, a régen feledésbe merült saintsimonizmus régen elfelejtett apostolával? Nem volna jobb, ha inkább a narodnyikság egyik legújabb „apostolát" vennénk elő?

„A termelés ... elvesztette népi jellegét és egyéni, tőkés jelleget öltött" (Ny.—on úr, „Очерки"*, 321—322. old.).

Látják, hogyan vélekedik ez az álcázott romantikus: „a népi termelés egyénivé vált". Mivel pedig a szerző „népi termelésen" az obscsinát akarja érteni, azt hangoztatja, hogy a termelés *társadalmi* jellege veszít erejéből, a termelés *társadalmi* formája egyre inkább veszendőbe megy.

Valóban ez a helyzet? Az „obscsina" csupán egy különálló, a többi obscsinától elszigetelt obscsinában szervezte meg a termelést *(ha ugyan megszervezte;* egyébként — hajlandók vagyunk bármilyen engedményt tenni a szerzőnek). A termelés csak *egy obscsina tagjaira* terjedően volt társadalmi jellegű**. A kapitalizmus viszont az egész állam termelésének társadalmi jelleget kölcsönöz. Az „individualizmus" lényege a társadalmi kapcsolatok lerombolása, de ezeket a *piac* rombolja le, ugyanakkor azonban az olyan *egyének tömegei* közötti kapcsolatokat állítja helyükbe, akiket sem obscsina, sem rend, sem foglalkozás, sem valamely szűk ipari körzet stb. nem fűz egymáshoz. Persze, a kapitalizmus által teremtett kapcsolat az ellentmondások és az antagonizmus formájában nyilvánul meg, és *ezért* nem akarja romantikusunk látni ezt a kapcsolatot (habár az obscsina, mint termelési szervezet, ugyancsak sohasem nélkülözte az ellentmondásoknak és az antagonizmusnak a régi termelési módokra jellemző más formáit).

---

* — „Vázlatok". — *Ford.*

** A zemsztvostatisztika adatai szerint (Blagovescsenszkij „Сводный сборник"-ja — „Összesítő gyűjteménye" —) az *obscsina* átlagos nagysága 22 kormányzóság 123 kerületének adatai alapján — 53 gazdaság 323 lélekkel.

Az utópikus szempont az ő kapitalizmus-bírálatát is *szentimentális* bírálattá változtatja.

II

A ROMANTICIZMUS KISPOLGÁRI JELLEGE

A kistermelés eszményítése a romantikus és narodnyik bírálatnak egy másik jellemző vonását — *kispolgári jellegét* tárja elénk. Láttuk, hogy a francia és az orosz romantikus egyformán „társadalmi szervezetté", „termelési formává" változtatja a kistermelést és *szembeállítja a kapitalizmussal*. Azt is láttuk, hogy az efféle szembeállítás egyesegyedül a megértés rendkívüli felületességére vall, hogy ez nem más, mint az árugazdaság egyik formájának (az ipari nagytőkének) mesterséges és helytelen kipécézése és elítélése, *ugyanazon* árugazdaság *másik formájának* (a kistermelésnek) utópikus eszményítésével párhuzamosan. Mind a XIX. század elején élt francia romantikusoknak, mind a XIX. század végi orosz romantikusoknak éppen az a hibája, hogy valami elvont, a termelés társadalmi viszonyain kívül álló kisgazdaságot találnak ki, és *nem veszik észre* azt a csekélységet, hogy ez a kisgazdaság valójában *árutermelésen* alapul — az európai kontinens kisgazdasága az 1820-as években ugyanúgy, mint az 1890-es évek orosz parasztgazdasága. Ezért a romantikusok és a narodnyikok által magasztalt kistermelő *valójában kispolgár*, akinek viszonyai ugyanolyan ellentmondásosak, mint a tőkés társadalom bármely más tagjának viszonyai, aki ugyanúgy harccal védekezik, amely harc egyrészt állandóan maroknyi kisebbségben levő nagyburzsoákat termel ki, másrészt a többséget a proletariátus soraiba taszítja. Valójában, amint azt mindenki látja és tudja, nincs olyan kistermelő, aki nem e között a két ellentétes osztály *között* állna, és ez a közbeeső helye határozza meg a kispolgárság szükségszerűen sajátos jellegét, kettősségét, kétkulacsosságát, a harcból szerencsésen kikerült kisebbséghez való vonzódását, a „szerencsétlen flótások", vagyis a többség irányában tanúsított ellenséges magatartását. Minél tovább fejlődik az árugazdaság, annál erősebben és

élesebben ütköznek ki ezek a tulajdonságok, annál világosabbá válik, hogy a kistermelés eszményítése nem egyéb a reakciós, *kispolgári* szempont megnyilvánulásánál.

Ne ejtsenek minket tévedésbe ezek a kifejezések, amelyeket „A politikai gazdaságtan egyes tételeinek bírálata“ c. munka szerzője éppen Sismondira alkalmazott. Ezek a kifejezések egyáltalán nem szólnak amellett, hogy Sismondi *védelmezi* a maradi kispolgárokat. *Sismondi sehol-sem védelmezi őket:* általában a dolgozó osztályok álláspontjára szeretne helyezkedni, rokonszenvét fejezi ki mindenki iránt, aki ezekhez az osztályokhoz tartozik, örül például a gyári törvényhozásnak, támadja a kapitalizmust és kimutatja ellentmondásait. Egyszóval az ő szempontja pontosan ugyanaz, mint a mai narodnyikok szempontja.

Felmerül a kérdés: milyen alapon minősítjük őt kispolgárnak? Éppen azon az alapon, hogy nem érti meg az összefüggést a kistermelés (amelyet eszményít) és a nagytőke (amelyet támad) között. Éppen azon az alapon, hogy *nem látja*, hogyan válik a szívének oly kedves kistermelő, a paraszt, a valóságban kispolgárrá. Sohase feledjük el a következő magyarázatot, amely a különböző írók elméleteit a különböző osztályok érdekeire és szempontjára vezeti vissza:

„Csak nem szabad korlátolt módon azt képzelni, hogy a kispolgárság elvileg törekszik önző osztályérdekek megvalósítására. A kispolgárság inkább azt hiszi, hogy felszabadulásának *sajátos* feltételei azok az *általános* feltételek, amelyek egyedül teszik lehetővé a modern társadalom megmentését és az osztályharc elkerülését. Éppoly kevéssé kell azt képzelni, hogy a demokrata képviselők valamenynyien szatócsok vagy hogy ezekért lelkesednek. Műveltségük és egyéni helyzetük tekintetében annyira különbözhetnek ezektől, mint ég a földtől. Ami őket a kispolgárság képviselőjévé teszi, az az, hogy gondolkozásukban nem jutnak tovább azoknál a korlátoknál, amelyeknél a kispolgár nem jut tovább az életben, hogy ennek folytán ugyanazokra a feladatokra és megoldásokra hajtja őket az elmélet, ahová a kispolgárt az anyagi érdek és a társa-

dalmi helyzet a gyakorlatban hajtja. Általában ez a viszonya valamely adott osztály *politikai és irodalmi képviselőinek* ahhoz az osztályhoz, amelyet képviselnek" (Marx K. „Louis Bonaparte brumaire tizennyolcadikája", Bazarov és Sztyepanov fordítása, 179—180. old.)[57].

Ezért fölöttébb komikusak azok a narodnyikok, akik azt hiszik, hogy a kispolgári jellegre csak azért mutatnak rá, hogy valami különösen epés dolgot mondjanak, hogy ez egyszerűen a vita során alkalmazott fogás. Ezzel azt mutatják, hogy nem értik ellenfeleik általános nézeteit, főleg pedig — nem értik a kapitalizmus *azon* bírálatának alapjait, amellyel valamennyien „egyetértenek", és azt, hogy miben *különbözik* ez a bírálat az érzelgős és kispolgári bírálattól. Már maga az a görcsös törekvés is, hogy megkerüljék a bírálat ez utóbbi formáinak, e formák Nyugat-Európában való meglétének és a tudományos bírálathoz való viszonyuknak kérdését — már ez is világosan mutatja, hogy *miért* nem akarják megérteni a narodnyikok ezt a különbséget*.

Egy példán fogjuk megmagyarázni az elmondottakat. A „Russzkaja Miszl" 1896. 5. számának könyvismertető rovatában (229. és a köv. oldalak)[58] szó van arról, hogy „az utóbbi időben egy olyan csoport lépett fel és növekszik meglepő gyorsasággal" az értelmiség körében, amely elvből feltétlenül ellenséges érzülettel viseltetik a narodnyiksággal szemben. A recenzens úr nagy általánosságban rámutat ennek az ellenséges érzésnek okaira és jellegére, s elismeréssel kell megállapítanunk, hogy ennek során egészen pontosan kifejti a narodnyiksággal szemben ellen-

* Efruszi például két cikket írt arról, hogy „milyen szemmel nézte" Sismondi „a kapitalizmus fejlődését" („Russzkoje Bogatsztvo" 7. sz. 139. old.) és mégis éppen azt *nem értette meg egyáltalán*, hogy milyen szemmel nézte. A „Russzkoje Bogatsztvo" munkatársa *nem vette észre* Sismondi kispolgári szempontját. Mivel pedig Efruszi kétségtelenül ismeri Sismondit; mivel (mint alább látni fogjuk) ismeri a legújabb elméletnek éppen azt a képviselőjét, aki Sismondit így jellemezte; mivel *ő* ugyancsak „egyet" akar „érteni" az új elmélet e képviselőjével — az *ő* értetlensége teljesen határozott jelentőségre tesz szert. A narodnyik nem is vehette észre a romantikusban azt, amit önmagában nem vesz észre.

séges felfogás lényegét*. A recenzens úr nem osztja ezt a felfogást. Nem tudja megérteni, hogyan kötelezhetnek bennünket az osztályérdekek stb. eszméi arra, hogy tagadjuk a „népi eszményeket“ („egyszerűen *népi*, nem pedig narodnyik“; ibid., 229. old.), amelyek lényege, úgymond, a parasztságnak, vagyis a lakosság többségének jóléte, szabadsága és tudatossága.

„Természetesen felhozzák ellenünk — mondja a recenzens úr —, mint ahogy felhozták mások ellen is, hogy a paraszt szerző (bizonyos kívánságokról volt szó, amelyeket egy paraszt szólaltatott meg) eszményei kispolgáriak, s hogy ezért mindezideig irodalmunk is a kispolgárság érdekeinek képviselője és védelmezője volt. De hiszen ez egyszerűen mumus és ugyan kit lehet ezzel a mumussal megijeszteni azokon kívül, akiknek a világnézete és szellemi képességei valamelyik zamoszkvorecsje-i kereskedő feleségének színvonalán állanak? . .“

Jól odamondott! De olvassuk tovább:

„. . . Hiszen az emberi együttélés feltételeinek, valamint a tudatos társadalmi rendszabályoknak fő kritériuma nem a gazdasági kategóriákban, méghozzá az ország számára idegen, más körülmények szülte viszonyokból átvett gazdasági kategóriákban van, hanem a népesség többségének anyagi és szellemi boldogságában és jólétében. És ha egy bizonyos életmód, illetőleg ennek az életmódnak a fenntartására és fejlesztésére irányuló bizonyos rendszabályok meghozzák ezt a boldogságot, akkor nevezzék ezt kispolgárinak vagy ahogy akarják — a dolgon ez mitsem változtat: ez az életmód és ezek a rendszabályok lényegükben mégis haladók lesznek és éppen ezért olyan *magasabb eszményt* képviselnek majd, *amely a társadalom számára az adott viszonyok között és adott állapotában elérhető*“ (ib., 229—230. old., a szerző kiemelése).

Vajjon a recenzens úr nem látja, hogy a vita hevében átugrotta a kérdést?

---

* Persze, ez nagyon furcsán hangzik: megdícsérni valakit azért, mert pontosan tolmácsolja mások gondolatait!! De tehetünk-e másként? Krivenko és Voroncov úr „Russzkoje Bogatsztvo“-jának és régi „Novoje Szlovo“-jának törzsvitázói körében az *ilyen* polémia csakugyan szokatlan kivétel.

A szerző, aki túlzott ridegséggel „egyszerűen mumusnak“ nevezte a kispolgáriasság vádját, amelyet a narodnyikság ellen emeltünk, ennek az állításnak bizonyítására semmit sem hoz fel a következő, hihetetlenül csodás tételen kívül: „A kritérium ... nem a gazdasági kategóriákban, hanem a többség boldogságában van.“ Hiszen ez ugyanaz, mintha azt mondanók: az időjárás kritériuma nem a meteorológiai megfigyelésekben, hanem a többség közérzetében van! De kérdezzük, mik ezek a „gazdasági kategóriák“, ha nem a népesség — méghozzá nem általában a „népesség“, hanem bizonyos *meghatározott*, a társadalmi gazdaság *adott* rendjében meghatározott helyet betöltő népességcsoportok — gazdasági és életviszonyainak *tudományos megfogalmazásai?* A recenzens úr azzal, hogy a „gazdasági kategóriákkal“ szembeállítja a „többség boldogságáról“ szóló elvont tételt, egyszerűen félretolja a társadalomtudománynak a mult század végétől megtett fejlődését és visszakanyarodik a gyermekes racionalista spekulációhoz, amely figyelmen kívül hagyja a meghatározott társadalmi viszonyokat és azok fejlődését. Egy tollvonással töröl mindent, amit évszázadok kutatása árán ért el az emberi gondolat, amely arra törekedett, hogy *megértse* a társadalmi jelenségeket! És a recenzens úr, miután így megszabadult minden tudományos kölönctől, *már megoldottnak tekinti a kérdést.* Valóban, mindjárt le is vonja a következtetést: „Ha egy bizonyos életmód ... meghozza ezt a boldogságot, akkor nevezzék, ahogy akarják, a dolgon ez mitsem változtat.“ Nesze neked! Hiszen éppen az volt a kérdés, hogy *milyen* ez az életmód. Hiszen maga a szerző mutatott rá ép az imént arra, hogy azok ellen, akik a parasztgazdaságban külön életformát („népi termelést“ vagy ahogy akarják) láttak, felléptek mások, akik azt állították, hogy ez egyáltalán nem külön életforma, hanem a legközönségesebb *kispolgári* életmód, ugyanolyan, mint amilyen minden más kistermelésen alapuló életmód az árugazdaság és a kapitalizmus országában. Hiszen ha az első nézetből önmagától következik, hogy „ez az életmód“ (a „népi termelés“) „boldogságra vezet“, akkor a második nézetből ugyancsak önmagától következik, hogy „ez az életforma“ (a kispolgári élet-

forma) kapitalizmusra vezet és semmi másra, arra vezet, hogy a „népesség többségét" a proletariátus sorába taszítják és a kisebbség falusi (vagy ipari) burzsoáziává változik. Nem nyilvánvaló-e, hogy a recenzens úr a levegőbe lőtt és a lövés dörejének zajában éppen azt vette bizonyítottnak, aminek tagadása az oly ridegen „egyszerűen mumusnak" minősített második nézet lényege?

Ha komolyan akarta volna elemezni a második nézetet, nyilvánvalóan vagy azt kellett volna bebizonyítania, hogy a „kispolgárság" helytelen tudományos kategória, hogy a kapitalizmust és az árugazdaságot el lehet képzelni kispolgárság *nélkül* (ahogy a narodnyik urak el is képzelik, akik ezzel teljesen visszakanyarodnak Sismondi álláspontjára), *vagy* pedig azt, hogy ez a kategória *nem alkalmazható* Oroszországra, vagyis hogy nálunk kapitalizmus sincs, árugazdaság sem uralkodik, hogy a kistermelők nem válnak árutermelőkké, hogy nem megy végbe közöttük az említett folyamat, amelynek során a többséget kitaszítják, a kisebbség „önállósága" pedig megszilárdul. Most viszont, mivel azt látjuk, hogy ő a narodnyikság kispolgári mivoltára való utalást úgy tekinti, mintha mi ezzel pusztán „sértegetni" akarnók a narodnyik urakat és mivel mindjárt ezután a fentebb idézett „mumus" frázist olvassuk, önkéntelenül is eszünkbe jut az ismert mondás: „Már bocsásson meg, Kit Kitics! ki sértegeti magát? — Hiszen maga sérteget mindenkit!"

III

AZ IPARI NÉPESSÉG NÖVEKEDÉSE A FÖLDMŰVELŐ NÉPESSÉG ROVÁSÁRA

Térjünk vissza Sismondihoz. Amellett, hogy eszményíti a kispolgárságot, amellett, hogy mint romantikus, nem érti meg, hogyan válik a „parasztság" az adott gazdasági és társadalmi rendben kispolgársággá, rendkívül különös nézete van arról, hogy a földművelő népesség csökken az ipari népesség javára. Tudjuk, hogy ez a jelenség — az ország tőkés fejlődésének egyik legszembetűnőbb meg-

nyilvánulása — minden civilizált országban, így Oroszországban is megfigyelhető*.

Sismondinak, mint kora kiváló közgazdászának, természetesen látnia kellett ezt a tényt. Magát a tényt nyiltan meg is állapitja, de egyáltalán nem érti annak szükségszerű összefüggését a kapitalizmus fejlődésével (sőt, általánosabban: a társadalmi munkamegosztással, az árugazdaság e jelenség által előidézett térhódításával). Egyszerűen *elítéli* ezt a jelenséget, mint a „rendszer" holmi fogyatékosságát.

Sismondi rámutat az angol földművelés óriási fejlődésére és azt mondja:

„De miután megcsodáltuk ezeket az oly gondosan megművelt földeket, meg kell vizsgálnunk a népességet is, amely azokat megmunkálja; ezen a területen feleannyi népesség dolgozik, mint Franciaországban ugyanakkora területen. Egyes közgazdászok szemében ez nyereség; szerintem — veszteség" (I. 239.).

Érthető, hogy miért tekintették a burzsoázia ideológusai ezt a jelenséget nyereségnek (mindjárt meglátjuk, hogy *ugyanez* a nézete a kapitalizmus tudományos bírálatának is): ezzel a polgári vagyon, a kereskedelem és ipar fejlődésének követelményét fogalmazták meg. Sismondi siet elítélni ezt a jelenséget, és megfeledkezik okairól.

„Franciaországban és Olaszországban — mondja —, ahol a népesség négyötödrésze — egyes számítások szerint — a földművelő osztályhoz tartozik, a nemzet négyötöde, bármi is az ára a külföldi gabonának, belföldi gabonával fog táplálkozni" (I. 264.). Fuit Troja! mondhatjuk ezzel kapcsolatban. Ma már nincsenek olyan országok (még a túlnyomórészt földművelő jellegű országok között sem), amelyek ne függenének teljesen a *gabonaáraktól*, vagyis a tőkés világ gabonatermelésétől.

---

* Európai Oroszországban a reformutáni időszakban növekszik a városi lakosság százalékaránya. Itt kénytelenek vagyunk beérni azzal, hogy utalunk erre a legközismertebb ismérvre, habár ebben *korántsem* merül ki *teljesen* ennek a jelenségnek jellegzetessége, mivel nem öleli fel Oroszországnak Nyugat-Európától eltérő fontos sajátosságait. Nem itt van a helye annak, hogy ezeket a sajátosságokat (a parasztok költözködési szabadságának hiánya, az ipari és gyári falvak, az ország belső gyarmatosítása stb.) taglaljuk.

„Ha a nemzet nem képes növelni kereskedelmi népességét másképp, csak úgy, hogy több munkát követel ugyanazért a bérért, akkor félnie kell ipari népességének növekedésétől" (I. 322.). Mint az olvasó látja, ezek egyszerűen jótanácsok, amelyeknek sem értelmük, sem jelentőségük nincs, mert hiszen a „nemzet" fogalma itt a „nemzetet" alkotó osztályok közötti ellentmondásoktól való mesterséges elvonatkozáson alapul. Sismondi, mint mindig, egyszerűen *túlteszi magát* ezeken az ellentmondásokon olyanféle jámbor óhajokkal, hogy ... ne legyenek ellentmondások.

„Angliában a földművelés csak 770 199 családot, a kereskedelem és ipar — 959 632 családot, a társadalom többi kereseti ága pedig — 413 316 családot foglalkoztat. A kereskedelmi vagyonból élő népesség ilyen nagy aránya a 2 143 147 családhoz, illetőleg 10 150 615 lakoshoz viszonyítva valóban ijesztő (effrayante). Szerencsére Franciaország még távol van attól, hogy ilyen óriási számú munkás a távoli piacok esélyeitől függjön" (I. 434.). Sismondi itt szinte még azt is elfelejti, hogy ez a „szerencse" egyes-egyedül Franciaország tőkés fejlődésének elmaradottságával magyarázható.

Sismondi körvonalazza, hogy az ő nézete szerint a mai rendszeren milyen változtatások lennének „kívánatosak" (ezekről alább lesz szó) és rámutat arra, hogy „az eredmény (a romantikus ízlésnek megfelelő átalakulások eredménye) kétségtelenül az volna, hogy több olyan országnak, amely kizárólag iparból él, egymásután sok műhelyt kellene bezárnia, és hogy a városok szertelenül megnövekedett népessége csökkenne, míg a falvak népessége növekedésnek indulna" (II. 367.).

Ez a példa különösen éles megvilágításba helyezi a kapitalizmus szentimentális bírálatának tehetetlenségét és a kispolgár meddő bosszankodását! Sismondi egyszerűen *panaszkodik** amiatt, hogy a dolgok így mennek és nem másképpen. Közgazdászunknak a falusi nép számára korlátolt-

---

* „További fejlődésében ez az irányzat" (éppen a kispolgári bírálat irányzata, amelynek feje Sismondi volt) „gyáva csömörbe fulladt"[59].

ságot és megfélemlítettséget jelentő édenkert lerombolása oly nagy bánatot okoz, hogy még csak a jelenség okait sem vizsgálja meg. Ezért nem veszi észre, hogy az ipari népesség növekedése szükségszerű és elválaszthatatlan kapcsolatban van az árugazdasággal és a kapitalizmussal. Az árugazdaság a társadalmi munkamegosztás kibontakozásának arányában fejlődik. Márpedig a munkamegosztás azt jelenti, hogy egyik iparág a másik után, a nyerstermék feldolgozásának egyik fajtája a másik után *leszakad* a földművelésről és önállósul, következésképpen ipari népességet hoz létre. Ezért, ha valaki az árugazdaságról meg a kapitalizmusról elmélkedik — ugyanakkor azonban nem veszi figyelembe azt a törvényt, amely szerint az ipari népesség részaránya növekedik —, az annyit jelent, hogy halvány fogalma sincs a közgazdaság *adott* rendjének *alapvető* sajátosságairól.

„Hozzátartozik a tőkés termelési mód természetéhez, hogy állandóan csökkenti a földművelő népességet a nemföldművelőhöz képest, mert a (szűkebb értelemben vett) iparban az állandó tőkének a változó tőkéhez viszonyított növekedése azzal jár együtt, hogy a változó tőke abszolute nő, bár viszonylagosan csökken*; a mezőgazdaságban viszont a valamely meghatározott földterület megművelséhez szükséges változó tőke abszolute csökken, tehát csak abban az esetben növekedhet, ha új földet** vesznek művelés alá, ennek előfeltétele azonban ismét a nem-

* Az olvasó ennek alapján megítélheti Ny. —on úr szellemességét, aki „Vázlatai"-ban a változó tőkének és a munkások számának *viszonylagos* csökkenését minden teketória nélkül *abszolút* csökkenéssé változtatja és ebből rengeteg ostobábbnál ostobább következtetést von le a belső piac „szűkülésével" stb. kapcsolatban.

** Éppen ezt a feltételt tartottuk szem előtt, amikor azt mondtuk, hogy Oroszország belső gyarmatosítása bonyolultabbá teszi az ipari népesség gyorsabb növekedéséről szóló törvény érvényesülését. Emlékeztetnünk kell arra, hogy különbség van Oroszország régen benépesedett központja, ahol nem annyira a városok, mint inkább a gyártelepek és ipari helységek ipari népessége növekedett és például a reformutáni időszakban benépesedett Új-Oroszország között, ahol a városok növekedése vetekszik az amerikai városok növekedésének gyorsaságával. Reméljük, hogy alkalmunk lesz ezt a kérdést más helyen részletesebben megvizsgálni.

földművelő népesség még nagyobb gyarapodása" (3, 2, 177.)[60].

A legújabb elmélet álláspontja ebben a kérdésben is homlokegyenest ellenkezik a szentimentális panaszokat hallató romanticizmussal. Valamely jelenség szükségszerűségének megértése természetesen azzal jár, hogy egészen más szemmel nézzük, hogy képesek vagyunk megítélni különböző oldalait. A bennünket foglalkoztató jelenség a tőkés rend éppen egyik legmélyebb és legáltalánosabb ellentmondása. A város elkülönülése a falutól, a város meg a falu ellentéte és a falu kizsákmányolása a város által — a fejlődő kapitalizmusnak ezek az elmaradhatatlan utitársai — szükségszerű termékei annak a ténynek, hogy a „kereskedelmi vagyon" (Sismondi kifejezésével élve) túlsúlyban van a „földvagyonnal" (a mezőgazdasági vagyonnal) szemben. Ezért a város túlsúlya a faluval szemben (mind gazdasági, mind politikai, mind pedig szellemi és minden más tekintetben) általános és elkerülhetetlen jelenség minden olyan országban, ahol árutermelés és kapitalizmus van, Oroszországot is beleértve: ezen a jelenségen csak érzelgős romantikusok siránkozhatnak. A tudományos elmélet, ellenkezőleg, rámutat arra, hogy az ipari nagytőke *progresszív* elemet visz be ebbe az ellentmondásba. „A tőkés termelés a nagy központokba tömörített városi népesség mindinkább növekvő túlsúlyával . . . a társadalom történelmi mozgató erejét tömöríti"[61] (die geschichtliche Bewegungskraft der Gesellschaft)*. Ha a város túlsúlya szükségszerű, akkor ennek a túlsúlynak egyoldalú jellegét csak a népességnek a városba terelődése ellensúlyozhatja (és a történelem tanusága szerint ellensúlyozza is). Ha a város szükségszerűen kiváltságos helyzetet biztosít magának és ugyanakkor meghagyja a falut alárendelt, fejletlen, gyámoltalan és meg-

* V. ö. továbbá azzal az igen szemléltető jellemzéssel, amely az ipari központoknak a lakosság szellemi fejlődésében játszott haladó szerepéről a „Die Lage der arbeitenden Klasse in England", 1845. c. műben olvasható[62]. Hogy ennek a szerepnek elismerése „A munkásosztály helyzete Angliában" szerzőjét nem akadályozta meg abban, hogy valóban megértse a város és a falu elkülönülésében megnyilvánuló ellentmondást, Dühring ellen írt polémikus műve bizonyítja.

félemlített állapotában, akkor csakis a falusi népességnek a városba özönlése, csakis a földművelő és nem-földművelő népességnek ez a keveredése és egybeolvadása emelheti ki a falusi népességet gyámoltalanságából. Ezért a legújabb elmélet, válaszképpen a romantikusok panaszaira és siránkozására, rámutat arra, hogy éppen a földművelő és a nem-földművelő népesség életviszonyainak ez az egymáshoz való közelebb kerülése teremti meg a város és a falu közötti ellentét kiküszöbölésének feltételeit.

Most felmerül a kérdés, hogy milyen álláspontra helyezkednek ebben a kérdésben narodnyik közgazdászaink? Feltétlenül szentimentális romantikus álláspontra. Nem értik meg, hogy az adott közgazdasági rendben *szükségszerű* az ipari népesség növekedése, sőt azon *igyekeznek, hogy ne is lássák* magát a jelenséget, s ebben egy bizonyos madárhoz hasonlítanak, amely a homokba dugja fejét. P. Sztruve utalásai arra, hogy Ny. —on úrnak a kapitalizmussal kapcsolatos elgondolásaiban durva hiba a változó tőke *abszolút* csökkenéséről szóló állítás („Kritikai megjegyzések", 255. old.), hogy ostobaság Oroszországot az ipari népesség kisebb százalékaránya alapján szembeállítani Nyugattal és nem venni figyelembe, hogy ez a százalék a kapitalizmus fejlődése következtében *egyre nagyobb lesz** („Sozialpolitisches Centralblatt"**, 1893, 1. sz.) — ezek az utalások, mint várható is volt, válasz nélkül maradtak. A narodnyik közgazdászok, akik folyton-folyvást Oroszország sajátosságairól fecsegnek, mégcsak fel sem tudták vetni azt a kérdést, hogy melyek az oroszországi ipari népesség kialakulásának *valóságos* sajátosságai***, amire fentebb röviden rámutattunk. Így kezelik a narodnyikok a kérdést *elméleti* tekintetben.

* Emlékezzék vissza az olvasó, hogy *éppen ezt a hibát* követte el Sismondi, amikor azt mondta, hogy Franciaország „szerencséje" a 80% földművelő népesség, mintha ez holmi „népi termelés" stb. sajátossága, nem pedig a tőkés fejlődés elmaradottságának megnyilvánulása lett volna.

** „Központi Szociálpolitikai Lap". — *Szerk.*

*** V. ö. *Волгин.* „Обоснование народничества в трудах г. Воронцова" (*Volgin.* „A narodnyikság indokolása Voroncov úr munkáiban"), Sztpétervár 1896. 215—216. old.

Gyakorlatilag azonban, amikor a reformutáni falu parasztjainak helyzetéről mondanak véleményt és nem gyötrik őket elméleti kételyek, elismerik, hogy a földművelésből kitaszított parasztság a városokba és a gyári központokba költözködik, és beérik azzal, hogy *siránkoznak* a jelenség miatt, pontosan ugyanúgy, mint ahogy Sismondi is *siránkozott* miatta*. A népesség tömegeinek életviszonyaiban a reformutáni Oroszországban végbement mélyreható átalakulási folyamatnak, amely első ízben törte meg a parasztság megtelepedettségét és helyhezkötöttségét, mozgásba hozta a parasztságot és közelebb hozta a földművelő munkásokat a nem-földművelőkhöz, a falusiakat a városiakhoz** — ennek a folyamatnak egyáltalán nem

---

* Egyébként az igazság kedvéért meg kell mondanunk, hogy Sismondi, aki több országban figyelte meg az ipari népesség növekedését és elismerte ennek a jelenségnek általános jellegét, imitt-amott megértően jelenti ki, hogy ez nemcsak holmi „rendellenesség" stb., hanem a népesség életviszonyainak mélyreható megváltozása — olyan változás, amelyben valamicske jót is el kell ismerni. Legalábbis a munkamegosztás káros voltával kapcsolatos következő elmélkedése sokkal mélyebb felfogásra vall, mint amilyen például Mihajlovszkij úr felfogása, aki ahelyett, hogy a munkamegosztásnak a különböző társadalmi-gazdasági alakulatokban és a fejlődés különböző korszakaiban felvett meghatározott formáit elemezte volna, általános „haladás formulát" tákolt össze.

„Jóllehet ama műveletek egyformaságának, amelyekből a gyári munkások mindennemű tevékenysége összetevődik, nyilvánvalóan károsan kell kihatniok értelmi képességükre (intelligence), mégis, az igazság kedvéért meg kell mondanunk, hogy a legkiválóbb bírák (juges — szakértők) megfigyelései szerint az angliai gyárimunkások fejlettség, képzettség és erkölcsösség tekintetében magasabb fokon állanak, mint a mezei munkások (ouvriers des champs)" (I. 397.). És Sismondi rámutat ennek okaira: Vivant sans cesse ensemble, moins épuisés par la fatigue, et pouvant se livrer davantage à la conversation, les idées ont circulé plus rapidement entre eux (Mivel állandóan együtt voltak, mivel kevésbbé csigázta el őket a fáradtság és több lehetőségük volt arra, hogy beszélgessenek egymással, az eszmék gyorsabban terjedtek el körükben. — *Szerk.)*. De — jegyzi meg mélabúsan — aucun attachement à l'ordre établi (semilyen ragaszkodás a fennálló rendhez. — *Szerk.)*.

** Ennek a folyamatnak formája európai Oroszország központi övezetében és a határvidékeken ugyancsak különböző. A *határvidékekre* főképpen *földművelő* munkások mennek a középső feketeföld-övezethez tartozó kormányzóságokból és részben *nem-földművelő* munkások az ipari kormányzóságokból, s ezek magukkal viszik a

vették észre sem gazdasági, sem (ami még talán fontosabb) erkölcsi és művelődési jelentőségét, csak érzelgősen romantikus sóhajokra adott nekik okot.

IV

A ROMANTICIZMUS GYAKORLATI ÓHAJAI

Most megkíséreljük összefoglalni Sismondi általános szempontját a kapitalizmussal kapcsolatban (mint az olvasó emlékszik rá, ezt a feladatot tűzte ki Efruszi is) és megvizsgáljuk a romanticizmus gyakorlati programját. Mint láttuk, Sismondi érdeme az volt, hogy az elsők között *mutatott rá* a kapitalizmus ellentmondásaira. De miután utalt rájuk, nem próbálkozott meg elemzésükkel, nem próbálta megmagyarázni eredetüket, fejlődésüket és tendenciájukat, sőt a szabálytól való természetellenes vagy hibás elhajlásokat látott bennük. Naivan ezekkel az „elhajlásokkal" fordult szembe különböző bölcs mondások, leleplezések, kiküszöbölésükre irányuló tanácsok stb. útján, mintha bizony ezek az ellentmondások nem a modern közgazdaság általános rendjében meghatározott helyet betöltő valóságos népességcsoportok *valóságos érdekeit* fejeznék ki. Ez — tudniillik az, hogy az érdekek ellentmondását (amely mélyen a közgazdaság rendszerében gyökerezik) valamely tan, valamely rendszer, sőt, bizonyos rendszabályok stb. ellentmondásának vagy hibájának tekinti — a romanticizmus legszembetűnőbb vonása. A kibontakozott ellentmondásokon kívülálló és a két ellenlábas között közbülső, átmeneti helyet elfoglaló Kleinbürger* szűk látóköre párosul itt a naiv idealizmus-

„kézművesség" ismeretét és „meghonosítják" az ipart a tisztán földművelő népesség körében. Az *ipari övezetből nem-földművelő* munkások mennek, részint Oroszország minden sarkába, főként pedig a fővárosokba és a nagy, ipari központokba, s ez az ipari — ha szabad ezzel a kifejezéssel élni — áramlás annyira erős, hogy hiány keletkezik *földművelő* munkásokban, akik a középső feketeföld-övezethez tartozó kormányzóságokból az *ipari kormányzóságokba* (Moszkva, Jaroszlavl és más kormányzóságokba) mennek. Lásd С. А. Короленко. „Вольнонаемный труд и т. д." (Sz. A. Korolenko. „Szabad bérmunka stb.").

* — kispolgár. — *Szerk.*

sal — szinte készek volnánk azt mondani: bürokratizmussal —, amely a társadalmi rendet az emberek véleményeivel (különösen a hatalom birtokában levő emberek véleményeivel) magyarázza, nem pedig fordítva. Néhány példát hozunk fel Sismondi ilyenfajta okoskodására.

„Vajjon Anglia, amely az embereket feláldozta a dolgok kedvéért, nem áldozta-e fel a célt az eszközért?

Anglia példája annál meglepőbb, mert ez szabad, felvilágosult, jól kormányzott nemzet és mert minden baja egyesegyedül onnan ered, hogy *helytelen* gazdasági irányt követett" (I. p. IX.*). Sismondi szemében Anglia általában elrettentő példa a kontinens számára — pontosan úgy, mint a mi romantikusainknál, akik azt képzelik, hogy valami újat mondanak, holott réges-régen elcsépelt dolgokkal hozakodnak elő.

„Amikor olvasóim figyelmét Angliára irányítottam, azt akartam megmutatni ... hogyan alakul majd saját jövőnk, ha továbbra is azokat az elveket fogjuk követni, amelyeket Anglia követett" (I. XVI. old.).

„... A kontinens országai szükségesnek tartják, hogy kövessék Angliát ipari pályafutásában" (II. 330.). „Nincs megdöbbentőbb, borzalmasabb látvány annál, amelyet Anglia nyujt" (II. 332.)**.

„Ne feledjük, hogy csak az vagyon, ami az élet gyönyöreit és kellemetességeit nyujtja (n'est que la représentation)" (a polgári vagyon helyett itt már általában vagyon szerepel!), „és ha mesterséges vagyont teremtünk, a nemzetet pedig mindannak elszenvedésére kárhoztatjuk, ami valójában szegénység és nyomor, ez azt jelenti, hogy a

* I., IX. old. — *Szerk.*

** Az *európai* romanticizmus és az orosz romanticizmus viszonyának szemléltetése céljából lábjegyzetben idézni fogjuk Ny. —on urat. „Nem óhajtottunk tanulni abból a leckéből, amelyet Nyugat-Európa gazdasági fejlődésének menete adott nekünk. Annyira elkápráztatott minket az angol kapitalizmus fejlődésének csillogása, és annyira elkápráztat a kapitalizmus hasonlíthatatlanul gyorsabban végbemenő fejlődése az Amerikai Egyesült Államokban" stb. (323.). — Amint látják, Ny. —on úrnak még a kifejezései sem keltik az újdonság benyomását! Őt ugyanaz „döbbenti meg", ami a század elején Sismondit „megdöbbentette".

dolog elnevezését vesszük lényegének (prendre le mot pour la chose) (I. 379.).

„. . . Amíg a nemzetek csak a természet útmutatásait (parancsolatait, indications) követték és az éghajlat, a talaj, a fekvés, továbbá a nyersanyagok birtoklásának előnyeit használták fel, addig nem juttatták magukat *kényszerhelyzetbe* (une position forcée), nem kerestek *látszólagos bőséget* (une opulence apparente), amely a nép tömegére nézve valóságos nyomorrá válik" (I. 411.). A polgári gazdagság csak látszólagos!! „A nemzetre nézve veszélyes, ha elzárja kapuit a külkereskedelem előtt: a nemzetet ezzel úgyszólván (en quelque sorte) *helytelen tevékenységre* kényszerítik, amely pusztulásra vezet" (I. 448.)*.

„. . . Van a munkabérnek egy nélkülözhetetlen része, amelynek az a rendeltetése, hogy fenntartsa azoknak az életét, erejét és egészségét, akik kapják . . . Jaj annak a kormánynak, amely hozzányúl ehhez a részhez; feláldoz mindent (il sacrifie tout ensemble) — mind az embereket, mind a jövendő vagyonba vetett reményt . . . Ez a megkülönböztetés megérteti velünk, hogy mennyire helytelen politikát követtek azok a kormányok, amelyek a munkások munkabérét a gyárosok, a kereskedők és a földtulajdonosok tiszta jövedelmének növelése érdekében a lehető legalacsonyabbra szorították le" (II. 169.)**.

„Eljött végre az ideje, hogy megkérdezzük: hová megyünk?" (où l'on veut aller) (II. 328.).

„Különválásuk (tudniillik a tulajdonosok és a dolgo-

* „. . .Rossz az a gazdasági út, amelyen az utóbbi 30 év folyamán jártunk" (281.) . . . „Mi túlságosan sokáig azonosítottuk a kapitalizmus érdekeit a nemzetgazdasági érdekekkel — ami végzetes tévedés . . . Az ipar pártfogolásának *látható eredményei* . . . annyira *elkábítottak bennünket*, hogy teljesen szem elől tévesztettük a nép, a társadalom követelményeit . . . szem elől tévesztettük, hogy minek a rovására történik ez a fejlődés, megfeledkeztünk minden néven nevezendő termelés céljáról is" (298.) — a tőkés termelésen kívül!

„Saját multunk lebecsülése . . . a kapitalizmus mesterséges meghonosítása . . ." (283.) „Mi . . . felhasználtunk minden eszközt a kapitalizmus mesterséges meghonosítására . . ." (323.) „Nem vettük észre . . ." (u. ott.)

** „. . . Nem akadályoztuk meg a tőkés termelési formák fejlődését annak ellenére, hogy a parasztság kisajátításán alapulnak" (323.).

zók osztályának különválása) és érdekellentétük annak a mai mesterséges szervezetnek a következménye, amelyet magunk teremtettünk az emberi társadalom számára... A társadalmi haladás természetes iránya nem az volt, hogy elválassza az embereket a javaktól, vagy a vagyont a munkától; a faluban a tulajdonos megmaradhatott volna földművelőnek; a városban a tőkés megmaradhatott volna kézművesnek (artisan); a dolgozó osztály elkülönítése a henyélő osztálytól egyáltalán nem volt alapjában véve szükséges a társadalom fennállása vagy a termelés szempontjából; mi vezettük be az összesség javára; tőlünk függ (il nous appartient) olyan szabályozása, hogy előnyeit valóban az összesség élvezze" (II. 348.).

„Azzal, hogy a termelőket ilymódon szembeállították egymással (vagyis a tulajdonosokat a munkásokkal), arra kényszerítették őket, hogy olyan úton haladjanak, amely *homlokegyenest ellenkezik* a társadalom érdekeivel... Ebben a munkabér leszállításáért folyó szakadatlan harcban mindenki megfeledkezik a társadalmi érdekről, amelynek pedig mégis mindenki részese" (II. 359—360.). És valamivel fentebb ugyancsak a történelem által előre kijelölt utakról emlékezik meg: „A társadalmi élet kezdetén *minden egyes ember tulajdonosa annak a tőkének*, amelynek segítségével munkáját hasznosítja, és majdnem minden kézműves olyan jövedelemből él, amely haszonból és munkabérből tevődik össze" (II. 359.)*.

Azt hiszem elég... Biztosak lehetünk abban, hogy az olyan olvasónak, aki sem Sismondit, sem Ny.—on urat nem ismeri, nehéz eldöntenie, hogy a szövegben, illetőleg a lábjegyzetben szereplő két romantikus közül melyiknek a szempontja primitívebb és naivabb.

---

* „Ahelyett, hogy szilárdan ragaszkodnánk évszázados hagyományainkhoz; ahelyett, hogy fejlesztenénk a termelési eszközök és a közvetlen termelők közötti szoros kapcsolat elvét... ahelyett, hogy fokoznánk *(a parasztság)* munkájának termelékenységét olyanformán, hogy összpontosítjuk kezében a termelési eszközöket... *merőben ellentétes* útra léptünk" (322—323.). „A kapitalizmus fejlődését az egész népi termelés fejlődésének tekintettük... *nem vettük észre*, hogy az egyik fejlődése... kizárólag a másik rovására mehet végbe" (323.). A mi kiemelésünk.

Teljesen megfelelnek ennek Sismondi gyakorlati óhajai is, amelyeknek oly sok helyet szentelt „Nouveaux Principes"-jében.

Mi abban különbözünk A. Smith-től — mondja Sismondi mindjárt műve első könyvében —, hogy „mi majdnem mindig a kormány beavatkozását sürgetjük, amit A. Smith elutasított" (I. 52.). „Az állam nem javítja meg az elosztást" (I. 80.) . . . „A törvényhozó némi biztosítékokat nyujthatna a szegénynek az általános versennyel szemben" (I. 81.). „A termelésnek arányban kell lennie a társadalmi jövedelemmel, és azok, akik határtalan termelésre buzdítanak, de nem gondoskodnak arról, hogy megismerjék ezt a jövedelmet, pusztulásba döntik a nemzetet, ugyanakkor, amikor a vagyonosodás útját vélik megnyitni előtte" (le chemin des richesses) (I. 82.). „Amikor a vagyon gyarapodása fokozatos (gradué), amikor arányban áll önmagával, amikor egyik része sem növekszik mértéktelen gyorsasággal, akkor általános jólétet terjeszt . . . A kormánynak talán az volna a kötelessége, hogy lassítsa (ralentir!!) ezt a fejlődést, annak szabályozása céljából" (I. 409—410.).

Sismondinak halvány fogalma sincs arról, hogy a társadalom termelőerőinek fejlődése, amely éppen az ellentmondások és aránytalanságok útján megy végbe, milyen óriási történelmi jelentőségű!

„Ha a kormány szabályozólag és mérséklőleg hat a gazdagság utáni hajszára — tevékenysége végtelenül jótékony lehet" (I. 413.). „Ha a kereskedelem szabályozására irányuló egyes előírások, amelyeket a közvélemény ma elítél, meg is érdemlik a rosszalást, amennyiben serkentik az ipart, talán igazolhatók, amennyiben hátráltatják" (I. 415.).

Sismondinak már ebből a gondolatmenetéből is kitűnik, hogy meglepően híjával volt a történelmi érzéknek: halvány fogalma sincs arról, hogy annak az időszaknak, amelyben élt, éppen a középkori szabályozástól való megszabadulásban van a történelmi jelentősége. Nem érzi, hogy elmélkedéseivel az ancien régime* akkori védel-

* — régi rendszer. — *Szerk.*

mezőinek malmára hajtja a vizet, akik akkoriban még Franciaországban is oly erősek voltak, nem is szólva a nyugateurópai kontinens más államairól, ahol ezek uralkodtak*.

Tehát Sismondi gyakorlati óhajainak kiindulópontja — a gyámkodás, a lassítás, a szabályozás.

Ez az álláspont teljesen természetszerűen és elkerülhetetlenül következik Sismondi egész eszmeköréből. Sismondi éppen abban az időben élt, amikor a gépi nagyipar első lépéseit tette az európai kontinensen, amikor a gépek hatására (jól jegyezzék meg, éppen a gépi ipar, nem pedig általában a „kapitalizmus" hatására)** megkezdődött a társadalmi viszonyoknak az a hirtelen és gyökeres átalakulása, amelyet a gazdaságtudományban industrial revolution-nak (ipari forradalomnak) szoktak nevezni. Azoknak a közgazdászoknak egyike, akik egész mélyreható jelentőségét fel tudták mérni ennek a forradalomnak, amely a félközépkori patriarchális társadalmak helyén megteremtette a modern európai társadalmakat, ezt az ipari forradalmat a következőképpen jellemzi:

„. . . Az angol ipar legutóbbi hatvan évének története (ezt 1844-ben írták) olyan történet, amelyhez hasonló nincs az emberiség évkönyveiben. Hatvan, nyolcvan esztendővel ezelőtt Anglia olyan volt, mint minden más ország: kis városokkal, jelentéktelen és egyszerű iparral és gyér, de viszonylag jelentős mezőgazdasági népességgel. Most olyan ország, amely *semmiféle* más országra sem

---

* Efruszi „állampolgári bátorságot" látott Sismondi e szánalommegnyilvánulásaiban és vágyaiban (7. sz., 139. old.). Szentimentális óhajok, amelyek kimondásához állampolgári bátorság kell!! Lapozzanak bele bármelyik gimnáziumi történelemkönyvbe, megtudják belőle, hogy a XIX. század első negyedében a nyugateurópai államokat arra a mintára szervezték meg, amelyre a közjogtudomány a Polizeistaat (rendőrállam. — *Szerk.)* megjelölést alkalmazza. Megtudják belőle, hogy nemcsak ennek, hanem a következő negyedszázadnak is éppen az volt a történelmi feladata, hogy ez ellen harcoljon. Akkor majd rá fognak jönni, hogy Sismondi felfogása a restauráció korabeli francia kisparaszt bárgyúságát árasztja magából; hogy Sismondi egyesíti magában a szentimentális kispolgári romanticizmust a párját ritkító állampolgári éretlenséggel.

** Angliában a kapitalizmus nem a XVIII. század végével, hanem sokkal korábbi időpontban indul fejlődésnek.

hasonlít: két és fél millió lakost számláló fővárossal, óriási gyárvárosokkal, olyan iparral, amely az egész világot ellátja és majdnem mindent a legbonyolultabb gépekkel állít elő, szorgalmas, értelmes, sűrű népességgel, amelynek kétharmadát az ipar foglalkoztatja, s amely egészen más osztályokból tevődik össze, sőt egészen más nemzet, amelynek mások a szokásai és mások a szükségletei, mint akkoriban voltak. Az ipari forradalomnak Angliára nézve ugyanaz a jelentősége, ami a politikai forradalomnak Franciaországra és a filozófiai forradalomnak Németországra nézve, és az 1760-as Anglia legalább annyira elüt az 1844-es Angliától, mint az ancien régime Franciaországa a júliusi forradalom Franciaországától"*.

Ez legteljesebb „lerombolását" jelentette mindazoknak a régi, meggyökeresedett viszonyoknak, amelyek gazdasági alapja a kistermelés volt. Világos, hogy Sismondi a maga reakciós, kispolgári szemszögéből nem érthette meg ennek a „lerombolásnak" a jelentőségét. Világos, hogy ő elsősorban és leginkább azt óhajtotta, azt sürgette, arra szólított fel, azt követelte, hogy „hagyják abba a rombolást"**.

De hogyan „hagyják abba a rombolást"? Természetesen elsősorban a népi... azaz hogy „patriarchális termelés", a parasztság és általában a kisföldművelés támogatásával. Sismondi egész fejezetet szentel (II. VII., VIII. fej.) annak a kérdésnek, hogy „hogyan kell megvédelmeznie a kormánynak a népességet a konkurrencia következményeitől".

„A földművelő népesség tekintetében a kormánynak általánosságban az a feladata, hogy biztosítson a dolgozóknak (à ceux qui travaillent) egy részt a tulajdonból, vagy az, hogy fokozottan támogassa (favoriser) azt, amit mi patriarchális földművelésnek neveztünk" (II. 340.).

„Erzsébet királynő egyik benemtartott törvénye megtiltja, hogy Angliában bárhol családi házat *(cottage)*

---

* *Engels.* „Die Lage der arbeitenden Klasse in England"[68].

** Reméljük, Ny. —on úr nem haragszik meg ránk azért, hogy átvesszük tőle (345. old.) ezt a kifejezést, amelyet a legnagyobb mértékben sikerültnek és jellemzőnek tartunk.

építsenek, ha nem adnak hozzá négy acre földet. Ha ezt a törvényt betartották volna, egyetlenegy napszámos sem házasodhatott volna meg anélkül, hogy saját *cottage*-hez jutott volna és egyetlen egy *cottagetulajdonos* sem juthatott volna koldusbotra. Ez már egymagában véve is valami (c'est quelque chose), de még nem elegendő; az angol éghajlat alatt a négy acre-rel rendelkező parasztcsalád ínségben élne. Ma az angol falusi gazdáknak legtöbbnyire csak másfél-két acre földjük van, amelyért meglehetősen magas haszonbért fizetnek... Törvénnyel kellene kötelezni... a földbirtokost, hogy amikor szétosztja földjét a sok *falusi gazda* között, adjon mindegyiknek a megélhetéshez elegendő földet" (II. 342—343.)*.

Láthatja az olvasó, hogy a romanticizmus óhajai minden tekintetben *azonosak* a narodnyikok óhajaival és programjával, ugyanúgy a *valóságos* gazdasági fejlődés figyelmen kívül hagyásán és azon alapulnak, hogy a gépi nagyipar, az eszeveszett verseny és az érdekharc korában értelmetlenül azokat a feltételeket csempészik be, amelyek a régmult patriarchális viszonyait elevenítik fel.

---

* „Ragaszkodjunk évszázados hagyományainkhoz;" (vajjon ez nem hazafiság?) „... fejlesszük a termelési eszközök és a közvetlen termelők közötti szoros kapcsolat elvét, amelyet örökségbe kaptunk..." (Ny. —on úr, 322.). „Letértünk az útról, amelyen sok évszázadon át haladtunk; hozzáláttunk, hogy kiküszöböljük azt a termelést, amely a közvetlen termelő és a termelési eszközök szoros kapcsolatán, a földművelés és a feldolgozó ipar szoros kapcsolatán alapul, és a közvetlen termelőknek a termelési eszközöktől való megfosztásán felépülő tőkés termelés fejlesztésének elvét tettük gazdaságpolitikánk alapjává, az ezzel járó minden nyomorúsággal, amelyektől ma Nyugat-Európa annyit szenved" (281.). Hasonlítsa össze ezzel az olvasó maguknak a „nyugateurópaiaknak" fentebb említett nézetét erről „a nyomorúságról, amelytől annyit szenved" stb. „Az az elv..., hogy a parasztoknak földet kell juttatni vagy... hogy maguknak a termelőknek a rendelkezésére kell bocsátani a munkaeszközöket..." (2. old.) „megannyi évszázados népi pillér..." (75.). „Eszerint ezek a számok" (tudniillik azok a számok, amelyek azt mutatják, hogy „minimálisan mennyi föld szükséges a fennálló gazdasági viszonyok között a falusi népesség anyagi biztosításához") „a gazdasági kérdés megoldásának egyik elemét jelentik, de csak *egyik* elemét" (65.). Amint látják, a nyugateurópai romantikusok semmivel sem maradtak az orosz romantikusok mögött abban, hogy szerették az „évszázados hagyományokban" keresni a népi termelés „szentesítését".

V

A ROMANTICIZMUS REAKCIÓS JELLEGE

Sismondinak természetesen tudnia kellett arról, *hogyan* megy végbe a valóságos fejlődés. Ezért, amikor „a kisüzemű földművelés felkarolását" követeli (II. 355.), nyiltan megmondja, hogy „a mezőgazdaságnak olyan irányt kell adni, amely homlokegyenest ellenkezik azzal, amelyben most Angliában halad" (II. 354—355.)*.

„Anglia szerencsére abban a helyzetben van, hogy sokat tehet falusi szegényeiért, óriási községi földjeinek (ses immenses communaux) felosztásával... Ha községi földjeit 20—30 acre-es szabad tulajdon formájában (en propriétés franches) felosztanák, meglátnák (mármint az angolok), hogyan születik újjá az a független és büszke parasztosztály, a *yeomanry*, amelynek majdnem teljes kipusztulása fölött manapság sajnálkoznak" (II. 357—358.).

A romanticizmus „tervei" nagyon könnyen megvalósíthatóknak látszanak — éppen a valóságos érdekek figyelmen kívül hagyása következtében, ami a romanticizmus lényege. „Az ilyen javaslat (hogy ugyanis osszák ki a földet kis parcellákban a napszámosoknak és kötelezzék a földbirtokosokat, hogy gyámkodjanak az utóbbiak fölött) valószínűleg felháborítja a nagybirtokosokat, akik ezidőszerint Angliában egyedül gyakorolják a törvényhozói hatalmat; mindamellett ez a javaslat igazságos... Csak a nagybirtokosoknak van szükségük napszámosokra; ők hozták létre — tartsák is el őket" (II. 357.).

Ha az ember ezeket a század elején leírt gyerekességeket olvassa, nem csodálkozik: a romanticizmus „elmélete" megfelel általában a kapitalizmus kezdetleges állapotának, amelyből ez az annyira kezdetleges álláspont következett. A kapitalizmus tényleges fejlődése, annak elméleti értelmezése és a kapitalizmus megítélése — mindezek között akkoriban még megvolt az összhang és Sismondi mindenesetre következetes és önmagához hű író.

---

* Hasonlítsák össze *V. V.* úr narodnyik programjával, amely szerint „a történelmet más síkra kell terelni". V. ö. Volgin, l. c. (loco citato — idézett hely. — *Szerk.)* 181. old.

„Már utaltunk arra — mondja Sismondi —, hogy milyen védelemre talált egykor ez az osztály (tudniillik a kézművesek osztálya) a céhek és a testületek intézményében (des jurandes et des maîtrises)... Nem arról van szó, hogy furcsa és erőszakos szervezetüket felújítsuk... De a törvényhozónak azt a célt kell maga elé tűznie, hogy emelje az ipari munka jutalmát, hogy kivezesse az iparosokat abból a bizonytalan (précaire) helyzetből, amelyben élnek és végül, hogy megkönnyítse számukra annak megszerzését, amit *biztos megélhetésnek** (un état) neveznek... A munkás most munkásnak születik és mint munkás hal meg, míg korábban a munkás helyzete csak előkészület, első lépcsőfok volt a biztosabb helyzethez. Ezt a felemelkedési lehetőséget (cette faculté progressive) kell visszaállítani. Úgy kell intézni a dolgot, hogy a munkáltatónak érdeke fűződjék munkásainak biztosabb helyzetbe juttatásához; hogy az az ember, aki valamelyik manufaktúrában munkát vállal, valóban egyszerű bérmunkával kezdje, de mindig szeme előtt lebegjen az a remény, hogy ha jól viseli magát, részesedni fog a vállalat hasznában" (II. 344—345.).

Nehéz volna szemléltetőbb kifejezést találni a kispolgár álláspontjára! Sismondi a céhekben látja az eszményképet és amikor előrebocsátja, hogy nem kívánja felújításukat, ennek nyilván csak az az értelme, hogy a céh elvét, eszméjét kell alapul venni (ugyanúgy mint a narodnyikok, akik az obscsina elvét, eszméjét akarják alapul venni, nempedig napjaink obscsinának nevezett adóközösségeit) és el kell vetni annak középkori kinövéseit. Sismondi tervének esztelensége nem abban van, mintha ő teljes egészükben védelmezte volna és teljes egészükben fel akarta volna újítani a céheket — ezt a feladatot Sismondi nem tűzte maga elé. Terve azért esztelen, mert mintának veszi azt a *társulást*, amely a helyi kézművesek egyesítésének korlátolt és kezdetleges szükségleteiből jött létre, és ezt a zsinórmértéket, ezt a mintát akarja alkalmazni a tőkés társadalomra, amelyben az egyesítő, társadalmasító elem a középkori válaszfalakat halomra döntő, a

* A szerző kiemelése.

helyi, a táji és a szakmai különbségeket elmosó gépi nagyipar. A romantikus tudatára ébred annak, hogy egy vagy más formában szükségszerű általában a társulás, az egyesülés, ugyanakkor azonban egy olyan társulást vesz mintaképül, amely a patriarchális, merev társadalomban kielégítette a szűk egyesülési szükségletet és ezt akarja alkalmazni egy teljesen átalakult társadalomra, amelyben a népességnek mozgási lehetősége van, amelyben a munka nem holmi obscsina vagy testület keretében van társadalmasítva, hanem az egész állam keretében, sőt az egyes államok keretein túlmenően is*.

Éppen ez a hiba az, amely miatt a romantikust teljesen megérdemelten minősítjük *reakciósnak*, ezen a megjelölésen azonban nem azt értjük, hogy a romantikus egészen egyszerűen fel szeretné újítani a középkori intézményeket, hanem azt, hogy az új társadalmat a régi patriarchális rőffel próbálja mérni, hogy a mintaképet a megváltozott gazdasági viszonyoknak egyáltalán meg nem felelő régi rendben és hagyományokban keresi.

Efruszi ezt a körülményt egyáltalán nem értette meg. Azt a jellemzést, amely Sismondi elméletét reakciósnak minősíti, közönséges, vulgáris értelemben fogta fel. Efruszi zavarba jött ... Hogy lehet az — töprengett magában —,

* Teljesen hasonló hibát követtek el a narodnyikok egy másik társulással (az *obscsinával)* kapcsolatban, amely kielégítette a földbirtoklás, a legelő stb. egysége (főleg pedig a földbirtokos és hivatalnoki hatalom egysége) révén egybekapcsolt helyi parasztok korlátolt egyesülési szükségleteit, de egyáltalán nem felel meg az árugazdaság és a kapitalizmus követelményeinek, amely lerombol minden helyi, rendi, és egyes csoportok között fennálló válaszfalat, és a gazdasági érdekek mélyreható meghasonlását idézi elő az obscsinán *belül.* A társulási, egyesülési szükséglet a kapitalista társadalomban nem gyengült, hanem ellenkezőleg, mérhetetlenül megnövekedett. De teljesen esztelen dolog a régi zsinórmértéket venni alapul az új társadalom ilyenirányú szükségletének kielégítésénél. Ez az új társadalom már azt követeli, először, hogy a társulás ne legyen helyi, rendi, egyes csoportokra szorítkozó; másodszor, hogy kiinduló pontja az a helyzet és az érdekek terén fennálló különbség legyen, amelyet a kapitalizmus, továbbá a parasztság felbomlása idézett elő. A helyi, rendi társulás viszont, amely gazdasági helyzetük és érdekeik tekintetében élesen különböző parasztokat kapcsol egybe, *kötelező jellegénél* fogva most *károssá* válik magukra a parasztokra nézve is, az egész társadalmi fejlődésre nézve is.

hogy lehet Sismondi reakciós, amikor kereken kimondja, hogy egyáltalán nem akarja felújítani a céheket? És Efruszi arra a következtetésre jutott, hogy igazságtalan ez a „vád", amely „maradiságot" olvas Sismondi fejére; hogy ellenkezőleg, Sismondi „helyesen ítélte meg a céhszervezetet" és „teljesen felmérte történelmi jelentőségét" (7. sz., 147. old.), ahogy ezt, úgymond, tisztázták is ezeknek meg ezeknek a professzoroknak a céhszervezet jó oldalaival kapcsolatban végzett történelmi kutatásai.

A quasi-tudós* íróknak gyakran megvan az a meglepő képességük, hogy a sok fától nem látják az erdőt! Sismondinak a céhekkel kapcsolatos álláspontja éppen azért jellemző és fontos, mert ezekkel kapcsolja egybe gyakorlati óhajait**. *Éppen ezért* illik tanítására a *reakciós* megjelölés. Efruszi pedig se szó, se beszéd, a céhekről szóló legújabb történelmi művekkel hozakodik elő!

Ezeknek a nem helyénvaló és quasi-tudós bölcselkedéseknek az volt az eredménye, hogy Efruszi éppen a kérdés lényegét kerülte meg: igazságos-e vagy igazságtalan Sismondi tanítását reakciósnak minősíteni? Éppen azt nem vette észre, ami a legfontosabb — Sismondi *szempontját*. „Engem — mondta Sismondi — a politikai gazdaságtanban a társadalmi haladás ellenségének, a barbár és elnyomó intézmények hívének kiáltottak ki. Nem, én nem akarom azt, ami már a multé, de jobbat akarok annál, ami van. A jelent nem ítélhetem meg másként, csak úgy, ha a multtal hasonlítom össze, amikor azonban a régi romok alapján a társadalom örök szükségleteit bizonyítom, igazán nem óhajtom azok helyreállítását" (II. 433.). A romantikusok *óhajai* igen nemesek (akárcsak a narodnyikok óhajai). A kapitalizmus ellentmondásainak felismerése fölébe emeli őket azoknak a vak optimistáknak, akik tagadják ezeket az ellentmondásokat. És Sismondit egyáltalán nem azért minősítik reakciósnak, mintha vissza akart volna kanyarodni a középkorba, hanem éppen azért, mert gyakorlati

* — nem igazi tudós. — *Szerk.*

** Lásd fentebb, akár annak a fejezetnek a címét, amelyből a céhekkel kapcsolatos elgondolást idéztük (amelyeket Efruszi is idéz: 147. old.).

óhajaiban a „jelent a multtal hasonlította össze", nem pedig a jövővel, éppen azért, mert a „társadalom örök szükségleteit" a „romok" *alapján*, nem pedig a legújabb fejlődés tendenciái *alapján* „bizonyította"*. Ez Sismondi kispolgári szempontja, amelyet Efruszi nem tudott megérteni, és ez a szempont élesen megkülönbözteti Sismondit más íróktól, akik akár vele egyidőben, akár ő utána szintén bizonyították a „társadalom örök szükségleteit".

Efruszi e hibájában a „kispolgári tan" és „reakciós tan" megjelöléseknek ugyanaz a korlátolt értelmezése mutatkozott, amelyről az előbbi kifejezéssel kapcsolatban fentebb beszéltünk. Ezek a megjelölések egyáltalán nem azt jelentik, hogy azok, akikre alkalmazzák, holmi szatócsra valló vágyakkal vannak eltelve, vagy hogy a társadalmi fejlődés megállítását, visszafordítását óhajtják: csupán amellett szólnak, hogy ennek az írónak az álláspontja *téves*, hogy felfogása és látóköre korlátolt, ami miatt (egy fölöttébb nemes cél elérése érdekében) kénytelen olyan eszközöket választani, amelyek a gyakorlatban nem lehetnek hatékonyak, amelyek csak a kistermelőt elégíthetik ki, illetőleg csak a mult védelmezőinek tehetnek szolgálatot. Sismondi például egyáltalán nem rajong a kis*tulajdonért*. Ugyanúgy megérti az egyesülés, a társulás szükségességét, mint napjaink narodnyikjai. Kifejezi azt az óhaját, hogy az ipari vállalatoknál a „haszon felét" „osszák el a társult munkások között" (II. 346.). Határozottan állást foglal a „társulási rendszer" mellett, amelyben a „termelés terén elért sikerek azok javára válnak, akik termeléssel foglalkoznak" (II. 438.). Amikor Sismondi saját tanításának és Owen, Fourier, Thompson, meg Muiron akkoriban ismert tanainak viszonyáról beszél, kijelenti: „Ugyanúgy mint ők, én is azt szeretném, ha azok, akik közösen állítanak elő egy bizonyos terméket, társulnának, és nem állítanák őket szembe egymással. De nem hiszem, hogy azok az eszközök, amelyeket ennek érdekében javasoltak, valaha is célra vezethetnek" (II. 365.).

---

* Az a körülmény, hogy *bizonyította* ezeknek a szükségleteknek a létezését, ismételjük, sokkal a szűklátókörű burzsoá közgazdászok fölé emeli.

Sismondi éppen a *szempont* tekintetében különbözik ezektől az íróktól. Ezért egészen természetes, hogy Efruszi, aki nem értette meg ezt a szempontot, teljesen helytelenül tüntette fel azt a különbséget, amely Sismondi és ezek között az írók között van.

„Az, hogy Sismondi túlságosan gyenge befolyást gyakorolt kortársaira — olvassuk a „*Russzkoje Bogatsztvo*" 8. számának 57. oldalán —, hogy az általa ajánlott társadalmi reformok nem valósultak meg, főleg azzal magyarázható, hogy jelentékenyen megelőzte korát. Olyan időben írt, amikor a burzsoázia mézesheteit élte ... Érthető, hogy ilyen viszonyok között annak az embernek a szava, aki társadalmi reformokat követelt, pusztába kiáltott szó maradt. De hiszen tudjuk, hogy az utódok sem bántak vele sokkal jobban. Ez talán azzal magyarázható, hogy Sismondi, mint fentebb már kimutattuk, átmeneti kor írója; nagy változásokat óhajt ugyan, mindamellett képtelen teljesen lemondani a régiről. Ezért a mérsékeltek túlságosan radikálisnak találták, a szélsőséges irányzatok képviselőinek nézete szerint viszont túlságosan mérsékelt volt."

Először is, aki azt mondja, hogy Sismondi az általa javasolt reformokkal „megelőzte korát" — az egyáltalán nem értette meg Sismondi tanításának lényegét, aki maga mondja magáról, hogy a jelent a multtal hasonlította össze. Végtelen rövidlátás (vagy a romanticizmus iránti végtelen részrehajlás) kell ahhoz, hogy valaki ne vegye észre Sismondi elméletének általános szellemét és általános jelentőségét, csak azért, mert Sismondi rokonszenvezett a gyári törvényhozással* stb.

Másodszor, ilyenformán Efruszi feltételezi, hogy Sismondi csak a javasolt reformok *határozottságának fokában* különbözik más íróktól: azok továbbmentek, ő nem mondott le teljesen a régiről.

Nem ez a lényeg. A különbség Sismondi és ezek között

* Sismondi még ebben a kérdésben sem „előzte meg" korát, mert ő csak azt helyeselte, ami Angliában már megvalósult, de nem tudta megérteni, hogy ezek az átalakulások a gépi nagyiparral és a gépi nagyipar haladó történelmi szerepével vannak összefüggésben.

az írók között sokkal mélyebben gyökerezik — egyáltalán nem ott van, hogy egyesek továbbmentek, mások pedig bátortalanok voltak*, hanem ott, hogy *magát* a reform *jellegét* két *homlokegyenest ellenkező* szempontból nézték. Sismondi a „társadalom örök szükségleteit" bizonyította, ezek az írók szintén a társadalom örök szükségleteit bizonyították. Sismondi utópista volt, elvont eszmére, nem pedig reális érdekekre alapította kívánságait — ezek az írók is utópisták voltak, szintén elvont eszmére alapozták terveiket. De terveik *jellege* merőben eltérő, mégpedig azért, mert a legújabb gazdasági fejlődést, amely az „örök szükségletek" kérdését felvetette, *homlokegyenest ellenkező* szempontból nézték. Az említett írók elébevágtak a jövőnek, zseniálisan kitalálták annak a „rombolásnak" az irányát, amelyet szemük láttára végzett az addigi gépi ipar. Abba az irányba néztek, amerre a valóságos fejlődés is tartott; ők valóban *megelőzték* ezt a fejlődést. Sismondi ellenben *hátat* fordított ennek a fejlődésnek; az ő utópiája nem a jövőnek vágott elébe, hanem a multat restaurálta; nem előre nézett, hanem hátra és arról álmodozott, hogy „beszüntetik a rombolást" — ugyanazt a „rombolást", *amelyből* az említett írók utópiáikat levezették**. Ezért minősítik Sismondi elméletét — méghozzá teljes joggal — reakciósnak. Ennek a jellemzésnek az alapja, mégegyszer ismételjük, *csak az*, hogy Sismondi nem értette meg, mennyire fontos a haladás szempontjából a nyugateurópai államok régi, félközépkori, patriarchális társadalmi viszo-

* Nem azt akarjuk mondani, hogy ebben a tekintetben az említett írók között nincs különbség, de ez *nem magyarázza meg a dolgot* és helytelen megvilágításba helyezi azt a különbséget, amely Sismondi és más írók között volt: ebből az derül ki, hogy egy és ugyanaz volt az álláspontjuk, csak a következtetések határozottsága és következetessége tekintetében különböztek egymástól. Nem az itt a fontos, hogy Sismondi *nem* „ment" *olyan messzire*, hanem az, hogy *ő visszafelé* „ment", az említett írók pedig *előre* „mentek".

** „Robert Owen — mondja Marx —, a szövetkezeti gyárak és boltok atyja, aki azonban egyáltalán nem osztotta követőinek az átalakulás ezen elszigetelt elemeinek jelentősége (Tragweite) felől táplált illuzióit — kisérletei során nemcsak ténylegesen a gyárrendszerből indult ki, hanem ezt elméletileg is a társadalmi forradalom kiindulópontjának nyilvánította"[64].

nyainak „lerombolása", amely a gépi nagyipar hatására a mult század végén kezdődött el.

Sismondinak ez a sajátos szempontja még akkor is kiütközik, amikor általában a „társulásról" beszél. „Azt óhajtom — mondja —, hogy a manufaktúrák tulajdona (la propriété des manufactures) nagyszámú közepes tőkés között osztódjék meg és ne egyesüljön egyetlen, több millióval rendelkező ember kezében..." (II. 365.). Még élesebben domborodott ki a kispolgári szempont a következő mondatban: „Nem a szegények osztályát kell kiküszöbölni, hanem a napszámosok osztályát; vissza kell vezetni őket a tulajdonosok osztályába" (II. 308.). „*Visszavezetni*" a tulajdonosok osztályába — ez Sismondi tanának lényege!

Természetesen Sismondinak magának is éreznie kellett, hogy nemes óhajai megvalósíthatatlanok, éreznie kellett, hogy óhajai és az érdekek akkori meghasonlottsága között feltűnően hiányzik az összhang. „Az a feladat, hogy ismét egyesítsük azoknak az érdekeit, akik ugyanabban a termelésben vesznek részt (qui concourrent à la même production)... kétségtelenül nehéz, de nem hiszem, hogy ez a nehézség olyan nagy volna, mint feltételezik" (II. 450.)*. Az a tudat, hogy ezek az óhajai és várakozásai nincsenek összhangban a tényleges viszonyokkal és ezeknek a viszonyoknak fejlődésével, természetszerűleg váltja ki azt a törekvést, hogy bebizonyítsa, hogy „még nem késő" „visszafordulni" stb. A romantikus megpróbál a fennálló rend ellentmondásainak *fejletlenségére*, az ország *elmaradottságára* támaszkodni. „A népek kivívták a szabadság rendszerét, amelybe beléptünk (a feudalizmus bukásáról van szó); de amikor a dolgozó osztályok (les hommes de peine — a munka emberei) lerázták a jármot, amely alatt oly hosszú időn át nyögtek, — nem voltak híjával minden tulajdonnak. A falvakban mint feleseknek, úrbéreseknek (censitaires) vagy bérlőknek — földjük volt (ils se trouvèrent associés à la propriété du sol). A városokban mint az

* „Az a feladat, amelynek megoldása az orosz társadalomra vár, napról-napra bonyolultabbá válik. A kapitalizmus napról-napra egyre inkább elharapódzik..." (ibid.).

általuk kölcsönös védelem céljából alakított céhek és ipartestületek (métiers) tagjai — önálló iparosok voltak (ils se trouvèrent associés à la propriété de leur industrie). A vagyon és a verseny fejlődése csak napjainkban, csak a legutóbbi időben (c'est dans ce moment même) töri össze mindezeket a társulásokat. De ez az összetörés (révolution) még félig sincs befejezve" (II. 437.).

„Igaz, ma csak egyetlen nemzet van ebben a természetellenes helyzetben; csak egyetlen nemzetben látjuk ezt a látszólagos gazdagság (richesse apparente) és a népesség közadakozásra szorult egytizedének szörnyű nyomora közötti kirívó ellentétet. De ez a más tekintetben oly követésre méltó, még hibáiban is oly szemet kápráztató nemzet a kontinens minden államférfiúját elcsábította példájával. És ha ezek a meggondolások ennek a nemzetnek már nem használhatnak, az emberiségnek és honfitársaimnak, legalábbis azt hiszem, szolgálatot teszek, amikor kimutatom, hogy veszélyes az az út, amelyen ez a nemzet halad és saját tapasztalatán bizonyítom be, hogy ha a politikai gazdaságtant a korlátlan verseny elvére alapítják — feláldozzák az emberiség érdekeit az egyéni szenvedélyek együttes ostromának" (II. 368.)*. Így fejezi be Sismondi „Nouveaux Principes"-jét.

Azt, hogy miben kell látnunk Sismondinak és elméletének általános jelentőségét, Marx foglalta össze szabatosan a következő kijelentésben; itt előbb ecseteli a nyugateurópai gazdasági életnek azokat a viszonyait, amelyek ezt az elméletet létrehozták (mégpedig éppen abban a korszakban hozták létre, amikor ott a kapitalizmus még csak hozzákezdett a gépi nagyipar megteremtéséhez), majd pedig annak megítélésére is kitér**.

„A középkori polgárság és kisparasztság a modern burzsoázia előfutára volt. Az iparilag és kereskedelmileg

* „Az orosz társadalomra nagy, rendkívül nehéz, de nem lehetetlen feladat megoldása vár — olyan formában kell fejlesztenie a népesség termelőerőit, hogy azokat ne csak egy jelentéktelen kisebbség, hanem az egész nép használhassa" (Ny. —on., 343.).

** V. ö. a *„Russzkoje Bogatsztvo"* 8. sz. 57. old., valamint *„Russzkoje Bogatsztvo"* 6. sz. 94. old., Ny. —on úr cikkében található idézetekkel.

fejletlenebb országokban ez az osztály még teng-leng a feltörekvő burzsoázia mellett.

Azokban az országokban, ahol a modern civilizáció kifejlődött, új kispolgárság támadt, amely a proletariátus és a burzsoázia között lebeg és a polgári társadalom kiegészítő részeként állandóan újból képződik. De a konkurrencia állandóan a proletariátusba taszítja ennek az osztálynak tagjait, akik már maguk is látják, hogy a nagyipar fejlődésével közeledik az az időpont, amikor mint a modern társadalom önálló részei teljesen eltűnnek s a kereskedelemben, a kézművesiparban és a földművelésben munkafelügyelőkkel és cselédekkel helyettesítik őket.

Olyan országokban, mint Franciaország, ahol a parasztosztály jóval nagyobb a lakosság felénél, természetes volt, hogy azok az írók, akik a proletariátus érdekében a burzsoáziát támadták, a burzsoá uralom fölött gyakorolt bírálatukban kispolgári és kisparaszti mértéket alkalmaztak s a kispolgárság álláspontjából fogták pártját a munkásoknak. Így keletkezett a kispolgári szocializmus. Ennek az irodalomnak Sismondi a feje nemcsak Franciaországban, hanem Angliában is.

Ez a tanítás fölöttébb éleselméjűen szedte ízekre a modern termelési viszonyok ellentmondásait. Leleplezte a közgazdászok talpnyaló szépítgetéseit. Cáfolhatatlanul kimutatta a gépek és a munkamegosztás pusztító hatását, a tőke és a földbirtok koncentrációját, a túltermelést, a válságokat, a kispolgár és a paraszt szükségszerű pusztulását, a proletariátus nyomorát, a termelés anarchiáját, a vagyonmegoszlás kiáltó igazságtalanságait, a nemzetek között dúló ipari élet-halálharcot, a régi erkölcsök, a régi családi kötelékek, a régi nemzetiségek bomlását*.

De pozitív tartalma szerint ez az irányzat vagy vissza akarja állítani a termelés és a forgalom régi eszközeit s ezekkel egyetemben a régi tulajdonviszonyokat és a régi társadalmat, vagy erőszakkal azoknak a régi tulajdonviszonyoknak korlátai közé akarja szorítani a termelés és a forgalom modern eszközeit, amelyeket a modern

---

* Ezt a részt idézi Efruszi a „*Russzkoje Bogatsztvo*“ 8. számának 57. oldalán (az utolsó bekezdéstől kezdve).

termelési és forgalmi eszközök már szétvetettek, amelyeket szét kellett vetniök. Mindkét tartalom reakciós és utópista is egyben.

Céhrendszer a manufaktúrákban és patriarchális gazdálkodás falun, ebben merül ki minden tudománya"*.

Ennek a jellemzésnek helyességét igyekeztünk kimutatni, amikor Sismondi tanának egyes tételeit sorra vettük és elemeztük. Most viszont csak azt a furcsa módszert említjük meg, amelyet Efruszi itt, a romanticizmus ismertetése, bírálata és megítélése során elkövetett baklövéseinek betetőzéseképpen alkalmaz. Bizonyára emlékszik még az olvasó Efruszinak arra a cikke legelején („*Russzkoje Bogatsztvo*" 7. sz.) tett kijelentésére, hogy „igazságtalan" és „helytelen" dolog Sismondit a reakciósok és utópisták közé sorolni (id. hely 138. old.). Efruszi ennek a megállapításának bizonyítása céljából, először, teljes hallgatással próbálta megkerülni a legfontosabbat, nevezetesen azt, hogy Sismondi *szempontja* a tőkés társadalom egy külön osztályának, a kistermelők osztályának helyzetével és érdekeivel függ össze; másodszor, Sismondi egyes elméleti tételeinek vizsgálata során, mint fentebb kimutattuk, Efruszi részint teljesen helytelen megvilágításban tüntette fel azt a különbséget, amely Sismondi felfogása és a legújabb elmélet közt van, részint pedig egyszerűen figyelmen kívül hagyta a legújabb elméletet, és úgy védelmezte Sismondit, hogy a német tudósokra hivatkozott, akik „nem mentek tovább" Sismondinál; végül, harmadszor, Efruszi olymódon kívánta összefoglalni Sismondi megítélésével kapcsolatos fejtegetéseit, hogy „Simonde de Sismondi jelentőségét illetően" a mi (!) nézetünket egy német közgazdász „következő szavaival foglalhatjuk össze (!!)" („*Russzkoje Bogatsztvo*" 8. sz. 57. old.) mondat után a továbbiakban a fentebb megjelölt részletet

* V. ö. a „*Russzkoje Bogatsztvo*" említett cikkével, 1894, 6. sz. 88. old. Ny. —on úrnál ennek a részletnek a fordításában két pontatlanságot és egy kihagyást találunk. „Kispolgári" és „kisparaszti" helyett a fordításban „szűk polgári"-t és „szűk paraszti"-t ír. „Munkások" helyett a fordításban „nép"-et ír, jóllehet az eredetiben der Arbeiter van. A „szét kellett vetniök" (gesprengt werden mussten) szavakat kihagyja[66].

idézi, vagyis *csak egy részét* idézi az ennél a közgazdásznál található jellemzésnek, amikor is éppen azt a részt hagyja ki, amely tisztázza, hogy Sismondi elmélete a modern társadalom egy külön osztályával függ össze, továbbá azt a részt, amelynek végkövetkeztetése Sismondi reakciós és utópista mivoltát hangoztatja! De ez még nem minden. Efruszi nem érte be azzal, hogy kiragadta az egész kijelentés *egy kis részét*, amely semmiféle fogalmat sem nyujt az *egész* kijelentésről és ilymódon teljesen helytelen megvilágításban tüntette fel ennek a közgazdásznak felfogását Sismondiról. Még jobban akarta szépítgetni Sismondit, azáltal, hogy azt a látszatot keltette, mintha csupán tolmácsolná ugyanannak a közgazdásznak a szavait.

„Hozzátesszük — mondja Efruszi — hogy Sismondi, egyes elméleti nézeteit tekintve, a legkiválóbb modern közgazdászok előfutára*: jussanak eszünkbe a tőkejövedelemmel, a válsággal, a nemzeti jövedelem osztályozásával stb.“ (ibid.) kapcsolatos nézetei. Ilyenformán Efruszi, ahelyett, hogy a szóbanforgó német közgazdásznak ahhoz az utalásához, amelyben Sismondi érdemeire mutat rá, ugyanennek a közgazdásznak azt az utalását *tenné hozzá*, amelyben Sismondi kispolgári szempontját, utópiájának reakciós jellegét domborítja ki — Sismondi *érdemeihez tanításának éppen azokat a részeit teszi hozzá* (mint például „a nemzeti jövedelem osztályozása“), *amelyekben* még mindig ugyanannak a közgazdásznak kijelentése szerint, *egyetlen tudományos szó sincs.*

Azt az ellenvetést hozhatják fel velünk szemben, hogy Efruszi esetleg egyáltalán nem osztja azt a véleményt, amely szerint a gazdasági tanok magyarázatát a gazdasági valóságban kell keresni; ő mélységesen meg lehet győződve arról, hogy A. Wagnernek a „nemzeti jövedelem osztályozásával“ kapcsolatos elmélete a „legkiválóbb“ elmélet. — Szívesen elhisszük. De akkor milyen jogon kacérkodott azzal az elmélettel, amelyről a narodnyik urak úgy szeretnek beszélni, mint amellyel „egyetértenek“, holott valójában egyáltalán nem értette meg, hogy mit tart ez az elmélet Sismondi felől és minden lehetőt (sőt, lehetetlent) elkövetett,

* Az olyanoké, mint Adolf Wagner? *K. T.*

hogy ezt teljesen helytelen megvilágításban tüntesse fel?

Nem foglalkoznánk ennyire részletesen ezzel a kérdéssel, ha csak Efrusziról volna szó — egy olyan íróról, akinek nevével alighanem először találkozunk a narodnyik irodalomban. Számunkra egyáltalán nem Efruszi személye a fontos, mégcsak nem is a nézetei fontosak, hanem az, hogy milyen álláspontra helyezkednek a *narodnyikok általában a híres német közgazdász általuk állítólag osztott elmélete tekintetében*. Efruszi egyáltalán nem megy kivételszámba. Ellenkezőleg, az ő példája minden tekintetben tipikus és éppen ennek bebizonyítása érdekében vontunk mindenütt párhuzamot Sismondi szempontja és elmélete, valamint Ny. —on úr szempontja és elmélete között*. Kiderült, hogy teljes a hasonlóság: a két író elméleti nézetei, a kapitalizmus tekintetében vallott felfogása, gyakorlati következtetéseinek jellege és óhajai *teljesen azonosaknak* bizonyultak. Mivel pedig Ny. —on úr nézeteit a narodnyikság legújabb elméleti kinyilatkoztatásainak nevezehetjük, joggal vonjuk le azt a következtetést, hogy a *narodnyikok gazdaságtana nem egyéb az európai romanticizmus orosz válfajánál.*

Magától értetődik, hogy ami a narodnyikságot illeti, egyfelől Oroszország történeti és gazdasági sajátosságai, másfelől hasonlíthatatlanul nagyobb elmaradottsága — különösen nagy eltéréseket idéznek elő. Ezek az eltérések azonban nem lépik túl a válfajra jellemző eltérések kereteit, s ezért mitsem változtatnak azon a tényen, hogy a narodnyikság és a kispolgári romanticizmus *teljesen azonos.*

A legkiemelkedőbb és legkirívóbb eltérés talán az, hogy a narodnyik közgazdászok a legújabb elmélettel való „egyetértés" hangoztatásával és a legújabb elméletre való minél gyakoribb *hivatkozással* leplezni igyekeznek romanticizmusukat, jóllehet ez az elmélet élesen elítéli a romanticizmust és a kispolgári tanok minden válfaja ellen folytatott ádáz harcban izmosodott meg.

---

* Egy másik narodnyik közgazdász, V. V. úr, teljesen egyetért Ny. —on úrral a fentebb említett fontos kérdésekben és csak abban különbözik tőle, hogy az ő szempontja még kezdetlegesebb.

Sismondi elméletének elemzése éppen azért tarthat számot különös érdeklődésre, mert lehetővé teszi, hogy tisztába jöjjünk az efféle álcázás *általános módszereivel.*

Láttuk, hogy *mind* a romanticizmus, *mind* a legújabb elmélet a modern közgazdaságnak *ugyanazokra* az ellentmondásaira *mutat rá.* Ezt ki is használják a narodnyikok, akik arra *hivatkoznak,* hogy a legújabb elmélet elismeri azokat az ellentmondásokat, amelyek a válságokban, a külső piac keresésében, a termelésnek a fogyasztás egyidejű csökkenése mellett végbemenő növekedésében, a védővámrendszerben, a gépi ipar káros hatásában stb. stb. nyilvánulnak meg. És a narodnyikoknak tökéletesen igazuk van: a legújabb elmélet valóban *elismeri mindezeket* az ellentmondásokat, amelyeket a romanticizmus is elismert. De kérdezzük: felvetette-e akár egyetlenegy narodnyik valaha is azt a kérdést, hogy miben különbözik ezeknek az ellentmondásoknak tudományos elemzése, amely az ellentmondásokat az adott gazdasági rend talaján keletkező különböző érdekekből vezeti le, attól a módszertől, amely ezeket az ellentmondásokra való utalásokat csupán jókívánságok érdekében hasznosítja? — Nem, egyetlen narodnyiknál sem találkozunk ennek a legújabb elmélet és a romanticizmus közötti különbségre jellemző kérdésnek elemzésével. A narodnyikok az ellentmondásokra való utalásaikat ugyanúgy csak jókívánságok érdekében hasznosítják.

Kérdezzük továbbá: felvetette-e akár egyetlen egy narodnyik valaha is azt a kérdést, hogy miben különbözik a kapitalizmus szentimentális bírálata a kapitalizmus tudományos, dialektikus bírálatától? — Egyetlen egy narodnyik sem vetette fel ezt a legújabb elmélet és a romanticizmus közötti második igen fontos különbségre jellemző kérdést. Egyetlen egy narodnyik sem tartotta szükségesnek, hogy elméleteinek kritériumává éppen a közgazdasági viszonyok adott fejlődését tegye meg (márpedig a tudományos bírálat legfőbb megkülönböztető ismertetőjele éppen ennek a kritériumnak az alkalmazása).

Kérdezzük, végül: felvetette-e akár egyetlen narodnyik valaha is azt a kérdést, hogy miben különbözik a romanticizmus szempontja, amely eszményíti a kistermelést és

siránkozik azon, hogy a „kapitalizmus“ „lerombolja“ a kistermelés pilléreit — a legújabb elmélet szempontjától, amely elgondolásai kiindulópontjának a gépekkel folytatott tőkés nagyüzemű termelést tekinti és haladó jelenségnek minősíti a „pillérek lerombolását“? (Ezt az általánosan elfogadott narodnyik kifejezést használjuk, amely szemléltetően jellemzi a társadalmi viszonyoknak a gépi nagyipar hatására történő átalakulását, amely nemcsak Oroszországban, hanem *mindenütt* olyan rohamosan, olyan viharos formában ment végbe, hogy megdöbbentette a közvéleményt.) — Ismétcsak nem. Egyetlen egy narodnyik sem tette fel magának ezt a kérdést, egyikük sem kísérelte meg alkalmazni az orosz „rombolásra“ azokat a mértékeket, amelyek arra késztettek, hogy a nyugateurópai „rombolást“ haladónak ismerjék el; valamennyien a pilléreket siratják és azt ajánlják, hogy szüntessék be a rombolást, s könnyes szemmel erősítgetik, hogy éppen ez az a „legújabb elmélet“ . . .

Ha „elméletüket“, amelyet ők a kapitalizmus kérdésének új és önálló megoldásaként tüntetnek fel, a nyugateurópai tudomány és élet legújabb eredményei alapján összehasonlítjuk Sismondi elméletével — szemléltetően tárul elénk, hogy a kapitalizmus és a társadalmi eszme fejlődésének mennyire kezdeti időszakára esik ennek az elméletnek a keletkezése. De nem az a lényeg, hogy ez az elmélet régi. Nem is egy igen régi európai elmélet fölöttébb új volna Oroszország számára! A lényeg az, hogy *ez az elmélet már akkor is kispolgári és reakciós elmélet volt, amikor megjelent.*

VI

AZ ANGOL GABONAVÁMOK KÉRDÉSE A ROMANTICIZMUS ÉS A TUDOMÁNYOS ELMÉLET MEGÍTÉLÉSE SZERINT

Azt az összehasonlítást, amelynek során a romanticizmusnak a modern gazdaságtudomány legfőbb pontjaira vonatkozó elméletét a legújabb elmélettel vetettük össze, egy *gyakorlati* kérdéssel kapcsolatos megítélésük összehasonlításával egészítjük ki. Ez az összehasonlítás annál is nagyobb érdeklődésre tarthat számot, mert egyrészt, ez

a gyakorlati kérdés a kapitalizmus egyik legfontosabb, elvi jelentőségű kérdése, másrészt pedig ebben a kérdésben a szembenálló elméletek két legtekintélyesebb képviselője nyilatkozott.

Az angol *gabonatörvényekről* és azok eltörléséről beszélünk[66]. Ez a kérdés századunk második negyedében nemcsak az angol közgazdászokat, hanem a kontinens közgazdászait is módfelett érdekelte: valamennyien megértették, hogy ez egyáltalán nem a vámpolitika részletkérdése, hanem a kereskedelem szabadságának, a verseny szabadságának, a „kapitalizmus sorsának" általános kérdése. Arról volt szó, hogy a verseny szabadságának teljes megvalósításával véglegesen tető alá hozzák a kapitalizmus épületét, hogy szabaddá tegyék az utat annak a „rombolásnak" befejezéséhez, amely Angliában a gépi nagyipar hatására a mult század végén kezdődött el, hogy kiküszöböljék azokat az akadályokat, amelyek a *földművelésben* feltartóztatták ezt a „rombolást". *Így* fogta fel ezt a kérdést a kontinensnek az a két közgazdásza, akikről beszélni szándékozunk.

Sismondi „Nouveaux Principes"-jének második kiadásába külön fejezetet iktatott be „a gabonakereskedelmi törvényekről" (III. könyv, X. fej.).

Először is megállapítja, hogy ez égető kérdés: „Az angol nép egyik fele ezidőszerint követeli a gabonatörvények eltörlését, követeli és mélységesen fel van háborodva azok ellen, akik fenntartják ezeket a törvényeket; a másik fele viszont fenntartásukat követeli és méltatlankodó felkiáltásokkal fordul azok ellen, akik ezeket a törvényeket el akarják törölni" (I. 251.).

Sismondi a kérdés boncolgatása során rámutat arra, hogy az angol farmerek érdekei megkövetelik a gabonavámokat, a *remunerating price* (előnyös vagy veszteségnélküli ár) biztosítása érdekében. A manufaktúratulajdonosok érdekei viszont a gabonatörvények eltörlését követelik, mert a manufaktúrák nem lehetnek meg külső piacok nélkül, már pedig az angol kivitel további fejlődését hátráltatták a behozatalt korlátozó törvények: „A manufaktúratulajdonosok azt mondták, hogy a piacok túltelítettsége, amivel az elhelyezési területeken találkoznak, ugyancsak

a gabonatörvények eredménye — hogy a kontinens gazdag emberei képtelenek megvásárolni az ő áruikat, mert nem találnak elhelyezési lehetőséget gabonájuk számára" (I. 254.)*.

„A piacok megnyitása a külföldi gabona előtt alkalmasint tönkreteszi az angol földbirtokosokat és hasonlíthatatlanul alacsonyabbra szorítja le a földhaszonbéreket. Ez kétségtelenül nagy baj, de nem lenne igazságtalanság" (I. 254.). És Sismondi nagy naívan azt kezdi bizonyítgatni, hogy a földbirtokosok jövedelmének összhangban kell lennie azzal a szolgálattal (sic!!**), amelyet a „társadalomnak" (a kapitalista társadalomnak?) tesznek stb. „A farmerek — folytatja Sismondi —, legalábbis részben, ki fogják vonni tőkéiket a földművelésből."

Sismondinak ebben az érvelésében (márpedig ő be is éri ezzel az érveléssel) a gazdasági fejlődés valóságos folyamatára kellő figyelmet nem fordító romanticizmus legfőbb fogyatékossága mutatkozik meg. Láttuk, hogy Sismondi maga mutatott rá az angol farmerség fokozatos fejlődésére és gyarapodására. De siet áttérni ennek a folyamatnak elítélésére, ahelyett, hogy okait tanulmányozná. Csakis ezzel a sietéssel, azzal, hogy a maga jámbor óhajait rá akarja kényszeríteni a történelemre, csakis ezzel lehet megmagyarázni azt a körülményt, hogy Sismondi nem veszi észre a kapitalizmus fejlődésének általános irányát a földművelésben és *ennek a folyamatnak* elkerülhetetlen *gyorsulását* a gabonatörvények eltörlése esetén, vagyis a földművelés tőkés fejlődését a földművelés hanyatlása helyett, amit Sismondi jósol.

De Sismondi hű önmagához. Mihelyt rájött en-

* Bármennyire egyoldalúan magyarázzák is ezt az angol gyárosok, akik figyelmen kívül hagyják a válságok mélyebben gyökerező okait és a válságok elkerülhetetlenségét a piac nem kielégítő bővülése esetén, mégis megvan ebben a magyarázatban az a kétségtelenül teljesen helyes gondolat, hogy a termék külföldi realizálása *nagyjában és egészében* megköveteli a megfelelő behozatalt. — Ajánljuk az angol gyárosoknak ezt az útmutatását azoknak a közgazdászoknak a figyelmébe, akik azt a kérdést, hogy miképpen realizálható a termék a tőkés társadalomban, azzal a bölcs megjegyzéssel intézik el, hogy „majd eladják külföldön".

** — így!! — *Szerk.*

nek a tőkés folyamatnak ellentmondására, naivan azon nyomban „cáfolni" kezdi, minden áron azt igyekszik bebizonyítani, hogy az „angol haza" tévúton halad.

„Mit tesz majd a napszámos?.. A munka leáll, a szántóföldeket legelőkké változtatják... Mi lesz azzal az 540 000 családdal, amely nem kap majd munkát?* Még akkor is, ha feltételezzük, hogy alkalmasak mindennemű ipari munkára, van-e ma olyan ipar, amely képes volna befogadni őket?.. Van-e olyan kormány, amely önként elszánná magát arra, hogy ilyen válságba döntse az általa kormányzott nemzet felét?...Vajjon látnák-e ennek valami hasznát azok, akiknek a földművelőket ilymódon feláldozzák? Hiszen ezek a földművelők az angol manufaktúrák legközvetlenebb és legbiztosabb fogyasztói. Ezek fogyasztásának megszünése végzetesebb csapást mérne az iparra, mint az egyik legnagyobb külföldi piac elvesztése" (255—256.). Megjelenik a színen a hírhedt elgondolás, amely szerint „a belső piac szűkül". „Mennyit vesztenek majd a manufaktúrák, ha a nemzetnek közel felét tevő angol földművelő osztály fogyasztása megszűnik? Mennyit vesztenek majd a manufaktúrák, ha megszűnik azoknak a gazdagoknak a fogyasztása, akik a földművelésből származó jövedelmüket majdnem teljesen elvesztik?" (267.). A romantikus égre-földre esküdözve bizonygatja a gyárosoknak, hogy a termelésük fejlődésének és vagyonuk gyarapodásának lényegéhez tartozó ellentmondások csupán az ő tévedésük és rossz számításuk következményei. És Sismondi, hogy „meggyőzze" a gyárosokat a kapitalizmus „veszélyességéről", részletesen ecseteli a lengyel és az orosz gabona fenyegető versenyét (257—261. old.). A legkülönfélébb érveket sorakoztatja fel, még az angolok hiúságára is hatni akar. „Hová lesz Anglia becsülete, ha az orosz cár, mihelyt valami engedményt akar tőle ki-

* Sismondi annak „bizonyítására", hogy a kapitalizmus nem jó dolog, tüstént hozzávetőleges számításokat eszközöl (amiket például orosz romantikusunk, V. V. úr, annyira szeret). A földművelés — mondja — 600 000 családot foglalkoztat. Ha a szántóföldeket legelőkké változtatják, ennek legfeljebb tizedrészére „van szükség"... Minél kevésbbé érti meg az író az egész bonyolult folyamatot, annál szívesebben folyamodik ilyen „becslésen" alapuló gyerekes számításokhoz.

csikarni, a balti kikötők bezárásával éhhalálra kárhoztatja?" (268.). Emlékezzék vissza az olvasó arra, hogy Sismondi, amikor arról beszélt, hogy a „pénz hatalmának védelme" hibás dolog, ezt azzal bizonyította, hogy az adás-vételek során könnyen fordulnak elő csalások... Sismondi a farmerség elméleti szószólóit annak hangoztatásával akarja „megcáfolni", hogy a gazdag farmerek nem tudnak versenyezni a nyomorgó parasztokkal (ezt fentebb idéztük), s végre-valahára eljut kedvenc következtetéséhez, és nyilván meg van győződve róla, hogy bebizonyította, hogy az „angol haza" „tév"-úton halad. „Anglia példája azt mutatja nekünk, hogy ez a gyakorlat" (a pénzgazdaság fejlődése, amellyel Sismondi a „l'habitude de se fournir soi-même"-t, a „saját munkán alapuló életet" állítja szembe) „nem éppen veszélytelen" (263.). „Maga a gazdaság rendszere" (tudniillik a farmerség) „az, ami rossz, ami veszélyes alapon nyugszik és éppen ennek megváltoztatására kell törekednünk" (266.).

Ilyenformán az a konkrét kérdés, amelyet egy konkrét gazdasági rendszerben tapasztalható konkrét érdekek összeütközése vetett fel, belefulladt a jámbor óhajok áradatába! De a kérdést maguk az érdekelt felek olyan élesen vetették fel, hogy már teljesen lehetetlen volt beérni az ilyen „megoldással" (mint a romanticizmus teszi, amely minden más kérdés tekintetében is beéri vele).

„Mi hát a teendő? — kérdezi Sismondi kétségbeesetten —, nyissák meg vagy zárják el az angol kikötőket? Anglia manufaktúramunkásait avagy mezőgazdasági munkásait kárhoztassák éhezésre és halálra? Valóban szörnyű kérdés; az a helyzet, amelyben az angol kormány van, egyike a legkényesebbeknek, amilyenbe államférfiak egyáltalán kerülhetnek" (260.). És Sismondi újra meg újra visszatér arra az „általános következtetésre", hogy a farmer-rendszer „veszedelmes", hogy „veszedelmes dolog alárendelni az egész földművelést a spekuláció rendszerének". De azt, hogy „milyen módon foganatosítsanak Angliában olyan komoly, ugyanakkor azonban fokozatos intézkedéseket, amelyek visszaállítanák a kisfarmerek becsületét (remettraient en honneur), amikor a nemzet fele, az a fele, amelyik a manufaktúrákban van foglalkoztatva,

éhezik, az általa sürgetett intézkedések viszont éhínséggel fenyegetik a nemzet másik felét, amely a földművelésben helyezkedett el — azt nem tudom. Szükségesnek tartom a gabonakereskedelemről szóló törvények jelentős megváltoztatását, de azoknak, akik teljes eltörlésüket követelik, azt tanácsolom, hogy gondosan vizsgálják meg a következő kérdéseket" (267.) — majd jönnek a régi panaszok és aggályok, hogy hanyatlik a földművelés, a belső piac szűkül stb.

Eszerint a romanticizmus már a valósággal való első összeütközés során teljes kudarcot vallott. Rákényszerült, hogy sajátmagának állítson ki testimonium paupertatis-t* és személyesen nyugtázza annak átvételét. Emlékezzenek rá, hogy milyen játszi könnyedséggel és egyszerűen „oldott meg" a romanticizmus „elméletben" minden kérdést! A protekcionizmus — értelmetlen, a kapitalizmus — végzetes tévedés, Anglia útja — téves és veszedelmes, a termelésnek lépést kell tartania a fogyasztással, az iparnak és a kereskedelemnek — a földműveléssel, a gépek csak akkor előnyösek, ha a bérek emelkedésére vagy a munkanap megrövidülésére vezetnek, a termelési eszközöket nem szabad elválasztani a termelőktől, a csere ne előzze meg a termelést, ne vezessen spekulációra stb. stb. A romanticizmus minden egyes ellentmondást megfelelő érzelgős frázisba burkolt, minden egyes kérdésre hozzáillő jámbor óhajjal válaszolt és az eleven élet tényeinek ezt a beskatulyázását és címkékkel való ellátását a kérdések „megoldásának" nevezte. Nem csoda, hogy ezek a megoldások oly meghatóan egyszerűek és könnyűek voltak: csak egy egészen apró körülményt hagytak figyelmen kívül — azokat a reális érdekeket, amelyeknek összeütközése az ellentmondás lényege volt. És amikor ennek az ellentmondásnak a fejlődése a romantikust szemtől szembe állította egy olyan különösen erős összeütközéssel, amilyen Angliában a gabonatörvények eltörlését megelőző pártharc volt — romantikusunk teljesen elvesztette a fejét. Remekül érezte magát az álmok és a jámbor óhajok légkörében, tökéletességig vitte a bölcs mondások gyártásá-

* — szegénységi bizonyítványt. — *Szerk.*

ban, amelyek ráillettek a „társadalomra" általában (de nem illettek rá semilyen történelmileg meghatározott társadalmi rendre), amikor viszont saját álomvilágából belekerült a való élet és az érdekharc örvényébe — még a konkrét kérdések megoldásának kritériumával sem rendelkezett. Mivel hozzászokott az elvont konstrukciókhoz és absztrakt megoldásokhoz, meddő formulába burkolja a kérdést: melyik népességet kell tönkretenni, a földművelő népességet-e vagy az iparit? — És a romantikusnak természetesen, arra a következtetésre kellett jutnia, hogy egyiket se kell tönkretenni, hogy le kell „térni az útról"... de a valóságos ellentmondások már annyira körülvették, hogy nem térhet vissza tőlük a jámbor óhajok légkörébe és a romantikus kénytelen *választ adni*. Sismondi két választ is adott: az egyik — „nem tudom"; a másik — „egyrészt lehetetlen nem elismernünk, másrészt be kell látnunk".

Marx Károly 1848 január 9-én Brüsszelben egy nyilvános gyűlésen beszédet mondott a „szabadkereskedelemről"*. A romanticizmussal ellentétben, amely kijelentette, hogy a „politikai gazdaságtan nem a számolás tudománya, hanem az emberrel foglalkozó tudomány", fejtegetése kiindulópontjának éppen az *érdekek* egyszerű, józan *számbavételét* tette meg. A szónok ahelyett, hogy a gabonatörvények kérdését a nemzet által választott „rendszer" kérdésének, vagy a törvényhozás kérdésének (így fogta fel Sismondi) tekintette volna, azzal kezdte, hogy ez a kérdés a gyárosok és a földbirtokosok érdekeinek összeütközésével magyarázható és kimutatta, hogyan próbálták az angol gyárosok ezt a kérdést az egész nép ügyének feltüntetni, hogyan próbálták meggyőzni a munkásokat arról, hogy ők a nép érdekében járnak el. A romantikussal ellentétben, aki a kérdést olyan megfontolások formájában fejtette ki, amelyeket a törvényhozónak szem előtt kell tartania a

---

* „Discours sur le libre échange" („Beszéd a szabadkereskedelem kérdéséről"[67]. — *Szerk.).* A német fordítást használjuk: „Rede über die Frage des Freihandels".

reform megvalósítása esetén — a szónok az angol társadalmat alkotó különböző osztályok reális érdekeinek összeütközésére vezette vissza a kérdést. Ennek a kérdésnek alapját abban a körülményben jelölte meg, hogy a gyárosok szempontjából olcsóbbá kell tenni a nyersanyagokat. Ecsetelte az angol munkásság bizalmatlan magatartását, amely „odaadó férfiakban, Bowringban, Brightban és társaikban, a legnagyobb ellenségeit látja".

„A gyárosok nagy költséggel palotákat építenek, amelyekben az Anti-Corn-Law-League (Gabonatörvény Ellenes Liga)[68] szinte hivatali székhelyét rendezte be, Anglia minden pontja felé az apostolok egész hadseregét küldik, hogy a szabadkereskedelem hitvallását prédikálják. A brosúrák ezreit nyomatják és osztják szét ingyen, hogy felvilágosítsák a munkást saját érdekeiről. Óriási összegeket adnak ki, hogy a sajtót ügyük iránt kedvezően hangolják. Hatalmas igazgatási szervezetet építenek ki a szabadkereskedelmi mozgalom irányítására és a nyilvános gyűléseken minden ékesszólásukat latbavetik. Az egyik ilyen gyűlésen egy munkás így kiáltott fel: «Ha a földbirtokosok eladnák csontjainkat, akkor ti gyárosok lennétek az elsők, akik megvásárolnátok, hogy gőzmalomba vigyétek és lisztet csináljatok belőle». Az angol munkások nagyon jól megértették a földbirtokosok és a kapitalisták közötti harc jelentőségét. Nagyon jól tudják, hogy a kenyér árát azért akarják leszorítani, hogy a bért lenyomják és hogy a tőkehaszon annyival emelkedne, amennyivel a földjáradék esne."

Tehát már maga a *kérdés feltevése* is egészen más, mint Sismondinál. A feladat, először, megmagyarázni, hogy milyen álláspontra helyezkednek az angol társadalmat alkotó különböző osztályok ebben a kérdésben, még pedig azoknak az osztályoknak érdekeiből kiindulva; másodszor megvilágítani, hogy mi a jelentősége ennek a reformnak az angol közgazdaság általános fejlődése terén.

Az utóbbi pontban a szónok nézetei megegyeznek Sismondi nézeteivel abban a tekintetben, hogy ő ezt a kérdést ugyanúgy nem részletkérdésnek, hanem általában a tőkés fejlődés, a „szabadkereskedelem" mint rendszer *általános kérdésének* tekinti. „A gabonatörvények eltörlése

Angliában az egyik legnagyobb diadal volt, amit a szabadkereskedelem a XIX. században aratott"[69]. „A gabonatörvények eltörlésével a szabadverseny, a modern közgazdasági rend, fejlettségének tetőpontjára hág"*. Eszerint ezek a szerzők a szóbanforgó kérdést úgy fogják fel, mint annak a kérdését, hogy *a kapitalizmus további fejlődését kell-e kívánni* vagy pedig fel kell azt tartóztatni, „más utakat" kell keresni stb. És tudjuk, hogy amikor ezt a kérdést igenlően válaszolták meg, a „kapitalizmus sorsának" általános elvi kérdését döntötték el, nem pedig az angol gabonatörvények részletkérdését, mert hiszen az itt leszögezett szempontot sokkal később is alkalmazták más államokkal kapcsolatban. A szerzők az 1840-es években ezt a felfogást vallották mind Németország, mind Amerika tekintetében**, amikor ugyanis a szabadversenyt ennek az országnak a szempontjából haladó jelenségnek minősítették; Németországgal kapcsolatban egyikük még a hatvanas években is azt írta, hogy Németország nemcsak a kapitalizmustól, hanem a kapitalizmus elégtelen fejlettségétől is szenved.

Térjünk vissza a szóbanforgó beszédre. Rámutattunk arra, hogy annak a szónoknak a szempontja, aki a kérdést az angol társadalom különböző osztályainak érdekeire vezeti vissza, elvileg más. Ugyanilyen mélyreható különbséget látunk akkor is, amikor azt a tisztán elméleti kérdést veti fel, hogy mi a gabonatörvények eltörlésének jelentősége

* „Die Lage der arbeitenden Klasse in England" (1845)[70]. Ennek a műnek megírásában pontosan ugyanez a szempont volt irányadó a gabonatörvények eltörlése *előtt* (1846), míg a szövegben ismertetett beszéd a gabonatörvények eltörlése *utáni* időből származik. De az időbeli különbségnek számunkra nincs jelentősége: elég összehasonlítani Sismondi 1827-ből származó fentebb idézett gondolatmenetét ezzel az 1848-ban elmondott beszéddel, és látni fogjuk, hogy a *kérdés elemei* a két szerzőnél teljesen azonosak. Sismondi és a későbbi német közgazdász összehasonlításának gondolatát a „Handwörterbuch der Staatswissenschaften"-ből vettük át, V. köt. Lippert „Sismondi" c. cikke 679. old. A párhuzam annyira érdekfeszítőnek bizonyult, hogy Lippert úr fejtegetése rögtön elvesztette szárazságát... helyesebben „objektivitását" és érdekessé, elevenné, sőt szenvedélyessé vált.

** Lásd a „Neue Zeit"-ban („Új Idő"[71]. — *Szerk.)* Marxnak a „Westphälisches Dampfboot"-ban („Westfáliai Gőzhajó"[72]. — *Szerk.)* nemrégiben felfedezett cikkeit.

a közgazdaságban. Nála ez nem olyasfajta elvont kérdés, hogy milyen *rendszert* kell követnie Angliának, milyen utat kell választania (mint Sismondinál, aki megfeledkezik arról, hogy Angliának multja és jelene van, ami már eleve meghatározza ezt az utat). Nem, ő rögtön az *adott közgazdasági rend* alapján veti fel a kérdést; azt a kérdést teszi fel magának, hogy milyen *következményekkel kell járnia* a gabonatörvények eltörlésének e rend fejlődése szempontjából.

Ennél a kérdésnél a nehézséget annak megállapitása okozta, hogy milyen kihatással lesz a gabonatörvények eltörlése a *földművelésre* — mert hiszen az ipar tekintetében ez mindenki számára világos volt.

Az Anti-Corn-Law-League, annak bebizonyítása érdekében, hogy a gabonatörvények eltörlése a földművelés szempontjából is hasznos, pályadíjat tűzött ki a gabonatörvények eltörlésének az angol földművelésre gyakorolt áldásos hatásáról szóló három legjobb műre. A szónok röviden kifejti mind a három pályadíjnyertes: Hope, Morse és Greg nézeteit s mindjárt ki is emeli az utóbbit, akinek a műve a legtudományosabban, a legszigorúbban viszi végig azokat az elveket, amelyeket a klasszikus politikai gazdaságtan megállapitott.

Greg, aki nagyiparos volt és főleg a nagyfarmerek számára írt, bebizonyítja, hogy a gabonatörvények eltörlése kiszorítja a földművelésből a kisfarmereket, akik az ipar felé fordulnak, de előnyére szolgál a nagyfarmereknek, akik számára lehetővé válik, hogy hosszabb időre vegyék bérbe a földet, több tőkét fektessenek a földbe, több gépet használjanak és így kevesebb munkával is beérhessék, aminek amúgyis olcsóbbodnia kell a gabona olcsóbbodásával. A földbirtokosoknak viszont alacsonyabb járadékkal kell megelégedniök, mivel felhagynak azoknak a rosszabb minőségű földeknek művelésével, amelyek nem bírják a versenyt az olcsó importált gabonával.

A szónoknak, mint kiderült, teljesen igaza volt, amikor a legtudományosabbnak ezt a jóslatot és a mezőgazdasági kapitalizmusnak ezt a nyilt védelmezését minősítette. A történelem igazolta a jóslatot. „A gabonatörvények eltörlése hatalmas lökést adott az angol földművelés-

nek... A mezőgazdasági munkásnépesség számának abszolút csökkenése együttjárt a megművelt terület bővülésével, a belterjesebb műveléssel, a földbe fektetett és a föld megmunkálására fordított tőke hallatlan felhalmozásával, a föld hozamának az angol agronómia történetében példátlanul álló emelkedésével, a földbirtokosok járadékának növekedésével és a tőkés bérlők vagyonának gyarapodásával... Az új módszer alapfeltétele az acre-enkénti nagyobb tőkebefektetés, tehát ennek folytán a bérlet gyorsuló koncentrációja volt"*.

A szónok természetesen nem érte be annak megállapításával, hogy Greg gondolatmenete a leghelyesebb. Gregnek ebben a gondolatmenetében a freetrader érve jutott szóhoz, aki általában az angol földművelésről beszél, aki azt igyekszik bebizonyítani, hogy a gabonatörvények eltörlésének általában az egész nemzet hasznát fogja látni. Az általunk fentebb kifejtettek után világos, hogy a szónok nem volt ezen a nézeten.

A szónok megmagyarázta, hogy a gabonaárak esése, amit a freetraderek annyira magasztaltak, a munkabér elkerülhetetlen csökkenését, a „munka"-áru (pontosabban: a munkaerő) olcsóbbodását jelenti; hogy a gabona olcsóbbodása a munkásnál sohasem ellensúlyozhatja ezt a bér-

* Ezek a sorok 1867-ből származnak[73]. — Ami a járadék növekedését illeti, ennek a jelenségnek megmagyarázása céljából figyelembe kell vennünk azt a törvényt, amelyet a különbözeti földjáradék legújabb elemzése állapított meg, nevezetesen azt, hogy a *földjáradék növekedése lehetséges a gabonaárak csökkenése esetén*. „Amikor 1846-ban az angol gabonavámokat eltörölték, az angol gyárosok azt gondolták, hogy ezzel pauperekké változtatták át a földbirtokos arisztokráciát. Ehelyett gazdagabb lett, mint bármikor azelőtt volt. Hogyan történt ez? Nagyon egyszerű. Előszöris, ettől kezdve szerződésileg megkövetelték a bérlőktől, hogy évi 8 font sterling helyett 12 font sterlinget fordítsanak egy acre-re, és másodszor, a földbirtokosok, akik az alsóházban is nagy számban voltak képviselve, nagy állami szubvenciót szavaztattak meg maguknak földjeik alagcsöveztetésére és más permanens jellegű javítására. Mivel a legrosszabb földek művelésével sem hagytak fel teljesen, hanem legfeljebb azt tették, legtöbbnyire ezt is csak átmenetileg, hogy más célokra használták fel — a földjáradékok a megnövekedett tőkebefektetés arányában emelkedtek és a földbirtokos arisztokrácia jobb helyzetben volt, mint bármikor azelőtt" („Das Kapital", 3, 2, 259.) („A tőke". 3. köt. 2. rész. 259. old.[74]. — *Szerk.)*.

csökkenést, először, azért, mert a gabonaárak esése esetén a munkás nehezebben takaríthat meg valamit a kenyérfogyasztáson abból a célból, hogy más cikkeket vásárolhasson magának; másodszor, azért, mert az ipar fejlődése olcsóbbá teszi a fogyasztási cikkeket, a sört pálinkával, a gabonát burgonyával, a gyapjut és a lent pamuttal cseréli fel, s mindezzel csökkenti a munkás szükségleti és életszínvonalát.

Ilyenformán azt látjuk, hogy a szónok *látszólag* ugyanúgy állapítja meg a kérdés elemeit, mint Sismondi: ő *szintén* elismeri, hogy a szabadkereskedelem elkerülhetetlen következménye a kisfarmerek tönkremenése, az iparban meg a földművelésben foglalkoztatott munkások nyomora lesz. A mi narodnyikjaink, akik ugyancsak utánozhatatlan „idézési“ művészetükkel tűnnek ki, rendszerint éppen itt hagyják abba a „kivonatolást“ és jelentik ki teljes megelégedéssel, hogy tökéletesen „egyetértenek“. De az ilyen eljárás csak azt mutatja, hogy először is, nem értik a kérdés feltevésében fennálló óriási különbséget, amelyre fentebb rámutattunk; másodszor, hogy szem elől tévesztik azt a körülményt, hogy az új elmélet és a romanticizmus között fennálló gyökeres különbség *még csak itt kezdődik;* a romantikus elfordul a valóságos fejlődés konkrét kérdéseitől az álmok felé, ezzel szemben a realista a megállapított tényekben a konkrét kérdés konkrét megoldásának kritériumát látja.

A szónok rámutatott a munkások helyzetének küszöbönálló javulására és így folytatta.

„Erre a közgazdászok azt fogják mondani önöknek: Nos igen, elismerjük, hogy a munkások közti verseny, amely a szabadkereskedelem uralma alatt kétségkívül nem enyhül, hamarosan összhangba hozza a béreket az áruk alacsony árával. Másrészt azonban az áruk alacsony ára növeli majd a fogyasztást; a nagyobb fogyasztás meg fogja követelni a nagyobb termelést, ami a munkaerők iránti nagyobb keresletet vonja majd maga után és ezt a munkaerő iránti nagyobb keresletet a bérek emelkedése fogja követni.

Ez az egész érvelés a következőre lyukad ki: *a szabadkereskedelem növeli a termelőerőket.* Ha az ipar növekedőben

van, ha a gazdagság, ha a termelőképesség, egyszóval ha a termelőtőke növeli a munka iránti keresletet, akkor a munka ára és ennek következtében a bér is emelkedik. *A munkás számára a legkedvezőbb feltétel a tőke növekedése. És ezt feltétlenül el kell ismernünk**. Ha a tőke egyhelyben vesztegel, az ipar nemcsak vesztegel, hanem hanyatlik is, és ebben az esetben a munkás lesz az első áldozat. Előbb pusztul el, mint a tőkés. No és abban az esetben, ha a tőke növekszik, tehát ebben, mint mondtuk, a munkás számára *legjobb* esetben, mi lesz a sorsa? Ugyanúgy elpusztul..." És a szónok az angol közgazdászok adatainak felhasználásával részletesen megmagyarázta, hogyan fokozza a tőkekoncentráció a munkamegosztást, amely azzal, hogy a szakképzett munkát egyszerű munkával helyettesíti — olcsóbbá teszi a munkaerőt, hogyan szorítják ki a gépek a munkásokat, hogyan teszi tönkre a nagytőke a kisiparosokat meg a kisjáradékosokat és hogyan vezet a válságok erősödésére, amelyek még inkább növelik a munkanélküliek számát. Ebből az elemzésből az következett, hogy a szabadkereskedelem nem más, mint a tőke szabad fejlődése.

Eszerint a szónok meg tudta találni e kérdés megoldásának kritériumát, pedig ez a kérdés első pillantásra ugyanabba a megoldhatatlan dilemmába torkollik, amely előtt Sismondi megtorpant: a szabadkereskedelem és annak megakadályozása egyaránt a munkások pusztulására vezet. *Ez a kritérium — a termelőerők fejlődése.* A kérdés történelmi alapon való felvetésének eredménye azon nyomban megmutatkozott: a szerző ahelyett, hogy a kapitalizmust valamely absztrakt társadalommal, olyan társadalommal, amilyennek a társadalomnak lennie kellene (vagyis lényegében utópiával), vetette volna össze, a közgazdaság *megelőző szakaszaival* hasonlította össze, továbbá összehasonlította a kapitalizmus egymásra következő különböző szakaszait *és megállapította azt a tényt, hogy a kapitalizmus fejlődése következtében fejlődnek a társadalom termelőerői.* Mivel a freetraderek érvelését tudományos kritikával kezelte, el tudta kerülni azt a hibát, amelyet a romantikusok szoktak elkövetni, akik azzal, hogy ettől

* A mi kiemelésünk.

az érveléstől minden jelentőséget elvitatnak, „a fürdővízzel együtt a gyereket is kiöntik“, ki tudta fejteni ennek az érvelésnek egészséges magvát, vagyis az óriási lendületű technikai haladás kétségbevonhatatlan tényét. Narodnyikjaink a tőlük megszokott szellemességgel természetesen arra a következtetésre jutnának, hogy ez a szerző, aki ilyen nyiltan a *nagytőke oldalára áll a kistermelővel szemben* — „a pénz hatalmának védelmezője“, annál is inkább, mert a kontinentális Európa színe előtt azt mondta, hogy az angol életből levont következtetéseket hazájára is kiterjesztette, amelyben a gépi nagyipar akkoriban még csak első, bátortalan lépéseit tette. Már pedig éppen ezen a példán (s ugyanígy a nyugateurópai történelemből vett hasonló példák tömegén) tanulmányozhatnák azt a jelenséget, amelyet sehogysem tudnak (vagy talán nem akarnak?) megérteni, nevezetesen azt, hogy a nagytőke haladó mivoltának elismerése a kistermeléssel szemben — még nagyon, de nagyon messze van a „védelmezéstől“.

Elég visszaemlékeznünk Sismondi fentebb ismertetett fejezetére és a szóbanforgó beszédre, hogy meggyőződhessünk az utóbbi fölényéről mind elméleti tekintetben, mind pedig a minden néven nevezendő „védelemmel“ szemben elfoglalt ellenséges álláspont tekintetében. A szónok sokkal pontosabban, teljesebben, közvetlenebbül és szókimondóbban jellemezte a nagytőke fejlődését kisérő ellentmondásokat, mint azt a romantikusok valaha is tették. De seholsem ereszkedett le akár egyetlen érzelgős frázisig, amelyben siránkozott volna ezen a fejlődésen. Sehol egy árva szóval sem említette, hogy valamiképpen le lehet „térni az útról“. Megértette, hogy az emberek az ilyesfajta frázissal csak azt a körülményt leplezik, hogy maguk „térnek ki“ a kérdés elől, amely elé az élet, vagyis az adott gazdasági valóság, az adott gazdasági fejlődés, az adott gazdasági fejlődés talaján kifejlődő adott érdekek állítják őket.

Az említett teljesen tudományos kritérium tette lehetővé számára, hogy következetes realista módjára oldja meg ezt a kérdést.

„Ne gondolják azonban, uraim — mondotta a szónok —, hogy amikor a szabadkereskedelmet bíráljuk, a

protekcionizmus rendszerét szándékozunk védelmezni." És a szónok rámutatott arra, hogy a modern társadalmi-gazdasági rendben egyforma alapja van a szabadkereskedelemnek és a protekcionizmusnak, röviden utalt a régi gazdasági élet és a régi félpatriarchális viszonyok „lerombolásának" a nyugateurópai államokban végbement azon folyamatára, amelyet a kapitalizmus Angliában és a szárazföldön végrehajtott, rámutatott arra a társadalmi tényre, hogy bizonyos körülmények között a szabadkereskedelem *gyorsítja* ezt a „rombolást"*. „És én, uraim — fejezte be a szónok szavait —, csakis ebben az értelemben szavazok a szabadkereskedelemre"[76].

---

* A gabonatörvények eltörlésének erre a jelentőségére a haladás szempontjából *még a törvény eltörlése előtt* a „Die Lage" szerzője is világosan rámutatott (id. hely., 179. old.)[75], amikor is különösen hangsúlyozta a termelők öntudatára gyakorolt befolyását.

AZ ÚJ GYÁRI TÖRVÉNY[77]

Lenin ezt a művet 1897 nyarán, a száműzetésben írta.
A mellékletet 1897 őszén írta.

Önálló brosúraként 1899-ben jelent meg, Genfben.

ПРОЛЕТАРІИ ВСѢХЪ СТРАНЪ, СОЕДИНЯЙТЕСЬ!

НОВЫЙ
Фабричный Законъ

Изданіе Россійской Соціальдемократической Рабочей Партіи.

ЖЕНЕВА
Типографія „Союза Русскихъ Соціальдемократовъ"
1899

Lenin „Az új gyári törvény" c. brosúrájának borítólapja. — 1899

I

MI TETTE SZÜKSÉGESSÉ AZ ÚJ GYÁRI TÖRVÉNY KIADÁSÁT?

1897 június másodikán közzétették a gyári munkanap korlátozásáról és az ünnepnapi munkaszünet bevezetéséről szóló új gyári törvényt. A pétervári munkások már régóta várták ezt a törvényt, amelyet a munkások 1896 tavaszi tömegsztrájkjától megijedt kormány már 1896-ban megígért. A gyapjúfonó és gyapjúszövő munkások e tömegsztrájkját más sztrájkok követték és a munkások mindenütt követelték a munkanap korlátozását. A kormány kíméletlen üldözéssel válaszolt a sztrájkokra, igen sok munkást elfogatott és bírósági ítélet nélkül száműzött; a kormány ijedtében a gyárosoknak a munkások iránti keresztényi szeretetét emlegető bárgyú frázisokkal próbált hatni a munkásokra. (Vitte miniszter körlevele a gyárfelügyelőkhöz, amelyet 1895/96-ban adtak ki.) De a munkások csak nevettek ezeken a frázisokon és semilyen üldözés sem volt képes feltartóztatni a munkások tíz- és százezreit magával ragadó mozgalmat. A kormány akkor megértette, hogy engednie kell és teljesítenie kell a munkások követeléseinek legalább egy részét. A kormány a pétervári munkások megmozdulására a sztrájkolók kegyetlen üldözésén és a megtévesztő álszent frázisokon kívül azzal válaszolt, hogy megígérte a munkanap korlátozásáról szóló törvényt. Ezt az ígéretet hallatlan ünnepélyességgel hozták a munkások tudomására, a pénzügyminiszter külön hirdetményt ragasztatott ki róla a gyárakban. A munkások türelmetlenül várták az ígéret beváltását, várták a törvényt 1897 április 19-re, már-már azt gondolták, hogy igen sok más kormánynyilatkozathoz hasonlóan a kormánynak

ez az ígérete is szemenszedett hazugság. Ezúttal azonban a kormány beváltotta ígéretét: kiadta a törvényt; de hogy *milyen* ez a törvény — azt alább fogjuk meglátni. Most azokat a körülményeket kell megvizsgálnunk, amelyek a kormányt ígéretének beváltására kényszerítették.

A munkanap korlátozásának kérdésével kormányunk nem 1896-ban kezdett foglalkozni, hanem sokkal előbb. A kérdés 15 évvel ezelőtt került napirendre: a pétervári gyárosok már 1883-ban kérvényezték egy ilyesfajta törvény kiadását. Ilyen értelmű kérvényt más gyárosok is ismételten benyujtottak (nevezetesen a lengyel gyárosok), de mindezeket a kérvényeket véka alá rejtették, akárcsak a munkások helyzetének megjavítására irányuló rengeteg más tervezetet. Az ilyen tervezetek az orosz kormánynak nem sürgősek; évtizedeken át porosodnak az íróasztalfiókokban. Persze, amikor arról van szó, hogy néhánymillió rubelnyi alamizsnát adjanak a nemes szándékokkal eltelt orosz földbirtokos uraknak, akik a nép pénzéből osztogatott könyöradományért „folyamodtak", vagy arról, hogy segélyt vagy jutalmat állapítsanak meg a „szorongatott helyzetben levő" gyáros uraknak — ó, akkor az orosz kormány siet, akkor a hivatalnoki és miniszteri irodák kerekei igen gyorsan forognak, mintha valami különleges „olajjal" volnának „megkenve". Ami viszont a munkásokat illeti, nem elég, hogy a törvényjavaslatok éveken meg évtizedeken át porosodnak az íróasztalfiókokban (a vállalkozók felelősségéről szóló tervezet például, ha jól tudom, immár második évtizede „készíttetik"), hanem a már kiadott törvényeket sem alkalmazzák, mivel a cári kormány hivatalnokai óvakodnak attól, hogy háborgassák a gyáros urakat (például az esetek óriási többségében mind a mai napig nem alkalmazzák azt az 1886-ban kiadott törvényt, amelynek értelmében a gyárosok kötelesek kórházakat berendezni). Mi az oka annak, kérdezzük, hogy a régen vajúdó kérdést ezúttal egycsapásra dűlőre vitték és soron kívül keresztülvitték a minisztérium és az Államtanács útján? hogy egycsapásra törvényjavaslat formáját öltötte és törvényt hoztak ezzel a kérdéssel kapcsolatban? Nyilvánvalóan valami olyan erő működött közre, amely sarkalta a hivatalnokokat, felrázta őket,

leküzdötte bennük a makacs vonakodást attól, hogy újabb követelésekkel „zaklassák" a hazai gyárosokat. Ezt az erőt a pétervári munkások és azok az óriási sztrájkok jelentették, amelyek 1895—1896-ban zajlottak le és amelyek során a szociáldemokraták által (akiket a „Harci Szövetség" képviselt) a munkásoknak nyujtott támogatás következtében konkrét követeléseket terjesztettek a kormány elé és szocialista felhívásokat meg röplapokat terjesztettek a munkások között. A kormány megértette, hogy az érdekeinek tudatára ébredt, harcra egyesült és a munkásügyért síkra szálló szociáldemokraták által vezetett munkástömegeket semilyen rendőri üldözés sem töri meg. A kormány kénytelen volt engedményeket tenni. Az új gyári törvényt ugyanúgy a munkások *kényszerítették ki* a kormánytól, ugyanúgy a munkások *vívták ki* legádázabb ellenségüktől, mint 11 évvel ezelőtt a gyárak munkarendjéről, a bírságokról, a bértarifáról stb. szóló 1886 június 3-i törvényt. A munkások harca akkor Moszkva és Vlagyimir kormányzóságban volt a legerőteljesebb. A munkások akkor is igen sok sztrájkot rendeztek, a sztrájk folyamán akkor is közvetlen és konkrét követeléseket nyujtottak be a kormánynak, s a híres Morozov-gyári sztrájk idején a munkástömeg olyan követeléseket adott át a gyárfelügyelőnek, amelyeket maguk a munkások állítottak össze. Ezekben a követelésekben például arról van szó, hogy a munkások követelik a bírságok csökkentését. A nem sokkal ezután kiadott 1886 június 3-i törvény közvetlenül *reagált* a munkásoknak ezekre a követeléseire és a bírságokkal kapcsolatos előírásokat foglalta magában*.

Így van ez most is. A munkások 1896-ban a munkanap korlátozását követelték, és követelésüket óriási sztrájkokkal támasztották alá. A kormány most a munkanap korlátozásáról szóló törvény kiadásával *reagál* a követelésre. Akkor, 1886-ban, a kormány a munkásmegmozdulások nyomására engedett a munkásoknak és azon igyekezett, hogy a lehető legkisebbre szabja az engedményeket, kibúvókat hagyjon a gyárosoknak, késleltesse az új előírások bevezetését,

---

* Lásd ezzel kapcsolatban „A bírságokról" c. brosúrát (ebben a kötetben 15—63. old. — *Szerk.*).

azon volt, hogy ravasz fogásokkal amit csak lehet, lecsípjen a munkások követeléseiből. Most, 1897-ben, a kormány ugyanúgy csak a munkásmegmozdulások nyomására tesz engedményeket és ugyanúgy minden erejével azon van, hogy minél kevesebb engedményt tegyen a munkásoknak, igyekszik *kialkudni*, kiravaszkodni egy-két órácskát, s még ahhoz a munkanaphoz is hozzácsap valamit, amelyet a gyárosok javasoltak, a gyárosok érdekében valamivel több ünnepnapot igyekszik elvenni olyanformán, hogy nem veszi fel azokat a kötelező munkaszüneti napok közé, késleltetni igyekszik az új gyári rend bevezetését azzal, hogy a legfontosabb előírásokat félreteszi addig, míg a miniszterek a jövőben rendelkezéseket adnak majd ki. Ilyenformán az 1886 június 3-i és az 1897 június 2-i törvény, Oroszországnak ez a két legfőbb gyári törvénye, kikényszerített engedmény, amelyet az orosz munkások vívtak ki a rendőri kormánytól. Mind a két törvény ékesszóló tanúságát szolgáltatja annak, *hogyan* kezeli az orosz kormány a munkások minden tekintetben jogos követeléseit.

II

MIT KELL MUNKAIDŐNEK TEKINTENI?

Vizsgáljuk meg részletesen az 1897 június 2-i törvényt*. Mint már mondottuk, az új törvény, először, korlátozza a munkaidőt minden munkás számára; másodszor, bevezeti a kötelező vasárnapi és ünnepnapi munkaszünetet. A törvénynek, mielőtt a munkaidő tartamára vonatkozó előírásokat megállapítaná, meg kell határoznia, hogy tulajdonképpen mit is kell érteni munkaidőn. Az új törvény ennek megfelelően szabályként szegezi le: „Munkaidőnek, vagyis a napi munkaórák számának minden munkásra nézve az az idő tekintendő, amelynek folyamán a munkás a munkaszerződés értelmében köteles az üzem helyiségében tartózkodni és az üzem vezetőjének rendelkezésére állni a rábízott munka elvégzése céljából." Tehát munkaidőnek kell tekinteni azt az egész időt, amelyet a munkás a munka-

* Ez a törvény 1898 novemberében lép életbe.

rend értelmében vagy az igazgató követelésére a gyárban tölt.

Hogy a munkás ez alatt az idő alatt igazi, vagyis tulajdonképpeni munkájával foglalkozik-e, vagy a főnök valami más munkát végeztet vele, illetőleg egyszerűen *váratja* — az közömbös: munkaidőnek kell tekinteni az egész időt, amit a munkás a gyárban tölt. Például egyes gyárakban a munkások szombatonként a csengetés után tisztítják a gépeket; a törvény értelmében a gépek tisztítására fordított időt szintén a *munkaidő részének* kell tekinteni. Következésképpen, ha a gyáros semmit sem fizet a munkásnak a géptisztításért, az azt jelenti, hogy a gyáros *ingyen veszi igénybe a felvett munkás munkaidejét.* Ha a gyáros a darabbérre szerződtetett munkást váratja vagy valami más munkára használja fel anélkül, hogy ezért külön fizetne neki (minden munkás tudja, hogy ez az eset nem ritkaság), az azt jelenti, hogy a gyáros *ingyen veszi igénybe* a felvett munkás *munkaidejét*. A munkások véssék jól emlékezetükbe, hogy az új törvény megállapítja a munkaidőt, és a törvényre támaszkodva, tanusítsanak ellenállást a gyáros minden olyan kísérletével szemben, amely a munkaerő ingyenes igénybevételére irányul. Világos, hogy a munkaidő megállapításának a munkaszerződésből önmagától kell következnie: egyes munkások előtt ez annyira világosnak látszik, hogy erről még csak beszélni sem tartják érdemesnek. De a kormány, mivel szolgálatot akar tenni a tőkéseknek, szándékosan elködösít sok olyasmit, ami minden munkás előtt önmagától is világos. Így a kormány itt is azon igyekezett, hogy valamilyen formában kibúvót biztosítson a gyáros uraknak. A törvény azt mondja, hogy munkaidőnek az az idő tekintendő, amelyet a munkás a *munkaszerződés értelmében köteles* a gyárban tölteni. De mi történjék abban az esetben, ha a munkaszerződésben nincs szó arról, hogy a munkás ennyi meg ennyi órát köteles naponta a gyárban tölteni? Hiszen például a gépgyárakban gyakori az olyan eset, amikor a munkások és a gyáros szerződése nem egyéb, mint hogy a munkások egy bizonyos bérért vállalják valamilyen tárgy (valamilyen gépalkatrész, bizonyos számú csavar vagy csavaranya stb.) elkészítését, de arról, hogy a munkásnak mennyi időt kell fordítania

a munkára, *szó sem esik*. Alkalmazható-e ebben az esetben a napi munkaórák számáról szóló új törvény? A józan ész szerint természetesen alkalmazható, hiszen a munkás a gyárban dolgozik — hogyne tekintenék ezt munkaidőnek. De a tőkések és a tőkéseket pártfogoló kormány „józan esze" valami egészen különleges dolog. Az általunk idézett cikkely betűje alapján könnyen megeshetik, hogy ilyen esetekre nem alkalmazzák a munkaidő korlátozásáról szóló törvényt. A gyáros arra hivatkozik, hogy a szerződésben nem *kötelezte* a munkást a gyárban való tartózkodásra — és kész. Mivel pedig nem minden gyáros olyan ügyes a csűréscsavarásban, hogy észrevegye ezt a kibúvót, a pénzügyminisztérium hivatalnokai siettek jóelőre felhívni Oroszország minden vállalkozójának figyelmét erre az új törvényben mutatkozó és számukra hasznos kis résecskére. A pénzügyminisztérium „Vesztnyik Finanszov, Promislennosztyi i Torgovli" címmel már régen külön kis lapot ad ki; ez egyike azoknak a hivatalos lapoknak, amelyek a kormány rendeleteinek közzétételén túlmenően azon igyekeznek, hogy dicshimnuszokat zengjenek az orosz tőkések sikereiről, a kormánynak a bankárok, gyárosok, kereskedők és földbirtokosok pénztárcájáról való gondoskodását pedig a népről való gondoskodás jelszava alatt tálalják fel. Nem sokkal az új törvény megjelenése után ez a lapocska egy cikket közölt az új törvényről („Vesztnyik Finanszov" 1897, 26. sz.), amely részletesen megmagyarázta a törvény jelentőségét és bebizonyította, hogy kiváltképpen a kormány feladata gondoskodni a munkások egészségéről. Ez az a cikk, amelyben a hivatalnokok azon igyekeztek, hogy megmutassák a gyárosoknak, hogyan lehet kibújni az új törvény alól, hogyan lehet azt kijátszani. Ebben a cikkben nyiltan megmagyarázzák, hogy az új törvényt nem lehet majd alkalmazni azokra az esetekre, amikor a szerződésben nem történik említés a munkaidőről, mert hiszen amikor a munkás valamely meghatározott munkára kap megbízást, akkor „*már nem szerződött munkás, hanem megrendelést vállaló személy*". A gyárosnak tehát nem nagyon nehéz kibújni a kellemetlen törvény alól: elég, ha a munkást nem munkásnak, hanem „megrendelést vállaló személynek" nevezi! A törvény tehát ahelyett, hogy

kimondta volna, hogy munkaidőnek az az idő számít, amelyet a *munkás a gyárban tölt* és amelynek folyamán a munkáltató- rendelkezésére áll, *szándékosan* kevésbbé pontos kifejezést használt olyanformán, hogy arról az időről beszélt, amelyet a munkás a *szerződés értelmében köteles* a gyárban tölteni. Azt hinné az ember, hogy ez mindegy, de a helyzet az, hogy itt sem riadtak vissza a szándékos ködösítéstől, amelynek a munkások látják kárát!

III

MENNYIVEL SZÁLLÍTJA LE A MUNKAIDŐT AZ ÚJ TÖRVÉNY?

Az 1897 június 2-i törvény nappali munkánál napi 11 és fél órára korlátozza a munkaidőt. Ami viszont a szombati és ünnepelőtti munkanapot illeti — ezeket napi 10 órára korlátozza. Eszerint az új törvény értelmében a munkanap egészen elenyésző mértékben csökken. Meglehetősen sokan vannak, sőt Pétervárott valószínűleg többségben vannak az olyan munkások — akiknek a munkaidejét ez a törvény *egyáltalán nem korlátozza*, sőt, akiket inkább a munkaidő meghosszabbításával fenyeget. A szentpétervári gyárakban a szokásos munkaidő 10—10½ óra. Az a tény, hogy a törvény ilyen mértéktelenül hosszú munkanapot állapít meg, világosan mutatja, hogy ezzel a törvénnyel a kormány a pétervári gyapjúfonó és gyapjúszövő munkások követeléseire reagált. Lehetséges, hogy *ezeknek a munkásoknak* a munkaidejét az új törvény korlátozza, merthiszen ezek többnyire napi 12—14 órát dolgoztak. (Alább majd megmagyarázzuk, miért mondjuk azt, hogy „lehetséges“.) A kézművesek és a hadügyminisztérium kezelésében levő gyárak számára a törvény tízórás munkanapot állapít meg. Ugyanakkor a kormány úgy döntött, hogy a gyári munkásokkal ennél többet is lehet dolgoztatni! Még a pétervári gyárosok is azt kérvényezték a kormánytól, hogy 11 órára korlátozzák a munkanapot! A kormány úgy döntött, hogy hozzácsap egy félórát a moszkvai gyárosok kedvéért, akik két műszakban teljes 24 órán át dolgoztatják a munkásokat naponta és

akiket a munkások úgylátszik még nem tanították meg eléggé. Az orosz kormány, amely melldöngetve hangoztatta, hogy gondoskodik a munkásokról, valójában olyan nyúzónak bizonyult, mint valami kisszatócs. Még nagyobb munkásnyúzónak bizonyult, mint maguk a gyárosok, akik minden további félórai munkánál további ezreseket préselnek ki a munkásokból. Ebből a példából a munkások világosan láthatják, hogy a kormány nemcsak egyszerűen a gyárosok, hanem még hozzá a *legrosszabb* gyárosok érdekeit védelmezi; hogy a kormány sokkal gonoszabb ellensége a munkásoknak, mint a tőkésosztály. A pétervári munkások *rövidebb munkanapot* vívtak volna ki maguknak is, az egész orosz munkásság számára is, ha a *kormány meg nem akadályozta volna*. Az egyesült munkások engedményekre kényszerítették a gyárosokat; a pétervári gyárosok hajlandók voltak eleget tenni a munkások követeléseinek; a kormány megtiltja a gyárosoknak, hogy engedményeket tegyenek, mert attól tart, hogy a munkások vérszemet kapnának. Ezután a pétervári gyárosok többsége meggyőződik arról, hogy engedni kell a munkásoknak és kérvénnyel fordul a kormányhoz a munkanap 11 órára való korlátozása érdekében. A kormány azonban nem csupán a pétervári gyárosok érdekeit védelmezi, hanem Oroszország minden gyárosának érdekeit, és mivel szent Oroszországban vannak a pétervári gyárosoknál sokkal nagyobb munkásnyúzók is, a kormány, mivel „igazságos" kíván lenni, nem engedheti meg, hogy a pétervári gyárosok *túlságosan keveset* raboljanak munkásaiktól: a pétervári gyárosoknak nem szabad nagyon előreszaladniok a többi orosz gyároshoz képest; és a kormány hozzácsap egy félórát ahhoz a munkanaphoz, amelyet a tőkések kérvényeztek. Nyilvánvaló, hogy a munkások számára a kormánynak ebből a magatartásából három tanulság következik.

Első tanulság: az öntudatosabb orosz munkásoknak minden erejükkel arra kell törekedniök, hogy bevonják a mozgalomba az elmaradottabb munkásokat. Az öntudatosabb fővárosi munkások, ha nem vonják be a munkásügyért folyó harcba az orosz munkások egész tömegét, keveset érnek el, még akkor is, ha *saját* gyárosaikat engedményekre kényszerítik, mert a kormány annyira „igazsá-

gos", hogy nem engedi meg a jobb gyárosoknak, hogy lényeges engedményeket tegyenek a munkásoknak. A második tanulság: az orosz kormány sokkal gonoszabb ellensége az orosz munkásoknak, mint az orosz gyárosok, mert a kormány nemcsak hogy védelmezi a gyárosok érdekeit, nemcsak hogy a munkások kegyetlen üldözéséhez, letartóztatáshoz, számüzetéshez, fegyvertelen munkásoknak katonasággal való megtámadásához folyamodik a gyárosok érdekeinek védelmében, hanem ennek tetejébe éppen a *legnagyobb munkásnyúzók* érdekeit védelmezi és szembefordul az engedményekre hajló jobb gyárosok törekvéseivel. Harmadik tanulság: az orosz munkásoknak ahhoz, hogy emberi munkafeltételeket vívjanak ki maguknak és elérjék a nyolcórás munkanapot, amire most az egész világ munkásai törekszenek, csak saját egyesülésük erejében szabad bízniok és megállás nélkül egyre újabb engedményeket kell kivívniok a kormánytól. A kormány mintha alkudozna a munkásokkal, próbálkozik, hátha hozzá lehet csapni még egy félórácskát — a munkások majd megmutatják neki, hogy helyt tudnak állni követeléseikért. A kormány minthacsak próbára akarná tenni a munkások türelmét: hátha meg lehet úszni, úgymond, valami olcsóbb kis engedménnyel — a munkások majd megmutatják neki, hogy van elég türelmük akár a legszívósabb harcra, mert ez a harc számukra — harc saját életükért, harc a munkásnép teljes megalázása és elnyomása ellen.

IV

MIT TEKINT A TÖRVÉNY A MUNKÁS „ÉJSZAKÁJÁNAK"?

„Éjszakának tekintendő: egy műszak esetén — az esti 9 óra és reggeli 5 óra közötti idő, két vagy több műszak esetén — az este 10 óra és reggeli 4 óra közötti idő." Ez van az új törvényben. A közönséges emberek „éjszakája", azoké, akiknek egész életükön át másoknak kell dolgozniok, és a finom urak „éjszakája", azoké, akiknek módjukban van idegen munkából élni — e szerint a „törvény" szerint két különböző dolog. Az év legnagyobb részében mind Szentpétervárott, mind Moszkvában reggel 4 órakor

még teljesen sötét van, még éjszaka van. De az orosz törvény kimondja, hogy a munkásnak egész életmódjában alkalmazkodnia kell a tőke érdekeihez, a munkásnak el kell hinnie, hogy négy órakor *okvetlenül* elkezdődik a nap, habár napkeltéig hátra van még egy-két óra. Márpedig a munkásnak, ha nem a gyárban lakik, *három* órakor, vagy esetleg még annál is korábban kell felkelnie, hogy négyre odaérjen a gyárba! A pétervári hivatalnokok számára a „nap" déli 12 órakor, sőt 1 órakor kezdődik, de elvégre, a hivatalnokok — egészen különleges emberek... A munkások számára csak este 10 órakor ér véget a nap és a munkásnak, amikor kilép a gyárból a teljesen sötét utcára, nem szabad megütköznie ezen a sötétségen: arra kell gondolnia és el kell hinnie, hogy csak éppen most ért véget a „nap", mert hiszen így rendeli a törvény. De akkor már inkább azt rendelné el a törvény, hogy a „nap" a munkás számára akkor kezdődik, amikor a gyári sziréna a gyárba szólítja, és akkor végződik, amikor ugyanaz a sziréna a másik műszakot hívja — hiszen ez őszintébb és igazságosabb volna! Svájcban már van törvény arra, hogy mit kell a munkás éjszakájának tekinteni, de hol vannak a svájciak az orosz rendőrhivatalnokok körmönfontságától: ezeknél a szörnyű svájciaknál a munkásember számára ugyanaz számít „éjszakának", ami a többi ember számára, tudniillik az esti 8 órától reggeli 5 (vagy 6) óráig terjedő idő. Az új törvényben az „éjjeli munka" egyetlen korlátozása az, hogy azoknak a munkásoknak, akiket, ha csak részben is, éjszaka foglalkoztatnak, nem kell napi 10 óránál többet dolgozniok. Ennyi az egész. A törvény nem tiltja meg az éjjeli munkát. A törvény ebben a tekintetben sem tett eleget a pétervári gyárosok *kérésének*, akik 14 évvel ezelőtt (1883-ban) azt kérvényezték, hogy tiltsák meg a felnőtt munkások éjjeli munkáját. Ilyenformán a pétervári munkások ebben a tekintetben is többet értek volna el a gyárosoknál, *ha nem akadályozta volna meg a kormány*, amely közbelépett a legelmaradottabb orosz gyárosok érdekében. A kormány nem hallgatott a pétervári gyárosokra, mert nem akarta megbántani a moszkvai gyárosokat, akik leginkább kényszerítik a munkásokat éjjeli munkára. A kormány a *legrosszabb* gyárosok érdekeinek

kiszolgálását szokás szerint hazug frázisokkal és állításokkal igyekezett leplezni. A pénzügyminisztérium kiadásában megjelenő „Vesztnyik Finanszov" az új törvényhez fűzött magyarázó cikkben rámutatott arra, hogy más államokban (például Franciaországban) meg van tiltva az éjjeli munka. De a lap szerint a mi törvényünkben ezt nem lehetett megtenni. „Az üzem napi munkáját nem mindig lehet korlátozni: egész sor olyan termelési ág van, amely sajátosságainál fogva megköveteli a folytonosságot."

Nyilvánvaló, hogy ez elejétől végig üres mellébeszélés. Hiszen nem azokról a sajátos termelési ágakról van szó, amelyek megkívánják a folytonosságot, hanem általában minden termelési ágról. A folytonosság a mostani törvény szerint is lehetetlen két műszakos munka esetén, ha nincs túlórázás, mivel a nappali munkát $11^1/_2$ órában, az éjjeli munkát pedig 10 órában állapították meg, ami együttvéve $21^1/_2$ óra. Ezért azoknak a termelési ágaknak tekintetében, amelyek megkövetelik a folytonosságot, az új törvény amúgy is kivételeket helyez kilátásba (azaz külön miniszteri utasításokat, amelyekről alább szólunk). Tehát egyáltalán nem lett volna „lehetetlen" megtiltani az éjjeli munkákat. Mint már mondottuk, a kormány olyan színben akar feltűnni, hogy gondoskodik a munkások egészségéről; nézzük, mit mond a pénzügyminisztérium az éjjeli munkáról: „Az éjjeli munka vitathatatlanul fárasztóbb, ártalmasabb az egészségre és általában kevésbbé természetes, mint a napfény mellett végzett munka; ez a munka annál ártalmasabb, minél huzamosabb és minél gyakoribb. Azt hihetnők, hogy az éjjeli munka ártalmasságára való tekintettel legjobb volna megtiltani a felnőtt munkások éjjeli foglalkoztatását is (ahogyan a nők és a serdülő fiúk meg leányok éjjeli munkáját egyes termelési ágakban, a gyermekekét pedig teljesen meg is tiltották), de erre nincs semmi ok, még az esetben sem, ha a munkás általános jólétét tartjuk szem előtt; a mérsékelt éjjeli munka nem olyan ártalmas rá nézve, mint a túlságosan hosszú időn át végzett, de egyformán fizetett nappali munka." Ilyen jól értenek az orosz kormány hivatalnokai ahhoz, hogy port hintsenek a nép szemébe! Még a legrosszabb gyárosok érdekeinek védelmét is a „munkás jólétéről" való gondos-

kodásnak tüntetik fel. Még hozzá milyen szemérmetlen az az indokolás, amit a minisztérium kifundált: amint látni méltóztatnak, „a mérsékelt éjjeli munka“ „nem olyan ártalmas, mint a túlságosan hosszú időn át végzett, de egyformán fizetett nappali munka“. A minisztérium azt akarja mondani, hogy a munkást az alacsony munkabér kényszeríti az éjjeli munkára, az olyan alacsony bér, amely mellett a *munkás* nem tud meglenni túlórázás nélkül. És a minisztérium, abban a meggyőződésében, hogy ez mindig így marad, hogy a munkás nem vívhatja ki a jobb béreket, cinikusan kijelenti: ha a munkásnak felháborítóan hosszú időn át kell dolgoznia ahhoz, hogy eltarthassa a családját, vajjon nem teljesen mindegy-e neki, hogy nappal dolgozza-e le a túlórákat vagy éjjel? Persze, ha az orosz munkások többségének megmarad régi nyomorúságos bére, a szükség ráviszi őket a túlórázásra, de micsoda arcátlanság kell ahhoz, hogy az éjjeli munka engedélyezését a munkás nyomorúságos helyzetével magyarázzák! „A munkát egyformán fogják fizetni“ — ez a fődolog a tőke szekértolói számára —, „a mai munkabér mellett pedig a munkás nem tud meglenni túlórázás nélkül“. És az ilyen hivatalnokok, akik kulákra valló érveket eszelnek ki a munkásnyúzó gyárosok számára, még azt merészelik mondani, hogy „a munkás általános jólétét tartják szem előtt“. De vajjon nem hiába reménykednek-e abban, hogy a munkás mindig ilyen nyomorúságos helyzetben lesz? hogy mindig hajlandó lesz elfogadni az „egyforma bért“, munkájának eddigi nyomorúságos díjazását? Az alacsony bér és a hosszú munkanap mindig együtt jár és egyik lehetetlen a másik nélkül. Ha a bér alacsony, a munkás kénytelen túlórázni, éjszakánként is dolgozni, hogy megkeresse a megélhetését. Ha a munkaidő mértéktelenül hosszú, a bér mindig alacsony lesz, mert a munkás hosszú munkaidő esetén óráról-órára kevesebbet és rosszabb minőségűt termel, mint rövid munkanap esetén; — mert a mértéktelen munkától agyongyötört munkás mindig fásult és tehetetlen lesz a tőke igájával szemben. Ezért, ha az orosz gyárosok minisztériumának az a szándéka, hogy változatlanul fenntartja az orosz munkások mostani felháborítóan alacsony munkabérét és ugyanakkor a „munkások jólétéről“

szaval — ez a napnál is világosabban mutatja, hogy amit mond, az nem egyéb képmutató és hazug frázisnál.

V

HOGYAN PRÓBÁLJA BIZONYÍTANI A PÉNZÜGYMINISZTÉRIUM, HOGY A TÚLÓRÁZÁS KORLÁTOZÁSA „IGAZSÁGTALANSÁG" VOLNA A MUNKÁSOKKAL SZEMBEN?

Az új törvényt a munkanap korlátozásáról szóló törvénynek neveztük. Fentebb azt mondtuk, hogy az új törvény 11 és fél órára (éjjeli munka esetén 10 órára) korlátozta a munkanapot. De valójában mindez nem így van; sokkal rosszabb a helyzet. A törvény minden korlátozása csak a szokásos, normális, a munkaidő alatt végzett munkára vonatkozik, de nem vonatkozik a *túlórázásra*. Ezért a gyárost a valóságban *mi sem korlátozza* abban a „jogában", hogy a munkásokat végtelenül hosszú időn át, akár napi 24 órán át is dolgoztassa. Nézzük, mit mond a törvény a túlórázásról: „Túlórázásnak az tekintendő, ha a munkás olyan időben végez munkát az ipari üzemben, amikor a munkarend értelmében nem kell dolgoznia. A túlóráztatás csak az ipari üzem vezetője és a munkás között létrejött külön megegyezés alapján engedhető meg. A munkaszerződésbe csak az olyan túlóráztatás feltételei vehetők fel, amelyek a termelés technikai körülményeinél fogva szükségeseknek bizonyulnak." Az új törvénynek ez a rendkívül fontos cikkelye teljes egészében a munkások ellen irányul és szabad teret enged a gyáros önkényének. Mindeddig a túlórázás csak megszokott dolog volt; a törvényben nem volt róla szó. A kormány most *törvényesítette* a túlóráztatást. A törvénynek az a toldaléka, amely szerint a túlóráztatáshoz a munkás és a gyáros „külön megegyezése" szükséges, üres és teljesen értelmetlen frázis. A munkások minden munkát a gyárossal való „megegyezés alapján" végeznek; hiszen a munkások nem jobbágyok (bár az orosz hivatalnokok közül nagyon sokan erőnek erejével jobbágyokká szeretnék őket változtatni); munkaszerződés, azaz megegyezés alapján dolgoznak. Fölösleges volt mondani is, hogy a túlóráztatáshoz megegyezésre van szükség. A kormány azért iktatta be a törvénybe ezt az

üres frázist, hogy azt a látszatot keltse, mintha korlátozni akarná a túlóráztatást. Valójában azonban itt szó sincs semmiféle korlátozásról; ahogy a gyáros eddig azt mondta a munkásnak: „ha akarsz — dolgozz munkaidő után; ha nem akarsz — itt a munkakönyved!“, úgy most is azt fogja mondani. Csakhogy mindeddig ez a szokás alapján történt, most pedig a *törvény* alapján fog történni. Azelőtt a gyáros, ha a túlórázás megtagadása miatt elbocsátotta a munkást, nem támaszkodhatott a törvényre, most ellenben a törvény egyenesen a szájába rágja, hogyan szoríthatja sarokba a munkásokat. A törvénynek ez a cikkelye, ahelyett, hogy korlátozná a túlóráztatást, könnyen vezethet a még nagyobb arányú túlóráztatásra. Sőt, a törvény feljogosítja a munkáltatót, hogy a szerződésbe bevegye a túlórázás követelését, ha ez „a termelés technikai körülményeinél fogva szükséges“. Ez a kikötés cseppet sem korlátozza a gyárost. Hogyan lehet azt megállapítani, hogy melyik munka „szükséges a termelés technikai körülményeinél fogva“ és melyik nem szükséges? Ki fogja ezt megállapítani? Hogyan lehet megcáfolni annak a munkáltatónak kijelentését, aki azt mondja, hogy a munka, amelyre a munkást túlórában beosztotta, a „termelés technikai körülményeinél fogva szükséges“? Senkisem fogja ezt kutatni, nincs aki ellenőrizze a gyáros kijelentését. A törvény csak *lovat adott* a munkáltatók önkénye alá, *különösen megbízható* módszert rágott a szájukba a munkások sarokbaszorítására.

A munkáltatónak most csak fel kell vennie a szerződés feltételei közé azt a pontot, hogy a munkásnak nincs joga megtagadni az olyan túlórázást, amely a „termelés technikai körülményeinél fogva szükséges“ és a dolog el van intézve! Próbálja csak a munkás megtagadni a túlórázást — menten elkergetik. Szeretném látni (gondolja a gyáros) azt a munkást, aki azt kezdi bizonygatni, hogy a túlórázás nem volt „szükséges a termelés technikai körülményeinél fogva“! Nevetséges még elképzelni is, hogy a munkás ilyesmi miatt panaszkodhat. Mondanunk sem kell, hogy ilyen panasz sohasem lesz és soha nem is vezetne semmire. Ilymódon a kormány a túlóráztatás tekintetében teljesen törvényesítette a gyárosok önkényeskedését. Hogy a pénz-

ügyminisztérium mennyire siet kiszolgálni a gyárosokat és megtanítani őket arra, hogy az új törvények védelme alatt még nagyobb arányokban túlóráztassanak — az különösen a „Vesztnyik Finanszov“ következő elmélkedéséből tűnik ki: „Feltétlenül szükség van a túlóráztatásra olyan sürgős rendelések esetén is, amelyeket a meghatározott, rövid szállítási határidőhöz kötött termelési ágakban működő gyáros* egyáltalán nem láthat előre, ha az üzemtulajdonosnak lehetetlen, vagy nehéz növelnie a munkások számát.“

Látják, milyen eredményesen „magyarázzák“ a törvényt a gyárosoknak a pénzügyminisztériumban ülő buzgó lakájai! A törvényben csak azokról a túlóráztatásokról van szó, amelyek a technikai körülményeknél fogva szükségesek, a pénzügyminisztérium ellenben siet „szükségesnek“ elismerni a túlóráztatást „előre nem látott“ (?!) rendelések esetén, sőt abban az esetben is, ha a gyárosnak „nehéz“ növelnie a munkások számát! Ez már egyszerűen a munkások kicsúfolása! Hiszen minden ügyes gyáros *mindig* mondhatja, hogy „nehéz“ növelnie a munkások számát. A munkások számát növelni annyit jelent, mint új munkásokat felvenni, annyit jelent, mint csökkenteni a kapuknál tolongó munkanélküliek számát, annyit jelent, mint enyhíteni a versengést a munkások között, igényesebbé tenni a munkásokat, esetleg beleegyezni abba, hogy a munkások magasabb bért kapjanak. Magától értetődik, hogy egyetlen egy olyan gyáros sincs, aki ezt ne találná „nehéznek“ magára nézve. A gyáros efféle önkényeskedése a túlórázás elrendelése terén — minden jelentőségétől megfosztja a munkanap korlátozásáról szóló törvényt. A munkások egész tömege számára egyáltalán nem lesz rövidebb a munkanap, mert hiszen a munkások továbbra is 15—18 órát, vagy még többet dolgoznak majd, ha éjszakára is ott maradnak a gyárban túlórázni. A munkanap korlátozásáról szóló törvény teljes értelmetlensége a túl-

* A régi nóta! Az orosz gyárosok — különösen a középoroszországiak — a nyizsnyijnovgorodi vásár előtt minden évben sürgős rendeléseket kapnak és minden évben ünnepélyesen bizonyítgatják minden bolondnak, aki hisz, vagy úgy tesz, mintha hinne nekik, hogy ezt nem láthatták előre! . .

óráztatás megtiltása (vagy legalább korlátozása) nélkül annyira nyilvánvaló, hogy a törvény valamennyi előzetes tervezete javasolta a túlóráztatás korlátozását. A szentpétervári gyárosok (maguk a gyárosok!) már 1883-ban kérvényezték, hogy a túlórát napi *egy órára* korlátozzák. Amikor az 1895—1896-os pétervári sztrájkoktól megrémült kormány azonnal bizottságot jelölt ki a munkanap korlátozásáról szóló törvény megszövegezésére, ez a bizottság ugyancsak javasolta a túlórák korlátozását, mégpedig évi 120 órára*. Amikor a kormány elvetett a túlóráztatás bármilyen korlátozását célzó minden javaslatot, ezzel a tettével közvetlenül magára vállalta a legrosszabb gyárosok érdekeinek védelmét, közvetlenül törvényesítette a munkások teljes alárendelését és teljesen világosan kinyilvánította azt a szándékát, hogy mindent a régiben hagy és semmitmondó frázisokkal intézi el a követeléseket. A pénzügyminisztérium a gyárosok érdekében tett erőfeszítései során odáig ment, hogy azt kezdte bizonygatni, hogy a túlórák korlátozása „igazságtalanság volna magával a munkással szemben". Ismertetjük ezt az érvelést, amelyen érdemes elgondolkoznia minden egyes munkásnak. „Gyakorlatilag nehezen lehetne megfosztani a munkást attól a jogától, hogy egy bizonyos számú munkaórán túl a gyárban dolgozzék" (miért? talán azért, mert a gyárfelügyelők nagyon rosszul teljesítik kötelességeiket, s úgy félnek attól, hogy netán megbántják a gyáros urakat, mint a tűztől? vagy talán azért, mert az esetben, ha az orosz munkás jogfosztott és nem juthat szóhoz, a javát szolgáló reformok nehezen valósíthatók meg? A pénzügyminisztérium tudtán kívül igazat mondott: valóban, amíg az orosz munkások, akárcsak az egész orosz nép, jogfosztottak és ki vannak szolgáltatva a rendőri kormánynak, amíg nincsenek politikai jogaik — mindaddig szó sem lehet semilyen valóságos reformról)... „és igazságtalanság volna a munkással szemben: nem lehet üldözni valakit azért, mert biztosítja a megélhetését, mert néha olyan mérték-

* Még maga a pénzügyminisztérium is kénytelen volt elismerni az új törvényhez fűzött magyarázatokban, hogy a „túlóráztatás megengedése nem egészen helyénvaló" („Vesztnyik Finanszov").

telenül megfeszíti erejét, hogy munkája károsnak bizonyulhat az egészségére." Lám, milyen humánus és emberszerető az orosz kormány! Hajtsd meg magad és mondj köszönetet, orosz munkás! Hiszen a kormány oly kegyes, nem „foszt meg" attól a „jogtól", hogy akár 18, akár 24 órát dolgozz naponta, hiszen a kormány oly igazságos, nem akar üldözni azért, mert a gyáros arra kényszerít, hogy megszakadj a munkában! Minden más országban nem a munkást, hanem a gyárost *üldözik*, ha gyárában a megállapított munkaidőn túl dolgoztat... erről a mi hivatalnokaink megfeledkeztek. De meg hogyan is szánnák el magukat az orosz hivatalnokok arra, hogy *üldözzék* a gyáros urakat! Engedelmet kérek, mégcsak gondolni is ilyesmire! Mihamar meglátjuk, hogy még az új törvény megszegéséért sem fogják üldözni a gyáros urakat. A munkásoknak minden más országban joguk van arra, hogy „megélhetésük biztosítása" érdekében egyesületeket és pénztárakat létesítsenek, nyilt ellenállást fejtsenek ki a gyárossal szemben, a gyáros elé terjesszék követeléseiket, sztrájkokat szervezzenek. Nálunk ez nem járja. Ehelyett nálunk a munkásokat azzal a „joggal" ajándékozzák meg, hogy a rendes időn „felül" napról-napra annyi órát dolgozzanak, amennyit csak akarnak. Miért nem tették hozzá még azt is ezek az emberséges hivatalnokok, hogy az igazságos kormány az orosz munkásokat attól a „joguktól" sem „fosztja meg", hogy bírói ítélet nélkül börtönbe kerüljenek vagy bármely tetszés szerinti rendőrpribékkel megveressék magukat, valahányszor eszükbe jut védekezni a tőkések elnyomásával szemben.

VI

MILYEN JOGOKAT BIZTOSÍT AZ ÚJ TÖRVÉNY A MINISZTEREKNEK?

Fentebb már kimutattuk, hogy az új törvény a leglényegesebb pontokban nem állapított meg semmiféle olyan szabályt, amely mindenkire kötelező, félreérthetetlen és amelyen nem lehet változtatni: a kormány jobbnak látta, ha több jogot biztosít a közigazgatási közegeknek

(nevezetesen a minisztereknek), hogy azok különféle rendeleteket meg kedvezményeket léptethessenek életbe a gyárosok érdekében, hogy akadályokat gördíthessenek az új törvény alkalmazásának útjába stb. Az új törvény rendkívül messzemenő jogokat biztosított a minisztereknek. A miniszterek (nevezetesen a pénzügyminiszter, illetőleg a közlekedésügyi stb. miniszter a belügyminiszterrel egyetértésben) „hatalmaztattak fel“ arra, hogy részletes végrehajtási utasításokat adjanak ki az új törvény alkalmazása tekintetében. Teljesen a miniszterek belátására bízták az új törvény cikkelyeivel kapcsolatos igen sok kérdés elbírálását *minden néven nevezendő* viszonylatban. A minisztereknek olyan messzemenő jogokat biztosítottak, hogy alapjában véve a miniszterek az új törvény értelmében azt tehetnek, amit akarnak; ha akarják — olyan végrehajtási utasításokat adnak ki, hogy a törvényt valóban alkalmazni fogják; ha akarják — úgy járnak el, hogy a törvényt szinte egyáltalán nem fogják alkalmazni. Valóban, figyeljék csak meg, hogy milyen végrehajtási utasításokat adhatnak ki a miniszterek „e jelen törvényt híven magyarázván“ (ezek a törvény szavai; azt már láttuk, hogy milyen szellemesen tudja „híven magyarázni“ a törvényt a pénzügyminisztérium — úgy magyarázza, hogy a munkásoknak szerinte köszönetet kell mondaniok a kormánynak azért, mert nem üldözi őket a mértéktelen munka miatt és nem „fosztja meg őket attól a joguktól“, hogy akár napi 24 órát dolgozzanak). Ha lehetséges volna, felsorolnók ezeknek a végrehajtási utasításoknak valamennyi kategóriáját, de a lényeg az, hogy a törvényben említett miniszteri végrehajtási utasítások révén megoldásra kerülő kérdéseken kívül a törvény minden korlátozás nélkül *más utasítások* kiadására is feljogosítja a minisztereket. A miniszterekre bízzák a munkaidő szabályozását. Szóval, más a munkaidőről szóló törvény és megint mások a munkaidő szabályozásával kapcsolatban kiadásra kerülő miniszteri utasítások. A miniszterek kiadhatnak előírásokat a műszakok kérdésével kapcsolatban, de persze el is tekinthetnek ettől, nehogy kényelmetlen helyzetbe hozzák a gyárosokat. A miniszterekre bízzák, hogy utasításokat adjanak ki a komplektek számáról (vagyis a műszakok

számáról, arról, hogy hány műszak lehet egy nap), a szünetekről stb. A stb.-t (*s a többi*-t), vagyis azt, hogy adjatok ki, amit akartok, a *törvény* teszi hozzá. Ha a minisztereknek úgy tetszik — a munkaszünetekkel kapcsolatban nem lesz semilyen utasítás és a gyárosok ugyanúgy fogják sanyargatni a munkásokat, mint most, nem adnak nekik lehetőséget arra, hogy hazamenjenek ebédelni vagy az anyáknak arra — hogy megszoptassák gyermeküket. A miniszterekre bízták, hogy utasításokat adjanak ki a túlóráztatással, nevezetesen a túlórák számával, beosztásával és elszámolásával kapcsolatban. Eszerint ezen a téren a miniszterek teljesen a saját belátásuk szerint járhatnak el. A miniszterek egyenesen *megváltoztathatják* a törvény követelményeit, vagyis nagyobb vagy *kisebb* követelményeket támaszthatnak (a törvény szándékosan emelte ki a minisztereknek éppen azt a jogát, hogy az új törvény követelményeinél kisebb követelményeket támaszthassanak a gyárosokkal szemben), mégpedig három esetben: először, „amikor ezt szükségesnek fogják elismerni a termelés sajátosságainál fogva (folyamatosság és más egyebek)". Ezt a „más egyebeket" ismét a törvény teszi hozzá, s ezzel felhatalmazza a minisztereket, hogy a „termelés olyan sajátosságaira" hivatkozzanak, amilyenekre csak akarnak. Másodszor, „a munka sajátosságainál fogva (gőzkazánok, áttételek karbantartása, folyó és rendkívüli javítás stb.)". Megint csak „és a többi"! Harmadszor, „és más, különösen fontos, kivételes esetekben". Továbbá, a miniszterek meghatározhatják, hogy melyek azok az iparágak, amelyek különösen ártalmasak a munkások egészségére (de azt is megtehetik, hogy nem határozzák meg: a törvény őket erre nem kötelezi, hanem csak feljogosítja . . . habár ez a joguk azelőtt is megvolt, de nem igen kívántak élni vele!), és az ilyen termelési ágak számára külön szabályokat adhatnak ki. A munkások most már látják, miért mondottuk azt, hogy nem lehet felsorolni azokat a kérdéseket, amelyek megoldását a miniszterekre bízták: a törvényben mindenütt megtaláljuk a „stb." meg „más egyebek" toldalékot. Az orosz törvényeket általában két csoportra oszthatjuk: az egyik csoportba azok a törvények tartoznak, amelyek valamilyen joggal ruházzák fel a munkásokat és általában

az egyszerű népet, a másik csoportba pedig azok, amelyek valamit megtiltanak és engedélyezik a hivatalnokoknak, hogy megtiltsanak valamit. Az előbbi törvények a munkások legjelentéktelenebb jogait is egytől-egyig a *lehető legpontosabban felsorolják* (például a munkásoknak még azt a jogát is, hogy amennyiben elfogadható okuk van rá, ne menjenek munkába) és arra az esetre, ha ezeket akár a *legcsekélyebb* mértékben megsértik, a legkegyetlenebb büntetést helyezik kilátásba. Ezekben a törvényekben sohasem találkoznak egyetlen egy „stb."-vel vagy „más egyebek"-kel sem. A második csoportba tartozó törvényekben *mindig* csak általános tilalmakat találunk *minden pontos felsorolás nélkül*, úgyhogy az igazgatóság megtilthat *mindent, amit csak akar;* ezekben a törvényekben mindig ott van a kicsiny, de nagyon fontos toldalék: „stb.", „más egyebek". Ezek a szócskák éles megvilágításba helyezik az orosz hivatalnokok teljhatalmát és a nép teljes jogfosztottságát velük szemben; annak az undorító bürokratizmusnak és huzavonának az értelmetlenségét és bárdolatlanságát, amely keresztül-kasul áthatja az orosz cári kormány valamennyi intézményét. Az olyan törvényt, amelyből akár mákszemnyi haszon származhatna, annyira bürokratikusan kezelik, hogy a törvény alkalmazása vég nélkül elhúzódik; sőt: a törvény alkalmazását teljesen a hivatalnokok belátására bízzák, akik, mint mindenki tudja, hajlandók szívvel-lélekkel „szívességet tenni" minden tömött erszénynek és kellemetlenséget okozni, mihelyt csak lehet, az egyszerű népnek. Hiszen a minisztereket csak felhatalmazzák arra, hogy „e jelen törvényt híven magyarázván", kiadják mindezeket a végrehajtási utasításokat, vagyis ki is adhatják azokat, de azt is megtehetik, hogy nem adják ki. A törvény semmire sem kötelezi őket. A törvény nem szab meg időpontot: kiadhatják azonnal, de kiadhatják tíz év mulva is. Világos, hogy a törvényben említett *néhány* utasítás felsorolása ilyen körülmények között elveszti minden értelmét és jelentőségét: üres szavak ezek, amelyek mindössze a kormánynak azt az óhaját leplezik, hogy a törvényt gyakorlati alkalmazása során hatálytalanítsa. A munkások életét érintő úgyszólván minden törvény igen messzemenő jogokkal ruházza fel

minisztereinket. És mi teljesen megértjük, hogy miért teszi ezt a kormány: minél nagyobb szolgálatot akar tenni a gyáros uraknak. Hiszen a törvényt alkalmazó hivatalnokra a gyáros sokkal könnyebben tud hatni, mint magára a törvényhozásra. Mindenki tudja, hogy milyen könnyen jutnak be a kapitalista nagykutyák a miniszter urak fogadószobáiba holmi kellemes eszmecserékre, milyen baráti szivélyességgel látják őket vendégül ebédeiken; milyen kedves szeretetreméltósággal viszik a császári kormány pénzéhes hivatalnokainak a tíz meg százezer rubeles alamizsnákat (közvetlenül is, megvesztegetés formájában, közvetve is, olyanformán, hogy részvényeket juttatnak a társaságok „alapítóinak“ vagy tiszteletbeli és jól jövedelmező állásokat biztositanak számukra ezeknél a társaságoknál). Ilymódon minél több joggal ruházza fel az új törvény a hivatalnokokat ennek a törvénynek alkalmazása tekintetében, annál előnyösebb ez mind a *hivatalnokokra*, mind a *gyárosokra* nézve: a hivatalnokokra nézve azért előnyös, mert még többet harácsolhatnak; a gyárosokra nézve azért, mert még könnyebben érhetnek el kedvezményeket, még könnyebben számíthatnak elnézésre. Példaképpen két esetre emlékeztetjük a munkásokat, amelyek rávilágítanak arra, hogy valójában mire vezetnek azok a végrehajtási utasítások, amelyeket a miniszterek adtak ki, „e törvényt *híven magyarázván*“. Az 1886 június 3-i törvény elrendelte, hogy a bírságokból befolyt pénz — a munkások pénze, amelyet a munkások szükségleteire kell fordítani. A miniszter úgy „magyarázta“ ezt a törvényt, hogy például Szentpétervárott kerek tíz esztendőn át nem alkalmazták, amikor pedig alkalmazni kezdték, az egész ügyet a gyáros kezébe adták, akitől a munkásnak úgy kell kérnie a pénzét, mint valami könyöradományt. Egy másik példa. Ugyanaz a törvény (az 1886 június 3-i törvény) elrendeli, hogy bérkifizetésnek havonta legalább kétszer kell lennie, a miniszter viszont úgy „magyarázta“ ezt a törvényt, hogy a gyárosoknak joguk van másfél hónapig visszatartani az újonnan belépő munkás fizetését. Ezek után minden munkás nagyon jól megérti, hogy miért ruházták fel a minisztereket ezúttal is azzal a joggal, hogy „híven magyarázzák“ a törvényt. A gyárosok szintén

nagyon jól értik ezt és máris minden követ megmozgattak. Mint fentebb láttuk, a minisztereket „felhatalmazták" arra, hogy előírásokat adjanak ki a túlóráztatással kapcsolatban. A gyárosok máris nyomást gyakorolnak a kormányra, hogy az *ne korlátozza* a túlóráztatást. A „Moszkovszkije Vedomosztyi" c. ujság, amely mindig oly nagy hévvel védelmezi a legrosszabb gyárosok érdekeit, oly makacsul bujtogatja a kormányt a legállatiasabb és legkegyetlenebb tettekre és amely olyan óriási befolyásnak örvend a „legfelső körökben" (vagyis a főhivatalnokok, miniszterek stb. körében) — ez az ujság már egész hadjáratot indított és köti az ebet a karóhoz, hogy nem szabad korlátozni a túlóráztatást. A gyárosoknak száz módjuk van arra, hogy nyomást gyakoroljanak a kormányra: a gyárosoknak megvannak a maguk társaságai és intézményei, résztvesznek számos kormánybizottság és testület (például a Gyárfelügyeleti Hatóság stb.) ülésein, személyesen bejuthatnak a miniszterekhez, annyit írhatnak a sajtóban a kívánságaikról és követeléseikről, amennyit csak akarnak, márpedig a sajtónak ezidőszerint óriási jelentősége van. A munkásoknak viszont nincs *semilyen* törvényes lehetőségük arra, hogy nyomást gyakoroljanak a kormányra. A munkásoknak csak egy marad hátra: egyesülniök kell, bele kell oltaniok minden munkás tudatába, hogy egy osztályhoz tartoznak és így közösek az érdekeik, és egyesült erővel kell szembeszállniok a kormánnyal meg a gyárosokkal. Most már minden munkás látja, hogy az új törvény alkalmazása teljes egészében attól függ, vajjon ki gyakorol majd erősebb nyomást a kormányra: a gyárosok-e vagy a munkások. A munkások harc, tudatos és állhatatos harc útján érték el ennek a törvénynek a *kiadását*. Csak harc útján érhetik el, hogy ezt a törvényt valóban alkalmazzák, mégpedig a munkások érdekében alkalmazzák. Ha a munkások nem harcolnak állhatatosan, ha az egyesült munkások nem tanusítanak kemény ellenállást a gyárosok minden egyes jogtalan követelésével szemben, az új törvény papiron marad, egyike lesz azoknak a tetszetős és hazug cégéreknek, amelyekkel kormányunk szépítgetni igyekszik a rendőri önkénynek, a munkások jogfosztottságának és elnyomásának keresztül-kasul rothadt épületét.

VII

HOGYAN ÜTI EL „KERESZTÉNY“ KORMÁNYUNK A MUNKÁSOKAT AZ ÜNNEPNAPOKTÓL?

Az új törvény a munkaidővel kapcsolatos előírásokon kívül a gyárimunkások kötelező vasárnapi és ünnepi munkaszünetével kapcsolatban is tartalmaz előírásokat. Csúszó-mászó tollforgatók, amilyen annyi sok van az orosz ujságírók és publicisták között, siettek máris az egekig magasztalni ezekért az előírásokért kormányunkat és emberséges érzéseit. Mindjárt meglátjuk, hogy ez az emberséges törvény valójában *el akarja ütni* a munkásokat az ünnepnapoktól. De előbb vizsgáljuk meg a vasárnapi és ünnepi munkaszünettel kapcsolatban kiadott általános előírásokat. Mindenekelőtt megjegyezzük, hogy a vasárnapi és ünnepi munkaszünet törvényes megállapítását először a pétervári gyárosok kérvényezték, 14 esztendővel ezelőtt (1883-ban). Szóval az orosz kormány itt is csak hátráltatta és halogatta a dolgot, amíg lehetséges volt, *ellenállást tanusított* a reformmal szemben. A törvény szerint az olyan ünnepek jegyzékébe, amelyeken munkaszünetet kell tartani, okvetlenül fel kell venni minden vasárnapot és további 14 ünnepet, amelyekről alább részletesen fogunk beszélni. A törvény ünnepnapokon nem tiltja meg feltétlenül a munkát, de a következő feltételekhez köti annak engedélyezését: szükséges, először, a gyáros és a munkások „kölcsönös megegyezése“; másodszor, ünnepnapokon is megengedhető a munka „a rendes munkanapok helyett“; harmadszor, az ünnepnapoknak a rendes munkanapokkal való felcserélése ügyében létrejött egyezményről haladéktalanul értesíteni kell a gyárfelügyelőséget. Ilymódon a törvény szerint az ünnepnapokon végzett munkának semmi esetre sem szabad csökkentenie a munkaszüneti napok számát, mert hiszen a gyáros a munkában töltött ünnepnap helyett köteles hét közben egy szabadnapot biztosítani. A munkásnak mindig gondolnia kell erre, továbbá arra is, hogy az ilyen felcseréléshez a gyáros és a munkások kölcsönös megegyezése szükséges. Szóval a munkásoknak mindig teljesen törvényes alapjuk van arra, hogy *megtagadják* az ilyen felcserélést, és a gyárosoknak

nincs joguk őket erre kényszeríteni. Persze gyakorlatilag a gyáros erre is rá fogja kényszeríteni a munkásokat, mégpedig a következő módon: egyenként fogják megkérdezni a munkásokat, hogy beleegyeznek-e, és egyetlen munkás sem meri majd megtagadni a hozzájárulást, attól való félelmében, hogy ha nem egyezik bele, elbocsátják; a gyárosoknak ez az eljárása természetesen törvényellenes lesz, mert hiszen a törvény a *munkások*, vagyis együttvéve valamennyi munkás hozzájárulását követeli. De hogyan juttathatja kifejezésre egy gyár valamennyi munkása (néha többszáz, sőt, többezer sok munkahelyen szétszórt munkás) közös beleegyezését? A törvény ezt nem mondta meg, és ezzel megintcsak módot adott a gyárosoknak arra, hogy sarokba szorítsák a munkásokat. A munkásoknak egy módjuk van arra, hogy ne engedjék magukat sarokbaszorítani: minden ilyen esetben követelniök kell, hogy a munkások küldötteket választhassanak, akik átadhatják a gyárosnak valamennyi munkás *közös* határozatát. A munkásoknak erre a követelésre törvényes alapjuk van, hiszen a törvény *valamennyi munkás* hozzájárulását köti ki, valamennyi munkás pedig nem tud egyszerre beszélni a munkáltatóval. A választott munkásküldöttek intézménye általában véve nagyon hasznos lesz a munkások szempontjából és alkalmas a gyárossal meg a gyárirodával való minden más érintkezés lebonyolítására, mivel az egyes munkásnak nagyon nehéz, sőt, gyakran teljesen lehetetlen benyujtani követeléseit, igényeit stb. Továbbá, a „más hitvallású" munkásokról a törvény azt mondja, hogy számukra „engedélyeztetik" azoknak a napoknak kihagyása az ünnepek jegyzékéből, amelyeket egyházuk nem ünnepel meg. Vannak viszont más ünnepek, amelyeket a katolikusok megtartanak s amelyek a pravoszlávoknál hiányoznak. A törvény ezt egyetlen szóval sem említette, tehát megpróbálta valamelyest rosszabb helyzetbe juttatni a nem pravoszláv munkásokat. Még rosszabb helyzetbe kerülnek a nem keresztény munkások: számukra a törvény szerint „megengedhető", hogy vasárnap helyett a hét valamelyik más napját ünnepeljék meg. Csak „megengedhető"! A mi keresztény kormányunk olyan kíméletlenül üldözi azokat, akik nem tartoznak az uralkodó valláshoz,

hogy a törvény homályosságát kihasználva, esetleg ezen a téren is megkísérlik sanyargatni a nem keresztény munkásokat. A törvény szövege ugyanis itt nagyon homályos. A törvényt úgy kell érteni, hogy hetenként egy napnak okvetlenül pihenő napnak kell lennie és csak annyit engednek meg, hogy a vasárnapot más nappal cseréljék fel. De az „uralkodó“ vallás is csak az „urakkal“ szemben elnéző, a munkásembert illetőleg viszont az sem mulasztja el az alkalmat, hogy mindenféle okvetetlenkedést eszeljen ki. Nézzük csak meg, *melyek azok az ünnepek*, amelyeket a törvény szerint okvetlenül fel kell venni a jegyzékbe. Persze könnyű dolog csak úgy egyszerűen a vasárnapi és az ünnepi munkaszünet megállapításáról beszélni; a munkások a valóságban rendszerint, a legtöbb esetben, eddig sem dolgoztak sem vasárnap, sem az ünnepnapokon. Ám a törvény úgy is megállapíthatja az ünnepi munkaszünetet, hogy a *kötelező* ünnepek száma sokkal kisebb lesz a *szokásos* ünnepek számánál. *És a mi keresztény kormányunk az új törvényben valóban ezt tette.* Az új törvény egy évben 66 kötelező ünnepnapot állapított meg, 52 vasárnapot, 8 más ünnepnapot (január 1 és 6, március 25, augusztus 6 és 15, szeptember 8, december 25 és 26) és 6 változó ünnepet (nagypéntek és nagyszombat, húsvéthétfő és húsvétkedd, áldozócsütörtök, pünkösd). No és hány *szokásos* ünnep volt gyárainkban eddig évente? Pontos adatokkal ezzel kapcsolatban Moszkva és Szmolenszk kormányzóságból rendelkezünk, de csak néhány gyárra vonatkozólag. Mivel azonban az egyes gyárak, sőt akár a két kormányzóság között nincs valami nagy eltérés, ezek az adatok teljesen alkalmasak arra, hogy az új törvény igazi jelentőségét megítélhessük. Moszkva kormányzóságban összesen több mint 20 000 munkást foglalkoztató 47 nagy gyárról gyüjtöttek adatokat. Kiderült, hogy a kézi erővel dolgozó üzemekben a szokásos ünnepek száma egy évben 97, a gépi erővel dolgozó üzemekben 98. Az ünnepnapok száma sehol sem marad 78 alatt: ezt a 78 napot *kivétel nélkül* valamennyi vizsgált gyárban megünnepelik. Szmolenszk kormányzóságra vonatkozólag összesen körülbelül 5—6 000 munkást foglalkoztató 15 gyárról vannak adatok. Az ünnepek átlagos száma egy évben — 86, vagyis majdnem ugyan-

annyi, mint Moszkva kormányzóságban; az ünnepnapok legkisebb száma 75, ennyi ünnepnapot egy gyárban állapították meg. Az orosz gyárakban évente megtartott ünnepek e *szokásos* száma megegyezett a hadügyminisztériumnak alárendelt gyárakban megállapított ünnepek számával; ezekben a gyárakban ugyanis évi 88 ünnepnapot állapítottak meg. A mi törvényeink majdnem ugyanannyi napot ismernek el hivatalos munkaszüneti napnak (egy évben 87 napot). Következésképpen, az évi ünnepek *szokásos* száma a munkások számára eddig ugyanannyi volt, mint a többi állampolgár számára. A mi „keresztény kormányunk" a munkások egészségéről való gondoskodás jegyében törölte ezeknek a szokásos ünnepeknek negyedrészét, kereken 22 napot és csak 66 kötelező ünnepet hagyott meg. Felsoroljuk azokat a szokásos ünnepeket, amelyeket a kormány az új törvényben törölt. Az *állandó* ünnepek közül törölte a következőket: február 2 — gyertyaszentelő; május 9 — Miklós napja; június 29 — Péter napja; július 8 — a kazáni Szűzmária ünnepe; július 20 — Illés napja; augusztus 29 — keresztelő szent János napja; szeptember 14 — Mária mennybemenetele; október 1 — Mária oltalmának napja (a kormány még ezt az ünnepet is olyannak minősítette, amely fölösleges, nem kötelező. Meg lehetünk győződve arról, hogy a gyárosok között egyetlen egy sem akad, aki ezen a napon kényszeríteni merné a munkásokat arra, hogy dolgozzanak. A kormány ebben is a legrosszabb gyárosok érdekeit és nyúzási lehetőségeit védelmezi); november 21 — Boldogasszony bemutatása; december 6 — Miklós napja. Összesen 10 naptári ünnepet töröltek*. Továbbá a változó ünnepek közül törölték húshagyóhét szombatját és hamvazó szerdát, vagyis két ünnepet töröltek. Összesen tehát 12 ünnepet töröltek azok közül az ünnepnapok közül, amelyeken a munkásoknak az uralkodó szokás szerint *mindenütt* munkaszünetet biztosítottak. A kormány nagyon szereti „keresztény" kormánynak

* Csak azokat az ünnepeket soroltuk fel, amelyeket eddig *minden* gyárban megünnepeltek. Van sok más ünnep is, amelyeket a gyárak *óriási többségében* megtartanak, például húshagyó hét péntekje, nagycsütörtök, nagypéntek meg nagyszombat és sok más.

nevezni magát; a miniszterek és más hivatalnokok, amikor a munkásokhoz szólnak, beszédüket a gyárosoknak meg a kormánynak a munkások iránt táplált „keresztényi szeretetét" és „keresztényi érzéseit" stb. hangoztató frázisokkal édesítik. De mihelyt nem frázisokról van többé szó, hanem tettekre kerül a sor, pokolba küldik ezeket a képmutató és álszent szavakat és a kormány szatóccsá válik, ahol csak lehet, igyekszik megrövidíteni valamivel a munkásokat. Valamikor régen maguk a gyárosok, mármint a jobb gyárosok, kérvényezték, hogy a törvény állapítsa meg a vasárnapi és ünnepnapi munkaszünetet. A kormány 15 évi huzavona után végre kiadja ezt a törvényt, kimondja, hogy a vasárnapi és ünnepnapi munkaszünet *kötelező*, de megragadja az alkalmat, hogy a munkásoknak tett eme engedmény fejében még rosszabb helyzetbe hozza a munkásokat azzal, hogy törli a kötelező ünnepek sorából a szokásos ünnepek negyedrészét. Eszerint a kormány igazi uzsorás módjára jár el: amikor egy dologban engedményt tesz, igyekszik kárpótolni magát azzal, hogy egy más dologban ront a munkások helyzetén. Ez után a törvény után nagyon könnyen lehetséges, hogy egyes gyárakban a munkáltatók megpróbálják *csökkenteni* a munkások munkaszüneti napjainak számát, megpróbálják dolgoztatni a munkásokat azokon az ünnepeken, amelyeket eddig megtartottak, de amelyeket a törvény nem vett fel a kötelező ünnepek közé. A munkásoknak, ha nem akarják megengedni helyzetük rosszabbítását, ebben a tekintetben is mindig készen kell állniok arra, hogy meghiúsítsanak az ünnepek számának csökkentésére irányuló minden kísérletet. A törvény csak a kötelező ünnepeket jelöli ki; de a munkásoknak joguk van arra, hogy ezeken az ünnepeken kívül más ünnepeket is követeljenek. Csak annyit kell elérniök, hogy minden ünnepet bevegyenek a munkarendbe és nem szabad hinniök a szóbeli ígéretekben. A munkások csak akkor lehetnek biztosak abban, hogy egy bizonyos ünnepnapon nem fogják dolgoztatni őket, ha ezt az ünnepet felveszik a munkarendbe. Az új törvény ugyanúgy, mint az ünnepek tekintetében, a félnapos ünnepek tekintetében is megkísérelte, hogy mindent a régiben hagyjon, sőt, rontson a helyzeten. A törvény csak egyetlen

félnapos ünnepet állapít meg — mégpedig a karácsony előtti napot: ezen a napon a munkát legkésőbb délben be kell fejezni. Ez eddig is így volt a legtöbb gyárban, ha pedig valamelyik gyárban nem engedték el a munkásokat délben, valamelyik másik nagy ünnep előtti napon biztosítottak számukra félnapos ünnepet. Általában, évente egy félnapos ünnepet a legtöbb gyárban biztosítottak. Továbbá szombaton és ünnep előtti napokon az új törvény 10 órára korlátozza a munkanapot, vagyis a munkanap ilyenkor másfél órával rövidebb a szokásos munkanapnál. A törvény ebben a tekintetben sem javított a munkások helyzetén, sőt, az is lehetséges, hogy rontott rajta: eddig ugyanis szombatonként *majdnem minden gyárban* korábban fejezték be a munkát, mint más napokon. Egy kutató, aki sok adatot gyűjtött össze ezzel a kérdéssel kapcsolatban és általában közelről ismeri a gyári életet, kijelentette: nem követünk el hibát, ha abból indulunk ki, hogy szombatonként a rendes munkanapnál átlag két órával előbb fejezik be a munkát. Szóval a törvény itt sem szalasztotta el az alkalmat, hogy amikor a *szokásos* munkaszünetet *kötelező* munkaszünetté változtatja át, ezért az engedményért legalább egy további félórácskával megrövidítse a munkásokat. Minden héten egy félórácska, az egy évben (46 munkahetet véve alapul) — 23 óra, vagyis további két munkanap a gyáros számára ... Nem is olyan rossz ajándék szegény nincstelen gyárosainknak! Biztosak lehetünk abban, hogy a pénzeszsák e lovagjai vonakodás nélkül elfogadják ezt az ajándékot is és mindent elkövetnek, hogy ezen a módon kárpótolják magukat azokért az „áldozatokért", amelyeket (mint nagy előszeretettel hangoztatják) az új törvény jelent számukra s így a munkások ebben a tekintetben csak saját magukra, összefogásuk erejére számíthatnak. Szívós harc nélkül a munkásosztály — az új törvény ellenére — ebben a tekintetben sem éri el helyzetének javulását.

VIII

MIVEL BIZTOSÍTJÁK AZ ÚJ TÖRVÉNY VÉGREHAJTÁSÁT?

Általában mivel biztosítják a törvények végrehajtását? Először, a törvény végrehajtásának ellenőrzésével. Másod-

szor, a törvény benemtartásának büntetésével. Nézzük meg tehát, mi a helyzet az új gyári törvény tekintetében. A törvény végrehajtásának ellenőrzésével a gyárfelügyelőket bízták meg. Eddig a gyárfelügyeletre vonatkozó utasítások, amelyeket 1886-ban adtak ki, korántsem egész Oroszországra, hanem csak egyes kormányzóságokra, mégpedig az iparilag legfejlettebb kormányzóságokra terjedtek ki. A gyárfelügyelet kiterjesztése állandóan nyomon követte a munkásmozgalom és a munkássztrájkok terjedését. Most a munkanap megrövidítéséről szóló törvénnyel egyidejűleg (ugyancsak 1897 június 2-án) kiadták a gyárfelügyelet egész Oroszországra és egész Lengyelországra való kiterjesztéséről szóló törvényt. A felügyeleti előírásoknak egész Oroszországra való kiterjesztése és a gyárfelügyelők intézménye természetesen haladást jelent. A munkások ezt arra fogják felhasználni, hogy minél több elvtársukat megismertessék helyzetükkel, a munkástörvényekkel, a kormánynak és hivatalnokainak a munkások irányában tanusított magatartásával stb. Az a körülmény, hogy az orosz gyárimunkásokat egytől-egyig ugyanolyan előírásoknak vetik alá, mint az öntudatosabb munkásokat (mint Pétervár, Moszkva, Vlagyimir stb. kormányzóság munkásait), természetesen a munkásmozgalomnak is segítségére lesz abban, hogy gyorsabban fogja át az egész orosz munkásságot. Ami azt illeti, hogy a törvény végrehajtásának ellenőrzése a gyárfelügyelők útján mennyire *hatékony*, annak részletes vizsgálatába nem bocsátkozunk. Erről külön könyvet kellene írni (annyira nagy ez a téma) és más alkalommal talán hozzájutunk majd ahhoz, hogy a munkásoknak a gyárfelügyeletről beszéljünk. Itt röviden csak annyit jegyzünk meg, hogy Oroszországban oly kevés gyárfelügyelőt neveznek ki, hogy azok nagyon ritkán mutatkoznak a gyárakban. A gyárfelügyelők teljesen alá vannak rendelve a pénzügyminisztériumnak, amely a gyárosok kiszolgálóivá változtatja őket, kényszeríti őket arra, hogy a sztrájkokat és lázongásokat jelentsék a rendőrségnek, hogy eljárást indítsanak a munkások ellen a gyár otthagyásáért, még akkor is, ha a gyáros nem indít ellenük eljárást, egyszóval holmi rendőrtisztviselőkké, holmi gyári rendőrőrmesterekké változtatja a gyárfelügyelőket. A gyá-

rosnak ezernyi módja van arra, hogy befolyásolja a gyárfelügyelőket és kényszerítse őket arra, hogy az ő szájaíze szerint járjanak el. A munkásoknak viszont egyáltalán nincs módjukban befolyásolni a gyárfelügyeletet, de nem is lehet rá módjuk mindaddig, amíg a munkásoknak nincs joguk arra, hogy szabadon gyülekezzenek, szervezeteket alakítsanak, a sajtóban írjanak ügyeikről, saját munkáslapokat adjanak ki. Amíg a munkásoknak minderre nincs joguk, ez a felügyelet, amelyet a hivatalnokok gyakorolnak a gyárosok fölött, nem lehet és soha nem is lesz komoly és hatékony. De a felügyelet egymagában nem elég ahhoz, hogy a törvényt betartsák. Ahhoz még az is szükséges, hogy szigorú büntetéseket vezessenek be azok ellen, akik nem tartják be a törvényt. Különben mi értelme lesz annak, hogy a gyárfelügyelő felhívja a gyáros figyelmét eljárása helytelenségére? A gyáros rá sem hederít és ugyanazt fogja tenni, amit azelőtt. Ezért, amikor egy új törvényt kiadnak, mindig meghatározzák, hogy milyen büntetéssel sujtják azt, aki nem tartja be. *De a munkaidő korlátozásáról és az ünnepnapi munkaszünetről szóló 1897 június 2-i új törvény semilyen büntetést sem ír elő arra az esetre, ha valaki ezt a törvényt nem tartja be.* A munkások láthatják ebből, mennyire különbözőképpen kezeli a kormány a gyárosokat és a munkásokat. Amikor például arról adnak ki törvényt, hogy a munkásoknak nincs joguk idő előtt eltávozni a gyárból, mindjárt a távozásért járó büntetést is megállapítják, méghozzá olyan szigorú büntetést helyeznek kilátásba, mint az elzárás. Így például a törvény sztrájkért elzárással, sőt, börtönnel fenyegeti a munkásokat, ezzel szemben az olyan gyárost, aki nem tartotta be az előírásokat s ezzel előidézte a sztrájkot, csak bírsággal. Így van ez most is. A törvénynek azt a követelését, hogy a gyáros vasárnapi és ünnepnapi pihenőt adjon a munkásoknak és ne foglalkoztassa őket napi 11 és fél óránál tovább, semmivel sem bástyázzák körül, nem írnak elő büntetést arra az esetre, ha valaki nem tartja be a törvényt. Ugyan mivel lakol az olyan gyáros, aki megszegi ezt a törvényt? Legfeljebb megidézik a békebíró elé, aki nem szabhat ki 50 rubelnél nagyobb bírságot, vagypedig maga a gyári felügyelet ró ki büntetést, ugyancsak bírság formájában. De vajjon

visszariasztja-e a gyárost az 50 rubel bírság? Hiszen nem 50 rubel hasznot vág zsebre, ha munkásait arra kényszeríti, hogy éjjel vagy ünnepnap dolgozzanak! A gyárosnak egyenesen előnyösebb lesz, ha megszegi a törvényt és bírságot fizet. Az a körülmény, hogy a törvény nem ír elő külön büntetést arra az esetre, ha a gyáros megszegi a törvényt, kiáltó igazságtalanság, amely nyiltan amellett szól, hogy kormányunk, ameddig csak lehetséges, el akarja odázni a törvény alkalmazását, hogy a kormány nem kívánja szigorúan megkövetelni a gyárosoktól, hogy alávessék magukat a törvénynek. Valamikor régen más országokban is előfordult, hogy a kormány kiadott gyári törvényeket, s ugyanakkor nem írt elő büntetést arra az esetre, ha valaki megszegi a törvényt. Az ilyen törvényeket ténylegesen nem is tartotta be senki, az ilyen törvények papíron maradtak. Ezért más országokban már régen felhagytak azzal az ostoba szokással, hogy törvényeket hozzanak anélkül, hogy biztosítanák azok végrehajtását. Most az orosz kormány megismétli ezt a régi fogást, abban a reményben, hogy a munkások nem veszik észre. De ez a remény alaptalan. Mihelyt a munkások megismerik az új törvényt, maguk fognak szigorúan ügyelni betartására, nem fogják megengedni, hogy akár a legcsekélyebb mértékben eltérjenek a törvénytől, és meg fogják tagadni a munkát, ha a törvény követelményeinek nem tesznek eleget. Ez a felügyelet, amelyet maguk a munkások látnak majd el, hatékonyabb lesz holmi gyári rendőrőrmesterek felügyeleténél. Ilyen felügyelet nélkül a törvényt nem fogják betartani.

IX

JAVÍT-E AZ ÚJ TÖRVÉNY A MUNKÁSOK HELYZETÉN?

Első pillantásra talán különösnek is tűnik, hogy ezt kérdezzük. A törvény korlátozza a munkaidőt és kimondja a kötelező vasárnapi és ünnepnapi munkaszünetet — mi mást jelent ez, ha nem a munkások helyzetének javulását? De fentebb már részletesen kimutattuk, mily pontatlanok és határozatlanok az új törvény előírásai, milyen sok esetben gyengíti a törvény a munkások helyzetének megjaví-

tására alkalmas előírások hatását azzal, hogy továbbra is önkényeskedni hagyja a munkáltatókat vagy azzal, hogy a szokásos ünnepeknél sokkal kevesebb kötelező ünnepet állapít meg.

Megpróbáljuk kiszámítani, hogy rövidebb lesz-e a munkaidő az új törvény bevezetése következtében, ha a munkaszüneti napok száma nem lesz nagyobb annál, amennyit a törvény megállapít, vagyis ha munkaszünetet csak a kötelező, a törvény által megállapított ünnepeken biztosítanak a munkásoknak, míg a többi szokásos ünnepen sikerül a gyárosoknak munkára kényszeríteni a munkásokat. Hogy sikerül-e ez nekik, vagy sem — az persze kérdés. Ez a munkások ellenállásától függ. De hogy a gyárosok azon lesznek, hogy a munkanap korlátozásáért az ünnepek számának csökkentésével kárpótolják magukat — az kétségtelen. Hogy a törvény minden erejével támogatja a kapitalistáknak ezt, a munkások fokozottabb nyúzására irányuló nemes törekvését, az is kétségtelen. Nézzük meg tehát, mi történnék ebben az esetben. Hogy a régi viszonyok és az új (vagyis az 1897 június 2-i törvénynek megfelelő) viszonyok szerinti munkaidőt összehasonlíthassuk, az *évi munkaórák számából* kell kiindulnunk: csak az ilyen számítások alapján állapíthatjuk meg, hogy mennyit tesznek összesen az ünnepnapok és az ünnepek előtti rövidebbre szabott munkanapok. Nos, általában hány órát dolgozik az orosz gyárimunkás egy évben ezidőszerint, vagyis az 1897 június 2-i törvény életbeléptetése előtt? Magától értetődik, hogy erről nincsenek egészen pontos adataink, mert minden egyes munkás munkaóráinak számát kiszámítani lehetetlen. *Több* gyár adatait kell felhasználnunk, abból a feltevésből kiindulva, hogy a munkaórák száma a többi gyárban körülbelül ugyanaz, mint az adatokat szolgáltató gyárakban. Vegyük alapul Moszkva kormányzóság adatait. Az évi munkanapok számát 45 nagyüzemre vonatkozólag számították ki pontosan. Kiderült, hogy ebben a 45 gyárban összesen 12 010 munkanapot dolgoztak egy évben, vagyis egy gyárra átlag évi 267 munkanap esik*.

* Ha egy évben 267 napot dolgoznak, akkor a munkaszüneti napok, az ünnepnapok száma 98. Fentebb azt mondottuk, hogy az ünnepnapok száma 89, de ebben az esetben, először, csak a gépesített

A heti munkaórák száma átlag (többszáz gyár adatai alapján) — 74, vagyis napi $12^1/_3$ óra. Egy évben tehát összesen $267 \times 12\,^1/_3 = 3\,293$ munkaóra, vagy kerek számban 3 300 munkaóra. Odesszára vonatkozólag 54 olyan nagyüzem adatait összesítettük, amelyekre vonatkozólag mind az évi munkanapok számáról, mind a munkaórák számáról tudomásunk van. Kiderült, hogy ezekben a gyárakban évente átlag 3 139 órát dolgoznak, vagyis jóval kevesebbet, mint Moszkva kormányzóságban. Odesszában rövidebb a munkanap: legtöbbnyire — 10½ óra, a szóbanforgó 54 gyár átlagában pedig — 10,7 óra. Ezért az évi munkaórák száma kisebbnek bizonyul, annak ellenére, hogy az ünnepnapok száma kisebb. Nézzük meg, hány munkaóra lesz az új törvény alapján. Állapítsuk meg mindenekelőtt, hogy hány munkanap lesz egy évben. Ehhez 365-ből le kell vonni, először, 66 ünnepet; másodszor a karácsony előtti félnapot; harmadszor, le kell vonni azt a szabadidőt, amihez a munkás azáltal jut, hogy ünnep előtt másfélórával előbb fejezi be a munkát. 60 ilyen ünnepelőtti nap lesz (nem pedig 66, mert 6 ünnepnap más ünnepnapokkal esik egybe). Szóval az ünnepelőtti rövidebb munkanapok $60 \times 1\frac{1}{2} = 90$ munkaórát, vagyis 8 munkanapot eredményeznek. Végeredményben tehát 365 — 74½ ünnepnapot ($66 + \frac{1}{2} + 8 = 74\frac{1}{2}$) kell levonni. Az eredmény 290½ munkanap, vagyis — $290\frac{1}{2} \times 11\frac{1}{2} = 3\,340$ munkaóra. Kiderül tehát, hogy ha az ünnepek számát a törvény szerint kötelező ünnepek számára csökkentjük, *a munkások helyzete az új törvény bevezetése következtében nemcsak nem javul, hanem inkább romlik:* nagyjában és egészében évi munkaidejük változatlan marad, sőt *növekszik!* Persze, ez a számítás csak hozzávetőleges: egészen pontosan ezt lehetetlen kiszámítani. De ez a számítás teljesen megbízható adatokon alapul és világosan megmutatja nekünk, hogy milyen ravasz fogáshoz folyamodott a kormány a munkások fokozottabb kizsákmányolása érdekében, amikor a szokásos ünnepekhez képest csökkentette a kötelező ünnepek számát. Ez a számítás világosan mutatja,

gyárakat, másodszor, nem a valamennyi gyárban megtartott ünnepek átlagszámát, hanem csak a leggyakrabban előforduló ünnepek számát vettük figyelembe.

hogy ha a munkások nem állnak ki keményen egymásért és nem szállnak szembe közös erővel a gyárosokkal, akkor helyzetük az új törvény bevezetése következtében rosszabbodhat! És ne feledjék, hogy ez az egész számítás csak a *nappali* munkára, nevezetesen a *rendes munkaidő keretében végzett* munkára vonatkozik. Hát a túlórázás? Hiszen a túlórázással kapcsolatban a törvény nem rendelt el semmiféle korlátozást, és nem tudhatjuk, hogy életbeléptetnek-e a miniszter urak valamilyen korlátozást azoknak az utasításoknak útján, amelyek kiadására „felhatalmaztattak". Éppen az a tény, hogy a túlóráztatást nem korlátozzák, éppen ez a fő oka annak, hogy kétely támad bennünk aziránt, vajjon javít-e majd az új törvény a munkások helyzetén? Ha a munkabér a normális (rendes) munkanap korlátozása esetén az orosz munkások többségénél ugyanolyan felháborítóan alacsony marad, amilyen most, *akkor a munkás szükségből kénytelen lesz beleegyezni a túlórázásba, és helyzete nem javul.* A munkásnak az kell, hogy legfeljebb napi 8 órát dolgozzék, legyen ideje a pihenésre, a művelődésre, arra, hogy mint ember, mint családfenntartó, mint állampolgár, élhessen jogaival. A munkásnak az kell, hogy ne koldusbért kapjon, hanem olyan bért, amely elegendő ahhoz, hogy emberhez méltóan élhessen, hogy a munkás maga élvezze azoknak az újításoknak áldásait, amelyeket a munkába bevezetnek és ne legyen kénytelen átengedni az egész hasznot kizsákmányolóinak. Ha azonban ugyanazért a bérért ugyanannyi órát kell dolgoznia, mint azelőtt, akkor nem mindegy-e a munkásnak, hogy ezt a mértéktelen munkát rendes munkaidőben végzett munkának vagypedig túlórában végzett munkának fogják-e nevezni? Akkor a munkanap korlátozásáról szóló törvény *halvaszületett* dolognak, *papírrongynak* bizonyul. Akkor a gyárosokat az új törvény egyáltalán nem érinti, semmi sem kényszeríti őket arra, hogy engedményt tegyenek a munkásnépnek. És a pénzügyminisztérium hivatalnokai a tőkések szolgálatában *erre már nyiltan célozgatnak,* amikor a „Vesztnyik Finanszov"-nak ugyanabban a cikkében megnyugtatólag a következőket mondják a gyáros uraknak: „Az új törvény, ugyanakkor, amikor korlátozza a rendes munkaidőben végzett munkára való szerződtetések szabad-

ságát, nem zárja ki a gyárosok számára azt a lehetőséget, hogy az üzemben nappal és éjjel bármely időben, sőt, szükség esetén" (igen! igen! hiszen szegény, elnyomott gyárosainknak oly gyakran van „szükségük" az orosz munkások ingyenmunkájára!) „. . . ünnepnapokon is dolgoztassanak, olyanformán, hogy külön megegyezésre lépnek (a túlórázás tekintetében) a munkásokkal".

Lám, mily buzgón fáradoznak a pénzeszsák e lakájai! Ne tessenek, úgymond, nagyon nyugtalankodni, gyáros urak: „dolgoztathatnak nappal és éjjel bármely időben", csakhogy ez esetben azt a munkát, amelyet eddig a rendes munkaidő keretében végzett munkának neveztek, — *túlórában végzett munkának* kell majd nevezni. *Csak változtassák meg a munka elnevezését, ennyi az egész!*

Ami ebben a kijelentésben a legcsodálatosabb, az a hivatalnokok arcátlansága; már eleve biztosak abban, hogy a túlóráztatást egyáltalán nem fogják korlátozni (ha a túlóramunkát korlátozni fogják, akkor a gyáros nem dolgoztathat nappal és éjjel bármely időben!). Már eleve biztosak abban, hogy a munkások nem szereznek tudomást azokról a gyárosoknak adott cinikus és nyilt tanácsaikról, hogy ne sokat teketóriázzanak! Ebben a tekintetben, azt hiszem, a pénzügyminisztérium hivatalnokai is kitüntették magukat! Nagyon tanulságos lesz a munkások számára, ha megtudják, *hogyan* társalognak a hivatalnokok a gyárosokkal és *mit* tanácsolnak nekik. Ha a munkások ezt megtudják, akkor megértik, hogy az új törvény leple alatt a régi ellenség lép fel ellenük a régi törekvésekkel, amelyek arra irányulnak, hogy minden tekintetben *„törvényes alapon"* igázzák le a munkást.

X

MI AZ ÚJ TÖRVÉNY JELENTŐSÉGE?

Most egészen részletesen megismerkedtünk az új törvénnyel. Még azt kell megvizsgálnunk, hogy *mi a jelentősége* ennek a törvénynek a munkások és az oroszországi munkásmozgalom szempontjából.

Az új gyári törvény jelentősége abban rejlik, hogy ez a törvény egyrészt a kormánytól kikényszerített engedmény,

hogy ezt a törvényt az egyesült és öntudatos munkások *harcolták ki* a rendőrkormánytól. Ennek a törvénynek kiadása az oroszországi munkásmozgalom *sikerét* mutatja, megmutatja, hogy milyen óriási erő rejlik a munkástömegek tudatos és állhatatos követelésében. Semmiféle üldözés, sem a tömeges letartóztatás és száműzés, sem a nagyszabású politikai perek, sem a munkások ellen indított hajsza nem segített. A kormány minden követ megmozgatott, minden erejét latba vetette. Egész óriási hatalmi gépezetét mozgásba hozta a pétervári munkások ellen. Minden bírósági eljárás nélkül, példátlan kegyetlenséggel üldözte és gyalázta a munkásokat, s arra törekedett, hogy mindenáron *kiverje* a munkásokból a tiltakozás, a harc szellemét, hogy *elfojtsa* a munkások kezdődő szocialista mozgalmát a gyárosok és a kormány ellen. Semmi sem segített, és a kormánynak meg kellett győződnie arról, hogy az egyes munkások semilyen üldözése sem tiporhatja el a *munkásmozgalmat* és hogy engedményeket kell tennie. A teljhatalmú kormány, amelyet mindenhatónak és a néptől függetlennek tekintenek, kénytelen volt engedni, amikor a pétervári munkások tízezrei szegezték neki követeléseiket. Láttuk, mily jelentéktelenek, mily kétértelműek ezek az engedmények. De hiszen ez csak az első lépés. A munkásmozgalom már régen túlcsapott Szentpétervár határain; egyre szélesebb körben terjed, egyre mélyebbre hatol az ipari munkások tömegeibe *az egész országban*, és amikor mindezek a tömegek, egyetlen pártjuknak, a szocialisták pártjának vezetésével, együttesen nyujtják be követeléseiket — akkor a kormány már nem ússza meg ilyen elenyészően kis engedménnyel!

Másrészt az új törvény jelentősége abban rejlik, hogy szükségszerűen és elkerülhetetlenül *újabb lökést ad* az orosz munkásmozgalomnak. Láttuk, hogyan igyekezett a törvény mindenütt kibúvókat hagyni a gyárosoknak, hogyan igyekezett tisztázatlanul hagyni a legfontosabb kérdéseket. Ennek a törvénynek alkalmazása körül mindenütt fellángol a harc a gyárosok és a munkások között; ez a harc sokkal tágabb területet ölel fel, mert hiszen a törvény kiterjed egész Oroszországra. És a munkások értenek ahhoz, hogy tudatosan és keményen folytassák ezt a harcot, tud-

nak ragaszkodni követeléseikhez, ki tudják kerülni azokat a kelepcéket, amelyeket a sztrájkok ellen hozott rendőri törvények állítanak nekik. Az új gyári rend bevezetése, a legtöbb oroszországi gyár szokásos, normális munkanapjának megváltoztatása óriási haszonnal jár: felrázza a munkások legelmaradottabb rétegeit; mindenütt igen élénk érdeklődést kelt a gyári élet kérdései és szabályai iránt; igen jó, megfelelő, *törvényes* alapot ad a munkásoknak arra, hogy benyujtsák *követeléseiket*, síkraszálljanak azért, hogy a *törvényt az ő érdekeiknek megfelelően értelmezzék*, síkraszálljanak a *régi szokásokért*, ha azok előnyösebbek a munkások számára (például síkraszálljanak a *szokásos ünnepekért*, síkraszálljanak azért, hogy szombatonként ne másfél, hanem két órával előbb fejezzék be a munkát), előnyösebb feltételekre törekedjenek amikor *új egyezményeket* kötnek a túlórákkal kapcsolatban, *magasabb bérre* törekedjenek, hogy a munkanap korlátozása valóságos hasznot hozzon a munkásoknak és semmiképpen se érje őket károsodás.

FÜGGELÉK

I

Az új gyári törvényről (az 1897 június 2-i törvényről) szóló brosúra már meg volt írva, amikor október elején nyilvánosságra hozták az e törvény *alkalmazására vonatkozó végrehajtási utasításokat*, amelyeket a pénzügyminisztérium a belügyminisztériummal egyetértésben 1897 szeptember 20-án hagyott jóvá. Arról, hogy az egész törvény szempontjából milyen óriási jelentőséget kell tulajdonítanunk ezeknek az utasításoknak, már előbb beszéltünk. A minisztérium ezúttal azért sietett kiadni az új törvény végrehajtási utasításait, mert az utasítások (mint mindjárt látni fogjuk) megjelölik azokat az eseteket, amikor megengedhető az eltérés az új törvény követelményeitől, vagyis amikor megengedik a gyárosoknak, hogy a törvényben megállapított időn túl „dolgoztassanak". Ha a gyárosoknak nem lett volna égetően szükségük ezekre az utasításokra, a munkásoknak természetesen még sokáig kellett volna várniok kiadásukra. Hamarosan a „végrehajtási utasítások" után az 1897 június 2-i törvénnyel kapcsolatos „Útmutatás a gyárfelügyelet hivatalnokai számára" c. szabályzatot is közzétették, azon a címen, hogy *megmagyarázzák* kizárólag a gyárfelügyelőknek a törvény alkalmazásának módját; ez az útmutatás törvényesíti a hivatalnokok határtalan önkényeskedését és teljes egészében a *munkások ellen* irányul, mivel lehetővé teszi a gyárosoknak, hogy mindenféle úton-módon kijátsszák a törvényt. A cári kormány igen szívesen dobálózik a törvényekben szép szavakkal, azután pedig igen szívesen engedi meg, hogy kijátsszák ezeket a törvényeket, olyanformán, hogy *útmutatásokkal* helyettesítik. A végrehajtási utasítások rész-

letes vizsgálata során látni fogjuk, hogy az új útmutatás éppen erre irányul. Megjegyezzük még, hogy ez az „útmutatás“ nagyrészt a „Vesztnyik Finanszov“-nak abból a cikkéből van *szóról-szóra kiírva*, amelyre ismételten utaltunk az új törvényről szóló brosúrában. Például rámutattunk ott arra, hogyan rágott a „Vesztnyik Finanszov“ a gyárosok szájába egy ravasz fogást: a „Vesztnyik Finanszov“ ugyanis megmagyarázta, hogy az új törvény nem alkalmazható azokra az esetekre, amikor a munkás és a gyáros közötti szerződésben nincs szó a munkaidőről, mivel, úgymond, a munkás ebben az esetben „nem szerződött munkás, hanem megrendelést vállaló személy“. Ezt az agyafúrt magyarázatot az „útmutatás“ szóról-szóra megismétli. A végrehajtási utasítások 22 cikkelyt tartalmaznak, amelyek közül azonban sok egyszerűen az 1897 június 2-i törvény cikkelyeinek szószerinti megismétlése. Megjegyezzük, hogy ezek az utasítások csak „a pénzügyminisztérium hatáskörébe tartozó“ gyárosokra vonatkoznak; nem vonatkoznak sem a bányaipari üzemekre, sem a vasúti műhelyekre, sem a kincstári gyárakra. Ezeket a végrehajtási utasításokat szigorúan meg kell különböztetni magától a törvénytől: a végrehajtási utasításokat csak a törvény *megmagyarázására* adták ki, s a miniszterek, akik kiadták, kiegészíthetik azokat, változtathatnak rajtuk, újakat adhatnak ki helyettük. A végrehajtási utasításokban a következő öt kérdésről van szó: 1. a szünetekről; 2. a vasárnapi és ünnepnapi munkaszünetről; 3. az új törvénytől való eltérésekről; 4. a műszakokról és 5. a túlórákról. Sorjában megvizsgáljuk a végrehajtási utasítások rendelkezéseit az egyes kérdések tekintetében, és az egyes utasításokkal kapcsolatban rámutatunk arra, hogy milyen tanácsokat ad a pénzügyminisztérium útmutatásában ezeknek a végrehajtási utasításoknak alkalmazására vonatkozólag.

II

A szünetekkel kapcsolatban kimondták: először, hogy a szünetek nem számítanak bele a munkaórák számába, hogy a munkás a szünet idején szabad; a szüneteket fel kell

tüntetni a munkarendben; másodszor, hogy szünet megállapítása csak az esetben kötelező, ha a munkaidő meghaladja a napi 10 órát és hogy a szünet nem lehet kevesebb egy óránál. Ez az előírás egyáltalán nem javít a munkások helyzetén. Inkább ellenkezőleg. Az egyórás szünet igen kevés: a legtöbb gyárban másfélórás ebédszünetet biztosítanak, néha pedig még félórás reggeli szünet is van. A miniszterek azon voltak, hogy a legrövidebb időt vegyék alapul! Egy óra alatt a munkásnak rendszerint még arra sincs ideje, hogy hazamenjen ebédelni.

A munkások természetesen nem fognak beleegyezni ilyen rövid szünetbe és többet fognak követelni. A szünet kötelezővé tételével kapcsolatos másik kikötés ugyancsak azzal fenyeget, hogy ront a munkások helyzetén: a szünet a miniszterek utasításai szerint csak abban az esetben *kötelező*, ha a munkanap meghaladja a 10 órát! Tehát tízórás munkanap esetén a gyárosnak joga van ahhoz, hogy ne adjon szünetet a munkásoknak! Ismét csak maguknak a munkásoknak kell gondoskodniok arról, hogy a gyárosok ne élhessenek és ne merészeljenek élni ezzel a joggal. A munkások megtehetik, hogy nem járulnak hozzá az ilyen utasításokhoz (amikor felveszik azokat a munkarendbe) és gyakoribb szünetet követelnek. A minisztereknek még ezek a megszorítások is kevésnek látszottak. Az ehhez az utasításhoz fűzött „megjegyzés" azt is kimondja, hogy „jelentős akadályok esetén *megengedhető* az eltérés ettől a követelménytől", vagyis *megengedhető*, hogy a gyáros urak egyáltalán ne adjanak szünetet a munkásoknak! A miniszterek ezt ugyan megengedik, de a munkások aligha *fogják megengedni*. Ezenkívül a miniszterek az esetben is megengedik az eltérést, ha a szünet követelését terhesnek minősítik a munkásokra nézve. Ó, a gondos miniszter urak! Arra, hogy a munkásokra nézve „terhes" lesz a munkát félbeszakítani, gondoltak a mi minisztereink, de arról, hogy a munkásoknak „terhes" lesz egy óra alatt megebédelni, vagy hogy még „terhesebb" lesz *10 órát* szünet nélkül dolgozni — arról a miniszter urak egy árva szót sem szóltak! A szünetre vonatkozó harmadik utasítás megköveteli, hogy a munkásnak legalább hat óránként adjanak lehetőséget az étkezésre. De hat óránkénti *szünetet* nem követelnek az

utasítások; mi értelme van akkor ennek az utasításnak? Hogyan étkezhet a munkás szünet nélkül? A miniszter urak ezen nem igen törték a fejüket. Ha nincs szünet (olvassuk az utasításban), akkor a munkásnak „lehetővé kell tenni, hogy a munkaidő alatt étkezhessék, s a munkarendben meg kell jelölni az étkezés helyét". Ez az egész utasítás olyan szamárság, hogy az embernek leesik az álla! Két eset lehetséges: *vagy nem ott* fogják kijelölni az „étkezés" helyét, *ahol a munkás dolgozik*, akkor elkerülhetetlen a *szünet*. Vagy ugyanott fogják kijelölni, *ahol a munkás dolgozik*, akkor meg mi értelme van annak, hogy külön helyet jelöljenek ki az étkezésre? A munkásnak nincs joga félbeszakítani a munkát — ha viszont *nem szakítja félbe* a munkát, akkor hogyan étkezhet? A miniszter urak úgy néznek a munkásra, mint valami gépre: elvégre a gépet menetközben is meg lehet olajozni, akkor miért ne lehetne (gondolják a tőke „gondos" szekértolói, a mi minisztereink) a munkásnak is munkaidő alatt bekapnia az ételt? A munkásoknak az az egy reményük marad, hogy ezt az ostoba utasítást, amelyet csak az orosz hivatalnokok irodáiban tudtak kiagyalni, valójában nem fogják alkalmazni. A munkások azt fogják követelni, hogy „étkezési helyül" *ne azt a helyet jelöljék ki*, *ahol dolgoznak*, a munkások azt fogják követelni, hogy minden 6 órában adjanak *szünetet*. Ez minden, amit a végrehajtási utasítások a szünetekkel kapcsolatban mondanak. A miniszterek olyanformán magyarázták a törvényt, hogy az csak ronthat a munkások helyzetén, ha a munkások nem védik magukat és nem állnak ki vállvetve azért, hogy a miniszteri előírások helyett saját előírásaiknak szerezzenek érvényt.

III

A vasárnapi és ünnepnapi munkaszünetekről az utasítás röviden csak annyit mond, hogy vasárnapokon és ünnepnapokon a munkásokat egyfolytában legalább 24 órára mentesíteni kell a munkától. Ez a *legkevesebb*, amit a vasárnapi és ünnepi munkaszünetről szóló törvény alapján, ezt a törvényt „híven magyarázván", el lehetett rendelni. Ennél kevesebbet már nem is lehetett volna előírni. Arra

pedig, hogy a munkásoknak többet írjanak elő (például 36 órát, mint más országokban szokásos), nem is gondoltak a miniszterek. A nem keresztény dolgozókról az utasítások egyetlen szóval sem emlékeznek meg.

IV

A törvénytől való eltérésekkel kapcsolatban sok, igen sok és igen részletes utasítást adtak ki. Emlékeztetjük a munkásokat, hogy a törvény a miniszterekre bízta a törvénytől való eltérések engedélyezését, rájuk bízta, hogy az utasításokban a törvény követelményeinél *nagyobb* követelményeket állítsanak fel (vagyis többet követeljenek a gyárosoktól a munkások számára), illetőleg a törvény követelményeinél *kisebb* követelményeket támasszanak (vagyis *kevesebbet* követeljenek a gyárosoktól a munkások számára). Nézzük, hogyan jártak el a miniszterek. Az első utasítás. Megengedik az eltérést a törvénytől, ha „a munkások *folyamatos*, vagyis olyan munkákon dolgoznak, amelyeket nem lehet bármikor abbahagyni anélkül, hogy a műszerekben, a munkaanyagban, illetőleg a készítményekben kár ne esnék". Ezekben az esetekben a gyáros urak a törvényben meghatározott időn túl is „dolgoztathatnak". Az utasítás ebben az esetben csak azt követeli, először, hogy a munkaórák száma két egymásután következő nap folyamán ne haladja meg a 24 órát (műszakváltási zavarok esetén pedig a harminc órát). Hogy miért mondják azt, hogy két nap folyamán a 24 órát, nem pedig azt, hogy a napi 12 órát — a műszakokról szóló paragrafusban fogjuk meglátni. Másodszor, az utasítás azt követeli, hogy folyamatos munka esetén minden egyes munkást havonta négy napra mentesítsenek a munkától, ha munkanapja több mint 8 óra. Tehát a *folyamatos* munkát követelő termelési ágakban dolgozó munkások számára a munkaszüneti napok számát *erősen csökkentették*, mégpedig havi 4, évi 48 napra, holott (az ünnepek számának minden megnyirbálása ellenére) *még* a törvény is meghagyott évi 66 kötelező ünnepet. Milyen elfogadható okuk volt a minisztereknek arra, hogy csökkentsék az ünnepeknek ezt a számát? Egyáltalán semilyen: a *folyamatosság* így is, úgy is, tehát

a havi 4 ünnep esetén is megszakad, vagyis a gyárosoknak így is, úgy is más munkásokat kell felvenniök az ünnepek idejére (ha a termelés *valóban* folyamatos, azaz nem lehet *leállítani*). Szóval a miniszter urak *csak azért* nyirbálták meg mégjobban a munkások számára az ünnepnapokat, hogy minél kevesebb „kellemetlenséget" okozzanak a gyárosoknak, hogy csökkentsék azoknak az eseteknek a számát, amikor *más* munkásokat kell felvenni! Sőt, az „utasítás" még az olyan munkarend jóváhagyását is megengedi a gyárfelügyelőknek, amelyek *még kevesebb pihenőt* írnak elő *a munkások számára!* A gyárfelügyelőnek ezt csak jelentenie kell a kereskedelmi és ipari főosztálynak. Ebből a fölöttébb szemléltető példából kitűnik, hogy miért szereti kormányunk a semmitmondó törvényeket és a részletes utasításokat és útmutatásokat; a kellemetlen utasítások megváltoztatásához elég az, ha kérelmezik a ... tisztességes jövedelmek főosztályán!! A gyárfelügyelő (az utasítás értelmében!) ugyanígy engedélyezheti az olyan munkáknak a folyamatos munkák közé sorolását is, amelyekről az utasításhoz mellékelt jegyzékben nem történik említés: elég, ha jelenti a minisztériumnak... Az ehhez az utasításhoz fűzött megjegyzés kimondja, hogy a folyamatos munkákat *külön* meg kell *jelölni* a munkarendben. „Eltérés ettől a törvénytől csak annyiban engedhető meg, amennyiben ez valóban szükséges" (ezt a miniszterek utasításai mondják ki). De kinek a dolga ügyelni arra, hogy *valóban* szükséges-e vagy sem? Egyesegyedül a munkásoké: a munkásoknak nem szabad megengedniök, hogy a munkarendbe a folyamatos munkákat illetőleg kikötéseket vegyenek fel, ha ezek nem *valóban* szükségesek. A második utasítás. Megengedik az eltérést a törvénytől, ha a munkásokat a különböző üzemekben előforduló kisegítő munkáknál foglalkoztatják (folyó javítás, kazánok, motorok és áttételek karbantartása, fűtés, világítás, vízellátás, őr- és tűzőrségi szolgálat stb.). Ezeket az eltéréseket szintén *külön* meg kell *jelölni* a munkarendben. Ezeknek a munkásoknak pihenőnapjait a *végrehajtási utasítások egyetlen egy szóval sem említik*. Megint csak maguknak a munkásoknak kell ügyelniök arra, hogy legyen pihenőjük, vagyis, hogy ne járuljanak hozzá olyan munkarendhez, amely

nem jelöli meg ezeknek a munkásoknak a pihenőnapjait. A harmadik utasítás. Még két esetben engedik meg az eltérést a munkanappal, továbbá a vasárnapi és ünnepnapi munkaszünettel kapcsolatos utasításoktól, és a munkarendtől: először, a gépi berendezés, a szerszámok stb. hirtelen elromlása esetén, ha ennek következtében a munka az egész gyárban vagy annak egyik osztályán leáll. Ezekben az esetekben megengedik, hogy az elengedhetetlenül szükséges *javítást* az utasításoktól eltérően hajtsák végre. Másodszor, megengedik, hogy az utasításoktól eltérően végeztessenek „ideiglenes munkákat az üzem valamelyik osztályán olyan esetekben, amikor tűz, géptörés vagy más előre nem látott körülmények következtében az üzem egyik vagy másik részlegének munkája bizonyos időre fennakadást szenved vagy teljesen leáll és amikor ez a munka szükséges az üzem többi osztályának teljes üzemben tartásához". (Ebben az esetben a gyárosnak még aznap értesítenie kell a gyárfelügyelőt, aki *engedélyezi* is az ilyen munkákat.) Ebből az utóbbi utasításból kitűnik, milyen messzemenően „gondoskodnak" a miniszterek arról, hogy a gyárosok egyetlen fölösleges rubelt se adjanak ki. A gyár egyik osztályán tűz pusztított. A munkát abbahagyták. Miután mindent helyreállítottak, a gyáros be akarja hozni az elvesztett időt. *Ezért* a miniszter megengedi neki, hogy annyi munkát sajtoljon ki a munkásokból a rendes munkán felül, amennyit csak akar, akár 18 órát dolgoztasson velük egy nap alatt. De hát mi érdeke fűződik ehhez a munkásoknak? Vagy talán a gyáros, ha a rendesnél nagyobb jövedelemre tesz szert, megosztja azt a munkásokkal? akkor talán korlátozza a munkanapot? Milyen alapon *hosszabbítják meg* a munkások munkanapját, amikor a gyáros kárt szenved? Hiszen ez azt jelenti: a hasznot zsebrevágom, a kárt viszont a munkásokra hárítom át. Ha be kell hozni az elvesztett időt, miért nem vesznek fel más munkásokat? Csodálatos, hogy mennyire „gondoskodnak" az orosz miniszterek a gyáros urak zsebéről! A negyedik utasítás. El lehet térni az új törvénytől „más különösen fontos, kivételes esetekben" is. (Hát ezek milyen esetek? Hiszen annyi különösen fontos, kivételes esetet soroltak már fel, hogy azt hinné az ember — más már nem is ma-

radt.) Ilyen eltérést minden egyes esetben külön engedélyez a pénzügyminiszter és a belügyminiszter. Szóval, a gyáros kéri — a miniszter megengedi és ezzel el van intézve. A munkásokat meg sem kérdezik: elvégre méltóságukon aluli dolog volna, ha az „urak" az egyszerű nép véleményét kezdenék kikérni! Az alantas nép dolgozzék a tőkéseknek, és ne azon törje a fejét, hogy vajjon „kivételes" eset késztette-e a gyárost a kunyerálásra, avagy a legközönségesebb nyerészkedési vágy. Ezek a miniszterek utasításai az új törvénytől való eltérésekkel kapcsolatban. Amint látjuk, mindezek az utasítások arról szólnak, hogyan és mikor lehet felrúgni a törvényt, hogyan és mikor lehet lecsípni abból, amit a törvény a gyárosoktól a munkások számára követel. Arról, hogy fokozzák a törvénynek a gyárosokkal szemben a munkások javára támasztott követelményeit, a miniszterek *egy árva szót* sem szólnak. Emlékezzenek vissza a munkások arra, amit az új gyári törvényről szóló brosúrában azzal a kérdéssel kapcsolatban mondtunk, hogy miért biztosít a törvény ilyen messzemenő jogokat a minisztereknek!

V

A műszakokkal kapcsolatban csak egészen rövid utasítást adtak ki, amely két műszakban végzett 18-órás munka esetén megengedi a napi munkaórák számának *felemelését* 12-re, azzal a kikötéssel, hogy az egyes munkások munkaideje két hét átlagában ne haladja meg a napi 9 órát. Tehát ez az utasítás ismétcsak olyan, amely engedélyezi a munkanap *meghosszabbítását*. Hány utasítás volt már a munkanap *meghosszabbításáról*, míg annak korlátozásáról egyetlen egy sem volt — és nem is lesz! Ennek az utasításnak értelmében a munkásokat egész héten át kényszeríteni lehet arra, hogy napi 12 órát dolgozzanak, s az „útmutatás" ismétcsak azt teszi hozzá, hogy a gyárfelügyelők engedélyezhetnek más eltéréseket is a törvénytől, ha jelentik a fölöttesnek ... Továbbá a műszakokra vonatkozik a fentebb idézett utasítás is, amely a folyamatos munkánál *kétnaponként 24 órában* állapítja meg a munkaidőt. Az útmutatás megmagyarázza, hogy miért mondanak kétnaponkénti 24 órát, nempedig napi 12 órát.

Azért mondják ezt, hogy változatlanul hagyják a folyamatos munkának azt az egyes gyárakban bevezetett lehetetlen rendjét, amelynek értelmében két műszak *8 óránként váltja egymást:* ilyen műszakok esetén a munkás az egyik nap 16 órát, a másik nap 8 órát dolgozik, soha sincs rendes pihenője, sohasem tudja rendesen kialudni magát. Az ilyen műszakoknál felháborítóbb valamit elképzelni is nehéz; de a miniszterek nemcsak hogy semmit sem tettek ezeknek a felháborító viszonyoknak megjavítása érdekében, hanem még arcátlanok is voltak és az „útmutatásban" azt mondják, hogy az ilyen műszakok sok esetben kényelmesebbek a munkások számára!! Így gondoskodnak a miniszterek a *munkások kényelméről!*

VI

Első pillantásra az a benyomásunk, hogy az előírások a túlóráztatással kapcsolatban tartalmazzák a legpontosabb megállapításokat. A túlórák korlátozása az, ami nemcsak a miniszteri utasításokban, hanem az egész új törvényben is a legfőbb dolog. Fentebb már beszéltünk arról, hogy ebben a kérdésben maga a törvény teljesen határozatlan, és a pénzügyminisztérium eredeti szándéka az volt, hogy a túlórákkal kapcsolatban nem ad ki semmiféle kiegészítő utasítást. Most kiderült, hogy a miniszterek mégiscsak korlátozták a túlóráztatást, mégpedig olyanformán korlátozták, ahogyan azt az új törvényt kidolgozó bizottság tervezte, vagyis évi 120 órára. Ezzel szemben a pénzügyminiszter az „útmutatásban" a gyárfelügyelők okulására megismételte mindazokat a *munkások ellen* irányuló kibúvókat és ravasz fogásokat, amelyeket az új törvényről szóló könyvben a „Vesztnyik Finanszov"-ból idéztünk: az „útmutatást", ismételjük, a „Vesztnyik Finanszov"-ból másolták ki.

Az első utasítás az új törvénynek arra a megállapítására vonatkozik, amely szerint a gyáros a munkással kötött szerződésbe beveheti a termelés technikai körülményeinél fogva szükséges túlórákról szóló kikötést. Arról, hogy a termelés technikai körülményeinél fogva szükséges túlóráztatás mennyire határozatlan, már beszél-

tünk. Márpedig a törvénynek ez a cikkelye óriási fontosságú; ha ugyanis a túlóráztatásról szóló kikötést felveszik a munkarendbe, akkor a munkásra nézve *kötelező* a túlórázás és *ebben az esetben nem kerül sor a törvény alkalmazására*. Most a miniszteri utasítások a következőképpen magyarázzák meg ezt a kifejezést: „a termelés technikai körülményeinél fogva szükségesnek" csak az olyan munkáknál lehet a túlórázást elismerni, amelyek „az üzem normális menetétől való kivételes, véletlen, méghozzá a termelés sajátosságaiból következő eltérések" folytán válnak szükségessé. Szóval, például az olyan eltérések, amelyeket a nagyobb megrendelések tesznek szükségessé, nem tartoznak ide (mivel nem a termelés sajátosságaiból következnek). A tűz, géptörés stb. által szükségessé tett eltérések szintén nem tartoznak ide, mivel ezek ugyancsak nem a termelés sajátosságaiból következnek. *Józan ésszel* ezt az utasítást így kellene értelmeznünk. De itt az „útmutatás" a gyárosok segítségére siet. Az „útmutatás" olyan ragyogóan ismerteti azokat az eseteket, amelyekben a túlórázást kötelezővé lehet tenni a munkások számára, olyanformán, hogy felveszik azokat a munkaszerződés feltételei közé, vagyis a munkarendbe — hogy ezek közé az esetek közé *a szó szoros értelmében azt lehet besorolni, amit csak akarnak*. Valóban, csak gondoljanak a munkások arra, hogyan *magyarázta* a törvényt a „Vesztnyik Finanszov" cikke; most pedig hasonlítsák össze ezzel a cikkel az „útmutatást". Az „útmutatás" az elején azokról a munkákról beszél, amelyek a „termelés technikai körülményeinél fogva szükségesek" — majd észrevétlenül egy másik kifejezést csempész be: „a feltétlenül szükséges munkák" kifejezést (no igen! de ki dönti majd el, hogy mi szükséges?) — azután pedig példákat is felhoz a „feltétlen szükségességgel" kapcsolatban: kiderül, hogy idetartoznak azok az esetek is, amikor a gyárosnak „lehetetlen vagy nehéz (ezt már régen ismerjük!) növelnie a munkások számát", amikor a munka nagyon sürgős és határidőhöz van kötve (például az idénymunkáknál); amikor a nyomdának naponta kell megjelentetnie az ujságot; amikor a munkákat nem lehetett előre látni stb. Egyszóval, kérj, amit csak akarsz. A tőkéseknek a pénzügy-

minisztériumban ülésező szemérmetlen talpnyalói úgy *magyarázták* a törvényt, hogy a gyárosoknak a túlórákkal kapcsolatban *joguk van olyan követelést venni fel a munkarendbe, amilyet csak akarnak. És mihelyt ezt a követelést felvették a munkarendbe, az egész új törvényt elvitte az ördög és minden marad a régiben.* A munkásoknak nem szabad megengedniök, hogy ezeket a követeléseket felvegyék a munkarendbe, különben helyzetük nemcsak nem javul, hanem még rosszabbodni fog. A munkások ebből a példából is láthatják, hogyan beszélnek össze a gyárosok és a hivatalnokok, hogy törvényes alapon ismét leigázhassák a munkásokat. Az „útmutatásból" világosan kitűnik ez az összebeszélés, az, hogy a pénzügyminisztérium a tőkések érdekeit szolgálja.

A túlóráztatással kapcsolatos második utasítás kimondja, hogy a túlórák száma egy munkásnál egy évben nem haladhatja meg a 120 órát, ez a szám azonban *nem foglalja magában*, először, azokat a túlórákat, amelyeket a szerződésben, mint „a termelés technikai körülményeinél fogva" a munkásokra nézve kötelező túlórákat kikötöttek, márpedig az imént láttuk, hogy a miniszterek megengedték, hogy ezt a kifejezést használják *bármely tetszésszerinti* esetben, amelyeknek pedig semmi közük a „termelés technikai körülményeihez"; másodszor, nem foglalja magában azokat a túlórákat, amelyeket tűz vagy géptörés stb. esetén vagy akkor végeznek, amikor valamelyik osztályon leállt a munka és be kell hozni az elvesztett időt.

Mindezek a túlóráztatással kapcsolatos utasítások együttvéve csodálatosan emlékeztetnek arra az ismert állatmesére, amelyben arról van szó, hogyan osztotta el az oroszlán „egyenlően" a zsákmányt vadásztársai között: az első részt jogszerint veszi magának; a másodikat azért, mert ő az állatok királya; a harmadikat azért, mert ő a legerősebb; a negyediket — mert aki kinyujtja érte a mancsát, az nem kerül ki élve a karmai közül. Pontosan így fognak gondolkozni gyárosaink a túlóráztatásról. Először, „jogszerint" azokat a túlórákat fogják kisajtolni a munkásokból, amelyek a „termelés technikai körülményeinél fogva szükségesek", vagyis annyi túlórában végzett

munkát sajtolnak ki belőlük, amennyit csak akarnak, csak fel kell venniök a munkarendbe. Másodszor, „különleges esetekben“, vagyis olyankor fognak kisajtolni túlórában végzett munkát a munkásokból, amikor veszteségeik terhét a munkásokra akarják áthárítani. Harmadszor, további 120 órát fognak évente kisajtolni belőlük azon az alapon, hogy ők gazdagok, a munkások pedig — szegények. Negyedszer, „kivételes esetekben“ külön kedvezményekben részesülnek majd a miniszterektől. No de ami mindezek után a nap 24 órájából még megmarad — azt a munkások „szabadon“ élvezhetik, de jól emlékezetükbe kell vésniök, hogy a kormány igazságossága egyáltalán nem „fosztja meg őket attól a joguktól“, hogy akár napi 24 órát is dolgozzanak... Hogy pedig a túlórákat *törvényes* alapon sajtolhassák ki a munkásokból, elrendelték, hogy a gyárosok külön *könyveket* vezessenek a túlórában végzett munkának mindezekről a fajtáiról. Az egyik könyvbe azt fogják feljegyezni, amit „jogszerint“ nyúznak le a munkásokról; a másikba azt, amit „különleges esetekben“; a harmadikba azt, amit „külön megegyezés“ alapján (legfeljebb évi 120 óra); a negyedikbe azt, amit „kivételes esetekben“ nyúznak le róluk. A munkások helyzetének javulása helyett huzavona, meg bürokratikus irka-firka lesz az eredmény (mint ahogy mindig, a teljhatalmú orosz kormány valamennyi reformjának ez szokott lenni az eredménye). A gyári rendőrőrmesterek ki fognak szállni a gyárakba és „szemmel fogják tartani“... ezeket a könyveket (amelyekben az isten sem ismeri ki magát), amikor pedig nem veszi majd igénybe idejüket ez a hasznos foglalkozás, jelentést fognak tenni a kereskedelmi és ipari főigazgatónak a gyárosoknak adott újabb könyöradományokról, a rendőri főosztálynak pedig a munkások sztrájkjairól. Milyen ügyes emberek ezek a kupecek, egy kompániában a pribékekkel, akik kormányunkat alkotják! Most aztán jó pénzen felbérelnek majd egy külföldit, aki az ő képviseletükben „Európa“ minden utcasarkán dobraüti, hogy mennyire gondoskodnak a munkásokról a mi törvényeink.

VII

Összefoglalásul vessünk egy általános pillantást a miniszteri utasításokra. Emlékszünk még arra, hogy milyen utasításokra hatalmazta fel az új törvény a miniszter urakat? Három kategóriába tartozó utasításokra: 1. a törvény megmagyarázását szolgáló utasításokra; 2. az új törvény által a gyárosokkal szemben támasztott követelményeket fokozó vagy mérsékelő utasításokra; 3. a munkásokra nézve különösen ártalmas termelési ágakról szóló utasításokra. Hogyan éltek a miniszterek a törvény által rájuk ruházott joggal?

Az első kategória tekintetében a legszükségesebbekre, arra a minimumra szorítkoztak, ami már igazán nélkülözhetetlen volt. A túlóráztatást igen nagy méretekben, még hozzá tágítható keretek között engedélyezték — évi 120 órában állapították meg, és ennek tetejébe az útmutatás révén annyi sok kivételt tettek, hogy azok az utasításokat megfosztják minden néven nevezendő jelentőségüktől. A munkások szüneteit igyekeztek megnyirbálni, a műszakokat minden felháborító visszásságukkal egyetemben a régiben hagyták, ha ugyan nem rontottak ezen a téren a régebbi viszonyokon.

Az utasítások második kategóriájának tekintetében a miniszterek *mindent megtettek*, hogy mérsékeljék az új törvénynek a gyárosokkal szemben támasztott követelményeit, vagyis *mindent megtettek a gyárosokért és egyáltalán semmit sem tettek a munkásokért;* az utasítások egyetlen egy esetben sem fokozzák az új törvény által a gyárosokkal szemben a munkások javára támasztott követelményeket.

Az utasítások harmadik kategóriája tekintetében (vagyis azoknak a munkásoknak javára szolgáló utasítások tekintetében, akik kénytelenek a legártalmasabb termelési ágakban dolgozni) a miniszterek egyáltalán semmit sem tettek, egyetlen szóval sem emlékeztek meg erről. Csak az útmutatás említi meg, hogy a gyárfelügyelők jelentést tehetnek a főosztálynak a különösen ártalmas termelési ágakról! „Jelenteni“ a gyárfelügyelők jelenthettek azelőtt is, amit csak akartak. Csakhogy valamely

érthetetlen oknál fogva a gyári rendőrőrmesterek eddig a munkássztrájkokról és az üldözés módjairól „tettek jelentést“, nem pedig a különösen káros termelési ágakban dolgozó munkások védelméről.

A munkások maguk is láthatják ebből, hogy mit várhatnak a rendőrkormány hivatalnokaitól. Az orosz munkásoknak még sok szívós harcot kell megvívniok ahhoz, hogy kiverekedjék a nyolcórás munkanapot és a túlórák teljes megtiltását.

EGY UJSÁGHÍR MARGÓJÁRA

A „Russzkije Vedomosztyi“[78] 239. (augusztus 30-i) számában közölte N. Levitszkij úr „A népi élet egyes kérdéseiről“ c. cikkecskéjét. A szerző, aki „falun élt és állandóan érintkezett a néppel“, „régen beleütközött“ a népi élet egyes kérdéseibe, amelyeknek megfelelő „rendszabályok“ útján való megoldása „halaszthatatlan szükségszerűség“, „parancsoló szükségesség“. A szerző biztos abban, hogy azok a „rövid megjegyzései“, amelyeket ehhez a nagyfontosságú tárgyhoz fűzött, „visszhangra találnak a nép szükségletei iránt érdeklődő személyek körében“ és szeretné, ha eszmecsere indulna meg az általa felvetett kérdésekkel kapcsolatban.

N. Levitszkij úr cikkecskéjének „emelkedett stílusa“ és a fennkölt szavak bősége alapján ítélve azt várná az ember, hogy napjaink életének valóban fontos, halaszthatatlan, égető kérdéseiről van szó. Valójában a szerző javaslatai csupán további, méghozzá rendkívül szemléltető példáját szolgáltatják annak az igazán Manyilov-féle tervkovácsolásnak, amelyre a narodnyikság publicistái szoktatták rá az orosz olvasóközönséget. Ezért gondoltuk, hogy nem lesz haszontalan, ha hozzászólunk az N. Levitszkij úr által felvetett kérdésekhez.

N. Levitszkij úr öt „kérdést“ sorol fel (pontokba foglalva), s nemcsak hogy „választ“ ad minden egyes „kérdésre“, hanem a megfelelő „rendszabályra“ is a leghatározottabban rámutat. Az első kérdés — „olcsó és hozzáférhető“ hitel, az uzsorások, „kulákok meg mindenféle vérszopók és ragadozók“ önkényének kiküszöbölése. A rendszabály — „ki kell dolgozni az egyszerűbb falusi paraszt-

pénztárak típusát", méghozzá a szerző terve szerint úgy kell elrendezni a dolgot, hogy az állambank pénztárai a takarékkönyveket ne egyes személyeknek, hanem külön ebből a célból alakított szövetkezeteknek adják ki, amelyek pénztárosuk útján helyezik el a betéteket és veszik fel a kölcsönöket.

Tehát a szerző a „néppel" való régi keletű „érintkezése" során a hitel olyannyira elcsépelt kérdésében arra a következtetésre jutott, hogy „ki kell dolgozni" a pénztárak új típusát! A szerző nyilván azt hiszi, hogy nálunk túlságosan kevés papírt és tintát pazarolnak a végnélküli „típusok", „minták", „alapszabályok", „mintaalapszabályok", „normálalapszabályok" stb. stb. kidolgozására. Gyakorlati szakemberünk, amikor „falun élt", azzal a kívánsággal kapcsolatban, hogy a „kulákot" „olcsó és hozzáférhető hitellel" cseréljék fel, nem vett észre semilyen más, fontosabb kérdést. Itt természetesen nem fogunk beszélni a hitel jelentőségéről: *adottnak* vesszük a szerző célját és tisztán gyakorlati szempontból vizsgáljuk meg azokat az eszközöket, amelyekről a szerző olyan ünnepélyes hangon beszél. A hitel a fejlett áruforgalom intézménye. Kérdezzük, lehetséges-e ilyen intézmény a mi parasztságunknál, amelyet a rendi törvények és tilalmak számtalan csökevénye olyan viszonyok közé juttatott, amelyek *kizárják* a helyes, szabad, nagyarányú és fejlett áruforgalmat? Nem nevetséges-e, hogy amikor az égető és halaszthatatlan népi szükségletekről beszélnek, a hitel kérdését újtípusú „alapszabályok" kidolgozására korlátozzák és egy árva szóval sem említik, hogy feltétlenül *el kell törölni* azokat az igen nagy számban található „alapszabályokat", amelyek akadályozzák a helyes áruforgalmat a parasztság soraiban, akadályozzák az ingó és ingatlan vagyon szabad forgalmát, útjában állanak annak, hogy a parasztok szabadon költözködhessenek egyik helyről a másikra, szabadon cseréljék fel az egyik foglalkozást egy másik foglalkozással, hogy a paraszti obscsinába szabadon léphessenek be olyanok, akik más osztályokhoz és rendekhez tartoznak? Lehet-e valami komikusabb, mint az, hogy a hitelpénztárak „alapszabályainak" tökéletesítése útján akarnak harcolni a „kulákok, uzsorások, vérszopók

és rablók" ellen? Az uzsora legrosszabb formái éppen a falu rendi elzárkózottsága következtében, az áruforgalom fejlődését gúzsbakötő ezernyi béklyó következtében tartják magukat legerősebben falvainkban — gyakorlatias szerzőnk viszont egyetlen szóval sem említi ezeket a béklyókat és kijelenti, hogy a falusi hitel legégetőbb kérdése az *új* alapszabályok kidolgozása. A fejlett tőkés országok, amelyekben a falu már régen az áruforgalomnak megfelelő viszonyok közé került és amelyekben a hitel nagymértékben kifejlődött, ezek az országok minden valószínűség szerint a jóakaratú hivatalnokok által kidolgozott „alapszabályoknak" köszönhetik ezt a sikert!

A második kérdés — „a parasztcsalád tehetetlen helyzete a családfő halála esetén", továbbá az a „sürgető szükségesség", hogy „minden lehető úton-módon oltalmazzák és védelmezzék a dolgozó paraszti földművelő népességet". Amint látják, minél tovább megyünk, annál átfogóbbak, annál nagyszerűbbek N. Levitszkij úr „kérdései"! Míg az első kérdés a leghétköznapibb burzsoá intézményre vonatkozott, amelynek hasznát csak meglehetősen nagy fenntartásokkal ismerhetnők el, addig itt már olyan óriási fontosságú kérdéssel kerülünk szemtől-szembe, hogy „elvben" ugyancsak teljesen elismerjük életbevágó fontosságát és mert a szerző *felveti* az ilyen természetű kérdést, nem tagadhatjuk meg tőle rokonszenvünket. De a narodnyikinál az óriási kérdésnek óriási... hogyan is lehetne minél enyhébben kifejezni?.. oktalanságra valló „rendszabály" felel meg. Figyeljenek: „... haladéktalanul meg kell szervezni és be kell vezetni az *egész paraszti népesség* kötelező (sic!*) *tömeges és lehető legolcsóbb kölcsönös életbiztosítását*** (az obscsinák, szövetkezetek, artelek stb. útján). Ugyanakkor tisztázni kell *a)* a magánbiztosító társaságok, *b)* a zemsztvók és *c)* az állam szerepét és részvételét ebben a dologban."

Lám, milyen lassú észjárásúak a mi parasztjaink! Nem gondolnak arra, hogy a gazda egyszercsak meghal — a család pedig mehet koldulni; ha rossz a termés — biztos

* — Így. — *Szerk.*
** A szerző kiemelése.

az éhhalál, ha pedig néha jó is a termés, mégiscsak mehet koldulni, mert nem sikerült „keresethez“ jutnia! Ezeknek az ostoba muzsikoknak eszükbe sem jut, hogy van a világon „életbiztosítás“, amelyet már régóta sok finom uriember élvez és amely más finom uraknak (a biztosító társaságok részvényeseinek) pénzt hoz a konyhára. Az éhező „Sziszojkának“ nem jut eszébe, hogy csak társaságot kell alapítania az ugyancsak éhező „Mityával“ a kölcsönös életbiztosítás céljából (egészen kis betétekkel, a lehető legkisebb betétekkel) — és családjuk biztosítva lesz a családfő halála esetére! Szerencsére ezek helyett a lassú észjárású parasztok helyett gondolkozik a mi felvilágosult narodnyik értelmiségünk, amelynek egyik képviselője, aki „falun élt és állandóan érintkezett a néppel“, „régen beleütközött“ ebbe a nagyszabású, őrületesen nagyszabású „tervezetbe“!

A harmadik kérdés. „Ezzel a kérdéssel kapcsolatban fel kell vetni és meg kell vitatni azt a kérdést, hogy hogyan lehetne egy, a *paraszti népesség életbiztosítását szolgáló összbirodalmi tőkét** összehozni, a már meglevő összbirodalmi közellátási és tűzkár-tőke mintájára.“ Magától értetődik, hogy a biztosítás érdekében meg kell vitatni a tőke kérdését. De mi azt hisszük, hogy a mélyen tisztelt szerző itt nem tisztázott egy lényeges kérdést. Vajjon nem „kell felvetni és megvitatni“ azt a kérdést is, hogy melyik minisztérium és melyik főosztály alá tartozzék a tervezett intézmény? Egyrészt kétségtelen, hogy ezt a belügyminisztériumnak kell vezetnie a gazdasági főosztály útján. Másrészt közelről érdekelve van benne a belügyminisztérium zemsztvo-osztálya is. Harmadsorban pedig a biztosításügy intézéséből a pénzügyminisztériumnak is ki kell vennie a részét. Nem volna-e ennélfogva célszerűbb, ha külön intézmény, „az egész paraszti népességre kiterjedő, államilag kötelező kölcsönös életbiztosítási főigazgatóság“ létesítését vennék tervbe, no mondjuk, például az *állami lótenyésztési főigazgatóság* mintájára?

A negyedik kérdés. „Továbbá, tekintettel arra, hogy Oroszországban igen nagy elterjedtségnek örvendenek a

* A szerző kiemelése.

különféle artelek, valamint arra, hogy ezeknek kétségtelen hasznuk és jelentőségük van a nemzetgazdaság szempontjából, égetően szükségessé vált 4) egy külön *Földműves és más arteleket támogató társaság szervezése.*" Hogy a különféle artelek hasznot hajtanak a népesség azon osztályainak, amelyek az arteleket megalakítják, az kétségtelen. Kétségtelen az is, hogy a különböző osztályok képviselőinek egyesülése az egész nemzetgazdaság szempontjából is nagy haszonnal jár. Csak akkor veti el a sulykot a szerző, amikor azt mondja, hogy „Oroszországban igen nagy elterjedtségnek örvendenek a különféle artelek". Mindenki tudja, hogy Oroszországban, bármelyik nyugateurópai országhoz viszonyítva, *hihetetlenül, elképesztően kevés* „különféle artel" van... „Mindenki tudja"... az álmodozó Manyilovok kivételével. Tudja ezt például okáért a „Russzkije Vedomosztyi" szerkesztősége is, amely ugyanabban a számban, közvetlenül N. Levitszkij úr cikke előtt egy igen érdekes és tartalmas cikket közölt „A franciaországi szindikátusok" címmel, és N. Levitszkij úr megtudhatta volna ebből a cikkből, hogy mily végtelenül fejlettek a tőkés Franciaországban (a nem tőkés Oroszországhoz viszonyítva) „a *különféle* artelek". Hangsúlyozom, hogy „különféle" artelek, mivel ebből a cikkből világosan kiderül, például, hogy Franciaországban négyféle szindikátus van: 1) munkás-szindikátusok (2 163 szindikátus, 419 172 részvevővel); 2) vállalkozói szindikátusok (1 622 szindikátus, 130 752 részvevővel); 3) mezőgazdasági szindikátusok (1 188 szindikátus, 398 048 taggal) és 4) vegyes szindikátusok (173 szindikátus, 31 126 taggal). Adja csak össze ezeket a számokat, Levitszkij úr! Arra az eredményre jut, hogy a „különféle artelek" majdnem egymillió (979 000) embert egyesítenek, most pedig tegye a szívére a kezét és mondja meg, nem szégyenli magát azért a száján kicsúszott frázisért, hogy „Oroszországban igen nagy elterjedtségnek örvendenek a különféle (sic!!!) artelek"? Talán észre sem veszi, milyen komikus, siralmasan komikus benyomást kelt cikke, amelyet a „franciaországi szindikátusokra" vonatkozó puszta számadatokkal egy sorban közölnek! Ezek a szegény franciák, akiknél a tőkés fekély következtében nyilván nem „örvendenek igen nagy elter-

jedtségnek a különféle artelek", valószínűleg homéroszi kacajban törtek volna ki, ha meghallották volna azt a javaslatát, hogy „külön társaságot" kell szervezni... a legkülönfélébb társaságok szervezésének támogatása céljából! De ez a kacaj magától értetődően csak azt bizonyítaná, hogy a franciák olyan felületesek, hogy képtelenek megérteni az orosz alaposságot. Ezek a felületes franciák nemcsak „különféle arteleket" szerveznek anélkül, hogy előbb „arteleket támogató társaságot" alapítanának, hanem — horribile dictu!* — nem dolgoznak ki előbb „minta"-, „normál"-alapszabályokat és nem dolgozzák ki a különböző társaságok „egyszerűbb típusait"!

Az ötödik kérdés... (égetően szükségessé vált), hogy „ennek a társaságnak keretében (vagy különállóan) *külön lapot* adjanak ki... *amely kizárólag az oroszországi és külföldi szövetkezeti ügyek tanulmányozásával foglalkozik*"... Igen, igen Levitszkij úr! Ha az ember elrontotta a gyomrát és nem tud rendesen enni, legfeljebb olvashat arról, hogyan esznek mások. Csakhogy olyasvalakinek, aki ennyire beteg, az orvosok esetleg meg sem engednék, hogy mások ebédjeiről olvasson: az ilyen olvasmányok hatására még farkasétvágyat kaphatna, ami nem felel meg a diétának... Az orvosok ebben az esetben teljesen következetesek volnának.

Eléggé részletesen ismertettük N. Levitszkij úr nem valami nagy terjedelmű ujságcikkét. Az olvasó esetleg azt fogja kérdezni, hogy érdemes volt-e ennyi időt áldozni egy alkalmi ujságcikkre, érdemes volt-e ilyen hosszú magyarázatot fűzni hozzá? Milyen fontosságot tulajdoníthatunk annak, hogy valaki (akit általánosságban szólva, a legjobb szándékok vezetnek) történetesen holmi szamárságot fecsegett össze az egész paraszti népesség kötelező kölcsönös életbiztosításáról? Volt már alkalmunk hallani pontosan ugyanilyen véleményeket máskor is, amikor ehhez hasonló kérdések kerültek szóba. Ezek a vélemények enyhén szólva alaptalanok. Vagy talán csakugyan véletlenség volna, hogy néha még „haladó közíróink" is megundorodnak egy ilyen, a „jobbágyi szocializmus" szellemében összeállított el-

* — kimondani is szörnyű! — *Szerk.*

képesztően vad „tervezettől“, amelynek láttán az ember nem tehet mást, mint hogy összecsapja a kezét? Nem véletlen dolog, hogy még az olyan lapok is, mint a „Russzkoje Bogatsztvo“ és a „Russzkije Vedomosztyi“, amelyek egyáltalán nem tartoznak az ultra-narodnyik lapok közé, amelyek mindig tiltakoznak a narodnyikság túlzásai, és a narodnyikságból à la V. V. úr* levont következtetések ellen, amelyeknek még az ellen sincs kifogásuk, hogy holmi „etikai-szociológiai iskola“ új címkéjével leplezzék narodnyikságuk sivárságát, hogy időnként még az ilyen lapok is túlzott rendszerességgel tálalják az oroszországi nyilvánosság elé hol Sz. Juzsakov úr holmi „közművelődési utópiáját“[79], azt a tervezetét, amely szerint földműves gimnáziumok útján megvalósítanák a kötelező középiskolai oktatást olyanformán, hogy a vagyontalan parasztokkal ledolgoztatnák oktatásuk költségeit, hol pedig N. Levitszkij úrnak ezt az egész paraszti népesség kötelező kölcsönös életbiztosításáról szóló tervezetét**.

Túlságosan naív dolog volna, ha ezt a jelenséget a véletlennel magyaráznánk. Manyilov ott kísért minden egyes narodnyikban. A valóságos viszonyok és a valóságos gazdasági fejlődés semmibevevése, vonakodás attól, hogy kölcsönös összefüggésükben vizsgálják az orosz társadalom egyes osztályainak érdekeit, az a szokás, hogy *felülről* mondjanak ítéletet a haza „szükségleteiről“ és „sorsáról“, kérkedés a középkori társulásoknak az orosz obscsinákban és artelekben található siralmas maradványaival, ugyanakkor pedig a fejlettebb kapitalizmusra jellemző hasonlíthatatlanul fejlettebb társulások lenéző kezelése — mindezeket a vonásokat kisebb-nagyobb mértékben megtaláljuk *minden egyes* narodnyikban. Ezért is olyan tanulságos megfigyelni, amikor valamelyik nem túlságosan okos, de nagyon naív író jobb ügyhöz méltó rettenthetetlen bátorsággal logikus következetességgel képviseli és valamiféle szimpla „tervezetben“ konkretizálja

* V. V. úr módjára — *Szerk.*

** Amikor a narodnyik irodalomnak ezt a két tervkovácsát összehasonlítjuk, feltétlenül elsőbbségben kell részesítenünk N. Levitszkij urat, akinek a tervezete *valamicskével okosabb*, mint Sz. Juzsakov úr tervezete.

ezeket a vonásokat. Ezek a tervezetek mindig szimplák, annyira szimplák, hogy elég *megmutatni* azokat az olvasónak annak *bebizonyitására*, hogy milyen kárt okoz a társadalmi eszmének és társadalmi fejlődésünknek a mai kispolgári narodnyikság. Ezekben a tervezetekben mindig sok a komikus elem; felületes olvasás közben az olvasóknak legtöbbnyire csak nevethetnékjük támad. De próbálják csak bonckés alá venni ezeket a tervezeteket — és azt fogják mondani: „mindez nevetséges volna, ha nem volna olyan szomorú!"

Lenin ezt a cikket 1897-ben, a száműzetésben irta.

Megjelent a „Novoje Szlovo" („Új Szó") c. folyóirat 1897. évi 1. füzetében. Aláírás: K. T—n.

AZ OROSZ SZOCIÁLDEMOKRATÁK FELADATAI[80]

Lenin ezt a brosúrát 1897 végén, a száműzetésben írta.

Először Genfben jelent meg, 1898-ban, külön brosúra formájában.

ПРОЛЕТАРІИ ВСѢХЪ СТРАНЪ, СОЕДИНЯЙТЕСЬ!

РОССІЙСКАЯ СОЦІАЛЬДЕМОКРАТИЧЕСКАЯ РАБОЧАЯ ПАРТІЯ.

Н. ЛЕНИНЪ.

ЗАДАЧИ РУССКИХЪ СОЦІАЛЬДЕМОКРАТОВЪ

Изданіе 2-е.

съ предисловіями

АВТОРА

и

П. Б. АКСЕЛЬРОДА.

Изданіе Загран. Лиги Русск. Революціонной Соціальдемократіи.

ЖЕНЕВА

Типографія Лиги, Route Caroline, 27.

1902 г.

Lenin „Az orosz szociáldemokraták feladatai" c. brosúrája második kiadásának borítólapja. — 1902

A 90-es évek második felét nagyszerű felélénkülés jellemzi az orosz forradalmi kérdések felvetése és megoldása tekintetében. Egy új forradalmi pártnak, a narodopravecok pártjának fellépése, a szociáldemokraták növekvő befolyása és sikerei, a narodovolec irányzat belső fejlődése — mindez arra vezetett, hogy mind a szocialisták — intellektuelek és munkások — tanulóköreiben, mind az illegális irodalomban élénken vitatták a programkérdéseket. Az illegális irodalmat illetőleg a következőkre érdemes rámutatni: a „Narodnoje Pravo"[81] párt „Égető kérdés"-ére és „Kiáltvány"-ára (1894), „A «Narodovolec-csoport»[82] Röplapjá"-ra, az „Orosz Szociáldemokraták Szövetsége"[83] által külföldön kiadott „Rabotnyik"-ra; arra az egyre erősödő tevékenységre, amelyet a főként munkásoknak szánt brosúrák kiadása terén Oroszországban kifejtettek; a szociáldemokrata „Harci Szövetség a Munkásosztály Felszabadítására" agitációs működésére Szentpétervárott az 1896-os nagyjelentőségű pétervári sztrájkokkal kapcsolatban stb.

Jelenleg (1897 végén) a legégetőbb kérdés, a mi szempontunkból, a szociáldemokraták *gyakorlati* tevékenységének kérdése. Hangsúlyozzuk a szociáldemokrácia *gyakorlati* tevékenységét, mert ami elméleti tevékenységét illeti, úgylátszik, már átesett azon a legsúlyosabb időszakon, amelyben egyrészt ellenfelei konokul vonakodtak megérteni az új irányzatot és minden erejükkel azon voltak, hogy azt mindjárt megjelenése idején elfojtsák, másrészt pedig a szociáldemokrácia hívei szenvedélyesen védelmezték annak alapelveit. Most a szociáldemokraták elmé-

leti nézetei *fő- és alapvető vonásaikban* eléggé tisztázottaknak tekinthetők. Nem mondhatjuk ugyanezt a szociáldemokrácia *gyakorlati* tevékenységéről, politikai *programjáról*, munkamódszereiről, taktikájáról. Véleményünk szerint éppen ezen a téren uralkodik a legtöbb félreértés és kölcsönös megnemértés, ami útjában áll annak, hogy egészen közel jussanak a szociáldemokráciához azok a forradalmárok, akik elméletben már teljesen elszakadtak a narodovolec irányzattól, a gyakorlatban pedig vagy eljutnak, a dolgok erejénél fogva, a munkások közti propagandához és agitációhoz, sőt ahhoz, hogy a munkások közt kifejtett tevékenységüket az *osztályharc* alapjára helyezik; — vagypedig arra törekednek, hogy a *demokratikus* feladatokat tegyék egész programjuk és egész forradalmi tevékenységük alapjává. Ha nem tévedünk, ez utóbbi jellemzés ráillik arra a két forradalmi csoportra, amely Oroszországban ezidőszerint a szociáldemokraták mellett működik, tudniillik — a narodovolecokra és a narodopravecokra.

Ezért véleményünk szerint különösen időszerű megkísérelni, hogy megmagyarázzuk a szociáldemokraták *gyakorlati* feladatait és kifejtsük azokat az okokat, amelyek alapján a három meglevő program közül az ő programjukat tartjuk a legészszerűbbnek, a programjukkal szemben felhozott ellenvetések tekintetében pedig azt tartjuk, hogy jórészt félreértésen alapulnak.

A szociáldemokraták gyakorlati tevékenységük során tudvalevőleg azt a feladatot tűzik maguk elé, hogy a proletariátus osztályharcát vezessék és ezt a harcot mindkét megjelenési formájában szervezzék: szocialista megjelenési formájában (a tőkésosztály ellen folyó harc, amelynek célja az osztálytársadalom felszámolása és a szocialista társadalom megszervezése)[84] és demokratikus megjelenési formájában (az abszolutizmus elleni harc, amelynek célja: a politikai szabadság kivívása Oroszországban és Oroszország politikai és társadalmi rendjének demokratizálása). Azt mondottuk: *tudvalevőleg*. És valóban, az orosz szociáldemokraták kezdettől fogva, amióta mint külön társadalmi és forradalmi irányzat megjelentek, mindig teljes határozottsággal mutattak rá tevékenységük e feladatára,

mindig hangsúlyozták a proletariátus osztályharcának kettős megjelenési formáját és tartalmát, mindig hangoztatták szocialista és demokratikus feladataiknak azt az elválaszthatatlan kapcsolatát, amely szemléltetően jut kifejezésre elnevezésükben. Mindamellett még ma is gyakran találkozunk olyan szocialistákkal, akiknek a szociáldemokratákról a legfonákabb nézeteik vannak, s akik azzal vádolják őket, hogy a politikai harcot semmibe sem veszik stb. Térjünk hát ki röviden arra, hogy mi jellemzi az orosz szociáldemokrácia gyakorlati tevékenységének ezt a két területét.

Kezdjük a szocialista tevékenységgel. Azt hinné az ember, hogy amióta a szociáldemokrata szentpétervári „Harci Szövetség a Munkásosztály Felszabadítására" megkezdte működését a pétervári munkások között, a szociáldemokrata tevékenység jellegének e tekintetben teljesen világosnak kell lennie. Az orosz szociáldemokraták szocialista tevékenységének lényege az, hogy *propagálják* a tudományos szocializmus tanait, helyes nézeteket terjesztenek el a munkások között a mai társadalmi és gazdasági rendről, ennek alapjairól és fejlődéséről, az orosz társadalom különböző *osztályairól*, ezek egymáshoz való viszonyáról, ezeknek az osztályoknak egymás ellen folyó harcáról, a munkásosztály szerepéről ebben a harcban, arról, hogy mi a munkásosztály álláspontja a hanyatló és a fejlődő osztályok, a kapitalizmus multja és jövője kérdésében, továbbá a nemzetközi szociáldemokrácia és az orosz munkásosztály történelmi feladatáról. A propagandával elválaszthatatlanul egybekapcsolódik a munkások között folytatott *agitáció*, amely Oroszország jelenlegi politikai viszonyai közt és a munkástömegek adott fejlődési fokán természetszerűen az első helyet foglalja el. A munkások között folytatott agitáció abban áll, hogy a szociáldemokraták résztvesznek a munkásosztály harcának minden ösztönös megnyilvánulásában, minden összeütközésben, amelybe a munkások a kapitalistákkal a munkanap, a munkabér, a munkaviszonyok stb. stb. miatt kerülnek. Feladatunk az, hogy egybekössük tevékenységünket a munkásélet gyakorlati, mindennapi kérdéseivel, segítsünk a munkásoknak eligazodni ezekben a kérdésekben, ráterel-

jük a munkások figyelmét a legfontosabb visszaélésekre, segítsünk nekik pontosabban és gyakorlatiasabban megfogalmazni a munkáltatókkal szemben támasztott követeléseiket, fejlesszük a munkásokban szolidaritásuk tudatát, azt a tudatot, hogy az orosz munkásságnak, mint a proletariátus világhadseregének egy részét alkotó egységes munkásosztálynak érdekei közösek és ügye közös ügy. Munkáskörök szervezése, rendszeres illegális kapcsolatok létesítése e körök és a szociáldemokraták központi csoportja közt, munkásirodalom kiadása és terjesztése, a munkáslevelezés megszervezése a munkásmozgalom minden központjából, agitációs röplapok és felhívások kiadása és terjesztése, bizonyos számú tapasztalt agitátor kiképzése — ezek volnának nagy vonásokban az orosz szociáldemokrácia szocialista tevékenységének megjelenési formái.

A mi munkánk elsősorban és főképpen a városi, a gyári munkások megnyerésére irányul. Az orosz szociáldemokráciának nem szabad szétforgácsolnia erejét, az ipari proletariátus soraiban folytatott tevékenységre kell összpontosítania figyelmét, mert az ipari proletariátus a legfogékonyabb a szociáldemokrata eszmék iránt, szellemileg és politikailag a legfejlettebb, számarányánál, továbbá az ország nagy politikai központjaiban való összpontosultságánál fogva a legfontosabb. Ezért a szociáldemokrácia első és életbevágó feladata az, hogy szilárd forradalmi szervezetet hozzon létre a városi, a gyári munkások között, és a legnagyobbfokú oktalanság volna, ha jelenleg ezt a feladatot szem elől tévesztené. De amikor elismerjük, hogy a gyári munkásokra kell összpontosítanunk minden erőnket, amikor elítéljük a rendelkezésre álló erők szétforgácsolását, ezzel egyáltalában nem azt akarjuk mondani, hogy az orosz szociáldemokrácia hagyja figyelmen kívül az orosz proletariátus és a munkásosztáy többi rétegét. Szó sincs róla. Az orosz gyári munkást életfeltételei arra kényszerítik, hogy lépten-nyomon a legszorosabb kapcsolatba lépjen a kusztársággal, ezzel az iparűző proletariátussal, amely a gyárakon kívül, a városokban meg a falvakban szétszórtan, és sokkal rosszabb körülmények közt él. Az orosz gyári munkás közvetlen érintkezésbe kerül a falusi lakossággal is (a gyári munkás

családja nem ritkán falun él) és ezért feltétlenül közeli kapcsolatba kerül mind a falusi proletariátussal, a hivatásos mezőgazdasági munkások és napszámosok sokmilliós tömegével, mind pedig azzal a tönkrement parasztsággal, amely nyomorúságos kis földecskéjébe kapaszkodva, ledolgozásokra és mindenféle alkalmi „keresetre" stb. stb., vagyis ugyancsak bérmunkára van utalva. Az orosz szociáldemokraták nem tartják időszerűnek, hogy a rendelkezésükre álló erőket a kusztárok és a falusi munkások közé *küldjék*, de egyáltalán nem szándékoznak figyelmen kívül hagyni ezt a réteget és azon lesznek, hogy a kusztárok és a falusi munkások életviszonyainak kérdéseiről is felvilágosítsák a haladottabb munkásokat, hogy ezek a munkások, amikor érintkezésbe kerülnek a proletariátus elmaradottabb rétegeivel, közéjük is elvigyék az osztályharc, a szocializmus és általában az orosz demokrácia, különösen pedig az orosz proletariátus politikai feladatainak eszméit. Nem célszerű a kusztárokhoz és a falusi munkásokhoz agitátorokat küldeni, amíg a városi, a gyári munkások körében olyan sok munkát kell végezni, de a szocialista munkás igen sok esetben akaratlanul is érintkezésbe kerül ezzel a környezettel és értenie kell hozzá, hogy az ilyen eseteket kihasználja és ismernie kell az oroszországi szociáldemokrácia általános feladatait. Ezért nagyon tévednek azok, akik az orosz szociáldemokráciát azzal vádolják, hogy szűkkeblű, hogy a gyári munkások kedvéért mellőzni igyekszik a dolgozó népesség tömegét. Ellenkezőleg, a proletariátus haladottabb rétegeiben folytatott agitáció a legbiztosabb és egyetlen módja az egész orosz proletariátus felébresztésének (a mozgalom kiszélesedése arányában). A szocializmus és az osztályharc eszméjének terjesztése a városi munkások között, a kisebb, messzebb ágazó csatornákat is múlhatatlanul el fogja árasztani ezekkel az eszmékkel: ehhez arra van szükség, hogy az említett eszmék mélyebbre eresszék gyökereiket a jobban előkészített talajba és teljesen áthassák az orosz munkásmozgalomnak és az orosz forradalomnak ezt az élcsapatát. Az orosz szociáldemokrácia, ugyanakkor, amikor a rendelkezésre álló erőket a gyárimunkások közti tevékenységre irányítja, készséggel támogatja azokat az orosz

forradalmárokat, akik a gyakorlatban a proletariátus osztályharcának talaján kifejtett szocialista tevékenység útjára lépnek, de a legkevésbbé sem titkolja, hogy más forradalmár frakciókkal kötött semminemű gyakorlati szövetség sem vezethet megalkuvásokra vagy engedményekre és nem is szabad megalkuvásokra vagy engedményekre vezetnie az elmélet, a program, a zászló tekintetében. Az orosz szociáldemokraták meg vannak győződve róla, hogy a forradalmi mozgalom zászlajául szolgáló forradalmi elmélet jelenleg csakis a tudományos szocializmus és az osztályharc tana lehet, és ezért minden erejükből terjeszteni fogják ezt a tant, óvni fogják a hamis értelmezésektől és szembeszállnak minden olyan kisérlettel, amely a még fiatal oroszországi munkásmozgalmat kevésbbé kiforrott tanokkal próbálná egybekapcsolni. Az elméleti megfontolások azt bizonyítják, a szociáldemokraták gyakorlati tevékenysége pedig megmutatja, hogy Oroszország minden *szocialistájának szociáldemokratává* kell válnia.

Áttérünk a szociáldemokraták *demokratikus* feladataira és demokratikus tevékenységére. Mégegyszer ismételjük, hogy ez a tevékenység *elválaszthatatlan* a szocialista tevékenységtől. A szociáldemokraták, amikor a munkások soraiban *propagandát folytatnak*, *nem térhetnek ki* a politikai kérdések elől és minden olyan kisérletet, hogy ezeket megkerüljék vagy akár csak háttérbe szorítsák, nagy hibának és a nemzetközi szociáldemokrácia alaptételeitől való eltérésnek tekintenének. A tudományos szocializmus propagálása mellett az orosz szociáldemokraták feladatukul tűzik ki, hogy a *demokratikus eszméket* is propagálják a munkástömegek soraiban, széles körben igyekeznek megmagyarázni az önkényuralom lényegét ténykedésének minden megnyilvánulásában, osztálytartalmát, megdöntésének szükségességét, továbbá azt, hogy a politikai szabadság kivívása és Oroszország politikai és társadalmi rendjének demokratizálása nélkül lehetetlen eredményesen harcolni a munkásügyért. A szociáldemokraták a munkások mindennapi *gazdasági* követelései érdekében folytatott *agitációt* elválaszthatatlanul egybekapcsolják a munkásosztály mindennapi politikai szükségletei, bajai és követelései érdekében folytatott agitációval, — az agitáció-

val a rendőri elnyomás ellen, amely minden egyes sztrájknál, a munkások és a tőkések minden egyes összecsapásánál megnyilvánul, — az agitációval a munkások, általában mint orosz állampolgárok, különösen pedig mint a legelnyomottabb és legjogfosztottabb osztályhoz tartozók jogainak csorbítása ellen, — az agitációval az önkényuralom minden egyes olyan nagytekintélyű képviselője és lakája ellen, aki közelebbi érintkezésbe kerül a munkásokkal és kézzelfoghatóvá teszi számukra a munkásosztály politikai rabságát. Nincs gazdasági téren a munkáséletnek olyan kérdése, amelyet nem kellene hasznosítani gazdasági agitáció érdekében, és ugyanígy politikai téren sincs kérdés, amely nem szolgálhatna a politikai agitáció tárgyául. A szociáldemokraták tevékenységében az agitációnak ez a két fajtája elválaszthatatlanul összetartozik, mint az érem két oldala. Mind a gazdasági, mind a politikai agitáció egyformán szükséges a proletariátus osztálytudatának fejlesztése szempontjából, mind a gazdasági, mind a politikai agitáció egyformán szükséges mint az orosz munkások osztályharcának vezérfonala, mert hiszen minden osztályharc politikai harc. Mind az egyik, mind a másik agitáció, azzal, hogy öntudatra ébreszti a munkásokat, szervezi, fegyelmezi, szolidáris tevékenységre és a szociáldemokrata eszményekért való harcra neveli őket, lehetővé teszi a munkásoknak, hogy erejüket a mindennapi kérdéseken, a mindennapi szükségleteken kipróbálják, lehetővé teszi számukra, hogy ellenségüknél részletengedményeket érjenek el, javítsanak gazdasági helyzetükön, kényszerítsék a tőkéseket arra, hogy számoljanak a szervezett munkások erejével, kényszerítsék a kormányt arra, hogy több jogot adjon a munkásoknak, figyelembe vegye követeléseiket, mert állandóan rettegnie kell a szilárd szociáldemokrata szervezet vezette ellenséges érzületű munkástömegektől.

Rámutattunk arra, hogy a *szocialista* és *demokratikus* propaganda *és* agitáció elválaszthatatlanul együvé tartozik, a forradalmi munka mindkét területen teljesen párhuzamosan halad. De a munka és a harc két fajtája közt jelentős különbség is van. Ez a különbség abban foglalható össze, hogy a gazdasági harcban a proletariátus egészen egyedül áll a nemesi földbirtokosokkal és a burzsoáziával

szemben, és legfeljebb (de korántsem mindig) a kispolgárság azon elemeinek segítségét veheti igénybe, amelyek a proletariátus felé hajlanak. A demokratikus, a *politikai* harcban viszont az orosz munkásosztály nem áll egymagában: egytől-egyig melléje állanak azok a politikailag ellenzéki elemek, néprétegek és osztályok, amelyek ellenséges érzületet táplálnak az önkényuralommal szemben és egy vagy más formában harcolnak ellene. A proletariátus *mellett* egyaránt ott állnak a burzsoázia, a művelt osztályok, a kispolgárság, az önkényuralom üldözte nemzetiségek, vallások és szekták stb. ellenzéki érzületű elemei. Természetesen felmerül az a kérdés, hogy milyen álláspontra helyezkedjék a munkásosztály ezeknek az elemeknek tekintetében? Aztán meg — nem kell-e egyesülnie velük közös harcra az önkényuralom ellen? Hiszen a szociáldemokraták mind elismerik, hogy a politikai forradalomnak Oroszországban meg kell előznie a szocialista forradalmat; nem kell-e ugyanakkor, amikor az önkényuralom elleni harc érdekében egyesülnek a politikailag ellenzéki elemekkel, a szocializmust egyelőre háttérbe tolni, nem okvetlenül szükséges-e ez az önkényuralom elleni harc fokozása céljából?

Vizsgáljuk meg mind a két kérdést.

Ami a munkásosztálynak, mint az önkényuralom ellen küzdő harcosnak, valamennyi többi politikailag ellenzéki társadalmi osztályhoz és csoporthoz való viszonyát illeti, ezt a viszonyt egészen pontosan meghatározzák a szociáldemokráciának a híres „Kommunista Kiáltvány"-ban kifejtett alapelvei. A szociáldemokraták támogatják a haladó társadalmi osztályokat a reakciós osztályokkal szemben, a burzsoáziát a kiváltságos és rendi földbirtok képviselőivel és a bürokráciával szemben, a nagyburzsoáziát a kispolgárság reakciós vágyaival szemben. Ez a támogatás nem tételez fel és nem követel semmiféle kompromisszumot a nem szociáldemokrata programokkal és elvekkel, ez — a szövetséges támogatása az *adott* ellenséggel szemben, s ezt a támogatást a szociáldemokraták azért nyujtják, hogy siettessék a közös ellenség bukását, de a *maguk számára* ezektől az ideiglenes szövetségesektől mit sem várnak és azoknak semmiféle engedményt sem tesznek.

A szociáldemokraták a mai társadalmi rend ellen irányuló minden forradalmi mozgalmat, minden elnyomott nemzetiséget, üldözött vallást, kisemmizett rendet stb. támogatnak a jogegyenlőségért vívott harcukban.

A politikai téren ellenzéki elemek összességének nyujtott *támogatás* a szociáldemokraták propagandájában abban fog megnyilvánulni, hogy a szociáldemokraták, amikor az önkényuralomnak a munkásügy irányában tanusított ellenséges magatartását bizonyítják, rá fognak mutatni arra is, hogy az önkényuralom ennek vagy amannak a társadalmi csoportnak irányában is ellenséges magatartást tanusít, rá fognak mutatni arra, hogy a munkásosztály *bizonyos kérdésekben, bizonyos feladatok tekintetében* szolidáris ezekkel a csoportokkal stb. Az agitációban ez a támogatás abban fog megnyilvánulni, hogy a szociáldemokraták az önkényuralmi rendőri elnyomás minden egyes megnyilvánulását ki fogják használni és meg fogják magyarázni a munkásoknak, hogyan sujtja ez az elnyomás *általában* az orosz állampolgárokat, kivált a leginkább elnyomott rendek, nemzetiségek, vallások, szekták stb. képviselőit, és hogyan hat ki ez az elnyomás különösképpen a *munkásosztályra*. Végül a gyakorlatban ez a támogatás abban nyilvánul meg, hogy az orosz szociáldemokraták az egyes részletcélok elérésére hajlandók szövetséget kötni más irányzatokhoz tartozó forradalmárokkal, és hogy hajlandók erre, azt nem egyszer tettekkel bizonyították.

Ezzel eljutottunk a második kérdéshez. A szociáldemokraták, amikor rámutatnak a munkásoknak az egyik vagy a másik ellenzéki csoporttal való szolidaritására, mindig külön fogják választani a munkásokat, mindig rá fognak világítani a szolidaritás ideiglenes és feltételes jellegére, mindig hangsúlyozni fogják, hogy a proletariátus különálló osztály, s talán már holnap ellenfélként állhat szemben mai szövetségeseivel. Erre azt mondják: „Az ilyen utalás a jelen pillanatban gyengíteni fogja a politikai szabadságért küzdő harcosokat.“ Az ilyen utalás *erősíteni* fogja a politikai szabadságért küzdő harcosokat — feleljük mi. Először is, csak azok a harcosok erősek, akik bizonyos *osztályok tudatossá vált* reális érdekeire támaszkodnak, és ezeknek a mai társadalomban már uralkodó szerepet

játszó osztályérdekeknek minden néven nevezendő elpalástolása csak gyengíti a harcosokat. Másodszor pedig, az önkényuralom elleni harcban a munkásosztálynak külön helyet kell elfoglalnia, mert *csakis* a munkásosztály mindvégig következetes és feltétlen ellensége az önkényuralomnak, *csakis* közte és az önkényuralom között lehetetlenek a kompromisszumok, a demokrácia *csakis* a munkásosztályban lelhet olyan hívére, aki nem él fenntartásokkal, nem ingadozik, nem tekintget visszafelé. A lakosság más osztályai, csoportjai és rétegei *nem feltétlen* ellenségei az önkényuralomnak, ezek, miközben a demokráciáért harcolnak, mindig visszafelé tekintgetnek. A burzsoázia feltétlenül tudatában van annak, hogy az önkényuralom hátráltatja az ipari és társadalmi fejlődést, de fél a politikai és társadalmi rend teljes demokratizálásától, és mindig megtörténhet, hogy szövetségre lép az önkényuralommal a proletariátus ellen. A kispolgárságnak természeténél fogva két arca van és egyrészt a proletariátus és a demokrácia felé húz, másrészt a reakciós osztályok felé, megállítani próbálja a történelem kerekét, képes arra, hogy engedjen az önkényuralom (például III. Sándor „népi politikájának" formájában megnyilvánuló) kísérleteinek és csalogatásának, képes arra, hogy szövetkezzék az uralkodó osztályokkal a proletariátus ellen, *azért*, hogy saját *kistulajdonos* helyzetét megerősítse. A művelt emberek rétege, általában az „értelmiség", szükségképpen szembefordul a gondolatot és tudást üldöző önkényuralom részéről megnyilvánuló vad rendőri elnyomással, de az anyagi érdekek ezt az értelmiséget az önkényuralomhoz, a burzsoáziához fűzik, arra késztetik, hogy ne legyen következetes, hogy kompromisszumokat kössön, hogy állami fizetés, vagy a profitban és az osztalékokban való részesedés ellenében lemondjon az ellenzéki és forradalmi fellépésről. Ami az elnyomott nemzetiségek és az üldözött hitvallások demokratikus elemeit illeti, mindenki tudja és látja, hogy a lakosságnak ezeken a kategóriáin belül az osztályellentétek sokkal mélyebbek és erősebbek, mint ugyanezen kategóriák osztályainak az önkényuralommal szemben és a demokratikus intézmények mellett megnyilvánuló szolidaritása. Csak a proletariátus lehet — és osztályhelyzeténél fogva csak

a proletariátus az, amely nem is lehet más — mint mindvégig következetes demokrata, az önkényuralom semmiféle engedményre és megalkuvásra nem képes határozott ellensége. Csak a proletariátus lehet a politikai szabadságért és demokratikus intézményekért folyó harc *élharcosa*, minthogy, először, a politikai elnyomás a proletariátust sujtja a legerősebben, ennek az osztálynak a helyzetét semmi sem enyhiti, mert ez az osztály nem környékezheti meg a hatalom felső szerveit, sőt még a hivatalnokokat sem, és a közvéleményre sincs befolyása. Másodszor, csak a proletariátus képes arra, hogy *következetesen végrehajtsa* a politikai és társadalmi rend demokratizálását, mert az ilyen demokratizálás ezt a rendet a munkások kezébe adná. Ez az oka annak, hogy a munkásosztály demokratikus tevékenységének *egybeolvadása* a többi osztály és csoport demokratizmusával *gyengítené* a demokratikus mozgalom erejét, *gyengítené* a politikai harcot, kevésbbé határozottá, kevésbbé következetessé tenné, képessé tehetné a megalkuvásokra. Ezzel szemben a munkásosztálynak, mint a demokratikus intézményekért folyó küzdelem élharcosának *elkülönítése erősíteni* fogja a demokratikus mozgalmat, *erősíteni* fogja a politikai szabadságért folyó harcot, mert a munkásosztály előre fogja taszítani valamennyi többi demokratikus és politikailag ellenzéki elemet, a liberálisokat a politikai radikálisok felé fogja taszítani, a radikálisokat a mai társadalom egész politikai és szociális rendjével való visszavonhatatlan szakításra fogja ösztökélni. Fentebb azt mondottuk, hogy Oroszország minden *szocialistájának szociáldemokratává* kell válnia. Most hozzátesszük: Oroszország minden igazi és következetes *demokratájának szociáldemokratává* kell válnia.

Ezt a gondolatunkat egy példával fogjuk megvilágítani. Vegyük a csinovnyikokat, a hivatalnoki kart, mint olyan személyek külön rétegének intézményét, akik a közigazgatásra specializálták magukat és a néppel szemben kiváltságos helyzetben vannak. Kezdve az önkényuralmi, félázsiai Oroszországon, egészen a művelt, szabad és civilizált Angliáig, mindenütt találkozunk ezzel az intézménnyel, mely a polgári társadalom elengedhetetlen szerve. Oroszország elmaradottságával és önkényuralmával együttjár a

nép *teljes jogfosztottsága* a hivatalnoki karral szemben, a kiváltságos hivatalnoki kar ellenőrzésének *teljes* hiánya. Angliában a nép szigorú ellenőrzést gyakorol a közigazgatás fölött, de ott is az a helyzet, hogy ez az ellenőrzés *korántsem teljes*, a hivatalnoki kar ott is számos kiváltságot megőrzött, gyakran ura, nempedig szolgája a népnek. Angliában is azt látjuk, hogy erős társadalmi csoportok támogatják a hivatalnoki kar kiváltságos helyzetét, akadályozzák ennek az intézménynek teljes demokratizálását. Mi ennek az oka? Az, hogy ennek az intézménynek *teljes* demokratizálása csakis a proletariátusnak az érdeke: a burzsoázia leghaladottabb rétegei védik a közigazgatási hivatalnokok egyes előjogait, ellenzik azt, hogy a hivatalnokokat egytől-egyig válasszák, ellenzik a cenzus teljes megszüntetését, ellenzik azt, hogy a hivatalnokok közvetlenül a népnek tartozzanak felelősséggel stb., mert ezek a rétegek érzik, hogy az ilyen végleges demokratizálást a proletariátus a burzsoázia *ellen* fogja felhasználni. Ugyanígy van ez Oroszországban is. A mindenható, felelőtlen, megvesztegethető, durva, tudatlan és naplopó orosz hivatalnokokkal az orosz nép igen nagyszámú és legkülönbözőbb társadalmi rétegei fordulnak szembe. De ezek közt a rétegek közt a proletariátuson kívül *egyetlenegy sem* járulna hozzá a hivatalnoki kar teljes demokratizálásához, mert valamennyi többi réteget (a burzsoáziát, a kispolgárságot, az „értelmiséget" általában) bizonyos szálak fűzik a hivatalnoki karhoz, mert mindezek a rétegek *atyafiságban* vannak az orosz hivatalnoki karral. Ki ne tudná, mily könnyen megy végbe Szent Oroszhonban egy radikális intellektuel, egy szocialista intellektuel átvedlése a cári kormány hivatalnokává — olyan hivatalnokká, aki azzal vigasztalja magát, hogy a mindennapi irodai tevékenység keretében „hasznos munkát fejt ki" —, aki e „hasznos munkával" igazolja politikai közömbösségét és a korbács meg az ostor kormányának tett lakájszolgálatait? Csakis a *proletariátus* feltétlen ellensége az önkényuralomnak és az orosz hivatalnokvilágnak, csak a *proletariátust* nem fűzik semmiféle *szálak* a nemesi és burzsoá társadalomnak ezekhez a szerveihez, csak a proletariátus lehet ezeknek engesztelhetetlen ellensége és csak a proletariátus képes ellenük erélyes harcot folytatni.

Amikor azt bizonyítjuk, hogy a proletariátus, amelyet osztályharcában a szociáldemokrácia vezet, az orosz demokrácia élharcosa, azzal a fölöttébb elterjedt és fölöttébb furcsa véleménnyel találkozunk, hogy az orosz szociáldemokrácia háttérbe szorítja a politikai feladatokat és a politikai harcot. Mint látjuk, ez a nézet homlokegyenest ellenkezik az igazsággal. Mivel magyarázható az, hogy ily elképesztő tudatlanságot árulnak el a szociáldemokrácia elvei tekintetében, amelyeket sokszor kifejtettek, és már az első szociáldemokrata kiadványokban — a „Munka Felszabadítása" csoport[85] külföldön megjelent brosúráiban és könyveiben — ismertettek. Úgy véljük, hogy ennek a csodálatos ténynek magyarázata a következő három körülményben rejlik:

Először is abban, hogy a régi forradalmi elméletek képviselői általában nem értik meg a szociáldemokrácia elveit, mert megszokták, hogy a munkaprogramokat és munkaterveket elvont eszmékre építsék, anélkül hogy az országban működő valóságos osztályokat, amelyek a történelem során bizonyos viszonyba kerültek egymással, számbavennék. Éppen az orosz demokráciát támogató *érdekek* realisztikus mérlegelésének hiányával és csakis ezzel magyarázható az a vélemény, hogy az orosz szociáldemokrácia figyelmen kívül hagyja az orosz forradalmárok demokratikus feladatait.

Másodszor abban, hogy nem értik meg, hogy a gazdasági és a politikai kérdések, a szocialista és a demokratikus tevékenység egybekapcsolása a *proletariátus* egységes *osztályharcában* — nem gyengíti, hanem erősíti a demokratikus mozgalmat és a politikai harcot, olyanformán, hogy közelebb hozza a néptömegek valóságos érdekeihez, a politikai kérdéseket az „értelmiség szűk dolgozószobáiból" kiviszi az utcára, a munkásság és általában a dolgozó osztályok soraiba, konkretizálja, azokban a konkrét megjelenési formáiban veti fel a politikai elnyomás elvont eszméit, amelyektől legtöbbet a proletariátus szenved, s amelyeknek talaján a szociáldemokrácia a maga agitációját folytatja. Az orosz radikális nem ritkán úgy látja a dolgot, hogy a szociáldemokrata, aki ahelyett, hogy a haladó munkásokat egyenesen és közvetlenül politikai harcra hívná

fel, a munkásmozgalom fejlesztésének, a proletár osztályharc szervezésének feladatára mutat rá — hogy a szociáldemokrata ilymódon *háttérbe szorítja* demokratikus törekvéseit, háttérbe szorítja a politikai harcot. De ha itt van is *hátrálás*, legfeljebb olyan, amelyről a francia közmondás azt mondja: „il faut reculer pour mieux sauter!" (hátrálni kell, hogy nagyobbat ugorhassunk).

Harmadszor, a félreértést az idézte elő, hogy maga a „politikai harc" fogalma mást jelent, egyrészt a narodovolec és a narodopravec, másrészt a szociáldemokrata számára. A szociáldemokraták a politikai harcot másként értelmezik, *sokkal tágabb* értelemben fogják fel, mint a régi forradalmi elméletek képviselői. Ezt a megállapítást, amely paradoxonnak tűnhet fel, éles megvilágításba helyezi „A «Narodovolec-csoport» Röplapjának" 1895 december 9-i 4. száma. Amikor ezt a kiáltványt, amely a mai narodovolecok körében folyó mélyreható és termékeny szellemi munkáról tanuskodik, szívünk mélyéből üdvözöljük, feltétlenül szóvá kell tennünk P. L. Lavrov „A programkérdésekről" (19—22. old.) c. cikkét, amely szemléltetően mutatja, hogy a régi értelemben vett narodovolecok másképpen vélekednek a politikai harcról*. „. . . Itt — írja P. L. Lavrov, amikor arról beszél, hogy hogyan viszonylik a narodovolecok programja a szociáldemokrata programhoz — *egy* és csakis egy a lényeges: lehet-e az önkényuralom viszonyai között erős munkáspártot szervezni az önkényuralom ellen irányuló forradalmi párt megszervezése nélkül?" (21. old. 2. hasáb); valamivel fentebb (1. hasáb) ugyanezt olvassuk: „. . . az önkényuralom viszonyai között orosz munkáspártot szervezni anélkül, hogy ugyanakkor forradalmi pártot szerveznének az önkényuralom ellen". Mi ezt a P. L. Lavrov számára oly sarkalatosan lényeges megkülönböztetést

---

* P. L. Lavrovnak a 4. számban közölt cikke csak „kivonat" az „Adalékok"-nak szánt terjedelmes leveléből. Úgy hallottuk, hogy mind P. L. Lavrov levele teljes egészében, mind Plehanov válasza ez év (1897) nyarán megjelent külföldön, de nem láttuk sem ezt, sem amazt. Ugyanígy nem tudjuk azt sem, hogy megjelent-e „A «Narodovolec-csoport» Röplapjának" 5. száma, a szerkesztőség által P. L. Lavrov levelével kapcsolatban ígért szerkesztőségi cikkel. Lásd 4. szám, 22. old. 1. hasáb, jegyzet.

teljesen érthetetlennek találjuk. Hogyan? „Munkáspárt az önkényuralom ellen irányuló forradalmi párt *nélkül*"?? Talán bizony maga a munkáspárt nem forradalmi párt? Talán a munkáspárt nem irányul az önkényuralom ellen? Ezt a furcsaságot P. L. Lavrov cikkének következő helye magyarázza meg: „Az orosz munkáspártot az önkényuralom viszonyai között és ennek minden gyönyörűsége közepette kell megszervezni. Ha ezt a szociáldemokraták meg tudnák csinálni anélkül, hogy egyidejűleg politikai *összeesküvést** szerveznének az önkényuralom ellen, az ilyen *összeesküvés** minden feltételével együtt, akkor politikai programjuk természetesen megfelelő program volna az orosz szocialisták számára, minthogy a munkások felszabadítása maguknak a munkásoknak erejével valósulna meg. De ez nagyon kétséges, ha ugyan nem lehetetlen" (21. old. 1. hasáb). Szóval, kibújt a szeg a zsákból! A narodovolec a politikai harc fogalmát azonosítja a politikai *összeesküvés* fogalmával! El kell ismerni, hogy P. L. Lavrovnak ezekben a szavakban sikerült valóban teljesen kidomborítania a narodovolecok és a szociáldemokraták politikai harcának taktikája között mutatkozó legfőbb különbséget. A blanquizmus[86], az összeesküvősdi hagyományai a narodovolecoknál szörnyen erősek, annyira erősek, hogy a politikai harcot el sem tudják képzelni másként, mint politikai összeesküvés formájában. A szociáldemokraták azonban nem esnek ilyen szűklátókörű felfogás hibájába; nem hisznek az összeesküvésekben; úgy vélik, hogy az összeesküvések ideje régen elmúlt, s hogy a politikai harc összeesküvésre való korlátozása egyrészt azt jelenti, hogy módfelett összeszűkítik a politikai harcot, másrészt pedig azt, hogy a legalkalmatlanabb harci módszereket választják. Mindenki megérti, hogy P. L. Lavrov megjegyzése, amely szerint „a Nyugaton folyó munka az orosz szociáldemokratáknak feltétlen mintaképül szolgál" (21. old. 1. hasáb), nem egyéb, mint polemikus kirohanás, s hogy a valóságban az orosz szociáldemokraták sohasem feledkeztek meg a mi politikai viszonyainkról, sohasem álmodoztak arról, hogy Oroszországban nyilt munkás-

* A mi kiemelésünk.

pártot lehet szervezni, sohasem különítették el a szocializmusért folyó harc feladatait a politikai szabadságért folyó harc feladatától. Azt viszont mindig hitték és továbbra is hiszik, hogy ennek a harcnak vezetése nem összeesküvők dolga, hanem egy a munkásmozgalomra támaszkodó forradalmi párt feladata. Véleményük szerint az önkényuralom elleni harcnak nem szabad azt jelentenie, hogy összeesküvéseket szőnek, hanem csak azt jelentheti, hogy neveljük, fegyelmezzük és szervezzük a proletariátust, olyan agitációt folytatunk a munkások közt, amely megbélyegzi az önkényuralom minden megnyilatkozását, kipellengérezi a rendőrkormány minden lovagját és engedményekre kényszeríti ezt a kormányt. Vajjon nem éppen ilyen tevékenységet fejt ki a szentpétervári „Harci Szövetség a Munkásosztály Felszabadítására“? Vajjon ez a szervezet nem egy olyan forradalmi pártnak a csírája-e, amely a munkásmozgalomra támaszkodik, vezeti a proletariátus osztályharcát, a tőke és az önkényuralmi kormány ellen folyó harcot, nem sző semilyen összeesküvést, és éppen abból meríti erejét, hogy *egyesíti* a szocialista és a demokratikus harcot a pétervári proletariátus megbonthatatlan, egységes osztályharcában? Vajjon a „Szövetség“, bár csak rövid ideje áll fenn, nem bizonyította-e be máris tevékenységével, hogy a szociáldemokrácia vezetése alatt álló proletariátus hatalmas politikai erő, amellyel a kormány már kénytelen számolni, s amelynek siet engedményeket tenni? Az 1897 június 2-i törvény mind sürgős életbeléptetésével, mind pedig tartalmával szemléltetően tanusítja, hogy a proletariátusnak tett kierőszakolt engedményről, az orosz nép ellenségétől elfoglalt állásról van szó. Ez az engedmény egészen parányi, az állás nagyon jelentéktelen, de hiszen a munkásosztálynak az a szervezete, amelynek sikerült kikényszerítenie ezt az engedményt, ugyancsak nem tűnik ki sem méreteivel, sem szilárdságával, sem nagy multjával, sem tapasztalatainak vagy a rendelkezésére álló eszközöknek bőségével: a „Harci Szövetség“, mint tudjuk, csak 1895—1896-ban alakult és a munkásokhoz intézett felhívásai csak hektografált és kőnyomatos röplapok formájában jelentek meg. Tagadhatjuk-e, hogy egy olyan szervezet, amely az oroszországi munkásmozgalomnak

legalább legnagyobb központjait (a szentpétervári, a moszkva—vlagyimiri és a déli kerületet, továbbá a legfontosabb városokat, mint Odessza, Kiev, Szaratov stb.) egyesítené, amelynek forradalmi lapok állanának rendelkezésére, s ugyanolyan tekintélye volna az orosz munkások körében, mint a „Harci Szövetség"-nek a szentpétervári munkások között, — hogy egy ilyen szervezet a mai Oroszországban óriási politikai tényező lenne, amellyel a kormánynak egész bel- és külpolitikájában okvetlenül számolnia kellene? Egy ilyen szervezet, amely vezetné a proletariátus osztályharcát, fejlesztené a szervező munkát és a fegyelmet a munkások között, segítené a munkásokat a mindennapi gazdasági szükségleteikért folytatott harcukban és abban, hogy a tőkétől egyik állást a másik után elhódítsák, politikailag nevelné a munkásokat és rendszeresen, szívósan támadná az önkényuralmat, eltenne a láb alól minden egyes cári porkolábot, aki a rendőrkormány súlyos mancsát a proletariátussal érezteti — az ilyen szervezet egyidejűleg a munkáspártnak a mi körülményeinkhez alkalmazott szervezete és az önkényuralom ellen irányuló hatalmas forradalmi párt is lenne. Ezzel szemben előre azon töprengeni, hogy milyen eszközhöz folyamodik majd ez a szervezet, hogy döntő csapást mérjen az önkényuralomra, hogy például a felkelést, a politikai tömegsztrájkot, vagy a támadás más módszerét fogja-e előnyben részesíteni — ezen előre töprengeni és ezt a kérdést jelenleg eldönteni, meddő doktrinerség volna. Ez ugyanolyan volna, mintha a tábornokok haditanácsot tartanának, még mielőtt a csapatokat összevonták, mozgósították és az ellenség ellen harcba vitték. Amikor azonban a proletárhadsereg elszántan és erős szociáldemokrata szervezet vezetésével harcolni fog gazdasági és politikai felszabadulásáért — akkor ez a hadsereg maga mutatja majd meg a tábornokoknak az akció módszereit és eszközeit. Akkor, és csakis akkor lehet majd eldönteni azt a kérdést, hogyan mérjék a halálos csapást az önkényuralomra, mert hiszen ennek a kérdésnek eldöntése éppen a munkásmozgalom állapotától, méreteitől, a mozgalomban kidolgozott harci módszerektől, a mozgalmat vezető forradalmi szervezet tulajdonságaitól, más társadalmi elemeknek a proletariátus és az önkényuralom tekinteté-

ben tanúsított magatartásától, a külső és belső politikai viszonyoktól, egyszóval ezernyi feltételtől függ, amelyeket előre kitalálni lehetetlen is, céltalan is.

Ezért a legnagyobb mértékben helytelen P. L. Lavrov következő vélekedése is:

„Ha nekik (a szociáldemokratáknak) egy vagy más formában nemcsak a munkások erejét kell egyesíteniök a tőke elleni harcra, hanem a forradalmi egyéneket és csoportokat is tömöríteniök kell az önkényuralom elleni harcra, akkor az orosz szociáldemokraták *ténylegesen* (a szerző kiemelése) ellenfeleik, a narodovolecok programját fogják elfogadni, akárhogy nevezik is majd magukat. Az obscsinával, az oroszországi kapitalizmus sorsával és az ökonómiai materializmussal kapcsolatos nézeteltérések csak részletek, amelyeknek a tulajdonképpeni ügy szempontjából igen kis jelentőségük van, csak előmozdíthatják vagy hátráltathatják a döntést az alapvető pontok előkészítésének egyes feladatai, egyes módszerei tekintetében, de — többet nem tehetnek“ (21. old. 1. hasáb).

Még vitába szállni is vonakodik az ember azzal az utóbbi állítással, hogy az orosz élet és az orosz forradalom fejlődésének alapvető kérdéseit illető nézeteltérések csupán a „részletekre“ vonatkozhatnak! Már régen megmondták, hogy forradalmi elmélet nélkül nem lehet forradalmi mozgalom sem és *jelenleg* aligha szükséges bizonyítani ezt az igazságot. Az osztályharc elméletét, az orosz történelem materialista felfogását és Oroszország mai gazdasági és politikai helyzetének materialista megítélését, annak elismerését, hogy a forradalmi harcot egy meghatározott osztály meghatározott érdekeire kell visszavezetni, és elemezni kell, milyen a viszonya ennek az osztálynak más osztályokhoz, mindezeket a roppant fontos forradalmi kérdéseket „részleteknek“ nevezni — a forradalmi *elmélet* veteránja részéről oly óriási mértékben helytelen és meglepő, hogy hajlandók vagyunk ezt a helyet egyszerűen lapszusnak* tekinteni. Ami pedig az idézett szóáradat első felét illeti, ennek helytelensége még meglepőbb. Nyomtatásban kijelenteni, hogy az orosz szociáldemokraták a munkások

* — kisiklásnak. — *Szerk.*

erejét csak a tőke elleni harcra (vagyis csakis gazdasági harcra!) egyesítik s ugyanakkor a forradalmi egyéneket és csoportokat nem tömörítik az önkényuralom elleni harcra — annyit jelent, hogy az illető vagy nem ismeri, vagy nem akarja ismerni az orosz szociáldemokraták tevékenységének közismert tényeit. Vagy talán P. L. Lavrov nem tartja az Oroszországban gyakorlati munkát végző szociáldemokratákat „forradalmi egyéneknek“ és „forradalmi csoportoknak“?! Vagy (ez talán valószínűbb) az önkényuralom elleni „harcon“ Lavrov csupán az önkényuralom elleni összeesküvéseket érti? (V. ö. 21. old. 2. hasáb: „... a forradalmi *összeesküvés* szervezéséről van szó“; a mi kiemelésünk.) Talán P. L. Lavrov véleménye szerint az, aki nem sző politikai összeesküvéseket, politikai harcot sem folytat? Mégegyszer ismételjük: ez a nézet teljesen megfelel a régi narodovolec irányzat régi hagyományainak, de egyáltalában nem felel meg sem a politikai harcról való mai felfogásnak, sem a jelenlegi valóságnak.

Már csak a narodopravecokról kell néhány szót mondanunk. P. L. Lavrovnak, véleményünk szerint, teljesen igaza van, amikor azt mondja, hogy a szociáldemokraták „a narodopravecokat őszintébb embereknek tartják és hajlandók őket támogatni, de nem olvadnak velük egybe“ (19. old. 2. hasáb); csak azt kellene hozzátenni: őszintébb *demokratáknak* és *annyiban, amennyiben* a narodopravecok következetes demokratákként lépnek fel. Sajnos, ez a feltétel inkább kívánatos jövő, semmint valóságos jelen. A narodopravecok azt a kívánságukat fejezték ki, hogy a demokratikus feladatokat megszabadítsák a narodnyikságtól és általában az „orosz szocializmus“ elavult formáival való kapcsolattól, de ők maguk korántsem szabadultak meg a régi előítéletektől és korántsem következetesek, mikor pártjukat, amely kizárólag politikai reformokra törekszik — „szociál(??!)-forradalmár“ pártnak nevezték el (lásd 1894 február 19-i „Kiáltvány“-ukat) és „Kiáltvány“-ukban kijelentették, hogy a „népjog fogalmába beletartozik a népi termelés megszervezése“ (kénytelenek vagyunk emlékezetből idézni), s ilyenformán suba alatt becsempészték a narodnyik előítéleteket. Ezért P. L. Lavrov aligha járt messze az igazságtól, amikor „álarcos

politikusoknak" nevezte őket (20. old. 2. hasáb). De talán helyesebb, ha a narodopravecságot átmeneti tannak tekintjük, amelynek okvetlen érdemül kell betudni, hogy elszégyenkezett a narodnyik tanok sajátszerűsége miatt és nyilt vitába bocsátkozott a narodnyikság legocsmányabb reakciósaival, akik a rendőri osztályönkényuralommal szemtől-szemben nem átallják arról beszélni, hogy gazdasági, nem pedig politikai reformok a kívánatosak (lásd „Égető kérdés", a „Narodnoje Pravo" pártjának kiadása). Ha a narodopravecok pártjában valóban nincs senki más, csak azok a volt szocialisták, akik taktikai célokból elrejtik szocialista zászlajukat és a nem-szocialista politikusoknak csupán álarcát öltik magukra (ahogy azt például Lavrov feltételezi, 20. old. 2. hasáb) — akkor ennek a pártnak természetesen semmiféle jövője sincs. De ha ebben a pártban nemcsak álarcos, hanem igazi nem-szocialista politikusok, nem-szocialista demokraták is vannak — akkor ez a párt nem csekély hasznot hajthat olyanformán, hogy igyekszik közelebb kerülni burzsoáziánk politikailag ellenzéki elemeihez, igyekszik politikai öntudatra ébreszteni kispolgárságunk, kiskereskedőink, kiskézműveseink stb. osztályát — azt az osztályt, amely Nyugat-Európa demokratikus mozgalmában mindenütt szerepet játszott, amely nálunk Oroszországban különösen gyors eredményeket ért el kulturális és más téren a reformutáni korban, s amely feltétlenül érzi a nagy gyárosokat, a monopolista pénz- és iparmágnásokat cinikusan támogató rendőrkormány igáját. Ennek az osztálynak öntudatra ébresztéséhez csak az kell, hogy a narodopravecok a lakosság különböző rétegeihez való közeledést tekintsék feladatuknak és ne szorítkozzanak mindig csak az „értelmiségre", amelyről még az „Égető kérdés" is elismeri, hogy a tömegek reális érdekeitől való elszakadottsága következtében erőtlen. Ennek az osztálynak öntudatra ébresztéséhez az kell, hogy a narodopravecok ne akarják mindenáron egybeolvasztani a különböző társadalmi elemeket és ne akarjanak kitérni a szocialista feladatok elől a politikai feladatok kedvéért, hogy levetkőzzék azt az álszemérmet, amely megakadályozza a közeledést a nép polgári rétegeihez, vagyis hogy necsak beszéljenek a nem-szocialista politikusok programjá-

ról, hanem tetteikben is ennek a programnak megfelelően járjanak el, ébresszék fel és fejlesszék az osztálytudatot azokban a társadalmi csoportokban és osztályokban, amelyeknek egyáltalán nincs szükségük a szocializmusra, de amelyek egyre erősebben és erősebben érzik az önkényuralom igáját és a politikai szabadság szükségességét.

Az orosz szociáldemokrácia még nagyon fiatal. Éppen hogy kibontakozik abból a csíraállapotból, amikor az elméleti kérdések voltak előtérben. Még csak most kezdi kifejteni gyakorlati tevékenységét. A más frakciókhoz tartozó forradalmároknak a szociáldemokrata elméletek és programok bírálata helyett szükségképpen az orosz szociáldemokraták *gyakorlati tevékenységét* kell bírálniok. És el kell ismerni, hogy az utóbbi bírálat igen élesen különbözik az elmélet bírálatától, annyira különbözik, hogy képesek voltak kifundálni azt a nevetséges mendemondát, hogy a szentpétervári „Harci Szövetség" nem szociáldemokrata szervezet. Az ilyen mendemondának már a puszta lehetősége is mutatja, hogy azok a közkeletű vádak, amelyek szerint a szociáldemokraták nem veszik figyelembe a politikai harcot — alaptalanok. Az ilyen mendemonda lehetősége már önmagában véve is arról tanúskodik, hogy sok olyan forradalmárt, akit a szociáldemokraták *elmélete* nem tudott meggyőzni, kezd meggyőzni a szociáldemokraták *gyakorlati tevékenysége.*

Az orosz szociáldemokrácia előtt még óriási, alighogy megkezdett munka áll. Az orosz munkásosztály ébredése, ösztönös törekvése a tudásra, az egyesülésre, a szocializmusra, a kizsákmányolói és elnyomói elleni harcra — napról-napra világosabban és nagyobb arányokban jut kifejezésre. Az orosz kapitalizmusnak az utóbbi időben elért óriási sikerei kezeskednek azért, hogy a munkásmozgalom mind szélességben, mind mélységben szakadatlanul fejlődni fog. Jelenleg a kapitalista ciklusnak nyilvánvalóan azt az időszakát éljük át, amikor az ipar „virágzik", a kereskedelem élénk, a gyárak teljes gőzzel dolgoznak, amikor, mint eső után a gomba, mintegy a földből nő ki számtalan új gyár, új vállalat, részvénytársaság, egyre újabb vasutakat építenek stb. stb. Nem kell jósnak len-

nünk ahhoz, hogy megjövendöljük azt a (többé-kevésbbé hirtelen) csődöt, amelynek az ipar e „virágzását“ követnie kell. Ez a csőd a kisvállalkozók egész tömegét teszi majd tönkre, tömegesen taszítja majd a munkásokat a munkanélküliek soraiba, s ilyen módon éles formában veti majd fel a munkástömegek előtt a szocializmus és a demokrácia kérdéseit, amelyek már régen foglalkoztatnak minden öntudatos, minden gondolkodó munkást. Az orosz szociáldemokratáknak gondoskodniok kell arról, hogy mire ez a csőd bekövetkezik, az orosz proletariátus tudatosabb és egységesebb legyen, megértse az orosz munkásosztály feladatait, képes legyen az ellenállásra a tőkések osztályával szemben, akik ma óriási nyereségeket vágnak zsebre és a veszteségeket mindig a munkások vállára igyekeznek áthárítani, — képes legyen arra, hogy az orosz demokrácia élén döntő harcot indítson az orosz munkások és az egész orosz nép kezét-lábát lebéklyózó rendőri önkényuralom ellen.

Munkára hát, elvtársak! Ne vesztegessük a drága időt! Az orosz szociáldemokratáknak még igen sokat kell dolgozniok, hogy kielégítsék az ébredő proletariátus igényeit, megszervezzék a munkásmozgalmat, megerősítsék a forradalmi csoportokat és egymással való kapcsolatukat, propaganda- és agitációs irodalommal lássák el a munkásokat, és az Oroszország szerte szétszórt munkásköröket és szociáldemokrata csoportokat egységes *szociáldemokrata munkáspártban* egyesítsék!

A „HARCI SZÖVETSÉG“ A PÉTERVÁRI MUNKÁSOKHOZ ÉS SZOCIALISTÁKHOZ

Nehéz idők járnak a pétervári forradalmárokra. A kormány minden erejét összeszedte, hogy elnyomja a nemrégiben megszületett és roppant erőről tanúskodó munkásmozgalmat. A letartóztatások szokatlan méreteket öltöttek, a börtönök zsúfolva vannak. Összefogdosnak értelmiségieket, férfiakat és nőket, összefogdossák és tömegesen száműzik a munkásokat. A rendőrkormány veszett dühvel veti magát ellenségeire és szinte nem múlik el nap, hogy ne érkezne hír egyre újabb áldozatairól. A kormány feladatául tűzte ki, hogy nem engedi megerősödni és talpra állni az orosz forradalmi mozgalom új irányzatát. Az ügyészek meg a csendőrök már dicsekszenek, hogy sikerült szétzúzniok a „Harci Szövetséget“.

Ez a dicsekvés nem egyéb hazugságnál. A „Harci Szövetség“ minden üldözés ellenére töretlenül áll a helyén. Teljes elégtétellel állapítjuk meg, hogy a tömeges letartóztatások megteszik a magukét, hathatós eszközei a munkások és a szocialista értelmiségiek közötti agitációnak, hogy a sorból kidőlt forradalmárok helyébe újabbak lépnek, készen arra, hogy friss erővel álljanak be az orosz proletariátusért és az egész orosz népért küzdő harcosok sorába. Áldozatok nélkül nincs harc, és a cári pribékek barbár üldözéseire nyugodtan azt válaszoljuk: a forradalmárok kidőltek a sorból — éljen a forradalom!

Az üldözés fokozása mindeddig csak annyi eredménynyel járt, hogy a „Harci Szövetség“ tevékenysége egyes területeken meggyengült, ideiglenesen hiány mutatkozik megbízottakban és agitátorokban. Érezhetően kevés most a megbízott és az agitátor, és ez késztet bennünket arra,

hogy felhívással forduljunk az öntudatos munkásokhoz és értelmiségiekhez, akik a forradalmi ügy szolgálatába kívánják állítani erejüket. A „Harci Szövetségnek" megbízottakra van szüksége. Minden kör és minden egyén, aki a forradalmi tevékenység bármely, akár legszűkebb területén dolgozni kíván, közölje ezt azokkal, akik kapcsolatot tartanak a „Harci Szövetséggel". (Abban az esetben, ha valamelyik csoport nem tudna ilyeneket találni — ami fölöttébb valószínűtlen —, a külföldi „Orosz Szociáldemokraták Szövetségén" keresztül fordulhat hozzánk.) Emberekre van szükség mindenféle munkához és minél szigorúbban specializálódnak a forradalmárok a forradalmi tevékenység egyes funkcióira, minél szigorúbban gondolják át konspirációs módszereiket és munkájuk leplezését, minél önfeláldozóbban merülnek bele szerény, kicsiny, részmunkájukba — annál jobban fognak menni a dolgok, annál nehezebben fogják majd a csendőrök és a kémek leleplezni a forradalmárokat. A kormány már jóelőre beborította ügynökeinek hálózatával a kormányellenes elemeknek nemcsak igazi, hanem lehetséges, valószínű gócait is. A kormány egyre több embert és egyre ügyesebb embereket oszt be szolgái közül a forradalmárok üldözésére, újabb módszereket eszel ki, újabb provokátorokat állít be, megfélemlítés útján, hamis vallomások, hamis aláírások, hamis feljegyzések elébük tárásával stb. igyekszik nyomást gyakorolni a letartóztatottakra. A forradalmi fegyelem, a forradalmi szervezet és konspiráció erősítése és fejlesztése nélkül nem lehet harcolni a kormány ellen. Márpedig a konspiráció elsősorban azt követeli, hogy az egyes körök és egyének specializálják magukat az egyes funkciókra és bízzák rá a mozgalom egyesítésének feladatát a „Harci Szövetség" egészen kevés tagot számláló központi csoportjára. A forradalmi tevékenység egyes funkciói végtelenül sokoldalúak: szükség van legális agitátorokra, akik tudnak a munkások között úgy beszélni, hogy *ne lehessen* őket ezért bíróság elé állítani, akik tudnak csak *a*-t mondani, másokra bízva, hogy kimondják a *bé*-t meg a *cé*-t. Szükség van könyv- és röplapterjesztőkre. Szükség van olyanokra, akik munkásköröket és csoportokat szerveznek. Szükség van munkáslevelezőkre minden gyárból, akik tudósítást küldenek az

eseményekről. Szükség van olyan emberekre, akik a kémeket és provokátorokat figyelik. Szükség van olyanokra, akik konspirációs lakásokat rendeznek be. Szükség van olyan emberekre, akik továbbítják az irodalmat, továbbítják a megbizatásokat és mindenféle más összekötő munkát végeznek. Szükség van olyanokra, akik pénzt gyüjtenek. Szükség van megbízottakra az értelmiségiek és a hivatalnokok között, akik érintkeznek a munkásokkal, a gyári élettel, a közigazgatással (a rendőrséggel, a gyárfelügyelettel stb.). Szükség van olyan emberekre, akik fenntartják az összeköttetést Oroszország és más országok különböző városaival. Szükség van olyan emberekre, akik megszervezik a különféle irodalom gépi sokszorosításának különféle módjait. Szükség van emberekre az irodalom és más dolgok megőrzéséhez stb. stb. Minél kisebb, minél parányibb lesz az egyes egyének vagy egyes csoportok által vállalt feladat, annál több esélye van annak, hogy sikerül az ügyet megfontoltan intézniök és messzemenően biztosítaniok, hogy nem éri kudarc, sikerül mérlegelniök minden konspirációs részletkérdést, olyanformán, hogy minden lehetséges eszközt felhasználnak a csendőrök éberségének kijátszására és félrevezetésükre, annál inkább bizhatunk az ügy sikerében, annál nehezebb a rendőrségnek meg a csendőrségnek felkutatni a forradalmárokat és a szervezettel fenntartott kapcsolataikat, annál könnyebb lesz a forradalmi pártnak másokkal pótolni a sorból kidőlt megbízottakat és tagokat úgy, hogy maga az ügy kárt ne valljon. Tudjuk, hogy az ilyen specializálódás nagyon nehéz dolog, nehéz azért, mert igen sok kitartást és igen sok önfeláldozást követel az embertől, azt követeli, hogy minden erejét egy szerény, örökösen egyforma munkára áldozza, amelynek során nem érintkezhet az elvtársakkal, s amely a forradalmár egész életét rideg és szigorú előírásoknak rendeli alá. De az oroszországi forradalmi gyakorlat kimagasló képviselőinek csak ezekkel a feltételekkel, csak úgy sikerült végrehajtaniok nagyszerűbbnél nagyszerűbb vállalkozásaikat, hogy éveket fordítottak az ügy minden részletre kiterjedő előkészítésére, és mi egészen biztosak vagyunk abban, hogy a szociáldemokraták sem lesznek kevésbbé áldozatkészek, mint az előző nemzedékek forradalmárai. Azt is tudjuk, hogy az

általunk ajánlott munkamódszer következtében sok olyan embernek, akik égnek a vágytól, hogy erejüket a forradalmi munkának áldozzák, nagyon nehéz lesz az az előkészítő időszak, amíg a „Harci Szövetség" összegyüjti a megfelelő adatokat a szolgálatait felajánló egyénről vagy csoportról és egyes megbizatásokon keresztül kipróbálja képességeiket. De az ilyen előzetes kipróbálás nélkül lehetetlen a forradalmi tevékenység a mai Oroszországban.

Amikor ezt a munkamódszert ajánljuk új elvtársainknak, olyan gondolatokat hangoztatunk, amelyekre hosszas tapasztalat vezetett bennünket, és mélységesen meg vagyunk győződve róla, hogy a forradalmi harc sikerét legjobban ez a munkamódszer biztosítja.

Владиміръ Ильинъ.

ЭКОНОМИЧЕСКІЕ ЭТЮДЫ И СТАТЬИ.

Къ характеристикѣ экономическаго романтизма. — Пермская кустарная перепись. — Перлы народническаго прожектерства. — Отъ какого наслѣдства мы отказываемся? — Къ вопросу о нашей фабрично-заводской статистикѣ.

С.-ПЕТЕРБУРГЪ.
Типо-литографія А. Лейферта. Бол. Морская, 65.
1899.

Lenin „Gazdasági tanulmányok és cikkek" c. cikkgyűjteményének borítólapja. — 1899

AZ 1894/95-ÖS KUSZTÁRÖSSZEÍRÁS PERM KORMÁNYZÓSÁGBAN ÉS A „KUSZTÁR"-IPAR ÁLTALÁNOS KÉRDÉSEI[87]

Lenin ezt a művet 1897-ben, a száműzetésben írta.

Először 1898-ban, a Vlagyimir Iljin. „Gazdasági tanulmányok és cikkek" c. gyűjteményben jelent meg.

ELSŐ CIKK

(I. Általános adatok. — II. A „kusztár“ és a bérmunka. — III. Az „Obscsina-munkán alapuló folytonosság“)

A permi tudóstársaságok a zemsztvo részvételével az 1896-os nyizsnyijnovgorodi kiállításra terjedelmes munkát állítottak össze, amelynek főcíme: „Permföld leírása“. Több mint 200 ívnyi anyagot gyüjtöttek össze; az egész kiadvány nyolc kötetből fog állani. A kiadást a kiállításra, szokás szerint, nem tudták befejezni és egyelőre csak az első kötetet adták ki, amely a kormányzóság kusztáriparának ismertetését tartalmazza*. Az „Ismertetés“ az alapját képező anyag újdonsága, gazdagsága és teljessége tekintetében rendkívül érdekes. Az anyagot külön *kusztárösszeírás* útján gyüjtötték össze, amelyet a zemsztvo költségén 1894/95-ben tartottak; az összeírást portánként folytatták le, minden egyes háztulajdonost külön-külön megkérdezték. Az adatokat a körzeti elöljárók gyüjtötték össze. A portánkénti tanulmányozás programja nagyon terjedelmes volt, a kusztáriparosok családtagjaira, a kusztárok által alkalmazott bérmunkára és a mezőgazdaságra, továbbá a nyersanyagbeszerzéssel, a termelési technikával, a munkák hónapok szerinti megoszlásával, a termékek értékesítésével, az üzemek alapításának idejével és a kusztárok eladósodásával kapcsolatos adatokra egyaránt kiterjedt. Tudomásunk szerint irodalmunkban alighanem

* „Обзор Пермского края. Очерк состояния кустарной промышленности в Пермской губернии“ („Permföld leírása. Perm kormányzóság kusztáriparának ismertetése“). A kiadás költségeit a Perm-kormányzósági zemsztvo fedezte. Perm 1896. II + 365 oldal + 232 oldal táblázat, 16 grafikon és Perm kormányzóság térképe. Ára 1 rubel 50 kopek.

először tesznek közzé ilyen bőséges adatokat. De akinek sok adatott, attól sokat is követelnek. Az anyag bősége feljogosít bennünket arra, hogy a kutatóktól megköveteljük ennek az anyagnak alapos feldolgozását, márpedig az „Ismertetés" korántsem felel meg teljesen ennek a követelménynek. Mind a táblázatokban szereplő adatok, mind a csoportosítás és a feldolgozás módja tekintetében sok a hézag, amelyeket részben a szerzőnek kellett kiegészítenie a megfelelő adatoknak a könyvből való kiválogatása és összesítése útján.

Az a szándékunk, hogy ismertessük az olvasóval az összeírás során összegyűjtött anyagot, feldolgozásának módszereit és azokat a következtetéseket, amelyek „kusztáriparunk" *valóságos gazdasági helyzetének* adataiból fakadnak. Hangsúlyozzuk a „valóságos gazdasági helyzet" szavakat, mert mi csak azt a kérdést vetjük fel, hogy mi a valóságos helyzet és miért éppen így alakul ez a valóságos helyzet és nem másképpen. Ami pedig a Perm kormányzóság adataiból levont következtetéseknek általában egész „kusztáriparunkra" való kiterjesztését illeti, az olvasó az alábbiakból meggyőződik arról, hogy ez teljesen jogos, mivel Perm kormányzóságban a „kusztáripar" formái rendkívül változatosak, a kusztáripar *minden lehetséges* formája feltalálható, amelyekről a kusztáriparról szóló irodalomban valaha is szó esett.

Csak arra kérjük nagyon az olvasót, hogy a további fejtegetés során minél szigorúbban különböztesse meg egyrészt a ténybeli adatok tanulmányozását és feldolgozását, másrészt az „Ismertetés" szerzői által vallott narodnyik nézetek megítélését.

I

ÁLTALÁNOS ADATOK

Az 1894/95-ös kusztárösszeírás a kormányzóság valamennyi kerületében (a bérmunkáscsaládok leszámításával) összesen 8 991 kusztárcsaládra, vagyis a permi kusztároknak körülbelül 72%-ára terjedt ki, ahogy a kutatók, 3 484 család más adatok alapján történő beszámításával feltételezik. Az „Ismertetés", amikor a kusztárokat típusuk szerint

fő csoportokba osztja, úgy jár el, hogy a kusztárok *két* csoportját különbözteti meg (a táblázatokban ezeket a csoportokat római I és II számmal jelölik meg), mégpedig (I) azokét, akiknek van földműves gazdaságuk és (II) azokét, akiknek nincs; továbbá minden egyes csoporton belül három *alcsoportot* különböztet meg (arab 1, 2, 3) mégpedig: 1) a szabad eladásra dolgozó, 2) a rendelő fogyasztóknak dolgozó és 3) a rendelő felvásárlóknak dolgozó kusztárok csoportját. A két utóbbi alcsoportban túlnyomórészt a rendelő adja a nyersanyagot a kusztárnak. Térjünk ki röviden erre a csoportosításra. A kusztároknak földművelőkre és földet nem művelőkre való felosztása természetesen teljesen indokolt és szükséges. Az a körülmény, hogy Perm kormányzóságban igen sok olyan földnélküli kusztár van, akik gyakran a gyártelepeken összpontosulnak, arra késztette a szerzőket, hogy ezt a csoportosítást rendszeresen végezzék és felvegyék a táblázatokba. Ilyenformán megtudjuk, hogy a kusztárok (8 991 üzemben 19 970 dolgozó családtag és bérmunkás) egyharmada, mégpedig 6 638 tartozik azok közé, akiknek nincs földművelő gazdaságuk*. Tehát már ebből is látható, mennyire pontatlanok azok a szokásos feltevések és állítások, amelyek szerint a kusztáripar és a földművelés egybekapcsolódása — amit néha egyenesen Oroszország sajátosságának kiáltanak ki — általános jelenség. Ha a „kusztárok" közül kirekesztjük a helytelenül közéjük sorolt falusi (és városi) kézműveseket, akkor a fennmaradó 5 566 családból — 2 268, vagyis a piacra dolgozó iparosok több mint kétötöde — földnélküli. Sajnos, az „Ismertetésben" ez a fő csoportosítás sincs következetesen végrehajtva. Először is, csak az önálló kusztárok tekintetében közölnek ilyen csoportosítást, a bérmunkások tekintetében viszont nincsenek ilyen adatok. Ez a hézag annak a következménye, hogy a kusztárösszeírás általában véve figyelmen kívül hagyta a bérmunkásokat és azok családtagjait, s csak az üzemeket, csak az önálló mestereket írták össze. Az „Ismertetés"-ben nagyon pontatlanul használják ezek helyett a szavak helyett a

* Valójában az iparosok több mint egyharmada földnélküli, mivel az összeírásba csak egy város került be. Erről alább lesz szó.

„kusztáriparral foglalkozó családok" kifejezést, mert hiszen azok a családok, amelyek tagjai bérmunkásoknak szegődnek el a kusztárokhoz, természetesen nem kevésbbé „foglalkoznak kusztáriparral", mint azok a családok, amelyek munkásokat vesznek fel. Az a tény, hogy a (dolgozók egynegyedét tevő) bérmunkáscsaládokkal kapcsolatban hiányoznak a portánkénti adatok, igen komoly hézaga az összeírásnak. Ez a hézag fölöttébb jellemző a narodnyikokra, akik nyomban a kistermelő álláspontjára helyezkedtek és figyelmen kívül hagyták a bérmunkát. Alább nem egyszer fogunk még találni hézagokat a bérmunkásokra vonatkozó adatokban, egyelőre azonban beérjük azzal a megjegyzéssel, hogy, habár a bérmunkáscsaládokra vonatkozó adatok hiánya megszokott jelenség a kusztáriparral foglalkozó irodalomban, vannak kivételek is. A moszkvai zemsztvostatisztikai munkákban néha találunk a bérmunkáscsaládokkal kapcsolatban rendszeresen összegyüjtött adatokat; még több ilyen adatot találunk Harizomenov és Prugavin úr „Промыслы Владимирской губернии"* c. ismert tanulmányában, ahol olyan portánkénti összeírások is szerepelnek, amelyek során a bérmunkáscsaládokat és az iparoscsaládokat egyformán felvették. Másodszor, a kutatók azzal, hogy a kusztárok közé igen sok földnélküli iparost is felvettek, természetesen megingatták annak a szokásos, teljesen helytelen módszernek az alapját, amelynek lényege az, hogy a „kusztárok" közül kirekesztik a *városi* iparosokat. És valóban azt látjuk, hogy az 1894/95-ös kusztárösszeírásba bekerült ugyan egy város, Kungur (lásd a 33. táblázatot), de *csak egy*. Az „Ismertetésben" ezzel kapcsolatban nem találunk semmiféle magyarázatot és nem tudjuk, hogy miért került be az összeírásba csak egy város, és miért került be éppen ez, véletlenül-e vagy valamely okból kifolyólag. Ez meglehetősen nagy zavart idéz elő, amely erősen lerontja az általános adatok értékét. A kusztárösszeírás tehát nagyjában és egészében megismétli a narodnyikoknak azt a szokásos hibáját, hogy különválasztják egymástól a falut (a „kusztárokat") és a

* „Vlagyimir kormányzóság ipara". — *Ford.*

várost, holott egy bizonyos iparvidék rendszerint a városra és a környező falvakra terjed. Rég ideje volna már abbahagyni ezt a különválasztást, amely előítéleten és azon alapul, hogy túlzott jelentőséget tulajdonítanak az idejüket múlta rendi válaszfalaknak.

Már nem egy ízben emlékeztünk meg a falusi és városi kézművesekről, amikor is hol elkülönítettük őket a kusztároktól, hol közéjük soroltuk őket. Ennek az az oka, hogy ezek az ingadozások a „kusztár"-ipar egész irodalmára jellemzők és azt bizonyítják, hogy a „kusztár" megjelölés nem alkalmas a tudományos kutatások céljaira. Általánosan elfogadottnak számít az a vélemény, hogy a kusztárok közé csak a piacra termelőket, csak az árutermelőket szabad sorolni, de a valóságban nem egykönnyen találunk a kusztáriparról olyan tanulmányt, amelyben a kusztárok közé ne kerülnének be kézművesek, vagyis olyanok is, akik rendelő fogyasztók számára dolgoznak. (Az „Ismertetés" szerint a 2. alcsoport.) A „Труды комиссии по исследованию кустарной промышленности"* és „Промыслы Московской губернии"** c. kiadványokban is találnak kézműveseket a „kusztárok" között. Szerintünk fölösleges dolog a „kusztár" szó értelméről vitatkozni, mert hiszen, mint alább látni fogjuk, *nincs az iparnak olyan formája* (talán a gépi ipar kivételével), amelyet ez a tudományos kutatás céljaira egyáltalán nem megfelelő hagyományos kifejezés nem foglalna magában. Kétségtelen, hogy szigorúan meg kell különböztetni a piacra dolgozó árutermelőket (1. alcsoport) a fogyasztók számára dolgozó kézművesektől (2. alcsoport), mivel az iparnak ezek a formái közgazdasági jelentőségük tekintetében minőségileg különböző típusok. Igen szerencsétlenek azok a kísérletek, amelyeket az „Ismertetés" tesz ezeknek a különbségeknek elsimítására (lásd 13, 177. old.); sokkal helyesebben jegyezték meg egy, a permi kusztárokról szóló másik zemsztvostatisztikai kiadványban, hogy „a kézműveseknek nagyon kevés érintkezési pontjuk van a kusztáripar területével — kevesebb, mint ennek az

* „A kusztáripar tanulmányozására kiküldött bizottság munkái". — *Ford.*

** „Moszkva kormányzóság ipara". — *Ford.*

utóbbinak a gyáriparral"*. Mind a gyáripar, mind a „kusztárok" 1. alcsoportja az *árutermeléshez* tartozik, ami nincs a 2. alcsoportban. Ugyanilyen szigorúan meg kell különböztetni a 3. alcsoportot, a felvásárlóknak (és gyárosoknak) dolgozó kusztárokat, akik *lényegesen* különböznek a két előbbi csoport „kusztárjaitól". Nagyon kívánatos volna, ha az úgynevezett „kusztár"-ipar kutatói mind szigorúan betartanák ezt a felosztást és pontos politikai gazdaságtani kifejezéseket használnának ahelyett, hogy önkényes értelmet csempésznek be a mindennapi beszédben használatos kifejezésekbe.

Idézzük a „kusztárok" csoportonkénti és alcsoportonkénti felosztására vonatkozó adatokat:

	I. csoport				II. csoport				Végösszeg
	Alcsoportok			Összesen	Alcsoportok			Összesen	
	1	2	3		1	2	3		
Üzemek száma	2 285	2 821	1 013	6 119	935	604	1 333	2 872	8 991
	37,3	46,1	16,6	100	32,6	21,0	46,4	100	—
Munkások száma: Családtagok	4 201	4 146	1 957	10 304	1648	881	2 233	4 762	15 066
Bérmunkások	1 753	681	594	3 028	750	282	844	1 876	4 904
Összesen	5 954	4 827	2 551	13 332	2 398	1 163	3 077	6 638	19 970
Bérmunkásokat foglalkoztató üzemek száma	700	490	251	1 441	353	148	482	983	2 424

Mielőtt következtetéseket vonnánk le ezekből az adatokból, megemlítjük, hogy Kungur város a II. csoportba került, amely ilyképpen a falusi és városi iparosokra vonat-

---

* „Кустарная промышленность Пермской губернии на Сибирско-Уральской научно-промышленной выставке в гор. Екатеринбурге в 1887 г." („Perm kormányzóság kusztáripara a jekatyerinburgi Szibériai-Uráli kiállításon, 1887"). J. Krasznoperov. 3 részben. Perm 1888—1889. I. rész, 8. old. Ezt a hasznos kiadványt a továbbiakban „Kusztáripar", rész és oldalszám rövid megjelöléssel fogjuk idézni.

kozó vegyes adatokat tartalmaz. A táblázatból azt látjuk, hogy a földművelők (I. csoport), akik a *falusi* iparosok és kézművesek között jelentős túlsúlyban vannak, az ipar formáinak fejlettsége tekintetében elmaradottabbak, mint a földet nem művelők (II. csoport). A földművelőknél sokkal inkább a primitív kézművesség van elterjedve, mint a piacra való termelés. Az a körülmény, hogy a kapitalizmus fejlettebb a földet nem művelők körében, abban jut kifejezésre, hogy itt nagyobb százalékban vannak képviselve a bérmunkások, a bérmunkásokat foglalkoztató üzemek és a felvásárlóknak dolgozó kusztárok százalékaránya nagyobb. Levonhatjuk tehát azt a következtetést, hogy a földműveléssel való egybekapcsolódás megrögzíti az ipar elmaradottabb formáit, és fordítva, hogy a kapitalizmus fejlődése az iparban a földműveléssel való szakításra vezet. Sajnos, ezzel kapcsolatban nincsenek pontos adataink és meg kell elégednünk ilyen tájékoztató utalásokkal. Így például az „Ismertetésből" nem tudjuk meg, hogyan oszlik meg általában Perm kormányzóság falusi népessége a földművelők és a földnélküliek között, ezért lehetetlen az összehasonlítás és nem tudjuk megállapitani, hogy melyik csoportban fejlettebb az ipar. Az iparvidékek rendkívül érdekes kérdését, azt a kérdést, hogy hogyan összpontosulnak az iparosok a nem földművelő, gyári, általában a kereskedelmi-ipari falvakban, amelyek az egyes iparágak központjai, hogyan terjednek el a mesterségek ezekből a központokból kiindulva, a környező falvakban — ezt a kérdést ugyancsak mostohán kezelték (a kutatóknak erről a legpontosabb adataik voltak, minden faluról külön-külön). Ha hozzátesszük ehhez, hogy az üzemek alapításának idejéről szóló portánkénti adatok (ezekről majd alább, III. §) lehetővé tették annak megállapítását, hogy milyen jellegű az ipar fejlődése, vagyis annak megállapítását, hogy vajjon a központokból kiindulva terjednek-e el a környező falvakban, vagy fordítva, hogy vajjon a földművelők vagy a földet nem művelők között terjednek-e erősebben stb., akkor csak sajnálhatjuk, hogy az adatokat nem dolgozták fel eléggé. Ezzel a kérdéssel kapcsolatban meg kell elégednünk az iparágak kerületenkénti elhelyezkedéséről szóló adatokkal. Meg akarjuk ismertetni az olvasóval ezeket az adatokat, s ebből a

célból a kerületeknek az „Ismertetésben“ ajánlott csoportosítását használjuk fel (31. old.): 1) „azok a kerületek, amelyekben a legnagyobb százalékban vannak képviselve a piacra dolgozó kusztárok és amelyekben ugyanakkor a kusztáripar a fejlődés viszonylag magas színvonalán áll“ — 5 kerület; 2) „azok a kerületek, amelyekben a kusztáripar a fejlődés viszonylag alacsony fokán áll, de amelyekben túlsúlyban vannak a piacra dolgozó kusztárok“ — 5 kerület és 3) „azok a kerületek, amelyekben a kusztáripar ugyancsak a fejlődés alacsony színvonalán áll, de amelyekben igen gyakran a fogyasztók rendelésére dolgozó kusztárok vannak túlsúlyban“ — 2 kerület. Ha ezeknek a kerületcsoportoknak fontosabb adatait összesítjük, a következő táblázatot kapjuk: [A táblázatot lásd a 375. oldalon. — *Ford.*]

Ennek a táblázatnak alapján a következő érdekes következtetéseket vonhatjuk le: minél fejlettebb a falusi ipar valamely kerületcsoportban, 1) annál kisebb a falusi kézművesek százalékaránya, vagyis az árutermelés annál jobban háttérbe szorítja a kézművességet; 2) a kusztároknak annál nagyobb százaléka tartozik a földet nem művelő népességhez; 3) annál erősebben fejlődnek a tőkés viszonyok, annál nagyobb a függő kusztárok száma. A harmadik kerületcsoportban a falusi kézművesek vannak túlsúlyban (a kusztárok 77,7%-a); ezek után a földművelők következnek (csak 5,7%-uk nem művel földet) és a kapitalizmus a fejlődés egészen alacsony szinvonalán áll: mindössze 7,2%-uk bérmunkás és 2,7%-uk olyan kusztárcsalád tagja, amely felvásárlóknak dolgozik, vagyis összesen 9,9%-uk a függő kusztár. Ezzel szemben a második kerületcsoportban az árutermelés van túlsúlyban, amely már kiszorítja a kézművességet: csak 32,5%-uk kézműves. A földművelő kusztárok százalékaránya 94,3%-ról 66,2%-ra csökken; a bérmunkásoké ellenben több mint megnégyszereződik: 7,2%-ról 32,1%-ra növekszik; ha nem is ilyen jelentékenyen, de emelkedik a felvásárlóknak dolgozó családtagok százalékaránya is, úgyhogy a függő kusztárok együttes százalékaránya 38,4% — a kusztároknak majdnem kétötöde. Végül, az első kerületcsoportban a kézművességet még jobban háttérbe szorítja az árutermelés, a kézművesség a „kusztároknak“ csak egyötödét (21,8%-át)

Kerület-csoportok	Szabad eladásra			Felvásárlóknak			Fogyasztóknak			Összesen			A kusztárok megoszlása százalékban		A kusztárcsaládok lélekszáma		
	dolgozó *kusztárok száma*																
	Családtag	Bérmunkás	Összesen	Családtag	Bérmunkás	Összesen	Családtag	Bérmunkás	Összesen	Családtag	Bérmunkás	Összesen	Piacra dolgozók	Függők (lásd a jegyzetet)	Saját földművelő gazdasággal rendelkezők	Szántóföld-nélküliek	Összesen
1. Legfejlettebb kusztáripar	4 160	1 702	5 862	3 930	1 397	5 327	2 501	623	3 124	10 591	3 722	14 313	78,2	53,4	21 320	15 483	36 803
5 kerület	—	—	—	27,4	—	—	—	—	21,8	—	26,0	100	—	—	57,9	42,1	100
2. Kevésbbé fejlett kusztáripar	1 436	904	2 340	259	158	417	1 077	252	1 329	2 772	1 314	4 086	67,5	38,4	7 335	3 740	11 075
5 kerület	—	—	—	6,3	—	—	—	—	32,5	—	32,1	100	—	—	66,2	33,8	100
3. Túlsúlyban levő kézművesség	340	59	399	56	—	56	1 499	88	1 587	1 895	147	2 042	22,3	9,9	5 998	364	6 362
2 kerület	—	—	—	2,7	—	—	—	—	77,7	—	7,2	100	—	—	94,3	5,7	100
Összesen	5 936	2 665	8 601	4 245	1 555	5 800	5 077	963	6 040	15 258	5 183	20 441	70,5	46,1	34 653	19 587	54 240
	—	—	—	20,8	—	—	—	—	29,5	—	25,3	100	—	—	63,9	36,1	100

1. Az 1. csoportban: sadrinszki, kunguri, krasznoufimszki, jekatyerinburgi és oszai kerület; a 2. csoportban: verhnyajaturai, permi, irbiti, ohanszki és cserdini kerület; a 3. csoportban: szolikamszki és kamislovi kerület.

2. „Függő" kusztároknak *a)* a bérmunkásokat, és *b)* a felvásárlóknak dolgozó családtagokat nevezzük.

3. A kusztárok száma itt nem azonos a fentebb idézettel, mivel az „Ismertetés" járásonkénti adatai (30—31. old.) eltérnek a függelékben elhelyezett táblázat végeredményeitől.

foglalkoztatja, s ugyanakkor a földet nem művelő iparosok száma 42,1%-ra emelkedik; a bérmunkások százalékaránya valamelyest csökken (32,1%-ról 26%-ra), ehelyett azonban óriási mértékben megnövekedik a felvásárlóktól függő családtagok százalékaránya, mégpedig 6,3%-ról 27,4%-ra, úgyhogy ezeknek több mint a fele — 53,4%-uk — függő kusztár. Az a körzet, amelyben (abszolút és viszonylag) a legnagyobb a „kusztárok" száma, a legfejlettebb kapitalizmus körzetének bizonyul: az árutermelés térhódítása háttérbe szorítja a kézművességet, a kapitalizmus fejlődésére és arra vezet, hogy az ipar a földet nem művelők kezébe megy át, vagyis az ipar különválik a földműveléstől (vagy esetleg arra, hogy az ipar a földet nem művelő népesség kezében összpontosul). Az olvasónak esetleg kételye támadhat, hogy helyes-e fejlettebbnek tekinteni a kapitalizmust az első kerületcsoportban, ahol kevesebb a bérmunkás mint a másodikban, de több a felvásárlóknak dolgozó. Az otthonmunka — hozhatják fel ellene — a kapitalizmus legfejletlenebb formája. Alább azonban látni fogjuk, hogy ezek között a felvásárlók között sok gyáros van, akik nagy tőkés üzemekkel rendelkeznek. Az otthonmunka itt a *gyár függvénye*, a termelés és a tőke nagyfokú koncentrációját jelenti (egyes felvásárlóknak 200—500, sőt ezer, vagy ennél is több ember dolgozik), messzemenő munkamegosztást jelent, következésképpen a kapitalizmus fejlettebb formáját testesíti meg. Ez a forma úgy aránylik a bérmunkásokkal dolgozó kismester kis műhelyéhez, mint a tőkés manufaktúra az egyszerű tőkés kooperációhoz.

Az idézett adatok teljesen elégségesek ahhoz, hogy megcáfoljuk az „Ismertetés" összeállítóinak okoskodását, akik a „termelés kusztár-formáját" megkísérlik elvileg szembeállítani a „tőkés formával", azt az okoskodást, amely nem egyéb az oroszországi narodnyikok által — élükön V. V. úrral meg Ny. —on úrral — hangoztatott hagyományos előítéletek szajkózásánál. A permi narodnyikok e között a két forma között a „fő különbséget" abban vélik felfedezni, hogy az előbbi formánál „a munkaeszközökkel és munkaanyagokkal, egyszersmind pedig a munka gyümölcseivel a termelés termékei formájában a munka

rendelkezik" (3. old.). Most már teljesen határozottan megállapíthatjuk, hogy ez — nem így van. A „*kusztárok*" *nagy részénél nem találjuk meg a fentebbi ismérveket* még akkor sem, ha a kézműveseket is a kusztárok közé sorozzuk: nem találjuk meg először, a bérmunkásoknál, már pedig ezek százalékaránya 25,3%; nem találjuk meg másodszor, a felvásárlóknak dolgozó családtagoknál, mert sem a munkaanyagokkal, sem a munka gyümölcseivel nem rendelkeznek és csak darabbért kapnak; ezek százalékaránya 20,8%; nem találjuk meg harmadszor, a bérmunkásokat tartó 1. és 2. alcsoport dolgozó családtagjainál, mivel ezek nem csak saját munkájuk „gyümölcseivel" rendelkeznek. Ezek százalékaránya valószínűleg körülbelül 10% (az 1. és 2. alcsoportba tartozó 6 645 üzem közül 1 691-ben, vagyis 25,4%-ukban tartanak bérmunkásokat; az 1 691 üzemben valószínűleg legalább 2 000 családtag dolgozik). A végeredmény máris 25,3% + 20,8% + 10% = 56,1%, azaz a „kusztárok" 56,1%-ánál, több mint felénél nem találjuk meg a szóbanforgó ismérveket. Másszóval, még az olyan istenhátamögötti és gazdasági tekintetben elmaradott kormányzóságban is, mint Perm kormányzóság, *már most túlsúlyban van* az olyan „kusztár", aki vagy elszegődik bérmunkásnak, vagy maga tart bérmunkásokat, vagy kizsákmányoló, vagy kizsákmányolt. De az ilyen számítás céljából sokkal helyesebben járunk el, ha kirekesztjük a kézművesipart és csak az árutermelést vesszük alapul. A kézművesipar az iparnak annyira ősi formája, hogy még a hazai narodnyikok között sem akadt olyan, aki nyiltan és őszintén védelmezni merte volna és eszményei „zálogának" merte volna feltüntetni, holott nem egyszer kijelentették, hogy az elmaradottság Oroszország szerencséje (à la V. V. úr, Juzsakov úr és Kompániájuk*). Perm kormányzóságban a kézművesség Közép-Oroszországhoz viszonyítva még igen elterjedt: elég, ha az olyan iparra hivatkozunk, mint a kékítő (azaz festő) ipar. Ez kizárólag a parasztok háziszőttes szöveteinek kézműves festése, amelyek Oroszország kevésbbé félreeső vidékein már régen átadták helyüket a gyári kartonnak.

* — V. V. úr, Juzsakov úr és Kompániájuk módjára. — *Szerk.*

De a kézművesség Perm kormányzóságban is messze a háttérbe szorult: még a falusi iparnak is csak 29,5%-a, vagyis nem egészen egyharmada van a kézművesek kezében. Ha pedig a kézműveseket kirekesztjük, marad 14 401 piacra dolgozó; ezek 29,3%-a bérmunkás, 29,5%-a felvásárlóknak dolgozó családtag, vagyis 58,8%-uk függő „kusztár“, további 7—8%-uk bérmunkást foglalkoztató kismester, vagyis összesen körülbelül 66%-uk, *kétharmad*-részük olyan „kusztár“, akik viszonyaikat tekintve *két* fő pontban *hasonlítanak* a kapitalizmusra, nem pedig különböznek attól, nevezetesen: 1) valamennyien árutermelők, már pedig a kapitalizmus nem más, mint teljesen kifejlődött árugazdaság; 2) *nagy részüknél* megtalálható a munkaerőnek a kapitalizmusra jellemző adás-vétele. Az „Ismertetés“ szerkesztői erőnek erejével azt igyekeznek elhitetni az olvasóval, hogy a bérmunkának a „kusztár“ termelésben sajátos jelentősége van és hogy a bérmunkát „nyomós“ okok magyarázzák; megfelelő helyen (a VII. §-ban) megvizsgáljuk majd ezeket az állításokat és a felhozott példákat. Itt elég, ha megállapítjuk, hogy ahol árutermelés uralkodik és bérmunkát nem esetről esetre, hanem rendszeresen alkalmaznak, ott megvan a kapitalizmus minden ismérve. Beszélhetünk fejletlenségéről, csíraállapotáról, sajátos formáiról, de ha valaki „fő különbséget“ feltételez aközött, ami valójában *fő hasonlatosságot* árul el, az meghamisítja a valóságot.

Mellesleg megemlítünk még egy hamisítást. Az „Ismertetés“ 5. oldalán azt olvassuk, hogy a „kusztár termékei . . . olyan anyagokból készülnek, amelyeket főképpen a helyszínen szereznek meg“. Éppen ennek a pontnak tekintetében az „Ismertetés“ olyan adatokat szolgáltat, amelyek alkalmasak a fentebbi állítás ellenőrzésére, mégpedig összehasonlítja, hogy milyen az arány a kormányzóság járásai között az állati termékeket feldolgozó kusztárok, illetőleg az állattenyésztési és földművelési termékek, a növényi termékeket feldolgozó kusztárok, illetőleg az erdők, és a fémeket feldolgozó kusztárok, illetőleg a kormányzóságban termelt nyersvas és vas megoszlása tekintetében. Kitűnik ebből az összehasonlításból, hogy, ami az állati termékek feldolgozását illeti, három kerületben

összpontosul az ezzel foglalkozó kusztárok 68,9%-a, míg ugyanezeknek a kerületeknek állatállománya csak 25,1%-át, vetésterülete pedig csak 29,5%-át teszi az egész kormányzóság állatállományának, illetve vetésterületének, vagyis éppen fordítva van a dolog, és az „Ismertetés" ugyanitt megállapítja, hogy „az állati termékek feldolgozásán alapuló iparágak magas fejlettségi fokát főképpen behozott nyersanyag biztosítja, például a kunguri és a jekatyerinburgi kerületben a nyersbőr, amit a helyi bőrgyárak és kusztár timárok dolgoznak fel, s tulajdonképpen innen kapja az anyagot a csizmadiaipar — ezeknek a kerületeknek legfőbb kusztáripara" (24—25). Eszerint a kusztáripar itt nemcsak a helyi tőkések közötti nagy bőrkereskedelmi forgalmon alapult, hanem azon is, hogy a gyárosoktól féltermékeket szereztek be, vagyis a kusztáripar a fejlett áruforgalom és a tőkés bőripari üzemek eredménye, függvénye volt. „A sadrinszki kerületben a behozott nyersanyag a gyapjú, ami a kerület fő iparának, a nemezcsizmakészítő iparnak nyersanyaga." Továbbá, ami a növényi termékek feldolgozását illeti, a kusztárok 61,3%-a négy kerületben összpontosul. Ugyanakkor erre a négy kerületre a kormányzóság egész erdőterületének mindössze 20,7%-a esik. És fordítva, két kerületben, amelyekben az erdőterület 51,7%-a összpontosul, a növényi termékeket feldolgozó kusztároknak csak 2,6%-a található (25. old.), azaz itt is pontosan fordítva van a dolog, az „Ismertetés" itt is megállapítja, hogy a nyersanyagot — máshonnan hozzák (26. old.)*. Eszerint azt a fölöttébb érdekes tényt figyelhetjük meg, hogy a kusztáripar fejlődését (előfeltételként) megelőzi a már mély gyökereket eresztett *áruforgalom*. Ez a körülmény nagyon fontos, mert először, utal arra, hogy milyen régen kialakult már az árugazdaság, amelynek a kusztáripar csak egyik láncszeme, s hogy ezért milyen ostobaság holmi tabula rasa**-nak, olyasvalaminek tüntetni fel kusztáriparunkat,

* Az iparnak ehhez a két ágához tartozó kusztárok, vagyis az állati termékeket, illetőleg a növényi anyagokat feldolgozó kusztárok teszik a kusztárok 33% + 28% = 61%-át. Fémfeldolgozással a kusztárok 25%-a foglalkozik (20. old.).

** — tiszta lap. — *Szerk.*

amely még különböző utakat „követhet". A kutatók például közlik, hogy a permi „kusztáripar változatlanul tükrözi azoknak a közlekedési utaknak a hatását, amelyek nemcsak a vasútelőtti, hanem a reformelőtti időben is meghatározták a vidék kereskedelmi-ipari arculatát" (39. old.). Kungur valóban az Uráloninnen közlekedési csomópontja volt: Kunguron megy keresztül a szibériai vasútvonal, amely Kungurt Jekatyerinburggal, mellékvonalai révén pedig Sadrinszkkal is összeköti; Kunguron vezet át a másik kereskedelmi útvonal is, a goroblagodatszkojei útvonal, amely Kungurt Oszával köti össze. Végül a birszki út Krasznoufimszkkal köti össze Kungurt. „Ilyképpen azt látjuk, hogy a kormányzóság kusztáripara a közlekedési csomópontok által eleve megszabott körzetekben összpontosult: az Uráloninnen — a kunguri, krasznoufimszki és oszai kerületben; az Urálontúl pedig — a jekatyerinburgi és sadrinszki kerületben" (39. old.). Emlékeztetjük az olvasót, hogy éppen ez az öt kerület alkotja az első kerületcsoportot a kusztáripar fejlettsége tekintetében és hogy ezekben összpontosul a kusztárok 70%-a. Másodszor, ez a körülmény azt mutatja, hogy a kusztáriparnak az a „csereszervezete", amelyről olyan könnyelműen fecsegnek a muzsikok kusztárpártfogói, valójában *már létrejött*, méghozzá nem más teremtette meg, mint az oroszországi kereskedői réteg. Alább még meglehetősen sok olyan adattal fogunk találkozni, amelyek alátámasztják ezt a megállapítást. Csak a kusztárok harmadik kategóriájában (fémfeldolgozók) találunk összhangot a nyersanyagkitermelésnek és e nyersanyag kusztáripari feldolgozásának megoszlása között: négy kerületben, amelyekben a nyersvas és a vas 70,6%-át termelik, az ebbe a kategóriába tartozó kusztároknak 70%-a összpontosul. De a nyersanyag itt már maga is a nagyüzemű bánya- és kohóiparnak a terméke, amely iparnak, mint látni fogjuk, megvan a „maga véleménye" a „kusztárról".

II

A „KUSZTÁR“ ÉS A BÉRMUNKA

Áttérünk a Perm kormányzóság kusztáriparában alkalmazott bérmunka adatainak ismertetésére. Nem bocsátkozunk a fentebb kifejtett abszolút számok ismétlésébe, beérjük a legérdekesebb százalékarányok ismertetésével:

	I. csoport				II. csoport				Végösszeg
	Alcsoportok			Összesen	Alcsoportok			Összesen	
	1	2	3		1	2	3		
Bérmunkásokkal dolgozó üzemek százaléka	30,6	17,4	24,1	23,6	37,8	24,4	36,1	34,2	26,9
Csak bérmunkásokkal dolgozó üzemek százaléka	1,3	1,2	0,7	1,1	1,6	1,4	0,3	1,0	1,1
6 vagy több bérmunkással dolgozó üzemek százaléka	2,0	0,1	1,4	1,1	1,3	0,8	0,4	0,8	0,9
Bérmunkások	29,4	14,1	23,2	22,7	31,2	29,3	27,4	28,3	24,5
A munkások száma 1 üzem átlagában: Családtag	1,8	1,5	1,9	1,6	1,7	1,4	1,6	1,6	1,6
A munkások száma 1 üzem átlagában: Bérmunkás	0,75	0,23	0,57	0,48	0,78	0,43	0,63	0,63	0,52
A munkások száma 1 üzem átlagában: Összesen	2,6	1,7	2,5	2,1	2,5	1,8	2,2	2,2	2,1
A 3 vagy több családtaggal dolgozó üzemek százaléka	20,3	7,8	20,9	15,1	18,5	8,6	14,3	14,6	14,9

Látjuk tehát, hogy a bérmunkások százaléka *nagyobb* azok között, akik nem művelnek földet, mint a földművelők között, és hogy ezt a különbséget *főleg* a 2. alcsoport idézi elő: a földművelő kézművesek között a bérmunkások

százaléka — 14,1%, a földet nem művelők között viszont — 29,3%, vagyis több mint kétszerannyi. Ami a másik két alcsoportot illeti, a II. csoportban valamivel magasabb a bérmunkások százaléka, mint az I. csoportban. Már említettük, hogy ez a jelenség annak a következménye, hogy a kapitalizmus a földművelő népesség körében fejletlenebb. A permi narodnyikok, mint minden más narodnyik, természetesen kijelentik, hogy ez a földművelők előnyére válik. Nem bocsátkozunk itt vitába azzal az általános kérdéssel kapcsolatban, hogy vajjon előnynek lehet-e tartani a fennálló közgazdasági viszonyok fejletlenségét és elmaradottságát, csak annyit jegyzünk meg, hogy azokból az adatokból, amelyeket alább fogunk ismertetni, világosan kitűnik majd, hogy a földművelőknek ez az előnye a kis kereset.

Meg kell említeni azt az érdekes körülményt, hogy a bérmunka felhasználása tekintetében az egyes *csoportok* között kisebb különbséget találunk, mint az *egyes csoportok alcsoportjai között*. Másszóval, az ipar gazdasági rendszere (kézművesek — árutermelők — felvásárlóknak dolgozó munkások) erősebben hat ki a bérmunka igénybevételének fokára, mint a földműveléssel való kapcsolat vagy ennek a kapcsolatnak hiánya. Például az árutermelő kisföldműves jobban hasonlít a földet nem művelő kisárutermelőre, mint a földművelő kézművesre. A bérmunkások százaléka az I. csoport 1. alcsoportjában — 29,4%, a II. csoport 1. alcsoportjában — 31,2%, ezzel szemben az I. csoport 2. alcsoportjában csak 14,1%. Ugyanígy a felvásárlónak dolgozó földművelő jobban hasonlít a felvásárlónak dolgozó földet nem művelőre (23,2%, illetőleg 27,4% bérmunkás), mint a földművelő kézművesre. Ez azt mutatja, hogy az országban uralkodó tőkés áruviszonyok nivellálják az iparban résztvevő földművelőt és földet nem művelőt. A kusztárok jövedelmével kapcsolatos adatok még élesebben domborítják ki ezt a nivellálódást. A 2. alcsoport, mint már említettük, kivétel; de ha a bérmunkások százalékarányára vonatkozó adatok helyett az átlag egy üzemre jutó bérmunkások számára vonatkozó adatokat vesszük, azt látjuk, hogy a földművelő kézművesek közelebb állnak a földet nem művelő kézműve-

sekhez (0,23, illetőleg 0,43 bérmunkás üzemenként), mint a többi alcsoport földművelőihez. A kézműveseknél az egy üzemre eső átlagos munkáslétszám mindkét csoportban majdnem egyforma (1,7, illetőleg 1,8 üzemenként), ugyanakkor, amikor a munkáslétszám minden egyes csoport alcsoportjainál nagyon erősen ingadozik (I: 2,6, illetőleg 1,7; II: 2,5, illetőleg 1,8).

Az egyes alcsoportok üzemeinek átlagos munkáslétszámára vonatkozó adatok arra az érdekes tényre is rávilágítanak, hogy mindkét csoportban a kézműveseknél a legkisebb a munkáslétszám: 1,7, illetőleg 1,8 munkás műhelyenként. Tehát a kézművesek között túlsúlyban van a termelés legszétforgácsoltabb formája, az egyéni termelők legmesszebbmenő elkülönültsége, a kooperáció legkisebb mértékű alkalmazása a termelésben. Ebben a tekintetben mindkét csoportban az első alcsoport, vagyis a szabad eladásra dolgozó kismesterek csoportja áll az első helyen. Itt a legnagyobb a műhelyek munkáslétszáma (2,6, illetőleg 2,5); itt a legtöbb az olyan kusztár, akinek nagy családja van (a 3 vagy ennél több dolgozó családtaggal rendelkezők százalékaránya 20,3%, illetőleg 18,5%; jelentéktelen kivétellel az I. csoport 3. alcsoportjánál találkozunk, amelynél a százalékarány 20,9%); emellett a legnagyobb mértékben vesznek igénybe bérmunkát (0,75, illetőleg 0,78 bérmunkás műhelyenként); itt a legtöbb a nagyüzem (2,0%, illetőleg 1,3% hat vagy több bérmunkással dolgozó üzem). Következésképpen, a termelésben itt alkalmazzák a kooperációt a legnagyobb méretekben, és ezt a családtagok legnagyobb száma mellett a bérmunka legnagyobb mérvű felhasználásával érik el (1,8, illetőleg 1,7 dolgozó családtag üzemenként; jelentéktelen kivétel az I. csoport 3. alcsoportja, amelynél a dolgozó családtagok átlagos száma 1,9).

Ez az utóbbi körülmény elvezet bennünket ahhoz az igen fontos kérdéshez, hogy hogyan aránylik egymáshoz a családtagok és a bérmunkások munkája a „kusztároknál“, és arra késztet bennünket, hogy kételkedjünk azoknak az uralkodó narodnyik tanoknak a helyességében, amelyek szerint a bérmunka a kusztártermelésben csak „kiegészíti“ a családtagok munkáját. A permi narodnyi-

kok e mellett a felfogás mellett kardoskodnak, amikor az 55. oldalon azt hangoztatják, hogy „a kusztárság és a kulákság érdekeinek azonosítására" rácáfol az a tény, hogy a legvagyonosabb kusztároknak (az I. csoport) van a legnagyobb családjuk, már pedig „ha a kusztárt csak a haszon, a kulákság egyetlen ösztönzője, vonzaná, nem pedig az, hogy családja minden erejének latbavetésével megszilárdítsa és fejlessze üzemét, akkor az üzemeknek ebben az alcsoportjában joggal várnók el azt, hogy a termelésben résztvevő családtagok százalékaránya a legalacsonyabb" (?!). Furcsa egy következtetés! Már hogyan vonhatnánk le következtetéseket „a munkában való személyes részvétel" szerepével kapcsolatban (55. old.), ha nem térünk ki a bérmunkára vonatkozó adatokra? Ha az olyan kusztárok vagyonossága, akiknek nagy családjuk van, nem kulák tendenciákat mutatna, akkor azt látnók, hogy náluk a *legkisebb* a bérmunkások százaléka, *legkisebb* a bérmunkásokkal dolgozó üzemek százaléka, *legkisebb* a nagy munkáslétszámmal (több mint öt munkással) dolgozó üzemek százaléka, *legkisebb* az egy üzemre átlagosan eső munkások száma. Valójában a legvagyonosabb kusztárok (az I. alcsoport) *mindezekben a viszonylatokban az első, nem pedig az utolsó* helyen állanak, ezek azok a kusztárok, akiknek családja a legnagyobb, akiknél legtöbb a dolgozó családtag, akik között a 3 vagy több családtaggal dolgozó kusztárok százalékaránya a legmagasabb! Világos, hogy a tények éppen ellenkezőjét mutatják annak, amit a narodnyik rájuk akar erőszakolni: a kusztár éppen hogy kulákmódra hajhássza a hasznot; kedvezőbb anyagi helyzetét (aminek egyik feltétele a nagy család) a bérmunka *fokozottabb* igénybevételére használja ki. Azt a körülményt, hogy a dolgozó családtagok száma tekintetében jobb helyzetben van más kusztároknál, a többiek kiszorítására használja fel, olyanformán, hogy ő alkalmazza a *legnagyobb számú* bérmunkást. A „családi kooperáció", amelyről V. V. úr és más narodnyikok oly kenetteljesen szeretnek beszélni (lásd „Куст. пром."*, I. 14. old.), a tőkés kooperáció fejlődésének záloga. Ez persze képtelen-

* „Kusztáripar". — *Ford.*

ségnek tűnik fel az olyan olvasó előtt, aki hozzászokott a narodnyik előítéletekhez, mindamellett tény. Ha azt akarjuk, hogy pontos adataink legyenek erről a kérdésről, nem elég ismernünk az üzemeknek a családtagok száma és a bérmunkások száma szerinti megoszlását (amit az „Ismertetésben" megtalálunk), hanem a családtagok munkájának és a bérmunkának a *kombinálódását* is ismernünk kell. A portánkénti adatok teljesen lehetővé tették, hogy végrehajtsuk ezt a kombinációt, hogy kiszámítsuk, hány 1, 2 stb. bérmunkást foglalkoztató üzem van a dolgozó családtagok száma alapján összeállított egyes üzemkategóriákban. Sajnos, ezt a számítást nem hajtották végre. Hogy legalább valamelyest kitöltsük ezt a hézagot, vegyük újra elő a fentebb említett „Kusztáripar stb." c. művet. Ebben a műben találunk olyan kombinációs táblázatokat, amelyek az üzemeket a dolgozó családtagok és a bérmunkások száma alapján csoportosítják. Ezek a táblázatok öt ipart ölelnek fel, összesen 749 üzemmel, illetőleg 1 945 munkással (említett mű, I. 59., 78. és 160. old.; III. 87. és 109. old.). Ha ezeket az adatokat annak a bennünket foglalkoztató kérdésnek szempontjából akarjuk elemezni, hogy hogyan aránylik egymáshoz a dolgozó családtagok és a bérmunkások munkája, az üzemeket a munkások összlétszáma szerint kell csoportosítanunk (mert hiszen éppen a munkások összlétszáma mutatja, hogy milyen nagy a műhely és milyen mértékben alkalmazzák a termelésben a kooperációt) és meg kell határoznunk, hogy milyen szerepet játszik a család munkája, illetőleg a bérmunka az egyes csoportokban. Négy csoportot veszünk alapul: 1) 1 munkással dolgozó üzemek; 2) 2—4 munkással; 3) 5—9 munkással; 4) 10 vagy több munkással dolgozó üzemek. Ez a munkások összlétszáma alapján történő felosztás annál is inkább szükséges, mert például az 1 munkással és a 10 munkással dolgozó üzemek nyilvánvalóan teljesen különböző gazdasági típust testesítenek meg; ezeket egy kalap alá venni és „átlagokat" állapítani meg, amint alább az „Ismertetés" adatainak példáján látni fogjuk, teljesen ostoba eljárás volna. Az említett csoportosítás alapján a következő adatokat kapjuk:

Üzemcsoportok, a munkások összlétszáma szerint	Üzemek száma	Munkások száma			Bérmunkásokkal dolgozó üzemek száma	ezek %-a	Az 1 üzemre eső munkások száma		
		Családtag	Bérmunkás	Összesen			Családtag	Bérmunkás	Összesen
1 munkással dolgozó üzemek	345	343	2	345	2	0,5	0,995	0,005	1,00
2—4 munkással dolgozó üzemek	319	559	251	810	143	44,8	1,76	0,78	2,54
5—9 munkással dolgozó üzemek	59	111	249	360	53	89,8	1,88	4,22	6,10
10 vagy több munkással dolgozó üzemek	26	56	374	430	26	100	2,15	14,38	16,53
Összesen	749	1 069	876	1 945	224	29,9	1,43	1,16	2,59

Ilyképpen ezek a részletes adatok teljesen alátámasztják a fentebb kimondott, első pillantásra képtelenségnek látszó tételt: minél nagyobbak az üzemek a munkások összlétszáma szerint, annál több dolgozó családtag jut egy üzemre, következésképpen annál nagyobb arányú a „családi kooperáció", de ezzel együtt növekszik a tőkés kooperáció is, méghozzá hasonlíthatatlanul gyorsabban. A vagyonosabb kusztárok, annak ellenére, hogy ezeknél a dolgozó családtagok száma nagyobb, sok bérmunkást is alkalmaznak: a „családi kooperáció" a *tőkés kooperáció* záloga és alapja.

Vegyük szemügyre az 1894/95-ös összeírásnak a család munkájára, illetőleg a bérmunkára vonatkozó adatait. A dolgozó családtagok száma szerint az üzemek a következőképpen oszlanak meg:

		%-ban
Üzemek 0 dolgozó családtaggal	97	1,1
„ 1 „ „	4 787	53,2
„ 2 „ „	2 770	30,8
„ 3 „ „	898	10,0
„ 4 „ „	279	3,1
„ 5 vagy több dolgozó családtaggal	160	1,8
Összesen	8 991	100

Itt meg kell állapítanunk, hogy az egy dolgozó családtagot foglalkoztató üzemek túlsúlyban vannak: ezek teszik az üzemek több mint a felét. Ha feltételeznők is, hogy a család munkáját és a bérmunkát egyesítő valamennyi üzemben legfeljebb egy családtag dolgozik, még akkor is az tünne ki, hogy 2 500 teljesen egyedül dolgozó kusztár van. Ezek testesítik meg a legelaprózottabb termelőket, a kisműhelyek legmesszebbmenő különállását, ami általában jellemző a dicsőített „népi termelésre“. Nézzük meg az ellentétes pólust, a legnagyobb műhelyeket:

			%-ban		Bérmunkások száma*		Az 1 üzemre eső bérmunkások száma	
Üzemek 0 bérmunkással ..	6 567		73,1		—		—	
„ 1 „ ..	1 537		17,2		1,537		1	
„ 2 „ ..	457		5,1		914		2	
„ 3 „ ..	213		2,3		639		3	
„ 4 „ ..	88		0,9		352		4	
„ 5 „ ..	44		0,5		220		5	
„ 6—9 „ ..	41	} 85	0,4	} 0,9	290	} 1 242	7,1	} 14,6
„ 10 v. több bérmunkással	44		0,5		952		21,7	
Összesen ...	8 991		100		4 904		0,5	

Ilyenformán a „kis“ kusztárüzemek néha figyelemreméltó méreteket érnek el: a 85 legnagyobb üzemben a bérmunkásoknak majdnem negyedrésze összpontosul; egy ilyen üzem átlag 14,6 bérmunkást foglalkoztat. Ezek már gyárosok, tőkés üzemek tulajdonosai**. A tőkés alapon szervezett kooperációt itt messzemenően alkalmazzák: üzemenként 15 munkással többé-kevésbbé jelentős mértékben a munkamegosztás is lehetséges, nagy megtakarítást érnek el a helyiségek, továbbá a munkaeszközök terén, amelyek ugyanakkor bőségesebben és nagyobb választékban állnak rendelkezésre. A nyersanyagbeszerzés és a termék értékesítése itt szükségképpen nagy mére-

* Az „Ismertetés“ adatai alapján számítottuk ki (54. old. és a bérmunkások összlétszáma).

** „Gyáraink“ (a hivatalos statisztikában így nevezett üzemek) óriási többségének, mégpedig 21 000 közül 15 000-nek munkáslétszáma kevesebb mint 16 fő. Lásd „Указатель фабрик и заводов за 1890 г.“ („Gyárak és üzemek lajstroma, 1890“).

tekben történik, ami jóval olcsóbbá teszi a nyersanyagokat, jelentősen csökkenti a szállítási költségeket, megkönnyíti az értékesítést, lehetővé teszi a rendszeres kereskedelmi kapcsolatok kiépítését. Alább, amikor közöljük majd a jövedelemre vonatkozó adatokat, látni fogjuk, hogy az 1894/95-ös összeírás alátámasztja ezt a megállapítást. Itt elég, ha utalunk ezekre a közismert elméleti tételekre. Kitűnik, hogy ezek az üzemek mind technikai, mind gazdasági tekintetben gyökeresen különböznek az egyénileg dolgozó kusztárok műhelyeitől, és csodálkoznunk kell azon, hogy a permi statisztikusok ennek ellenére egyetlen rovatban *egyesítették* őket és együttes „átlagokat" állapítottak meg. Már a priori* megmondhatjuk, hogy ezek az átlagok teljesen fiktívek lesznek és hogy a portánkénti adatok feldolgozásának azonkívül, hogy csoportokra és alcsoportokra osztotta fel a kusztárokat, szükségképpen az üzemben foglalkoztatott munkások száma (a családtagok és a bérmunkások együttes száma) szerint is csoportosítania kellett volna őket. Ilyen csoportosítás nélkül elképzelhetetlen, hogy akár a jövedelemről, akár a nyersanyagbeszerzés és termékértékesítés feltételeiről, akár a termelés technikájáról, akár arról, hogy milyen a bérmunkások helyzete az egyedül dolgozók helyzetével összehasonlítva, akár a nagy- és kisműhelyek arányáról pontos adatokat szerezzünk be — márpedig mindezek a kérdések roppant fontosak a „kusztáripar" gazdasági helyzetének tanulmányozása szempontjából. A permi kutatók természetesen megpróbálják kisebbíteni a tőkés műhelyek jelentőségét. Ha vannak 5 vagy több dolgozó családtagot foglalkoztató üzemek — okoskodnak ezek a kutatók —, ez azt jelenti, hogy a „tőkés" és a „kusztár termelési forma" (sic!**) versenyének csak abban az esetben lehet jelentősége, ha az üzemben ötnél több bérmunkás dolgozik, márpedig az ilyen üzemek százalékaránya mindössze 1%. Ez az érvelés teljesen hamis: először is, az 5 családtagot és 5 bérmunkást foglalkoztató üzem — merő absztrakció, amely annak köszönheti létét, hogy nem dolgozták fel

* — eleve. — *Szerk.*
** — így! — *Szerk.*

eléggé az adatokat, hiszen a bérmunka kombinálódik a család munkájával. Az az üzem, amelyben 3 családtag dolgozik és amelybe további 3 munkást vesznek fel, máris több mint 5 munkást foglalkoztat és a verseny szempontjából, az egyedül dolgozókhoz képest, egészen különleges helyzetben van. Másodszor, ha a statisztikusok valóban meg akarták vizsgálni a bérmunka igénybevétele tekintetében egymástól különböző egyes üzemek „versenyének“ kérdését, akkor miért nem veszik elő a portánkénti összeírás adatait? miért nem csoportosítják az üzemeket a munkások száma szerint és miért nem közölnek adatokat a jövedelmezőségről? nem lett volna-e helyénvalóbb a statisztikusok részéről, akik igen bőséges anyaggal rendelkeznek, ha valóban tanulmányozták volna a kérdést, ahelyett, hogy mindenféle rögtönzésekkel állanak az olvasó elé és sietnek áttérni a tényekről a narodnyikság ellenségeivel való „összecsapásra“?

„... A kapitalizmus hívei szempontjából ezt a százalékarányt talán elegendőnek tekintik az olyan jóslatokhoz, hogy a kusztárforma elkerülhetetlenül tőkés formává fog fajulni, de valójában ebben a tekintetben egyáltalán nem fenyegető tünet, különösen ha figyelembe vesszük a következő körülményeket...“ (56. old.).

Ez már csakugyan kedves dolog! A szerzők nem vesződtek azzal, hogy a kezükben levő anyagból kiválasszák a *tőkés* üzemekre vonatkozó pontos adatokat, hanem *egy halomba dobták* ezeket az üzemeket az egyénileg dolgozó kusztárokkal és valamiféle „jóssal“ kezdenek feleselni! — Nem tudjuk, mit „jósolgatnak“ a „kapitalizmus hívei“, akik oly kellemetlenek a permi statisztikusoknak, ami pedig minket illet, csak annyit mondunk, hogy mindezekkel a frázisokkal egyesegyedül a tények elől való elzárkózás kisérletét leplezik. A tények ugyanis azt mutatják, hogy nincs semmiféle különleges „kusztár termelési forma“ (ez a „kusztár“-közgazdászok kitalálása), hogy vannak kisárutermelők, akik tőkés nagyüzem-tulajdonosokká növik ki magukat (a táblázatokban találtunk 65 bérmunkással dolgozó kusztárokat is! 169. old.), hogy a kutatók kötelessége lett volna úgy csoportosítani az adatokat, hogy megvizsgálhassuk ezt a folyamatot, összehasonlíthassuk

a különböző üzemeket és megállapíthassuk, *milyen mértékben közelítik meg a tőkés üzemeket.* A permi statisztikusok ezt nem tették meg, sőt számunkra is lehetetlenné tették, hogy megtegyük; a táblázatokban ugyanis az egyes alcsoportokhoz tartozó valamennyi üzemet egy halomba dobták és így a gyárost nem lehet különválasztani az egyénileg dolgozó kusztártól. A szerzők bölcs mondásokkal palástolják mulasztásukat. Mint látni méltóztatnak, mindössze 1%-ot tesz a nagyüzem, és ha ezeket az üzemeket kirekesztjük is, a 99% alapján levont következtetések változatlanok maradnak (56. old.). — De hiszen ez az egy százalék, ez az egy percent nem egyenlő egy másik percenttel! Egyetlen nagyüzem több mint 15 olyan üzemnek felel meg, amelyek tulajdonosa egyedül dolgozik s amelyek az üzemeknek (az üzemek összességének) több mint 30 „percentjét" teszik! Ez a számítás a munkások számán alapul. Ha pedig az össztermelésre vagy a tiszta jövedelemre vonatkozó adatokat vennők alapul, kiderülne, hogy egy nagyüzem nem 15, hanem esetleg 30 üzemnek felel meg*. Az üzemeknek ebben az „egy percentjében" összpontosul a bérmunkások *negyedrésze*, ami üzemenként átlag 14,6 munkást jelent. Hogy az olvasó számára valamelyest kézzelfoghatóbbá tegyük ezt az utóbbi számadatot, ismertetni fogjuk a „Свода данных о фабрично-заводской промышленности в России"** c. munkának (a kereskedelmi és manufaktúra-ügyosztály kiadása) Perm kormányzóságra vonatkozó adatait. Mivel az egyes évek adatai erősen ingadoznak, 7 év (1885—1891) átlagát veszszük alapul. Eszerint Perm kormányzóságban 885 „gyár" (hivatalos statisztikánk értelmezése szerinti gyár) van, 22 645 000 rubel termeléssel és 13 006 munkással, ami azt jelenti, hogy egy gyárra „átlag" 14,6 munkás esik.

Az „Ismertetés" szerzői annak a véleményüknek alá-

* Alább közölni fogunk adatokat az üzemek tiszta jövedelem szerinti megoszlásáról. Ezek szerint az adatok szerint a minimálisan (50 rubelnél kevesebbet) jövedelmező 2 376 üzemben a tiszta jövedelem = 77 900 rubel, a maximálisan jövedelmező 82 üzemben pedig = 83 150 rubel. Eszerint egy „üzemre" 32 rubel, illetőleg 1 039 rubel jut.

** „Oroszország gyáripari adatainak összesítése". — *Ford.*

támasztására, hogy a nagyüzemeknek nincs nagy jelentőségük, arra hivatkoznak, hogy a kusztároknál dolgozó bérmunkások között nagyon kevés a szegődményes munkás (8%), többségük darabbéres (37%), idénymunkás (30%) és napszámos (25%, 51. old.). A darabbéresek „rendszerint otthon dolgoznak saját szerszámaikkal, ellátásukról maguk gondoskodnak", a napszámosokat pedig „ideiglenesen" hívják el, akárcsak a mezőgazdasági munkásokat. Ilyen körülmények között „a bérmunkások viszonylag nagy száma szerintünk még nem kétségtelen ismérve annak, hogy ezek az üzemek tőkés típusúak..." (56.). „Meggyőződésünk szerint sem a darabbéresek, sem általában a napszámosok nem alkotnak a nyugateurópai proletariátushoz hasonló törzsökös munkásréteget; ilyen törzsökös munkásrétegnek csak a szegődményes munkások tekinthetők."

Meg kell dícsérnünk a permi narodnyikokat azért, mert érdeklődnek az iránt a kérdés iránt, hogy mennyiben hasonlítanak az orosz bérmunkások a „nyugateurópai proletariátushoz". Szó se róla, érdekes kérdés! De mi mégis jobban szerettünk volna tényekre, nempedig „meggyőződésre" alapított állításokat hallani a statisztikusoktól. Hiszen „meggyőződésünk" hangoztatása nem mindig győz meg másokat... Nem lett volna-e jobb, ha ahelyett, hogy NN. úr és MM. úr „meggyőződéséről" mesélnek az olvasónak, több tényt közölnek? Például a bérmunkások helyzetére, a munkaviszonyokra, a különböző nagyságú üzemekben érvényes munkanapra, a bérmunkáscsaládokra stb. vonatkozó tényeket az „Ismertetés" hihetetlenül keveset közöl. Ha az orosz munkások és a nyugateurópai proletariátus közötti különbségről szóló elmefuttatás csak ennek a mulasztásnak a leplezésére szolgálna, akkor kénytelenek volnánk visszavonni dicséretünket...

Amit az „Ismertetésből" a bérmunkásokról tudunk, az annyi, hogy négy kategóriára osztják fel őket: szegődményes munkásokra, idénymunkásokra, darabbéresekre és napszámosokra. Ha meg akarjuk ismerni ezeket a kategóriákat, a könyvben elszórtan található adatokhoz kell fordulnunk. 29 iparnál (a 43 közül) feltüntetik az egyes kategóriákba tartozó munkások számát és keresetüket.

Ebben a 29 iparban 4 795 bérmunkást foglalkoztatnak, akiknek együttes keresete 233 784 rubel. A 43 iparban összesen viszont 4 904 bérmunkást foglalkoztatnak, 238 992 rubel együttes keresettel. Összesítésünk tehát a bérmunkások, illetőleg keresetük 98%-át öleli fel. Nézzük, en regard*, az „Ismertetés"** és a mi összesítésünk adatait:

A bérmunkások száma az „Ismertetés" szerint		%	Az összesítés adatai: Bérmunkások száma	%	Keresetük: összesen rubel	1 munkásra esik	%***
Szegődményesek	379	8	351	7,4	26 978	76,8	100
Idénymunkások	1 496	30	1 432	29,8	40 958	28,6	37
Darabbéresek	1 812	37	1 577	32,9	92 357	58,5	76,1
Napszámosok	1 217	25	1 435	29,9	73 491	51,2	66,7
Összesen	4 904	100	4 795	100	233 784	48,7	

Kiderül, hogy az „Ismertetés" összesítésében vagy hibák, vagy sajtóhibák vannak. De ezt csak mellékesen jegyezzük meg. A legérdekesebbek a keresetre vonatkozó adatok. A darabbéresek keresete, akikről az „Ismertetésben" azt olvassuk, hogy „a darabonként fizetett munka lényegében a legközelebbi szakasz a gazdasági önállóság felé vezető úton" (51. old. — valószínűleg szintén „meggyőződésünk szerint"?) — *jelentékenyen kisebb* a szegődményes munkás keresetenél. Ha a statisztikusoknak az az állítása, hogy a szegődményes munkás ellátásáról rendszerint a munkáltató gondoskodik, a darabbéresek pedig maguk gondoskodnak ellátásukról, nemcsak „meggyőződésükön", hanem a tényeken is alapul, akkor ez a különbség még nagyobb lesz. A permi kusztármesterek fura módon biztosítják munkásaiknak az „önállóság felé vezető utat"! Úgy biztosítják, hogy *leszállítják a munkabért*... A munkaperiódus ingadozásai, mint majd látni fogjuk, nem olyan nagyok, hogy megmagyaráznák ezt a különbséget. Továbbá, rá kell mutatnunk arra az igen érdekes

* — az összehasonlítás kedvéért. — *Szerk.*

** 50. old. Az „Ismertetés" nem összesíti a kereset nagyságára vonatkozó adatokat.

*** A szegődményes munkás keresetét 100-nak vettük.

körülményre, hogy a napszámos keresete 66,7%-a a szegődményes munkás keresetének. Eszerint minden egyes napszámos átlag 8 hónapot dolgozik egy évben. Nyilvánvaló, hogy itt sokkal helyesebb volna a termeléstől való „ideiglenes“ távolmaradásról beszélni (ha ugyan a napszámosok valóban maguk maradnak távol az ipartól, nem pedig a mester hagyja őket munka nélkül), mint a „bérmunka uralkodó ideiglenes eleméről“ (52. old.).

III

AZ „OBSCSINA-MUNKÁN ALAPULÓ FOLYTONOSSÁG“

Nagyon érdekesek az üzemek alapításának idejére vonatkozó adatok, amelyeket a kusztárösszeírás majdnem minden összeírt üzemnél megállapított. Íme az erre vonatkozó általános adatok:

Az 1845 előtt alapított üzemek száma	640
Az 1845—1855-ben alapított üzemek száma	251
1855—1865-ben „ „ „	533
1865—1875-ben „ „ „	1 339
1875—1885-ben „ „ „	2 652
1885—1895-ben „ „ „	3 469
Összesen	8 884

Látjuk tehát, hogy a reformutáni kor a kusztáripar igen nagyarányú fejlődésére vezetett. A kusztáripar fejlődésének kedvező viszonyok nyilván idővel egyre erősebben hatottak és hatnak, mert hiszen évtizedről-évtizedre egyre több és több üzem nyílik. Ez a jelenség szemléltetően mutatja, hogy milyen erővel halad előre a parasztságon belül az árutermelés fejlődése, a földművelés elkülönülése az ipartól, a kereskedelem és általában az ipar növekedése. Azt mondjuk: „a földművelés elkülönülése az ipartól“, mivel ez az elkülönülés előbb kezdődik, mint a földművesek elkülönülése az iparosoktól: minden piacra termelő üzem cserét idéz elő a földművesek és az iparosok között. Eszerint az ilyen üzem feltűnése azt jelenti, hogy a földművesek otthon már nem állítanak elő iparcikket, hanem a piacon vásárolják, ez a vásárlás viszont azt követeli, hogy a paraszt mezőgazdasági termékeket adjon el.

A kereskedelmi és ipari vállalatok számának növekedése tehát azt jelzi, hogy növekszik a társadalmi munkamegosztás, az árugazdaság és a kapitalizmus e közös alapja*.

A narodnyik irodalomban olyan vélemény hangzott el, hogy az ipari *kistermelés* gyors fejlődése a reform után nem kapitalista jellegű jelenség. A kisüzemi termelés növekedésében egyesek annak bizonyítékát vélték látni, hogy a kistermelés erősebb és életrevalóbb a nagytermelésnél (V. V. úr). Az ilyen vélekedés teljesen helytelen. A paraszti kistermelés növekedése azt jelenti, hogy új termelési ágak tűntek fel, a nyersanyagfeldolgozás újabb ágai különültek el önálló ipar formájában, hogy előrehaladt a társadalmi munkamegosztás, ami a kapitalizmus fejlődésének kezdeti lépése, míg az a tény, hogy a nagyüzemek elnyelik a kisüzemeket, már a kapitalizmus további lépését jelenti, amely a kapitalizmus fejlettebb formáinak győzelmére vezet. A kisüzemek elterjedése a parasztság körében bővíti az árugazdaságot, előkészíti a talajt a kapitalizmus számára (olyanformán, hogy kistulajdonosokat és bérmunkásokat hoz létre), az a körülmény pedig, hogy a manufaktúra és a gyár elnyeli a kisüzemeket, azt jelenti, hogy a nagytőke felhasználja ezt az előkészített talajt. Abban, hogy ez a két, látszólag ellentmondásos folyamat egy országban egyidejűleg megy végbe, valójában nincs semmi ellentmondás: egészen természetes, hogy a kapitalizmus az ország valamely fejlettebb területén vagy valamely fejlettebb iparágban olyanformán halad előre, hogy összevonja a kistermelőket a gépi erővel dolgozó gyárba, míg az istenhátamögötti vidékeken vagy az elmaradott iparágakban a kapitalizmus fejlődése éppenhogy elkezdődik, újabb termelési ágak és iparok keletkezésében nyilvánul meg. A tőkés manufaktúra „a termelést csak apró részletekben keríti hatalmába és mindig a városi kézművesség és a falusi házi mellékipar széles

* Ezért, ha Ny. —on úrnak az „ipar és a földművelés elkülönülése" ellen intézett kirohanásai nem egy romantikusnak plátói sóhajai volnának, akkor minden egyes kusztárüzem feltűnésén is siránkoznia kellene.

alapzatán (Hintergrund) nyugszik. Ha az utóbbiakat bizonyos formában, egyes iparágakban, bizonyos pontokon el is pusztítja, másutt ismét életre kelti" („Das Kapital", I, 2, S. 779*).

Az „Ismertetésben" az üzemek keletkezésének idejére vonatkozó adatok sincsenek eléggé feldolgozva: csak az egyes kerületekkel kapcsolatban találunk benne adatokat, csoportonként és alcsoportonként viszont nem közlik az üzemek keletkezésének idejére vonatkozó adatokat; nincs más csoportosítás sem (az üzemek nagysága, az üzemeknek az ipar központjában vagy a környéki falvakban való fekvése stb. szerint). A permi narodnyikok, akik még az általuk elfogadott csoportok és alcsoportok szerint sem dolgozták fel az összeírás adatait, itt is jobbnak látták, ha olyan bölcs mondásokat tálalnak fel az olvasónak, amelyek meglepnek ultranarodnyik kenetességükkel és . . . bárgyúságukkal. A permi statisztikusok azt a felfedezést tették, hogy a „termelés kusztár formájában" az üzemek „folytonosságának" egy sajátos „formája", mégpedig az „obscsina-munkán alapuló folytonosság" áll fenn, míg a tőkés iparban a „vagyonöröklési folytonosság" uralkodik, hogy az „obscsina-munkán alapuló folytonosság a bérmunkást szervesen önálló mesterré változtatja" (sic!), ami abban jut kifejezésre, hogy amikor az üzem tulajdonosa meghal és örökösei között nem hagy dolgozó családtagokat, az üzem más családra száll át, „talán ugyanannak az üzemnek valamelyik bérmunkására", továbbá abban, hogy az „obscsina-földtulajdon mind a kusztáripari üzem tulajdonosánál, mind bérmunkásánál egyformán biztosítja az ipari munka önállóságát" (7, 68. és más old.).

Nem kételkedünk abban, hogy ez a permi narodnyikok által összetákolt „elv", a „kusztáripar obscsina-munkán alapuló folytonosságának elve", méltó helyet foglal majd el a jövő irodalomtörténetében, V. V. úrnak, Ny. —on úrnak és másoknak a „népi termelésről" szóló ugyanilyen émelygős elmélete mellett. A két elmélet — egykutya, mindkettő Manyilovhoz méltó frázisokkal szépítgeti és hamisítja meg

* — „A tőke". 1. köt., 2. kiad. 779. old.[88] — *Szerk.*

a valóságot. Mindenki tudja, hogy az üzemek, a munkaanyagok, a szerszámok stb. a kusztároknál is magántulajdonban levő *vagyont* alkotnak, amely *öröklés* útján, s egyáltalán nem holmi obscsinajog alapján száll az utódokra, hogy az obscsina nemcsak az iparban, hanem még a földművelésben sem biztosítja a legkisebb mértékben sem az önállóságot, hogy az obscsinán belül ugyanolyan gazdasági harc és kizsákmányolás folyik, mint az obscsinán kívül. Külön „obscsina-munka elv" elméletet faragtak abból az egyszerű tényből, hogy a kismesternek, akinek mindössze parányi tőke áll rendelkezésére, magának is dolgoznia kell, hogy a bérmunkásnak *módjában van* mesterré küzdeni fel magát (persze csak ha takarékos és önmegtartóztató), amire az „Ismertetés" 69. oldalán felsorolt példák utalnak... A polgárság teoretikusai egytől-egyig mindig azzal vigasztalták magukat, hogy a kistermelésben a munkásból mester *lehet* és eszményeik netovábbja mindig az volt, hogy a munkások mesterekké válnak. Az „Ismertetésben" még arra is kísérlet történik, hogy felsorakoztassák azokat a „statisztikai adatokat, amelyek alapján megállapítható az obscsina-munkán alapuló folytonosság elve" (45.). Az adatok a tímárságra vonatkoznak. 129 üzem közül 90-et (ez 70%-nak felel meg) 1870 után alapítottak, s ugyanakkor 1869-ben 161 kusztár tímárüzemet számláltak (a „lakott helyek jegyzéke" szerint), 1895-ben viszont — 153-at. Szóval az ipar sok esetben az egyik családról egy másik családra szállt át, s éppen ebben látják az „obscsinamunkán alapuló folytonosság elvét". Magától értetődően mégcsak vitázni is nevetséges azokkal, akik vágyálmukban külön „elvet" látnak abban, hogy kisüzemeket könnyen nyitnak és zárnak be, hogy a kisüzemek könnyen vándorolnak egyik kézből a másikba stb. Csak annyit teszünk hozzá éppen a tímársággal kapcsolatban, hogy, először, a tímárüzemek alapításának időpontjára vonatkozó adatok tanúsága szerint a tímárság, az időtartamot tekintve, jóval *lassabban* fejlődött, mint a többi ipar; másodszor, teljesen reménytelen 1869 és 1895 összehasonlítása, mivel a „kusztár tímárüzem" fogalmát állandóan összekeverik a „bőrgyár" fogalmával. Az 1860-as években Perm kormányzóságban (a gyárstatisztika szerint) a „cserzőgyárak"

óriási többségének össztermelése 1 000 rubelen alul maradt (lásd „Ежегодник министерства финансов"*. I. rész, Sztpétervár 1869. Táblázatok és jegyzetek), míg az 1890-es években, egyrészt az olyan üzemeket, amelyek termelése nem érte el az 1 000 rubelt, kirekesztették a gyárak közül, másrészt a „kusztár tímárüzemek" közé sok olyan üzem is bekerült, amelyek termelése meghaladja az 1 000 rubelt, olyan gyárak is bekerültek, amelyek termelése 5—10 000 rubel, vagy ennél is több (lásd „Ismertetés" 70. old., 149. és 150. táblázatoldal). Ha ennyire teljes a bizonytalanság abban a tekintetben, hogy mi a különbség a kusztáripari bőrfeldolgozás és a gyári bőrfeldolgozás között, mi jelentősége lehet az 1869-es és 1895-ös adatok összehasonlításának? Harmadszor, még ha igaz volna is, hogy a tímárüzemek száma csökkent, vajjon nem jelenthetné-e ez azt, hogy sok kisüzemet bezártak és helyettük fokról-fokra nagyobb üzemeket nyitottak? Vagy talán az ilyen „felváltás" is az „obscsina-munkán alapuló folytonosság elvét" támasztja alá?

Ennek az egész fura gondolatmenetnek betetőzéseképpen mindezek az émelygős frázisok, mint az „obscsina-munka elv", az „obscsina-munkán alapuló önállóság biztosítása" stb. éppen a tímársággal kapcsolatban hangzanak el, amelyben a földművelő kusztárok színtiszta kispolgári típust testesítenek meg (lásd alább), s amelynek óriási része az egyénileg dolgozó kusztárokkal és a kézművesekkel egy sorban a kusztárüzemek közé került *három* nagyüzemben (gyárban) összpontosul. Ezt az összpontosulást a következő adatok mutatják:

Ebben az iparban összesen 148 üzemet számlálnak. A munkások száma — 267 dolgozó családtag + 172 bérmunkás = 439. A termelés értéke = 151 022 rubel. A tiszta jövedelem = 26 207 rubel, három olyan üzem tiszta jövedelmét is beleértve, amelyek 0 dolgozó családtagot + 65 bérmunkást = 65 munkást foglalkoztatnak. Ennek a három üzemnek a termelése = 44 275 rubel. Tiszta jövedelem = 3 391 rubel (lásd a 70. szövegoldalt, továbbá a 149. és 150. táblázatoldalt).

* „A pénzügyminisztérium évkönyve". — *Ford.*

Azaz a 148 üzem közül *három* üzem („csak az üzemek 2,1%-a“, mint az „Ismertetésben“ megnyugtatásképpen mondják, 76. old.) a „kusztár-tímárság“ össztermelésének *majdnem egyharmadát* összpontosítja és a termelésben való minden néven nevezendő részvételük nélkül ezrekre rúgó jövedelmet biztosít tulajdonosaiknak. Alább más iparokkal kapcsolatban is sok példáját fogjuk látni az efféle furcsaságoknak. Az „Ismertetés“ szerzői azonban ennek az iparnak ismertetése során kivételképpen kitértek az említett három üzemre. Az egyik üzemmel kapcsolatban közlik, hogy a tulajdonos (egy földműves!) „nyilván csak kereskedelmi műveletekkel foglalkozik, saját bőrösboltja van Belojarszk faluban és Jekatyerinburgban“ (76—77. old.). Jó példa arra, hogyan egyesül a termelésbe fektetett tőke a kereskedelembe fektetett tőkével. Felhívjuk erre az „Ismertetés“ szerzőinek figyelmét, akik a „kulákságot“ és a kereskedelmi műveleteket véletlen, a termeléstől elszakadt valaminek tüntetik fel! Ami a másik üzemet illeti, a tulajdonos családjában öt férfi van, de egyikük sem dolgozik: „az apa az üzemével kapcsolatos kereskedelmi műveletekkel foglalkozik, a fiai pedig (a legfiatalabb 18 éves, a legidősebb 53 éves) mind iskolázottak, nyilván más, vonzóbb foglalkozás után néztek, mint a bőr átrakása kádból kádba és a bőr áztatása“ (77. old.). A szerzők nagylelkűen elismerik, hogy ezek az üzemek „tőkés jellegűek“, „de arra a kérdésre, hogy ezeknek az üzemeknek a jövője mennyire van biztosítva a vagyonöröklési elv alapján, határozott választ csak maga a jövő adhat“ (76. old.). Ó, mily egetverő bölcseség! „A jövő kérdésére csak a jövő adhat választ.“ Szent igaz! De vajjon elég ok-e ez a jelen meghamisítására?

MÁSODIK CIKK

(IV. A „kusztárok" földművelése. — V. Nagy- és kisüzemek. — A kusztárok jövedelme)

IV

A „KUSZTÁROK" FÖLDMŰVELÉSE

A kusztár mesterek és kusztár kisvállalkozók portánkénti összeírása során igen érdekes adatokat gyüjtöttek össze a kusztárok földműveléséről. Vegyük szemügyre ezeket az „Ismertetésben" alcsoportonként összesített adatokat:

Alcsoportok	Egy gazdaságra jut vetésterület, gyesz.	ló*	tehén*	Lónélküli gazdaságok százaléka	Tehénnélküli gazdaságok százaléka
1. Árutermelők	7,1	2,1	2,2	7,4	5
2. Kézművesek	6,2	1,9	2,1	9,0	6
3. Felvásárlóknak dolgozók	4,5	1,4	1,3	61,0	13
Átlagban	6,3	1,8	2,0	9,5	6

Szóval, minél vagyonosabbak a kusztárok mint iparűzők, annál tehetősebbek mint földművelők. Minél jelentéktelenebb szerepet töltenek be az ipari termelésben, annál jelentéktelenebbek mint földművelők. A kusztárösszeírás adatai tehát teljesen alátámasztják azt az irodalomban már kifejezésre juttatott véleményt, hogy a kusztároknak mint iparosrétegnek felbomlása karöltve halad ugyanazoknak a paraszti kusztároknak mint földművelőrétegnek a felbomlásával (*А. Волгин.* Обоснование народничества и т. д.** 211. és köv. oldalak). Mivel a kusz-

* Az „Ismertetésben" ezekbe az adatokba nyilvánvaló sajtóhiba csúszott be (lásd 58. old.), amit kijavítottunk.

** *A. Volgin.* A narodnyikság indokolása stb. — *Ford.*

tároknál foglalkoztatott bérmunkások még alacsonyabb fokon (illetőleg nem magasabb fokon) állanak, mint a felvásárlóknak dolgozó kusztárok, joggal vonhatjuk le azt a következtetést, hogy ezek között még több a tönkrement földművelő. A portánkénti összeírás, mint már említettük, nem terjedt ki a bérmunkásokra. Mindenesetre az ismertetett adatok is világosan mutatják, hogy milyen mulatságos az „Ismertetésnek" az az állítása, amely szerint „az obscsina-földbirtoklás mind a kusztáripari üzem tulajdonosának, mind bérmunkásának egyformán biztosítja az ipari munka önállóságát".

Az egyedül gazdálkodók, a kisgazdák és a nagygazdák földművelésére vonatkozó részletes adatok hiánya különösen szembetűnően mutatkozik meg a vizsgált adatokon. Ha ezt a hiányt legalább részben pótolni akarjuk, az egyes iparokra vonatkozó adatokhoz kell folyamodnunk; elvétve találunk adatokat a gazdák mezőgazdasági munkásainak számáról*, de az „Ismertetés" ezeket az adatokat nem összesíti.

Földművelő tímárok — 131 gazdaság. 124 mezőgazdasági bérmunkásuk van; egy gazdaságra 16,9 gyeszjetyina vetésterület és 4,6 ló jut; tehén 4,1 (71. old.). A bérmunkások (73 szegődményes és 51 idénymunkás) összesen 2 492 rubel, vagyis fejenként 20,1 rubel munkabért kapnak, míg a tímárságban foglalkoztatott munkás átlagos munkabére 52 rubel. Tehát itt is megfigyelhető az a minden tőkés országban egyaránt észlelhető jelenség, hogy a mezőgazdaságban foglalkoztatott munkások helyzete jóval kedvezőtlenebb az iparban foglalkoztatott munkásokénál. A „kusztár" tímárok nyilvánvalóan a paraszti burzsoázia színtiszta típusát testesítik meg, és a narodnyikok által olyannyira magasztalt jelenségnek, az „iparűzés és a földművelés egyesítésének" lényege az, hogy a jómódú üzlet- és üzemtulajdonosok a kereskedelemből és az iparból *tőkét* visznek át a földművelésbe és kimondhatatlanul alacsony béreket fizetnek béreseiknek**.

---

* Tudjuk, hogy a parasztoknál meglehetősen gyakran az ipari munkásokat is kényszerítik mezőgazdasági munkákra. V. ö. „Kusztáripar stb.", III. köt. 7. old.

** Az idénymunkás a földművelésben mindig többet kap az évi

Nézzük a kusztár olajütőket. Ezek közt 173 a földműves. Egy gazdaságra 10,1 gyeszjatyina vetésterület, 3,5 ló és 3,3 tehén jut. Lónélküli és tehénnélküli gazdaság nincs. A mezőgazdasági munkások száma 98 (szegődményes és idénymunkás), bérük összesen 3 438 rubel, vagyis fejenként 35,1 rubel. „Az olajütő iparban a termelés mellékterméke, az olajpogácsa, a legjobb takarmány a jószág számára, s ennek következtében lehetővé válik, hogy nagyobb arányban trágyázzák a szántóföldet. Ilyenformán a gazdaság háromféleképpen húz hasznot az iparból: az iparból közvetlenül származó jövedelem, a jószágból és a szántóföldön elért jobb termésből származó jövedelem" (164.) formájában. „A földművelést (az olajütők) nagy mértékben folytatják, és sokan nem érik be a rájuk eső juttatott földdel, hanem még bérelnek is földet a gyengébben álló gazdáktól" (168.). A len- és kendertermesztésnek a kerületben való elterjedtségére vonatkozó adatok azt mutatják, hogy „bizonyos összefüggés van a len- és kendervetésterület nagysága és az olajütő iparnak a kormányzóság egyes kerületeiben való elterjedtsége között" (170.). Eszerint itt a kereskedelmi és ipari vállalatok úgynevezett mezőgazdasági iparüzemek, amelyek fejlődése mindig jellemző a piacra termelő, illetőleg a tőkés mezőgazdaság fejlődésére.

Nézzük most a malomtulajdonosokat. Többségük: 421 közül 385 — földművelő. Egy gazdaságra 11,0 gyeszjatyina vetésterület, 3,0 ló és 3,5 tehén jut. A mezőgazdasági bérmunkások száma 307, együttes bérük 6 211 rubel. Az olajütő iparhoz hasonlóan „a malomipar a malomtulajdonosok számára eszköz arra, hogy saját gazdaságuk termékeit a számukra legelőnyösebb formában értékesítsék a piacon" (178.).

Azt hiszem, ezek a példák teljesen elegendők annak érzékeltetésére, hogy milyen ostobaság az, ha a „föld-

bér felénél. Tegyük fel, hogy itt az idénymunkások a szegődményes munkás bérének csak felét kapják. Akkor a szegődményes munkás bére $\left(2\,492 : (73 + \frac{51}{2})\right) = 25{,}5$ rubel. A földművelésügyi főosztály adatai szerint a gazda kosztján élő szegődményes mezőgazdasági munkás bére Perm kormányzóságban, tíz év (1881—1891) átlaga alapján kiszámítva, 50 rubel.

művelő kusztárokon" minden tekintetben egyenlő, egymással teljesen megegyező embereket értünk. Az ismertetett földművelők a burzsoá mezőgazdasági kisüzem képviselői, és ha az ilyen típusokat egy kalap alá vesszük a többi paraszttal, a tönkrement gazdákat is beleértve, az annyit jelent, hogy elkendőzzük a tényleges helyzet legjellemzőbb vonásait.

A szerzők az olajütő ipar leírásának összefoglalásában kísérletet tesznek arra, hogy ellenvetéseket hozzanak fel a „tőkés doktrinával" szemben, amely a parasztok rétegeződését a kapitalizmus fejlődésének minősíti. Ez a tétel szerintük „azon a teljesen önkényes állításon" alapszik, hogy „az említett rétegeződés a legutóbbi idők ténye és nyilvánvaló ismérve annak, hogy a parasztságon belül gyorsan fejlődik a tőkés rendszer de facto*, annak ellenére, hogy de jure** fennáll az obscsina-földbirtoklás" (176.). A szerzők azzal az ellenvetéssel hozakodnak elő, hogy az obscsina sohasem zárta ki és nem zárja ki a vagyoni rétegeződéseket, de „nem rögzíti azokat, nem teremt osztályokat"; „ezek az átmeneti rétegeződések az idők folyamán nem váltak egyre kirívóbbakká, hanem ellenkezőleg, fokozatosan elsímultak" (177.). Az ilyen állításon, amelynek bizonyítására az arteleket (ezekről később, a VII. §-ban), a családi osztozkodásokat (sic!) és a föld újrafelosztását (!) hozzák fel, természetesen csak mosolyogni lehet. Ha valaki „önkényesnek" nevezi a parasztság differenciálódásának előrehaladásáról és fokozódásáról szóló tételt, az annyit jelent, hogy nem vesz tudomást arról a közismert tényről, hogy egyfelől a parasztok tömegesen válnak lónélküliekké és tömegesen adják fel a földet, másfelől pedig „a parasztgazdaságban fejlődik a technika" (lásd V. V. úr „Прогрессивные течения в крестьянском хозяйстве"*** c. könyvét), nem vesz tudomást arról, hogy az egyik oldalon bérbeadják, illetőleg jelzáloggal terhelik meg a juttatott földeket, míg a másik oldalon növekszik a földbérlet, hogy az egyik oldalon növekszik a kereskedelmi és ipari vállalatok száma, míg a másik oldalon egyre

* — ténylegesen. — *Szerk.*
** — jogilag. — *Szerk.*
*** „Haladó áramlatok a parasztgazdaságban". — *Ford.*

nagyobb a vándoriparosok, a kóborló bérmunkások száma stb. stb.

A portánkénti kusztárösszeírásnak gazdag anyagot kellett szolgáltatnia azzal az igen érdekes kérdéssel kapcsolatban, hogy milyen arányban áll a földművelő kusztárok jövedelme, illetőleg keresete a földet nem művelő kusztárok jövedelmével. A táblázatokban megvan minden ilyen adat, de az „Ismertetés" nem összesíti ezeket az adatokat és a könyv adatai alapján magunknak kellett végrehajtanunk ezt az összesítést. Ez az összesítés, először, az „Ismertetésnek" az egyes iparokra vonatkozó összesítésein alapult. Nekünk csak össze kellett adnunk a különböző iparokra vonatkozó adatokat. De ez az összesítés nem található meg minden iparra vonatkozólag táblázat formájában. Néha arra a meggyőződésre kellett jutnunk, hogy hibák vagy sajtóhibák csúsztak be — ez pedig az ellenőrző összesítések hiányának természetes következménye. Másodszor, az összesítés az egyes iparok leírásából vett számadatok kiválogatásán alapult. Harmadszor, mivel sem az egyik, sem a másik forrás nem állt rendelkezésünkre, közvetlenül a táblázatokhoz voltunk kénytelenek folyamodni (például a legutolsó iparnál: az „ásványkitermelés"-nél). Az a tény, hogy az anyag ennyire különböző jellegű volt, összesítésünkben magától értetődően hibákra és pontatlanságokra vezetett. Feltételezzük azonban, hogy bár összesítésünk végösszegei nem is vághattak egybe a táblázatok végösszegeivel, az összesítésből levont következtetések mégis teljesen megfelelnek a célnak, mivel az átlagok és arányok (a következtetések levonására csak ezeket használjuk fel) bármilyen helyesbítés esetén is igen jelentéktelenül változnának meg. Például az „Ismertetés" táblázatainak végösszegei szerint az egy dolgozóra eső összbevétel 134,8 rubel, a mi összesítésünk szerint pedig — 133,3 rubel. Az egy dolgozó családtagra eső tiszta jövedelem 69,0 rubel, illetőleg 68,0 rubel. Az egy bérmunkásra eső kereset 48,7 rubel, illetőleg 48,6 rubel.

Itt közöljük ennek az összesítésnek eredményeit, amelyek azt tüntetik fel, hogy mennyi az összjövedelem, a tiszta jövedelem, illetőleg a bérmunkások keresete csoportok és alcsoportok szerint (a táblázatot lásd a következő oldalon).

Csoportok	Alcsoportok	Üzemek száma	Dolgozók száma			Összjovedelem rubelban		A gazdaságok tiszta jövedelme rubelban		Munkabér rubelban		Tiszta jovedelem és munkabér együtt	Az eladósodott gazdaságok száma
			Családtag	Bérmunkás	Összesen	Összesen	1 munkásra esik	Összesen	1 dolgozó csaladtagra esik	Összesen	1 bérmunkásra esik		
I.	1.	2 239	4 122	1 726	5 848	758 493	129,7	204 004	49,5	74 558	43,2	278 562	225
I.	2.	2 841	4 249	712	4 961	383 441	77,3	186 719	43,9	34 937	49,0	221 656	93
I.	3.	1 016	1 878	586	2 464	236 301	95,9	91 916	48,9	20 535	35,0	112 451	304
Végösszeg az I. csoportban		6 096	10 249	3 024	13 273	1 378 235	103,8	482 639	47,1	130 030	43,0	612 669	622
II.	1.	959	1 672	738	2 410	605 509	251,2	220 713	132,0	45 949	62,2	266 662	176
II.	2.	595	876	272	1 148	178 916	155,8	90 203	102,9	18 404	67,6	108 607	51
II.	3.	1 320	2 231	852	3 083	492 347	159,7	229 108	102,7	43 289	50,8	272 397	262
Végösszeg a II. csoportban		2 874	4 779	1 862	6 641	1 276 772	192,2	540 024	113,0	107 642	57,8	647 666	489
Összesen		8 970	15 028	4 886	19 914	2 655 007	133,3	1 022 663	68,0	237 672	48,6	1 260 335	1 111

Nézzük e táblázat legfőbb eredményeit:

1) A földet nem művelő iparos népesség (számához képest) hasonlíthatatlanul nagyobb szerepet játszik az iparban, mint a földet művelő iparos népesség. A dolgozók számát tekintve az olyanok, akik nem művelnek földet, feleannyian vannak, mint az olyanok, akik művelnek. Az össztermelésnek viszont majdnem a felét szolgáltatják, 2 655 007 rubelből 1 276 772 rubel, vagyis az össztermelés 48,1%-a esik rájuk. Ami a termelésből származó jövedelmet, vagyis a mesterek tiszta jövedelmét plusz a bérmunkások munkabéreit illeti, a földet nem művelők még túlsúlyban is vannak a földet művelőkhöz képest, ugyanis 1 260 335 rubelből 647 666 rubel, vagy 51,4% esik rájuk. Kiderül tehát, hogy a földet nem művelő iparosok, bár számszerint kisebbségben vannak, a termelés méreteit tekintve nem maradnak el a földet művelő iparosok mögött. Ez a tény igen fontos annak a hagyományos narodnyik tanításnak megítélése szempontjából, amely szerint a földművelés az úgynevezett kusztáripar „fő pillére".

Ebből a tényből természetesen más következtetések is adódnak:

2) A földet nem művelők össztermelése (összjövedelme) 1 munkásra átszámítva jóval több mint a földet művelőké: 103,8 rubellal szemben 192,2 rubel, vagyis kis híján *kétszerannyi*. Mint alább látni fogjuk, a munkaperiódus a földet nem művelőknél hosszabb, mint a földet művelőknél, de ez a különbség korántsem olyan nagy, s így nem lehet kétséges, hogy a munka a földet nem művelőknél termelékenyebb. Legkisebb ez a különbség a 3. alcsoportban, a felvásárlóknak dolgozó kusztároknál, ami egészen természetes.

3) A földet nem művelőknél a mesterek és a kisvállalkozók tiszta jövedelme *több mint kétszerese* a földet művelők tiszta jövedelmének: 47,1 rubellal szemben 113,0 rubel (majdnem két és félszerese). Ez a különbség végigvonul valamennyi alcsoporton, de legnagyobb az 1. alcsoportban, a szabad eladásra dolgozó kusztároknál. Magától értetődik, hogy ez a különbség még kevésbbé magyarázható a munkaperiódusok különbözőségével. Ennek a különbségnek kétségtelenül az az oka, hogy a *földdel való*

kapcsolat csökkenti az iparosok jövedelmét; a piac csökkenti a kusztároknak a földművelésből származó jövedelmét, és a földet művelők kénytelenek beérni kisebb keresettel. Ehhez a földet művelőknél valószínűleg az is hozzájárul, hogy az értékesítés során nagyobb veszteségeket szenvednek, az is, hogy a nyersanyagvásárlás számukra nagyobb kiadással jár, az is, hogy jobban függenek a kereskedőktől. Mindenesetre tény, hogy a *földdel való kapcsolat csökkenti a kusztár keresetét.* Fölösleges kitérnünk arra, hogy milyen óriási jelentőségű ez a tény, amely megmagyarázza a „föld hatalmának" igazi jelentőségét a mai társadalomban. Gondoljunk csak arra, hogy milyen óriási szerepe van a kis keresetnek a személyes függésen alapuló és kezdetleges termelési módok fenntartásában, a géphasználat hátráltatásában, a munkások életszínvonalának leszállításában*.

4) A bérmunkások munkabére ugyancsak mindenütt magasabb a földet nem művelőknél, mint a földet művelőknél, de ez a különbség korántsem olyan nagy, mint a mesterek jövedelménél. A bérmunkás a földet művelő kusztárnál mind a három alcsoportban általában 43,0 rubelt, a földet nem művelőnél pedig 57,8 rubelt, vagyis $^1/_3$-dal többet keres. Ennek a különbségnek oka jelentős mértékben *(de akkor sem teljesen)* a munkaperiódus különbözősége is *lehet.* Azt azonban, hogy milyen összefüggésben van ez a különbség a földdel való kapcsolattal, nem tudjuk megítélni, mivel a földet művelő és a földet nem művelő bérmunkásokra vonatkozólag nincsenek adataink.

---

* Ezzel az utóbbi (fontosságát tekintve első) ponttal kapcsolatban annyit jegyzünk meg, hogy az „Ismertetésben" sajnos nincsenek adatok a földművelők és a földet nem művelők életszínvonalára vonatkozólag. De más kutatók Perm kormányzóság tekintetében is megállapították azt a megszokott jelenséget, hogy a földet nem művelő iparosok életszínvonala hasonlíthatatlanul magasabb, mint a „szürke" földművelőké. Lásd „Отчеты и исследования по кустарной промышленности в России" („Jelentések és tanulmányok az oroszországi kusztáriparról"), a Földművelésügyi és Kincstáribirtokügyi Minisztérium kiadása), III. köt., Jegunov cikke. A szerző rámutat arra, hogy egyes földnélküli községekben az életszínvonal teljesen „városi", hogy a földet nem művelő kusztárok igyekeznek „urasan" öltözni és élni (európai öltözet, a keményített inget is beleértve; szamovár; nagy tea-, cukor-, fehérkenyér-, marhahúsfogyasztás stb.). A szerző a zemsztvostatisztikai kiadványokban ismertetett költségvetésekre támaszkodik.

A munkaperiódus befolyásán kívül itt természetesen a szükségletek különböző színvonalának hatása is megmutatkozik.

5) A mesterek jövedelme és a bérmunkások keresete közötti különbség hasonlíthatatlanul nagyobb a földet nem művelőknél, mint a földet művelőknél: a földet nem művelőknél a mester jövedelme mind a három alcsoportban majdnem kétszerese a bérmunkás keresetének (57,8 rubellal szemben 113 rubel), míg a földet művelőknél a mester jövedelme csak jelentéktelen összeggel — *4,1 rubellal* nagyobb (47,1, illetőleg 43,0)! Már ezek a számok is meglepőek, de még inkább ezt kell mondanunk a földet művelő kézművesekről (I, 2), akinél a mesterek jövedelme *kisebb* a bérmunkások munkabérénél! Ez a jelenség azonban teljesen érthetővé válik, amikor majd alább a nagy- és kisüzemek jövedelme között mutatkozó óriási különbségekről hozunk fel adatokat. A nagyüzemek fokozzák a munka termelékenységét s ez lehetővé teszi, hogy olyan bért fizessenek, amely felülmúlja a szegényeknek, azoknak az egyedül dolgozó kusztároknak a jövedelmét, akiknek „önállósága", mivel teljesen a piactól függenek, teljesen fiktívnek bizonyul. Ez a nagy- és kisüzemek jövedelme között fennálló óriási különbség mindkét csoportban megmutatkozik, de a földet művelőknél sokkal erősebben (a kiskusztárok szorultabb helyzete következtében). A kisvállalkozó jövedelme és a bérmunkás keresete között levő egészen jelentéktelen különbség világosan mutatja, hogy ha a földet művelő *kis*kusztár nem tart bérmunkást, jövedelme *nem több*, *hanem gyakran még kevesebb is* a bérmunkás keresetnél. Valóban, az üzemtulajdonos tiszta jövedelme (47,1 rubel dolgozó családtagonként) az üzemek — a nagy- és kisüzemek, gyárosok és egyedül dolgozók — által elért jövedelem *átlagának* felel meg. Világos, hogy a nagy üzemtulajdonosoknál a tulajdonos tiszta jövedelme és a bérmunkás keresete közötti különbség nem 4 rubel, hanem tízszer-százszor annyi, ez pedig azt jelenti, hogy az egyedül dolgozó kiskusztár jövedelme jóval 47 rubel alatt marad, vagyis ez a jövedelem *nem több, hanem gyakran még kevesebb is* a bérmunkás munkabérénél. A kusztárösszeírásnak az üzemek tiszta jövedelem szerinti

megoszlásáról szóló adatai (lásd alább az V. §-t) teljesen alátámasztják ezt a látszólag képtelen következtetést. De ezek az adatok általában valamennyi üzemre vonatkoznak, nem tesznek különbséget a földet művelők és földet nem művelők között, s éppen ezért különösen fontos számunkra a fentebb közölt táblázatnak ez az eredménye: megtudtuk, hogy a legkisebb keresetük éppen a földet művelőknek van, hogy a „földdel való kapcsolat" óriási mértékben csökkenti a keresetet.

Amikor a földet művelők és a földet nem művelők jövedelme között mutatkozó különbségről beszéltünk, már említettük, hogy ezt nem lehet a munkaperiódusok különbözőségével megmagyarázni. Nézzük meg a kusztárösszeírásnak erre a kérdésre vonatkozó adatait. Az összeírás programjába, mint a „bevezetésből" megtudtuk, azt is felvették, hogy „az egyes hónapokban a termelésben foglalkoztatott dolgozó családtagok és bérmunkások száma alapján" megvizsgálják, „mennyire intenzív a termelés az év folyamán" (14. old.). Mivel az összeírás portánkénti összeírás volt, vagyis minden egyes üzemet külön vizsgáltak meg (sajnos az „Ismertetés" nem közli a portánkénti összeírás kérdőívének szövegét), fel kell téteieznünk, hogy minden egyes üzemmel kapcsolatban felvették az egyes hónapokban dolgozó munkások számára, illetőleg a munkában töltött hónapok számára vonatkozó adatokat. Az „Ismertetés" ezeket az adatokat egy táblázatban összesíti (57. és 58. old.), amelyben mindkét csoport mindegyik alcsoportjára nézve fel van tüntetve *az év minden egyes hónapjában foglalkoztatott* munkások (dolgozó családtagok és bérmunkások együtt) száma.

Az 1894/95-ös kusztárösszeírásnak az a kísérlete, hogy a kusztárokat illetőleg ennyire pontosan megállapítsa a munkahónapok számát, rendkívül tanulságos és érdekes. A jövedelemre és keresetre vonatkozó adatok ezek nélkül az adatok nélkül valóban nem volnának teljesek és a statisztikai számítások csak hozzávetőlegesek volnának. Sajnos, a munkaperiódusra vonatkozó adatokat igen hiányosan dolgozták fel: ezen az általános táblázaton kívül csak egyes iparokra vonatkozóan közöltek a munkások hónaponkénti számára vonatkozó adatokat, néha cso-

portosítva, néha anélkül, hogy csoportosították volna azokat; alcsoportok szerint egyetlen egy iparra vonatkozólag sem csoportosították az adatokat. A nagyüzemek különválasztása ezzel a kérdéssel kapcsolatban különösen fontos lett volna, hiszen joggal feltételezhetjük — mind a priori, mind pedig a kusztáripar más kutatóinak adatai alapján —, hogy a munkaperiódus a nagy-, illetőleg a kiskusztároknál nem egyforma. Ezenkívül, nyilván magába az 57. oldalon található táblázatba is hiba vagy sajtóhiba csúszott be (például február, augusztus és november hónapban; a II. csoportban a 2. és 3. oszlop nyilván fel van cserélve, mivel a munkások száma a 3. alcsoportban nagyobb, mint a másodikban). Sőt, ez a táblázat a pontatlanságok helyreigazítása (néha hozzávetőleges kiigazítása) után is nem kevés olyan kételyt támaszt, amely kockázatossá teszi használatát. Valóban, ha alcsoportonként vesszük szemügyre ennek a táblázatnak az adatait, azt látjuk, hogy a 3. alcsoportban (I. csop.) a legtöbb munkást, 2 911-et, decemberben foglalkoztatták. Ugyanakkor az „Ismertetés" a 3. alcsoportban össze-vissza 2 551 munkást számlál. Ugyanez a helyzet a II. csoport 3. alcsoportjában: a legnagyobb szám — 3 221, a munkások tényleges száma pedig — 3 077. Ezzel szemben, az alcsoportok szerint az egyik hónapban foglalkoztatott munkások *legnagyobb* száma *kisebb* a munkások tényleges számánál. Mivel magyarázzuk ezt a jelenséget? Talán azzal, hogy erre a kérdésre vonatkozóan nem valamennyi üzemről gyüjtötték össze az adatokat? Ez nagyon valószínű, de az „Ismertetés" egyetlen szóval sem emlékezik meg erről. A II. csoport 2. alcsoportjában nemcsak a munkások legnagyobb száma (februárban) nagyobb a munkások tényleges számánál (1 163-mal szemben 1 882), hanem az egy hónapban foglalkoztatott munkások *átlagos* száma is (vagyis az a hányados, amelyet akkor kapunk, ha a 12 hónap folyamán foglalkoztatott munkások számát elosztjuk 12-vel) *nagyobb* a munkások tényleges számánál (1 163-mal szemben 1 265)!! Kérdezzük, a munkások melyik számát tekintették az összeírók ténylegesnek: az évi átlagot, valamely időszak (például a tél) átlagát, vagy pedig az év egy bizonyos hónapjában foglalkoztatott

ket, egybegyüjti a szétszórt kiskusztárok tömegeit, bevezeti a munkamegosztást és előkészíti a szintén nagyüzemi, de már gépi termelés elemeit. A derék narodnyikok beérték azzal, hogy sopánkodtak és panaszkodtak e „szomorú", „természetellenes" stb. stb. jelenség miatt, s azzal vígasztalták magukat, hogy ez nem a termelés, hanem „csak" a cserefolyamat „tőkés alapokra fektetése", émelygős frázisokat pufogtattak a „haza más útjaival" kapcsolatban — ugyanakkor azonban a „természetellenes" és „talajtalan" „kulákok" mivel sem törődve mentek tovább a maguk kitaposott útján, tovább összpontosították a tőkét, „gyüjtötték" a termelési eszközöket és a termelőket, növelték a nyersanyagbeszerzés méreteit, fokozták a termelésnek egyes műveletekre (felvetés, szövés, festés, kikészítés stb.) való felbontását és *tőkés gépi iparrá* alakították át a szétforgácsolt, technikailag elmaradott, kézi munkán és személyi függésen alapuló *tőkés manufaktúrát*.

Pontosan ilyen folyamat megy most végbe úgynevezett „kusztár"-iparaink zömében is, és a narodnyikok itt is ugyanúgy nem hajlandók fejlődésében vizsgálni a valóságot, ugyanúgy felcserélik a fennálló viszonyok keletkezésének és fejlődésének kérdését azzal a kérdéssel, hogy mi *lehetne* (ha nem *volna* az, ami van), ugyanúgy azzal vígasztalják magukat, hogy ezek egyelőre „csak" felvásárlók, ugyanúgy eszményítik és szépítgetik a kapitalizmus legrosszabb formáit, a legrosszabbakat mind a technikai elmaradottság, mind a gazdasági tökéletlenség, mind a dolgozó tömegek társadalmi és kulturális helyzete értelmében.

Vegyük szemügyre a permi kusztárösszeírás adatait. Az ezekben az adatokban előforduló fentemlített hiányokat a szükséghez mérten igyekezni fogunk pótolni a „Perm kormányzóság kusztáripara stb." c. fentebb idézett könyv anyaga alapján. Mindenekelőtt azokat az iparokat választjuk külön, amelyekben a felvásárlóknak dolgozó kusztárok zömét találjuk (3. alcsoport). Emellett saját összesítésünkhöz kell folyamodnunk, amelynek eredményei (mint fentebb említettük) nem egyeznek az „Ismertetés" adataival.

vonja el a földművelés a munkásokat az ipartól. Hogy a téli hónapokat helyesen választottuk ki, azt az bizonyítja, hogy mindkét csoportban éppen októbertől kezdve és éppen márciusig magasabb a munkások száma az évi átlagnál. Éppen szeptembertől októberig növekszik a legerősebben a munkások száma, és éppen márciustól áprilisig csökken a legerősebben. Egyébként, ha más hónapokat választottunk volna, az is csak egészen kis mértékben változtatott volna a következtetéseken. A legcélszerűbbnek azért tartjuk az általunk választott módszert, mert pontos számmal fejezi ki a munkaperiódust és lehetővé teszi a csoportok és alcsoportok összehasonlítását ebből a szempontból.

Ezzel a módszerrel a következő adatokat kaptuk:

	I. csoport Alcsoportok 1	2	3	Összesen	II. csoport Alcsoportok 1	2	3	Összesen	A két csoport átlaga
A munkaperiódus (hónapok)	10,1	9,6	10,5	10,0	10,0	10,4	10,9	10,5	10,2

Ezeknek az adatoknak alapján arra a következtetésre jutunk, hogy a földet művelők és a földet nem művelők munkaperiódusa között *igen kis* különbség van: a földet nem művelők munkaperiódusa mindössze 5%-kal hosszabb. Ez a különbség annyira elenyésző, hogy kételkednünk kell a számok helyességében. Bizonyos számításokat és összesítéseket végeztünk a könyvben elszórt anyag alapján ezeknek a számoknak ellenőrzése céljából és a következő következtetésekre jutottunk:

Az „Ismertetés" 43 ipar közül 23-ról közöl adatokat a munkások hónapok szerinti megoszlására vonatkozólag, mégpedig 12 (13)* iparról csoportosított, 10 iparról pedig nem csoportosított adatokat. Kitűnik, hogy három iparban (a szurokégető, a kékfestő és a téglakészítő iparban) a munkások száma nyáron több mint télen: a három ipar a hat téli hónap folyamán mindössze 1 953 embert, ezzel szemben a hat nyári hónapban 4 918 embert foglalkoztat.

* A szarufeldolgozó iparnak csak I. csoportja van.

A földet művelők száma ezekben az iparokban óriási túlsúlyban van a földet nem művelők számához képest, a munkások összlétszámának 85,9%-a. Világos, hogy teljesen helytelen volt a csoportonkénti végösszegekben egyesíteni ezeket az úgyszólván nyári iparokat a többiekkel, mert hiszen ezzel minőségileg különböző dolgokat egyesítettek és mesterségesen növelték a nyári munkások számát valamennyi iparban. Az ebből származó hiba kijavításának két módja van. Az első — az erre a három iparra vonatkozó adatokat levonjuk az „Ismertetésnek" az I. és II. csoportra vonatkozó végösszegeiből*. Arra az eredményre jutunk, hogy az I. csoportban a munkaperiódus 9,6 hónap, a II. csoportban — 10,4 hónap. A különbség itt a két csoport között nagyobb, de mégsem valami nagy: 8,3%. A hiba kijavításának második módja az, hogy összesítjük annak a 12 iparnak az adatait, amelyekre vonatkozóan az „Ismertetés" közli a munkások hónapok szerinti megoszlásának adatait, külön az I. és külön a II. csoporttal kapcsolatban. Ez az összesítés a kusztárok 70%-át öleli fel, s ugyanakkor az I. és a II. csoport összehasonlítása helyesebb lesz. Kitűnt, hogy a munkaperiódus ebben a 12 iparban az I. csoportnál csak 8,9 hónap, ezzel szemben a II. csoportnál — 10,7 hónap, a két csoportot együttesen véve pedig 9,7 hónap. A munkaperiódus itt a földet nem művelőknél 20,2%-kal hosszabb, mint a földet művelőknél. A földet művelők nyáron 3,1 hónapra szüntetik be a munkát, a földet nem művelők viszont csak 1,3 hónapra. Ha a II. és az I. csoport munkaperiódusainak legnagyobb arányát vesszük normának, akkor is az tűnik ki, hogy nemcsak az I. és II. csoport munkásainak össztermelése vagy az üzemeik tiszta jövedelme terén fennálló különbségeket, hanem még a földet művelőknél és a földet nem művelőknél dolgozó bérmunkások munkabére tekintetében mutatkozó különbségeket *sem lehet a munkaperiódusok különbözőségével megmagyarázni.* Tehát az a fentebb levont következtetés, hogy a földdel való

* Ennek a három iparnak a munkásait hozzávetőlegesen osztjuk el az I. és a II. csoport között, olyanformán, hogy az I. csoportnál a 85,9%-os arányt vesszük alapul.

kapcsolat csökkenti a kusztárok keresetét, teljesen érvényben marad.

Ezért hibának kell minősítenünk az „Ismertetés“ összeállítóinak a véleményét, akik a földet művelők és a földet nem művelők keresetében mutatkozó különbséget a munkaperiódusok különbözőségével akarják magyarázni. Hibájuk onnan ered, hogy a munkaperiódusok különbözőségét nem kísérelték meg pontos számokkal kifejezni és ezért tévedtek. Így például az „Ismertetés“ 106. oldalán azt olvassuk, hogy a földet művelő szűcsök és a földet nem művelő szűcsök keresete között mutatkozó különbséget „legfőképpen az iparra fordított munkanapok száma idézi elő“. Ugyanakkor ebben az iparban a földet nem művelők jövedelme 2—4-szerese a földet művelők jövedelmének (egy dolgozó családtagra az 1. alcsoportban 65, illetőleg 280 rubel; a 2. alcsoportban — 27, illetőleg 62 rubel esik), márpedig a földet nem művelők munkaperiódusa mindössze 28,7%-kal hosszabb (6,6 hónappal szemben 8,5 hónap).

Az a tény, hogy a kereset a földdel való kapcsolat következtében csökken, az „Ismertetés“ szerkesztőinek figyelmét sem kerülhette el, de ezt azzal a szokásos narodnyik formulával fejezték ki, hogy a kusztárforma „előnyben van“ a tőkés formával szemben: „a kusztár, mivel egyesíti a földművelést az iparral... olcsóbban adhatja el készítményeit a gyári cikkeknél“ (4. old.), másszóval kisebb keresettel is beérheti. Csakhogy hol itt a földdel való kapcsolat „előnye“, ha a piac már annyira uralkodik az ország egész termelésén, hogy a földművelő kusztár keresetének csökkentésével kihasználja ezt a kapcsolatot? ha a tőke ki tudja használni ezt a „kapcsolatot“ arra, hogy nagyobb nyomást gyakoroljon a földet művelő kusztárra, aki kevésbbé képes az önvédelemre, más munkáltató, más vásárló, más foglalkozás választására? Az a jelenség, hogy a talpalatnyi földdel rendelkező munkás (és kis iparűző) munkabére (és általában az ipari foglalkozásból származó keresete) csökken, észlelhető minden tőkés országban, igen jól ismerik ezt a jelenséget a vállalkozók is, akik már régesrégen meg tudják becsülni a röghözkötött munkások óriási „előnyét“. Csakhogy a rothadt Nyugaton nevén nevezik

a dolgokat, míg nálunk a kereset csökkenését, a dolgozók életszínvonalának hanyatlását, a gépek bevezetésének hátráltatását, a legkülönfélébb személyi függőségi viszonyok megszilárdítását „a földművelést az iparral egyesítő“ „népi termelés“ „előnyének“ nevezik...

Amikor befejezzük az 1894/95-ös kusztárösszeírás során a munkaidőszakkal kapcsolatban gyüjtött adatok áttekintését, ismételten sajnálkozásunkat kell kifejeznünk afölött, hogy a gyüjtött adatokat nem dolgozták fel kellően, és csak azt kívánhatjuk, hogy ez a kudarc ne hozza zavarba ennek az érdekes kérdésnek más kutatóit. A kutatás módszerét — a munkaerő hónapok szerinti megoszlásának megállapítását —, el kell ismernünk, igen szerencsésen választották meg. Fentebb csoportok és alcsoportok szerint ismertettük a munkaperiódusokra vonatkozó adatokat. A csoportokra vonatkozó adatokat még csak tudtuk valamennyire ellenőrizni. Az alcsoportokra vonatkozó adatok teljesen ellenőrizhetetlenek, mivel a könyvben semmi néven nevezendő adat sincs a különböző alcsoportok között a munkaperiódus tekintetében mutatkozó különbségre vonatkozólag. Ezért amikor ezeket az adatokat ismertetjük, előrebocsátjuk, hogy nem kezeskedhetünk teljes megbízhatóságukért és ha további következtetéseket vonunk le, azt csak azért tesszük, hogy felvessük a kérdést és ráirányítsuk a kutatók figyelmét. Az egyik igen fontos következtetés az, hogy az I. és a II. csoport munkaperiódusa között az 1. alcsoportban a legkisebb a különbség (mindössze 1%: 10,1, illetőleg 10,0 hónap), azaz a legvagyonosabb kusztárokat, illetőleg a földet művelők közül a legnagyobbakat és a *legmódosabbakat vonja el legkevésbbé a földművelés.* A legnagyobb a különbség a kézműveseknél (a 2. alcsoport: 9,5, illetőleg 10,4 hónap), vagyis azoknál az iparosoknál és *közepes* nagyságú földet művelőknél, akiket a legkevésbbé érint az árugazdaság. Szinte olyan látszata van a dolognak, mintha a jómódú földművelőket azért vonná el ennyire kis mértékben a földművelés, mert vagy nagyobb a családjuk, vagy nagyobb mértékben zsákmányolnak ki bérmunkát az iparban, illetőleg mezőgazdasági bérmunkásokat fogadnak fel, s mintha az a körülmény, hogy a kézműveseket vonja el a földművelés

a legnagyobb mértékben, azzal volna összefüggésben, hogy az ő rétegük bomlik fel legkevésbbé, mint földművelőréteg, hogy náluk maradnak fenn a legnagyobb mértékben a patriarchális viszonyok, és náluk marad fenn a legnagyobb mértékben a közvetlenül a földművelő fogyasztóknak végzett munka, akik nyáron csökkentik rendeléseiket*.

— A „földműveléssel való kapcsolat", az összeírás adatai szerint, rendkívül világosan tükröződik a kusztárok *írni-olvasni tudásán;* — a bérmunkások írni-olvasni tudását *sajnos* nem tanulmányozták. Kiderül, hogy a földet nem művelő népesség** soraiban *jóval több az írni-olvasni tudó*, mint a földművelő népesség soraiban, s ez az arány megfigyelhető kivétel nélkül valamennyi alcsoportban, mind a férfiakra, mind a nőkre vonatkozóan. Itt közöljük in extenso*** az összeírásnak erre a kérdésre vonatkozó adatait, százalékokban kifejezve (62. old.):

		I. csoport (földművelők)				II. csoport (földet nem művelők)				A két csoport együtt
		Alcsoportok			Végösszeg	Alcsoportok			Végösszeg	
		1	2	3		1	2	3		
„Az írni-olvasni tudók százalékaránya"	férfi	32	33	20	31	41	45	33	39	33
	nő	9	6	4	7	17	22	14	17	9
„Az írni-olvasni tudók százaléka azokhoz viszonyítva, akik személyes munkájukkal vesznek részt a termelésben"	férfi	39	37	26	36	44	57	51	49	40
	nő	13	17	4	10	53	21	23	30	19
Az olyan családok százalékaránya, amelyben írni-olvasni tudók vannak		49	43	34	44	55	63	50	55	47

* Van egy kivétel: a kékfestő ipar — kizárólag kézművesek kezében van, és ebben túlsúlyban van a nyári munka a téli munkával szemben.

** Felhívjuk a figyelmet arra, hogy város (az is kerületi székhely) csak egy került ide kivételképpen: a II. csoportba tartozó 4 762 dolgozó családtag közül csak 1 412, vagyis 29,6%-uk, városi.

*** — egész terjedelmében. — *Szerk.*

Fel kell hívnunk a figyelmet arra az érdekes körülményre, hogy a földet nem művelő népesség körében az írni-olvasni tudás sokkal gyorsabban terjed a nők, mint a férfiak között. Az írni-olvasni tudó férfiak százalékaránya a II. csoportban $1\frac{1}{2}$—2-szer olyan magas, mint az I. csoportban, az írni-olvasni tudó nők százaléka viszont $2\frac{1}{2}$—$5\frac{3}{4}$-szer olyan magas.

Az 1894/95-ös kusztárösszeírásból az „iparnak a földműveléssel való kapcsolata" tekintetében adódó következtetések összefoglalásaképpen megállapíthatjuk, hogy a földműveléssel való kapcsolat:

1) rögzíti az ipar legelmaradottabb formáit és hátráltatja a gazdasági fejlődést;

2) csökkenti a kusztárok keresetét, illetőleg jövedelmét, úgy hogy a *legjobb* helyzetben levő alcsoportokban a földet művelő mesterek általában véve kevesebbet keresnek, mint a földet nem művelő mesterek *bérmunkásainak legrosszabb* helyzetben levő alcsoportjai, nem is beszélve a földet nem művelő mesterekről. Az I. csoportba tartozó mesterek jövedelme még az I. csoport bérmunkásainak keresetéhez képest is igen kicsiny, csak egészen jelentéktelen mértékben múlja felül a bérmunkások keresetét, sőt néha az alá süllyed;

3) hátráltatja a kisebb igényű, s az írni-olvasni tudás tekintetében a földet nem művelőktől messze elmaradó népesség kulturális fejlődését.

Ezeknek a következtetéseknek alább, a narodnyik iparpolitikai program megítélése során fogjuk majd hasznát venni.

4) Megállapíthatjuk, hogy a földművelő kusztárok között, az iparűzők felbomlásával párhuzamosan, felbomlás megy végbe. A földművesek felsőbb (az anyagi helyzet tekintetében felsőbb) kategóriái a paraszti burzsoázia színtiszta típusát testesítik meg, amely burzsoázia falusi béresek és napszámosok felfogadására alapítja gazdaságát.

5) A földet művelők munkaperiódusa rövidebb, mint a földet nem művelőké, de ez a különbség egészen csekély (5%—20%).

V

NAGY- ÉS KISÜZEMEK. — A KUSZTÁROK JÖVEDELME

Az 1894/95-ös kusztárösszeírásnak a kusztárok *jövedelmére* vonatkozó adatait részletesebben kell tárgyalnunk. A jövedelemre vonatkozó portánkénti adatok gyüjtésének ez a kísérlete szerfölött tanulságos, és teljesen helytelen eljárás volna, ha az alcsoportonkénti (fentebb ismertetett) együttes „átlagokra" szorítkoznánk. Mint már több ízben hangoztattuk, teljesen fiktívek azok az „átlagok", amelyeket úgy állapítanak meg, hogy együvé csapják az egyedül dolgozó kusztárokat és a nagyüzemek tulajdonosait, s az összeget elosztják az összeadandók számával. Mi viszont igyekezni fogunk összegyüjteni az „Ismertetésben" ezzel a kérdéssel kapcsolatban található adatokat, hogy világosan kimutathassuk és bebizonyíthassuk, mennyire fiktívek ezek az adatok, bebizonyítsuk, hogy a tudományos kutatások, illetőleg a portánkénti összeírás adatainak feldolgozása során a kusztárokat a műhelyben dolgozó munkások (dolgozó családtagok és bérmunkások) száma szerint kell csoportosítani és az összeírás valamennyi adatát ezeknek a csoportoknak megfelelően kell rendezni.

Az „Ismertetés" összeállítói természetesen észrevették azt a szembeszökő tényt, hogy a nagyüzemek jövedelmezőbbek és kisebbíteni igyekeztek ennek a ténynek a jelentőségét. Nem dolgozták fel az összeírásnak a nagyüzemekre vonatkozó pontos adatait (ezeket az adatokat nem lett volna nehéz különválasztani), hanem ehelyett ismétcsak beérték a narodnyikság számára kellemetlen következtetések ellen irányuló általános megfontolásokkal, elgondolásokkal és érvekkel. Vegyük szemügyre ezeket az érveket.

„Ha az ilyen (nagy) üzemekben a kisüzemekhez viszonyítva aránytalanul nagy családi jövedelmet találunk, nem szabad szem elől tévesztenünk, hogy ennek a jövedelemnek jelentékeny része főképpen annak az értéknek újratermelése, amelyet 1) az állótőke egy bizonyos, a termékbe átment része, 2) a termeléstől független kereskedelmi és szállítási munka és költségek, és 3) az üzemtulajdonos kosztján élő bérmunkások ellátásának költségei kép-

viselnek. Ezek a tények (! szép kis tények!) korlátozzák bizonyos illúziók lehetőségét, amelyek arra csábíthatnának, hogy a kusztártermelésben túlzott jelentőséget tulajdonítsunk a bérmunkából, vagy ami ugyanaz, a tőkés elemből származó előnyöknek" (15. old.). Hogy az illúziók lehetőségének „korlátozása" fölöttébb fontos a kutatás szempontjából, ezt természetesen senki nem vonja kétségbe, de akkor ezekkel az „illúziókkal" éppen a portánkénti összeírás során összegyűjtött *tényeket* kell szembeállítani, nempedig saját elgondolásokat, amelyek néha semmi egyebek, mint „illúziók". Valóban, mi egyéb lehet a szerzőknek a kereskedelmi és szállítási költségekkel kapcsolatos okoskodása, mint illúzió? Ki ne tudná, hogy a nagyiparosnál az ilyen természetű kiadások a termék egy egységére elosztva hasonlíthatatlanul kisebbek, mint a kisiparosnál*, hogy az előbbi olcsóbban vásárolja az anyagot és drágábban adja el a terméket, mert ért ahhoz (és minden lehetősége megvan arra), hogy megválassza az időt és a helyet? A kusztárösszeírás utal ezekre a közismert tényekre is: lásd például a 204. és 263. oldalt; csak sajnálhatjuk, hogy az „Ismertetés" nem közöl *tényeket* arra vonatkozólag, hogy milyen költségeik vannak a nagy-, illetőleg a kisiparosoknak, a kusztároknak, illetőleg a felvásárlóknak a nyersanyag vásárlással és a termékek értékesítésével kapcsolatban. Továbbá, ami az állótőke elhasználódó részét illeti, a szerzők ismétcsak illúziók rabságába estek, miközben az illúziók ellen hadakoztak. Tudjuk az elméletből, hogy az állótőkével kapcsolatos nagy kiadások a termék egy egységére átszámítva csökkentik az érték elhasználódó és a termékbe átmenő részét. „Ha a kézműves- vagy manufaktúraúton előállított áruk és a gépekkel termelt ugyanilyen áruk árait összehasonlító elemzésnek vetjük alá, akkor általában arra az eredményre jutunk, hogy a gép termékében a munkaeszközből származó értékrész relatíve nő, de abszolute csökken. Vagyis abszolút nagysága csökken, de a termék — például 1 font

* Magától értetődik, hogy csak *egy és ugyanazon alcsoport* kusztárjait szabad összehasonlítani, és nem szabad összehasonlítani az árutermelőt a kézművessel vagy azzal, aki felvásárlónak dolgozik.

fonál — összértékéhez viszonyított nagysága növekszik" („Das Kapital", I, 2, S. 406*). Az összeírás számbavette a termelési költségeket is, amelyekben benne van (14. old. 7. pont) „a munkaeszközök és a berendezés javítása". Mi okunk van azt hinni, hogy ami az összeírásnak ezt a pontját illeti, gyakrabban fordulnak elő kihagyások a nagykusztároknál, mint a kiskusztároknál? Nem inkább fordítva van a dolog? Ami a bérmunkások eltartását illeti, az „Ismertetés" ezzel a kérdéssel kapcsolatban semmi néven nevezendő *tényt* sem közöl, s így nem tudjuk, hány olyan munkás van, aki ellátást kap a mestertől, mennyire hézagos az összeírás ebben a pontban, milyen gyakran biztosítják a földművelő kusztárok gazdaságuk termékeiből bérmunkásaik ellátását, milyen gyakran vették fel a mesterek a munkások ellátását a termelési költségekbe. Ugyanígy nem közöl semmi néven nevezendő *tényt* arra vonatkozólag sem, hogy a munkaperiódus a nagy- és a kisüzemekben nem egyforma. Egyáltalán nem tagadjuk, hogy a nagyüzemekben minden valószínűség szerint hosszabb a munkaperiódus, mint a kisüzemekben, de először is, a jövedelmezőség tekintetében fennálló különbségek hasonlíthatatlanul nagyobbak a munkaperiódus tekintetében fennálló különbségeknél; másodszor pedig, kénytelenek vagyunk megállapítani, hogy a permi statisztikusok a portánkénti összeírás pontos *tényeivel* szemben (amelyeket alább fogunk közölni) nem tudtak felhozni egyetlen egy nyomós, konkrét adatokon alapuló ellenvetést sem narodnyik „illúzióik" védelmében.

A nagy- és kisüzemekre vonatkozó adatokhoz olyanformán jutottunk, hogy megvizsgáltuk az „Ismertetéshez" mellékelt táblázatokat, kikerestük a nagyüzemeket (ha külön lehetett azokat választani, vagyis ha nem voltak egybeolvasztva az üzemek tömegével az együttes végösszegben) és összehasonlítottuk az „Ismertetésnek" *ugyanazon* csoportjaiban és alcsoportjaiban szereplő üzemek együttes végösszegeivel. Reméljük, hogy az olvasó, a kérdés ilyen nagy fontosságára való tekintettel, nem fog neheztelni ránk a számos táblázat miatt, amelyeket alább

---

* „A tőke". 1. köt. 2. kiad. 406. old." — *Szerk.*

közölni fogunk: az adatok táblázatokba foglalva világosabbak és áttekinthetőbbek.

Nemezcsizmakészítő ipar:

I. Csoport 1. alcsoport	Üzemek száma	Munkások száma			Össz-jövedelem		Bérmunkások munkabére		Tiszta jövedelem		Hivatkozások az „Ismertetés" oldalaira
		Családtag	Bérmunkás	Összesen	összesen (rubel)	1 munkásra esik (rubel)	Összesen	1 bérmunkásra esik	Összesen	1 dolgozó családtagra esik	
Összesen ...	58	99	95	194	22 769	117,3	4 338	45,6	7 410	75,0	112. szöv. old.
Nagyüzemek	10	14	65	79	13 291	168,0	3 481	53,5	3 107	222,0	214, 215. és 154. táblázat-oldal
A többi üzem a nagyüzemek nélkül	48	85	30	115	9 478	82,4	857	28,5	4 303	41,2	

Tehát az egy dolgozó családtagra eső 75 rubel „átlagos" jövedelem úgy adódott, hogy összeadták a 222 rubeles és a 41 rubeles jövedelmeket. Kiderül, hogy ha levonjuk a 14 dolgozó családtagot foglalkoztató 10 nagyüzemet*, a többi üzem olyan *tiszta jövedelmet* mutat fel, amely *kisebb* a bérmunkás munkabérénél (45,6 rubellal szemben 41,2 rubel), a nagyüzemekben pedig még emelkedik a munkabér. A munka termelékenysége a nagyüzemekben több mint kétszer akkora (168,0, illetőleg 82,4), a bérmunkás munkabére majdnem kétszer olyan nagy (53, illetőleg 28), a tiszta jövedelem pedig ötször akkora (222, illetőleg 41). Világos, hogy sem a munkaperiódusban mu-

---

* Ezek azonban még korántsem a legnagyobb üzemek. Az üzemeknek a bérmunkások száma szerinti megoszlása alapján (113. old.) kiszámíthatjuk, hogy 3 üzemben 163 bérmunkás van, vagyis átlag 54 bérmunkás jut egy üzemre. És ezek „kusztárok", akiket együvé csapnak az egyedül dolgozókkal (legalább 460 egyedül dolgozó van az iparban) és így számítják ki az együttes „átlagokat"!

tatkozó különbségek, sem semmiféle más meggondolás alapján nem küszöbölhető ki az a tény, hogy a nagyüzemekben fokozottabb a munka termelékenysége* és a nagyüzemek jövedelmezőbbek, ezzel szemben a kiskusztárok — minden „önállóságuk" (az 1. alcsoportban önállóan dolgoznak a piacra) és a földdel való kapcsolatuk (az I. csoport) ellenére kevesebbet keresnek, mint a bérmunkások. Az asztalosiparban az I. csoport 1. alcsoportjában a családok „tiszta jövedelme" „átlag" 37,4 rubel dolgozó családtagonként, míg egy bérmunkás átlagos keresete ugyanabban az alcsoportban 56,9 rubel (131. old.). A táblázatok alapján nem lehet különválasztani a nagyüzemeket, de aligha vonható kétségbe, hogy az egy dolgozó családtagra eső jövedelemnek ez az „átlagos" nagysága annak eredménye, hogy a bérmunkásokkal (akiknek 56 rubelt fizetnek) dolgozó, sokat jövedelmező üzemeket egybecsapták az olyan „önálló" kiskusztárok parányi műhelyeivel, akik a bérmunkásnál is jóval kevesebbet keresnek.

Továbbá, a gyékénykészítő ipar:

I. csoport 1. alcsoport	Üzemek száma	Munkások száma			Összjövedelem		Munkabér		Tiszta jövedelem		Hivatkozások az „Ismertetés" oldalaira
		Családtag	Bérmunkás	Összesen	Összesen	1 munkásra esik	Összesen	1 bérmunkásra esik	Összesen	1 dolgozó családtagra esik	
Összesen ..	99	206	252	458	38 681	84,4	6 664	26,4	10 244	49,7	151. szöv. old.
Nagyüzemek.....	11	11	95	106	18 170	171,4	2 520	26,5	3 597	327,0	95, 97. és 136. táblázatoldal
A többi üzem ...	88	195	157	352	20 511	58,2	4 144	26,4	6 647	34,0	.

Szóval a 99 üzemből 11 üzem összpontosítja az egész termelésnek majdnem a felét. A munka termelékenysége ezekben az üzemekben több mint kétszer akkora; a bér-

* „Az egyik üzemben" gyapjúverőgépet vezettek be (119. old.).

munkások keresete úgyszintén; a tiszta jövedelem több mint hatszorosa az „átlagnak“ és majdnem tízszerese a többi kusztár, vagyis a kisebb kusztárok jövedelmének. Ezeknek az utóbbiaknak a jövedelme már valamivel nagyobb a bérmunkások kereseténél (34, illetőleg 26).

A kötélverő ipar*: .

I. csoport 1. alcsoport	Üzemek száma	Munkások száma			Össz-jövedelem		Munkabér		Tiszta jövedelem		Hivatkozások az „Ismertetés“ oldalaira
		Családtag	Bérmunkás	Összesen	Összesen	1 munkásra esik	Összesen	1 bérmunkásra esik	Összesen	1 dolgozó családtagra esik	
Összesen ..	58	179	106	285	81 672	286	6 946	65,6	16 127	90,1	158. szöveg oldal*
Nagyüzemek.....	4	5	56	61	48 912	800	4 695	83,8	5 599	1119,0	40. és 188. táblázat-oldal
A többi üzem ...	54	174	50	224	32 760	146	2 251	45,0	10 528	60,5	

Eszerint az együttes „átlagok“ itt is azt mutatják, hogy a dolgozó családtagok jövedelme felülmúlja a bérmunkások keresetét (65,6-del szemben 90). De az 58 üzem közül 4 összpontosítja az egész termelésnek *több mint a felét*. Ezekben az üzemekben (amelyek színtiszta típusú tőkés manufaktúrák)** a munka termelékenysége majdnem háromszorosa az átlagosnak (800, illetőleg 286) és több mint ötszöröse a többi üzem, vagyis a kisebb üzemek termelé-

* A 158. oldalon levő táblázatba nyilván hiba vagy sajtóhiba csúszott be, hiszen az irbiti kerületben a tiszta jövedelem több a végösszegben feltüntetett 9 827 rubelnál. Ezt a táblázatot az „Ismertetés“-hez mellékelt táblázatok adatai alapján helyre kellett igazítani.

** V. ö. „Kusztáripar“, 46—47. old., valamint az ipar leírását az „Ismertetésben“, 162. és a köv. oldalak. Nagyon jellemző, hogy „ezek a vállalkozók valamikor igazi kusztárok voltak, miért is mindig ... szerették és szeretik magukat kusztároknak nevezni“.

kenységének (800, illetőleg 146). A bérmunkások munkabére a gyárakban jóval magasabb, mint a kiskusztároknál (84, illetőleg 45). A gyárosok tiszta jövedelme a 90 rubel „átlagos" és a kiskusztárok 60,5 rubel jövedelmével szemben több mint 1 000 rubel családonként. Ilymódon a kiskusztárok jövedelme a bérmunkások munkabére alatt marad (60,5, illetőleg 65,6).

Szurokégető ipar:

I. csoport 1. alcsoport	Üzemek száma	Munkások száma: Családtag	Munkások száma: Bérmunkás	Munkások száma: Összesen	Összjövedelem: Összesen	Összjövedelem: 1 munkásra esik	Munkabér: Összesen	Munkabér: 1 bérmunkásra esik	Tiszta jövedelem: Összesen	Tiszta jövedelem: 1 dolgozó családtagra esik	Hivatkozások az „Ismertetés" oldalaira
Összesen ..	167	319	80	399	22 076	55,3	2 150	26,8	10,979	34,4	189. szövegoldal
Nagyüzemek.....	9	10	16	26	4 440	170,7	654	40,8	2 697	269,7	100, 101, 137, 160, 161. és 220. táblázatoldal
A többi üzem ...	158	309	64	373	17 636	47,3	1 496	23,2	8 282	26,8	

Tehát még ebben a termelési ágban is, amely általában véve nagyon kicsiny, és amelyben meglehetősen kevés bérmunkás dolgozik (20%), a földművelők csoportjában az önálló kusztároknál ugyancsak megfigyelhető az a tisztán kapitalista jelenség, hogy a nagy (viszonylag nagy) üzemek fölényben vannak. Már pedig a szurokégető ipar tipikus paraszti, „népi" ipar! A nagyüzemekben a munka termelékenysége több mint háromszorosan, a bérmunkások munkabére másfélszeresen, a tiszta jövedelem nyolcszorosan múlja felül az „átlagot" és tízszerte nagyobb a többi kusztárcsaládtag kereseténél, akik nem keresnek többet, mint egy átlagosan kereső bérmunkás és *kevesebbet keresnek a nagyobb üzemben dolgozó bérmunkásnál.* Megjegyezzük,

hogy a szurokégető ipart főképpen nyáron űzik, úgy hogy a munkaperiódus tekintetében nem lehetnek lényeges különbségek*.

A sütőipar:

I. csoport 1. alcsoport	Üzemek száma	Munkások száma			Össz-jövedelem		Munkabér		Tiszta jövedelem		Hivatkozások az „Ismertetés" oldalaira
		Családtag	Bérmunkás	Összesen	Összesen	1 munkásra esik	Összesen	1 bérmunkásra esik	Összesen	1 dolgozó családtagra esik	
Összesen ..	27	63	55	118	44 619	378,1	2 497	45,4	7 484	118,8	215. szövegoldal
Nagyüzemek.....	4	7	42	49	25 740	525	2 050	48,8	4 859	694	68. és 229. táblázatoldal
A többi üzem ...	23	56	13	69	18 879	273	447	34,4	2 625	46,8	

Vagyis az egész alcsoport átlagos adatai ismétcsak teljesen fiktíveknek bizonyulnak. A nagyüzemek (amelyek kistőkések tulajdonában vannak) az egész termelés nagyobb felét összpontosítják, tiszta jövedelmük az átlagos jövedelemnek hatszorosa és a kisvállalkozók jövedelmének tizennégyszerese, s a bérmunkásoknak olyan *munkabért* fizetnek, *amely meghaladja a kiskusztárok jövedelmét*. A munka termelékenységéről nem beszélünk, 3—4 nagyüzemben értékesebb árut — cukorszörpöt termelnek.

A fazekasipar. Ez is jellegzetes kisparaszti ipar, elenyésző számú (13%) bérmunkással, igen kis üzemekkel (nem egészen 2 munkás jut egy üzemre); a fazekasok túlnyomó része földművelő. Itt is ugyanazt látjuk:

---

* Az „Ismertetésből" kitűnik, hogy a szurokégető iparban a *gödörben* történő kezdetleges szurokolvasztást, a tökéletesebb — *üstben* való olvasztást, sőt a *hengerkazánban* való olvasztást egyaránt alkalmazzák (195. old.). A portánkénti összeírásból nem hiányzott az egyes eljárások megoszlására vonatkozó anyag, de ezt az anyagot nem hasznosították, mivel nem választották külön a nagyüzemeket.

I. csoport 1. alcsoport	Üzemek száma	Munkások száma			Össz-jövedelem		Munkabér		Tiszta jövedelem		Hivatkozások az „Ismertetés" oldalaira
		Családtag	Bérmunkás	Összesen	Összesen	1 munkásra esik	Összesen	1 bérmunkásra esik	Összesen	1 dolgozó családtagra esik	
Összesen	97	163	31	194	12 414	63,9	1 830	59	6 657	41	291. szövegold.
Nagyüzemek....	7	9	17	26	4 187	161,0	1 400	80,2	1 372	152	168. és 206. táblázatoldal
A többi üzem...	90	154	14	168	8 227	48,9	430	30,0	5 285	34,3	

Itt tehát rögtön kiderül, hogy az „átlag"-számok szerint a bérmunkás keresete *nagyobb* a dolgozó családtagok jövedelménél. A nagyüzemek különválasztása megmagyarázza ezt az ellentmondást, amelyet a tömeges adatok alapján már fentebb megállapítottunk. A nagyüzemekben hasonlíthatatlanul magasabb a munka termelékenysége is, a munkabér is, a tulajdonosok jövedelme is, a kiskusztárok viszont kevesebbet keresnek, mint a bérmunkások és *feleannyit sem keresnek, mint a legkedvezőbb helyzetben levő műhelyek bérmunkásai*.

A téglaégető ipar:

I. csoport 1. alcsoport	Üzemek száma	Munkások száma			Össz-jövedelem		Munkabér		Tiszta jövedelem		Hivatkozások az „Ismertetés" oldalaira
		Családtag	Bérmunkás	Összesen	Összesen	1 munkásra esik	Összesen	1 bérmunkásra esik	Összesen	1 dolgozó családtagra esik	
Összesen ..	229	558	218	776	17 606	22,6	4 560	20,9	10 126	18,1	299. szövegoldal
Nagyüzemek.....	8	9	45	54	3 130	57,9	1 415	31,4	1 298	144	46, 120, 169. és 183. táblázatoldal
A többi üzem ...	221	549	173	722	14 476	20,0	3 145	18,2	8 828	16,0	

Eszerint az egy dolgozó családtagra eső „átlagos“ jövedelem itt is kisebb a bérmunkás munkabérénél. Ennek a jelenségnek itt is az a magyarázata, hogy a nagyüzemeket, amelyekben hasonlíthatatlanul magasabb a munka termelékenysége, magasabb a munkások munkabére és (viszonylag) igen nagy a jövedelem, egybecsapják a kisüzemekkel, amelyek tulajdonosainak jövedelme alig felét teszi a nagyüzemekben dolgozó bérmunkások munkabérének.

Más iparokkal kapcsolatban is közölhetnénk adatokat*, de azt gondoljuk, hogy amit eddig közöltünk, az is bőven elegendő.

Foglaljuk össze most a megvizsgált adatokból adódó következtetéseket:

1) A nagy- és kisüzemek összevonása olyan teljesen fiktív „átlag“-számokat eredményez, amelyek alapján semmiféle fogalmat sem alkothatunk magunknak a valóságról, amelyek elpalástolják a fő különbségeket, minőségileg egyenlőnek tüntetik fel a minőségileg teljesen különböző, a különböző összetételű dolgokat.

2) Egész sor ipar adatai arról tanuskodnak, hogy a nagy (a munkások összlétszáma tekintetében nagy) üzemek különböznek a közép- és kisüzemektől, mégpedig a következőkben:

a) a munka termelékenysége hasonlíthatatlanul magasabb;

b) magasabb a bérmunkások munkabére;

c) hasonlíthatatlanul nagyobb a tiszta jövedelem.

3) Kivétel nélkül valamennyi általunk különválasztott nagyüzem hasonlíthatatlanul nagyobb méretekben vesz igénybe bérmunkát (az illető ipar középüzemeihez viszonyítva), s az jóval nagyobb szerepet játszik, mint a család munkája. A nagyüzemek termelése tíz meg tízezer rubelra rúg és tíz, sőt tíznél is több bérmunkást foglalkoztatnak üzemenként. Ezek a nagyüzemek ilymódon tőkés műhelyek. A kusztárösszeírás adatai tehát azt bizo-

* Lásd a kocsigyártó ipart, 308. szövegoldal, továbbá a 11. és 12. táblázatoldal; a ládakészítő ipart, 335. old.; a szabóipart 344. old. stb.

nyítják, hogy a hírhedt „kusztár“-termelésben *tisztán kapitalista törvények és viszonyok uralkodnak;* azt bizonyítják, hogy a bérmunkások kooperációján alapuló tőkés műhelyek kétségtelen fölényben vannak az egyedül dolgozó kusztárokkal és általában a kiskusztárokkal szemben — fölényben vannak a munka termelékenysége tekintetében, sőt még a bérmunkások díjazása tekintetében is.

4) Az *önálló* kiskusztárok keresete számos iparban nem nagyobb, sőt gyakran kisebb, mint az ugyanabban az iparban dolgozó bérmunkások keresete. Ennek a különbségnek még fokozódnia kell, ha a bérmunkások keresetéhez az ellátást is hozzáadjuk, amit egyesek közülük kapnak.

Ezt az utóbbi következtetést különválasztjuk az előbbi háromtól abban a tekintetben, hogy azok a következtetések általános és az árutermelés törvényeinél fogva kötelező jelenségeket testesítenek meg, míg ebben nem láthatunk általánosan kötelező érvénnyel bíró jelenséget. Ennek következtében ezt így fogalmazzuk meg: ha a kisüzemek munkájának termelékenysége alacsonyabb és a kisüzemek tulajdonosai (különösen a földművelők) védtelen helyzetben vannak a piacon, könnyen előfordulhat, hogy az önálló kusztár keresete kisebb a bérmunkás munkabérénél, és az adatok azt mutatják, hogy ez a valóságban nagyon gyakran előfordul.

A közölt számítások bizonyító ereje nem lehet kétséges, hiszen több ipart vettünk szemügyre, nem véletlenül ragadtuk ki azokat, hanem felhoztunk minden ipart, hacsak a táblázatok megengedték, hogy különválasszuk a nagyüzemeket, nem egyes üzemeket ragadtunk ki, hanem figyelembe vettük az illető ipar valamennyi üzemét, s ezekkel mindig a különböző kerületek több nagyüzemét hasonlítottuk össze. De kívánatos volna a leírt jelenségek általánosabb és pontosabb jellemzése. Szerencsére az „Ismertetésben“ vannak olyan adatok, amelyek lehetővé teszik, hogy ennek a kívánságnak *részben* eleget tegyünk. Ezek — *az üzemek tiszta jövedelem szerinti megoszlására vonatkozó adatok.* Az „Ismertetés“ az egyes iparokat illetően feltünteti, hogy hány üzemnek van 50 rubelon, 100 rubelon, 200 rubelon stb. aluli jövedelme. Ezek az adatok

azok, amelyeket összesítettünk. Kiderült, hogy 28 iparról vannak ilyen adatok*, és 8 364 üzemre, vagyis az üzemek (8 991 üzem) 93,2%-ára terjednek ki. Ebben a 28 iparban összesen 8 377 üzem van (13 üzemet nem csoportosítottak a jövedelem szerint), 14 135 dolgozó családtaggal + 4 625 bérmunkással, összesen 18 760 munkással, ami a szóbanforgó iparokban dolgozók 93,9%-át teszi. Világos, hogy ezeknek a kusztárok 93%-át felölelő adatoknak alapján joggal következtethetünk valamennyire, hiszen semmi okunk sincs feltételezni, hogy a fennmaradó hét százalék nem hasonlít erre a 93%-ra. Mielőtt ismertetnénk összesítésünk adatait, meg kell jegyeznünk a következőket:

1) Az „Ismertetés" összeállítói, akik ezt a csoportosítást végrehajtották, nem mindig ragaszkodtak szigorúan az egyes csoportok egyenlő és egyöntetű elnevezéséhez. Például azt mondják: „100 rubelig", „100 rubelnál kevesebb", sőt néha „egyenként 100 rubel". Nem mindig szabják meg a kategória alsó és felső határát, vagyis néha a „100 rubelnál kevesebb" kategóriával kezdik a csoportosítást, néha meg az „50 rubelnál kevesebb", a „10 rubelnál kevesebb" stb. kategóriával; néha az „1 000 rubel vagy több" kategóriával fejezik be a csoportosítást, néha pedig „2 000—3 000 rubel" stb. kategóriákat is felvesznek. Mindezeknek a pontatlanságoknak nem lehet semmi komoly jelentőségük. Mi az „Ismertetés" valamennyi kategóriáját összesítettük (15 ilyen kategória van: 10 rubelig, 20 rubelig, 50 rubelig, 100 rubelig, 200 rubelig, 300 rubelig, 400 rubelig, 500 rubelig, 600 rubelig, 700 rubelig, 800 rubelig, 900 rubelig, 1 000 rubelig, 1 000 rubel vagy több, 2 000—3 000 rubel), s minden apró pontatlanságot kiküszöböltünk, minden kételyt eloszlattunk azzal, hogy az adatokat egytől-egyig besoroltuk valamelyik kategóriába.

2) Az „Ismertetés" csak azoknak az *üzemeknek a számát* közli, amelyek jövedelmük szerint az egyik vagy a másik kategóriába tartoznak, de nem közli, hogy *mennyi*

* A csipkeverő, lakatos- és harmonikaiparról is vannak ilyen adatok, de ezektől az iparoktól eltekintettünk, mert ezekről nincsenek az üzemeknek a dolgozó családtagok száma szerinti megoszlására vonatkozó adatok.

az egyes kategóriákba tartozó üzemek *jövedelme* együttvéve. Már pedig nekünk éppen az utóbbi adatokra van szükségünk. Ezért abból indultunk ki, hogy az egyes kategóriákba tartozó üzemek együttes jövedelmét elég pontosan meg lehet állapitani, ha a kategória üzemeinek számát megszorozzuk a jövedelem átlagával, vagyis a kategóriában elért legnagyobb és legkisebb jövedelem számtani középarányosával (például a 100—200-as kategóriában 150 stb.). Csak a két legalsó kategóriánál (10 rubelig, illetőleg 20 rubelig) indultunk ki az átlagok helyett az elért legnagyobb jövedelmekből (10 rubel, illetőleg 20 rubel). Az ellenőrzés kimutatta, hogy ez az eljárás (amely általában megengedhető statisztikai számításokban) a valósághoz igen közel álló számokat eredményez. Nevezetesen, a kusztárcsaládok egész tiszta jövedelme ebben a 28 iparban az „Ismertetés“ adatai szerint 951 653 rubel, a mi hozzávetőleges adataink szerint pedig, amelyek a jövedelem szerinti kategóriákon alapulnak, 955 150 rubel, vagyis 3 497 rubellal = 0,36%-kal több. A különbség vagy hiba tehát 10 rubelonként nem egészen négy kopejka.

3) Összesítésünkből megtudjuk, hogy mennyi (minden egyes kategóriában) a család, nem pedig egy dolgozó családtag átlagos jövedelme. Az utóbbi nagyság megállapításához ismétcsak hozzávetőleges számítást kellett végeznünk. Mivel tudtuk, hogyan oszlanak meg a családok a dolgozó családtagok száma szerint (és külön — a bérmunkások száma szerint), feltételeztük, hogy minél kisebb a családra eső jövedelem, annál kisebb a család (vagyis az egy üzemre eső dolgozó családtagok száma is), és annál kisebb a bérmunkásokat foglalkoztató üzemek száma. És fordítva, minél nagyobb az egy családra jutó jövedelem, annál nagyobb a bérmunkásokat foglalkoztató üzemek száma, annál nagyobb a család, vagyis annál nagyobb az egy üzemre jutó dolgozó családtagok száma. Nyilvánvaló, hogy ez a feltevés a legkedvezőbb annak a szempontjából, aki meg akarná cáfolni következtetéseinket. Másszóval: ha *bármilyen* más feltevésből indultunk volna ki, következtetéseink csak annál megingathatatlanabbak lettek volna.

Most pedig közöljük a kusztároknak az üzemek jöve-

delmezősége szerinti megoszlására vonatkozó adatok összesítését.

Kategóriák	Üzemek száma	Egy üzem átlagos jövedelme (hozzávetőleg)	Az üzemek jövedelme összesen (hozzávetőleg)	Kategóriák	Üzemek száma	Egy üzem átlagos jövedelme (hozzávetőleg)	Az üzemek jövedelme összesen (hozzávetőleg)	Kategóriák	Üzemek száma	Egy üzem átlagos jövedelme (hozzávetőleg)	Az üzemek jövedelme összesen (hozzávetőleg)
10 r.-ig ..	127	10	1 270	300 r.-ig ..	602	250	150 050	800 r.-ig	22	750	16 500
20 „ ..	139	20	2 780	400 „ ..	208	350	72 800	900 „	20	850	17 000
50 „ ..	2 110	35	73 850	500 „ ..	112	450	50 400	1 000 „	17	950	16 150
100 „ ..	3 494	75	262 050	600 „ ..	40	550	22 000	1 000 vagy több r.	19	1 500	28 500
200 „ ..	1 414	150	212 100	700 „ ..	38	650	24 700	2 000—3 000 r.	2	2 500	5 000
								Üzemek összesen................	8 364		955 150

Ezek az adatok túlságosan részletesek, úgyhogy egyszerűbb és világosabb rovatokban kell azokat összesítenünk. Vegyünk jövedelem szerint öt kusztárkategóriát: *a)* szegények, családonként 50 rubelnál kisebb jövedelemmel; *b)* valamivel tehetősebbek, családonként 50—100 rubel jövedelemmel; *c)* közepesek, családonként 100—300 rubel jövedelemmel; *d)* jómódúak, családonként 300—500 rubel jövedelemmel és *e)* gazdagok — családonként 500 rubelt meghaladó jövedelemmel.

Az üzemek jövedelmezőségére vonatkozó adatok alapján ezekhez a kategóriákhoz hozzácsatoljuk az üzemeknek a dolgozó családtagok és a bérmunkások száma szerinti hozzávetőleges megoszlását*. A következő táblázatot kapjuk:

---

* A 28 ipar 8 377 üzeme a következőképpen oszlik meg a dolgozó családtagok és bérmunkások száma szerint: 0 dolgozó családtaggal — 95 üzem; 1-gyel — 4 362 üzem; 2-vel — 2 632; 3-mal — 870; 4-gyel — 275; 5-tel vagy többel — 143. Bérmunkásokkal dolgozó üzem — 2 228, ebből 1 bérmunkással — 1 359; 2-vel — 447; 3-mal — 201; 4-gyel — 96; 5-tel vagy többel — 125. Összesen 4 625 bérmunkás 212 096 rubel keresettel (fejenként — 45,85 rubel).

Kusztár-kategóriák, a jövedelem nagysága szerint	A családok		Tiszta jövedelem		Átlagos jövedelem		A családok hozzávetőleges megoszlása										
							a dolgozó családtagok száma szerint					a bérmunkások száma szerint					
	száma	%	Családok jövedelme rubelban	%	1 családra esik	1 dolgozó családtagra esik (körülbelül)	1	2	3	4	5 vagy több	0	1	2	3	4	5 vagy több
a) Szegények	2 376	28,4	77 900	8,2	32,7	32,7	2 376	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
b) Valamivel tehetősebbek	3 494	41,8	262 050	27,4	75,0	50	1 986	1 508	—	—	—	—	—	—	—	—	—
c) Közepesek	2 016	24,1	362 150	37,9	179,6	72,0	—	1 124	870	22	—	—	1 359	392	—	—	—
d) Jómódúak	320	3,8	123 200	12,9	385,0	100,0	—	—	—	253	67	—	—	55	201	64	—
e) Gazdagok	158	1,9	129 850	13,6	821,8	348	—	—	—	—	76	82	—	—	—	32	125
Összesen . . .	8 364	100	955 150	100	114,2	67,5	4 362	2 632	870	275	143	82	1 359	447	201	96	125

Ezek az adatok nagyon érdekes következtetésekre vezetnek, amelyeket sorra szemügyre veszünk a kusztárok kategóriái szerint:

a) A kusztár-családok több mint egynegyede (28,4%-uk) a *szegények* közé tartozik, akiknek családonként átlag körülbelül 33 rubel jövedelmük van. Tegyük fel, hogy ez az egész jövedelem egy dolgozó családtagra jut, hogy ebben a kategóriában mindenki egyedül dolgozik. Ezeknek a kusztároknak a keresete mindenesetre *jóval kisebb* a kusztároknál dolgozó bérmunkások átlagos keresetnél (45 rubel 85 kopek). Ha ezeknek az egyedül dolgozó kusztároknak a többsége az alsó (3.) alcsoporthoz tartozik, vagyis felvásárlóknak dolgozik, akkor ez azt jelenti, hogy a kusztár „üzemtulajdonosok" kevesebbet fizetnek az otthon dolgozóknak, mint a műhelyben dolgozó bérmunkásoknak. Még ha abból indulunk is ki, hogy a kusztároknak ennél a kategóriájánál a legrövidebb a munkaperiódus, keresetük még ebben az esetben is egészen nyomorúságos.

b) A kusztároknak több mint kétötöde (41,8%-uk) a valamivel tehetősebbek közé tartozik, családonként átlag 75 rubel jövedelmük van. Ezek a kusztárok már nem mind egyedül dolgozók (ha ugyan az előző kategória csak egyedül dolgozókból állt): ebben a kategóriában a családoknak körülbelül a felénél 2 dolgozó családtagot találunk, tehát egy dolgozó családtag átlagos keresete csak körülbelül 50 rubel, *vagyis nem több, sőt esetleg kevesebb a kusztárnál dolgozó bérmunkás keresetnél* (a 45 rubel 85 kopek pénzbeni fizetésen kívül a bérmunkások egy része ellátást kap a munkáltatótól). *Eszerint a kusztárok héttizede, keresetét tekintve, a kusztároknál dolgozó bérmunkások színvonalán, sőt részben annak is alatta áll.* Bármilyen meglepő is ez a következtetés, teljesen egybevág azokkal a fentebb idézett adatokkal, amelyek szerint a nagyüzemek fölényben vannak a kisüzemekkel szemben. Hogy milyen alacsony e kusztárok jövedelmének a színvonala, azt megítélhetjük abból, hogy a szegődményes mezőgazdasági munkás átlagos évi munkabére Perm kormányzóságban 50 rubel,

élelmezéssel*. Következésképpen az „önálló" kusztárok héttizede az életszínvonal tekintetében nem áll magasabban a szegődményes földmunkásoknál!

A narodnyikok persze azt mondják, hogy ez csak mellékkereset a földművelés mellett, de, először, vajjon nem állapították-e meg már régesrégen, hogy a földművelés az adók, a haszonbér, meg a gazdasággal kapcsolatos kiadások levonása után csak a parasztság kisebbsége számára képes biztosítani a család fenntartásához a legszükségesebbeket? Mi pedig a kusztár keresetét a béres keresetével hasonlítjuk össze, akinek megvan az ellátása. Másodszor, a kusztárok héttizedébe földet nem művelőknek is be kellett kerülniök. Harmadszor, ha kiderülne is, hogy a földművelés biztosítja azt, ami e kategóriák földművelő kusztárjainak megélhetéséhez szükséges, mégis kétségbevonhatatlan marad az a tény, hogy a kereset a földdel való kapcsolat következtében rendkívül nagy mértékben csökken.

Még egy összehasonlítás: a krasznoufimszki kerületben egy kusztárnál dolgozó bérmunkás átlagos keresete 33,2 rubel (149. táblázatoldal), ezzel szemben annak a parasztnak a keresete, aki a falujában a gyárban dolgozik, vagyis a gyári parasztok közül kikerülő bánya- és kohóipari munkásoknak a keresete, a zemsztvostatisztika megállapítása szerint, 78,7 rubel (a „Материалы для статистики Пермской губернии. Красноуфимский уезд. Заводский район"** c. kiadvány szerint, Perm 1894), vagyis több mint kétszer olyan nagy. Pedig azoknak a bánya- és kohóipari munkásoknak a keresete, akik falujukban a gyárban dolgoznak, mint tudjuk, mindig kisebb a „szabad" gyári munkások keresetén él. Ennek alapján megítélhetjük, hogy a szükségletek milyen csökkenése, a megélhetés milyen nyomorúságos színvonalra süllyedése az ára az orosz kusztár híres, „az ipar és a földművelés szerves egybekapcsolásának elvén" alapuló „önállóságának"!

---

* Az élelmezés értéke évi 45 rubel. Ezek az adatok — a földművelésügyi főosztály adatain alapuló 10 évi (1881—1891) átlagok. (Lásd С. А. Короленко. „Вольнонаемный труд" и т. д. — Sz. A. Korolenko. „Szabad bérmunka" stb.).

** „Adatok Perm kormányzóság statisztikájához. Krasznoufimszki kerület. Gyári körzet". — *Ford.*

c) A „közepes"-kusztárok közé azokat a családokat soroltuk, amelyeknek a jövedelme 100 és 300 rubel között mozog s családonként átlag 180 rubel jövedelemmel rendelkeznek. A kusztároknak körülbelül egynegyede (24,1%-uk) tartozik ide. Abszolút jövedelmük ezeknek is nagyon, de nagyon kicsiny: ha üzemenként 2,5 dolgozó családtagot számítunk, körülbelül 72 rubel jut egy dolgozó családtagra — olyan fölöttébb elégtelen összeg, amelyet egyetlen egy gyári munkás sem irigyel meg. De a kusztárok zömének keresetéhez viszonyítva ez az összeg eléggé jelentékeny! Kiderül, hogy ehhez az annyira szűkös „jóléthez" is csak idegen munka árán jutnak: a kusztároknak ebben a kategóriájában a többség már bérmunkásokat tart (a mesterek körülbelül 85%-a tart bérmunkásokat, és átlag a 2 016 üzem mindegyikére több mint egy munkás jut). Ha tehát valaki az árutermelésen alapuló tőkés viszonyok között ki akarja verekedni magát a szegénységtől szorongatott kusztárok tömegéből, másoktól kell elhódítania a „jólétet", be kell kapcsolódnia a gazdasági harcba, még hátrább kell szorítania a kis iparűzők tömegét, kispolgárrá kell válnia. Vagy a nyomor és az életszínvonal nec plus ultra* süllyedése — vagy *(a kisebbség számára)* saját (rendkívül szűkös) jólétének megteremtése mások rovására — ez elé a két eshetőség elé állítja a kis iparűzőt az árutermelés. Ezt mutatják a tények.

d) A jómódú kusztárok kategóriájához a családoknak csak 3,8%-a tartozik; ezek átlagos jövedelme 385 rubel, s körülbelül 100 rubel jut egy dolgozó családtagra (ha abból indulunk ki, hogy ide olyan kusztárok tartoznak, akiknek az üzemében 4 vagy 5 családtag dolgozik). Ez a jövedelem, amely több mint kétszerese a bérmunkás pénzbeni jövedelmének, már a bérmunka jelentős igénybevételén alapul: ennek a kategóriának valamennyi üzemében tartanak bérmunkásokat, üzemenként átlag mintegy hármat.

e) Gazdag kusztár mindössze 1,9% van; ezeknek átlagos jövedelme családonként 820 rubel. Ide kell sorolnunk részint az 5 családtaggal dolgozó üzemeket, részint az

* — tovább nem fokozható. — *Szerk.*

olyan üzemeket, amelyekben egyáltalán nem dolgozik családtag, vagyis amelyek kizárólag bérmunkán alapulnak. Eszerint egy dolgozó családtagra körülbelül 350 rubel jövedelem jut. Ezeknél a „kusztároknál" a nagy jövedelem onnan ered, hogy sok bérmunkást alkalmaznak; ebben a csoportban átlag 10 fő jut egy-egy üzemre*. Ezek már kis gyárosok, tőkés műhelytulajdonosok, és az a körülmény, hogy ezeket egyedül dolgozó iparosokkal, falusi kézművesekkel, sőt olyanokkal, akik otthon a gyárosoknak (néha, mint alább látni fogjuk, ugyanezeknek a gazdag kusztároknak!) dolgoznak, a „kusztárok" közé sorolják, mint már említettük, csak azt mutatja, hogy a „kusztár" kifejezés teljesen bizonytalan és szétfolyó valami.

A kusztárösszeírás során a kusztárok jövedelmére vonatkozóan gyüjtött adatok ismertetésének befejezéseképpen a következőket kell még megjegyeznünk. Azt mondhatják, hogy a jövedelem összpontosulása a kusztáriparban nem nagyon jelentős: az üzemek 5,7%-ára a jövedelem 26,5%-a, az üzemek 29,8%-ára a jövedelem 64,4%-a esik. Erre azt feleljük, először, hogy ez a koncentráció is a „kusztárral" kapcsolatos általános megítélések és „átlag"-számok teljes alkalmatlanságát és tudománytalanságát bizonyítja. Másodszor, nem szabad szem elől téveszteni, hogy ezekbe az adatokba *nincsenek felvéve a felvásárlók* s ennélfogva a jövedelem megoszlását rendkívül pontatlanul tüntetik fel. Láttuk, hogy 2 346 család, illetőleg 5 628 munkás dolgozik felvásárlóknak (3. alcsoport), következésképpen itt a főjövedelem a felvásárlóknak jut. Az, hogy különválasztják őket az iparűzőktől, teljesen visszás és semmivel sem igazolt eljárás. Ahogyan a nagy gyáripar gazdasági viszonyait helytelen dolog volna anélkül ismertetni, hogy közben rá ne mutatnánk a gyárosok jövedelmére, ugyanúgy helytelen dolog volna a „kusztár"-ipar gazdasági helyzetét anélkül ismertetni, hogy rámutatnánk a felvásárlók jövedelmére — amikor pedig ez a jövedelem ugyanabból a termelésből származik, amelyet a kusztá-

* Ennek a 28 iparnak bérmunkásokkal dolgozó 2 228 üzeme közül 46 üzem alkalmaz 10 vagy több bérmunkást, bérmunkásaik száma összesen 887, vagyis átlag 19,2 bérmunkás jut egy-egy üzemre.

rok is folytatnak, s amely egy része a kusztárok által előállított termékek értékének. Eszerint joggal vonjuk le és kötelesek is vagyunk levonni azt a következtetést, hogy a tényleges jövedelemmegoszlás a kusztáriparban hasonlíthatatlanul egyenlőtlenebb, mint amilyennek a fentebbi adatok feltüntetik, mert hiszen ott hiányoznak a legnagyobb iparosok kategóriái.

HARMADIK CIKK

(VI. Mi a felvásárló? — VII. „Örvendetes jelenségek“ a kusztáriparban. — VIII. A narodnyik iparpolitikai program)

VI

MI A FELVÁSÁRLÓ?

Fentebb a felvásárlókat a legnagyobb iparosoknak neveztük. A megszokott narodnyik szempontból ez eretnekség. Nálunk hozzászoktak ahhoz, hogy a felvásárlót olyasvalakinek tüntessék fel, aki kívül áll a termelésen, aki a termelés járulékos eleme, aki távol áll magától az ipartól és „csak“ a cserével van összefüggésben.

Nem itt a helye, hogy részletesen foglalkozzunk ennek a felfogásnak elméleti helytelenségeivel, amelyeknek az az alapja, hogy nem értik meg napjaink iparának (a kusztáripart is ideértve) általános és fő alapját, bázisát, hátterét, tudniillik az *árugazdaságot*, amelyben a kereskedelmi tőke szükségszerű alkatelem, nem pedig véletlen és mellékes járulék. Itt a kusztárösszeírás tényeihez és adataihoz kell tartanunk magunkat, s most az lesz a feladatunk, hogy megvizsgáljuk és elemzés alá vegyük a felvásárlókra vonatkozó adatokat. Ennek az elemzésnek szempontjából kedvező az a körülmény, hogy a felvásárlóknak dolgozó kusztárokat külön alcsoportban (a 3.-ban) foglalták össze. De ebben a kérdésben sokkal több a hézag és a tisztázatlan pont, s ez eléggé megnehezíti a kérdés tanulmányozását. Nincsenek adatok a felvásárlók számáról, a nagy és kis felvásárlókról, a jómódú kusztárokkal való kapcsolatukról (rokoni kapcsolat; a felvásárló kereskedelmi műveletei és a saját műhelyében folyó termelés közötti kapcsolatok stb.),

továbbá a felvásárlók *gazdaságáról*. Azok a narodnyik előítéletek, amelyek szerint a felvásárló kívülálló ember, a kusztáripar kutatóinak többségét megakadályozták abban, hogy felvessék a felvásárló gazdaságának kérdését, holott nyilvánvaló, hogy a közgazdász szempontjából ez az első és legfőbb kérdés. Alaposan és gondosan kell tanulmányozni, hogyan *gazdálkodik* a felvásárló, hogyan képződik a tőkéje, milyen szerepe van ennek a tőkének a nyersanyagbeszerzés és a termékértékesítés terén, milyenek a tőketevékenység (közgazdasági) feltételei ezeken a területeken, milyen összegeket ad ki a felvásárló a beszerzés és az értékesítés megszervezésére, hogyan alakulnak ezek a kiadások a kereskedelmi tőke, illetőleg a beszerzés és az értékesítés méreteitől függően, milyen okok idézik elő, hogy néha a nyersanyagot a felvásárló műhelyeiben részben feldolgozzák és azután odaadják az otthon dolgozóknak további megmunkálás céljából (a végleges elkészítés néha ugyancsak a felvásárló műhelyeiben történik), máskor meg eladják a nyersanyagot a kisiparosoknak azzal, hogy majd a piacon megvásárolják tőlük készítményeiket. Össze kell hasonlítani, hogy mennyi a termelés összértéke a kiskusztárnál, a műhelyében több bérmunkást foglalkoztató nagyiparosnál és a felvásárlónál, aki otthoni feldolgozásra adja ki az anyagot. Kutatási egységül az egyes *vállalatokat*, vagyis az egyes felvásárlókat kell venni, meg kell állapitani minden egyes felvásárló forgalmának nagyságát, a műhelyben, illetőleg a műhelyben és otthon neki dolgozó munkások számát, a nyersanyagbeszerzésnél, a nyersanyag és a termék tárolásánál, valamint az értékesítésnél általa foglalkoztatott munkások számát. Össze kell hasonlítani a termelés technikáját (a szerszámok és a berendezési tárgyak mennyiségét és minőségét, a *munkamegosztást* stb.) a kiskusztárnál, a műhelyében bérmunkásokat foglalkoztató mesternél és a felvásárlónál. Csakis az ilyen *gazdasági kutatás* adhat pontos tudományos választ arra a kérdésre, hogy mi a felvásárló, milyen jelentősége van a gazdaságban, milyen szerepet játszik az árutermelésen alapuló ipar különböző formáinak történelmi fejlődése során. Nagy fogyatékosságnak kell minősítenünk, hogy a portánkénti összeírás összefoglalásaiból hiányzanak az ilyen természetű

adatok, holott az összeírás mindezeket a kérdéseket minden egyes kusztárt illetően részletesen megvizsgálta. Még ha (különböző okoknál fogva) lehetetlennek is bizonyult volna, hogy minden egyes felvásárló gazdaságát összeírják és megvizsgálják — az említett adatok nagy részét le lehetett volna vezetni a felvásárlóknak dolgozó kusztárokról felvett portánkénti adatokból. Az „Ismertetésben" ehelyett csak olyan elcsépelt narodnyik frázisokat találunk, hogy a „kulák" „lényegénél fogva távol áll magától a termeléstől" (7. old.), amikor is egyrészt a felvásárlókat és a szerelőműhelyek tulajdonosait is, másrészt az uzsorásokat is a kulákokhoz számítják; hogy a „bérmunkán nem annak a gyárhoz hasonló (?) technikai összpontosítása uralkodik, hanem a kusztárok kölcsönszolgasága ... a kulákság egyik fajtája" (309—310.), hogy „a munka kizsákmányolásának forrása ... nem a termelés funkciójában, hanem a csere funkciójában rejlik" (101.); hogy a kusztáriparban gyakran nem „a termelés tőkés alapokra fektetésével" találkozunk (265.). Mi persze nem is gondolunk arra, hogy önállósággal vádoljuk meg az „Ismertetés" összeállításánál közreműködő kutatókat: ők egyszerűen teljes egészükben átvették azokat a bölcs mondásokat, amelyeket szétszórva oly nagy bőségben találunk például a „mi ismert" V. V. urunk műveiben.

Hogy az efféle frázisok igazi jelentőségét értékelhessük, elég például azt megemlítenünk, hogy egyik fő iparágunkban, mégpedig a textiliparban, a „felvásárló" a gépi nagytermelést folytató nagy gyáros közvetlen elődje, atyja volt. A fonál kiadása a kusztároknak otthoni feldolgozásra — ez a multja valamennyi textilüzemünknek; ez tehát a „felvásárlónak", a „kuláknak" végzett munka volt, akinek nem volt saját műhelye („távol állt a termeléstől"), „csak" kiadta a fonalat meg átvette a kész gyártmányokat. A mi derék narodnyikjaink kísérletet sem tettek arra, hogy tanulmányozzák ezeknek a felvásárlóknak az eredetét, azt, hogy ők is a kisműhelyek tulajdonosai közül kerültek ki, szerepüket, amelyet mint a nyersanyagbeszerzés és a termékértékesítés szervezői betöltenek, tőkéjük szerepét, amely összpontosítja a termelési eszközö-

ket, egybegyüjti a szétszórt kiskusztárok tömegeit, bevezeti a munkamegosztást és előkészíti a szintén nagyüzemi, de már gépi termelés elemeit. A derék narodnyikok beérték azzal, hogy sopánkodtak és panaszkodtak e „szomorú", „természetellenes" stb. stb. jelenség miatt, s azzal vígasztalták magukat, hogy ez nem a termelés, hanem „csak" a cserefolyamat „tőkés alapokra fektetése", émelygős frázisokat pufogtattak a „haza más útjaival" kapcsolatban — ugyanakkor azonban a „természetellenes" és „talajtalan" „kulákok" mivel sem törődve mentek tovább a maguk kitaposott útján, tovább összpontosították a tőkét, „gyüjtötték" a termelési eszközöket és a termelőket, növelték a nyersanyagbeszerzés méreteit, fokozták a termelésnek egyes műveletekre (felvetés, szövés, festés, kikészítés stb.) való felbontását és *tőkés gépi iparrá* alakították át a szétforgácsolt, technikailag elmaradott, kézi munkán és személyi függésen alapuló *tőkés manufaktúrát*.

Pontosan ilyen folyamat megy most végbe úgynevezett „kusztár"-iparaink zömében is, és a narodnyikok itt is ugyanúgy nem hajlandók fejlődésében vizsgálni a valóságot, ugyanúgy felcserélik a fennálló viszonyok keletkezésének és fejlődésének kérdését azzal a kérdéssel, hogy mi *lehetne* (ha nem *volna* az, ami van), ugyanúgy azzal vígasztalják magukat, hogy ezek egyelőre „csak" felvásárlók, ugyanúgy eszményítik és szépítgetik a kapitalizmus legrosszabb formáit, a legrosszabbakat mind a technikai elmaradottság, mind a gazdasági tökéletlenség, mind a dolgozó tömegek társadalmi és kulturális helyzete értelmében.

Vegyük szemügyre a permi kusztárösszeírás adatait. Az ezekben az adatokban előforduló fentemlített hiányokat a szükséghez mérten igyekezni fogunk pótolni a „Perm kormányzóság kusztáripara stb." c. fentebb idézett könyv anyaga alapján. Mindenekelőtt azokat az iparokat választjuk külön, amelyekben a felvásárlóknak dolgozó kusztárok zömét találjuk (3. alcsoport). Emellett saját összesítésünkhöz kell folyamodnunk, amelynek eredményei (mint fentebb említettük) nem egyeznek az „Ismertetés" adataival.

Iparok	A felvásárlóknak dolgozó családok száma		
	I. csoport	II. csoport	Együtt
Csizmadia	31	605	636
Nemezcsizmakészítő	607	12	619
Kovács	70	412	482
Gyékénykészítő	132	10	142
Bútorasztalos	38	49	87
Kocsigyártó	32	28	60
Szabó	4	42	46
A 7 ipar összesen	914	1 158	2 072
A 3. alcsoportba tartozó kusztárok összesen	1 016	1 320	2 336

Eszerint a felvásárlóknak dolgozó kusztárok mintegy kilenctizede a felsorolt hét iparban összpontosul. Először is ezeket az iparokat vesszük szemügyre.

A csizmadiaiparral kezdjük. A felvásárlóknak dolgozó csizmadiák óriási többsége a kunguri kerületben összpontosul, amely a Perm-kormányzósági bőripar központja. A kusztárok zöme bőrgyárosok részére dolgozik: az „Ismertetés" 87. oldalán 8 felvásárlót említenek meg, akiknek 445 üzem dolgozik*. Mindezek a felvásárlók — „ősrégi" bőrgyárosok, akiknek neve az 1890. és 1879. évi „Указатель фабрик и заводов"-ban** és a „Ежегодник м-ва финансов"*** 1869-es évf. 1. füz.[90] megjegyzéseiben egyaránt megtalálható. A bőrgyárosok kiszabják a bőrt és kiszabva adják ki varrásra a „kusztároknak". A csizma elejének ványolását a gyárosok rendelésére külön végzi néhány család. Általában a gyári bőriparral egész sor „kusztár"-ipar van kapcsolatban, vagyis egész sor műveletet otthon végeznek el. Ilyenek 1) a bőrkikészítés; 2) a felsőrészvarrás; 3) a sarokrakás apró bőrdarabkákból; 4) csizmacsavarók tisztítása; 5) faszegkészités a csizmákhoz; 6) csizmakaptafák készítése; 7) a bőr szőrtelenítésénél használt hamu készítése a bőrgyárak számára; 8) a bőr érlelésénél használt „cser" (fűzfakéreg) előkészítése ugyancsak a bőrgyárak

* Ezek között két felvásárlónak (Ponomarjovnak és Fominszkijnak) — 217 üzem dolgozik. A kunguri kerületben összesen 470 csizmadiaműhely dolgozik felvásárlóknak.

** „Gyárak és üzemek lajstroma". — *Ford.*

*** „Pénzügyminisztérium évkönyve". — *Ford.*

számára. A bőrgyártási hulladékokat a nemezkészítő és az enyvfőző ipar dolgozza fel („Kusztáripar“, III. 3—4. és köv. oldalak). A messzemenő munkamegosztáson (vagyis egy bizonyos cikk termelésének különböző emberek által végzett több műveletre való felosztásán) kívül ebben a termelési ágban az áruszerinti munkamegosztás is kifejlődött: minden egyes család (sőt néha a kusztárfalu minden egyes utcája) egy bizonyos lábbelifajtát állít elő. Mint furcsaságot megemlítjük, hogy a „Kusztáripar stb.“ c. könyvben a „kunguri bőrgyártást“ olyannak tüntetik fel, amely „tipikus megtestesítője annak az eszmének, hogy a gyáripar és a kusztáripar, mindkettő közös előnyére, szervesen egybekapcsolódik egymással“ (sic!)... a gyár szabályszerű (sic!) szövetségre lép a kusztáriparral, saját érdekében (úgy ám!) nem annak elnyomását..., hanem erősítését, fejlesztését tűzi ki céljául (III. 3. old.). Például Fominszkij gyáros az 1887-es jekatyerinburgi kiállításon nemcsak a bőr mesteri kikészítéséért kapott aranyérmet, hanem „a nagy termelésért is, *amely keresetet biztosított a környék lakosságának*“ (ibid.*, 4. old., a szerző kiemelése). Tudniillik 1 450 munkása közül 1 300 otthon dolgozik; egy másik gyárosnál, Szartakovnál, 120 ember közül 100 dolgozik otthon stb. Eszerint a permi gyárosok fölöttébb eredményesen versenyeznek a narodnyik értelmiséggel a kusztáriparok meghonosítása és fejlesztése terén...

Teljesen hasonló a csizmadiaipar szervezete a krasznoufimszki kerületben is („Kusztáripar“, I. 148—149.): a bőrgyárosok szintén lábbelinek dolgozzák fel a bőrt, részint saját műhelyeikben, részint pedig házhoz adják ki a munkát; az egyik nagy lábbelikészítő üzem tulajdonosának mintegy 200 állandó munkása van.

Most már eléggé világosan elképzelhetjük a csizmadiaipar és az ezzel összefüggő sok más „kusztár“-ipar gazdasági szervezetét. Ezek az iparok nem mások, mint a nagy tőkés műhelyek (hivatalos statisztikánk nyelvén „gyárak“) *osztályai*, mint a bőrfeldolgozás nagytőkés műveleteinek *részműveletei*. A vállalkozók nagy arányokban szervezték

* — ugyanott. — *Szerk.*

meg a nyersanyagbeszerzést, gyárakat alapítottak a bőr feldolgozására és a bőr további feldolgozásának egész rendszerét építették ki — amely a munkamegosztáson (mint technikai feltételen) és a bérmunkán (mint gazdasági feltételen) alapul: a vállalkozók egyes műveleteket műhelyeikben végeztetnek (a felsőrész kiszabása), más műveleteket a nekik dolgozó „kusztárok" otthon végeznek el; a vállalkozók határozzák meg a termelés méreteit, a darabbér nagyságát, a termelt áruk fajtáit és az egyes fajtájú készítmények mennyiségét. Ugyancsak a vállalkozók szervezték meg a termékek nagybani értékesítését is. Nyilvánvaló, hogy ez a termelési szervezet, tudományos nyelven szólva — *tőkés manufaktúra*, amely részben már magasabb formába, a *gyárba* megy át (amennyiben ugyanis a termelésben gépeket és géprendszereket alkalmaznak: a nagy bőrgyárakban gőzgépek szolgáltatják a hajtóerőt). Az, hogy ennek a manufaktúrának egyes részeit a termelés sajátos „kusztár" formájaként különválasztják, nyilvánvaló ostobaság, amely elpalástolja azt a fő tényt, hogy a bérmunka uralkodik és hogy az *egész* csizmadiaipar alá van rendelve a nagytőkének. Nem ártott volna, ha az olyan komikus bölcselkedések helyett, hogy ebben az iparban kívánatos volna egy „szövetkezeti csereszervezet" („Ismertetés", 93. old.), inkább a termelés valóságos szervezetét tanulmányoznák alaposabban, ha inkább azokat a körülményeket tanulmányoznák, amelyek arra indítják a gyárosokat, hogy szívesebben adják ki a munkát otthonra. A gyárosok ezt kétségtelenül előnyösebbnek tartják magukra nézve, és ezt az előnyt meg is fogjuk érteni, ha visszaemlékszünk arra, hogy milyen kis keresetük volt általában a kusztároknak, különösen a földet művelő kusztároknak és a 3. alcsoport kusztárjainak. A vállalkozók azzal, hogy az anyagot kiadják otthonra, leszállítják a munkabért, megtakarítják a helyiség költségeit, részben a szerszámok, a felügyelet költségeit, mentesülnek a gyárosokkal szemben támasztott, nem mindig kellemes követelésektől (ők nem gyárosok, hanem kereskedők!), olyan munkásokra tesznek szert, akik között inkább hiányzik az egyetértés, akik jobban szét vannak forgácsolódva, akik kevésbbé képesek az önvédelemre,

ingyenes hajcsárokra tesznek szert ezekhez a munkásokhoz — amolyan „felügyelő“ meg „alvállalkozó“ félékre (a fonal otthoni feldolgozásra való kiadásának rendszerén alapuló textiliparunk kifejezései) azokban a nekik dolgozó kusztárokban, akik *a maguk szakállára bérmunkásokat fogadnak fel* (a felvásárlóknak dolgozó 636 csizmadia családban 278 bérmunkást számláltak). Már az általános táblázatból láttuk, hogy ezek a bérmunkások (a 3. alcsoport bérmunkásai) kapják a legalacsonyabb béreket. Ez nem is csoda, hiszen kettős kizsákmányolásnak vannak kitéve: saját munkáltatójuk kizsákmányolásának, aki kisajtol magának „valamicske hasznot“ a munkásból, és a bőrgyáros kizsákmányolásának, aki kiadja az anyagot a mestereknek. Tudjuk, hogy ezek a kismesterek, akik jól ismerik a helyi viszonyokat és a munkások egyéni sajátosságait, különösen fáradhatatlanok a különböző nyúzási módszerek kitalálásában, a dolgozók kölcsönszolgaságba döntésében, a truck-system[91] alkalmazásában stb. Tudjuk, hogy milyen mértéktelenül hosszú a munkanap az ilyen műhelyekben, meg a „kusztár-házakban“, és csak sajnálhatjuk, hogy az 1894/95-ös kusztárösszeírás úgyszólván egyáltalán nem szolgáltatott anyagot ezekre az igen fontos kérdésekre vonatkozólag, a mi sajátos, sweating-systemünk* megvilágítása céljából, amelynek fő ismérve a rengeteg közvetítő, akik a legellenőrizetlenebb és legféktelenebb kizsákmányolással még növelik a munkásokra nehezedő nyomást.

A nemezcsizmakészítő (a felvásárlóknak dolgozó családok abszolút számát tekintve a második) ipar szervezetéről az „Ismertetés“ sajnos szinte semmiféle adattal nem szolgál. Láttuk, hogy ebben az iparban vannak olyan kusztárok, akik több tucat bérmunkással dolgoznak, de hogy adnak-e ki munkát otthonra, hogy műhelyükön kívül végeztetik-e el a műveletek egy részét** — az tisztázatlan maradt. Csak azt a kutatók által megállapított tényt em-

* — izzasztási rendszer. — *Szerk.*

** Ilyen a kallózó ipar Nyizsnyij-Novgorod kormányzóság arzamaszi és szemjonovi kerületében. Lásd „A kusztáripar tanulmányozására kiküldött bizottság munkái“ és a nyizsnyijnovgorodi zemsztvostatisztika „Anyaga“.

lítjük meg, hogy a nemezcsizmakészítő ipar egészségügyi viszonyai egyáltalán nem kielégítőek („Ismertetés", 119. old., „Kusztáripar", III. 16.) —-elviselhetetlen hőség, rengeteg por, fojtó levegő. Méghozzá a kusztárok lakóházaiban! Ennek természetes következménye az, hogy a kusztárok legfeljebb 15 évet dolgoznak és tüdőbajban halnak meg. I. I. Molleszon, aki a munka egészségügyi feltételeit tanulmányozta, azt írja: „A 13 és 30 év közötti munkások alkotják a nemezcsizmakészítők zömét. És majdnem mindegyikük élesen kirí sápadtságával, bőre fakó színével és fáradt, *szinte betegségtől elkínzott külsejével*" (III. 145. old., a szerző kiemelése). A szerző gyakorlati következtetése így hangzik: „Kötelezni kell a munkáltatókat, hogy jóval nagyobb műhelyt (nemezcsizmakészítő műhelyt) építsenek, úgy hogy minden egyes munkásra állandó, előre meghatározott számú légköbméter jusson"; „a műhely kizárólag munkahelyül szolgálhat. Minden körülmények között meg kell tiltani, hogy a munkások a műhelyben háljanak" (u. o.). Eszerint a közegészségügyi kérdésekkel foglalkozó orvosok követelik, hogy ezeknek a kusztároknak gyárat építsenek és tiltsák be az otthoni munkát. Csak kívánnunk lehet ennek a rendszabálynak a megvalósítását, amely előrevinné a technikai haladást, kiküszöbölné a temérdek közvetítőt, szabaddá tenné a munkanap és a munkafeltételek szabályozásának útját, egyszóval kiküszöbölné a „népi" iparunkban tapasztalható legkiáltóbb visszaéléseket.

A gyékénykészítő iparban a felvásárlók között ott találjuk Butakov oszai kereskedőt, akinek 1879-es adatok szerint Oszában 180 munkással dolgozó gyékénygyára volt*. Talán ezt a gyárost is olyannak kell minősítenünk, aki „távol áll magától a termeléstől", csak azért, mert előnyösebbnek találta, hogy otthonra adja ki a munkát? Érdekes volna tudni azt is, hogy miben különböznek a kusztárok közül kirekesztett felvásárlók azoktól a „kusztároktól", akik, bár a családjukban nincsenek dolgozók, „felvásárolják a háncsot és darabbéreseknek adják ki fel-

* „Gyárak és üzemek lajstroma" 1879. A felvásárlóknak dolgozó gyékénykészítők leginkább az oszai kerületben összpontosultak.

dolgozásra, akik azt saját munkapadjaikon gyékénnyé és zsákokká dolgozzák fel" („Ismertetés", 152.). Ebben a kérdésben szemléltető példáját látjuk annak az eszmezavarnak, amelybe a narodnyik előítéletek juttatták a kutatókat. Az egészségügyi viszonyok ebben az iparban szintén minden kritikán aluliak — túlzsúfoltság, szemét, por, nedvesség, bűz, hosszú munkanap (napi 12—15 óra) —, mindez igazi „éhtífusz-fészkekké" változtatja* az ipar központjait, s az éhtífusz itt meglehetősen gyakran fel is ütötte a fejét.

A kovácsipar tekintetében az „Ismertetésből" ismétcsak semmit sem tudtunk meg a felvásárlóknak végzett munka szervezetéről és kénytelenek vagyunk a „Kusztáripar stb." c. könyvhöz fordulni, amely meglehetősen érdekesen írja le a nyizsnyijtagili kovácsipart. A tálcák és más cikkek termelése több üzem között oszlik meg: a *kovácsoló műhelyek* kovácsolják a vasat, az *ónózóműhelyek* ónozzák, a *festőműhelyek* — festik. Egyes kusztárvállalkozók mind a három fajta üzemmel rendelkeznek, s ilyenformán színtiszta típusú manufaktúratulajdonosok. Mások csak az egyik műveletet végzik el saját műhelyükben, azután a készítményeket ónozás és festés céljából kiadják otthonra a kusztároknak. Itt tehát különösen élesen domborodik ki az a körülmény, hogy az ipar gazdasági szervezete egy és ugyanaz, akár otthonra adják ki a munkát, akár magának a kusztármesternek van több, részmunkára berendezett műhelye. A felvásárló kusztárok, akik otthonra adják ki a munkát, a legnagyobb mesterek közé tartoznak (ilyen 25 van), akik a legelőnyösebben, nagy arányokban szervezték meg a nyersanyagbeszerzést és a termékek értékesítését: ez a huszonöt kusztár (és csak ez a huszonöt) a vásárokat látogatja vagy saját bolttal rendelkezik. Rajtuk kívül felvásárlók a nagy „gyáros-kereskedők", akik a jekatyerinburgi kiállításon a gyári osztályon kiállították készítményeiket: ezeket a felvásárlókat a könyv szerzője a „kusztárgyári (sic!) iparhoz" sorolja („Kusztáripar", I. 98—99.). Ilyenformán nagyjában és egészében a tőkés manufaktúra rendkívül tipikus képe tárul elénk, a tőkés manufaktúráé, amely a legkülönfélébb és legfurcsább módon egybefonó-

* „Ismertetés", 157. old.

dik a kisüzemekkel. Hogy szemléltetően érzékeltethessük, mennyire kevéssé segíti elő a tájékozódást ezeknek a bonyolult viszonyoknak tekintetében az, ha az iparűzőket „kusztárokra“ és „gyárosokra“, termelőkre és „felvásárlókra“ osztjuk, az említett könyvben idézett adatokat használjuk fel és táblázat formájában elevenítjük meg az ipar gazdasági viszonyait:

Önálló piacratermelés					Felvásárlóknak végzett munka			
	Munkások					Munkások		
Üzemek	Dolgozó családtagok	Bérmunkások	Összesen	A termelés összértéke, ezer rubelban	Üzemek	Dolgozó családtagok	Bérmunkások	Összesen
A) „Kusztár-gyári ipar“								
?	?	?	?	60+7	a) 29	51	39	90
	(„gyáros-kereskedők“)				b) 39	53	79	132
B) „Kusztáripar“					68	104	118	222
25	(felvásárló kusztárok)			95+30				
16	88	161	249	8				
				163+37				

200 000 rubel = az egész nyizsnyijtagili ipar termelésének összértéke.

a) az értékesítés terén függő kusztárok.
b) az értékesítés és a termelés terén függő kusztárok.

És most azt fogják nekünk mondani, hogy a felvásárlók ugyanúgy, mint az uzsorások, „távol állanak magától a termeléstől“, hogy uralmuk csak a „cserefolyamat tőkés átalakítását“, nempedig a „termelés tőkés átalakítását“ jelenti!

A tőkés manufaktúra igen tipikus példája a ládakészítő ipar is („Ismertetés“, 334—339. old., „Kusztáripar“, I., 31—40. old.). Szervezete a következő: néhány nagyvállalkozó, akiknek bérmunkásokkal dolgozó műhelyük van, megvásárolja az anyagot, az árut *részben* otthon készítteti el, de főleg részmunkára berendezett kisműhelyeknek adja ki az anyagot, saját műhelyében pedig össze-

állítja a láda egyes részeit és a végleges elkészítés után piacra küldi az árut. A munkamegosztást — a manufaktúra e tipikus feltételét és technikai alapját — a termelésben nagy arányokban alkalmazzák: az egész láda elkészítését 10—12 műveletre bontják, amelyeket külön-külön részmunkán dolgozó kusztárok végeznek el. Az ipar szervezete — a részmunkások (Theilarbeiter, a „Tőké"-ben használt megjelölés szerint) egyesítése a *tőke* vezénylete alatt. Arra a kérdésre, hogy miért részesíti előnyben a tőke az otthonra való kiadást a bérmunkásoknak a műhelyben végzett munkájával szemben, világos választ adnak az 1894/95-ös kusztáriparnak a jekatyerinburgi kerületben (ez az ipar egyik központja) levő Nyevjanszkij Zavod üzemeire vonatkozó adatok, amelyekben *egymás mellett* találunk szerelő műhelyeket is, részmunkán dolgozó kusztárok tulajdonában levő műhelyeket is. Eszerint összehasonlításuk teljesen lehetséges. Táblázat formájában közöljük az összehasonlító adatokat (173. táblázatoldal):

Nyevjanszkij Zavod ládakészítői	Csoport	Alcsoport	Üzemek száma	Munkások száma			Össz-jövedelem		Munkabér		Tiszta jövedelem	
				Dolgozó családtag	Bérmunkás	Összesen	Összesen	1 munkásra esik	Összesen	1 bérmunkásra esik	Összesen	1 dolgozó családtagra esik
„Felvásárlók"	II	1	2	1	13	14	5 850	418	1 300	100	1 617	808,5*
„Kusztárok"	II	3	8	11	8	19	1 315	70,3	351	44	984	89,4

Megvizsgáljuk ezt a táblázatot annak előrebocsátásával, hogy ha Nyevjanszkij Zavod helyett az egész 1. és 3. alcsoport adatait vettük volna alapul („Ismertetés", 335. old.), akkor is ugyanezekre a következtetésekre jutottunk volna. A két alcsoport összjövedelme nyilvánvalóan nem hasonlítható össze, hiszen ugyanaz az anyag megy keresz-

* 1 üzemre.

tül a különböző részmunkások kezén és a szerelőműhelyeken. De a jövedelemre és a munkabérre vonatkozó adatok jellemzőek. Kiderül, hogy a bérmunkások munkabére a szerelőműhelyekben nagyobb a függő kusztárok jövedelménél (100 rubel, illetőleg 89 rubel), annak ellenére, hogy az utóbbiak szintén kizsákmányolnak bérmunkásokat. Ezeknek az utóbbiaknak a munkabére viszont *még a felét sem teszi* a szerelőműhelyekben dolgozó bérmunkások munkabérének. Hát hogyne részesítenék akkor előnyben vállalkozóink a „kusztár"-ipart a gyáriparral szemben, amikor az előbbi ilyen lényeges „előnyöket" biztosít számukra! Teljesen hasonló a felvásárlónak végzett munka szervezete a kocsigyártó iparban („Ismertetés", 308. és a köv. oldalak, „Kusztáripar", I., 42. és a köv. oldalak); itt is vannak szerelőműhelyek, amelyek tulajdonosai „felvásárlók" (meg munkakiadók, munkáltatók) a részmunkán dolgozó kusztárokhoz viszonyítva, itt is magasabb a műhelyben dolgozó bérmunkás munkabére a függő kusztár jövedelménél (a függő kusztár bérmunkását nem is említve). Ugyanezt a tényt állapítják meg mind a földművelőknél (I. csoport), mind a földet nem művelőknél (II. csoport). A bútorasztalos iparban a permi bútorüzletek a felvásárlók („Ismertetés", 133, „Kusztáripar", II. 11.), amelyek rendelés esetén ellátják a kusztárokat mintadarabokkal, amivel egyébként „fokozatosan emelték a termelés technikáját".

A szabóiparban a permi és jekatyerinburgi készruhaüzletek adják ki a kusztároknak az anyagot feldolgozásra. Tudjuk, hogy a szabóipar és a konfekcióipar szervezete más nyugateurópai és amerikai tőkés országokban is pontosan ugyanilyen. A „kapitalista" Nyugat és a „népi termelés" hazája — Oroszország között az a különbség, hogy Nyugaton ezt a rendszert Schwitz-systemnek* nevezik és keresik a módját, hogy miképpen harcoljanak a kizsákmányolásnak ez ellen a legrosszabb formája ellen, a német szabók például azt követelik munkáltatóiktól, hogy építtessenek gyárakat (vagyis „mesterségesen meghonosítják a kapitalizmust", vonná le az oroszországi narodnyik a követ-

* — Izzasztási rendszer. — *Szerk.*

keztetést), míg nálunk ezt az „izzasztási rendszert“ nagy lelki nyugalommal „kusztáriparnak“ nevezik és arról tanakodnak, hogy milyen előnyei vannak a kapitalizmussal szemben.

Megvizsgáltuk mindazokat az iparokat, amelyekhez a felvásárlóknak dolgozó kusztárok óriási többsége tartozik. Milyen eredményekkel járt ez az áttekintés? Meggyőződtünk arról, hogy teljesen tarthatatlan az a narodnyik tétel, amely szerint a felvásárlók, sőt a szerelőműhelyek tulajdonosai is — uzsorások, a termeléstől távol álló elemek stb. Bár, mint fentebb említettük, az „Ismertetés“ adatai elégtelenek, bár az összeírás programjában nem szerepeltek a felvásárlók gazdaságára vonatkozó kérdések, az iparok többségénél sikerült megállapítanunk, hogy a felvásárlók a legszorosabb kapcsolatban vannak a termeléssel — sőt, közvetlenül résztvesznek a termelésben, „résztvesznek“, mint bérmunkásokat foglalkoztató műhelyek tulajdonosai. Nincs ostobább dolog, mint az a vélemény, hogy a felvásárlóknak végzett munka mindössze holmi visszaélésnek, holmi véletlennek, a „cserefolyamat“ holmi „tőkés átalakításának“ az eredménye, nem pedig olyasvalami, ami magából a termelésből fakad. Ellenkezőleg, a felvásárlónak végzett munka nem egyéb, mint a *termelés sajátos formája*, a termelésben kialakult gazdasági viszonyok sajátos szervezete, amely közvetlenül a kisárutermelésből (mint széplelkeink irodalmában mondani szokás — a „népi kistermelésből“) nőtt ki és mind a mai napig ezernyi szállal kapcsolódik össze ezzel a termeléssel, mert a legvagyonosabb mesterek, a legelőrehaladottabb „kusztárok“ vetik meg ennek a rendszernek az alapját, amikor forgalmukat azáltal növelik, hogy otthonra adják ki a munkát. A felvásárlónak végzett munka, amely közvetlenül kapcsolatban van a bérmunkásokkal dolgozó tőkés műhellyel és amely gyakran annak csak folytatása vagy egyik osztálya, nem más, mint egyszerűen a *gyár függvénye*, ez utóbbi kifejezést nem tudományos, hanem köznapi értelemben véve. Ha azonban az ipar formáit tudományosan osztályozzuk, annak a sorrendnek megfelelően, ahogyan a fejlődés során egymás után kialakultak,

arra a megállapításra jutunk, hogy a felvásárlóknak végzett munka legtöbbnyire a *tőkés manufaktúra* egy része, mert: 1) a kézi termelésen és a kisüzemek széles bázisán alapul; 2) ezek között az üzemek között megteremti a munkamegosztást, és a munkamegosztást a műhelyen belül is fejleszti; 3) a termelés élére a kereskedőt állítja, ahogy az mindig is történni szokott a manufaktúrában, amely megköveteli a nagyméretekben folyó termelést, a nyersanyag nagybani beszerzését és a termék nagybani értékesítését; 4) a dolgozókat a munkáltató műhelyében vagy otthon dolgozó bérmunkások helyzetébe taszítja le. Mint tudjuk, éppen ezek az ismérvek jellemzik a manufaktúrának, mint az ipari kapitalizmus külön fejlődésfokának tudományos fogalmát (lásd „Das Kapital". I. Kapitel XII*). Az iparnak ez a formája, mint tudjuk, már a kapitalizmus messzemenő uralmát jelenti, s ugyanakkor már a kapitalizmus utolsó és legmagasabb formáját, vagyis a gépi nagyipart közvetlenül megelőző fejlődésfok. A felvásárlónak végzett munka tehát a kapitalizmus elmaradott formája, és a mai társadalomban ez az elmaradottság arra vezet, hogy különösen leromlik a dolgozók helyzete, akiket számos közvetítő zsákmányol ki (sweating-system), akik szét vannak szórva, s akik kénytelenek beérni a legalacsonyabb munkabérrel, kénytelenek rendkívül egészségtelen viszonyok között, rendkívül hosszú munkanapon át, főleg pedig a termelés társadalmi ellenőrzését rendkívül megnehezítő viszonyok között dolgozni.

Ezzel befejeztük az 1894/95-ös kusztárösszeírás adatainak áttekintését. Ez az áttekintés teljesen igazolta azt a fentebbi megállapitásunkat, hogy a „kusztárkodás" fogalma teljesen határozatlan. Láttuk, hogy ebben a fogalomban az ipar legkülönbözőbb formáit foglalták egybe, sőt joggal mondhatjuk, hogy *az iparnak a tudomány előtt ismeretes csaknem valamennyi formáját.* Ténylegesen egytől-egyig bekerültek ide a patriarchális kézművesek, akik a

---

* „A tőke". 1. köt. XII. fej. — *Szerk.*

fogyasztók rendelésére, azok (a fogyasztók) anyagával dolgoznak, s akik néha természetben, néha pénzben kapják meg munkájuk díját. Bekerültek ide, továbbá, az ipar egy teljesen más formájának képviselői — kisárutermelők, akik családjukkal együtt dolgoznak. Bekerültek ide bérmunkásokat foglalkoztató tőkés műhelytulajdonosok és ezek bérmunkásai, akiknek a száma egy-egy üzemben eléri a negyven-ötvenet. Bekerültek ide nagy tőkével rendelkező manufaktúratulajdonos vállalkozók, akik a részmunkán dolgozó műhelyek egész rendszere fölött uralkodnak. Bekerültek ide tőkéseknek dolgozó otthonmunkások is. Mindezeknél az alcsoportoknál egyformán „kusztároknak" minősítettek földművelőket és földet nem művelő iparűzőket, parasztokat és városiakat. Ez az eszmezavar korántsem csak a permi kusztárokkal foglalkozó szóbanforgó tanulmány sajátossága. Egyáltalán nem. Ez az eszmezavar *mindenütt* és *mindig* megismétlődik, amikor és ahol a „kusztár"-iparról beszélnek és írnak. Mindenki, aki ismeri például „A kusztáripar tanulmányozására kiküldött bizottság munkái"-t, tudja, hogy ott ugyanígy bekerültek a kusztárok közé mindezek a kategóriák. Narodnyik gazdaságtanunk kedvenc módszere éppen az, hogy egy halomba dobja az iparnak mindezeket a rendkívül változatos formáit, hogy ezt az egész egyveleget „kusztáriparnak", „népi" iparnak nevezi és — risum teneatis, amici!* — ezt az értelmetlenséget *szembeállítja* a „kapitalizmussal" — a „gyáriparral". Ezt az elragadó módszert, amely kezdeményezőjének rendkívül mélyenszántó gondolatairól és kiterjedt ismereteiről tanuskodik, ha nem tévedünk, V. V. úr „alapozta meg", aki „Очерки кустарной промышленности"** c. munkájának mindjárt az első oldalain sorraveszi Moszkva, Vlagyimir stb. kormányzóság „gyári" munkásainak hivatalos adatait és összehasonlítja velük a „kusztárok" számát, amikor is persze kiderül, hogy a „népi ipar" szent Oroszországban sokkal fejlettebb, mint a „kapitalizmus", ugyanakkor azonban

* — türtőztessétek magatokat és ne nevessetek, barátaim! — *Szerk.*

** „Értekezések a kusztáriparról". — *Ford.*

azt a kutatók által ismételten megállapított tényt*, hogy ezeknek a „kusztároknak“ óriási többsége *ugyancsak a gyárosoknak dolgozik*, „nagy tekintélynek örvendő“ közgazdászunk bölcsen elhallgatta. Az „Ismertetés“ összeállítói szigorúan tartják magukat a narodnyik előítéletekhez, és ugyanezt a módszert ismétlik meg. Jóllehet a „kusztár“-ipar évi termelésének összértéke Perm kormányzóságban csak 5 millió rubel**, a „gyáriparé“ viszont — 30 millió rubel, a „gyáripar 19 000, a kusztáripar ellenben 26 000 munkást foglalkoztat“ (364. old.). Az osztályozás, mint látni méltóztatnak, csodálatosan egyszerű:

a) gyári munkás	19 000
b) kusztár	26 000
Összesen	45 000

Érthető, hogy az ilyen osztályozás tágra nyitja a kaput azok előtt az elgondolások előtt, hogy „lehetséges más út a haza számára“!

Szerencse, hogy előttünk vannak a portánkénti kusztárösszeírás adatai az ipar formáiról. Megpróbálkozunk az olyan osztályozással, amely *megfelel* az összeírás adatainak (a narodnyik osztályozás ezeknek az adatoknak csak kicsúfolása) és megfelel az ipar különböző formáinak. Azokat a százalékarányokat, amelyeket a 20 000 munkásra kiterjedő összeírás eredményezett, a szerzők által más források alapján 26 000-re növelt számra is alkalmazzuk.

* Lásd akár Harizomenov úr „A kusztáripar jelentősége“ c. cikkét a „Jurigyicseszkij Vesztnyik“-ben[92], 1883, 11. és 12. sz., amelyben összesíti az akkor hozzáférhető statisztikai anyagot.

** Arról, hogy milyen furcsa módon jutottak ehhez a számhoz, nem is beszélünk. Például a malomipar szerepel a legnagyobb összeggel (1,2 millió rubel), mivel teljes egészében ide számították annak a gabonának értékét, amelyet a molnárok megőröltek! A táblázatokban és az „Ismertetés“ leíró részében csak az összjövedelem, 143 000 rubel, szerepel (lásd 358. old. és jegyzet). A csizmadiaipar 930 000 rubellal szerepel, aminek tekintélyes része a kunguri *gyárosok* forgalma. Stb. stb.

	A munkások száma	
A. Árutermelés		
I. Tőkés alapon alkalmazott munkások.		
(1) „Gyári"-munkások (az 1885—1891 között eltelt 7 év adatai szerint átlag 14,6 munkás jut egy üzemre)	19 000 **42,2%**	30 700 68,2%
(2) „Kusztároknál" dolgozó bérmunkások (a munkások 25%-a). (Ezek negyedrésze átlag 14,6 munkást foglalkoztató üzemekben dolgozik)	6 500 **14,4%**	
(3) Felvásárlóknak otthon dolgozó munkások, vagyis a 3. alcsoport kusztárcsaládtagjai — 20%. (Ezek közül sokan *ugyanazoknak a gyárosoknak dolgoznak*, mint az 1. és 2. pontban említett munkások)	5 200 **11,6%**	
II. Kisárutermelők, vagyis az 1. alcsoport kusztárcsaládtagjai — 30%. (Ezeknek körülbelül egyharmada bérmunkásokat tart)	7 800 **17,4%**	
B. Kézművesség		
Falusi (részben városi) kézművesek, vagyis a 2. alcsoport kusztárcsaládtagjai — 25%. (Ezeknek kis része szintén tart bérmunkásokat)	6 500 **14,4%**	
Összesen ...	45 000 **100** %	

Nagyon jól tudjuk, hogy ebben az osztályozásban is vannak hibák: nincsenek benne a gyárosok, de vannak benne olyan kusztárok, akik húsz-harminc bérmunkást foglalkoztatnak; belekerültek véletlenül egyes manufak-

túratulajdonosok, akiket ugyanis nem választottak külön, és nem kerültek bele mások, akiket mint „felvásárlókat" mellőztek; belekerültek a városi kézművesek *egy* városból és nem kerültek bele 11 városból stb. De ez az osztályozás mindenesetre a kusztárösszeírásnak az *ipar formáira* vonatkozó *adatain* alapul, és az említett hibák ezeknek az adatoknak a hibái, nem pedig az osztályozás hibái*. Mindenesetre, ez az osztályozás pontos képet ad a valóságról, megmagyarázza az ipar különböző részvevői között fennálló valóságos közgazdasági viszonyokat, következésképpen helyzetüket, meg érdekeiket is — márpedig ennek megmagyarázása minden tudományos közgazdasági kutatás legfőbb feladata.

VII

„ÖRVENDETES JELENSÉGEK" A KUSZTÁRIPARBAN

Azzal vádolhatnának bennünket, hogy egyoldalúak vagyunk, hogy a kusztáriparnak csak az árnyoldalait mutatjuk be, ha hallgatnánk azokról az „Ismertetésben" említett tényekről, amelyeknek a kusztáripar „napos oldalát" és „örvendetes jelenségeit" kellene képviselniök.

Azt mondják például, hogy a bérmunkának a kusztáriparban bizonyos értelemben különös jelentősége van, mivelhogy a bérmunkás itt „az életmód tekintetében közel áll" a mesterhez és maga is mesterré „válhat". Eszerint itt azt a jámbor óhajt sorolják az „örvendetes jelenségek" közé, hogy legyen minden munkásból kisvállalkozó!** Különben nem, nem mindegyikből, hanem csak egyesekből, mert hiszen „az idegen munka kizsákmányolásának tendenciája kétségtelenül megvan minden

* Esetleg azzal az ellenvetéssel hozakodnak majd elő, hogy a kézműves kusztároknál dolgozó bérmunkásokat (a kusztároknál dolgozó bérmunkások 20%-át) nem az árutermeléshez, hanem a kézművességhez kell sorolni. De itt a munkaerő maga is áru, és a munkaerő adás-vétele a kapitalizmus lényeges ismérve.

** Arról, hogy „a közelállás az életmód tekintetében" miképpen jut kifejezésre az elszámolás rendszerében és helyességében, a szegődtetés módjaiban, a munkás személyi függésében, a truck-systemben — nem mondanak semmit.

emberben, így a kusztárban is" („Ismertetés", 6. old.). Ez a frázis egyszerűen utánozhatatlan abban a naivitásban, amellyel se szó, se beszéd, „minden embert" azonosít a kispolgárokkal! Nem csoda, hogy az, aki az egész világot a kispolgár szemüvegén keresztül nézi, ilyen egetverő igazságokra jön rá. A 268. oldalon „a munkakörülmények (sic!) tekintetében a szó szoros értelmében kusztárüzemnek" minősítenek egy 8 bérmunkással dolgozó és 10 000 rubel értéket termelő kis gyáracskát. A 272—274. oldalon elmondják, hogy egy másik kis gyáracska tulajdonosa (7 bérmunkás és 5 tanonc; 7 000 rubel termelés) egy parasztszövetkezettől bérelt földön öntödét létesített és a kusztárbanktól 5 000 rubel kölcsönt kért az olvasztókemence felépítésére, azzal az indokolással, hogy „egész vállalkozása tisztán helyi jellegű, mivel az ércet a szövetkezet parcelláin fogják bányászni, helybeli parasztokkal". A bank formai okok miatt elutasította a kérést. És az „Ismertetés" ebből az alkalomból elbűvölő képet varázsol elénk ennek az üzemnek szövetkezeti, társadalmi üzemmé válásával kapcsolatban: a vállalkozó ennek „kétségtelenül örülni fog, mert nemcsak a termelés érdekeit, hanem a körülötte élő szövetkezeti tagtársak érdekeit is szem előtt tartja". A vállalat „munkájához a szövetkezeti tagok igen sok érdeke fűződik, a tagok fogják kitermelni és az üzembe szállítani az ércet meg a faanyagot". „A gazdák ugyanúgy fogják vinni a gyárba az ércet, szenet stb., mint a háziasszonyok a szövetkezeti sajtgyárba a tejet. Persze, ez bonyolultabb szervezetet feltételez, mint a szövetkezeti sajtgyárak, különösen ha helybeli mestereket és segédmunkásokat fognak alkalmazni magára a szakmunkára, vagyis a vasnak az ércből való kiolvasztására." Ó, be szép idill! A segédmunkások („szövetkezeti tagok") ugyanúgy fogják „vinni a gyárba" az ércet, a fát stb., mint a parasztasszonyok a sajtgyárba a tejet!! Tagadhatatlan, hogy a kusztárbank (ha bürokratikus szervezete nem akadályozza meg ebben), akárcsak más bankok, tehet ilyen szolgálatot, azzal, hogy fejleszti az árugazdaságot és a kapitalizmust, de nagyon szomorú volna, ha emellett továbbra is lovat adna a kölcsönért folyamodó vállalkozók farizeuskodása és Manyilov-féle üres locsogása alá.

Eddig azt láttuk, hogy nagyszámú bérmunkást foglalkoztató üzemeket „kusztár“-üzemeknek minősítettek azon az alapon, hogy tulajdonosaik maguk is dolgoznak. De ez a feltétel a kispolgárokat kissé feszélyezné, és lám, az „Ismertetés“ már igyekszik is engedni valamit: kiderül, hogy azok az üzemek is lehetnek kusztárüzemek, amelyekben „kizárólag bérmunkát alkalmaznak“, ha a vállalkozás „sikere“ a tulajdonos „személyes részvételén“ nyugszik (295. old.), sőt még az esetben is, ha a tulajdonosok „kénytelenek részvételüket az iparűzéssel kapcsolatos különféle ügyintézésekre korlátozni“ (301. old.). Nemde, milyen eredményesen „haladnak előre“ a permi narodnyikok? „Személyes munka“ — „személyes részvétel“ — „különféle ügyintézések“. Mein Liebchen, was willst du noch mehr?* A bérmunka a téglaépítő iparban, mint kiderül, „különösen előnyös“ (302.) a bérmunkásoknak, akik „mellékkeresetet“ találnak a téglagyárakban; ugyanakkor e gyárak tulajdonosainak gyakran van „szükségük pénzre munkások felfogadásához“. Az „Ismertetés“ arra a végkövetkeztetésre jut, hogy a kusztárbanknak az ilyen tulajdonosok számára kölcsönt kell nyujtania, mégpedig olyanformán, hogy „az ilyen üzemeket, a kusztárbank működését meghatározó alapszabályok 7. cikkelyének 3. pontjához fűzött megjegyzés alapján a különösen méltányos esetek közé sorolja“ (302. old.). Ez ugyan nem nagyon logikus, viszont igen hatásos és jelentőségteljes! „Befejezésül minden okunk megvan arra a kijelentésre“ — olvassuk a téglaégető ipar ismertetésének végén —, „hogy a téglaégető iparban a paraszti vállalkozók és bérmunkások érdekei annyira egybeolvadnak, hogy ebben az iparban, jóllehet nem jegyeztek fel kifejezett arteleket, ténylegesen erős bajtársi kötelékek fűzik egymáshoz a tulajdonosokat és bérmunkásaikat“ (305.). Emlékeztetjük az olvasót arra a képre, amelyet a fentebb közölt statisztika tárt elénk ezeknek a „bajtársi kötelékeknek“ tekintetében. Furcsa az is — mint a narodnyik gazdasági fogalmakban uralkodó eszmezavar mintaképe —, hogy az „Ismertetés“ védelmezi és szépítgeti a bérmunkát, amikor azt állítja, hogy

* — Kedvesem, mit akarsz még többet? — *Szerk.*

egyáltalán nem a bérmunkásokat foglalkoztató vállalkozó a kulák, hanem a pénztőke tulajdonosa, aki „a kusztárvállalkozó és bérmunkásai kizsákmányolása révén kizsákmányolja a munkát" (!), egyidejűleg azonban a legoktalanabb és legszertelenebb módon a kulákságot is védelmébe veszi: „mindamellett a kulákság, bármilyen sötét színekkel is festettük meg, egyelőre szükséges kerék a kusztártermelés csereforgalmának mechanizmusában... A kulákságot a kusztáripar sikerei szempontjából kétségtelenül áldásnak kell elismernünk, ahhoz a helyzethez képest, amikor a kusztár, kulák nélkül, minden néven nevezendő pénzeszköz hiányában, tétlenségre van kárhoztatva" (8. old.)*. Meddig tart vajjon ez az egyelőre? Ha azt mondták volna, hogy a kereskedelmi és uzsoratőke a kapitalizmus fejlődésének szükséges tényezője, szükséges kerék a *kevéssé fejlett* tőkés társadalom (amilyen a mienk) mechanizmusában, akkor ez igaz volna. Ha az „egyelőre" szót így értelmezzük, azt kell rajta értenünk, hogy *egyelőre* az iparnak és a verseny szabadságának számtalan korlátja (különösen a parasztság körében) nálunk a kapitalizmus legmaradibb és legrosszabb formáit támogatja. Csak attól félünk, hogy ez az értelmezés nem fogja megnyerni a permi és a többi narodnyikok tetszését!

Áttérünk az artelekre, azoknak az állítólagos „obscsina"-elveknek legkézzelfoghatóbb és legfontosabb megtestesítőire, amelyeket a narodnyikok minden áron fel akarnak fedezni a kusztáriparban. Érdekes lesz egy pillantást vetni egy egész kormányzóság kusztáraira kiterjedő *portánkénti* összeírás adataira, még hozzá egy olyan összeírás adataira,

* Ugyanezeket a gondolatokat találjuk meg a „Kusztáripar" c. könyvben is, I. 39. és a köv. oldalak, ahol vitába szállnak a „Gyelovoj Korreszpongyent"[98] c. lappal, amely azt írta, hogy a kulákokat (a ládakészítő iparban a szerelőműhelyek tulajdonosait) nem kellene felvenni a kusztárokkal foglalkozó részbe. „Egész kusztáriparunkat körülhálózzák a magántőkék kötelékei — olvassuk a válaszban —, és ezért, ha a kusztárokkal foglalkozó részbe csak azokat a kusztárokat vennénk fel, akik maguk kereskednek termékeikkel, akkor a kusztárokkal foglalkozó rész teljesen üres maradna." Nemde, szerfölött jellemző beismerés? Fentebb az összeírás adatai alapján rávilágítottunk a „magántőkéknek" azokra a „kötelékeire", amelyek kusztáriparunkat kezükben tartják.

amely kimondottan programjába vette az artelek összeírását és tanulmányozását (14. old., 2. pont). Tehát nemcsak a különböző arteltípusokkal ismerkedhetünk meg, hanem azt is megtudhatjuk, hogy milyen széles körben vannak elterjedve.

Olajütő ipar. „Családi artel a szó szoros értelmében": Pokrovszk faluban és Gavrjati nagyközségben két olajütő üzem öt fivér tulajdonában van, akik megosztoztak egymással, de az olajütőket sorban használják. Ezek a tények „szerfölött érdekesek", mert „megvilágítják a kusztáripar obscsina-munkán alapuló folytonosságának szerződéses feltételeit". Nyilvánvaló, hogy az efféle családi „artelek figyelemreméltó példával szolgálnak abban a kérdésben, hogy hogyan terjednek el a kusztárság körében a szövetkezeti elvek alapján a gyártípusú üzemek" (175—176. old.). Tehát a szó szigorú értelmében vett artel mint a kooperáció példája, mint az obscsina-elv megtestesítője, *olyan örökösök közös tulajdonában van, akik nem osztoztak meg az örökségen!!* Nyilvánvaló, hogy ha ez így van, akkor az „obscsina-elv" és a „kooperáció" igazi oltalmazója a római magánjog és a mi X. kötetünk, amely a condominium intézményét, az örökösök és a nem-örökösök közös tulajdonának intézményét szabályozza!

„A malomiparban ... tapasztalható sajátszerű létformákban a legszembetűnőbben nyilvánult meg a parasztok artel-vállalkozói szelleme." Sok malom szövetkezetek, sőt, egész falvak közös használatában van. A malmok használatának módjai: a legelterjedtebb mód az, amikor sorjában használják; továbbá, a tiszta jövedelem elosztása az egyes társtulajdonosok költségei arányában; „ilyen esetekben a társtulajdonosok ritkán vesznek részt személyes munkájukkal a termelésben, amit rendszerint bérmunkásokkal végeztetnek" (181. old.; ugyanez vonatkozik a szurokégető üzemekre is — 197. old.). Valóban csodálatos sajátszerűség és artel-elv — munkásokat közösen alkalmazó kisvállalkozók közös tulajdona! Éppen ellenkezőleg, az a tény, hogy a kusztárok *sorjában* használják a malmokat, szurokégetőket és kovácsműhelyeket, a termelők meglepő szétforgácsoltsága mellett szól, akiket még a közös tulajdon sem képes rávinni a szövetkezésre.

„Az artelszervezet egyik fajtája" — „az artelkovácsműhely" (239.). A kovácsmesterek a fűtőanyaggal való takarékoskodás céljából valamennyien egy kovácsműhelyben gyülnek össze, egyetlen fujtatót fogadnak fel (a munkásokkal való takarékoskodás!), és a kovácsműhely tulajdonosától külön pénzért bérelik mind a helyiséget, mind a kalapácsot. — Szóval, ha egy bizonyos tárgyat, amely valakinek a magántulajdonában van, másvalakinek pénzért bérbeadnak, az „artelszervezet"! Ezek szerint a római jog ennek az „artelszervezetnek" a kódexe! „Az artelszervezet . . . újabb jele annak, hogy a kusztárok között a termelésben nem megy végbe osztálykikristályosodás, újabb jele annak, hogy a földművelők és a kusztárok körében a rétegek ugyanúgy egybeolvadnak, mint fentebb az artelmalmok esetében láttuk" (239.). És még vannak olyan mihaszna gonosz emberek, akik ezek után a parasztság felbomlásáról mernek beszélni!

Eszerint eddig egyetlen olyan esetet sem láttunk, hogy a kusztárok nyersanyagbeszerzés vagy termékértékesítés céljából *szövetkeztek* volna, nem is szólva a termelés céljából történő szövetkezésről! Vannak azonban ilyen szövetkezések is. Perm kormányzóság kusztárjainak portánkénti összeírása *kereken négy* ilyen szövetkezést jegyzett fel, és *mind a négy* a kusztárbank közreműködésével jött létre: három a kocsigyártó iparban, egy pedig a mezőgazdasági gépek előállítása terén. Az egyik artel foglalkoztat bérmunkásokat (2 tanoncot és 2 „kisegítő" bérmunkást), a másikban két társ használja a harmadik társ tulajdonában levő kovácsműhelyt és szerelőműhelyt külön bérletösszeg fejében. Közösen vásárolják a nyersanyagot és közösen értékesítik termékeiket, de külön műhelyekben dolgoznak (kivéve az említett esetet, amikor pénzért kovácsműhelyt és szerelőműhelyt vesznek bérbe). Ez a négy artel összesen 21 dolgozó családtagot egyesített. A permi kusztárbank már több éve működik. Tegyük fel, hogy ezután *egy évben* nem 20, hanem 50 dolgozó családtagot fog „egyesíteni" (a szomszédos kovácsműhely bérbevétele céljából). Akkor az „artelszervezet" a 15 000 főnyi dolgozó kusztár családtagot kereken 300 év leforgása alatt fogja „egyesíteni". Majd amikor ezzel elkészültek, hozzá-

látnak, hogy a kusztároknál dolgozó bérmunkásokat is „egyesítsék"... És a permi narodnyikok ujjonganak: „Ezek a kusztárok körében önálló gondolkodás szülötteként létrejött rendkívül fontos gazdasági koncepciók biztos zálogát jelentik annak, hogy a termelés gazdasági előrehaladásának alapjául ebben a rétegben az az elv fog szolgálni, amely szerint a munka független a tőkétől; ezekben a tényekben ugyanis a kusztároknak a munkaönállóságra való nem csupán ösztönös, hanem a legnagyobb mértékben tudatos törekvése mutatkozik meg" (333. old.). Legyenek belátással, uraim! Persze, a narodnyikságot nem lehet elképzelni Manyilovra emlékeztető frázisok nélkül, de mindennek van határa! Amint láttuk, *egyetlen egy* olyan artel sincs, amely „a munkának a tőkétől való függetlensége elvét" testesítené meg: egytől-egyig a mesterek és kisvállalkozók arteljei, amelyek közül sok bérmunkásokat foglalkoztat. Kooperáció ezekben az artelekben nincs, még közös nyersanyagbeszerzéssel és termékeladással is nevetségesen ritkán találkozunk és ezek az artelek meglepően elenyésző számú mestert egyesítenek. Bízvást állíthatjuk, hogy egyetlen egy olyan tőkés ország sincs, amelyben majdnem 9 000, együttesen 20 000 munkást foglalkoztató kisüzem összeírása a termelők *olyan meglepő szétforgácsoltságára és elmaradottságára* világítana rá, mint nálunk, ahol a termelők között a *közös tulajdonnak* csak néhány tucat esetével és *egy tucatnál is kevesebb* olyan esettel találkoztak, amikor 3—5 kisvállalkozó nyersanyagbeszerzés és termékértékesítés céljából szövetkezik! Ez a szétforgácsoltság a *kilátástalan gazdasági és kulturális tespedés legbiztosabb záloga volna*, ha nem látnánk, hogy a kapitalizmus szerencsére nap mint nap azon fáradozik, hogy gyökereiben ássa alá a kisvállalkozók kicsinyes helyi érdekei által korlátozott patriarchális kézművességet, nap mint nap zülleszti a kis helyi piacokat (amelyekre a kistermelés támaszkodik), ezeket nemzeti meg világpiaccal helyettesíti, *rákényszeríti* nemcsak az olyan község termelőit, mint Gavrjati, hanem egy egész ország, sőt, különböző országok termelőit, hogy szövetségekbe tömörüljenek, kibővíti ezeknek a szövetségeknek a kismesterekre és kisvállalkozókra méretezett kereteit, olyan problémák elé állítja ezeket a

szövetségeket, amelyek átfogóbbak, mint a fa és a vas olcsóbb beszerzésének vagy a szeg és szekér előnyösebb eladásának kérdése.

VIII

A NARODNYIK IPARPOLITIKAI PROGRAM

Mivel a gyakorlati tervek és lépések mindenkinél kapcsolatban vannak azzal, hogy ki mit tart az életben „örvendetesnek“ és reménnyel kecsegtetőnek, már a priori világos, hogy milyen kívánságokkal találkozunk a kusztáripart illetőleg az „Ismertetésben“, amely csak olymódon tudott „örvendetes jelenséget“ kimutatni, hogy szépítgette a kisüzemben alkalmazott bérmunkát és magasztalta a fölöttébb kisszámú és egyoldalú kismestertársulásokat. Ezek a megszokott narodnyik recepteket szajkózó kívánságok meglepően hatnak egyrészt ellentmondásosságukkal, másrészt pedig az olyan tucat-„rendszabályok“ jelentőségének mértéktelen túlzásával, amelyeket frázisok segítségével nagy kérdések megoldásának tüntettek fel. Az „Ismertetés“ legelején, a bevezetésben, még az összeírás adatainak ismertetése előtt, olyan fellengős elgondolásokat találunk, mint az, hogy a „kusztárhitel feladata“ „kiküszöbölni (sic!) a pénznélküliséget“, hogy „meg kell teremteni a termelés és a fogyasztás közötti csere szövetkezeti szervezetét“ (8. old.), hogy „el kell terjeszteni az artelszervezetet“, hogy kusztárraktárakat, műszaki tanácsadókat és műszaki iskolákat kell létesíteni stb. (9. old.). Ezek az elgondolások ismételten visszatérnek a könyvben. „Az ipar gazdaságát úgy kell újjászervezni, hogy a kusztárnak legyen pénze; egyszerűbben, a kusztárt meg kell szabadítani a kuláktól“ (119.). „Korunk feladata“ az, hogy „hitel útján felszabadítsa a kusztáripart“ stb. (267.). „Észszerűsíteni kell a cserefolyamatokat“, gondoskodni kell arról, hogy „megteremtsék a paraszti földművelő gazdaság számára a hitel, a csere és a termelés észszerű alapjait“ (362.), szükség van a „munka gazdasági szervezetére“ (sic!! 363. old.), „a nemzetgazdaság észszerű berendezésére“ stb. stb. Amint látják, az ismerős narodnyik csodaszer címkéit ragasztották rá az összeírás adataira. És a

szerzők, mintegy igazhitű narodnyik mivoltuk végleges igazolásaképpen, nem mulasztották el, hogy elítéljék a pénzgazdaságot általában és kioktassák az olvasókat, hogy a kézművesség „fontos szolgálatot tesz a nemzetgazdaságnak, mivel lehetővé teszi számára, hogy megmeneküljön a naturális gazdaságnak pénzgazdasággá való átalakulásától". „A nemzetgazdaság életbevágó érdekei megkövetelik, hogy a termelt nyersanyagokat a helyszínen dolgozzák fel, a lehetőséghez képest a pénznek a cserefolyamatokba való beavatkozása nélkül" (360. old.).

A narodnyik program itt olyannyira teljesen és nyiltan van kifejtve, hogy igazán semmi kívánnivalót sem hagy! „Narodnyik programot" mondtunk, mert hiszen bennünket nem az érdekel, hogy miben különböznek az „Ismertetés" összeállítói más narodnyikoktól, hanem ellenkezőleg, éppen az, hogy miben egyeznek meg. Bennünket általában a kusztáriparral kapcsolatos gyakorlati narodnyik program érdekel. Könnyű felismerni, hogy az „Ismertetésben" éppen ennek a programnak fő vonásai domborodnak ki szembetűnően: 1) a pénzgazdaság elítélése és a naturális gazdaság, valamint a kezdetleges kézművesség iránt táplált rokonszenv; 2) a kisparaszti termelés támogatására irányuló különböző rendszabályok, mint például a hitel, a technika fejlesztése stb.; 3) a kismesterek és kisvállalkozók legkülönfélébb társulatainak és szövetkezeteinek — a nyersanyagbeszerzési, tárolási, takarék-, hitel-, fogyasztási- és termelőszövetkezetek meghonosítása; 4) „a munka megszervezése" — ez a minden néven nevezendő narodnyik vágyálomban előforduló közkeletű frázis. Vegyük hát szemügyre ezt a programot.

Mindenekelőtt, ami a pénzgazdaság elítélését illeti, az ipar tekintetében ez már teljesen plátói jellegű. A kézművességet még Perm kormányzóságban is messze háttérbe szorította az árugazdaság, s ilyenformán a kézművesség annyira siralmas helyzetben van, hogy még magában az „Ismertetésben" is olyan kijelentéseket olvasunk, amelyek szerint kívánatos volna „kiszabadítani a kusztárt függő helyzetéből", nevezetesen kívánatos volna, ha kiküszöbölnék a kézművesnek a rendelő fogyasztótól való függését

olyanformán, hogy „utat-módot találnak az elhelyezési területnek a helyi fogyasztás határain túlmenő kibővítésére“ (33. old.). Másszóval: elméletben elítélik a pénzgazdaságot, a gyakorlatban pedig arra törekednek, hogy árugazdasággá változtassák át a kézművességet! És ez az ellentmondás egyáltalán nem kizárólag az „Ismertetés“-re jellemző, hanem minden narodnyik tervezetben megtalálható: bármennyire fenekednek is az áru- (pénz-) gazdaság ellen, az ajtón kiűzött valóság visszatér az ablakon, és azok a rendszabályok, amelyek mellett kardoskodnak, éppen az árugazdaság fejlesztését szolgálják. Példa erre a hitel. A narodnyikok terveikben és kívánságaikban nem küszöbölik ki magát az árugazdaságot. Az „Ismertetés“ például egyetlen szóval sem említi, hogy a javasolt reformokat nem az árugazdaságra kell alapozni. Ellenkezőleg, csak a *csere* észszerű alapjait, a *csere* szövetkezeti szervezetét kívánja. Az árugazdaság megmarad, csak meg kell reformálni olyanformán, hogy *észszerű* alapokra fektetik. Ez korántsem új utópia — kimagasló képviselői vannak a régi gazdaságtani irodalomban. Ennek az utópiának elméleti tarthatatlanságát már régen felfedték, úgy hogy erre a kérdésre nem kell kitérnünk. Vajjon nem volna-e jobb, ha ahelyett, hogy olyan ostoba frázisokat hangoztatnak, mint a gazdaság „észszerűsítésének“ szükségessége — előbb a *valóságos* gazdasági élettel, annak a teljesen heterogén, különböző összetételű „kusztár“-tömegnek valóságos közgazdasági viszonyaival kapcsolatos fogalmaikat „észszerűsítenék“, amelynek sorsát narodnyikjaink olyan könnyelműen, bürokrata módra, felülről akarják eldönteni? Vajjon nem azt mutatja-e nekünk a valóság léptennyomon, hogy a narodnyikok gyakorlati rendszabályai, amelyeket a „munka megszervezéséről“ stb. szóló állítólag „tiszta“ eszmék receptjei alapján kotyvasztottak össze, valójában csak az „iparkodó muzsikocska“, a kisgyáros vagy a felvásárló, általában a kisburzsoáziához tartozók megsegítésére és támogatására vezetnek? Ez egyáltalán nem véletlen, nem az egyes rendszabályok tökéletlenségének vagy ügyefogyottságának következménye. Ellenkezőleg, az árugazdaság uralmának viszonyai között a hitelnek, a raktáraknak, a bankoknak, a technikai tanácsadóknak

stb. elkerülhetetlenül és szükségszerűen elsősorban és leginkább a kisburzsoák veszik hasznát.

De ha ez így van — hozhatják fel ellenvetésképpen —, ha a narodnyikok gyakorlati rendszabályaikban, öntudatlanul és akaratuk ellenére a kisburzsoázia, s ilyenformán általában a kapitalizmus fejlődését szolgálják, akkor miért támadják programjukat olyan emberek, akik elvben haladást látnak a kapitalizmus fejlődésében? Észszerű-e az ideológiai burok hibás, vagy — mondjuk enyhébben — vitás volta miatt megtámadni gyakorlatilag hasznos programokat, mert hiszen senkisem fogja tagadni, hogy a technikai képzésből, a hitelből, a termelők szövetségeiből és társulataiból csak „haszon" származhat?

Ezek az ellenvetések nem kitalálások. Hol egy, hol más formában, hol egy, hol más alkalomból únos-úntalan hallhatjuk, válaszképpen a narodnyikokkal folytatott vita során. Nem fogunk itt arról beszélni, hogy az ilyen ellenvetések, még ha helytállók is, egyáltalán nem cáfolják meg azt, hogy amikor a kispolgári terveket ilyenformán az egekig magasztalt társadalommegváltó csodaszereknek tüntetik fel, ezzel már egymagában is nagy kárt okoznak a társadalomnak. Mi gyakorlatilag, napjaink legközvetlenebb és legégetőbb szükségletei szempontjából szándékozunk felvetni a kérdést és ebből a *szándékosan* leszűkített szempontból kívánjuk megítélni a narodnyik programot.

Jóllehet sok narodnyik rendszabály gyakorlati haszonnal jár, mivel a kapitalizmus fejlődését szolgálja, egészükben véve ezek a rendszabályok 1) a legnagyobb mértékben következetlenek, 2) dogmatikusan merevek és 3) azokhoz a valóságos feladatokhoz képest, amelyeket a fejlődő kapitalizmus tűz ki iparunk elé, kicsinyesek. Megmagyarázzuk, miről van szó. Azt mondtuk, először, hogy a narodnyikok, mint *gyakorlati* emberek, következetlenek. A narodnyikok az említett rendszabályokkal egyidejűleg, amelyeket a mindennapi szóhasználatban liberális gazdaságpolitikának minősítenek, s amelyeket a nyugati burzsoázia vezérei mindig jelszavakként írtak zászlajukra, a narodnyikok továbbra is azon mesterkednek, hogy *feltartóztassák* az adott gazdasági fejlődést, *megakadályozzák* a kapitalizmus előrehaladását, *támogassák* a kisüzemi ter-

melést, amely elsorvad a nagyüzemi termeléssel folytatott harcban. Védelmezik azokat a törvényeket és intézményeket, amelyek korlátozzák a föld mobilizálásának szabadságát, a költözködés szabadságát, amelyek fenntartják a parasztság rendi zárkózottságát stb. Van-e, kérdezzük, valami észszerű ok arra, hogy *feltartóztassák* a kapitalizmus és a nagyipar fejlődését? Az összeírás adataiból azt láttuk, hogy a kusztárok hírhedt „önállósága" cseppet sem biztosítja őket a kereskedelmi tőkének való alárendeltség és a kizsákmányolás legrosszabb formája ellen, hogy *valójában* az „önálló" kusztárok óriási többségének helyzete gyakran *siralmasabb*, mint a kusztároknál dolgozó bérmunkások helyzete, hogy a kusztároknál a kereset megdöbbentően kicsiny, a munkaviszonyok (az egészségügyi viszonyok és a munkanap hossza tekintetében) rendkívül sok kívánnivalót hagynak, a termelés elaprózott, technikailag kezdetleges és fejletlen. Van-e, kérdezzük, valami észszerű ok arra, hogy fenntartsák azokat a rendőri törvényeket, amelyek szentesítik a „földdel való kapcsolatot", amelyek *megtiltják* ennek, a narodnyikok szívének oly kedves kapcsolatnak megszakítását?* Az 1894/95-ös Perm-kormányzósági „kusztárösszeírás" adatai világosan tanúsítják, hogy a parasztok mesterséges röghözkötése teljesen értelmetlen. Ez a röghözkötöttség csak a keresetüket csökkenti, amely a „földdel való kapcsolat" esetén még felét sem teszi a földet nem művelők keresetének, leszállítja életszínvonalukat, fokozza a falvakban szétszórt termelők szétforgácsoltságát és elszigeteltségét, még gyámoltalanabbakká teszi őket a felvásárlókkal és alvállalkozókkal szemben. Ugyanakkor a röghözkötöttség hátráltatja a földművelés fejlődését, mindamellett nem képes meggátolni a falusi kisburzsoá osztály megjelenését.

---

* Az „Ismertetés" ugyancsak nagy hévvel beszél az obscsina hasznáról és arról, hogy milyen káros a földbirtok „mobilizálásának szabadsága", amely, úgymond, a „proletariátus" megjelenésére vezetne (6. old.). Az obscsinának és a mobilizálás szabadságának ez a szembeállítása gyönyörűen domborítja ki az „obscsina" éppen legreakciósabb és legkárosabb vonását. — Érdekes volna tudni, hogy akadna-e akár egyetlen egy tőkés országban olyan „proletár", akit évi 33 meg 50 rubel keresettel ne sorolnának a *pauperek* közé?

A narodnyikok vonakodnak olyanformán feltenni a kérdést, hogy vajjon hátráltatni kell-e vagy nem kell hátráltatni a kapitalizmus fejlődését. Szívesebben bölcselkednek arról, hogy „milyen más utak lehetségesek a haza számára". De hiszen mihelyt egyszer közvetlen gyakorlati rendszabályokról van szó, ezzel már minden gyakorlati ember az *adott út* alapjára helyezkedik*. Ám tegyenek amit csak akarnak annak érdekében, hogy más útra „tereljék" a hazát! Az ilyen tevékenység semmiféle bírálatot sem hív ki maga ellen (legfeljebb annyiban fogják bírálni, hogy kinevetik). De ne védelmezzék azt, ami *mesterségesen* hátráltatja az adott fejlődést, ne harsogják túl a „más útról" szóló frázisokkal az adott úton álló akadályok eltávolításának kérdését.

A másik körülmény, amelyet szem előtt kell tartanunk a narodnyik gyakorlati program megítélésében, a következő. Azt már láttuk, hogy a narodnyikok a lehető legelvontabb formában igyekeznek megfogalmazni kívánságaikat, a „tiszta" tudomány, a „tiszta" igazságosság absztrakt, elvont követelményeinek, nem pedig meghatározott érdekekkel bíró reális osztályok reális szükségleteinek igyekeznek feltüntetni azokat. A hitelt — amire a tőkés társadalomban minden egyes mesternek és kisvállalkozónak égető szüksége van — a narodnyik a munkaszervezet rendszeréhez tartozó elemnek tünteti fel; a mesterek szövetkezéseiben és társulataiban általában a szövetkezet eszméjének, a „kusztáremancipáció" stb. eszméjének csíraállapotban levő megnyilvánulását látják, holott mindenki tudja, hogy ezeknek a szövetségeknek mindnek olyan céljai vannak, amelyeknek semmi közük az efféle hangzatos dolgokhoz, hanem egyszerűen a szóbanforgó kisvállalkozók jövedelmének nagyságával, helyzetük megszilárdításával, hasznuk növelésével függenek össze. Az, hogy a polgári és kispolgári tucatkívánságokat holmi társadalommegváltó csodaszereknek tüntetik fel, csak *gyengítheti* ezeket a kívánságokat, megfosztja azokat élet-

* S hogy ez az adott út a kapitalizmus fejlődésének útja, azt, tudomásunk szerint, maguk a narodnyikok sem tagadták, sem Ny. —on úr, sem V. V. úr, sem Juzsakov úr stb. stb.

erejüktől, időszerűségüknek és megvalósíthatóságuknak bizonyosságától. Az egyes mesterek, felvásárlók, kereskedők égető kérdéseit (a hitelt, a szövetkezéseket, a technikai segítséget) a narodnyik olyan általános kérdések formájában igyekszik feltenni, amelyek fölötte állanak az egyes érdekeknek. A narodnyik azt képzeli, hogy ezzel növeli jelentőségüket, hatásosabbá teszi azokat — ám a valóságban ezzel nyárspolgári kívánsággá, szobatudós bölcselkedéssé, a „hasznosságról" való bürokratikus „elmélkedéssé" változtatja át ezeket a bizonyos népességcsoportok *érdekeibe vágó* eleven problémákat. Ezzel közvetlen kapcsolatban van a harmadik körülmény is. A narodnyik nem érti, hogy az olyan gyakorlati rendszabályok, mint a hitel, az artel, a technikai segítség stb., a fejlődő kapitalizmus szükségleteit tükrözik vissza, s ezért nem is képes arra, hogy ennek a fejlődésnek általános és fő szükségleteit kifejezésre juttassa, hanem ezeket a szükségleteket apró, véletlenül kiragadott, felemás rendszabályokkal helyettesíti, amelyeknek külön-külön semilyen komoly hatásuk nem lehet és elkerülhetetlenül kudarcra vannak kárhoztatva. Ha a narodnyik nyiltan és következetesen akarná kifejezni a tőkés úton haladó társadalmi fejlődés szükségleteit, felismerte volna ennek a fejlődésnek *általános feltételeit*, *általános követelményeit*, akkor meglátta volna, hogy mindezek az apró-cseprő tervek és rendszabályok, ha adva volnának ezek az általános feltételek (a bennünket érdeklő esetben a legfőbb — az ipar szabadsága), maguktól, vagyis maguknak az érdekelteknek tevékenysége révén valósulnának meg, míg ezeknek az általános feltételeknek figyelmen kívül hagyása és teljesen részleges jellegű gyakorlati rendszabályok programbavétele csakis üres szalmacséplésre vezethet. Példaképpen térjünk ki az ipar szabadságának kérdésére. Ez egyrészt az iparpolitikának annyira általános és sarkalatos kérdése, hogy vizsgálata különösen helyénvaló. Másrészt, Permföld sajátos életviszonyai igen érdekesen támasztják alá ennek a kérdésnek roppant fontosságát.

Mint tudjuk, az egész vidék gazdasági életének legfőbb ténye a bánya- és kohóipar, amely meghatározza annak teljesen sajátos jellegét. Az uráli bánya- és kohóipar helyzetével és érdekeivel függ össze mind a telepítés

története, mind pedig ennek a vidéknek jelenlegi helyzete. „A parasztokat általában azzal a céllal telepítették le az Urálban, hogy a gyártulajdonosoknak dolgozzanak“ — olvassuk Babuskin Novo-Szerginszkij-zavodi lakos levelében, „A kusztáripar tanulmányozására kiküldött bizottság munkái“-ban*. És ezek az egyszerű szavak nagyon híven fejezik ki, hogy milyen óriási szerepük van a gyártulajdonosoknak az egész vidék életében, hogy ezek a gyártulajdonosok, mint földbirtokosok és gyárosok egyszemélyben, milyen jelentőséggel bírnak, hogy mennyire megszokták az osztatlan és korlátlan hatalmat, az olyan monopolisták helyzetét, akik iparukat birtokjogukra, nem pedig a tőkére és a versenyre alapozzák. Az uráli bánya- és kohóipar monopolista elvei jutottak kifejezésre a törvénynek a törvénytár VII. kötetében található ismeretes 394. cikkelyében (bányaszabályzat), amelyről olyan sok szó esett és esik az Urálról szóló irodalomban. Ez az 1806-ban kiadott törvény megköveteli, először, hogy a bányahatóságok engedélyezzék a bányavárosoknak minden néven nevezendő gyár alapítását, másodszor pedig megtiltja, hogy a gyári körzetekben „olyan manufaktúrákat és gyárakat alapítsanak, amelyeknek a termelése főleg a szenet és fát igénylő tűz hatásán alapul“. Az uráli bányaipari vállalkozók 1861-ben különösen ragaszkodtak ahhoz, hogy ezt a törvényt iktassák be a parasztok felszabadításának feltételei közé, és a bányaipari mesterekről kiadott rendelet 11. cikkelye ugyanilyen tilalmat tartalmaz**. A kusztár-

* XVI. füzet, 594—595. old. Idézve a „Kusztáripar“ c. könyvben, I. 140.

** Lásd „Kusztáripar“, I. 18—19. — „Ismertetés“, 222, 223, 244. — A „Jelentések és vizsgálódások az oroszországi kusztáriparról“, a Kincstáribirtokügyi és Földművelésügyi Minisztérium kiadása, Jegunov cikke a III. kötetben. A minisztérium, amikor Jegunov cikkének helyet adott, megjegyzésében előrebocsátja, hogy a szerző nézetei „lényegesen eltérnek a bányaügyosztály nézeteitől és adataitól“. — A krasznoufimszki kerületben például az említett törvények alapján mintegy 400 kovácsműhelyt zártak be. — V. ö. „A kusztáripar tanulmányozására kiküldött bizottság munkái“, XVI. füzet, V. D. Belov cikke: „Az Urál kusztáripara a bányászattal kapcsolatban“. A szerző elmondja, hogy a kusztárok a szigorú törvényektől való félelmükben elrejtik gépeiket. Egy kusztár *kerekekre* szerelt olvasztókemencét készített, hogy könnyebben elrejthesse! (Idézet cikk 18. old.)

ipari bank vezetőségének 1895. évi beszámolójában egyebek között a következőket olvassuk: „A leggyakrabban azonban arra panaszkodnak, hogy a bányaügyosztály hivatalnokai és a posszesszionális gyárak tulajdonosai megtiltják, hogy a hatáskörükbe tartozó területeken tűzzel működő üzemeket *nyissanak*, továbbá arra, hogy a fémfeldolgozással foglalkozó iparok termelése terén különféle korlátozásokat léptetnek életbe" („Ismertetés", 223. old.). Ilyenformán az Urál mind a mai napig rendületlenül őrzi a „régi jó idők" hagyományait, és a paraszti kisipart pontosan olyan szemmel nézik, mint annak idején azt a „munkaszervezetet" nézték, amely a gyárakat ellátta helyhezkötött gyárimunkás népességgel. Éles megvilágításba helyezi ezeket a hagyományokat a „Permszkije Gubernszkije Vedomosztyi" 1896. 183. számának következő közleménye, amelyet az „Ismertetés" idéz és joggal „jelentőségteljesnek" nevez. Nézzük, mi van ebben a közleményben: „A Földművelésügyi és Kincstáribirtokügyi Minisztérium megvitatásra ajánlotta az uráli bányatulajdonosoknak azt a kérdést, hogy milyen lépéseket tehetnek a bánya- és kohóüzemek az uráli kusztáripar fejlesztése érdekében. A bányatulajdonosok tudomására hozták a minisztériumnak, hogy a kusztáripar fejlesztése az Urálban káros a nagyiparra nézve, mivel a népesség még most sem képes kellőszámú munkást bocsátani a gyárak rendelkezésére, amikor az Urálban a kusztáripar aránylag fejletlen*; ha pedig a népesség otthon is fog találni keresetet, a gyárakat az a veszély fenyegeti majd, hogy teljesen munka nélkül maradnak" („Ismertetés", 244. old.). Ez a közlemény a következő felkiáltásra késztette az „Ismertetés" összeállítóit: „Világos, hogy minden néven nevezendő iparnak, a *nagy-*, *a közép- és a kisiparnak*

* Az olvasó felvilágosításaképpen rámutatunk arra a bánya- és kohóiparunk statisztikájában már sokszor megállapított tényre, hogy az Urálban a foglalkoztatott munkások száma a termeléshez viszonyítva hasonlíthatatlanul nagyobb, mint a déli vagy a lengyel bányavidéken. Az alacsony munkabér folytán — ami a munkások röghözkötöttségének következménye — a technika színvonala az Urálban hasonlíthatatlanul alacsonyabb, mint Délen és Lengyelországban.

egyaránt, első és elengedhetetlen feltétele az ipar szabadsága... Az ipar szabadsága érdekében jogilag az ipar *valamennyi ágának* egyenlőnek kell lennie... Az uráli vas- és fémfeldolgozó kusztáripart meg kell szabadítani mindenféle, *kizárólag* a kusztáriparra nehezedő béklyótól, amelyeket a gyárak érdekében kiadott szabályozó előírások azért vertek rá, hogy korlátozzák *természetes* fejlődésében" (u. o., A mi kiemelésünk.). Amikor ezt az átérzett és minden tekintetben helytálló fejtegetést olvassuk, amellyel az „ipar szabadságát" védelmezik, eszünkbe jut az ismert mese arról a metafizikusról, aki egy mély gödörbe esett s amikor kötelet dobtak a gödörbe, hogy ki tudjon mászni, sokáig tétovázott és egyre azt hajtogatta, hogy ez a kötél — „egyszerű madzag"! Ugyanígy a permi narodnyikok is, amikor az ipar szabadsága, a kapitalizmus fejlődésének szabadsága, a verseny szabadsága kerül szóba, megvetően egyre azt hajtogatják, hogy az ipar szabadsága — egyszerű burzsoá követelés! Az ő kívánságaik sokkal messzebb mennek; ők nem a verseny szabadságát akarják (ez alantas, korlátolt, burzsoá kívánság!), hanem a „munka megszervezését"... De nem kell egyéb, mint hogy ezek a Manyilovhoz méltó álmodozások „szemtől-szembe" kerüljenek a meztelen és prózai valósággal — és ebből a valóságból mindjárt olyan erővel árad a narodnyik felé a „*munka megszervezése*", hogy megfeledkezik arról, hogy a kapitalizmus „káros" és „veszélyes", hogy „más utak is lehetségesek a haza számára", és az „*ipar szabadsága*" mellett tör lándzsát.

Ismételjük, ezt a kívánságot minden tekintetben helytállónak tartjuk és azt gondoljuk, hogy ez az álláspont (amelyet nemcsak az „Ismertetés", hanem alighanem minden szerző oszt, aki csak írt erről a kérdésről) becsületére válik a narodnyikoknak. De... — Mit tegyünk! Sehogysem lehet megdícsérni a narodnyikokat anélkül, hogy mindjárt hozzá ne tegyük a nagy „de"-t — de ezzel a kérdéssel kapcsolatban volna két lényeges megjegyzésünk.

Az első. Biztosak lehetünk abban, hogy a narodnyikok óriási többsége felháborodva utasítja majd vissza azt a megállapításunkat, amely szerint az „ipar szabadsága"

és a „kapitalizmus szabadsága" azonos. Azt mondják majd, hogy a monopóliumok és a hűbéri csökevények kiküszöbölése „egyszerűen" az egyenjogúság követelése, általában az „egész" nemzetgazdaság, különösen pedig a parasztgazdaság érdeke, s egyáltalán nem a kapitalizmus érdeke. Tudjuk, hogy a narodnyikok ezt fogják mondani. De ebben nem lesz igazuk. Azóta, hogy az „ipar szabadságát" annyira idealista-absztrakt szempontból fogták fel, hogy sarkalatos és természetes (lásd a kiemelt szót az „Ismertetésben") „emberi jogot" láttak benne, már több mint száz esztendő telt el. Az „ipar szabadságának követelése" azóta bejárt több országot, ezt a követelést több országban meg is valósították és ebben a követelésben mindenütt az a körülmény jutott kifejezésre, hogy a fejlődő kapitalizmus nem fért össze a monopóliumok és a szabályozó előírások maradványaival, ez a követelés mindenütt a haladó burzsoázia jelszava volt, sehol sem vezetett másra, mint a kapitalizmus teljes diadalára. Az elmélet azóta teljesen tisztázta, hogy gyerekes illúzió az az elgondolás, amely szerint az „ipar szabadsága" a „tiszta ész" követelménye, az absztrakt „egyenjogúság" követelménye, és kimutatta, hogy az ipar szabadságának kérdése a kapitalizmus kérdése. Az „ipar szabadságának" megvalósítása egyáltalán nem csak „jogi" értelemben vett reform; ez mélyreható gazdasági reform. Az „ipar szabadságának" követelése mindig azt jelenti, hogy a jogszabályok (amelyek az idejüketmult termelési viszonyokat tükrözik) nincsenek összhangban az *új termelési viszonyokkal*, amelyek a régi szabályok ellenére fejlődtek ki, túlnőttek a régi szabályokon és azok eltörlését követelik. Ha az urálvidéki állapotok odavezetnek, hogy most mindenki az „ipar szabadsága" után kiált, az azt jelenti, hogy azok a szabályozó előírások, monopóliumok és kiváltságok, amelyeket a földbirtokos gyártulajdonosok örököltek, béklyóivá válnak *az adott gazdasági viszonyoknak*, *az adott* gazdasági erőnek. Melyek ezek a viszonyok, melyik ez az erő? Ezek a viszonyok — *az árugazdaság viszonyai*. Ez az erő — az árugazdaságot vezető *tőke* ereje. Emlékezzenek vissza akár a permi narodnyik fentebb idézett „beismerésére": „egész kusztáriparunk a magántőke béklyóiban van". De a kusztár-

összeírás adatai e nélkül a beismerés nélkül is eléggé ékesszólóan beszélnek magukért.

A második megjegyzés. Örülünk annak, hogy a narodnyikok védelmezik az ipar szabadságát. De ezt attól tesszük függővé, hogy *mennyire következetesen* fogják védelmezni. Vajjon az „ipar szabadsága" csak annyit jelent, hogy ki kell küszöbölni az Urálvidéken azokat a tilalmakat, amelyek megakadályozzák, hogy tűzzel működő üzemeket nyissanak? Vajjon az a körülmény, hogy a parasztnak nincs joga kilépni az obscsinából, nincs joga olyan ipart vagy kereskedelmet űzni, amilyet akar, nem sokkal lényegesebb korlátozása az „ipar szabadságának"? Vajjon az a körülmény, hogy nincs költözködési szabadság, hogy a törvény nem biztosítja minden egyes állampolgár számára azt a jogot, hogy az államnak abban a városában vagy községében lakjék, amelyben akar, nem korlátozza az ipar szabadságát? Vajjon a paraszti obscsina rendi zárkózottsága, az a körülmény, hogy a kereskedelmi-ipari osztályhoz tartozók nem juthatnak be az obscsinába, nem korlátozza az ipar szabadságát? stb. stb. Az ipar szabadságának sokkal fontosabb, általánosabb, elterjedtebb korlátozásait neveztük meg, amelyek hatással vannak egész Oroszországra és elsősorban a paraszti tömegre. Ha a „nagy-, közép- és kis"-iparnak egyenjogúnak kell lennie, akkor vajjon az utóbbinak nem kell-e megkapnia a föld elidegenítése tekintetében ugyanazokat a jogokat, amelyeket az előbbiek élveznek? Az uráli bányatörvények „kivételező béklyók, amelyek korlátozzák a természetes fejlődést"; hát az egyetemes kezesség, a juttatott földek elidegeníthetetlensége, az áttelepítésekkel, az újraszámlálásokkal, az iparűzéssel és a munkavállalással kapcsolatos különleges rendi törvények és előírások nem „kivételező béklyók"? Talán ezek nem „korlátozzák a természetes fejlődést"?

Éppen arról van szó, hogy a narodnyikság ebben a kérdésben is felemásságról és kétszínűségről tesz tanúságot, ami annyira jellemző a Kleinbürgerség* minden néven nevezendő ideológiájára. A narodnyikok egyrészt nem tagad-

* — kispolgárság. — *Szerk.*

ják, hogy életünkben rengeteg maradványa van a „munka" olyan „megszervezésének", amely az ősi hűbéri gazdálkodás idejéből származik és a legkiáltóbb ellentmondásban van a modern gazdasági renddel, az ország egész gazdasági és kulturális fejlődésével. Másrészt, látniok kell, hogy ez a gazdasági rend és ez a fejlődés pusztulással fenyegeti a kistermelőt, és a narodnyikok, akiket rémülettel tölt el „eszménysképeik" e védelmezőjének sorsa, azon vannak, hogy feltartóztassák a történelem menetét, megállítsák a fejlődést, rimánkodnak, esdekelnek, hogy „tiltsák be", „ne engedjék meg", és ezt a szánalmas reakciós nyafogást olyan frázisokkal leplezik, mint a „munka megszervezése", olyan frázisokkal, amelyeknek szükségszerűen keserű gúnyként kell hangzani.

Az olvasó előtt természetesen most már világos, hogy mi a legfőbb és leglényegesebb kifogásunk a modern ipar kérdéseiben hirdetett *gyakorlati* narodnyik program ellen. Amennyiben a narodnyik által javasolt rendszabályok részei annak az újításnak, vagy egybeesnek azzal az újítással, amelyet Adam Smith óta *iparszabadságnak* neveznek (a szó tág értelmében), annyiban haladók. De, először, akkor nincs bennük semmi olyasmi, ami „narodnyik", ami külön a kistermelést és a haza „sajátos útjait" támogatja. Másodszor, a narodnyik programnak ezt a pozitív részét lerontja és meghamisítja az, hogy az iparszabadság általános kérdése helyébe részleges és kicsinyes rendszabályok tervezetét csempészik be. Amennyiben viszont a narodnyik kívánságok az iparszabadság ellen irányulnak, feltartóztatni igyekeznek a modern fejlődést, annyiban reakciósak és értelmetlenek, s megvalósításuk csak kárt okozhat. Ezt példákkal fogjuk megvilágítani. A hitel. A hitel a legfejlettebb áruforgalom, a legfejlettebb polgári forgalom intézménye. Az „iparszabadság" megvalósítása elkerülhetetlenül arra vezet, hogy a kereskedelem keretében hitelintézmények jönnek létre, a parasztok rendi elzárkózottsága megszűnik, a parasztok és a hitelt legnagyobb mértékben igénybevevő osztályok közelednek egymáshoz, az abban érdekeltek önállóan hitelszövetkezeteket alakítanak stb. Ezzel szemben ugyan mi jelentőségük lehet azoknak a hitel terén foganatosított intézkedéseknek,

amelyekkel zemsztvo-hivatalnokok és egyéb „intellektuelek" ajándékozzák meg a „muzsikocskákat", amíg a törvények és az intézmények olyan helyzetbe kényszerítik a parasztságot, amely *kizárja* a helyes és fejlett áruforgalmat — olyan helyzetbe, amelyben a vagyoni felelősség (a hitel alapja) helyett sokkal könnyebb, megvalósíthatóbb, elérhetőbb és alkalmazhatóbb . . . a *ledolgozás!* A hitel érdekében tett intézkedések ilyen viszonyok között mindig mesterséges, idegen növények maradnak, amelyeket kívülről ültettek át egy teljesen alkalmatlan talajba, halva született gyermeknek bizonyulnak, amelyet csak a Manyilovok fajtájából való álmodozó intellektuelek és jóakaratú csinovnyikok szülhetnek, és amin a *pénztőkével rendelkező* igazi *kereskedők* nevetnek és nevetni fognak. Hogy szavaink ne tűnjenek légből kapottaknak, idézzük Jegunov véleményét (id. cikk), akit senki sem fog gyanúsítani . . . „materializmussal". A kusztárraktárakról a következőket mondja: „a helyhez kötött raktár, amiből ráadásul csak egyetlen egy van az egész kerületben, még a legkedvezőbb helyi viszonyok között sem pótolja soha, és nem is pótolhatja az örökösen ide-oda utazó és személyesen érdekelt kereskedőt." A permi kusztárbankról a következőket olvassuk: a kusztárnak ahhoz, hogy kölcsönt kapjon, kérvényt kell benyujtania vagy a banknak, vagy a bank megbízottjának, és meg kell neveznie a kezeseket. A megbízott a helyszínre utazik, ellenőrzi a kusztár kérvényét, részletes adatokat gyüjt össze a termelésről stb. „és ezt az egész papírhegyet a kusztár költségén elküldi a bank igazgatóságának". A bank, miután engedélyezte a kölcsönt, (a megbízott vagy a járási intézőség útján) elküldi az adóslevelet. Amikor az adós aláírja (és a járási elöljáróság igazolja az aláírás hitelességét) és eljuttatja a bankba — csak akkor küldik el neki a pénzt. Ha artel vesz fel kölcsönt, megkövetelik a szövetkezeti szerződés másolatát. A megbízottaknak ügyelniök kell arra, hogy a kölcsönöket arra fordítsák, amire adták, hogy az ügyfelek csődbe ne jussanak stb. „Nyilvánvaló, hogy a bankhitelt semmiképpen sem minősíthetjük olyasvalaminek, ami *elérhető* a kusztárok számára; bátran elmondhatjuk, hogy a kusztár sokkal szívesebben keres hitelt valamelyik helybeli gazdagnál,

semmint hogy kitegye magát a leírt vesződéseknek, megfizesse a posta-, közjegyzői és járási költségeket, hosszú hónapokig várjon, amíg megkapja a kölcsönt és amíg csak a kölcsönt vissza nem fizeti, felügyelet alatt álljon" (id. cikk 170. old.). Amilyen ostoba dolog az a narodnyik felfogás, hogy lehetséges holmi olyan hitel, amely a kapitalizmus ellen irányul, ugyanolyan értelmetlenek, gyámoltalanok és meddők az olyan próbálkozások, hogy (alkalmatlan eszközökkel) „intellektuelek" és csinovnyikok erejével végezzék el azt, ami mindig és mindenütt a kereskedők igazi feladata. — A műszaki képzés. Azt hiszem, erről már nem is kell beszélnem... Legfeljebb megemlítjük ismert haladó írónknak, Juzsakov úrnak „megörökítésre" méltó tervezetét, amely szerint Oroszországban földműves gimnáziumokat kell létesíteni azon az alapon, hogy a vagyontalan parasztfiúk és parasztlányok például mint szakácsok és mosónők *ledolgozzák* taníttatásuk költségeit* ... Az artelek. De ki ne tudná, hogy elterjedésüket elsősorban ugyanannak a „munkaszervezetnek" a hagyományai akadályozzák, amely az uráli bányatörvényekben is megnyilvánult? Ki ne tudná, hogy az iparszabadság teljes megvalósítása mindig és mindenütt a különféle szövetségek és társulatok azelőtt soha nem látott méretű elterjedésére és fejlődésére vezetett? Igen komikus látványt nyujt a narodnyikoknak az az igyekezete, hogy az artel-elv, általában a szövetkezési elv stb. ellenségének tüntessék fel ellenfeleiket. Itt már igazán a bagoly mondja a verébnek, hogy nagyfejű! Csakis arról van szó, hogy amikor a megfelelő szövetkezési eszméket és ezek megvalósításának módjait kutatjuk, nem hátra kell tekintenünk, nem a multat, nem a patriarchális kézművességet és kistermelést kell szem előtt tartanunk, amely a termelők elkülönültségét, szétforgácsoltságát és elmaradottságát eredményezte — hanem előre kell néznünk a jövőbe, a nagyipari kapitalizmus fejlődésének követelményeiből kell kiindulnunk.

Nagyon jól tudjuk, hogy milyen méltóságteljes megvetéssel kezeli a narodnyik ezt a saját programjával

* Lásd a következő cikket.

szembeszegezett iparpolitikai programot. „Iparszabadság"! Ó, mily ósdi, szűklátókörű, manchesterista* burzsoá kívánság[94]! A narodnyik meg van győződve arról, hogy ez számára überwundener Standpunkt**, hogy sikerült túlemelkednie az ennek a kívánságnak alapjául szolgáló pillanatnyi és egyoldalú érdekeken, hogy sikerült felemelkednie a „munkaszervezés" átfogóbb és tisztultabb eszméjének magaslatára... Ám a valóságban *lesüllyedt*, mégpedig a haladó polgári eszmék magaslatáról a reakciós kispolgári eszmék színvonalára, amelyekben az a körülmény jut kifejezésre, hogy a kispolgár tehetetlenül ingadozik a modern gazdasági fejlődés meggyorsítására, illetve feltartóztatására irányuló törekvések között, a kisvállalkozók érdekei és a munka érdekei között. Ezek az utóbbiak ebben a kérdésben egybeesnek az ipari nagytőke érdekeivel.

---

* Akadnak esetleg olyanok, akik azt hiszik, hogy az „iparszabadság" kizárja az olyan rendszabályokat, mint a gyári törvények stb. „Iparszabadságon" azoknak a *régi időkből fennmaradt* akadályoknak a kiküszöbölését értjük, amelyek útjában állanak a kapitalizmus fejlődésének. A gyári törvényhozás viszont, akárcsak az ezidőszerinti úgynevezett Socialpolitik (szociálpolitika. — *Szerk.*) más rendszabályai, *feltételezi* a kapitalizmus fejlettségének magas színvonalát, s ugyanakkor *előmozdítja* ezt a fejlődést.

** — túlhaladott álláspont. — *Szerk.*

Az a susenszkojei falusi ház, amelyben Lenin a száműzetés idején lakott.
Balról a két szélső ablak — Lenin szobájának ablaka.

A NARODNYIK TERVKOVÁCSOLÁS GYÖNGYSZEMEI

(SZ. N. JUZSAKOV. A KÖZMŰVELŐDÉS KÉRDÉSEI. PUBLICISZTIKAI TANULMÁNYOK. — A KÖZÉPISKOLA REFORMJA. — A FELSŐFOKÚ OKTATÁS RENDSZERE ÉS FELADATAI. — GIMNÁZIUMI TANKÖNYVEK. — AZ EGÉSZ NÉPRE KITERJEDŐ OKTATÁS KÉRDÉSE. A NŐ ÉS A KÖZMŰVELŐDÉS. SZTPÉTERVÁR 1897. VIII + 283 OLD. ÁRA 1 RUBEL 50 KOPEK)[**]

Lenin ezt a művet 1897 végén, a száműzetésben írta.
Először 1898-ban, a Vlagyimir Iljin.
„Gazdasági tanulmányok és cikkek"
c. gyűjteményben jelent meg.

I

Ezzel a címmel adta ki Juzsakov úr a „Russzkoje Bogatsztvo"-ban 1895—1897-ben megjelent cikkeinek gyüjteményét. A szerző úgy véli, hogy cikkei „e kérdéseknek", vagyis a „közművelődés kérdéseinek" „legfontosabbjait ölelték fel" s együttvéve szellemi kultúránk leginkább megérlelődött és legégetőbb, de még mindig kevéssé kielégített szükségleteinek mintegy áttekintését adták. (Előszó. V. old.) A szerző az 5. oldalon mégegyszer hangsúlyozza, hogy „főképpen az elvi kérdésekkel" szándékszik foglalkozni. De mindezek a frázisok csak azt mutatják, hogy Juzsakov úr szereti szabadjára ereszteni a gondolatait, sőt nem is annyira a gondolatait, mint inkább a tollát. S a könyv címe is egészen átfogó, csakhogy a szerző a valóságban — mint a mű alcímében adott cikkcímekből látható — egyáltalán nem a „közművelődés kérdéseit" tárgyalja, hanem csupán az iskola, méghozzá csak a közép- és a főiskola kérdéseit. A könyv valamennyi cikke közül a gimnáziumaink tankönyveiről szóló cikk a legkonkrétabb. A szerző ebben a cikkben részletesen elemzi a használatban levő orosz nyelvtanokat, továbbá a földrajz- és történelemkönyveket, s kimutatja, hogy ezek teljesen hasznavehetetlenek. Ezt a cikket még nagyobb érdeklődéssel olvasnók, ha a szerző szokásos bőbeszédűsége nem volna itt is olyan fárasztó. A könyvnek csupán két cikkére szándékozunk felhívni az olvasó figyelmét, mégpedig a középiskolai reformról és az egész népre kiterjedő oktatásról szóló cikkre, mert ezek a cikkek valóban elvi kérdéseket érintenek és rendkívüli jellegzetességüknél fogva alkalmasak arra, hogy megvilágítsuk a „Russzkoje Bogatsztvo"

kedvenc eszméit. Lám, Grinyevics és Mihajlovszkij úrnak az oroszországi költészet makulatúrájának trágyadombját kell felásniok, hogy példákat találjanak az ellenséges tanokból levont elképesztően ostoba következtetésekre. Nekünk ebből a célból nem kell ilyen unalmas ásatásokat végeznünk: elegendő, ha a „Russzkoje Bogatsztvo" c. folyóirathoz, s ezen belül egyik kétségtelen „oszlopához" fordulunk.

II

„A középiskolai oktatás reformjának alapjai" c. cikk II. pontjának Juzsakov úr ezt a címet adta: „A középiskola feladatai. Osztályérdekek és osztályiskola" (lásd a tartalomjegyzéket). A tárgykör, mint látják, lebilincselően érdekes és magyarázatot ígér nemcsak közművelődésünk, hanem egész társadalmi életünk egyik legfontosabb kérdésére, mégpedig éppen arra a kérdésre, amely a narodnyikok és a „tanítványok"[96] egyik legfőbb ellentétét idézi elő. Lássuk csak, milyen elképzelései vannak a „Russzkoje Bogatsztvo" munkatársának az „osztályérdekekről és az osztályiskoláról".

A szerző egészen helyesen mondja, hogy ez a tétel: „az iskolának az életre kell előkészítenie az embert" — teljesen tartalmatlan, hiszen a kérdés az, hogy mi szükséges az élethez és ez „kinek szükséges" (6.). „Kinek szükséges a középiskolai oktatás — ez azt jelenti: kinek érdekében, kinek a javára és hasznára részesítik oktatásban a középiskola növendékeit" (7.). Pompás kérdésfelvetés, és tiszta szívből üdvözölnők a szerzőt, ha . . . ha mindezek az előjátékok a további fejtegetésekben nem bizonyulnának ilyesféle üres szólamoknak: „Ez lehet az állam, a nemzet, egyik vagy másik társadalmi osztály vagy a tanuló egyén javát és hasznát szolgáló érdek." Kezdődik a zűrzavar: arra a következtetésre kell jutnunk, hogy az osztályokra tagolt társadalom összeegyeztethető a nem osztályérdekeket képviselő állammal, az osztályoktól mentes nemzetekkel, az osztályokon kívülálló egyénnel! Mindjárt meglátjuk, hogy Juzsakov úrnál ez egyáltalán nem nyelvbotlás, hogy éppen ez a képtelenség a meggyőződése. „Ha az iskolai tanterv kidolgozásánál osztályérdekeket tartanak szem

előtt, akkor szó sem lehet általános állami középiskolai típusról. Az iskolák ez esetben elkerülhetetlenül rendi intézmények, s emellett nemcsak tanintézetek, hanem nevelőintézetek is, mert nemcsak a rend külön érdekeinek és feladatainak megfelelő műveltséget kell adniok, hanem a rendi szokásokra és a rendi összetartozásra is kell nevelniök" (7.). Ebből a szóáradatból az első következtetés az, hogy Juzsakov úr nem érti meg a rendek és osztályok közötti különbséget s ezért irgalmatlanul összekeveri ezeket a teljesen különböző fogalmakat. Cikkének más helyein (lásd például a 8. oldalt) ugyanolyan értetlenségről tesz tanúságot, s ez annál is csodálatosabb, mivel Juzsakov úr ugyanebben a cikkben majdnem hogy megértette, mily lényegesen különböznek egymástól ezek a fogalmak. „Nem szabad elfelejteni — írja Juzsakov úr a 11. oldalon —, hogy a politikai, a gazdasági és a szellemi szervezetek gyakran (de egyáltalán nem feltétlenül) hol jogi kiváltságot jelentenek, hol a lakosság külön csoportjainak tényleges hovátartozását jelentik. Az első esetben renddel, a másodikban osztállyal van dolgunk." A szerző itt helyesen mutat rá az osztály és a rend *egyik* különbségére, tudniillik arra, hogy az osztályok nem jogi kiváltságaikban, hanem tényleges viszonyaikban különböznek egymástól, hogy tehát a modern társadalom osztályai feltételezik a *jogi egyenlőséget*. Juzsakov úrnak mintha az osztályok és a rendek közötti másik különbségről is tudomása volna: „. . . Mi . . . akkor (vagyis a jobbágyság eltörlése után) lemondtunk . . . a nemzet életének hűbéri és rendi felépítéséről, többek között a zárt rendi iskola rendszeréről. Ma a kapitalista folyamat meghonosítása nem annyira rendekre, mint inkább gazdasági osztályokra tagolja az orosz nemzetet . . ." (8.). Helyesen mutat rá itt a másik ismertetőjelre is, amely Európa és Oroszország történetében megkülönbözteti a rendeket az osztályoktól, vagyis arra, hogy rendek a feudális, osztályok pedig a kapitalista társadalomban vannak*. Ha Juzsakov úr csak egy kicsit

* A rendek feltételezik, hogy a társadalom osztályokra oszlik, mivel az osztálykülönbségek egyik formáját alkotják. Amikor egyszerűen osztályokról beszélünk, mindig a kapitalista társadalom rendekre nem oszló osztályaira gondolunk.

gondolkozott volna ezeken a különbségeken és nem engedett volna olyan könnyen fürge tollának és kleinbürgeri* szívének, akkor nem írta volna le sem a fentebb idézett szóáradatot, sem más afféle badarságokat nem írt volna, mint az, hogy az osztályérdekeket képviselő iskolai tanterveket gazdagoknak és szegényeknek szóló tantervre kell osztani, hogy Nyugat-Európában az osztályérdekeket képviselő tanterveknek nincs sikerük, hogy az osztályiskola osztályelzárkózást feltételez stb. stb. Mindez napnál világosabban mutatja, hogy Juzsakov úr a sokat ígérő cím és a hangzatos frázisok ellenére egyáltalán nem értette meg, miben rejlik az osztályiskola lényege. Ez a lényeg, igen tisztelt narodnyik úr, abban rejlik, hogy az oktatás egyformán meg van szervezve és egyformán hozzáférhető minden *vagyonos* számára. Egyedül a „vagyonos" szóban rejlik az osztályiskola lényege, amely megkülönbözteti a rendi iskolától. Juzsakov úr tehát fentebb idézett szóáradatában merő ostobaságot mondott, amikor azt állította, hogy ha az iskola osztályérdeket képvisel, „szó sem lehet egyetlen általános állami középiskolai típusról". Éppen ellenkezőleg, az osztályiskolának — ha következetesen valósították meg, vagyis ha megszabadult a rendiség minden néven nevezendő maradványától — feltétlenül egyetlen, általános iskolatípusra van szüksége. Az osztálytársadalomnak (következésképpen az osztályműveltségnek is) lényege a teljes jogi *egyenlőség*, minden polgár teljes egyenjogúsága, az, hogy a vagyonosak teljesen egyenjogúak és hogy számukra egyenlően hozzáférhető a műveltség. A rendi iskola bizonyos rendhez való tartozást követel meg a tanulótól. Az osztályiskola nem ismer rendeket, csak állampolgárokat. Bárki is a tanuló, *csak egyet* követel tőle: azt, hogy megfizesse a tandíjat. Az osztályiskolának egyáltalán nincsen szüksége arra, hogy különböző tanterve legyen a gazdagok és a szegények számára, mert az osztályiskola azok elől, akiknek nincsen pénzük a tandíjra, az iskolai segédeszközökre és a tanuló ellátására az egész tanulási időszak alatt — egyszerűen elzárja a középiskolai oktatást. Az osztályiskolának egyáltalán nincs szük-

* — kispolgári. — *Szerk.*

sége osztályelzárkózásra: ellenkezőleg, az osztályok, a rendekkel ellentétben, mindig teljes szabadságot biztosítanak arra, hogy az egyes tanulók az egyik osztályból átmenjenek a másikba. Az osztályiskola nincs elzárva senki elől, akinek pénze van arra, hogy tanuljon. A valóság teljes elferdítése az az állítás, hogy Nyugat-Európában „nincs sikerük ezeknek a veszélyes tanterveknek, amelyek a különböző néprétegek félműveltségére, erkölcsi és szellemi osztályelidegenítésére" (9.) törekednek, hiszen mindenki tudja, hogy a középiskola, Nyugaton és Oroszországban egyaránt, lényegében osztályiskola és hogy a lakosság csupán igen-igen kis részének érdekeit szolgálja. Mivel Juzsakov úr ilyen hihetetlen fogalomzavart árul el, még azt sem tartjuk fölöslegesnek, hogy a következő kiegészítő felvilágosítást adjuk neki: a modern társadalomban még az a középiskola is osztályiskola, amely nem szed semmiféle tandíjat, mert a tanuló ellátása 7—8 éven át hasonlíthatatlanul többre megy, mint a tandíj, s ezt a költséget csak egy elenyésző kisebbség engedheti meg magának. Ha Juzsakov úr a középiskola mai reformátorainak gyakorlati tanácsadója akar lenni, ha a mai valóság talaján akarja felvetni a kérdést (márpedig így veti fel), — akkor csak a rendi iskolának osztályiskolával való felváltásáról kellett volna beszélnie, *csakis* erről, vagypedig egyetlen szóval sem kellett volna érintenie „az osztályérdekek és az osztályiskola" kényes kérdését. Elvégre ezek az elvi kérdések nem igen függenek össze a klasszikus nyelveknek élő nyelvekkel való felváltásával, amit Juzsakov úr ebben a cikkben javasol. Ha erre a javaslatra szorítkozott volna — nem tettünk volna ellene kifogásokat s még arra is hajlandók lettünk volna, hogy megbocsássuk neki szabadjára eresztett ékesszólását. De ha egyszer ő *maga* vetette fel „az osztályérdekek és az osztályiskola" kérdését — viselje is a felelősséget esztelen frázisaiért.

Juzsakov úr frázisai ezzel a tárgykörrel kapcsolatban korántsem merülnek ki a fenti idézetekben. Juzsakov úr, amikor az osztályok kérdését érinti, a „szubjektív szociológiai módszer" alapeszméihez híven „átfogó szempont" (12. old., v. ö. 15. old.), mégpedig annyira átfogó szempont magaslatára emelkedik, hogy felséges nyugalommal mel-

lőzheti az osztálykülönbségeket, olyan átfogó szempont magaslatára, amely lehetővé teszi számára, hogy ne az egyes osztályokról (pfuj, micsoda szűk látókör!), hanem általában az egész nemzetről beszéljen. Ezt a nagyszerű „átfogó" szempontot az erénycsőszök, különösen a Kleinbürger-erénycsőszök elcsépelt fogásaival éri el. Juzsakov úr szigorúan elítéli a társadalomnak ezt az osztályokra tagozódását és ennek a tagozódásnak kihatását az oktatásra, amikor magasan szárnyaló szavakkal és nagy pátosszal ennek a jelenségnek „veszélyéről" (9.) beszél; arról, hogy „az oktatás osztályrendszere minden változatában és formájában homlokegyenest ellenkezik az állam, a nemzet és a tanuló egyének érdekeivel"* (8.); arról, hogy az iskola osztálytanterve „az állam és a nemzet szempontjából egyaránt célszerűtlen és veszélyes" (9.); arról, hogy a történelmi példák csupán „az osztályrendnek és az osztályérdekeknek arról a rendkívül nemzetellenes fejlődéséről" tanúskodnak, „amelyről fentebb beszéltünk s amelyről már elismerték, hogy veszélyes a nemzet jólétére és magára az államra nézve" (11.); arról, hogy „a kormányzás osztályjellegét egy vagy más formában mindenütt megszüntették" (11.); arról, hogy ez a „veszélyes" osztálytagozódás „kibékíthetetlen ellentétet" idéz elő „a lakosság különböző csoportjai között" és fokozatosan kiirtja „a nemzeti szolidaritás és az egész népet átható hazafiság érzését" (12.); arról, hogy „a nemzetnek, mint egésznek, az államnak és általában az egyes állampolgároknak általános szempontból, jól és előrelátóan felfogott érdekei (legalábbis a modern társadalomban) nem állanak egymással szükségszerűen ellentétben" (15.) stb. stb. Mindez csupa képmutatás, csupa üres frázis, amelyek a Kleinbürger minden értelemtől megfosztott „óhajaival" elleplezik a mai valóság

* Vagy — vagy, igen tisztelt Kleinbürger úr: vagy osztályokra tagozódott, vagy osztályokra nem tagozódott társadalomról beszél. Az első esetben osztályérdekektől független oktatás sem lehetséges. Az utóbbi esetben sem osztályállam, sem osztályokra tagozódott nemzet nem lehet, sem az egyik vagy a másik osztályhoz tartozó egyének nem lehetnek. A mondatnak egyik esetben sincs értelme, csak a Kleinbürger jámbor óhaját tartalmazza, aki gyáván szemethúny a mai valóság legszembetűnőbb jellegzetességei fölött.

lényegét, olyan óhajokkal, amelyek észrevétlenül annak jellemzésébe csapnak át, ami van. Hogy annak a világszemléletnek, amelyből ilyen frázisok következnek, megtaláljuk a párját, a nyugati „etikai“ iskola képviselőihez kell fordulnunk, amely az ottani burzsoázia elméleti gyávaságának és politikai fejvesztettségének természetes és elkerülhetetlen kifejezése volt.

Mi azonban arra szorítkozunk, hogy ezzel a nagyszerű ékesszólással és gyönyörű lelkülettel, ezzel a kitűnő éleslátással és előrelátással a következő kis tényt állítsuk szembe. Juzsakov úr érintette a rendi iskola és az osztályiskola kérdését. Az első kérdésre vonatkozólag pontos statisztikai adatok találhatók, legalábbis a fiúgimnáziumokról, a 4 osztályos gimnáziumokról és a reáliskolákról. Nézzük ezeket az adatokat, amelyeket a pénzügyminisztérium „Производительные силы России“* c. kiadványából (Szentpétervár 1896. XIX. rész. Közoktatás. 31. old.) vettünk át.

„A tanulók rendek szerinti megoszlása (százalékban) a következő táblázatból látható:

	A közoktatásügyi minisztériumhoz tartozó fiúgimnáziumokban és 4 osztályos gimnáziumokban			A reáliskolákban		
	1880	1884	1892	1880	1884	1892
Nemesi családok, személyi nemesek és hivatalnokok gyermekei	47,6	49,2	56,2	44,0	40,7	38,0
Papok gyermekei	5,1	5,0	3,9	2,6	1,8	0,9
A városi rendek gyermekei	33,3	35,9	31,3	37,0	41,8	43,0
A falusi rendek gyermekei (az idegenekkel és az alacsonyrangúakkal együtt)	8,0	7,9	5,9	10,4	10,9	12,7
Külföldiek gyermekei	2,0	2,0	1,9	3,0	4,8	5,4
Más rendekhez tartozók gyermekei	2,0	Az előbbiekkel együtt		3,0	Az előbbiekkel együtt	
	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0“

Ez a táblázat szemléltetően mutatja, milyen elővigyázatlanul fejezte ki magát Juzsakov úr, amikor azt

* „Oroszország termelőerői“. — *Ford.*

mondta, hogy mi azonnal és határozottan (??) „lemondtunk a rendi iskoláról". Ellenkezőleg, a rendiség még ma is túlsúlyban van középiskoláinkban, hiszen a tanulók 56 százaléka, még a gimnáziumokban is (nem is említve a kiváltságos nemesi intézeteket stb.) nemesek és hivatalnokok gyermeke. Egyetlen komoly versenytársaik a városi rendek, amelyek a reáliskolákban többségbe kerültek. A falusi rendek részvétele viszont — különösen, ha figyelembe vesszük óriási számbeli többségüket a többi renddel szemben — teljesen elenyésző. Ez a táblázat tehát szemléltetően mutatja, hogy annak, aki mai középiskolánk jellegéről akar beszélni, jól meg kell tanulnia, hogy másról nem lehet szó, mint vagy rendi iskoláról, vagy osztályiskoláról s hogy amennyiben „mi" valóban lemondunk a rendi iskoláról, — ez kizárólag az osztályiskola érdekében történik. Magától értetődően ezzel egyáltalán nem azt akarjuk mondani, hogy a rendi iskola osztályiskolával való felváltásának vagy az utóbbi megjavításának a kérdése lényegtelen vagy közömbös kérdés azoknak az osztályoknak szempontjából, amelyek nem járatják és nem is járathatják gyermekeiket középiskolába; ellenkezőleg, ezek szempontjából sem közömbös kérdés, hiszen a rendiség mind az életben, mind az iskolában különösen súlyos teherként nehezedik rájuk, hiszen a rendi iskolának osztályiskolával való felváltása csak egyik láncszeme Oroszország általános és minden térre kiterjedő európaizálásának. Csak azt akarjuk kimutatni, hogy mennyire kiforgatta Juzsakov úr a dolgot s hogy az ő állítólag „átfogó" szempontja még annál a felfogásnál is hasonlíthatatlanul szűkebb látókörű, amelyet a buzsoázia vall ebben a kérdésben. A burzsoá felfogásról jut eszembe. A. Manuilov úr sehogyan sem tudja megérteni, hogy P. B. Sztruve, aki olyan határozottan domborította ki Schulze-Gaevernitz egyoldalúságát, miért „hirdeti" mégis „annak burzsoá eszméit" („Russzkoje Bogatsztvo", 11. sz. 93. old.). A. Manuilov úrnak ez az értetlensége teljes egészében és kizárólag onnan ered, hogy nemcsak az orosz, hanem a nyugateurópai „tanítványoknak", sőt nemcsak a tanítványoknak, hanem a tanítónak alapvető nézeteit sem érti. Vagy talán tagadni akarja Manuilov úr, hogy a

„tanító" alapvető nézeteihez, amelyek vörös fonálként húzódnak végig egész elméleti, irodalmi és gyakorlati tevékenységén, hozzátartozik a változatlanul ellenséges magatartás az „átfogó szempontoknak" azokkal a kedvelőivel szemben, akik émelygős frázisokkal elleplezik a modern társadalom osztálytagozódását? — hogy alapvető nézeteihez hozzátartozik annak határozott elismerése, hogy a nyilt és következetes „burzsoá eszmék" haladók és előbbrevalók, mint azoknak a Kleinbürgereknek eszméi, akik a tőkés fejlődés hátráltatását és megállítását áhítozzák? Ha ez Manuilov úr számára nem világos, gondolkozzék akár kollegája, a vele egy folyóiratnál dolgozó Juzsakov úr művein. Képzelje el, hogy a minket most érdeklő kérdésben Juzsakov úr mellett a „burzsoá eszmék" egy nyilt és következetes képviselőjét látjuk, aki éppen a mai iskola osztályjellegéért száll síkra, aki bebizonyítja, hogy ez a legjobb, amit elképzelhetünk és arra törekszik, hogy teljesen kiszorítsa a rendi iskolát és hozzáférhetőbbé tegye az osztályiskolát (hozzáférhetőbbé olyan értelemben, ahogyan arról fentebb szó volt). Hát bizony az ilyen eszmék sokkal, de sokkal Juzsakov úr eszméi fölött állanának; ezeknél a mai iskola reális szükségleteire, vagyis a rendi elzárkózás kiküszöbölésére irányulna a figyelem, nem pedig a Kleinbürger zavaros „átfogó szempontjára". A mai iskola egyoldalú jellegének nyilt tisztázása és védelme helyesen jellemezné a valóságot s már egyoldalúságával is megvilágosítaná a másik fél tudatát*. Ezzel szemben Juzsakov úr

* Tudva-tudjuk, hogy a „Russzkoje Bogatsztvo" munkatársainak igen-igen nehéz megérteni az ilyen jellegű érvet. Ez ismétcsak azzal függ össze, hogy nemcsak a „tanítványokat", de a „tanítót" sem értik. Az egyik „tanító" például már 1845-ben a következőképpen bizonyította be, hogy a gabonatörvények eltörlése az angol munkások javát szolgálja. A gabonatörvények eltörlése — írta — „liberálisokká, vagyis öntudatos burzsoákká" változtatja a farmereket, az öntudatosságnak ez a növekedése az egyik oldalon viszont feltétlenül maga után vonja az öntudat ugyanilyen mérvű növekedését a másik oldalon (*Fr. Engels.* The condition of the working class in England in 1844. — A munkásosztály helyzete Angliában 1844-ben. — New York 1886. 179. old.[97] — *Szerk.).* Mi az oka, uraim, annak, hogy önök, a „Russzkoje Bogatsztvo" munkatársai, egyre csak hajlonganak a „tanítók" előtt, s nem leplezik le őket mint olyanokat, akik „burzsoá eszméket hirdetnek"?

„átfogó" szószátyárkodása csak megrontja a társadalmi tudatot. Végül, a kérdés gyakorlati oldala . . . de hiszen Juzsakov úr sem jut túl arasznyival sem az osztályiskola határain, mégpedig nemcsak ebben a cikkében, hanem abban az „utópiában" sem, amelyre most rátérünk.

III

Juzsakov úr cikkének, amely a „közművelődés kérdését" (lásd a könyv címét) vizsgálja, ez a címe: „Közművelődési utópia. Az egész népre kiterjedő kötelező középiskolai oktatás terve". Már a címből látható, hogy Juzsakov úrnak ez a rendkívül tanulságos cikke igen sokat ígér. De a valóságban Juzsakov úr „utópiája" még ennél is hasonlíthatatlanul többet ígér. „Semmiképpen sem kevesebbet ennél, kedves olvasók, minden engedmény vagy kompromisszum nélkül . . ." — így kezdi a szerző cikkét. — „Teljes, mindenki számára kötelező gimnáziumi oktatást, az egész lakosságnak, még hozzá az állam, a zemsztvók és a nép bármi néven nevezendő költsége nélkül — ez az én nagy közművelődési utópiám!" (201.). A derék Juzsakov úr nyilván úgy véli, hogy ennek a kérdésnek a lényege a „költség"; ugyanezen az oldalon mégegyszer hangoztatja, hogy az egész népre kiterjedő elemi iskolai oktatás kiadással jár, míg az ő „terve" szerinti általános középiskolai oktatás semmiféle költséget sem igényel. De nemcsak arról van itt szó, hogy Juzsakov úr terve semmiféle költséggel sem jár: ez a terv sokkal többet ígér az egész népre kiterjedő középiskolai oktatásnál. Hogy teljes nagyságában mutassuk meg, mit ígér nekünk a „Russzkoje Bogatsztvo" munkatársa, előre kell lapoznunk és idéznünk kell a szerző saját diadalkiáltásait, amikor már egész tervét ismertette és gyönyörködik benne. Juzsakov úr terve abban áll, hogy a gimnáziumi oktatás a „gimnazisták" termelőmunkájával párosul s a „gimnazisták" maguk tartják el magukat: „. . .Egy darabka föld megművelése . . . bőséges, ízletes és egészséges ellátást biztosít az ifjú nemzedéknek születésétől a gimnázium befejezéséig, de biztosítja a tandíjat ledolgozó ifjúságnak" (erről a Juzsakov-féle

Zukunftsstaat* intézményről részletesebben lentebb), „az egész adminisztrációs és előadói személyzetnek, továbbá a gazdáknak ellátását is. Emellett valamennyien lábbelit meg ruhát is kapnak. Sőt az említett földterület, csak úgy mellesleg, körülbelül 20 000 rubelt jövedelmez, mégpedig 15 000 rubelt a tej és a tavaszi gabona fölöslegéből . . ., körülbelül 5 000 rubelt pedig a bőr, sörte, toll és más melléktermékek eladásából" (216.). Gondolja csak meg az olvasó: az *egész* fiatal nemzedék ellátásáról van szó, a gimnázium befejezéséig, vagyis 21—25 éves korig (203.)! Hiszen ez a lakosság *felének* ellátását jelenti**. A lakosság tízmillióinak ellátása és oktatása — ez bizony már valósággal a „munka megszervezése"! Juzsakov úr úgy látszik, nagyon megharagudott azokra a gonosz emberekre, akik azt állítják, hogy a „munka megszervezésének" narodnyik tervei mihaszna szájhősök haszontalan frázisai, és elhatározta, hogy elintézi ezeket a gonosz embereket, mégpedig olyanformán, hogy egész „tervet" tesz közzé a „munka" olyan megszervezésére, amely „minden költség nélkül" megvalósítható . . . De még ez sem minden: „. . . Menetközben kibővítettük a feladatot: ugyanerre a szervezetre bíztuk az egész gyermeknépesség ellátását; gondoskodtunk arról, hogy távozáskor falusi viszonylatban komoly összeget adjanak útravalóul a fiatalembereknek; lehetőséget találtunk arra, hogy ugyanezekből az anyagi eszközökből minden gimnáziumban, vagyis minden járásban egy-egy orvost, állatorvost, képzett mezőgazdászt, képzett kertészt, technológust és legalább hat-hat mestert alkalmazzunk (akik emelik az egész helység kultúráját és kielégítik megfelelő szükségleteit) . . . S mindezek a feladatok pénzügyileg és gazdaságilag megoldódnak tervünk megvalósítása során . . ."*** Milyen szégyenkezve fognak most elhallgatni a rossz nyelvek, akik azt mondták, hogy a híres

* — a jövő állama. — *Szerk.*

** Oroszország lakossága életkorát tekintve, Bunyakovszkij szerint, úgy oszlik meg, hogy 1 000 lakosból 485 0—20 éves, 576 — 0—25 éves.

*** 237. old. A sokatmondó három pont a szóáradat mindkét helyén Juzsakov úrtól származik. Mi nem mernénk itt egyetlen betűt sem kihagyni.

narodnyik „mi“ — holmi „titokzatos ismeretlen“, holmi pájeszos zsidó és így tovább! Milyen méltatlan rágalom! Ezentúl elegendő lesz Juzsakov úr „tervére“ hivatkozni annak bizonyítása céljából, hogy ezek a „mi“-k mindenhatók és a „mi“ terveink megvalósíthatók.

Talán kétség merül fel az olvasóban ezzel a „megvalósítható“ szóval kapcsolatban? Talán azt fogja az olvasó mondani, hogy Juzsakov úr utópiának nevezte művét, s ezzel kiküszöbölte a megvalósíthatóság kérdését? — Ez így volna, ha Juzsakov úr maga nem élt volna rendkívül lényeges fenntartásokkal az „utópia“ szóval kapcsolatban, ha egész fejtegetésében többízben nem hangsúlyozta volna, hogy terve megvalósítható. „Merem hinni — jelenti ki a cikk legelején —, hogy ez az egész népre kiterjedő középiskolai oktatás csak első pillantásra tűnik utópiának“ (201.). Kell ennél több? .. „Még inkább merem állítani azt, hogy ez az egész népre kiterjedő oktatás sokkal inkább megvalósítható, mint az általános elemi iskolai oktatás, amelyet pedig Németország, Franciaország, Anglia és az Egyesült Államok már megvalósított s amelynek megvalósításához Oroszország egyes kormányzóságai is egészen közel állanak“ (201.). Juzsakov úr annyira meg van győződve tervének megvalósíthatóságáról (nyilvánvalóan a fent mondottak után, amelyek szerint a „terv“ kifejezés helyesebb, mint az utópia), hogy ennek a tervnek kidolgozása során a legkisebb „gyakorlati kényelmi szempontokat“ sem hanyagolja el, és ezért szándékosan meghagyja például a két gimnázium — fiú- és leánygimnázium — rendszerét, mert tiszteletben tartja „az európai kontinensen a fiúk és lányok közös oktatásával szemben táplált előítéleteket“, s hangsúlyozza, hogy ez a terv „lehetővé teszi a fiú- és leánygimnáziumok megállapított tantervének pontos betartását és több elfoglaltságot, következésképpen több fizetést biztosít az előadóknak“ ... „Mindennek eléggé komoly jelentősége van, ha nem kívánunk pusztán a tapasztalatokra szorítkozni, hanem el akarjuk érni a valóban az egész népre kiterjedő oktatást“ (205—206.). Sok utópista volt már a világon, akik versengtek egymással abban, hogy melyikük utópiája csábítóbb, jobban felépített, de aligha akad köztük egy is, aki ennyire törődne

a „megállapított tantervekkel" és az előadók fizetésével. Meggyőződésünk, hogy az utókor még sokáig fogja emlegetni Juzsakov urat mint valóban gyakorlati és valóban hozzáértő „utópistát".

Nyilvánvaló, hogy a szerző ilyen ígéreteire való tekintettel az egész népre kiterjedő oktatást célzó terve a legfigyelmesebb vizsgálatot érdemli.

IV

Juzsakov úr abból az elvből indul ki, hogy a gimnáziumnak egyidejűleg földművelő gazdaságnak is kell lennie, tanulóinak nyári munkájával kell fennállását biztosítania. Ez tervének alapgondolata. „Aligha kételkedhetünk abban, hogy ez a gondolat helyes" (237.) — véli Juzsakov úr. Mi is egyetértünk vele abban, hogy ebben az elvben valóban helyes gondolat rejlik, csak nem szabad ezt a gondolatot sem a „gimnáziumokkal", sem azzal a lehetőséggel egybekapcsolni, hogy a gimnáziumok a tanulók munkája révén „kifizetődnek". Ez a helyes gondolat abban foglalható össze, hogy a jövő társadalom eszményét nem képzelhetjük el az ifjú nemzedék oktatásának és termelőmunkájának egybekapcsolása nélkül: sem az oktatást és művelődést termelőmunka nélkül, sem a termelőmunkát párhuzamos oktatás és művelődés nélkül nem tudnók arra a fokra emelni, amelyet a technika mai színvonala és a tudományos ismeretek állapota megkövetel. Ezt a gondolatot már a régi nagy utópisták is kifejezték; teljes egészében osztják azt a „tanítványok" is, akik többek között éppen ezért nem foglalnak állást elvben a nők és a serdülők ipari munkája ellen, reakciósnak tekintik a nők és a serdülők munkájának teljes megtiltására irányuló kísérleteket s csak minden tekintetben higiénikus feltételeihez ragaszkodnak. Juzsakov úr tehát hiábavalóan fáradozik, amikor a következőket mondja: „csupán a gondolatot akartam felvetni" (237.)... Ezt a gondolatot már régen felvetették, s nem merjük feltételezni (míg az ellenkezője be nem bizonyosodik), hogy Juzsakov úr esetleg nem ismerte. A „Russzkoje Bogatsztvo" munkatársa e gondolat *megvalósításának* egészen önálló *tervét* akarta felvetni és

vetette fel. Csak ebben a tekintetben kell Juzsakov urat eredetinek elismerni, de itt azután az eredetisége... egetverő.

Hogy az általános termelőmunkát egybekapcsolhassuk az általános oktatással, nyilván *mindenki* számára kötelezővé kell tennünk a termelőmunkában való részvételt. Azt hinné az ember, hogy ez magától értetődik. — Kitűnik azonban, hogy nem. „Narodnyikunk" úgy oldja meg ezt a kérdést, hogy a kötelező fizikai munkát valóban mint általános elvet kell bevezetni, *de egyáltalán nem mindenki számára*, hanem csak a *vagyontalanok számára.*

Talán azt gondolja az olvasó, hogy tréfálunk! Istenuccse nem.

„A tisztán városi gimnáziumok, amelyekbe azok a jómódú emberek járatják gyermekeiket, akik készek pénzben megfizetni az egész tandíjat, megmaradhatnának mai formájukban" (229.). A 231. oldalon a „jómódúak" általában közvetlenül azokhoz a „népesség-kategóriákhoz" vannak sorolva, amelyekre nem vonatkozik a „földműves-gimnáziumi" tankötelezettség. Eszerint a kötelező termelőmunka narodnyikunknál nem az ember általános és sokoldalú fejlődésének feltétele, hanem pusztán a gimnáziumi oktatás díja. Szóról-szóra. Juzsakov úr cikke legelején megvizsgálja a földműves gimnázium számára szükséges téli munkások kérdését. A gimnáziumok téli munkásokkal való ellátása tekintetében a következő módszert látja a „leglogikusabbnak". Az alsóbb osztályok tanulói nem dolgoznak s így díjtalanul kapják az ellátást és oktatást, nem fizetik meg azt, amit a gimnázium erre kiadott. „Ha pedig ez így van, vajjon nem egyenesen kötelességük-e az iskola befejezése után ledolgozni ezeket a költségeket? Ez az alaposan megfontolt és pontosan megállapított kötelezettség mindenkire vonatkozik, *aki nem tudja megfizetni a tandíjat* s ez biztosítja a gimnáziumi gazdaság számára a szükséges téli munkásokat és a nagyobb számú nyári munkást... Ez elméletileg igen egyszerű, könnyen érthető és teljesen vitathatatlan" (205., a mi kiemelésünk). Kérem, mi lehet „egyszerűbb" ennél? Ha van pénzed, fizess, ha pedig nincs, dolgozz! — minden szatócs egyetért azzal, hogy ez igen-igen könnyen „érthető". S emellett mennyire praktikus! — Csak... csak hol itt az „utópia"? És miért mocskolja be

Juzsakov úr az efféle tervekkel azt a nagy alapeszmét, amelyre utópiáját építeni akarta?

Juzsakov úr egész tervének alapja az, hogy a vagyontalan tanulók ledolgozzák a tandíjat. Megengedi ugyan, hogy a téli munkások szerzésének egy másik módja is lehetséges: bérmunkások alkalmazása*, de ezt háttérbe szorítja. A ledolgozás viszont három évre (szükség esetén négy évre is) kötelező mindazokra nézve, akik nem teljesítenek katonai szolgálatot, vagyis a tanulók kétharmad részére és valamennyi leányra. „Csak ez a rendszer — jelenti ki kereken Juzsakov úr — teszi lehetővé az egész népre kiterjedő oktatás, mégpedig nem is az elemi-, hanem a középiskolai oktatás feladatának megoldását“ (207—208.). „Az a kisszámú állandó munkás, aki véglegesen ottmaradt a gimnáziumnál és csatlakozott hozzá (!?), kiegészíti a gimnáziumi gazdaság e munkaerőit. Ezek földműves gimnáziumunk lehetséges és korántsem utópisztikus munkaerői“ (208.). Mi sem természetesebb, minthogy a többi munkát — talán kevés munka akad a gazdaságban? — szintén ők végzik el: „A kiegészítő konyha- és mosodaszemélyzetet s ugyanígy az írnokokat könnyen össze lehet válogatni a gimnázium végeztével három évre visszatartott munkások közül“ (209.). A gimnáziumnak mesterekre: szabókra, cipészekre, asztalosokra stb. is szüksége lesz. Természetesen „adhatunk melléjük segédeket azokból, akik három évüket dolgozzák le“ (210.).

Ugyan mit kapnak majd munkájukért ezek a mezőgazdasági munkások (vagy földműves gimnazisták? Már nem is tudom, minek nevezzem őket)? Mindent megkapnak, ami megélhetésükhöz szükséges, „bőséges és ízletes élelmet“. Juzsakov úr mindezt pontosan kiszámítja s

* „A gimnáziumi gazdaságnak, amelyet tapasztalt és képzett gazda vezet, amely tökéletesen van felszerelve s amely tapasztalt, képzett munkásokkal rendelkezik, jövedelmező gazdaságnak kell lennie és igazolnia kell, hogy bizonyos számú nélkülözhetetlen bérmunkást alkalmaz, akik közül néhány arra érdemes (sic!) (így! — *Szerk.*) részesülhetne a jövedelemből. Bizonyos számú bérmunkást valószínűleg szükséges is lenne alkalmazni, különösen olyan földnélkülieket, akik ugyanabban a gimnáziumban végezték tanulmányaikat“ (204.).

ennél azokat az élelmiszerfejadagokat veszi alapul, „amelyeket a mezőgazdasági munkásoknak rendszerint kiutalnak". Igaz, hogy ő „nem ilyen módon akarja élelmezni a gimnáziumot" (210.), de mégis meghagyja ezeket a fejadagokat, mert hiszen a gimnazisták saját földjükről is szednek majd burgonyát, borsót és lencsét, vetnek maguknak kendert és napraforgót is, hogy a bőjtös napokra olajuk legyen, azokon a napokon viszont, amikor a hús nincs tiltva, kapnak majd fejenként fél font húst és két pohár tejet. Ne gondolja az olvasó, hogy Juzsakov úr ezt éppen csak megemlítette, példának hozta fel. Nem, mindent részletesen kiszámított, azt is, hogy hány egy- és kétéves borjú lesz, a betegek ellátását is, a baromfieledelt is. A moslékról, a belekről és krumplihéjról sem feledkezett meg (212.). Mindenre gondolt. A gimnázium a ruhát és lábbelit is saját erejéből készítheti. „De a fehérneműhöz, ágyneműhöz, asztalneműhöz és a nyári öltözethez szükséges pamutanyagot, a téli öltözethez szükséges erősebb anyagot, a téli felsőöltözethez szükséges prémet, ha irha is, természetesen venni kell. A pedagógusoknak és tisztviselőknek természetesen családjaikkal együtt maguknak kell gondoskodniok az anyagról, bár meg lehet nekik engedni, hogy a műhelyeket igénybe vegyék. A tanulók és a három évüket ledolgozó munkások számára szükséges ilyen irányú kiadásokat fukarkodás nélkül évi 50 rubelban, vagyis az egész intézetre átszámítva, évente 60 000 rubelban állapítjuk meg" (213.).

Már egészen meg vagyunk hatva narodnyikunk gyakorlatiasságától. Képzeljék el: „mi", a „társadalom", ilyen nagyszabásúan szervezzük meg a munkát, általános középiskolai oktatást adunk a népnek, s mindezt minden költség nélkül, ugyanakkor pedig milyen óriási erkölcsi tőkét kovácsolunk! Milyen gyönyörű leckét kapnak a „mi" mostani mezőgazdasági munkásaink, akik tudatlanságuk, pimaszságuk és durvaságuk folytán nem hajlandók olcsóbban dolgozni mint ellátásért és évi 61 rubelért*, amikor

* A földművelési és mezőgazdasági-ipari főosztály adatai szerint Európai Oroszországban az egész évre leszerződtetett mezőgazdasági munkás átlagos évi bére 61 rubel 29 kopek (1881—1891, tíz év átlaga) és 46 rubelnak megfelelő ellátás.

meglátják, hogy a gimnáziumból kikerült mezőgazdasági munkások évi 50 rubelért dolgoznak majd! Bizonyosak lehetünk, hogy még maga Korobocska is igazat ad most Juzsakov úrnak abban, hogy tervének elméleti alapjai rendkívül „könnyen érthetők".

V

Hogyan vezetik és igazgatják majd a gimnáziumok gazdaságát? A gazdaság, amint már láttuk, vegyes gazdaság lesz: részben naturális, részben pedig pénzgazdaság. Juzsakov úr természetesen egészen részletes útmutatásokat ad erre a fontos kérdésre vonatkozólag. A 216. oldalon pontosan, tételenként kiszámítja, hogy minden gimnáziumnak 160—170 000 rubel pénzre van szüksége, vagyis a 15—20 000 gimnáziumnak együttvéve mintegy 3 milliárd rubelra. Persze eladnak majd mezőgazdasági termékeket s így pénzhez jutnak. Szerzőnk annyira előrelátó, hogy ennél figyelembe veszi a mai kapitalista árugazdaság általános viszonyait: „Azokat a gimnáziumokat, amelyek városok környékén vagy vasúti állomások közelében, nagy központokhoz közeli vonalakon fekszenek, egészen más típus szerint kell megszervezni. Itt a kertészet, a tejgazdaság és a kézművesipar teljesen helyettesítheti a földművelést" (228.). Itt tehát egészen komoly kereskedelem lesz. Hogy ki foglalkozik majd a kereskedelemmel, arról nem beszél a szerző. Azt kell feltennünk, hogy a gimnáziumi pedagógus-testületek részben kereskedelmi testületekké válnak. — A szkeptikusok talán tudni szeretnék, mi történjék abban az esetben, ha a gimnázium csődbe jut és tud-e a gimnázium egyáltalán kereskedelmet folytatni? — Persze ez alaptalan kötekedés volna: ha most műveletlen kereskedők le tudják bonyolítani a kereskedelmet, kételkedhetünk-e a sikerben, amikor értelmiségi társadalmunk képviselői veszik kezükbe az ügyet?

A gimnázium gazdaságának természetesen földre van szüksége. Juzsakov úr ezt írja: „Azt hiszem . . . hogy ha e gondolat gyakorlati megvalósítására kísérletet tennének, az első ilyen földműves gimnáziumoknak próbaképpen 6—7 000 gyeszjatyina földet kellene juttatni" (228.).

109 millió lakos — 20 000 gimnázium — számára körülbelül 100 millió gyeszjatyina kellene, de hiszen nem szabad elfelejteni, hogy csupán 80 millió ember foglalkozik földműveléssel. „Csak az ő gyermekeiknek kell földműves gimnáziumba járniok."

Ezenkívül még körülbelül 8 millió különböző kategóriákhoz tartozó lakost kell leszámítani* — marad 72 millió. Ezek számára csak 60—72 millió gyeszjatyinára van szükség. „Természetesen ez is sok" (231.), de Juzsakov úr nem jön zavarba. Hiszen a kincstárnak is sok a földje, csakhogy ennek a földnek a fekvése nem egészen megfelelő. „Így például az északi erdővidéken 127,6 millió gyeszjatyina ilyen föld van, s itt valószínűleg nem volna nehéz ingyenes földdel ellátni a földműves gimnáziumokat, különösen ha azt a rendszert alkalmaznók, hogy a magánföldeket, ahol szükséges, még a paraszti földeket is, kincstári földekre cseréljük ki, abból a célból, hogy az előbbieket az iskoláknak adjuk. Ugyanilyen kedvező a helyzet" ... délkeleten (231.). Hm ... „kedvező"! Ezek szerint küldjük őket Arhangelszk kormányzóságba! — Igaz, hogy ez a kormányzóság eddig főképpen száműzetési hely volt, s a kincstári erdők ott óriási többségükben még „rendezve" sincsenek — de ez mit sem számít. Amint odaküldik a gimnazistákat és a felvilágosult tanárokat, ezek kivágják mindezeket az erdőket, megtisztítják a földet és meghonosítják a kultúrát!

A központi területen pedig meg lehetne váltani a

---

* Itt közöljük azoknak a szerencsés kategóriáknak teljes listáját, amelyek mentesülnek a földműves gimnázium alól: „jómódúak, tisztviselők, mohamedán lányok, kis idegenek, fanatikus szektások, vakok, süketnémák, gyengeelméjűek, őrültek, krónikus és fertőző betegek, bűnözők" (231.). Amikor elolvastuk ezt a listát, fájdalmasan összeszorult a szívünk: uramisten, gondoltuk, sikerül-e hozzátartozóinkat valahogy a mentesülők közé sorolnunk! — Az első kategória alapján? — ehhez nincs elég pénzünk! No, a lányokat még csak sikerül valami ravasz fortéllyal a mohamedán lányok közé sorolni, de mi legyen a fiúkkal? Az egyetlen remény a harmadik kategória. Mihajlovszkij úr, aki ugyanannál a folyóiratnál dolgozik, amelynél Juzsakov úr, mint tudjuk, már egyszerűen az idegenek közé sorolta P. B. Sztruvét, s talán lesz olyan kegyes, minket is a „kis idegenek" közé sorolni, hogy mentesíthessük hozzátartozóinkat a földműves gimnáziumtól!

földeket: mi az a 80 millió gyeszjatyina! „Jótállásos kötvényeket“ kell kibocsátani, a kamatokat meg a törlesztést pedig magától értetődően „az ingyenes földekben részesülő gimnáziumokra“ kell hárítani (232.) — s megy minden, mint a karikacsapás! Juzsakov úr azt bizonygatja, hogy nem kell félni „a pénzügyi művelet hatalmas méreteitől. Ez a művelet nem agyrém és nem utópia“ (232.). Ez „lényegében kitűnően biztosított jelzálogkölcsön“ lesz. Miért is ne volna biztosítva! Ismét csak azt kérdezzük, hol itt az „utópia“? S vajjon Juzsakov úr komolyan annyira tökkel ütöttnek és fejletlennek tekinti parasztunkat, hogy az beleegyezik majd az ilyen tervekbe?? Tessék megváltást fizetni a földért, tessék fizetni „az eredeti felszerelésre kapott kölcsön után“*, eltartani az egész gimnáziumot, fizetni a tanárokat, s tetejébe tessék mindezért (vagyis azért, hogy fizetésért előadókat szerződtettek) még három évecskét ledolgozni! Nem lesz ez már kissé sok a jóból, felvilágosodott „narodnyik“ úr? Meggondolta-e, amikor 1897-ben újra kiadta a „Russzkoje Bogatsztvo“ c. folyóiratban 1895-ben megjelent művét, hogy hová juttatja önt a különböző pénzügyi műveletek és megváltások minden narodnyikra jellemző szeretete? Emlékezzék az olvasó, hogy az egész népre kiterjedő oktatást ígértek, „az állam, a zemsztvók és a nép bármi néven nevezendő költsége nélkül“. S a mi zseniális pénzügyi szakemberünk valóban egyetlen rubelt sem követel sem az államtól, sem a zemsztvóktól. Hát a „néptől“? Vagy helyesebben, a *vagyontalan parasztoktól?*** Az ő pénzükön veszik meg a földet, az ő pénzükön létesítik a gimnáziumokat (mert hiszen ők fizetik az erre a célra felhasznált tőkék kamatait és a tőketörlesztéseket), ők fizetik a tanerőket is, ők tartják fenn a gimnáziumokat is. És mindennek tetejébe a ledolgozás. De miért? — Azért — válaszolja a kérlelhetetlen pénzügyi szakember —, mert a gimnazisták az alsóbb osztályokban nem fizettek oktatásukért és ellátásukért

* 216. old. 10 000 rubel gimnáziumonként.

** Mert hiszen a vagyonosokra nem terjesztik ki a terv áldásait. Juzsakov úr maga is gyanítja, hogy „a mezőgazdasági lakosság bizonyos százaléka is szívesebben a tandíjas városi középiskolába adja majd gyermekeit“ (230.). Persze hogy szívesebben teszik!

(204.). De, először is, a nemdolgozó korhoz „csak az előkészítő osztályokat és a gimnázium első két osztályát" (206.) sorolja, ezután pedig már a félmunkások következnek. Másodszor pedig, ezeket a gyermekeket idősebb testvéreik tartják el, ugyanők a fiatalok tanítását is megfizetik az előadóknak. Nem Juzsakov úr, nemcsak most, de még az arakcsejevi időkben is teljesen *megvalósíthatatlan* lett volna az ilyen terv, mert ez valójában *feudális* „utópia".

A gimnáziumok igazgatásával Juzsakov úr nem igen foglalkozik. Az oktatási személyzetet ugyan pontosan felsorolta s valamennyiök számára „aránylag csekély" fizetést állapított meg (mert ingyenes lakást kapnak, gyermekeiket ellátják, „ruházati kiadásaik felét fedezik"); talán azt hiszik, hogy évi 50 rubelt? Nem, valamivel többet: „az igazgatónak, az igazgatónőnek és a főagronómusnak 2 400, a felügyelőnek" és így tovább rang szerint a hierarchikus létrán lefelé, egészen a legalacsonyabb alkalmazottak évi 200 rubeljéig (214.). Amint látják, nem rossz előmenetel ez a felvilágosult társadalom ama képviselői számára, akik „többre becsülték" a tandíjas városi iskolát a földműves gimnáziumnál! De vizsgáljuk csak meg a „ruházati kiadások felét", amelyet a tanár uraknak fedeznek: narodnyikunk terve szerint igénybe veszik majd a műhelyeket (amint már láttuk!), vagyis a „gimnazistákkal" varratják meg ruháikat. Lám, mennyire gondoskodik Juzsakov úr . . . az előadó urakról! Különben, a „gimnazistákról" is gondoskodik — mint a jó gazda az állatokról: meg kell etetni, itatni, el kell helyezni és . . . és párosítani kell őket. Csupa jóindulat:

„Ha . . . megengedik majd, hogy azok a fiatalok, akik tanulmányuk befejezése után három évre a gimnáziumban maradnak, házasságra lépjenek egymással, . . . akkor ez a háromesztendős gimnáziumi tartózkodás sokkal kevésbbé lesz terhes, mint a katonai szolgálat" (207.). „Ha megengedik a házasságokat"!! Tehát lehet, hogy nem engedik meg? De ehhez egy új törvény szükséges, tisztelt progresszista úr, olyan törvény, amely *korlátozza a parasztok* állampolgári jogait. De csodálkozhatunk-e Juzsakov úr effféle „nyelvbotlásán" (?), amikor egész „utópiájában", bár a legrészletesebben fejtegeti a tanerők fizetésének,

a gimnazisták ledolgozási kötelezettségének stb. kérdését, egyetlenegyszer sem említette, hogy igazán nem ártana — legalábbis egy „utópiában" —, ha a „gimnázium" igazgatásával és a gazdaság vezetésével kapcsolatban bizonyos jogokat biztosítanának maguknak a „tanulóknak", akik maguk tartják fenn az egész intézményt és 23—25 éves korukban végeznek; egyetlenegyszer sem említette, hogy ezek tulajdonképpen nemcsak „gimnazisták", hanem *állampolgárok* is. Erről a csekélységről a mi narodnyikunk teljesen megfeledkezett! Ezzel szemben gondosan kidolgozta a rossz magaviseletű „tanulók" kérdését. „A negyedik típust (a gimnáziumok negyedik típusát) olyan tanulók számára kellene létesíteni, akiket rossz magaviseletük miatt a rendes gimnáziumokból kizártak. Amikor az egész fiatal nemzedéket kötelezzük a középiskola elvégzésére, nem volna észszerű, ha felmentenők a rossz magaviseletűeket. Ez kisértésbe hozhatná és rossz magaviseletre buzdíthatná a felsőbb osztályokat." (Istenuccse, ez van a szövegben, a 299. oldalon!!) „A rossz magaviseletükért eltávolítottak számára létesített külön gimnáziumok az egész rendszer logikus kiegészítését jelentenék." Ezeket „javító gimnáziumoknak" (230.) neveznék.

Nemde, milyen páratlan ez az orosz ízlésnek megfelelően készült „közművelődési utópia", javító gimnáziumokkal olyan gonosztevők számára, akiket talán „kisértésbe" ejtene . . . a közművelődés alól való „mentesülés" kilátása!?

VI

Az olvasók talán nem felejtették még el az iparvezetés egyik tervét, amelyet joggal a merkantilizmus újjászületéseként, a „hazai ipar burzsoá-bürokratikus-szocialista szervezetének" terveként jellemeztek (238.). Juzsakov úr „tervének" jellemzésére még bonyolultabb kifejezést kell használnunk. Ezt a tervet *feudális-bürokratikus-burzsoá-szocialista* kisérletnek kell neveznünk. Eléggé otromba négyjelzős kifejezés, de mit tegyünk? Hiszen a terv is otromba. Ez a kifejezés azonban *pontosan* kifejezi Juzsakov úr „utópiájának" minden jellegzetességét. Kezdjük a taglalást a negyedik jelzővel. „A szocializmus

tudományos fogalmának egyik fő ismertetőjele a társadalmi termelés tervszerű szabályozása" — mondja helyesen az imént idézett szerző*. Az „utópiában" megtalálható ez az ismertetőjel, mert a munkások tízmillióinak gazdaságát már eleve általános terv alapján akarják megszervezni. Az utópia burzsoá jellege kétségtelen: először, a középiskola Juzsakov úr „terve" szerint *osztályiskola marad*. Mégpedig mindazok után a pompás szólamok után, amelyeket Juzsakov úr első cikkében csak úgy ontott magából az osztályiskola „ellen"!! Egy iskola a vagyonosak, egy másik — a vagyontalanok számára: ha van pénzed, fizess a tanításért, ha nincs — dolgozz. Sőt: a vagyonosok számára, mint láttuk, meghagyták az iskola „mai típusát". A mai középiskolákban, például a közoktatásügyi minisztériumhoz tartozó középiskolákban, a tandíj az iskola kiadásainak csak 28,7%-át fedezi, 40%-ot ad a kincstár; 21,8%-ot egyes személyek, intézmények és egyesületek hozzájárulásaiból, 3,1%-ot tőkekamatokból, 6,4%-ot egyéb forrásokból fedeznek („Производительные силы"**, XIX. rész, 35. old.). Juzsakov úr tehát a *maihoz képest még fokozta* a középiskola osztályjellegét: „terve" szerint a vagyonos emberek tandíjuknak csak 28,7%-át fogják megfizetni, a vagyontalanok viszont az *egész* tandíjat, sőt ráadásul még ledolgozásra is kényszerítik őket! „Narodnyik" utópiának nem rossz! Másodszor, a terv feltevése szerint a gimnáziumok téli munkásokat fognak alkalmazni, különösen a földnélküli parasztok közül. Harmadszor, meghagyják a város és a falu közötti ellentétet, a társadalmi munkamegosztás alapját. Ha már egyszer Juzsakov úr tervszerűen szervezi meg a társadalmi munkát, ha már „utópiát" ír az oktatás és a termelőmunka egybekapcsolásáról, akkor ennek az ellentétnek a fenntartása képtelenség, ami azt mutatja, hogy szerzőnk nem is konyít ahhoz a tárgykörhöz, amelynek vizsgálatára vállalkozott. Nemcsak a mostani tanítványok „tanítói" írtak ez ellen a képtelenség ellen, hanem a régi utópisták, sőt nagy orosz utópistánk[98] is. Juzsakov urat ez nem érdekli! Negyed-

* „Novoje Szlovo". 1897 április. Belpolitikai szemle.
** „Termelőerők". — *Ford.*

szer — s ez a legfontosabb ok, amelynek alapján burzsoának nevezhetjük az „utópiát" —, ebben az „utópiában" a szerző a társadalmi termelés tervszerű megszervezésének kísérlete *mellett* meghagyja az árutermelést is. A gimnázium *piacra* termel. A társadalmi termelést tehát a piac törvényei irányítják majd, amelyeknek a „gimnáziumok" is kénytelenek lesznek alávetni magukat! Juzsakov urat ez nem érdekli! S honnan vették — mondja talán ő —, hogy a termelést holmi piac-törvények fogják irányítani? Merő badarság! A termelést nem a piac törvényei fogják irányítani, hanem a földműves gimnáziumi igazgató urak rendelkezései. Voilà tout*. — Juzsakov úr utópista gimnáziumainak tisztán bürokratikus felépítéséről már beszéltünk. A „közművelődési utópia", reméljük, jó szolgálatot tesz az orosz olvasóközönségnek, amikor megmutatja, mennyire mély a mai narodnyikok „demokratizmusa". — Juzsakov úr „tervének" feudális jellegét az a ledolgozás adja, amelyre a vagyontalanok kényszerülnek a tanításért. Ha következetes burzsoá írt volna ilyen tervet, nem illenék rá sem az első, sem a második jelző, s a terv hasonlíthatatlanul magasabbrendű és hasonlíthatatlanul hasznosabb volna, mint ez a narodnyik utópia. A ledolgozás a hűbéri rend gazdasági alapja. A tőkés rendben a vagyontalan ember kénytelen eladni munkaerejét, hogy létfenntartási eszközöket vásárolhasson. A hűbéri rendben a vagyontalannak le kell dolgoznia azokat a létfenntartási eszközöket, amelyeket a földesúrtól kapott. A ledolgozás feltétlenül megköveteli a munkakényszert, a ledolgozó jogfosztottságát, azt, amit a „Tőke" szerzője „ausserökonomischer Zwang"**-nak nevezett (3. köt. 2. rész, 234. old.). Ez az oka annak, hogy a ledolgozást, amennyiben megmaradt és megmarad, Oroszországban is szükségszerűen a parasztok polgári jogfosztottsága, a röghözkötöttség, a testi fenyítés és a munkára küldés joga egészíti ki. Juzsakov úr nem érti meg ezt a ledolgozás és a jogfosztottság között fennálló összefüggést, de a „gyakorlati" ember érzéke megsúgta neki, hogy ha a gimnazisták

* — Ennyi az egész. — *Szerk.*
** — gazdaságon kívüli kényszer. — *Szerk.*

számára kötelező a ledolgozás, nem árt javító gimnáziumokat bevezetni azok számára, akik kibújni merészelnek a közművelődés alól; hogy a felnőtt „gimnazista"-munkásoknak a kiskorú tanulók helyzetében kell maradniok.

S felmerül a kérdés, miért volt szüksége utópistánknak műve első három jelzőjére? Ha csak a negyedik jelzőt hagyta volna meg, senki egy szót sem vethetne ellene, mert maga is nyiltan és előre megmondta, hogy „utópiát" ír! Csakhogy kleinbürgeri természete magával ragadta. Egyrészt az „utópia" is jó dolog, másrészt pedig az intellektuel urak tanári tiszteletdíja sem megvetendő valami. Egyrészt — „a nép minden néven nevezendő költsége nélkül", másrészt pedig: nem, barátocskám, fizesd meg a kamatocskákat és az egész törlesztést, s még dolgozz is le három évecskét. Egyrészt — dagályos szavalatok az osztálytagozódás veszélyéről és hátrányáról, másrészt pedig: tisztán osztályjellegű „utópia". Ezek az örökös ingadozások a régi és az új között, az a furcsa törekvés, hogy a saját fejükön ugorjanak át, vagyis minden osztály fölé emelkedjenek, ez minden Kleinbürger-világnézet lényege.

* * *

Ismeri-e az olvasó Szergej Sarapov úr „Русский сельский хозяин. Несколько мыслей об устройстве хозяйства России на новых началах"* (a „Szever" folyóirat 1894. évf. ingyenes melléklete), Sztpétervár 1894. c. művét? A „Russzkoje Bogatsztvo" munkatársainak, de különösen Juzsakov úrnak nagyon ajánlanók, hogy ismerkedjék meg ezzel a művel. Első fejezetének címe „Az orosz gazdaság erkölcsi feltételei". A szerző itt azokon a „narodnyik nézetekhez" közelálló eszméken rágódik, amelyek szerint Oroszország gyökeresen különbözik a Nyugattól, hogy Nyugaton a puszta kereskedelmi számítások a döntők, hogy az ottani munkáltatók és munkások nem ismernek semmiféle erkölcsi problémát. Ezzel szemben Oroszországban az a tény, hogy a parasztoknak

* „Az orosz falusi gazda. Néhány gondolat arról, hogyan lehetne Oroszországban új elvek szerint berendezni a gazdaságot". — *Ford.*

1861-ben földet juttattak, „egészen más célt adott létüknek, mint Nyugaton“ (8.). „A mi parasztunknak, aki földet kapott, most már önálló életcélja van.“ Egyszóval, szentesítették a népi termelést — amint ezt Nyikolaj —on úr sokkal tömörebben kifejezte. Nálunk — szövi tovább gondolatát Sarapov úr — a földbirtokosnak érdeke a paraszt jóléte, mert ugyanez a paraszt műveli meg saját felszerelésével a földbirtokos földjét is. „Számításaiban (a földbirtokos számításaiban) a vállalat magánjellegű előnyeivel kapcsolatos megfontolások mellett *erkölcsi*, helyesebben *pszichológiai elemek* is szerepelnek“ (12. old., a szerző kiemelése). És Sarapov úr nagy hévvel (amely semmiben sem marad Juzsakov úr pátosza mögött) beszél arról, hogy nálunk lehetetlen a kapitalizmus. Nálunk kapitalizmus helyett lehetséges és szükséges „a földesúr és a muzsik szövetsége“ (Sarapov úr könyve II. fejezetének címe). „A gazdaságnak a földesúr és a muzsik szoros szolidarításán kell felépülnie“ (25.): a földesúrnak a kultúrát kell terjesztenie, a muzsiknak pedig ... nos, a muzsiknak természetesen dolgoznia kell! És lám, Szergej Sarapov úr „hosszas és kínos hibák után“ végre megvalósította birtokán „a földesúr és a muzsik említett egyetértését“ (26.). Észszerű vetésforgót vezetett be stb. stb., a parasztokkal pedig a következő szerződést kötötte meg: a parasztok kapnak a földesúrtól rétet, legelőt és szántóföldet plusz vetőmagot ennyi meg ennyi gyeszjatyinára stb. Ezzel szemben a parasztok kötelezik magukat arra, hogy a földesúr gazdaságában elvégeznek minden munkát (vagyis minden paraszt ennyi meg ennyi gyeszjatyinára kiviszi a trágyát, elszórja a szuperfoszfátot, felszántja és beveti a földet, learatja a gabonát, behordja „az én csűrömbe“, kicsépeli stb. stb.) s ezen felül még fizetnek is eleinte 600, majd 800, 850, 1 100, végül pedig 1 200 rubelt (vagyis évről-évre többet). Ezeket a fizetéseket részletekben kell teljesíteni ... a Nemesi Bankba fizetendő kamatoknak megfelelően (36. és köv.). A szerző, magától értetődően „a falusi obscsina meggyőződéses híve“ (37.). Azért mondjuk, hogy „magától értetődően“, mert ilyen típusú gazdaságok lehetetlenek volnának, ha nem volnának olyan törvények, amelyek juttatott földjéhez láncolják a parasz-

tot és a paraszti obscsinában fenntartják a rendi elzárkózást. A parasztokra kirótt összegek befizetésének biztosítéka Sarapov úrnál a következő: „nem engedem meg, hogy nélkülem adjanak el késztermékeket, aminek következtében elkerülhetetlen, hogy mindezt saját magtáramba hordassam be és ott tároljam“ (36.). Mivel a szegényparasztoktól igen nehéz volna megkapni a pénzt, Sarapov úr úgy rendezte el a dolgot, hogy a pénzt a gazdag parasztoktól kapja: ezek a gazdag parasztok maguk válogatnak össze a kispénzűekből egy csoportot, ennek az artelnak az élére állanak (38.) és ellentmondás nélkül befizetik a földbirtokosnak a pénzt, mert a szegényparaszt mindig fizet nekik, amikor eladja termékeit (39.). „Sok szegényparasztnak, különösen a kiscsaládúaknak igen nehéz elvégezni nálam a munkát. Nagyon-nagyon meg kell magukat erőltetniök, de nem vonhatják ki magukat, mert a parasztok nem veszik be a csordába azoknak a gazdáknak jószágát, akik kivonják magukat. Én sem veszem be, erre a parasztok köteleznek, s a szegényparaszt kénytelen-kelletlen dolgozik. Ez természetesen egy bizonyos fajta erőszak, de tudják, mi az eredménye? Egy vagy két év bérlet — s a szegényparaszt kifizette kincstári hátralékait, kiváltotta dolgait a zálogból, pénzecskéje is van már, átépíti kunyhóját . . . s lám! máris kilábalt a szegénységből“ (39.). És Sarapov úr „büszkén utal“ arra, hogy „az ő“ parasztjai (több ízben is mondja, hogy „az én parasztjaim“) gyarapodnak, hogy terjeszti a kultúrát, a lóherét is, a szuperfoszfátot is bevezeti stb., „míg a parasztok maguk semmit sem csinálnak“ (35.). „Minden munkát az én rendelkezéseim és útmutatásaim szerint kell elvégezniök. Én választom ki a vetés, a trágyakihordás, a kaszálás napját. Egész nyáron nálunk majdnem hogy helyreáll a jobbágyság, de természetesen pofonok és deres nélkül“ (29.).

Mint látják, Sarapov úr, ez az egyeneslelkű gazda, valamivel nyiltabban beszél, mint Juzsakov úr, a felvilágosult publicista. De vajjon nagy különbség van-e, a gazdaság típusát tekintve, az előbbi birtoka és az utóbbi utópiája között? A lényeg itt is, meg ott is a ledolgozás; itt is, meg ott is azt látjuk, hogy *kényszert*

alkalmaznak, mégpedig vagy az „obscsinában" rendelkező gazdagok nyomása, vagy a javítógimnáziummal való fenyegetés útján. — Az olvasónak talán az az ellenvetése, hogy Sarapov úr a haszon kedvéért gazdálkodik, ezzel szemben Juzsakov úr utópiájának hivatalnokai az általános jólétre való igyekezetből gazdálkodnak? — Bocsánat. Sarapov úr világosan megmondja, hogy őt erkölcsi mozzanatok késztetik a gazdálkodásra, hogy a jövedelem felét a parasztoknak adja stb. — s nekünk sem jogunk, sem okunk nincs arra, hogy kevésbbé higgyünk neki, mint Juzsakov úrnak, aki utópikus előadóinak szintén egyáltalán nem utópikus „jövedelmező állásokat" biztosított. S ha valamelyik földbirtokos követi majd Juzsakov úr tanácsát és odaadja földjét a földműves gimnáziumnak, amikor is kamatokat kap a „gimnazistáktól" a Nemesi Banknál esedékes befizetésekre — („kitűnően biztosított jelzálog", magának Juzsakov úrnak a szavai szerint) —, akkor csaknem teljesen eltűnik a különbség. Természetesen óriási különbség marad fenn „a közművelődési kérdésekben", de mondják, az istenért, nem szívesebben szegődtetne-e Szergej Sarapov úr is művelt mezőgazdasági munkásokat 50 rubelért, mint műveletleneket 60 rubelért?

S ha Manuilov úr most sem érti, miért tekintik az orosz (és nemcsak az orosz) tanítványok, a munka érdekeit tartva szem előtt, szükségesnek, hogy támogassák a következetes burzsoákat és a következetes burzsoá eszméket a régi idők olyan maradványaival *szemben*, amelyek a Sarapov-féle urak gazdaságait és a Juzsakov féle urak „utópiáit" szülik, akkor, bevalljuk, még csak megértetni is nehéz magunkat vele, mert nyilvánvalóan más-más nyelven beszélünk. Manuilov úr valószínűleg a híres Mihajlovszkij úr híres receptje szerint okoskodik: innen is, meg onnan is át kell venni azt, ami jó, mint ahogy Gogol regényében az eladó lány az egyik kérő orrát a másik állához akarta illeszteni. Mi viszont úgy látjuk a dolgot, hogy az ilyen megítélés nem egyéb a Kleinbürger nevetséges törekvésénél, hogy azok fölé a meghatározott osztályok fölé emelkedjék, amelyek a mi valóságunkban teljesen kialakultak s amelyek a szemünk előtt végbemenő törté-

nelmi fejlődésben teljesen meghatározott helyet foglalnak el. Azok az „utópiák", amelyek az efféle megítélésekből természetszerűleg és elkerülhetetlenül adódnak, már nem nevetségesek, hanem károsak, különösen akkor, amikor teljesen fékevesztett bürokratikus agytákolmányokra vezetnek. Oroszországban, teljesen érthető okokból igen gyakran tapasztalható ilyen jelenség, de ez nem szorítkozik Oroszországra. Nem ok nélkül mondja Antonio Labriola „Essais sur la conception matérialiste de l'histoire" (Paris, Giard et Brière 1897)* c. kitűnő könyvében Poroszországra vonatkozólag, hogy az utópiának azokhoz a káros formáihoz, amelyek ellen félévszázaddal ezelőtt a „tanítók" harcoltak, most egy további társult: „a bürokratikus és kincstári utópia, a hülyék utópiája" (l'utopie bureaucratique et fiscale, l'utopie des crétins. 105. old., jegyzet).

VII

Befejezésül mégegyszer visszatérünk a közművelődés kérdéseire — de nem Juzsakov úr könyvére, amely ezt a címet viseli. Már megjegyeztük, hogy ez a cím túlságosan átfogó, mert hiszen a közművelődés kérdései egyáltalán nem azonosak az iskola kérdéseivel, a közművelődés egyáltalán nem szorítkozik az iskolára. Ha Juzsakov úr valóban elvileg és a különböző osztályok viszonyát taglalva vetette volna fel a „közművelődés kérdéseit", nem kerülhette volna meg azt a kérdést, hogy milyen szerepe van Oroszország tőkés fejlődésének a dolgozó tömegek műveltségének kérdésében. Ezt a kérdést a „Russzkoje Bogatsztvo" másik munkatársa, Mihajlovszkij úr érintette az 1897-es évfolyam 11. számában. Novus úr[99] szavaival kapcsolatban, aki arról beszél, hogy Marx nem félt és teljes joggal nem félt a „falusi élet bárgyúságáról"[100] írni és látta a kapitalizmus és a burzsoázia érdemeit „e bárgyúság felszámolásában", Mihajlovszkij úr a következőket írja:

---

* Tanulmányok a materialista történetfelfogásról. (Párizs, Giard és Brière kiad. 1897.) — *Szerk.*

„Nem tudom, hogy tulajdonképpen hol írta le Marx ezeket a durva (?) szavakat..." Jellemző bevallása annak, hogy nem ismeri Marx egyik legfontosabb művét (a „Kiáltványt")! Még jellemzőbb azonban az, amit a továbbiakban ír: „... de régóta ismeretes, hogy azért, mert Nagy Sándor nagy hős volt, még nem kell székeket törni. Marx általában nem igen válogatta meg a kifejezéseket, s persze, utánozni őt ebben a tekintetben legalább is nem bölcs dolog. De abban is biztos vagyok (figyeljenek!), hogy az idézett kifejezés Marxnál egyszerű szeszély. S ha azt a nemzedéket, amely Zlatovratszkij úrral együtt vívódott a falusi élet bonyolult problémáival, sok meg nem érdemelt bántalom érte, akkor bántódás — noha más jellegű bántódás — éri majd azt a nemzedéket is, amelyet a «falusi élet bárgyúságának» megvetése szellemében nevelnek..." (139.).

Mihajlovszkij úrra, aki nem egyszer kijelentette, hogy egyetért Marx gazdasági tanával, igen jellemző, hogy egyáltalán nem értette meg ezt a tant; ezért jelenthette ki „biztosan", hogy Marxnak Novus által idézett szavai — egyszerűen túlzásnak, csak a kifejezések meg nem válogatásának, csak szeszélynek tulajdoníthatók! Nem, Mihajlovszkij úr, ön nagyon téved. Marxnak ezek a szavai nem szeszélyből fakadtak, hanem egész elméleti és gyakorlati világnézetének egyik legalapvetőbb és legfontosabb vonását fejezik ki. Ezekben a szavakban világosan kifejezésre jut, hogy elismeri annak a folyamatnak *haladó voltát*, amelynek során a lakosság a mezőgazdaságból az iparba, a faluból a városba terelődik, ami a kapitalista fejlődés egyik legjellemzőbb vonása, s ami Nyugaton és Oroszországban egyaránt megfigyelhető. „A gazdasági romanticizmus jellemzéséhez" c. cikkben már beszéltem arról, hogy mily nagy jelentősége van Marx e nézetének, amelyet minden „tanítvány" elfogadott, s hogy mily éles ellentétben áll minden néven nevezendő romantikus elmélettel, az öreg Sismondiétól kezdve Ny. —on úréig. Ugyanott (39. old.[101]) rámutattam arra is, hogy Marx ezt a nézetet teljesen határozottan kifejezte a „Tőké"-ben is (I. köt. 2. kiad. 527—528. old.[102]), s ugyanígy Engels „A munkásosztály helyzete Angliában" c. művében. Hozzátehetjük

Marx „Der Achtzehnte Brumaire des Louis Bonaparte“ c. művét is (Hamburg 1885. 98. old.*)**. Mindkét író oly részletesen fejtette ki a szóbanforgó kérdéssel kapcsolatos nézeteit, oly gyakran ismételték ezeket a legkülönfélébb alkalmakkal, hogy csak annak, aki egyáltalán nem ismeri tanításukat, juthatott eszébe az a gondolat, hogy a fenti idézet „bárgyúság“ szavát egyszerűen „durvaságnak“ és „szeszélynek“ nyilvánítsa. Végül, Mihajlovszkij úr gondolhatott volna arra a tényre is, hogy ezeknek az íróknak valamennyi követője számos gyakorlati kérdésben mindig ennek a tanításnak szellemében foglalt állást, amikor például síkra szálltak a teljes költözködési szabadságért, amikor szembeszálltak az olyan tervekkel, hogy a munkásnak egy talpalatnyi földet vagy saját házat juttassanak stb.

Továbbá, Mihajlovszkij úr az említett szóáradatban azzal vádolja Novust és elvbarátait, hogy a „falusi élet bárgyúságának megvetése“ szellemében nevelik a mai nemzedéket. *Ez nem igaz.* A „tanítványok“ természetesen megrovást érdemelnének, ha a nyomor és sötétség karjaiban vergődő falusi lakosságot „megvetnék“, de Mihajlovszkij úr egyiküknél sem tudna ilyesmit kimutatni. A tanítványok, amikor a falusi élet bárgyúságáról beszélnek, egyszersmind rámutatnak arra, hogy ebből a helyzetből milyen kivezető utat nyit meg a kapitalizmus fejlődése. Ismétlem azt, amit ezzel kapcsolatban a gazdasági romanticizmusról szóló cikkben mondottam: „Ha a város túlsúlya szükségszerű, akkor ennek a túlsúlynak egyoldalú jellegét csak a népességnek a városba terelődése

---

* Louis Bonaparte brumaire tizennyolcadikája[103]. — *Szerk.*

** Novus úr természetesen nem gondolta, hogy Mihajlovszkij úr ennyire nem ismeri Marx műveit, mert különben az egész mondatot idézte volna: Die Bourgeoisie hat das Land der Herrschaft der Stadt unterworfen. Sie hat enorme Städte geschaffen, sie hat die Zahl der städtischen Bevölkerung gegenüber der ländlichen in hohem Grade vermehrt und so einen bedeutenden Theil der Bevölkerung dem Idiotismus des Landlebens entrissen. (A burzsoázia a falut a város uralma alá hajtotta. Óriási városokat teremtett, a városi népesség számát a falusival szemben nagymértékben megszaporította s ezzel a népesség jelentékeny részét kiragadta a falusi élet bárgyúságából. — „A Kommunista Párt kiáltványa“. — *Szerk.)*

ellensúlyozhatja (és a történelem tanusága szerint ellensúlyozza is). Ha a város szükségszerűen kiváltságos helyet biztosít magának és ugyanakkor meghagyja a falut alárendelt,. fejletlen, gyámoltalan és megfélemlített állapotában, akkor csakis a falusi népességnek a városba özönlése, csakis a földművelő és nem-földművelő népességnek ez a keveredése és egybeolvadása emelheti ki a falusi népességet gyámoltalanságából. Ezért a legújabb elmélet, válaszképpen a romantikusok panaszaira és siránkozásaira, rámutat arra, hogy éppen a földművelő és a nem-földművelő népesség életviszonyainak ez az egymáshoz való közelebb kerülése teremti meg a város és a falu közötti ellentét kiküszöbölésének feltételeit"*. Ez egyáltalán nem a „falusi élet bárgyúságának" megvetése, hanem az a kívánság, hogy kiutat találjunk belőle. Az ilyen nézetekből csak azoknak a tanoknak a „megvetése" következik, amelyek azt javasolják, hogy „utakat keressünk a haza számára", ahelyett, hogy az *adott* úton és annak folytatásában keresnénk a kiutat.

A narodnyikok és a „tanítványok" különböző nézeteket vallanak azzal a kérdéssel kapcsolatban, hogy milyen jelentőséggel bír a lakosságnak a mezőgazdaságból az iparba terelődése, ami nemcsak azt jelenti, hogy elvi elméleti ellentétek állanak fenn közöttük és különbözőképpen ítélik meg az orosz történelem és valóság tényeit, hanem azt is, hogy különbözőképpen oldják meg az ezzel a folyamattal kapcsolatos *gyakorlati kérdéseket.* A „tanítványok" természetesen ragaszkodnak ahhoz, hogy feltétlenül el kell törölni mindazokat az elavult korlátozásokat, amelyek akadályozzák, hogy a parasztok a falvakból a városokba vándoroljanak és költözzenek, míg a narodnyikok vagy nyiltan síkra szálltak ezekért a korlátozásokért, vagy pedig óvatosan megkerülik ezt a kérdést (ami a gyakorlatban ismét csak azt jelenti, hogy síkra szállnak a korlátozásokért). Manuilov úr ezen a példán is tisztába jöhetne azzal a számára csodálatos ténnyel, hogy a „tanítványok" szolidaritást vállalnak a burzsoázia képviselőivel. A következetes burzsoá mindig

* Lásd ebben a kötetben 228—229. old. — *Szerk.*

az említett költözködési korlátozások eltörléséért száll síkra, már pedig a munkásnak életbevágó érdeke fűződik e korlátozások megszüntetéséhez. Szolidaritásuk tehát egészen természetes és elkerülhetetlen. Ezzel szemben az agráriusoknak (a nagyoknak és kicsiknek, az iparkodó muzsikocskákat is beleértve) nem előnyös, hogy a lakosság az iparba terelődik, s minden erejükkel vissza akarják tartani, amiben a narodnyik urak elméletei a segítségükre vannak.

Befejezésül: abban a rendkívül komoly kérdésben, hogy a kapitalizmus elvonja a lakosságot a mezőgazdaságtól, Mihajlovszkij úr elárulta, hogy egyáltalán nem értette meg Marx tanait, az orosz „tanítványok" és a narodnyikok idevonatkozó ellentéteit viszont mind az elméleti, mind a gyakorlati pontokban semmitmondó frázisokkal kerülte meg.

MELYIK ÖRÖKSÉGRŐL MONDUNK LE?[104]

Lenin ezt a művet 1897 végén, a száműzetésben írta.
Először megjelent a V l a g y i m i r I l j i n*.*
„Gazdasági tanulmányok és cikkek"
c. gyüjteményes kötetben, 1898-ban.

Mihajlovszkij úr a „Russzkoje Bogatsztvo“ 1897-es évfolyamának 10. számában, Minszkij úrnak a „dialektikus materialistákkal“ kapcsolatban tett kijelentését más szavakba öltöztetve, azt írja: „nyilván tudomása van arról“ (mármint Minszkij úrnak), „hogy ezek az emberek a mult semmiféle örökségére sem kíváncsiak és határozottan lemondanak minden örökségről“ (179. old.), vagyis „a hatvanas-hetvenes évek örökségéről“, amelyről V. Rozanov úr 1891-ben a „Moszkovszkije Vedomosztyi“-ban ünnepélyesen lemondott (178. old.).

Mihajlovszkij úrnak az „orosz tanítványokkal“ kapcsolatban tett ez a kijelentése igen nagy valótlanságot tartalmaz. Igaz, Mihajlovszkij úr nem egyedül, és nem önállóan ütötte nyélbe azt a valótlanságot, hogy „az orosz tanítványok lemondanak az örökségről“ — ezt szajkózza már régóta a liberális-narodnyik sajtó majdnem minden képviselője a „tanítványok“ ellen folytatott hadjáratban. Ha emlékezetem nem csal, Mihajlovszkij úr a „tanítványok“ ellen viselt bősz háborúja elején még nem mondta ki ezt a valótlanságot, ezt még ő előtte mások agyalták ki. Azután szükségesnek látta, hogy két kézzel kapjon ez után is. Minél tovább fejtegették a „tanítványok“ nézeteiket az orosz irodalomban, minél részletesebben és alaposabban fejtették ki álláspontjukat egész sereg elméleti és gyakorlati kérdésben — annál ritkábban találkozhattunk az ellenséges sajtóban az új irányzat sarkalatos pontjai ellen, vagyis az ellen a nézet ellen irányuló lényegbevágó ellenvetéssel, hogy az orosz kapitalizmus haladó, hogy a narodnyikok ostobaságot követnek el, amikor eszményítik a kis-

termelőt s hogy a társadalmi eszmeáramlatok és a jogi meg politikai intézmények magyarázatát az orosz társadalom különböző osztályainak anyagi érdekeiben kell keresni. Ezeket a sarkalatos pontokat elhallgatták, jobbnak látták és látják hallgatni róluk — ehelyett azonban annál több koholmányt férceltek össze, amelyeknek az volt a rendeltetésük, hogy befeketítsék az új irányzatot. Ezek közé a koholmányok, „rosszindulatú koholmányok" közé tartozik az a divatos szólam is, hogy az „orosz tanítványok lemondanak az örökségről", szakítanak az orosz társadalom legkiválóbb, haladó részének nemes hagyományaival, megszakítják a demokratikus fonalat és a többi, és így tovább, ezernyi változatban. Az efféle szólamok rendkívül nagy elterjedtsége arra késztet bennünket, hogy beható vizsgálat alá vegyük és megcáfoljuk őket. Hogy fejtegetésünk ne tűnjék alaptalannak, azzal kezdjük, hogy irodalomtörténeti párhuzamot vonunk két „falusi publicista" között, akiket az „örökség" jellemzése céljából vonultatunk fel. Előrebocsátjuk, hogy kizárólag a gazdasági és a publicisztikai kérdésekre szorítkozunk, az egész „örökségből" csak ezeket a kérdéseket vizsgáljuk meg és mellőzzük a filozófiai, irodalmi, esztétikai stb. kérdéseket.

I

AZ „ÖRÖKSÉG" EGYIK KÉPVISELŐJE

Harminc esztendővel ezelőtt, 1867-ben, az „Otyecsesztvennije Zapiszki" c. folyóirat publicisztikai tanulmányokat kezdett közölni Szkalgyin tollából, „Az eldugott falu és a főváros" címmel. Ezek a tanulmányok három éven át, 1867-től 1869-ig jelentek meg. 1870-ben a szerző összegyűjtötte és ugyanezzel a címmel külön könyvben adta ki ezeket a tanulmányokat*. Ennek a napjainkban már csaknem teljesen feledésbe merült könyvnek a lapoz-

---

* *Скалдин.* „В захолустьи и в столице". *(Szkalgyin.* „Az eldugott falu és a főváros".), Sztpétervár 1870 (431. old.). Nem állt módunkban megszerezni az „Otyecsesztvennije Zapiszki" említett évfolyamait és csak ezt a könyvet használtuk.

gatása rendkívül tanulságos a bennünket érdeklő kérdéssel vagyis azzal a kérdéssel kapcsolatban, hogy mi az álláspontjuk az „örökség“ képviselőinek a narodnyikok és az „orosz tanítványok“ tekintetében. A könyv címe nem fejezi ki pontosan a könyv tartalmát. A szerző maga is észrevette ezt és könyvének előszavában megmagyarázza, hogy a tárgy, amellyel foglalkozik, a „főváros“ és a „falu“ viszonya, vagyis a falu ismertetése publicisztikai karcolatok formájában és hogy külön a fővárosról nem szándékozik beszélni. Azaz szándékozni szándékozna, csakhogy kényelmetlen számára: *ὡς δύναμαι — οὐ βούλομαι, ὡς δὲ βούλομαι — οὐ δύναμαι* (úgy, ahogy lehetne, nem akarok, ahogy pedig akarnék, úgy nem lehet) — idézi Szkalgyin egy görög író szavait annak megmagyarázására, hogy miért kényelmetlen ez számára.

Röviden ismertetjük Szkalgyin nézeteit.

Kezdjük a parasztreformmal — amelyre, mint kiindulópontra, még napjainkban is elkerülhetetlenül vissza kell térnie mindenkinek, aki a gazdasági és publicisztikai kérdésekben ki akarja fejteni felfogását. Szkalgyin nagyon sok helyet szentel könyvében a parasztreformnak. Alighanem Szkalgyin volt az első író, aki rendszeresen, terjedelmes ténybeli anyag és a falusi élet beható tanulmányozása alapján rámutatott a parasztok nyomorúságos helyzetére a reform végrehajtása *után*, életviszonyaik rosszabbodására, gazdasági, jogi és a mindennapi életben megnyilvánuló függésük újabb formáira — egyszóval, aki rámutatott mindarra, amit azóta nagyszámú tanulmányban és leírásban oly körülményesen és minden részletre kiterjedően kimutattak és bebizonyítottak. Mindezek az igazságok ma már nem újdonságok. De akkoriban újak voltak, sőt kétellyel találkoztak a liberális társadalomban, amely aggódva tette fel a kérdést, hogy amikor rámutatnak a reform úgynevezett „fogyatékosságaira“, vajjon nem rejtőzik-e e mögött a reform elítélése és leplezett feudális beállítottság. Szkalgyin nézeteinek érdekességét még az is fokozza, hogy a szerző szemtanúja volt a reformnak (sőt, talán része is volt benne. Szkalgyinról nincsenek semmiféle irodalomtörténeti, vagy életrajzi adataink). Eszerint nézetei az akkori „főváros“ és az akkori „falu“ közvetlen meg-

figyelésén alapulnak, nem pedig pusztán a könyvekben található anyag tanulmányozásán.

Szkalgyinnak a parasztreformmal kapcsolatos nézeteiben elsősorban a szerző rendkívüli *józansága* kelti fel a narodnyikok émelygős dajkameséihez szokott mai olvasó figyelmét. Szkalgyin egyáltalán nem áltatja magát és egyáltalán nem eszményíti a reformot, szerinte a reform két fél, a földesurak és a parasztok megállapodása, akik addig bizonyos feltételekkel közösen használták a földet, majd megosztoztak s ezzel az osztozkodással a két fél jogi helyzete is megváltozott. Azok a tényezők, amelyek ennek az osztozkodásnak a módját és a felek osztályrészének nagyságát meghatározták, a felek érdekei voltak. Ezek az érdekek határozták meg a két fél törekvéseit, ezzel szemben az, hogy az egyik fél számára lehetővé vált, hogy közvetlen részt vegyen magában a reformban és a megva ósításával kapcsolatos különböző kérdések gyakorlati kidolgozásában, többek között az egyik fél túlsúlyából következett. Így értelmezi Szkalgyin a reformot. Szkalgyin a reform legfőbb kérdésével, a juttatott földek és a megváltási összegek kérdésével különösen részletesen foglalkozik és tanulmányaiban többször is visszatér rájuk. (Szkalgyin könyve 11 önálló, egymástól független tan - mányra oszlik, amelyek formájukat tekintve különálló falusi levelekre emlékeztetnek. Az első tanulmány megírásának ideje 1866, az utolsóé — 1869). Szkalgyin könyve az úgynevezett „földínséggel küzködő" parasztokról a mai olvasónak természetesen semmi újat sem mond, de a hatvanas évek végén megállapításai újak és becsesek voltak. Mi persze nem fogjuk ezeket pontról-pontra ismételni, csak azt jegyezzük meg, hogy Szkalgyin sajátszerűen jellemzi a jelenséget — és ez a sajátszerűség az, amely előnyösen különbözteti meg a narodnyikoktól. Szkalgyin nem „földínségről" beszél, hanem arról, hogy „túlságosan jelentékeny darabokat hasítottak le a paraszti juttatott földekből" (213. old., továbbá 214. old. és sok más helyen; vesd össze a III. tanulmány címével), hogy a végrehajtási utasításban megállapított legnagyobb juttatott földek kisebbeknek bizonyultak a tényleges juttatott földeknél (257. old.), s többek között idézi a parasztok

rendkívül jellemző és tipikus kijelentéseit a reformnak ezzel a következményével kapcsolatban*. Ennek a ténynek magyarázata és bizonyítása Szkalgyinnál rendkívül részletes, erélyes, sőt, egy általában mérsékelt, józan, és általános nézeteit tekintve kétségtelenül polgári író részéről — élesnek mondható. Nyilván erősen szembetűnő volt ez a jelenség, ha még olyan író is, mint Szkalgyin, ily erélyes hangon beszél róla. Szkalgyin a megváltási összegek terhes voltáról ugyancsak rendkívül erélyes hangon és részletesen ír, s egész sereg ténnyel bizonyítja megállapitásait. „A mértéktelenül nagy adókban — olvassuk a III. tanulmány alcímében (1867) — kell keresnünk szegénységük (tudniillik a parasztok szegénységének) legfőbb okát", és Szkalgyin kimutatja, hogy az adók meghaladják a parasztoknak a földből származó jövedelmét, adatokat közöl a „Труды податной комиссии"** c. kiadványból arra vonatkozóan, hogyan oszlottak meg az orosz adók a felső és az alsó osztályoktól beszedett adókra, amikor is kiderül, hogy az utóbbi osztályok az adók 76%-át, az előbbiek pedig — 17%-át fizetik, míg Nyugat-Európában ez az arány az alsó osztályok számára mindenütt kedvezőbb. A VII. tanulmány (1868) alcímében azt olvassuk, hogy „A parasztok szegénységének egyik legfőbb oka — a rendkívül nagy pénzbeni szolgáltatási kötelezettségek", és a szerző kimutatja, hogy az új életviszonyok nyomban pénzt, pénzt és megint pénzt követeltek a paraszttól, hogy a „Végrehajtási Utasítás" szabályként ismerte el, hogy a földbirtokosokat a hűbéri jogokért is kártalanítani kell (252.), hogy a pénzbeni szolgáltatás nagyságát „a földbirtokosok, intézők és sztaroszták adatai, vagyis teljesen önkényes és a legcsekélyebb mértékben sem

* „*Ez* (a szerző kiemelése) annyira körülnyirbálta földünket, hogy a lehasított föld nélkül nem tudunk megélni; minden oldalról bekerített bennünket földjeivel, úgyannyira, hogy nincs hová kihajtanunk a jószágot; most aztán a juttatott földért is külön, meg a lehasított földért is külön fizessen az ember, annyit, amennyit csak követel." „Szó sincs arról, hogy helyzetünk javult! — mondotta nekem egy művelt és sokat látott paraszt a korábbi pénzbeni szolgáltatásra kötelezett parasztok közül, — fizetünk annyit, mint régebben, a földből meg lehasítottak."

** „Az adóügyi bizottság munkái". — *Ford.*

megbízható adatok alapján" állapították meg (255.), s ennélfogva a bizottságok által kiszámított átlagos pénzbeni szolgáltatások nagyobbak voltak a tényleges átlagos pénzbeni szolgáltatásoknál. „A pénzbeni szolgáltatások terhét az is súlyosbította a parasztok számára, hogy elvesztették azt a földet, amelyet évszázadok óta használták" (258.). „Ha a megváltáshoz nem a pénzbeni szolgáltatás tőkésítése alapján becsülték volna fel a földeket, hanem aszerint, hogy mennyit értek ténylegesen a felszabadítás idején, akkor a megváltás igen könnyen végbemehetett volna, sőt sem a kormány közreműködésére, sem hitellevelek kibocsátására nem lett volna szükség" (264.). „A megváltás, amely a február 19-i Végrehajtási Utasítás szerint arra volt hivatva, hogy könnyítsen a parasztokon és betetőzze életük megjavításának művét, valójában gyakran a paraszt még súlyosabb sanyargatására vezet" (269.). Azért idézzük ezeket a részleteket — amelyek önmagukban nem túlságosan érdekesek és részben elavultak —, hogy megmutassuk, milyen erélyesen foglalt állást a parasztok érdekei mellett egy olyan író, aki ellenezte az obscsinát és egész sor kérdésben igazi manchesteristaként nyilatkozott. Felhívjuk a figyelmet arra a fölöttébb tanulságos körülményre, hogy a narodnyikság majd minden hasznos és nem-reakciós tétele teljesen megegyezik ennek a manchesteristának a tételeivel. Magától értetődik, hogy ha Szkalgyinnak ilyen nézetei voltak a reformról, semmiképpen sem ragadtathatta magát a reformnak arra az émelygős eszményítésére, amelyre a narodnyikok ragadtatták és ragadtatják magukat, amikor azt mondják, hogy a reform szentesítette a népi termelést, hogy tökéletesebb volt a nyugateurópai parasztreformoknál, hogy szinte tabula rasa-t* csinált Oroszországból stb. Szkalgyin nem mondott és nem is mondhatott semmi effélét, sőt egyenesen azt mondta, hogy nálunk a parasztreformot a parasztok számára kedvezőtlenebb feltételekkel hajtották végre, s a reform kevesebb haszonnal járt, mint Nyugaton. „Mindjárt tisztábban fogjuk látni a problémát — írta Szkalgyin—, ha feltesszük magunknak a kérdést: miért nem mutatkoz-

* — üres lap. — *Szerk.*

nak meg a felszabadítás jótékony következményei nálunk ugyanolyan gyorsan és ugyanúgy egyre növekvő mértékben, mint például Poroszországban és Szászországban a század első negyedében megmutatkoztak?" (221.). „Poroszországban, s ugyanúgy egész Németországban, nem a parasztok földjeit váltották meg, amelyeket a törvény már régen elismert a parasztok tulajdonának, hanem a földbirtokosoknak járó kötelező paraszti szolgáltatásokat" (272.).

Láttuk, hogyan ítélte meg Szkalgyin a reform gazdasági vonatkozásait, most pedig térjünk át arra, hogyan ítélte meg annak jogi vonatkozásait. Szkalgyin ádáz ellensége az egyetemes kezességnek, az útlevélkényszernek, valamint a paraszti „mir" (és a kispolgári társadalom) patriarchális hatalmának tagjai fölött. A III. tanulmányban (1867) sürgeti az egyetemes kezesség, a fejadó és a belföldi útlevélkényszer eltörlését, sürgeti az egyenlősítő vagyonadó bevezetését, a belföldi útlevelek ingyenes és egyszersmindenkorra szóló igazolványokkal való felcserélését. „Egyetlen egy más civilizált államban sincs útlevéladó a hazán belül" (109.). Tudjuk, hogy ezt az adót csak 1897-ben törölték el. A IV. tanulmány címében azt olvassuk: „a falusi obscsinák és a városi dumák önkénye az útlevélkiadás és a távollevő adófizetők megadóztatása terén . . ." „Az egyetemes kezesség súlyos járom, amelyet a kötelességtudó és gondos gazdáknak kell viselniök a naplopók és henyélők helyett" (126.). A parasztság már akkor is észrevehető bomlását Szkalgyin a felfelé emelkedők és a lefelé süllyedők egyéni tulajdonságaival akarja megmagyarázni. — A szerző részletesen leírja azokat a nehézségeket, amelyekbe a Szentpéterváron élő parasztok ütköznek, ha belföldi útlevélhez akarnak jutni, vagy meg akarják hosszabbítani a belföldi útlevelet, és elveti azoknak az ellenvetését, akik azt mondják: „hálát adunk az istennek, hogy a földnélküli parasztoknak ez a tömege nem lett a város lakója és nem növelte az ingatlan vagyonnal nem rendelkező városi lakosok számát" (130.) . . . „Barbár egyetemes kezesség" . . . (131.) . . . „Kérdezem, lehet-e közjogilag szabadoknak nevezni azokat az embereket, akik ilyen helyzetben vannak? Nem ugyanolyanok ezek, mint

a — glebae adscripti?"* (132.). A parasztreformot hibáztatják. „De talán a parasztreform hibás abban, hogy a törvényhozás, amely megszabadította a parasztot a földesúri kötelékektől, egyáltalán nem gondolt arra, hogy az obscsina meg az illetőségi hely kötelékeitől is megszabadítsa... Hol vannak itt a polgári szabadság ismérvei, amikor a paraszt nem határozhatja meg sem saját tartózkodási helyét, sem foglalkozását?" (132.). Szkalgyin a legnagyobb mértékben helyesen és találóan nevezi parasztunkat „helyhezkötött proletárnak" (231.)**. A VIII. tanulmány (1868) címében azt olvassuk: „a parasztok obscsinájukhoz és juttatott földjükhöz kötése akadályozza életük javulását... A vándoriparok fejlődésének akadálya." „A parasztok tudatlansága és az egyre növekvő adókkal való túlterheltsége mellett a paraszti munka eredményesebbé válását s ennek következtében a paraszti jólét növekedését akadályozó okok egyike az, hogy a parasztokat hozzákötik obscsinájukhoz és juttatott földjükhöz. Már egymagában az, hogy a munkáskezeket egy helyhez láncolják és széttéphetetlen kötelékekkel gúzsbakötik a falusi obscsinát, már ez is rendkívül kedvezőtlen feltétel a munka eredményesebbé válása, az egyéni kezdeményezés kibontakozása és a kisföldtulajdon fejlődése szempontjából" (284.). „A juttatott földjükhöz és obscsinájukhoz láncolt parasztok, akiknek nincs lehetőségük arra, hogy ott hasznosítsák munkájukat, ahol az termelékenyebb és számukra előnyösebb, szinte megmerevedtek abban a sivár, csordaszerű, meddő létformában, amelybe a jobbágyság karmaiból kerültek" (285.). Eszerint a szerző

* Az ókori Római Birodalom korának parasztjai, akik a parcellákhoz tartoztak s akik nem távozhattak a parcellákról, bármennyire veszteségesek voltak is ezek a parcellák. — *Szerk.*

** Szkalgyin nagyon részletesen kimutatta, hogy ennek a meghatározásnak nemcsak az első, hanem a második része (proletár) is helyes. Tanulmányaiban hosszasan ecseteli a parasztok függő helyzetét és nyomorát, a földmunkások súlyos helyzetét, az „1868-as éhínséget" (az V. tanulmány címe), továbbá a paraszt szolgaságának és sanyargatásának legkülönbözőbb formáit. Akárcsak a kilencvenes években, a hatvanas években is voltak olyan emberek, akik elhallgatták és tagadták az éhínséget. Szkalgyin hevesen szembeszáll velük. Természetesen ezzel kapcsolatban fölöslegesek volnának a részletes idézetek.

tisztán polgári szemszögből nézi a paraszti lét e kérdéseit, ennek ellenére (jobban mondva: éppen ezért) igen jó az a megítélése, hogy a parasztok helyhezkötése ártalmas az egész társadalmi fejlődés és maguknak a parasztoknak szempontjából. Különös erővel mutatkozik meg (tesszük hozzá mi) ennek ártalmas kihatása a parasztság legalsó csoportjaira, a falusi proletariátusra. Nagyon találóan mondja Szkalgyin: „pompás dolog a törvény gondoskodása arról, hogy a parasztok ne maradjanak földnélküliek; de ne feledjük, hogy maguk a parasztok hasonlíthatatlanul jobban törődnek ezzel, mint akármelyik törvényhozó (286.). „A parasztok juttatott földjükhöz és obscsinájukhoz kötése mellett, kereső munkára való ideiglenes távozásuk is igen sok korlátozással és kiadással van egybekötve az egyetemes kezesség és a belföldi útlevélrendszer következtében“ (298.). „Szerintem igen sok paraszt számára kiutat jelentene a mostani nehéz helyzetből az, ha olyan rendszabályokat ... foganatosítanának, amelyek megkönnyítik a parasztoknak a földről való lemondást“ (294.). Szkalgyinnak ez a kívánsága homlokegyenest ellenkezik a narodnyik tervezetekkel, amelyek ennek éppen az ellenkezőjét, az obscsinák megszilárdítását, a juttatott földek elidegeníthetetlenségét stb. követelik. Azóta számos tény teljesen bebizonyította Szkalgyin igazát: a parasztok földhözkötésének és a paraszti obscsina rendi zárkózottságának fenntartása csak ront a falusi proletariátus helyzetén és hátráltatja az ország gazdasági fejlődését, minthogy egyáltalán nem képes megvédelmezni a „megtelepedett proletárt“ a szolgaság és függés legrosszabb formáitól, a munkabér és az életszínvonal lehető legalacsonyabb színvonalra hanyatlásától.

Az olvasó már a fenti idézetekből is észrevehette, hogy Szkalgyin ellensége az obscsinának. Szkalgyin az egyéni tulajdon, az egyéni vállalkozói szellem stb. szempontjából kiindulva fordul szembe az obscsinával és az újrafelosztásokkal (142. és a köv. oldalak). Az obscsina védelmezőivel szemben Szkalgyin azzal érvel, hogy az „évszázados szokásjog“ elavult: „Olyan mértékben, ahogy a falusi lakosok közeledtek a civilizált lakossághoz, a falusi

lakosok szokásjoga minden országban elveszítette ősi tisztaságát, elfajult és eltorzult. Nálunk ugyanez a jelenség tapasztalható: a mir hatalma lassanként a vérszopók és falusi írnokok hatalmává válik és ahelyett, hogy védelmezné a paraszt személyét, súlyos járomként nehezedik rá" (143.) — nagyon helyes észrevétel, amelyet az elmúlt 30 év folyamán a tények tömkelege támasztott alá. „A patriarchális családot, az obscsina-földbirtoklást és a szokásjogot" Szkalgyin szerint visszavonhatatlanul elítélte a történelem. „Azok, akik örökre fenn szeretnék tartani számunkra az elmúlt századok e tiszteletreméltó emlékeit, ezzel azt bizonyítják, hogy több képességgel rendelkeznek ahhoz, hogy lelkesedjenek egy eszméért, mint ahhoz, hogy a valóság mélyére hatoljanak és megértsék a történelem feltartóztathatatlan menetét" (162.), és Szkalgyin ezt a csakugyan helyes észrevételt lelkes manchesterista filippikával toldja meg. „Az obscsinaföldhasználat — mondja egy másik helyen — arra vezet, hogy minden egyes paraszt rabszolga módjára függ az obscsinától" (222.). Ilyenformán Szkalgyinnál a tisztán burzsoá-jellegű feltétlen obscsina-ellenesség a parasztok érdekeinek következetes védelmével párosul. Szkalgyin ellene van az obscsinának, de egyáltalán nem hozakodik elő olyan merőben ostoba tervekkel, hogy erőszakosan kell megsemmisíteni az obscsinákat és erőszakosan be kell vezetni egy ugyanolyan másik földbirtoklási rendszert, vagyis olyan tervekkel, amilyeneket az obscsina mai ellenségei rendszerint kifundálnak, akik amellett vannak, hogy durván be kell avatkozni a paraszti életbe és egyáltalán nem a parasztok érdekei szempontjából foglalnak állást az obscsinával szemben. Ellenkezőleg, Szkalgyin hevesen tiltakozik az ellen, hogy őt „az obscsinaföldhasználat erőszakos megsemmisítésének" (144.) hívei közé sorolják. „A február 19-i Végrehajtási Utasítás — mondja — igen bölcsen magukra a parasztokra bízta..., hogy az obscsinaföldhasználatról ... a családi földhasználatra térjenek át. Valóban, magukon a parasztokon kívül senkisem tudja helyesen eldönteni a családi földhasználatra való áttérés időpontjának kérdését." Szkalgyin tehát csak abban az értelemben ellensége az obscsinának, hogy az obscsina

korlátozza a gazdasági fejlődést, a parasztok kilépését az obscsinából, a földről való lemondást, vagyis abban az értelemben, amelyben most az „orosz tanítványok" ellenzik; a földbirtokos önző érdekeinek, a jobbágyság csökevényeinek és szellemének, a parasztok életébe való beavatkozásnak védelméhez ennek az ellenséges beállítottságnak semmi köze. Ezt a különbséget nagyon fontos szem előtt tartani, mert a mai narodnyikok, akik hozzászoktak ahhoz, hogy csak a „Moszkovszkije Vedomosztyi" stb. táborában lássák az obscsina ellenségeit, nagyon szívesen színlelik, hogy nem ismernek *más* obscsina-ellenességet.

A parasztok nyomorúságos helyzetének okaival kapcsolatban Szkalgyinnak általában az a véleménye, hogy mindezek az okok a jobbágyság csökevényeiben rejlenek. Szkalgyin leírja az 1868-as éhínséget és megjegyzi, hogy erre az éhínségre kárörvendően hivatkoztak a jobbágytartók, akik a parasztok züllöttségében, a földesúri gyámkodás megszüntetésében stb. látták ennek az okát. Szkalgyin hevesen kikel az ilyen nézetek ellen. „A parasztok elszegényedésének okait — mondja — *a hűbériségtől örököltük*" (212.), vagyis ezek az okok nem a jobbágyság eltörlésének következményei; olyan általános okok ezek, amelyek parasztjaink többségét a proletariátushoz közelálló színvonalon tartják", és Szkalgyin megismétli a reformmal kapcsolatos fentebb idézett kijelentéseit. Ostobaság a családok közötti felosztást támadni: „A felosztás átmenetileg ugyan káros kihatással van a parasztok anyagi helyzetére, ezzel szemben megmenti személyi szabadságukat és a parasztcsalád erkölcsi méltóságát, vagyis azokat a legfontosabb emberi javakat, amelyek hiányában a civilizáció semmiképpen sem haladhat előre" (217.), és Szkalgyin helyesen mutat rá a felosztás ellen indított hadjárat igazi okaira: „sok földbirtokos szerfölött túlozza a felosztásból származó kárt és a felosztásra, továbbá az iszákosságra hárítják a parasztoknál tapasztalható — s a földbirtokosok által oly kelletlenül elismert — szegénység egyik vagy másik okának minden következményét" (218.). Azoknak, akik azt mondják, hogy most sokat írnak a parasztok szegénységéről, míg azelőtt nem írtak, tehát

a helyzet rosszabbodott, Szkalgyin a következőket válaszolja: „A parasztok jelenlegi helyzetének a régebbivel való összehasonlítása útján csak az esetben alkothatnánk fogalmat arról, hogy milyen eredményekkel járt a felszabadulás a földbirtokosok uralma alól, ha a paraszti juttatott földek már a jobbágyság idején körül lettek volna nyirbálva úgy, ahogy most körül vannak nyirbálva, ha a parasztok már akkor meg lettek volna terhelve mindazokkal a kötelezettségekkel, amelyekkel már a felszabadítás után terhelték meg őket, továbbá ha megvizsgálnók, hogyan viselték volna el a jobbágyparasztok ezt a helyzetet“ (219.). Szkalgyin felfogásának a legnagyobb mértékben jellemző és fontos vonása, hogy a parasztság helyzetében bekövetkezett rosszabbodásnak *minden* okát a jobbágyság csökevényeire vezeti vissza, amely örökül hagyta a ledolgozást, a pénzbeni szolgáltatásokat, a földek körülnyirbálását, a parasztok személyi jogfosztottságát és helyhezkötöttségét. Azt, hogy a parasztok elszegényedésének okai magában az új társadalmi-gazdasági viszonyok rendszerében, magában a reformutáni gazdasági rendben lehetnek — ezt Szkalgyin nem látja, sőt teljesen megengedhetetlennek tartja ezt a gondolatot, mivel erősen hisz abban, hogy a hűbériség mindeme csökevényeinek teljes megszüntetésével bekövetkezik az általános jólét. Álláspontja — negatív: küszöböljétek ki a parasztság szabad fejlődésének akadályait, küszöböljétek ki a jobbágyi rendtől örökölt béklyókat — s minden a legjobb lesz a világok e lehető legjobbikában. „Az államhatalom számára — mondja Szkalgyin — itt (vagyis a parasztság tekintetében) csak egy út lehetséges: fokozatosan és lankadatlanul *kiküszöbölni azokat az okokat*, amelyek parasztunk jelenlegi elesettségét és szegénységét előidézték, és amelyek lehetetlenné teszik, hogy felemelkedjék és talpraálljon“ (224., az én kiemelésem). Ebben a tekintetben rendkívül jellemző, hogy mit válaszol Szkalgyin azoknak, akik az „obscsinát“ (azaz a parasztoknak az obscsinához meg a juttatott földhöz kötését) védelmezik, arra hivatkozva, hogy különben „falusi proletariátus keletkezik“. „Ez az ellenvetés — mondja Szkalgyin — magától dől meg, ha arra gondolunk, hogy milyen roppant területek hevernek nálunk parlagon,

mert nincs munkáskéz, amely megművelje azokat. Ha majd a törvény nem korlátozza a munkaerő természetes elosztását, akkor Oroszországban valóságos proletárok csak a hivatásos koldusok vagy a javíthatatlanul tékozló és iszákos emberek lehetnek" (144.); ez a XVIII. század közgazdászainak és „felvilágosítóinak" tipikus álláspontja, akik azt hitték, hogy a hűbériségnek és minden csökevényének megszüntetése megteremti a földön az általános jólét birodalmát. — A narodnyikok valószínűleg lóhátról beszéltek volna Szkalgyinnal és azt mondták volna, hogy Szkalgyin egyszerűen — burzsoá. — Ez persze igaz, Szkalgyin burzsoá, de annak a haladó polgári ideológiának a képviselője, amelynek helyén a narodnyikoknál kispolgári, egész sereg pontban reakciós ideológiát találunk. Ami pedig a parasztoknak azokat a gyakorlati és reális érdekeit illeti, amelyek egybeestek és egybeesnek az egész társadalmi fejlődés követelményeivel, ez a „burzsoá" még jobban tudta védelmezni, mint a narodnyikok!*

Hogy Szkalgyin nézeteinek jellemzését befejezzük, hozzátesszük, hogy Szkalgyin ellensége a rendiségnek, védelmezi a rendek törvény előtti egyenlőségét, „elméletben" rokonszenvez a rendeket nem ismerő járással, a népoktatás, különösen az általános népoktatás lelkes híve, az önkormányzat és a zemsztvóintézmények híve, a széleskörű földhitel, különösen a kishitel híve, mivel a parasztoknak nagy szükségük van arra, hogy földet vásároljanak. A „manchesterista" itt is megmutatkozik: Szkalgyin azt mondja például, hogy a zemsztvóbankok és a városi bankok — „a bankok patriarchális vagy ősi formáját testesítik meg", amelyeknek át kell adniok helyüket a „minden előnnyel" rendelkező magánbankoknak (80.). Ha azt akarjuk, hogy a földnek értéke legyen, ezt úgy

---

* És fordítva: mindazok a haladó gyakorlati rendszabályok, amelyekkel a narodnyikoknál találkozunk, tartalmukat tekintve *teljesen polgári* rendszabályok, vagyis éppen a tőkés fejlődés és nem valamilyen más fejlődés javára válnak. Csakis kispolgárok üthettek össze olyan elméletet, amely szerint a paraszti földbirtoklás kibővítése, az adók leszállítása, az áttelepítés, a hitel, a technika fellendítése, az értékesítés rendezése és az ehhez hasonló intézkedések a „népi termelést" szolgálják.

„érhetjük el, hogy a vidéken élénkítjük az ipari és kereskedelmi tevékenységet“ (71.) stb.

Összefoglaljuk az elmondottakat. Szkalgyint nézeteinek jellege alapján polgári felvilágosítónak nevezhetjük. Nézetei rendkívül erősen emlékeztetnek a XVIII. század közgazdászainak nézeteire (természetesen az orosz viszonyok által előidézett megfelelő változásokkal) és meglehetősen világosan juttatják kifejezésre a hatvanas évek „örökségének“ általános „felvilágosító“ jellegét. Szkalgyint a nyugateurópai felvilágosítókhoz és a hatvanas évek irodalmi képviselőinek többségéhez hasonlóan izzó gyűlölet hatja át a hűbériséggel és *minden* kinövésével szemben, gazdasági, társadalmi és jogi téren egyaránt. Ez a „felvilágosító“ első jellemző vonása. A másik jellemző vonás, minden orosz felvilágosító közös vonása — a felvilágosodás, az önkormányzat, a szabadság, az európai életformák és általában Oroszország általános európaiasításának lelkes védelmezése. Végül, a „felvilágosító“ harmadik jellemző vonása — a néptömegek, főleg a parasztok érdekeinek védelme (akik a felvilágosítók korában még nem szabadultak fel teljesen, vagy éppenhogy felszabadultak), az az őszinte hit, hogy a hűbériség és a hűbéri csökevények megszüntetése meghozza az általános jólétet, továbbá az az őszinte vágy, hogy ennél őszintén közre akar működni. Ez a három vonás a lényege annak, amit nálunk a „hatvanas évek örökségének“ neveznek és fontos hangsúlyozni, hogy *ebben az örökségben nincs semmi, amit narodnyik elgondolásnak nevezhetnénk.* Jónéhány olyan író van Oroszországban, akikre, nézeteiket tekintve, ráillenek az említett vonások és akiknek soha semmi közük sem volt a narodnyiksághoz. Ha valamelyik író világszemléletében megtalálhatók az említett vonások, mindig és mindenki elismeri róla, hogy „megőrizte a hatvanas évek hagyományait“, teljesen függetlenül attól, hogy mi az álláspontja a narodnyikság tekintetében. Természetesen senkinek sem jut eszébe azt mondani például M. Sztaszjulevics úrról, akinek jubileumát nemrég ünnepelték, hogy „lemondott az örökségről“ — ezt mondani csak azért, mert ellensége volt a narodnyikságnak, illetőleg közömbösen hagyták őt a narodnyikság által felvetett kérdések.

Éppen azért hoztuk fel példának Szkalgyint*, mert ő az „örökség“ *kétségtelen* képviselője, egyszersmind pedig feltétlen ellensége a régi világ azon intézményeinek, amelyeket a narodnyikság védelmébe vett.

Fentebb azt mondtuk, hogy Szkalgyin — burzsoá. Fentebb kellőszámú bizonyítékot sorakoztattunk fel ennek a jellemzésnek alátámasztására, de meg kell jegyeznünk, hogy ezt a szót nálunk gyakorta helytelenül, szűklátókörűen, történelemellenesen értelmezik, egybekapcsolják vele *(a történelmi időszakok különbségére való tekintet nélkül)* egy kisebbség érdekeinek önző védelmét. Nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy abban az időben, amikor a XVIII. század felvilágosítói írtak (akiket a közfelfogás a polgárság vezéreinek ismer el), és a negyvenes évektől a hatvanas évekig, amikor a mi felvilágosítóink írtak, *minden* társadalmi kérdés a hűbériség és a hűbéri csökevények elleni harcba torkollott. Az új társadalmi-gazdasági viszonyok és azok ellentmondásai akkor még csíraállapotban voltak. Ezért akkor a polgári ideológiákban nem nyilvánult meg semmiféle önzés; ellenkezőleg, Nyugaton is, Oroszországban is teljesen őszintén hittek az általános boldogulásban és őszintén kívánták azt, őszintén nem látták (részint még nem is láthatták) a hűbériségből kifejlődött rend ellentmondásait. Nem hiába idézi Szkal-

* Esetleg azt hozzák majd fel ellenünk, hogy Szkalgyin, obscsinaellenességét és hangját tekintve, nem tipikus képviselője a hatvanas éveknek. Ámde itt egyáltalán nem csupán az obscsináról van szó. A minden felvilágosítónál megtalálható nézetekről van szó, amelyeket Szkalgyin is oszt. Ami viszont hangját illeti, nyugodt megfontoltságában, mérsékeltségében, fokozatosságában stb. csakugyan nem tipikus. Nem hiába nevezte Engels Szkalgyint *„liberalkonservativ“*-nak (mérsékelt konzervatívnak[105] — *Szerk.)*. De ha az örökségnek egy olyan képviselőjét vennők szemügyre, akinek tipikusabb a hangja, az, először, különböző okokból nem volna megfelelő, másodszor pedig félreértésre vezethetne, amikor párhuzamot vonunk közte és a mai narodnyikság között[106]. Feladatunk jellegénél fogva, a *hang* (a közmondással ellentétben) *nem teszi a muzsikát*, és Szkalgyin nem-tipikus hangja csak annál élesebben emeli ki Szkalgyin „muzsikáját“, vagyis nézeteinek tartalmát. Minket pedig nem is érdekel más, mint ez a tartalom. Csak a nézetek tartalma alapján (egyáltalán nem az írók hangja alapján) szándékozunk párhuzamot vonni az örökség képviselői és korunk narodnyikjai között.

gyin könyve egy helyén Adam Smith-t: láttuk, hogy mind nézetei, mind érvelésének jellege tekintetében sokban a haladó burzsoázia e nagy ideológusának megállapításait szólaltatja meg.

És ha összehasonlítjuk Szkalgyin gyakorlati óhajait egyrészt a mai narodnyikok nézeteivel, másrészt az „orosz tanítványoknak" ezekkel az óhajokkal kapcsolatban elfoglalt álláspontjával, akkor azt látjuk, hogy a „tanítványok" mindig támogatni fogják Szkalgyin óhajait, mert ezek az óhajok a haladó társadalmi osztályok érdekeit fejezik ki, a társadalmi fejlődés adott, vagyis tőkés útjának életbevágó érdekeit fejezik ki. Az viszont, amit a narodnyikok Szkalgyin e gyakorlati óhajaiban vagy kérdésfeltevésében megváltoztattak — *mínusz* és a „tanítvány" azt elveti. A tanítványok nem az „örökségre" „rontanak rá" (ez ostoba agyrém), hanem azokra a romantikus és kispolgári nézetekre, amelyeket a narodnyikok az örökséghez hozzátettek. Most ezekre a hozzátett részekre térünk rá.

II

AMIT A NARODNYIKSÁG AZ „ÖRÖKSÉGHEZ" HOZZÁTETT

Szkalgyinról rátérünk Engelgardtra. „Из деревни"* c. munkája ugyancsak a faluval kapcsolatos publicisztikai tanulmányokat tartalmaz, úgy hogy könyvének tartalma, sőt még a formája is nagyon hasonlít Szkalgyin könyvére. Engelgardt sokkal tehetségesebb Szkalgyinnál, falusi levelei hasonlíthatatlanul elvenebbek, színesebbek. Nála nem találunk olyan terjengős elmélkedéseket, mint „Az eldugott falu és a főváros" alapos szerzőjénél, ehelyett azonban nála sokkal több a találó jellemzés és leírás. Nem csoda, hogy Engelgardt könyve az olvasóközönség olyan tartós rokonszenvét élvezi és csak nemrégiben is új kiadásban jelent meg, míg Szkalgyin könyve csaknem teljesen feledésbe merült, holott Engelgardt leveleit mindössze két évvel Szkalgyin könyvének megjelenése után kezdte közölni az „Otyecsesztvennije Zapiszki". Ezért egyáltalán

* „Levelek a faluból". — *Ford.*

nincs szükség arra, hogy ismertessük az olvasóval Engelgardt könyvének tartalmát, s beérjük azzal, hogy röviden jellemezzük felfogásának kettős jellegét: 1. azokat a nézeteket, amelyek általában megegyeznek az „örökséggel“, különösen pedig azokat, amelyek egyaránt megtalálhatók Engelgardtnál és Szkalgyinnál; 2. a jellegzetesen narodnyik nézeteket. Engelgardt — *már narodnyik*, de nézeteiben még olyan sok a minden felvilágosítónál megtalálható vonás, annyi sok az, amit a mai narodnyikság elvetett vagy megváltoztatott — hogy nehéz eldönteni, hova sorozza őt az ember: a narodnyik máz nélküli „örökség“ képviselői közé-e, vagy a narodnyikok közé.

Engelgardt az előbbiekhez annyiban áll közel, hogy nézetei rendkívül józanok, egyszerűen és közvetlenül írja le a valóságot, kíméletlenül lerántja a leplet általában a „pillérekről“ — amelyeknek hazug eszményítése és szépítgetése a narodnyikság elengedhetetlen alkateleme —, különösen pedig a parasztság negatív tulajdonságairól. Ezért Engelgardt narodnyiksága, bár rendkívül halványan és bátortalanul jut kifejezésre, szöges és kiáltó ellentétben van a falusi *valóságnak* azzal a képével, amelyet oly tehetségesen rajzolt meg és ha valamelyik közgazdász vagy közíró az Engelgardt által közölt *adatok és megfigyelések* alapján ítélné meg a falut*, bizony ebből az anyagból lehetetlen volna narodnyik következtetéseket levonni. A paraszt és a paraszti obscsina eszményítése — a narodnyikság egyik szükséges alkateleme és a legkülönbözőbb árnyalatú narodnyikok, V. V. úrtól Mihajlovszkij úrig, egytől-egyig búsásan adóztak ennek az „obscsina“ eszményítésére és szépítgetésére irányuló törekvésnek. Engelgardtnál nyoma sincs az ilyen szépítgetésnek. Az orosz

* Mellesleg mondván: ez nemcsak rendkívül érdekes és tanulságos, hanem az erre vállalkozó közgazdász teljesen jogos eljárása is volna. Ha a tudósok megbíznak az összeírások anyagában — vagyis nagyrészt olyan gazdák válaszában és véleményében, akik minden tekintetben elfogultak, akik keveset tudnak, akiknek nincsenek kiforrott nézeteik s akik nem vették alaposan fontolóra nézeteiket —, akkor miért ne adnának hitelt azoknak a megfigyeléseknek, amelyeket kerek 11 éven át gyüjtött egy kitűnő megfigyelőképességű, feltétlenül őszinte ember, aki nagyon alaposan tanulmányozta azt, amiről beszél.

paraszt közösségi szellemét hangoztató divatos frázisokkal, ennek a „közösségi szellemnek" a városok individualizmusával, a tőkés gazdaságban folyó versennyel stb. való divatos szembeállításával ellentétben Engelgardt irgalmatlanul lerántja a leplet a kisföldműves elképesztő *individualizmusáról*. Részletesen kimutatja, hogy „parasztjaink a tulajdon kérdéseiben a végletekig mennek" (62. old., az 1885-ös kiadás alapján idézve), hogy ki nem állhatják, szűkkeblű egyéni és önző megfontolásokból kiindulva gyűlölik a „közös munkát": a közös munkánál mindegyik attól „fél, hogy többet dolgozik a másiknál" (206. old.). A félelem attól, hogy az egyik többet dolgozik mint a másik, akkor éri el a komikum (vagy még inkább a tragikomikum) tetőpontját, amikor a szerző elmondja, hogy olyan parasztasszonyok, akik egy házban élnek, közös gazdaságban dolgoznak és rokonságban vannak egymással, külön-külön súrolják az asztalnak azt a részét, amelyen ebédelnek vagy sorjában fejik a teheneket, elteszik a tejet *saját* gyermeküknek (attól félnek, hogy esetleg valamelyikük többet vesz el magának a tejből) és mindegyikük külön készíti a kását gyermeke számára (323. old.). Engelgardt olyan részletesen világítja meg ezeket a vonásokat, olyan sok példát hoz fel alátámasztásukra, hogy ezeknek a tényeknek véletlenszerűségéről szó sem lehet. Vagy — vagy: vagy semmirekellő és bizalmat nem érdemlő megfigyelő Engelgardt, vagy pedig a mi parasztunk közösségi szellemét és közösségi tulajdonságait hirdető dajkamesék — merő koholmányok, amelyek a *földbirtoklás* formájától elvonatkoztatott jellegzetességeket átviszik *a gazdaságra* (amikor is a földbirtoklás e formájától valamennyi adózási és közigazgatási velejáróját ugyancsak elvonatkoztatják). Engelgardt kimutatja, hogy a paraszt célja gazdasági tevékenysége során — a kulákság: „egy bizonyos adag kulákságot minden egyes parasztban találunk" (491. old.), „kulákeszmények uralkodnak a parasztok világában" . . . „Több ízben hangoztattam, hogy a parasztban rendkívül fejlett az individualizmus, az önzés, a kizsákmányolásra való törekvés" . . . „Mindegyik azzal büszkélkedik, hogy csuka és igyekszik bekapni a kárászt." Engelgardt pompásan rávilágít arra, hogy a

parasztság egyáltalán nem „közösségi“ rendre, egyáltalán nem „népi termelésre“ törekszik, hanem a leghétköznapibb, minden tőkés társadalom lényegéhez tartozó kispolgári rendre. A jómódú parasztnak azt a törekvését, hogy kereskedelmi műveletekbe bocsátkozzék (363.), megmunkálásra adja ki a gabonaföldet, megvásárolja a szegényparaszt munkáját (457, 492. és más old.), vagyis gazdasági nyelven szólva, az iparkodó muzsikocskák falusi burzsoáziává vedlését — Engelgardt leírta és cáfolhatatlanul bebizonyította. „Ha a parasztok nem térnek át az artelgazdaságra — mondja Engelgardt — és mindegyik kisgazdaság a maga szakállára fog gazdálkodni, akkor a földtulajdonos parasztok között még földbőség esetén is lesznek földnélküliek meg béresek. Sőt mi több: feltételezem, hogy a parasztok vagyoni helyzete terén még nagyobb különbségek lesznek, mint most. Az obscsinaföldbirtoklás ellenére a «gazdagok» mellett sok ténylegesen földnélkülivé vált béres lesz. Mit érek én, vagy mit érnek gyermekeim azzal, hogy jogom van a földre, amikor sem tőkém nincs, sem a föld megmunkálásához szükséges eszközökkel nem rendelkezem? Ez pontosan annyit ér, mintha a vaknak adnának földet — nesze, zabáld!“ (370. old.). Ezek után az „artelgazdaságról“ odabiggyesztett megjegyzés keserű gúnyolódásként hat, nem egyéb jámbor óhajnál, amelyet a parasztságról elmondottak egyáltalán nem igazolnak, sőt ellenkezőleg, egyenesen meghazudtolnak és kizárnak.

A másik vonás, amely Engelgardtot közel viszi a narodnyik máztól teljesen mentes örökség képviselőihez — az a hite, hogy a parasztság nyomorúságos helyzetének oka végső fokon, elsősorban a hűbéri csökevényekben és a hűbériség lényegéhez tartozó korlátozó előírásokban rejlik. Küszöböljétek ki ezeket a csökevényeket meg ezeket a korlátozó előírásokat — és rendbe jön a dolog. Az a tény, hogy Engelgardt feltétlenül elutasító álláspontra helyezkedik a korlátozó előírásokkal szemben, hogy maróan kigúnyol minden olyan kísérletet, hogy felülről, szabályozó előírások útján boldogítsák a parasztságot — a legélesebb ellentétben van azokkal a reményekkel, amelyeket a narodnyikok a „vezető osztályok eszéhez és lelkiismeretéhez, tudásához és hazafiságához“ (Juzsakov úr szavai a

„Russzkoje Bogatsztvo“ 1896. 12. számában, 106. old.) fűznek, a „termelés megszervezésével“ kapcsolatos narodnyik tervkovácsolással stb. Jusson eszünkbe, hogy milyen maró gúnnyal támadta Engelgardt azt az előírást, amely szerint a malomban nem szabad vodkát árulni, s amely előírás a paraszt „javát“ tartotta szem előtt; milyen felháborodva beszél több zemsztvo 1880-ban kiadott kötelező rendeletéről, amely szerint augusztus 15-e előtt nem szabad elvetni a rozsot, a szoba-„tudósoknak“ erről a „földművesgazdák millióinak“ gazdaságába való durva beavatkozásáról, amelyet szintén a paraszt javát szem előtt tartó megfontolások váltottak ki (424.). Engelgardt, miután rámutat az olyan előírásokra és rendelkezésekre, amelyek tiltják a dohányzást a tűlevelű erdőkben, tiltják a csukafogást tavasszal, tiltják a nyírfa kivágását „májusfára“, tiltják a fészkek kiszedését stb., maró gúnnyal jegyzi meg: ... „a művelt embereknek mindig az okozta és ma is az okozza a legtöbb fejtörést, hogy hogyan gondoskodjanak a parasztról. Ki él önmagának? Mindenki a parasztnak él! .. A paraszt buta, egymagában nem tud mihez kezdeni. Ha senkisem törődik vele, leéget minden erdőt, elpusztít minden madarat, kifog minden halat, tönkreteszi a földet és maga is felfordul“ (398.). Mondja meg maga az olvasó, rokonszenvezhetett-e ez az író akár csak a juttatott földek elidegeníthetetlenségéről szóló törvénnyel, amelyet a narodnyikok annyira dédelgetnek? Mondhatott-e olyasvalamit, mint a „Russzkoje Bogatsztvo“ egyik oszlopos tagjának fentebb idézett frázisa? Oszthatta-e Karisev úrnak, ugyanezen folyóirat egy másik oszlopos tagjának nézetét, aki kormányzósági zemsztvóinknak (a kilencvenes években!) azt veti szemükre, hogy „nem találnak helyet“ „a földművelő munka megszervezésére irányuló rendszeres, komoly, nagy befektetések számára“*?

Még egy olyan vonásra mutatunk rá, amely Engelgardtot Szkalgyin közelébe viszi; ez abban foglalható össze, hogy Engelgardt nem ismeri fel számos kívánság

* „Russzkoje Bogatsztvo“. 1896 május. 5. sz., Karisev úr cikke a kormányzósági zemsztvók gazdasági intézkedéseivel kapcsolatos kiadásokról. 20. old.

és rendszabály tisztán polgári jellegét. Nem arról van szó, mintha Engelgardt szépítgetni igyekezne a kispolgárokat, vagy kifogást emelne (à la V. V. úr*) az ellen, hogy egyik-másik vállalkozót kispolgárnak minősítik — egyáltalán nem. Egyszerűen arról van szó, hogy Engelgardt, aki gyakorló gazdász, lelkesedik a gazdaság minden néven nevezendő fejlesztéséért, javításáért, és egyáltalán nem veszi észre, hogy ezeknek a javításoknak társadalmi formája a legjobb cáfolata saját elméletének, amely szerint nálunk lehetetlen a kapitalizmus. Gondoljunk például arra, hogy milyen lelkesedéssel töltik el azok a sikerek, amelyeket saját gazdaságában ért el az *akkordbér* bevezetésével (lentilolásnál, cséplésnél stb.). Engelgardt mintha nem is sejtené, hogy az időbérnek darabbérrel való felváltása egyik legelterjedtebb módszere a fejlődő tőkés gazdaságnak, amely ezzel a módszerrel éri el a munkaintenzitás fokozását és az értéktöbbletráta növelését. Egy másik példa. Engelgardt kigúnyolja a „Zemlegyelcseszkaja Gazeta"[107] programját, amely „a körönkénti bérletrendszer megszüntetését, a bérmunkára alapozott gazdaság megszervezését, tökéletesített gépek, munkaeszközök és állatfajták bevezetését, a sokforgós rendszerre való áttérést, a rétek és legelők feljavítását stb. stb." tartalmazza. — „De hiszen ezek egytől-egyig csupán általános frázisok!" — kiált fel Engelgardt (128.). És mégis éppen ezt a programot valósította meg gazdasági gyakorlatában Engelgardt, aki gazdaságában éppen azzal érte el a technika magas színvonalát, hogy a bérmunka alapján szervezte meg. Egy további példa: láttuk, hogy mily őszintén és a valóságnak megfelelően tárta elénk Engelgardt az iparkodó muzsikocska igazi törekvéseit; ám ez cseppet sem zavarta abban, hogy azt állítsa, hogy „nem gyárakra, nem üzemekre van szükség, hanem *kis* (Engelgardt kiemelése) falusi szeszfőzdékre, olajütőkre" stb. (336.), vagyis arra van szükség, hogy a falusi burzsoázia áttérjen a mezőgazdasági termékek ipari feldolgozására — márpedig éppen ez az áttérés volt mindenütt és mindig a mezőgazdasági kapitalizmus egyik legfontosabb tünete. Megállapítható ebből, hogy Engel-

* — V. V. úr módjára. — *Szerk.*

gardt nem teoretikus volt, hanem gyakorló gazdász. Más dolog elmélkedni arról, hogy kapitalizmus nélkül is lehetséges az előrehaladás, és megint más dolog — önállóan gazdálkodni. Engelgardtot, aki azt tűzte ki céljául, hogy észszerűen rendezze be gazdaságát, a körülmények *rákényszerítették* arra, hogy ennek elérése érdekében tisztán kapitalista módszereket alkalmazzon és túltegye magát a „bérmunkával" kapcsolatos minden elvont elméleti aggályán. Szkalgyin az elméletben tipikus manchesterista módjára okoskodott, s egyáltalán nem vette észre sem okoskodásának ezt a jellegét, sem pedig azt, hogy elgondolásai összhangban vannak Oroszország tőkés fejlődésének szükségleteivel. Engelgardt a gyakorlatban rákényszerült arra, hogy tipikus manchesterista módjára járjon el, annak ellenére, hogy elméletben tiltakozott a kapitalizmus ellen és a haza sajátos útjaiban kívánt hinni.

Márpedig Engelgardt hitt ebben és éppen ez a hit késztet bennünket arra, hogy narodnyiknak nevezzük. Engelgardt már világosan látja Oroszország gazdasági fejlődésének *valóságos* tendenciáját és kezdi *keresni* a kibúvókat e fejlődés ellentmondásai alól. Erőnek erejével azt akarja bebizonyítani, hogy Oroszországban lehetetlen a mezőgazdasági kapitalizmus, hogy „nálunk nincsenek knechtek" (556. old.) — holott ő maga minősítette elejétől végig dajkameséjének azt az állítást, hogy a mi munkásaink drágák, ő maga mutatta ki, hogy milyen nyomorúságos bérért dolgozik nála Pjotr istállószolga a családjával, akinek az ellátás mellett évi 6 rubelja van „só, étolaj és ruha vásárlására" (10. old.). „De még ezt is irigylik tőle és ha felmondanék neki, mindjárt 50 jelentkező akadna, aki szívesen elfoglalná a helyét" (11. old.). Engelgardt rámutat a gazdaságában elért sikerekre, arra, hogy milyen ügyesen bánnak a munkások az ekével és diadalmasan felkiált: „pedig hát kik ezek a szántók? Tudatlan, lelkiismeretlen orosz parasztok" (225. old.).

Engelgardt, jóllehet saját gazdálkodásával és a paraszti individualizmus leleplezésével megcáfolt a „közösségi szellemmel" kapcsolatos minden illúziót, nemcsak „hitt" annak lehetőségében, hogy a parasztok áttérnek az artelgazdaságra, hanem egyenesen „meggyőződéssel" vallotta,

hogy ez így is lesz, hogy éppen mi, oroszok, visszük véghez ezt a nagy tettet, éppen mi vezetjük be a gazdálkodás új módjait. „Éppen ebben rejlik gazdaságunk sajátossága, eredetisége“ (349. old.). A realista Engelgardt romantikus Engelgardttá válik, aki azon, hogy saját gazdálkodásának módjaiból és a parasztok általa megfigyelt gazdálkodásának módjaiból teljesen hiányzik a „sajátosság“, úgy segít, hogy — a jövendő „sajátosság“ „*hitével*“ pótolja! Ettől a hittől már csak egy lépés az ultranarodnyik vonásokig, amelyek — ha egészen szórványosan is — Engelgardtnál a sovinizmussal határos szűklátókörű nacionalizmusba („Európát is szétzúzzuk“, „Európában is mellettünk lesz a paraszt“ (387. old.) — bizonygatta Engelgardt egy földbirtokosnak a háborúval kapcsolatban) —, sőt, a ledolgozás eszményítésébe csap át! Igen, ugyanaz az Engelgardt, aki könyvében hosszú oldalakon át oly pompásan ecseteli, hogy milyen elesett és lealázott az a paraszt, aki pénzt vagy gabonát vesz kölcsön a munkára és majdnem ingyen kénytelen dolgozni a személyi függés legrosszabb viszonyai között* — ugyanez az Engelgardt odáig süllyedt, hogy azt mondja: „jó volna, ha a doktornak“ (arról volt szó, hogy a faluban hasznos és szükséges volna-e az orvos. — *V. I.)* „saját gazdasága lenne, hogy a paraszt ledolgozhassa az orvosi kezelést“ (41. old.). Itt fölösleges a magyarázat.

— Általában véve, ha összevetjük Engelgardt világszemléletének fentebb jellemzett pozitív vonásait (vagyis azokat, amelyek azonosak a minden narodnyik máztól mentes „örökség“ képviselőinek nézeteivel) a negatív (vagyis narodnyik) vonásokkal, el kell ismernünk, hogy a „Levelek a faluból“ szerzőjénél az előbbiek feltétlenül túlsúlyban vannak, míg az utóbbiak mintegy idegen, véletlen betoldások, amelyeket kívülről aggattak rá s amelyek nincsenek összhangban a könyv alaptónusával.

* Gondoljanak arra a részletre, ahol Engelgardt leírja, hogy a sztaroszta (vagyis a földbirtokos intézője) munkára hívja a parasztot, amikor a parasztnak a saját gabonája kipereg, s a parasztot a „deres“ puszta említése rákényszeríti arra, hogy menjen.

III

NYERT-E AZ „ÖRÖKSÉG" AZÁLTAL, HOGY KAPCSOLATBA KERÜLT A NARODNYIKSÁGGAL?

— De mit ért ön narodnyikságon? — kérdezi valószínűleg az olvasó. — Az „örökség" fogalmának tartalmát fentebb meghatározta, ezzel szemben a „narodnyikság" fogalmát egyáltalán nem határozta meg.

— Narodnyikságon a nézeteknek azt a rendszerét értjük, amely a következő három sajátosságot foglalja magában: 1) *Azt a nézetet, amely szerint Oroszországban a kapitalizmus hanyatlást, visszaesést jelent.* Innen erednek az olyan törekvések és kívánságok, amelyek szerint „fel kell tartóztatni", „meg kell állítani", „be kell szüntetni" azt; hogy a kapitalizmus „lerombolja" az évszázados „pilléreket", és az ehhez hasonló reakciós siránkozások. 2) *Azt a nézetet, amely szerint az orosz gazdasági rend általában, különösen pedig az obscsinában, artelban stb. élő orosz paraszt egészen különleges valami.* Azok, akik ebből a nézetből indulnak ki, nem tartják szükségesnek, hogy az orosz gazdasági viszonyokra azokat a fogalmakat alkalmazzák, amelyeket napjaink tudománya a különböző társadalmi osztályokra és összeütközéseikre vonatkozólag kidolgozott. Az obscsinaparasztságban olyasvalamit látnak, ami magasabbrendű, jobb a kapitalizmusnál; a „pilléreket" eszményítik. Tagadják és elpalástolják azt a tényt, hogy a parasztságon belül is megtalálhatók ugyanazok az ellentmondások, amelyek megvannak minden árugazdaságban és tőkésgazdaságban, tagadják, hogy ezek az ellentmondások összefüggenek a tőkés iparban és a tőkés mezőgazdaságban fejlettebb formában megtalálható ellentmondásokkal. 3) *Azt a nézetet, amely figyelmen kívül hagyja az „értelmiség" kapcsolatát, illetőleg az ország jogi és politikai intézményeinek összefüggését bizonyos társadalmi osztályok anyagi érdekeivel.* Azok, akik ebből a nézetből indulnak ki, tagadják ezt a kapcsolatot, illetőleg ezeket az összefüggéseket, ismeretlen előttük a szóbanforgó társadalmi tényezők materialista értelmezése és ez arra készteti őket, hogy olyan erőt lássanak bennük, amely képes „a történelmet más síkra terelni" (V. V. úr,)

„letériteni az útról“ (Ny. —on úr, Juzsakov úr stb.) és így tovább.

Ezt értjük „narodnyikságon“. Tehát, mint az olvasó is láthatja, ezt a kifejezést a szó tág értelmében használjuk, ugyanúgy, ahogyan az „orosz tanítványok“ valamennyien, akik az egész nézetrendszerrel helyezkednek szembe, nempedig annak egyes képviselőivel. Ezek között az egyes képviselők között természetesen vannak különbségek, néha nem is jelentéktelen különbségek. Ezeket a különbségeket senki sem hagyja figyelmen kívül. De a világszemlélet említett vonásai egyaránt megtalálhatók a narodnyikság legkülönbözőbb képviselőinél, kezdve ... mondjuk Juzov úrral és végezve Mihajlovszkij úrral. A Juzovok, Szazonovok, V. V.-k és a hozzájuk hasonló urak nézeteik említett negatív vonásait még más negatív vonásokkal is megtoldják, amelyek nem találhatók meg például sem Mihajlovszkij úrnál, sem a mostani „Russzkoje Bogatsztvo“ más munkatársainál. Persze, helytelen volna tagadni ezeket a különbségeket, amelyek a szó szoros értelmében vett narodnyikok és az általában vett narodnyikok között mutatkoznak, de még helytelenebb volna figyelmen kívül hagyni, hogy a fentebb idézett pontokban minden rendű és rangú narodnyik *alapvető* társadalmi és gazdasági nézetei megegyeznek. Mivel pedig az „orosz tanítványok“ éppen ezeket az alapvető nézeteket vetik el és nemcsak az ezektől rosszabb irányban való „sajnálatos elhajlásokat“, nyilvánvalóan teljes joguk van arra, hogy a „narodnyikság“ fogalmát a szó tág értelmében használják. Nemcsak joguk van erre, de nem is járhatnak el másképpen.

A narodnyikság fentebb vázolt alapvető nézeteit vizsgálva, legelőször is meg kell állapítanunk, hogy az „örökségnek“ *egyáltalán semmi köze sincs ezekhez a nézetekhez.* Van az „örökségnek“ egész sereg olyan kétségbevonhatatlan képviselője és őrzője, akiknek semmi közük a narodnyiksághoz, egyáltalán fel sem vetik a kapitalizmus kérdését, egyáltalán nem hisznek Oroszország, a paraszti obscsina stb. különlegességében, és egyáltalán nem látnak az értelmiségben, meg a jogi és politikai intézményekben olyan tényezőt, amely képes „letériteni az útról“. Fentebb példaképpen megemlítettük a „Vesztnyik Jevropi“[108] ki-

adóját és egyúttal szerkesztőjét, akit minden egyébbel vádolhatunk, csak az örökség hagyományainak megsértésével nem. Ezzel szemben, vannak olyanok, akiknek a nézetei megegyeznek a narodnyikság három említett alapelvével s ugyanakkor nyiltan és kertelés nélkül „lemondanak az örökségről"; — mindjárt meg is nevezhetjük J. Abramov urat, akit Mihajlovszkij úr is említ, illetőleg Juzov urat. Az a narodnyikság, amely ellen az „orosz tanítványok" hadakoznak, egyáltalán nem is létezett akkoriban, amikor (jogi nyelven szólva) az örökséget „felfedezték", vagyis a hatvanas években. A narodnyikság csírái, kezdetei persze megvoltak nemcsak a hatvanas, hanem a negyvenes években, sőt korábban is* — de bennünket most egyáltalán nem a narodnyikság története foglalkoztat. Ismételjük, számunkra csak annak a megállapítása fontos, hogy a hatvanas évek „örökségének" abban az értelemben, ahogy fentebb körvonalaztuk, semmi köze a narodnyiksághoz, vagyis a nézetek lényegét tekintve, a kettőnek semmi köze egymáshoz, különböző kérdéseket vetnek fel. Vannak az „örökségnek" olyan őrzői, akik nem narodnyikok, és vannak olyan narodnyikok, akik „lemondtak az örökségről". Természetesen vannak olyan narodnyikok is, akik őrzik az „örökséget" vagy igényt tartanak őrzésére. Ezért is beszélünk az örökség és a narodnyikság kapcsolatáról. Vizsgáljuk meg, mit eredményezett ez a kapcsolat.

Először, a narodnyikság az örökséghez képest nagy *lépést* tett *előre* azzal, hogy olyan kérdéseket *vetett fel* megoldás céljából a társadalmi gondolkodás előtt, amelyeket az örökség őrzői részint még nem vethettek fel (a maguk idejében), részint a rájuk jellemző szűk látókör miatt nem vetettek fel és fel sem vetnek. Ezeknek a kérdéseknek *felvetése* a narodnyikság nagy *történelmi* érdeme és egészen természetes és érthető, hogy a narodnyikság *már azzal*, hogy ezeket a kérdéseket megoldotta (akármilyen is ez a megoldás), kimagasló helyet foglalt el az orosz társadalom haladó irányzatai között.

De kiderült, hogy a narodnyikok megoldásai ezek-

* Lásd most Tugan-Baranovszkij „Русская фабрика" („Az orosz gyár") című könyvét (Sztpétervár 1898).

ben a kérdésekben hasznavehetetlenek, olyan maradi elméleteken alapulnak, amelyeket Nyugat-Európa már régen elvetett, hogy a kapitalizmus romantikus és kispolgári bírálatán, az orosz történelem és valóság legszembetűnőbb tényeinek mellőzésén alapulnak. Amíg Oroszországban a kapitalizmus még nagyon fejletlen volt, és a kapitalizmus lényegéhez tartozó ellentmondások még igen kis mértékben bontakoztak ki, a kapitalizmusnak ez a kezdetleges bírálata megállhatta a helyét. Ezzel szemben az oroszországi kapitalizmus jelenlegi fejlettségét, az orosz gazdaságtörténetre és valóságra vonatkozó ismereteink jelenlegi állapotát, a szociológiai elmélet jelenlegi követelményeit a narodnyikság egyáltalán nem elégíti ki. A narodnyikság, amely, mint a kapitalizmus kérdésének első felvetése, a maga idején haladó jelenség volt, ma már *reakciós* és *káros* elmélet, amely félrevezeti a társadalmi gondolkodást, a tespedést és az ázsiai elmaradottságot szolgálja. A kapitalizmus narodnyik bírálatának reakciós jellege napjainkban még olyan vonásokat is kölcsönzött a narodnyikságnak, amelyek következtében *alacsonyabb színvonalúvá* válik, mint az örökség hűséges őrzésére szorítkozó világnézet*. Hogy ez így van — azt igyekszünk a következőkben kimutatni a narodnyik világszemlélet előbb említett három alapvető vonásának elemzése alapján.

Az első vonás az, hogy az oroszországi kapitalizmust hanyatlásnak, visszaesésnek minősítik. Mihelyt Oroszországban a kapitalizmus kérdését felvetették, nagyon hamar kiderült, hogy gazdasági fejlődésünk tőkés fejlődés, és a narodnyikok kijelentették, hogy ez a fejlődés visszaesés, hiba, letérés a nemzet egész történelmi élete által előírt, az évszázados pillérek szentesítette útról stb. stb. A felvilágosítóknak az adott társadalmi fejlődésbe vetett szilárd hitét az ennek irányában megnyilvánuló bizalmatlanság, a történelmi optimizmus és szellemi frisseség

* Fentebb, a gazdasági romanticizmusról szóló cikkben már volt alkalmam megjegyezni, hogy ellenfeleink elképesztő rövidlátásról tesznek tanuságot, amikor a *reakciós és kispolgári* megjelöléseket polémikus kirohanásoknak tekintik, holott ezeknek a megjelöléseknek egészen határozott történetfilozófiai értelmük van. (Lásd ebben a kötetben 215. old. — *Szerk.*)

helyét — borulátás és csüggedés váltotta fel, s ez a borulátás és csüggedés azon alapult, hogy minél tovább mennek a dolgok úgy, ahogy most mennek, annál rosszabb, annál nehezebb lesz megoldani az újabb fejlődés által támasztott feladatokat; olyan hangok hallatszanak, hogy „fel kell tartóztatni“ és „meg kell állítani“ ezt a fejlődést, megjelenik az az elmélet, hogy az elmaradottság Oroszország szerencséje stb. A narodnyik világszemlélet mindeme vonásainak nemcsak semmi közük az „örökséghez“, hanem egyenesen ellenkeznek vele. Az, hogy az orosz kapitalizmust az „útról való letérésnek“, hanyatlásnak stb. minősitik, Oroszország egész gazdasági fejlődésének meghamisitására, a szemünkláttára végbemenő „váltás“ meghamisitására vezet. A narodnyik, akit teljesen hatalmába kerít saját vágyálma és egyre azt hajtogatja, hogy fel kell tartóztatni, be kell szüntetni az évszázados pilléreknek a kapitalizmus által való lerombolását, a történelmi érzék elképesztő hiányáról tesz tanuságot, megfeledkezik arról, hogy az, amit a kapitalizmus *lerombol*, semmi más, mint ugyancsak kizsákmányolás, párosulva a kiuzsorázás és személyi függés számtalan formájával, amelyek súlyosbítják a dolgozó helyzetét, semmi más, mint maradiság és tespedés a társadalmi termelésben, s ennek következtében a társadalmi élet minden területén. A narodnyik, aki romantikus, kispolgári szempontjából kiindulva hadakozik a kapitalizmus ellen, elvet minden történelmi realizmust, a kapitalizmus *valóságát* mindig egy kiagyalt kapitalizmuselőtti rend *álomképével* hasonlítja össze. A hatvanas években, amelyekből az „örökség“ származik, sziklaszilárdan hittek az adott társadalmi fejlődés haladó voltában, olthatatlan gyűlölettel teljesen és kizárólag a mult csökevényei ellen fordultak, meg voltak győződve arról, hogy csak ezeket a csökevényeket kell írmagostul kiirtani és a dolgok úgy mennek majd, hogy jobban nem is mehetnének — s éppen ezért a hatvanas évekből származó „örökségnek“ nemcsak semmi köze a narodnyikság említett nézeteihez, hanem szöges ellentétben van velük.

A narodnyikság másik vonása — az a hit, hogy Oroszország egészen különleges ország, továbbá a paraszt, az obscsina stb. eszményítése. Az a tan, hogy Oroszország

egészen különleges ország, ez a tan késztette a narodnyikokat arra, hogy elavult nyugateurópai elméletek után kapjanak, ez ösztönözte őket arra, hogy elképesztő könnyelműséggel bánjanak a nyugateurópai kultúra sok-sok vívmányával: a narodnyikok azzal nyugtatták meg magukat, hogy nálunk ugyan hiányoznak a civilizált emberiség bizonyos jellegzetességei, ezzel szemben „mi vagyunk hivatva“ arra, hogy megmutassuk a világnak a gazdálkodás új módjait stb. A kapitalizmusnak és a kapitalizmus megnyilvánulásainak a haladó nyugateurópai gondolkodás által végrehajtott elemzését nemcsak nem fogadták el a szent Oroszországra vonatkozólag, hanem ellenkezőleg, minden erejüket latba vetették, hogy olyan kibúvókat eszeljenek ki, amelyek lehetővé teszik, hogy az orosz kapitalizmussal kapcsolatban ne jussanak ugyanazokra a következtetésekre, mint az európai kapitalizmussal kapcsolatban. A narodnyikok tisztelettel meghajoltak azok előtt, akiknek ezt az elemzést köszönhetjük és... és halálos nyugalommal továbbra is ugyanolyan romantikusok maradtak, amilyenek ellen ezek a szerzők egész életükön át harcoltak. Ennek a tannak, amely szerint Oroszország egészen különleges ország s amely minden narodnyiknál megtalálható, megintcsak semmi köze az „örökséghez“, sőt egyenesen ellenkezik vele. A „hatvanas években“, éppen fordítva, Oroszország európaizálására törekedtek, hittek abban, hogy Oroszországot be lehet kapcsolni az általános európai kultúrába, arra törekedtek, hogy ennek a kultúrának az intézményeit átültessék a mi egyáltalán nem különleges talajunkba. Minden olyan tan, amely szerint Oroszország egészen különleges ország, homlokegyenest ellenkezik a hatvanas évek szellemével és hagyományaival. Méginkább ellenkezik ezekkel a hagyományokkal a falunak a narodnyikoknál tapasztalható eszményítése, szépítgetése. Ez a hazug eszményítés, amely annak az eredménye, hogy a mi falunkban mindenáron valami különlegeset, olyasvalamit szeretnének látni, ami egyáltalán nem hasonlít a kapitalizmuselőtti időszak minden más országának minden más falujában fennállott rendre — a legkiáltóbb ellentétben van a józan és realista örökség hagyományaival. Minél tovább fejlődött és minél mélyebbre

hatolt a kapitalizmus, minél erősebben jelentkeztek a faluban azok az ellentmondások, amelyek egyformán megvannak minden tőkés árutermelésen alapuló társadalomban, annál élesebben és élesebben jelentkezett az ellentét egyrészt a paraszt „közösségi szelleméről“, „artel szelleméről“ stb. szóló együgyű narodnyik mesék, másrészt a parasztság falusi burzsoáziára és mezőgazdasági proletariátusra való tényleges kettészakadása között, annál gyorsabban váltak a narodnyikok, akik továbbra is a paraszt szemével nézték a dolgokat, érzelgős romantikusokból a kisburzsoázia ideológusaivá, mert hiszen a kistermelő a mai társadalomban árutermelővé válik. A falu hazug eszményítése és a „közösségi szellemmel“ kapcsolatos romantikus álmodozások arra vezettek, hogy a narodnyikok túlságosan félvállról kezelték a parasztságnak az adott gazdasági fejlődésből következő valóságos szükségleteit. Elméletben annyit beszélhettek a pillérek szilárdságáról, amennyit csak akartak, de a gyakorlatban minden narodnyik igen jól érezte, hogy a régi idők, a reformelőtti rend csökevényeinek kiküszöbölése, amelyek a parasztságot mindmáig kezén-lábán gúzsbakötik, éppen a tőkés, nempedig valamely más fejlődés számára teszi szabaddá az utat. Inkább a tespedés, mint a tőkés haladás — ez lényegében minden narodnyik álláspontja a faluval kapcsolatban, bár természetesen ezt korántsem minden narodnyik meri olyan őszintén és nyiltan hangoztatni, mint a naivan szókimondó V. V. úr. „A juttatott földhöz meg az obscsinához láncolt parasztok, akiknek nincs lehetőségük arra, hogy ott hasznosítsák munkájukat, ahol az termelékenyebb és számukra előnyösebb, szinte megmerevedtek abban a sivár, csordaszerű, meddő létformában, amelybe a hűbériség karmaiból kerültek.“ Így látta a dolgot az „örökség“ egyik képviselője jellegzetes „felvilágosítói“ szemszögéből. — „Inkább maradjanak a parasztok továbbra is a maguk begyepesedett, patriarchális létformájukba merevedetten, semmint hogy szabaddá tegyük az utat a kapitalizmus számára a falun“ — így látja alapjában véve a dolgot minden egyes narodnyik. Valójában valószínűleg nem akad egyetlen olyan narodnyik sem, aki tagadni merné, hogy az egyetemes kezességet, a

föld eladásának és a juttatott földről való lemondásnak tilalmát jelentő paraszti obscsina rendi zárkózottsága a legélesebb ellentétben van a mai gazdasági *valósággal*, a mai tőkés árutermelő viszonyokkal és ezek fejlődésével. Ezt az ellentétet tagadni lehetetlen, csakhogy — és ez a lényeg — a narodnyikok mint a tűztől, úgy félnek attól, hogy ilyenformán tegyék fel a kérdést, hogy ilyen szellemben hasonlítsák össze a parasztság jogi helyzetét a gazdasági valósággal, az adott gazdasági fejlődéssel. A narodnyik makacsul ragaszkodik a nemlétező és általa romantikusan kiszínezett kapitalizmusnélküli fejlődésbe vetett hitéhez és ezért... ezért kész feltartóztatni az adott fejlődést, amely tőkés úton jár. A narodnyik a paraszti obscsina rendi zárkózottságának kérdésében, az egyetemes kezesség kérdésében, továbbá abban a kérdésben, hogy a parasztoknak joguk legyen eladni a földet, illetőleg lemondani a juttatott földről — mindezekben a kérdésekben a legnagyobb óvatossággal és a „pillérek" (a maradiság és a tespedés pillléreinek) sorsáért való aggodalommal foglal állást, sőt odáig süllyed, hogy üdvözli azt a rendőri intézkedést, amely tiltja a parasztnak a föld eladását. „A paraszt buta — mondhatjuk ennek a narodnyiknak Engelgardt szavaival —, egymagában nem tud mihez kezdeni. Ha senki sem törődik vele, leéget minden erdőt, elpusztít minden madarat, kifog minden halat, tönkreteszi a földet és maga is felfordul." A narodnyik itt már egyenesen „lemond az örökségről", reakcióssá válik. És jegyezzék meg, hogy a paraszti obscsina rendi zárkózottságának lerombolása, a gazdasági fejlődés arányában, egyre égetőbb szükségszerűséggé válik a falusi proletariátus számára, míg a paraszti burzsoázia számára az ebből származó hátrányok egyáltalán nem valami jelentékenyek. Az „iparkodó muzsikocska" könnyen bérelhet földet az obscsinán kívül is, más faluban is létesíthet gazdaságot, üzleti ügyeiben utazhat bárhová, bármikor. De az olyan „paraszt" számára, aki főleg saját munkaereje eladásából él, a juttatott földhöz és az obscsinához kötöttség azt jelenti, hogy óriási akadályokkal találja magát szemközt gazdasági tevékenysége során, azt jelenti, hogy lehetetlen megfelelőbb munkáltatót találnia, azt jelenti, hogy kénytelen munkaerejét

éppen a helyi vásárlóknak eladni, akik mindig kevesebbet adnak érte és a kizsákmányolás legkülönbözőbb módjait fundálják ki. — A narodnyik, mihelyt a romantikus álmodozások hatalmába került, s céljául tűzte ki, hogy a gazdasági fejlődés ellenére támogatni és oltalmazni fogja a pilléreket, anélkül, hogy maga is észrevette volna, odáig csúszott le ezen a lejtőn, hogy a nagybirtokos mellé került, aki tiszta szívéből áhítozik a „paraszt és a föld kapcsolatának“ fenntartása és megszilárdítása után. Elég emlékeztetnünk arra, hogy a paraszti obscsina e rendi zárkózottsága a munkásszegődtetés egészen sajátos módjait termelte ki: a gyárak és nagybirtokok tulajdonosai azokba a falvakba, amelyeknek különösen nagy az adóhátralékuk, szétküldik ügynökeiket, hogy minél előnyösebb feltételekkel fogadjanak fel munkásokat. Szerencsére a mezőgazdasági kapitalizmus fejlődése, amely megszünteti a proletár „helyhezkötöttségét“ (ez az úgynevezett mezőgazdasági vándoriparok hatása), a kiuzsorázásnak ezt a formáját fokozatosan kiszorítja a szabad elszegődéssel.

Annak a megállapításunknak, hogy a mai narodnyik elméletek károsak, másik, talán nem kevésbbé meggyőző bizonyítékát szolgáltatja az a tény, hogy a narodnyikok körében megszokott jelenség — *a ledolgozás eszményítése*. Fentebb példaképpen megemlítettük, hogy Engelgardt, miután szintén a narodnyikság bűnébe esett, egyenesen azt írta, hogy „jó volna“ gyakoribbá tenni a falvakban a ledolgozást! Ugyanezt olvastuk Juzsakov úrnak a földműves gimnáziumokról szóló híres tervezetében („Russzkoje Bogatsztvo“, 1895. 5. sz.)*. Ugyanilyen eszményítésre ragadtatta magát komoly közgazdasági cikkekben Engelgardt kollégája, V. V. úr is; ő azt állította, hogy a paraszt győzelmet aratott a földesúron, aki állítólag be akarta vezetni a kapitalizmust; de az volt a baj, hogy a paraszt művelni kezdte a földesúr földjét, amiért földet kapott tőle „árendába“ — vagyis visszaállította ugyanazt a gazdálkodási módot, amely a hűbériség idején is megvolt. Ezek a legszembetűnőbb példái annak, hogy a narodnyikok

* Lásd ebben a kötetben 65—72. old. és 479—512. old. — *Szerk.*

reakciós álláspontra helyezkednek földművelésünk kérdései tekintetében. Kevésbbé kirívó formában megtaláljuk ezt az eszmét minden egyes narodnyiknál. Minden egyes narodnyik azt mondja, hogy mezőgazdasági kapitalizmusunk káros és veszélyes, mert a kapitalizmus, ez nem tagadható, bérest csinál az önálló parasztból. A kapitalizmus *valóságát* („béres") az „önálló" paraszt körül szőtt *álomképpel* állítják szembe: ezt az álomképet azzal indokolják, hogy a kapitalizmuselőtti kor parasztja termelési eszközökkel rendelkezik, és szerényen hallgatnak arról, hogy ezekért a termelési eszközökért értékük kétszeresét kell fizetni; hogy ezek a termelési eszközök ledolgozásra szolgálnak; hogy ennek az „önálló" parasztnak életszínvonala oly alacsony, hogy bármelyik tőkés országban a pauperek közé sorolnák; hogy ennek az „önálló" parasztnak kilátástalan nyomora és szellemi eltompultsága a személyi függéssel párosul, ami elkerülhetetlenül együtt jár a gazdaság kapitalizmuselőtti formáival.

A narodnyikság harmadik jellemző vonása — az, hogy figyelmen kívül hagyja az „értelmiségnek" és az ország jogi és politikai intézményeinek összefüggését bizonyos meghatározott társadalmi osztályok anyagi érdekeivel — szorosan összefügg az előbbiekkel: csakis a realizmusnak ez a hiánya a szociológiai kérdések terén, csakis ez szülhette azt a tant, amely szerint az orosz kapitalizmus „hibás" és le lehet „térni az útról". A narodnyikságnak ez a nézete megintcsak semmiféle kapcsolatban sincs a hatvanas évek „örökségével" és hagyományaival, sőt *homlokegyenest ellenkezik ezekkel a hagyományokkal.* Ebből a nézetből természetszerűleg következik, hogy a narodnyikok olyan álláspontra helyezkedtek a reformelőtti szabályozásnak az orosz életben tapasztalható nagyszámú csökevénye tekintetében, amelyet az „örökség" képviselői semmi esetre sem oszthattak. Ennek az álláspontnak jellemzése céljából bátorkodunk felhasználni V. Ivanov úrnak a „Rossz koholmány" c. cikkben olvasható pompás megjegyzéseit („Novoje Szlovo", 1897 szeptember). A szerző Boborikin úr „Másképpen" c. ismert regényéről beszél s kimutatja, hogy a szerző nem érti a narodnyikok és a „tanítványok" vitáját. Boborikin úr

regényének hőse, egy narodnyik, azt a szemrehányást teszi a „tanítványoknak", hogy „kaszárnyáról" álmodoznak, amelyben „a szabályozás elviselhetetlen despotizmusa uralkodik". V. Ivanov úr ezzel kapcsolatban megjegyzi:

„Ők (a narodnyikok) a «szabályozás» elviselhetetlen despotizmusáról mint ellenfeleik «álmáról» nemcsak nem beszéltek, hanem, *amíg narodnyikok maradnak, nem is beszélhetnek és nem is fognak beszélni*. Az «ökonómiai materialistákkal» folytatott vitájuk lényege *ezen a téren* éppen az, hogy a régi szabályozás fennmaradt csökevényei a narodnyikok véleménye szerint a szabályozás továbbfejlesztésének alapjául szolgálhatnak. Ennek a régi szabályozásnak elviselhetetlenségét eltakarja szemeik elől egyrészt az az elképzelés, hogy maga a «paraszti lélek (amely egységes és oszthatatlan) fejlődik» a szabályozás irányában — másrészt az a körülmény, hogy meg vannak győződve az «értelmiség», a «társadalom», illetőleg általában a «vezető osztályok» meglevő vagy szükségképpen elkövetkező erkölcsi kiválóságáról. Az ökonómiai materialistákat nem a «szabályozás» iránt való elfogultsággal, hanem ellenkezőleg, a szabályozás hiányán alapuló nyugateurópai rend iránti elfogultsággal vádolják. És az ökonómiai materialisták csakugyan azt állítják, hogy a naturális gazdaság talaján létrejött régi szabályozás csökevényei napról napra egyre «elviselhetetlenebbekké» válnak egy olyan országban, amely áttért a pénzgazdaságra, mivel a pénzgazdaság számtalan változást idéz elő mind a tényleges helyzetben, mind a lakosság különböző rétegeinek szellemi és erkölcsi arculata tekintetében. Ezért meg vannak győződve róla, hogy azok a feltételek, amelyek az ország gazdasági életét szolgáló új, jótékony hatású «szabályozás» létrejöveteléhez szükségesek, nem fejlődhetnek ki a naturális gazdasághoz és a jobbágysághoz szabott szabályozás csökevényeiből, hanem csakis e régi szabályozás ugyanolyan teljes és minden térre kiterjedő hiányának légkörében, amilyen a haladó nyugateurópai és amerikai országokban van. Ez a helyzet a «szabályozás» kérdése tekintetében a narodnyikok és ellenfeleik között folyó vitában" (11—12. old., id. hely). A narodnyikoknak a „régi szabályozás csökevényei" kér-

désében elfoglalt álláspontja talán az a pont, amelyben a narodnyikság a legnagyobb mértékben tér el az „örökség" hagyományaitól. Az örökség képviselői, mint láttuk, azzal tüntek ki, hogy visszavonhatatlanul és feltétlenül elítélték a szabályozás minden néven nevezendő csökevényét. Következésképpen a „tanítványok" ebből a szempontból hasonlíthatatlanul közelebb állnak a hatvanas évek „hagyományaihoz" és „örökségéhez", mint a narodnyikok.

A fentebb említett igen komoly hibán kívül a szociológiai realizmus hiányának ugyancsak része van a gondolkodásnak és érvelésnek abban a sajátos módjában, ahogyan a narodnyikok a társadalmi ügyeket és kérdéseket tárgyalják s amelyet korlátolt intellektuel beképzeltségnek vagy talán hivatalnoki gondolkodásnak nevezhetünk. A narodnyik mindig azon töri a fejét, milyen utat válasszunk „mi" a haza számára, milyen baj származhatik abból, ha „mi" egy bizonyos útra tereljük a hazát, milyen előnyöket biztosíthatnánk „mi" magunknak, ha elkerülnénk annak az útnak a veszélyeit, amelyre a vén Európa lépett, ha „átvennénk a jót", Európától is, saját évszázados obscsina-szellemünkből is stb. stb. Ez a forrása annak, hogy a narodnyik teljesen kétségbe vonja és lebecsüli az egyes társadalmi osztályok önálló törekvéseit, amely osztályok érdekeiknek megfelelően alakítják a történelmet. Ez a forrása annak az elképesztő könnyelműségnek, amellyel a narodnyik (mivel megfeledkezik a környező viszonyokról) mindenféle társadalmi tervkovácsolásba bocsátkozik, a „földműves munka megszervezésétől" kezdve egészen a „termelés miresítéséig", amit majd a mi „társadalmunk" gondoskodása fog nyélbeütni. „Mit der Gründlichkeit der geschichtlichen Action wird also der Umfang der Masse zunehmen, deren Action sie ist"* — ezek a szavak egyik legmélyértelműbb és legfontosabb tételét fejezik ki annak a történetfilozófiai elméletnek, amelyet narodnyikjaink semmiképpen sem akarnak és nem tudnak megérteni. Az emberek történelmi alkotó tevékenységének kibővülése

* *Marx*. „Die heilige Familie". 120. Beltovnál 235. old. („A történelmi akció alaposságával együtt növekedni fog az a tömeg, amely azt végrehajtja." — *Marx*. „A szent család"[109]. — *Szerk.*)

és elmélyülése arányában növekednie kell a népesség ama tömegének is, amely tudatos történelmi tényezőként lép fel. Ezzel szemben a narodnyik általában a népességet, különösen pedig a dolgozó népességet mindig úgy fogta fel, mint az egyes többé vagy kevésbbé észszerű rendszabályok objektumát, mint anyagot, amelyet erre vagy arra az útra kell irányítani, és sohasem tekintette a népesség különböző osztályait az adott út önálló történelmi tényezőinek, sohasem vetette fel az adott út azon feltételeinek kérdését, amelyek fokozhatják (vagy ellenkezőleg, megbéníthatják) a történelem ezen alkotóinak önálló és tudatos tevékenységét.

Eszerint elmondhatjuk, hogy a narodnyikság ugyan a felvilágosítók „örökségéhez" képest nagy lépést tett előre azzal, hogy *felvetette* az oroszországi kapitalizmus kérdését, de az, ahogyan a kérdést *megoldotta*, a kispolgári szempont és a kapitalizmus szentimentális bírálata következtében annyira nem volt kielégítő, hogy a narodnyikság a társadalmi élet egész sereg igen fontos kérdésében a „felvilágosítók" *mögött* maradt. A narodnyikságnak felvilágosítóink örökségéhez és hagyományaihoz való csatlakozása végeredményben *hátrányosnak* bizonyult: azokat az új kérdéseket, amelyeket Oroszország reformutáni gazdasági fejlődése vetett fel az orosz társadalmi gondolkodás előtt, a narodnyikság nem oldotta meg, ezekkel kapcsolatban beérte az érzelgős és reakciós siránkozással, azokat a régi kérdéseket pedig, amelyeket még a felvilágosítók vetettek fel, a narodnyikság túlterhelte romantikájával és hátráltatta teljes megoldásukat.

IV

A „FELVILÁGOSÍTÓK", A NARODNYIKOK ÉS A „TANÍTVÁNYOK"

Most már levonhatjuk összehasonlításaink eredményeit. Megkíséreljük röviden jellemezni a címben említett társadalmi eszmeáramlatok egymáshoz való viszonyát.

A felvilágosító hisz az adott társadalmi fejlődésben, mivel nem veszi észre az ennek lényegéhez tartozó ellentmondásokat. A narodnyik fél az adott társadalmi fejlő-

déstől, mivel már észrevette ezeket az ellentmondásokat. A „tanítvány“ hisz az adott társadalmi fejlődésben, mivel a jobb jövő zálogát csakis ezeknek az ellentmondásoknak teljes kibontakozásában látja. Ezért az első és az utolsó irányzat arra törekszik, hogy támogassa, meggyorsítsa, megkönnyítse az adott úton való fejlődést, kiküszöbölje mindazokat az akadályokat, amelyek gátolják és hátráltatják ezt a fejlődést. A narodnyikság, éppen fordítva, arra törekszik, hogy hátráltassa és megállítsa ezt a fejlődést, fél egyes olyan akadályok megsemmisítésétől, amelyek hátráltatják a kapitalizmus fejlődését. Az első és az utolsó irányzatot az jellemzi, amit történelmi optimizmusnak nevezhetünk: minél tovább és minél gyorsabban mennek a dolgok úgy, ahogy most mennek, annál jobb. A narodnyikság, éppen fordítva, természetszerűen történelmi pesszimizmusra vezet: minél tovább mennek így a dolgok, annál rosszabb. A „felvilágosítók“ egyáltalán nem vetették fel a reformutáni fejlődés jellegének kérdését, kizárólag a reformelőtti rend csökevényei elleni harcra, arra a negatív feladatra szorítkoztak, hogy megtisztítsák az utat Oroszország európai fejlődése számára. A narodnyikság felvetette az oroszországi kapitalizmus kérdését, de azt olyan értelemben döntötte el, hogy a kapitalizmus reakciós, és ezért nem vehette át a narodnyikság teljesen a felvilágosítók örökségét: a narodnyikok mindig hadakoztak azok ellen, akik a „civilizáció egységének“ szempontjából kiindulva általában Oroszország európaiasítására törekedtek, nemcsak azért hadakoztak ellenük, mert nem érhették be ezeknek az embereknek eszményeivel (ez a háború igazságos lett volna), hanem azért is, mert nem akartak olyan messzire menni az adott, vagyis a kapitalista civilizáció fejlesztésében. A „tanítványok“ az oroszországi kapitalizmus kérdését olyan értelemben döntik el, hogy a kapitalizmus haladó, és ezért nemcsak elfogadhatják, hanem el is kell fogadniok teljesen a felvilágosítók örökségét, s ezt az örökséget a kapitalizmus ellentmondásainak a nincstelen termelők szempontjából való elemzésével egészítik ki. A felvilágosítók a népesség egyetlen osztályát sem emelték ki külön mint olyat, amelynek különös figyelmet szentelnek; ők általában népről, sőt általában

nemzetről beszéltek. A narodnyikok a munka érdekeit kívánták képviselni, ugyanakkor azonban nem mutattak rá arra, hogy a mai gazdasági rendszer mely konkrét csoportjainak érdekeit; valójában mindig a kistermelő álláspontjára helyezkedtek, akit a kapitalizmus árutermelővé változtat. A „tanítványok" nemcsak hogy a munka érdekeiből indulnak ki mint kritériumból, hanem ugyanakkor rámutatnak a tőkés gazdaság teljesen konkrét gazdasági csoportjaira, nevezetesen a nincstelen termelőkre. Az első és az utolsó irányzat, óhajainak tartalmát tekintve, azon osztályok érdekeinek felel meg, amelyeket a kapitalizmus hoz létre és fejleszt; a narodnyikság, tartalmát tekintve, a kistermelő osztály, a kispolgárság érdekeinek felel meg, amely közbeeső helyet foglal el a mai társadalom többi osztálya között. Ezért az a tény, hogy a narodnyikság ellentmondásos álláspontra helyezkedik az „örökség" kérdésében, egyáltalán nem véletlen, hanem magának a narodnyik nézetek tartalmának szükségszerű következménye: mint láttuk, a felvilágosítók nézeteinek egyik legfőbb jellegzetessége az volt, hogy nagy buzgalommal törekedtek Oroszország európaiasítására, a narodnyikok azonban semmiképpen sem tehetik teljesen magukévá ezt a törekvést, hacsak nem mondanak le narodnyikságukról.

Végeredményben tehát arra a következtetésre jutottunk, amelyre különböző részletkérdésekkel kapcsolatban fentebb már nem egyszer rámutattunk, nevezetesen, hogy a *tanítványok az örökségnek sokkal következetesebb, sokkal hűségesebb őrzői, mint a narodnyikok.* A tanítványok nemcsak nem mondanak le az örökségről, hanem ellenkezőleg, egyik legfontosabb feladatuknak azt tekintik, hogy megcáfolják azokat a romantikus és kispolgári aggodalmakat, amelyek arra késztetik a narodnyikokat, hogy igen sok pontban, még hozzá igen fontos pontokban, lemondjanak a felvilágosítók európai eszményeiről. De magától értetődik, hogy a „tanítványok" nem úgy őrzik az örökséget, mint az irattárosok a régi okmányokat. Az örökség őrzése egyáltalán nem azt jelenti, hogy be kell érni az örökséggel, és a „tanítványok" az európaiság általános eszményeinek védelmét egybekapcsolják a tőkés fejlődésünkben rejlő

ellentmondások elemzésével és ennek a fejlődésnek a fentebb említett sajátos szempontból való értékelésével.

V

MIHAJLOVSZKIJ ÚR SZERINT A „TANÍTVÁNYOK" LEMONDANAK AZ ÖRÖKSÉGRŐL

Befejezésül visszatérünk Mihajlovszkij úrhoz és megvizsgáljuk a minket érdeklő kérdéssel kapcsolatos állításait. Mihajlovszkij úr nemcsak azt jelenti ki, hogy ezek az emberek (a tanítványok) „a mult semmiféle örökségére sem kíváncsiak és határozottan lemondanak minden örökségről" (id. hely, 179.), hanem tetejébe még azt is, hogy „ők" (a legkülönbözőbb irányzatokhoz tartozó más emberekkel együtt, még Abramov, Volinszkij és Razanov urat is beleértve) „bősz haraggal rontanak rá az örökségre" (180.). — Milyen örökségről beszél Mihajlovszkij úr? — A hatvanas-hetvenes évek örökségéről, arról az örökségről, amelyről a „Moszkovszkije Vedomosztyi" ünnepélyesen lemondott és lemond (178.).

Már rámutattunk arra, hogy ha a mai emberekre maradt „örökségről" beszélünk, *két örökséget* kell megkülönböztetnünk: az egyik örökség — általában a felvilágosítóknak, azoknak az embereknek az öröksége, akik feltétlenül elleneznek mindent, ami reformelőtti, akik európai eszményekért és a nagy néptömegek érdekeiért szállnak síkra. A másik örökség — a narodnyik örökség. Már rámutattunk arra, hogy ennek a két különböző dolognak összekeverése durva hiba volna, mert hiszen mindenki tudja, hogy voltak és vannak olyan emberek, akik őrzik a „hatvanas évek hagyományait" és semmi közük a narodnyiksághoz. Mihajlovszkij úr megjegyzései teljesen és kizárólag ennek a két merőben különböző örökségnek összekeverésén alapulnak. Mivel pedig Mihajlovszkij úrnak feltétlenül tudnia kell erről a különbségről, kirohanása nemcsak egészen határozottan értelmetlen, hanem egyúttal egészen határozottan rágalmazó kirohanás. Vajjon különösen a narodnyikságra rontott rá a „Moszkovszkije Vedomosztyi"? — Egyáltalán nem: semmivel sem kisebb, ha ugyan nem nagyobb haraggal rontott rá általában a

felvilágosítókra meg a narodnyikságtól teljesen távolálló „Vesztnyik Jevropi"-ra, amely nem kevésbbé ellensége, mint a narodnyik „Russzkoje Bogatsztvo". Azokkal a narodnyikokkal, akik a leghatározottabban lemondtak az örökségről, például Juzovval, a „Moszkovszkije Vedomosztyi" természetesen sok tekintetben nem értene egyet, de aligha rontana rá haraggal, és mindenesetre megdícsérné őt azért, amiben különbözik azoktól a narodnyikoktól, akik őrizni óhajtják az örökséget. — Rárontott-e Abramov úr vagy Volinszkij úr a narodnyikságra? — Egyáltalán nem. Az előbbi maga is narodnyik; mindketten általában a felvilágosítókra rontottak rá. — Rárontottak-e az „orosz tanítványok" az „orosz felvilágosítókra"? Lemondtak-e valamikor arról az örökségről, amely azt hagyta meg nekünk, hogy engesztelhetetlen ellenségei legyünk a reformelőtti életnek és csökevényeinek? — Nemcsak hogy nem rontottak rájuk, hanem ellenkezőleg, leleplezték a narodnyikokat, hogy a kapitalizmustól való kispolgári félelmük miatt támogatni igyekeznek egyik-másik ilyen csökevényt. — Rárontottak-e valamikor arra az örökségre, amely azt hagyta meg nekünk, hogy a közös európai eszményeket felkaroljuk? Nemcsak hogy nem rontottak rá, hanem ellenkezőleg, leleplezték a narodnyikokat, hogy a közös európai eszmények helyébe sok igen fontos kérdésben mindenféle sajátos bárgyúságokat fundálnak ki. — Rárontottak-e valamikor arra az örökségre, amely azt hagyta meg nekünk, hogy gondoskodjunk a dolgozó néptömegek érdekeiről? — Nemcsak hogy nem rontottak rá, hanem ellenkezőleg, leleplezték a narodnyikokat, hogy nem gondoskodnak következetesen ezekről az érdekekről (mivel erőnek erejével összekeverik a paraszti burzsoáziát és a falusi proletariátust), hogy ennek a gondoskodásnak a hasznát semmivé teszik az olyan álmodozásokkal, hogy mi lehetne, ahelyett, hogy arra fordítanák figyelmüket, ami van, hogy gondoskodásuk meglehetősen szűklátókörű, mert hiszen sohasem tudták kellőképpen értékelni azokat a feltételeket (gazdasági és más feltételeket), amelyek ezeknek az embereknek megkönnyítik vagy megnehezítik, hogy maguk gondoskodhassanak magukról.

Mihajlovszkij úrnak nem kell okvetlenül egyetértenie

ezeknek a leleplezéseknek helyességével és mint narodnyik természetesen nem is ért egyet velük — de ha azoknak az embereknek a „hatvanas-hetvenes évek öröksége" ellen intézett „bősz" támadásairól beszél, akik valójában *csakis a narodnyikságot* támadják, támadják azért, mert nem tudta megoldani a reformutáni történelem által felvetett új kérdéseket *ennek az örökségnek a szellemében* és anélkül, hogy *ellentmondásba ne kerültek volna vele* — ha ilyesmiről beszél, az annyit jelent, hogy egyenesen kiforgatja a dolgot.

Mihajlovszkij úr fölöttébb mulatságos, amikor felháborodik azon, hogy a „tanítványok" szívesen tévesztenek össze „bennünket" (vagyis a „Russzkoje Bogatsztvo" publicistáit) a „narodnyikokkal" és másokkal, akiknek semmi közük a „Russzkoje Bogatsztvo"-hoz (180. old.). Csak nevetni lehet azon a fura kísérleten, hogy Mihajlovszkij úr el akarja különíteni magát a „narodnyikoktól", ugyanakkor azonban minden döntő kérdésben továbbra is narodnyik nézeteket vall. Mindenki tudja, hogy az „orosz tanítványok" a „narodnyik" és a „narodnyikság" szót tág értelemben használják. Hogy a narodnyikok között meglehetősen sok különféle árnyalat van, azt senki sem felejtette el és senki sem tagadta: így például sem P. Sztruve, sem N. Beltov nem „keverte össze" könyveiben N. Mihajlovszkij urat V. V. úrral, vagy akár Juzsakov úrral, azaz nem kenték el a nézeteikben mutatkozó különbségeket, nem varrták egyik nyakába a másik nézeteit. Sőt, P. B. Sztruve egyenesen rámutatott arra, hogy Juzsakov úr nézetei eltérnek Mihajlovszkij úr nézeteitől. Más dolog összekeverni a különböző nézeteket és megint más dolog — általánosítani és egy kategóriába sorolni azokat az írókat, akik annak ellenére, hogy sok kérdésben eltérnek egymástól, azokban a döntő és fő pontokban, amelyekkel a „tanítványok" szembefordulnak, szolidárisak egymással. A „tanítvány" számára egyáltalán nem az a fontos, hogy kimutassa például azoknak a nézeteknek a helytelenségét, amelyek mondjuk Juzov urat megkülönböztetik más narodnyikoktól: a „tanítvány" számára az a fontos, hogy megcáfolja *Juzov úr meg Mihajlovszkij úr és általában minden narodnyik közös* nézeteit, vagyis Oroszország tőkés

fejlődése tekintetében vallott álláspontjukat, a gazdasági és publicisztikai kérdéseknek azt a megítélését, amelyre a kistermelő szempontjából kiindulva jutottak, és a társadalmi (illetőleg a történelmi) materializmus megnemértéséből következő nézeteiket. *Ezek a vonások* közkincsét képezik ennek a nagy történelmi szerepet betöltött társadalmi eszmeáramlatnak. Ezen a széleskörű áramlaton belül különféle árnyalatokat találunk, van jobb- és balszárny, vannak olyanok, akik a nacionalizmusig, antiszemitizmusig stb. süllyednek, és vannak olyanok, akiket ebben nem lehet hibáztatni; vannak olyanok, akik lebecsülik az „örökség" sok meghagyását, és vannak olyanok, akik erejüktől telhetően (vagyis a narodnyiktól telhetően) igyekeznek ápolni ezeket a meghagyásokat. Egyetlen egy „orosz tanítvány" sem tagadta ezeket az egyes árnyalatok közötti különbségeket, egyikükre sem bizonyíthatta rá Mihajlovszkij úr, hogy az egyik árnyalathoz tartozó narodnyik nézeteit egy másik árnyalathoz tartozó narodnyik nyakába varrta. De ha mi azok ellen az alapvető nézetek ellen lépünk fel, amelyek mindezeknél a különböző árnyalatoknál *közösek*, akkor milyen alapon beszélnek arról, hogy az általános áramlaton belül vannak egyes eltérések? Hiszen ez egészen értelmetlen bizonykodás! Irodalmunk már jóval a „tanítványok" megjelenése előtt ismételten megemlékezett arról, hogy az orosz kapitalizmus, a paraszti „obscsina" és az úgynevezett „társadalom" mindenhatósága tekintetében egy és ugyanazt a felfogást találhatjuk meg olyan íróknál, akik korántsem mindenben értenek egyet, s nemcsak megemlékezett erről, hanem dicsérte is, mint Oroszország szerencsés sajátosságát. A „narodnyikság" megjelölést ugyancsak már jóval a „tanítványok" megjelenése előtt a szó tág értelmében használták irodalmunkban. Mihajlovszkij úr nemcsak hogy sok éven át munkatársa volt annak a folyóiratnak, amelybe a „narodnyik" (a szó szoros értelmében véve „narodnyik") V. V. úr is írt, hanem a fentebb említett fő vonások tekintetében nézetei meg is egyeztek V. V. úr nézeteivel. Bár Mihajlovszkij úr a nyolcvanas és kilencvenes években kifogásolta V. V. úr egyes következtetéseit, elvetette azokat a helytelen következtetéseket, amelyekre

V. V. úr a szociológia területére tett kirándulásai során jutott, mindamellett a nyolcvanas-kilencvenes években is fenntartotta, hogy bírálata egyáltalán nem V. V. úr gazdasági munkái ellen irányul, hogy az orosz kapitalizmus felfogása tekintetében alapjában véve egyetért vele. Ennélfogva ha a „Russzkoje Bogatsztvo“ oszlopai, akik olyan sokat tettek a narodnyik (a szó tág értelmében vett narodnyik) nézetek fejlesztése, megszilárdítása és terjesztése érdekében, most úgy szeretnének megszabadulni az „orosz tanítványok“ bírálatától, hogy egyszerűen kijelentik, hogy ők nem „narodnyikok“ (a szó szoros értelmében), hogy ők egy egészen külön „szociáletikai iskolát“ képviselnek — akkor az efféle fogások természetesen csak arra vezethetnek, hogy joggal gúnyolódnak az ilyen vitéz és ugyanakkor annyira diplomatikus embereken.

Mihajlovszkij úr cikke 182. oldalán még a következő tüneményes érvet hozza fel a „tanítványok“ ellen. Kamenszkij úr epésen támadja a narodnyikokat[110]; ez, mint látni méltóztatnak, arról „tanúskodik, hogy haragszik, márpedig ez nem illik hozzá (sic!!). Mi, «szubjektív öregek», s ugyanígy mi «szubjektív ifjak», anélkül, hogy ellentmondásba kerülnénk önmagunkkal, megengedjük magunknak ezt a gyengeséget. De annak a tanításnak képviselői, amely «méltán büszke kérlelhetetlen objektivitására» (az egyik „tanítvány“ kifejezése) más helyzetben vannak“.

Mi ez?! Ha az emberek azt követelik, hogy a társadalmi jelenségek tekintetében vallott nézetek a *valóság* és a valóságos fejlődés kérlelhetetlenül objektív elemzésére támaszkodjanak, ebből az következik, hogy nem szabad haragudniok?! Hisz ez egyszerűen zagyvaság, fából vaskarika! Nem hallott Ön, Mihajlovszkij úr arról, hogy a társadalmi jelenségek vizsgálata során tanusított kérlelhetetlen objektivitás egyik legkiválóbb mintaképének joggal tartják a „Tőkéről“ szóló híres művet? Igen sok tudós és közgazdász éppen a kérlelhetetlen objektivitásban látja ennek a műnek legfőbb, méghozzá alapvető fogyatékosságát. És mégis, kevés tudományos munkában van ennyi „szív“, ennyi heves és szenvedélyes polémikus kirohanás a maradi nézetek képviselői ellen, azoknak a társadalmi osztályoknak a képviselői ellen, amelyek a

szerző meggyőződése szerint hátráltatják a társadalmi fejlődést. Az az író, aki kérlelhetetlen objektivitással mutatta ki, hogy mondjuk Proudhon nézetei természetes, magától értetődő, elkerülhetetlen visszatükröződései a francia petit bourgeois* nézeteinek és hajlamainak — ugyanakkor roppant szenvedéllyel, izzó haraggal „rontott rá" a kispolgárságnak erre az ideológusára. Nem gondolja Mihajlovszkij úr, hogy Marx itt „ellentmond önmagának"? Ha egy bizonyos tan azt követeli minden egyes közéleti embertől, hogy kérlelhetetlen objektivitással elemezze a valóságot és az ennek a valóságnak talaján a különböző osztályok között kialakult viszonyokat — akkor hogy a csodába lehet levonni ebből azt a következtetést, hogy a közéleti embernek nem szabad rokonszenveznie az egyik vagy a másik osztállyal, hogy ez „nem illik" hozzá? Kötelességről itt még csak beszélni is nevetséges, mert hiszen nincs olyan élő ember, aki *pártját ne fogná* az egyik vagy a másik osztálynak (mihelyt megértette az osztályok kölcsönös viszonyát), ne örülne az adott osztály sikerének, ne keserítenék el balsikerei, ne háborodna fel azok ellen, akik ellenségei ennek az osztálynak, akik maradi nézetek terjesztésével hátráltatják fejlődését stb. stb. Mihajlovszkij úr szószátyár kirohanása csak azt mutatja, hogy mindmáig nem jött tisztába a determinizmus és a fatalizmus közötti különbség meglehetősen elemi kérdésével.

„«A tőke jön!» — ez kétségtelen — írja Mihajlovszkij úr —, de (sic!!) a kérdés az, hogyan fogadjuk" (189. old.).

Mihajlovszkij úr felfedezi Amerikát, egy olyan „kérdésre" mutat rá, amely az „orosz tanítványoknak" nyilván egyáltalán eszükbe sem jutott! Az „orosz tanítványok" nyilván egyáltalán nem ebben a kérdésben nem értettek egyet a narodnyikokkal! Az Oroszországban fejlődő kapitalizmust csak kétféleképpen lehet „fogadni": vagy haladó, vagy maradi jelenségnek kell elismernünk; vagy az igazi úton való előrehaladásnak, vagy a helyes útról való letérésnek; vagy a kapitalizmus által pusztulásra ítélt kistermelő osztály szempontjából, vagy a kapitalizmus által létrehozott nincstelen termelők osztálya szempont-

* — kispolgár. — *Szerk.*

jából kell értékelnünk. Középút itt nincs*. Ha tehát Mihajlovszkij úr nem tartja helyesnek azt az álláspontot, amelyet a „tanítványok“ a kapitalizmus megítélésében elfoglalnak, akkor nyilván narodnyik álláspontra helyezkedik, amelyet korábbi cikkeiben sokszor teljes határozottsággal képviselt. Mihajlovszkij úr ebben a kérdésben vallott régebbi nézeteihez semmiféle kiegészítést nem fűzött és nem fűz, ezeken a nézeteken semmiféle változtatást nem tett és nem tesz, és változatlanul narodnyik marad. — De szó sincs róla! Isten ments — ő nem narodnyik! Ő a „szociáletikai iskola“ képviselője...

„Csak ne beszéljenek“ — folytatja Mihajlovszkij úr — „azokról a jövendő (??) áldásokról, amelyeket a kapitalizmus további fejlődése hoz majd (?) magával.“ Mihajlovszkij úr — nem narodnyik. Csak szóról-szóra lemásolja a narodnyikok tévedéseit és helytelen érvelési módszereit. Hányszor bizonygattuk már a narodnyikoknak, hogy az ilyen kérdésnek, a „jövendő“ kérdésének felvetése helytelen, hogy a kapitalizmus előtti viszonyokhoz képest nem „jövendő“, hanem valóságos, már meglevő haladó jellegű változásokról van szó — olyan változásokról, amelyeket az oroszországi kapitalizmus fejlődése most hoz magával (nem pedig hozni fog). Mihajlovszkij úr azzal, hogy a kérdést a „jövendő“ területére viszi át, lényegében bizonyítottaknak veszi éppen azokat a tételeket, amelyeket a „tanítványok“ cáfolnak. Bizonyítottnak veszi, hogy a valóságban, abban, ami szemünk előtt történik, a kapitalizmus fejlődése a régi társadalmi és gazdasági viszonyokhoz képest semmiféle haladó jellegű változást *nem hoz*. Éppen ez a lényege a narodnyik felfogásnak és éppen ezzel a felfogással szállnak vitába az „orosz tanítványok“, akik ennek az ellenkezőjét bizonyítják. Nincs az „orosz tanítványoknak“ egyetlen olyan könyve sem, amelyben ne

* Természetesen nem beszélünk arról a fogadásról, amely egyáltalán nem tartja szükségesnek, hogy a munka érdekeit tartsa szem előtt, vagy amelynek számára maga a „kapitalizmus“ megjelölésben kifejezésre jutó általánosítás is érthetetetlen és felfoghatatlan. Bármilyen fontosak is az orosz életben ezek a társadalmi eszmeáramlatok, a narodnyikok és ellenfeleik közötti vitához semmi közük, és fölösleges azokat ebbe belekeverni.

beszélnének arról és ne mutatnák ki, hogy a mezőgazdaságban a ledolgozásnak bérmunkával való felváltása és az úgynevezett „kusztár"-iparnak gyáriparral való felváltása valóságos jelenség, amely szemünk előtt megy végbe (méghozzá óriási gyorsasággal), és egyáltalán nem csupán „jövendő" jelenség; hogy ez a felváltás minden tekintetben haladó jelenség, mert felszámolja a begyepesedett, évszázadok óta egyhelyben topogó és tespedő, szétforgácsolt, kézi kisüzemi termelést; hogy fokozza a társadalmi munka termelékenységét és ezzel lehetővé teszi a dolgozók életszínvonalának emelését; hogy megteremti azokat a feltételeket, amelyek ezt a lehetőséget szükségszerűséggé változtatják át, nevezetesen: az „istenhátamögötti" vidékek „helyhezkötött proletárját", aki mind fizikai, mind morális értelemben helyhez van kötve, egyik helyről a másikra költöző proletárrá változtatja, a végtelenségig vitt kiuzsorázással, a személyi függés legkülönbözőbb formáival egybekapcsolódó ázsiai munkaformákat európai munkaformákká változtatja; hogy „az európai gondolkodás- és érzésmód nem kevésbbé szükséges" (jegyezzék meg: szükséges. — *V. I.*) „a gépek sikeres hasznosításához, mint a gőz, a szén és a technika"* stb. Minderről beszél és mindezt bizonyítja, ismételjük, minden egyes „tanítvány", de mindez nyilván egyáltalán nem vonatkozik Mihajlovszkij úrra és „társaira": mindezt csak a „narodnyikok" ellen írják, akiknek „semmi közük" a „Russzkoje Bogatsztvo"-hoz. Hiszen a „Russzkoje Bogatsztvo" — a „szociáletikai iskolát" képviseli, amelynek lényege az, hogy új zászló alatt fuvarozza a régi lim-lomot.

Mint fentebb már megjegyeztük, cikkünk feladata — azoknak a liberális-narodnyik sajtóban meglehetősen elterjedt koholmányoknak a megcáfolása, amelyek szerint az „orosz tanítványok" lemondanak az „örökségről", szakítanak az orosz társadalom legjobbjainak nemes hagyományaival stb. Nem lesz érdektelen megjegyezni, hogy Mihajlovszkij úr, amikor ezeket az elcsépelt fráziso-

* Schulze-Gaevernitz szavai a „Schmollers Jahrbuch"-ban („Schmoller Évkönyve"), 1896, a moszkva-vlagyimiri pamutiparról szóló cikkében.

kat szajkózta, alapjában véve szóról-szóra ugyanazt mondta, amit sokkal előbb és sokkal határozottabban mondott meg V. V. úr, akinek „semmi köze“ a „Russzkoje Bogatsztvo“-hoz. Ismeri-e, kedves olvasó, a „Nyegyeljá“-nak[111] azokat a cikkeit, amelyeket három évvel ezelőtt, 1894 végén közölt ez az író P. B. Sztruve könyvére válaszolva? Meg kell mondanom, hogy szerintem semmit sem veszített, ha nem olvasta el. Ezeknek a cikkeknek az alapgondolata az, hogy az „orosz tanítványok“ megszakítják azt a demokratikus fonalat, amely valamennyi haladó orosz társadalmi eszmeáramlaton végigvonul. Vajjon nem ugyanezt ismétli-e meg most Mihajlovszkij úr, valamelyest más szavakkal, amikor azzal vádolja a „tanítványokat“, hogy lemondanak az „örökségről“, amelyre haragosan ront rá a „Moszkovszkije Vedomosztyi“? A valóságban, mint láttuk, ennek a koholmánynak a kiagyalói mások nyakába varrják a felelősséget saját hibájukért azzal az állításukkal, hogy amikor a „tanítványok“ visszavonhatatlanul szakítanak a *narodnyiksággal*, akkor az orosz társadalom legjobbjainak legjobb hagyományaival szakítanak. Vajjon nem éppen az ellenkezője igaz ennek, uraim? Vajjon nem azt jelenti ez a szakítás, hogy ezeket a legjobb hagyományokat *megtisztítják a narodnyikságtól?*

JEGYZETEK

[1] *„Rabotnyik"* („Munkás") — nem rendszeres időközökben megjelenő cikkgyűjtemény, amelyet az 1896—1899-es években az „Orosz Szociáldemokraták Szövetsége" adott ki külföldön. A „Rabotnyik" kiadását Lenin kezdeményezte. 1895 április 25-én (május 7-én) Lenin külföldre utazott, hogy felvegye a kapcsolatot a „Munka Felszabadítása" csoporttal és megismerkedjék a nyugateurópai munkásmozgalommal. Svájcban megegyezésre jutott G. V. Plehanovval, P. B. Akszelroddal és a csoport más tagjaival a cikkgyűjtemény kiadása és szerkesztése tekintetében. Amikor Lenin 1895 szeptemberében visszatért Oroszországba, nagy munkát fejtett ki abban az irányban, hogy ellássa a lapot cikkekkel és oroszországi tudósításokkal, továbbá, hogy megszervezze a kiadvány anyagi támogatását. A „Rabotnyik" első száma, amelyben Lenin „Engels Frigyes" c. cikke megjelent, s amelynek Lenin több tudósítást írt és küldött el, nem jelenhetett meg 1896 márciusa előtt.

A „Rabotnyik"-nak összesen 6 száma jelent meg három füzetben; ezen kívül a szerkesztőség „Lisztok Rabotnyika" címmel röplapokat adott ki, amelyekből 10 szám jelent meg. — *1*

[2] Lenin „Engels Frigyes" c. cikkének jelmondatát N. A. Nyekraszov „Dobroljubov emlékezete" c. költeményéből vette. Lásd N. A. Nyekraszov. Összes költeményei. II. köt. I. könyv. 1937. 94—95. old. (oroszul). — *5*

[3] Engels Frigyes. „A német parasztháború" előszava. Lásd Marx—Engels. Válogatott művek. 1949. 1. köt. 633. old. — *7*

[4] Engels. Die Lage der arbeitenden Klasse in England. Berlin 1947. — *8*

[5] Marx—Engels. Die heilige Familie. Lásd Marx—Engels Gesamtausgabe. 1. rész. 3. köt. 175—391. old. — *9*

[6] Lenin a „Deutsch-Französische Jahrbücher" („Német-Francia Évkönyvek") c. folyóiratra gondol, amelyet Marx Károly A. Rugeval együtt alapított Párizsban. Mindössze egy (kettős) száma jelent meg 1844-ben. — *10*

[7] Engels. Umrisse zu einer Kritik der Nationalökonomie. Lásd Marx—Engels Gesamtausgabe. 1. rész. 2. köt. 379—404. old. — *10*

[8] „*Kommunisták Szövetsége*" — a forradalmi proletariátus első nemzetközi szervezete, amelyet 1847 nyarán, Londonban alapították a forradalmi proletárszervezetek küldötteinek kongresszusán. A „Kommunisták Szövetségének" vezetői Marx és Engels voltak, akik ennek a szervezetnek a megbízásából írták meg „A Kommunista Párt kiáltványá"-t. A „Kommunisták Szövetsége" 1852-ig állt fenn. Történetét lásd Engels Frigyes „A «Kommunisták Szövetsége» történetéhez" c. cikkében. (Marx—Engels. Válogatott művek. 1949. 2. köt. 333—352. old.) — *10*

[9] „*Neue Rheinische Zeitung*" („Új Rajnai Ujság") — Kölnben jelent meg 1848 június 1-től 1849 május 19-ig. Az ujság vezetői Marx és Engels voltak; főszerkesztője Marx volt. „Sem azelőtt, sem azután — írta Engels — egyetlen német ujság sem rendelkezett olyan erővel és befolyással, egyetlen német ujság sem tudta úgy felvillanyozni a proletártömegeket, mint a «Neue Rheinische Zeitung»" (Marx—Engels. Válogatott művek. 1949. 2. köt. 332. old.). Lenin ezt az ujságot „Marx Károly" c. cikkében „a forradalmi proletariátus legjobb, felülmúlhatatlan lapjának" nevezte. — *9*

[10] Engels „Hogyan «forradalmasítja» E. Dühring úr a tudományt?" („Anti-Dühring") c. könyvének orosz fordítása 1904-ben jelent meg először. Lenin „Előszó Marx Károly L. Kugelmannhoz intézett leveleinek orosz fordításához" c. munkájában megállapította, hogy ez az „Anti-Dühring"-fordítás sok kívánnivalót hagy. Magyarul lásd Engels. „Anti-Dühring". 1950. — *11*

[11] Marx—Engels. Válogatott művek. 1949. 2. köt. 166—323. old. — *11*

[12] Marx—Engels. Válogatott művek. 1949. 2. köt. 353—398. old. — *12*

[13] *„Szocial-Demokrat“* („A Szociáldemokrata“) — irodalmi és politikai szemle. A „Munka Felszabadítása“ csoport adta ki külföldön 1890—1892-ben. Mindössze négy száma jelent meg. Lenin Engelsnek „Az orosz cárizmus külpolitikája“ c. cikkére gondol. Lásd K. Marx és F. Engels Művei. XIV. köt. 1931. 1—388. old. (oroszul). — *12*

[14] Engels. A lakáskérdéshez. Lásd Marx—Engels. Válogatott művek. 1949. 1. köt. 530—616. old. — *12*

[15] Engels. Az oroszországi társadalmi viszonyokról. Lásd Marx—Engels. Válogatott művek. 1949. 2. köt. 43—55. old. — *15*

[16] Lenin a „Tőke“ negyedik kötetének, Engels útmutatásaival összhangban, Marx „Elméletek az értéktöbbletről“ c. munkáját nevezi. A „Tőke“ második kötetének előszavában Engels azt írta: „Fenntartom magamnak a jogot, hogy a «Tőke» 4. köteteként nyilvánosságra hozzam e kézirat („Elméletek az értéktöbbletről“. — *Szerk.)* kritikai részét, ki fogok azonban hagyni belőle számos olyan helyet, amelyet már a 2. és 3. kötet kimerített“ (Engels. Előszó a „Tőke“ 2. kötetéhez. Lásd Das Kapital. 2. köt. Berlin 1948. 4. old.). Az említett mű Kautsky összeállításában, Engels halála után, 1905—1910-ben jelent meg, német nyelven. Lásd Marx. Theorien über den Mehrwert. Stuttgart 1905. és 1910. 3 köt. — *12*

[17] Engels levele J. Ph. Beckerhez, 1884 október 15-én. Lásd Engels. Vergessene Briefe. Briefe F. Engels' an J. Ph. Becker. Berlin 1920. 55. old. — *12*

[18] *„A gyári munkásokon behajtott bírságokról szóló törvény magyarázata“* c. brosúrát Lenin 1895 őszén írta. A brosúrát háromezer példányban nyomták ki december elején a „Narodovolec-csoport“ pétervári illegális, úgynevezett lahtai nyomdájában.

A brosúra borítólapján — a rendőrség félrevezetése céljából — koholt adatokat tüntettek fel: „A. J. Vasziljev könyvkereskedésének kiadása.“ „Herszon. K. N. Szubbotyin nyomdája. Jekatyerinburgi utca, Kalinyin háza.“ „Kapható minden moszkvai és szentpétervári könyvkereskedésben.“ „A cenzúra engedélyezte. Herszon, 1895 november 14-én.“ A brosúra második kiadása 1897-ben, Genfben jelent meg. — *15*

[19] „*Novoje Vremja*" („Új Kor") — napilap, Pétervárott jelent meg 1868-tól 1917 októberéig. A lap több kiadó kezében volt és több ízben változtatta politikai irányát. Eleinte mérsékelt liberális, később, 1876-tól, a reakciós nemesi és hivatalnoki körök sajtószerve. A lapot a cári kormány pénzelte s az nemcsak a forradalmi, hanem a liberális burzsoá mozgalom ellen is harcolt. 1905-től a feketeszázasok egyik lapja lett. — *23*

[20] „*Moszkovszkije Vedomosztyi*" („Moszkvai Közlöny") — az egyik legrégibb orosz ujság, kezdetben (1756-tól) a moszkvai egyetem adta ki kis röplap formájában; a XIX. század hatvanas éveitől monarchista-nacionalista irányzatú lap, amely a földbirtokosok és a papság legreakciósabb rétegeinek nézeteit hirdette; 1905-től — a feketeszázasok egyik legfőbb lapja. Az 1917-es Októberi Forradalomig jelent meg. — *24*

[21] „*Russzkoje Bogatsztvo*" („Orosz Gazdagság") — havi folyóirat, 1876-tól 1918 közepéig jelent meg. A kilencvenes évek elejétől a liberális narodnyikok folyóirata lett, Krivenko és Mihajlovszkij szerkesztette. A folyóirat azt hirdette, hogy ki kell béküini a cári kormánnyal és abba kell hagyni minden forradalmi harcot ellene, ádáz harcot folytatott a marxizmus ellen és uszított az orosz marxisták ellen. — *64*

[22] „*Szamarszkij Vesztnyik*" („Szamárai Híradó") — napilap, Szamárában (a mai Kujbisevben) jelent meg 1883-tól 1904-ig. A mult század kilencvenes éveiben orosz marxisták tollából is közölt egyes cikkeket. — *72*

[23] A „*Thornton-gyár munkásaihoz és munkásnőihez*" c. röplapot Lenin 1895 novemberében írta. 1895 november 5-én a munkások elviselhetetlenül súlyos helyzete következtében a pétervári „Harci Szövetség a Munkásosztály Felszabadítására" vezetésével a gyárban sztrájk tört ki, amelyben 500 szövőmunkás vett részt. Lenin röplapja, amelyet ezzel a sztrájkkal kapcsolatban adtak ki, a sztrájkoló szövőmunkások támogatására szólította fel a gyár munkásait és munkásnőit. A röplap tényeket közöl a Thornton-gyári munkások életéből, amelyeket nagy gonddal maga Lenin gyűjtött össze. A röplap óriási benyomást tett a gyár munkásaira. A sztrájk a munkások győzelmével végződött.

1896 tavaszán a röplap külföldön újra megjelent a „Rabotnyik" c. cikkgyűjtemény 1—2. számában. — *73*

[24] *Nollesz* — a gyapjú fésülésénél kihulló rövid gyapjú, amely nagy munkát ad a fonónak.
Knop — a posztónyírásnál felgyűlő rövidszálú hulladékgyapjú, amelynek fonása sok vesződséggel jár. — *74*

[25] *Smic* — körülbelül 3,5 méternek megfelelő hosszmérték, amelyet az orosz szövőmunkások akkordjának megállapításánál alkalmaztak. — *74*

[26] *Biber* és *urdli* — akkoriban gyártott szövetfajták. — *76*

[27] *„Min törik a fejüket minisztereink?"* — egyike azoknak a cikkeknek, amelyeknek a pétervári „Harci Szövetség a Munkásosztály Felszabadítására" által előkészített „Rabocseje Gyelo" („Munkásügy") c. lapban kellett volna megjelenniök. A „Rabocseje Gyelo" első számát Lenin állította össze és szerkesztette. Ő írta a fő cikkeket is: „Az orosz munkásokhoz" c. vezércikket, továbbá a „Min törik a fejüket minisztereink?", „Engels Frigyes" és „Az 1895-ös jaroszlavli sztrájk" c. cikkeket. A lap első számának tartalmáról Lenin a „Mi a teendő?"-ben a következőket írja: „Ezt a nyomtatásra teljesen előkészített számot a csoport egyik tagjánál, Anatolij Alekszejevics Vanyejevnál egy csendőri rajtaütés alkalmával az 1895 december 8-ról 9-re virradó éjjel lefoglalták, és így a «Rabocseje Gyelo»-nak nem adatott meg, hogy ebben az első formájában napvilágot lásson. Ennek a lapnak a vezércikke (amelyet úgy 30 esztendő mulva holmi „Russzkaja Sztarina" talán kiás majd a rendőrségi főosztály irattárából) Oroszország munkásosztályának történelmi feladatait körvonalazta, s ezeknek a feladatoknak élére a politikai szabadság kivívását állította. Ott volt azután a «Min törik a fejüket minisztereink?» c. cikk, amely azzal foglalkozott, hogyan verte szét a rendőrség az Írni-olvasni Tudást Terjesztő Bizottságokat, továbbá több tudósítás nemcsak Pétervárról, de Oroszország egyéb helyeiről is (például egy tudósítás a Jaroszlavl kormányzóságban lefolyt munkásmészárlásról)." Ezeknek a cikkeknek a kéziratai mindeddig nem kerültek elő. 1924 januárjában a rendőrségi főosztálynak a „Harci Szövetségről" szóló iratcsomójában csak a „Min törik a fejüket minisztereink?" c. cikk másolatát találták meg. — *79*

[28] *„A szociáldemokrata párt programtervezete és annak magyarázata"* c. munkát Lenin Pétervárott, a börtönben írta; a

„Programtervezet"-et — 1895 végén, a „Program magyarázatá"-t — 1896 nyarán.

A Marx—Engels—Lenin Intézet levéltárában a „Programtervezet"-nek három másolatát őrzik. Az első másolatot, amelyet Leninnek az 1900—1904-es időszakra vonatkozó személyi levéltárában találtak, ismeretlen kéz írta vegytintával a „Naucsnoje Obozrenyije" c. folyóirat 1900. évi 5. száma egyik cikkének sorai közé. Ennek a másolatnak nincs címe. A másolat oldalai Lenin kézírásával, ceruzával meg vannak számozva és borítékba vannak téve, amelyre Lenin kézírásával rá van írva: „A régi (1895-ös) programtervezet."

A második másolatot, amelyet szintén Leninnek az 1900—1904-es időszakra vonatkozó személyi levéltárában találtak, írógépen írták finom cigarettapapírra; ennek címe: „A szociáldemokrata párt programjának régi (1895-ös) tervezete."

A harmadik másolat hektografált füzet. Ez a másolat az előző kettőtől eltérően nemcsak a „Programtervezet"-et, hanem a „Program magyarázatá"-t is tartalmazza; ezek együtt egyetlen teljes művet alkotnak. — *85*

29 *Megváltási összegek.* Az oroszországi jobbágyság eltörléséről szóló 1861. évi „Február 19-i rendelettel" a cári kormány kényszerítette a parasztokat, hogy megváltást fizessenek a földért, amely „ősidőktől fogva az övék volt és amelyet tulajdon vérükkel öntöztek" *(Sztálin).* A megváltási összegek kétszeresen-háromszorosan meghaladták a parasztoknak juttatott földparcellák tényleges értékét. „A parasztokat arra kényszerítették, hogy a «felszabadítás» fejében körülbelül kétmilliárd rubel megváltást fizessenek a földesuraknak." Lásd „A SzK(b)P története. Rövid tanfolyam". [I. fej., 1. pont.] 5. kiad. 1950. 7. old. — *90*

30 *Egyetemes kezesség* — az egyes falusi obscsinák parasztjainak kollektív kényszerfelelőssége azért, hogy idejében és maradéktalanul tegyenek eleget a pénzbeni fizetési kötelezettségeknek és teljesítsék az állammal meg a földesurakkal szemben fennálló különféle kötelezettségeket (adó, megváltási összegek, újoncállítás stb.). A parasztok leigázásának ezt a formáját, amely az oroszországi jobbágyság eltörlése után is fennmaradt, csak 1906-ban szüntették meg. — *90*

31 A másoló a „nem tagadják meg" szavak után az eredetiben nyilván több szót nem tudott elolvasni. A hektografált füzetben itt az „[I. kihagyás*]" szót találjuk, majd egy

mondattöredék következik: „a felelőtlen hivatalnokok uralma, mint a társadalomnak a kormányügyekbe való minden beavatkozása, minél szívesebben nyujt lehetőséget [II. kihagyás*]". — *105*

32 „*A cári kormányhoz*" c. röplapot Lenin 1896 őszén a börtönben írta és a pétervári „Harci Szövetség a Munkásosztály Felszabadításáradt" novemberben nyomatta ki.

A röplap válasz volt az 1896. évi pétervári nyári sztrájkokról kiadott kormányközleményre, amely a „Pravityelsztvennij Vesztnyik" 1896 július 19-i (31-i), 158. számában jelent meg. — *115*

33 „*Harci Szövetség a Munkásosztály Felszabadításáradt.*" — Ezt a szövetséget Lenin szervezte 1895 őszén. Egyesült benne valamennyi pétervári marxista munkáskör. A „Harci Szövetség" élén a Lenin vezette Központi Csoport állt.

A lenini „Harci Szövetség" vezette a forradalmi munkásmozgalmat, egybekapcsolta a munkások gazdasági követelésekért folytatott harcát a cárizmus ellen irányuló politikai harccal. A „Harci Szövetség" volt az, amely Oroszországban először kezdte megvalósítani *a szocializmus egyesítését a munkásmozgalommal*, először tért át a marxizmusnak az előrehaladott munkások szűk körében való propagálásáról a munkásosztály nagy tömegei közötti politikai agitációra. A „Harci Szövetség" röplapokat és brosúrákat adott ki a munkások számára, vezette a sztrájkmozgalmat. A „Harci Szövetség" messze Pétervár határain túlra is kiterjesztette befolyását. „Hatalmas lökést adott arra, hogy a munkáskörök Oroszország más városaiban és vidékein is ugyanilyen szövetségekben egyesüljenek." Lásd „A SzK(b)P története. Rövid tanfolyam". [I. fej., 3. pont.] 5. kiad. 1950. 24. old.

Az 1895 december 8-ról 9-re (20-ról 21-re) virradó éjjel letartóztatták a „Harci Szövetség" vezető magvát, élén Leninnel. Lenin a börtönben sem szüntette be a forradalmi harcot. Tanácsaival és útmutatásaival segítette a „Harci Szövetség"-et, röplapokat meg brosúrákat írt és küldött ki a börtönből. Lenin a párt programtervezetét is a börtönben írta.

„A pétervári «Harci Szövetség a Munkásosztály Felszabadításáradt» jelentősége abban rejlett, hogy — amint Lenin mondotta — első komoly *csírája volt egy olyan forradalmi pártnak, amely a munkásmozgalomra támaszkodik.*" Lásd „A SzK(b)P története. Rövid tanfolyam". [I. fej., 3. pont.] 5. kiad. 1950. 25. old. — *120*

[34] Lenin *„A gazdasági romanticizmus jellemzéséhez“* c. munkáját a szibériai száműzetésben, 1897 tavaszán írta. Először a „Novoje Szlovo“ c. folyóirat négy (7—10) számában jelent meg (1897 április-július) „K. T—n“ aláírással, majd bekerült az 1898 októberében kiadott *Vlagyimir Iljin* „Gazdasági tanulmányok és cikkek“ c. gyüjteménybe (a gyüjtemény borítólapján és címlapján 1899 van feltüntetve). 1908-ban bizonyos javításokkal és rövidítésekkel az „Agrárkérdés“ c. gyüjteményben jelent meg.

Lenin az 1897-es és 1898-as legális kiadványok előkészítése során a cenzúrára való tekintettel kénytelen volt „Marx elmélete“ és „a marxizmus elmélete“ helyett — „legújabb elmélet“-et, „Marx“ és „Marx Károly“ helyett — „az ismert német közgazdász“-t, „marxista“ helyett — „realistá“-t, „A tőke“ helyett — „értekezés“-t stb. írni. Az 1908-as kiadásban Lenin az említett kifejezések jelentős részét vagy kijavította a szövegben, vagy lábjegyzetekben magyarázatot fűzött hozzájuk. Lenin Műveinek második-harmadik orosz kiadásában Lenin javításait lábjegyzetek formájában közölték. Ebben a kiadásban ezek a javítások a szövegbe vannak beiktatva. — *121*

[35] *„Novoje Szlovo“* („Új Szó“) — tudományos, irodalmi és politikai folyóirat; Pétervárott adták ki, 1894-től a liberális narodnyikok, 1897 tavaszától — a „legális marxisták“. Lenin az illegális sajtón kívül a cári Oroszország legális sajtóját is felhasználta. Lenin szibériai száműzetése idején két cikket jelentetett meg a „Novoje Szlovó“-ban: „A gazdasági romanticizmus jellemzéséhez“, és az „Egy ujsághír margójára“ c. cikkeket. A folyóirat G. V. Plehanov cikkeit és A. M. Gorkij elbeszéléseit is közölte. A cári kormány 1897 decemberében betiltotta a folyóiratot. — *121*

[36] *V. V.* (V. P. Voroncov álneve) és *Ny. —on* vagy Nyikolaj —on (N. F. Danyielszon álneve) — a XIX. század nyolcvanas-kilencvenes éveiben a liberális narodnyikság ideológusai voltak. — *127*

[37] *Értéktöbblet* — Marxnál: Mehrwert — Leninnek ebben a munkájában oroszul: „szverhsztoimoszty“ (felérték). Lenin a kilencvenes évekből származó munkáiban felváltva használja a „felérték“ és „értéktöbblet“ („pribavocsnaja sztoimoszty“) terminusokat. Később csak az utóbbi terminust használja. — *133*

38 Marx. Das Kapital. 2. köt. (19. fej. 2. pont.) Berlin 1948. 376. old. — *145*

39 Marx. Das Kapital. 2. köt. III. szakasz. Berlin 1948. 352—529. old. — *145*

40 Lenin az 1897-es és 1898-as kiadásokban itt M. I. Tugan-Baranovszkij „Промышленные кризисы" („Ipari válságok") c. könyvének II. részére hivatkozott. Az 1908-as kiadásban Lenin ehelyett saját „Развитие капитализма в России" („A kapitalizmus fejlődése Oroszországban") c. könyvére utalt, amelynek első kiadása 1899-ben jelent meg. — *145*

41 Marx. Das Kapital. 2. köt. (19. fej. 3. pont.) Berlin 1948. 394. old. — *148*

42 Marx. Das Kapital. 3. köt. (15. fej. 2. pont.) Berlin 1949. 278. old. — *150*

43 Marx. Das Kapital. 2. köt. (16. fej. 3. pont.) Berlin 1948. 316. old. — *163*

43a Lenin. A kapitalizmus fejlődése Oroszországban. 1949. 33—40. old. — *165*

44 Engels. Die Lage der arbeitenden Klasse in England. Berlin 1947. 85—86. old. — *175*

45 *Protekcionizmus* (védővámpolitika) — az a rendszer, amelynek bevezetése esetén a külföldről behozott árukra magas vámokat vetnek ki az ország tőkés iparának, valamint földesúri és kulákgazdaságának a külföldi versennyel szemben való megvédelmezése céljából. Az imperializmus idején a protekcionizmus politikája azt tűzi ki céljául, hogy biztosítsa a tőkés monopóliumoknak a belföldi piacon az áruk felemelt áron való eladását, hogy a monopóliumok a néptömegek kirablása útján extraprofitra tegyenek szert. — *188*

46 *Freetraderek* — a szabadkereskedelem hívei, akik főleg az ipari burzsoázia érdekeit képviselték. A XIX. század harmincas-negyvenes éveiben az angliai freetraderség támaszai a manchesteri ipari vállalkozók voltak, a freetradereket ezért „manchesteristáknak" is nevezték. A freetraderség elméleti megindokolását A. Smith és D. Ricardo műveiben találjuk. — *194*

[47] *„Zur Kritik“* — Marx „Zur Kritik der politischen Ökonomie“ („A politikai gazdaságtan bírálatához“) c. könyve (1859) címének kezdete, amelyet Lenin idéz (lásd Marx. Zur Kritik der politischen Ökonomie. Berlin 1947). Lenin egy részletet idéz ennek a könyvnek orosz fordításából, amelyet P. P. Rumjancev készített és 1896-ban adtak ki; a könyv fordításában számos pontatlanság van. — *196*

[48] Lenin az 1897-es és 1898-as kiadásban a cenzúrára való tekintettel nem közvetlenül Marxra, hanem Sztruvéra hivatkozott, aki Marx „A gothai program kritikája“ c. művének következő helyét idézte:

„Mindezektől eltekintve általában hiba volt az úgynevezett *elosztást* tüntetni fel az ügy lényegének, és erre helyezni a fősúlyt.

A fogyasztási cikkek mindenkori elosztása csak következménye a termelési feltételek megoszlásának ... A vulgáris szocializmus (s ennek révén a demokraták egy része) eltanulta a polgári közgazdászoktól, hogy az elosztást a termelés módjától függetlennek lássa és függetlenül tárgyalja ... Minek újra visszafelé menni, ha már a valóságos tényállás régen világos?“ (Marx—Engels. Válogatott művek. 1949. 2. köt. 18. old.).

Lenin az 1908-as kiadásban közvetlenül Marx „Kritik des Gothaer Programms“-jára hivatkozik. Ezt a Lenintől származó módosítást felvettük Lenin Művei mostani kiadásának szövegébe. — *201*

[49] Marx. Das Kapital. 3. köt. (51. fej.) Berlin 1949. 934, 938—939. és 940. old. — *202*

[50] Marx. Das Kapital. 3. köt. (49. fej.) Berlin 1949. 895. old. — *203*

[51] G. V. Plehanov. A monista történetfelfogás fejlődésének kérdéséhez. 1950. 55. old. — *205*

[52] Marx. Theorien über den Mehrwert. 2. köt. 1. rész. Stuttgart 1905. — *205*

[53] Lenin Sz. N. Juzsakovra mondja gúnyosan, hogy a XIX. század végének „haladó“ publicistája. — *209*

[54] Lenin a cenzúrára való tekintettel a „szocialisták“ (a német eredetiben „Sozialisten“) szót „írók“ szóval helyettesítette.

Lásd Marx. Misère de la philosophie. Párizs 1947. 117. old. — *211*

[55] Marx. Misère de la philosophie. (1847.) Párizs 1947. 57—58. old. — *214*

[56] Marx. Zur Kritik der politischen Ökonomie. (1859.) Berlin 1947. 97. old. — *217*

[57] Ennek a munkának első és második kiadásában (a „Novoje Szlovo" c. folyóiratban, 1897-ben, illetőleg a „Gazdasági tanulmányok és cikkek" c. gyűjteményben, 1898) Lenin a cenzúrára való tekintettel nem nevezi meg Marxot, és Marx „Louis Bonaparte brumaire tizennyolcadikája" c. munkájának ezt a helyét N. Beltov (G. V. Plehanov) „К вопросу о развитии монистического взгляда на историю" („A monista történetfelfogás fejlődésének kérdéséhez") c. könyve alapján idézi.

A harmadik kiadásban („Az agrárkérdés" c. gyűjtemény, 1908) Lenin közvetlenül Marxra és könyvére hivatkozik, a „Маркс. Собрание исторических работ" („Marx. Történelmi munkák gyűjteménye") c. gyűjtemény, Sztpétervár 1906. alapján. Ezt a Lenintől származó módosítást Lenin Műveinek ebben a kiadásában beiktattuk a szövegbe. A Lenin által idézett helyet lásd Marx—Engels. Válogatott művek. 1949. 1. köt. 253. old. — *221*

[58] „*Russzkaja Miszl*" („Orosz Gondolat") — liberális-narodnyik irányzatú havi folyóirat, 1880-tól kezdve jelent meg. Az 1905-ös forradalom után a kadet párt szócsöve lett és P. B. Sztruve szerkesztésében jelent meg. 1918 derekán betiltották. — *221*

[59] Marx és Engels. A Kommunista Párt kiáltványa. Lásd Marx—Engels. Válogatott művek. 1949. 1. köt. 34. old. — *226*

[60] Marx. Das Kapital. 3. köt. (37. fej.) Berlin 1949. 687. old. — *228*

[61] Marx. A tőke. 1. köt. (9. fej.) 1949. 546. old. — *228*

[62] Engels. Die Lage der arbeitenden Klasse in England. Berlin 1947. — *228*

[63] Engels. Die Lage der arbeitenden Klasse in England. Berlin 1947. 23. old. — *237*

64 Marx. A tőke. 1. köt. (13. fej.) 1949. 544. old. Lenin az 1897-es és 1898-as kiadásban az idézet végén Marx „társadalmi forradalom" („der sozialen Revolution") szavait a cenzúrára való tekintettel a „társadalmi átalakulás" szavakkal helyettesítette. Lenin az 1908-as kiadásban ezeket a szavakat a „társadalmi forradalom" szavakkal fordította. Ezt a Lenintől származó módosítást Lenin Műveinek ebben a kiadásában beiktattuk a szövegbe. — *245*

65 Marx—Engels. A Kommunista Párt kiáltványa.

Lenin a cenzúrára való tekintettel az „ez a szocializmus" („dieser Sozialismus") szavakat „ez a tanítás" szavakkal, „a vagyonmegoszlás kiáltó egyenlőtlensége" mondatot pedig a „kiáltó igazságtalanságok a termelésben" mondattal fordította. Lenin Műveinek második-harmadik kiadásától eltérően ebben a kiadásban az „igazságtalanságok a termelésben" szavakat a „vagyonmegoszlás kiáltó igazságtalanságai" szavakkal helyettesítettük. A Lenin által idézett helyet lásd Marx—Engels. Válogatott művek. 1949. 1. köt. 33. és 34. old. — *249*

66 A *gabonatörvényeket* Angliában 1815-ben vezették be. Ezek a törvények magas vámokkal terhelték meg a külföldről behozott gabonát, néha pedig teljesen megtiltották a külföldi gabona behozatalát. A gabonatörvények lehetővé tették, hogy a nagybirtokosok a belső piacon felemeljék a gabonaárakat és óriási járadékra tegyenek szert. A gabonatörvények miatt szívós és hosszú harc folyt a nagybirtokosok és a burzsoázia között, a harc vége az lett, hogy 1846-ban eltörölték ezeket a törvényeket. — *254*

67 Marx. Discours sur la question du libre échange. Lásd Marx. Misère de la philosophie. Párizs 1947. 148—161. old. — *259*

68 *Anti-Corn-Law-League* (Gabonatörvény-ellenes Liga) — a XIX. század harmincas éveinek végén alapították Manchesterben. A Liga élén Cobden és Bright textilgyárosok álltak. A Liga azért harcolt, hogy töröljék el a külföldről behozott gabonára kivetett magas vámokat, amelyek óriási jövedelmet biztosítottak a nagybirtokosoknak. A Liga a gabonaárak leszállítására törekedett, hogy leszállíthassák a munkások munkabérét és növeljék a tőkések hasznát. A Liga általában a szabadkereskedelem mellett kardoskodott és 1846-ban kivívta a kormánynál a gabonatörvények eltörlését. Ezzel

a mozgalommal Marx „Beszéd a szabadkereskedelem kérdéséről" c. munkájában (1847) foglalkozik (lásd Marx. Misère de la philosophie. Párizs 1947. 148—161. old.). — *260*

[69] Marx. Misère de la philosophie. Párizs 1947. 148. old. — *261*

[70] Engels. Die Lage der arbeitenden Klasse in England. Berlin 1947. 253. old. — *261*

[71] „*Die Neue Zeit*" („Az Új Idő") — a német szociáldemokrácia folyóirata; Stuttgartban jelent meg 1883-tól 1923-ig. 1917-ig Kautsky, 1917-től H. Cunow szerkesztette. 1885—1895-ben Engels egyes cikkei a „Neue Zeit"-ban jelentek meg. Engels gyakran adott útmutatásokat a folyóirat szerkesztőségének és élesen bírálta a marxizmustól való eltéréseit. A folyóirat a kilencvenes évek második felétől rendszeresen kezdte közölni a revizionisták cikkeit. Az első imperialista világháború éveiben a folyóirat centrista, kautskysta álláspontot foglalt el és támogatta a szociálsovinizmust. — *261*

[72] Marx és Engels „Német ideológia" c. munkájának egy részéről van szó. Ezt a munkát Marx 1847-ben tette közzé, saját aláírásával, egyes cikkek formájában, a „Westphälisches Dampfboot" c. havi folyóiratban. 1899-ben újra megjelent a német szociáldemokrácia folyóiratában, a „Die Neue Zeit"-ban. Lásd Marx—Engels Gesamtausgabe. 1. rész. 5. köt. 471—516. old. — *261*

[73] Marx. A tőke. 1. köt. (23. fej.) 1949. 733—734. old. — *263*

[74] Marx. Das Kapital. 3. köt. (43. fej.) Berlin 1949. 774. old. — *264*

[75] Engels. Die Lage der arbeitenden Klasse in England. Berlin 1947. 253—254. old. — *267*

[76] Lenin itt a „Beszéd a szabadkereskedelem kérdéséről" c. munka idézett részéből a cenzúrára való tekintettel megváltoztatott (vagy kihagyott) egyes szavakat. Így a „meggyorsítja a társadalmi forradalmat" szavakat a „meggyorsítja ezt a «rombolást»" szavakkal, a „csakis ebben a forradalmi értelemben" mondatot pedig a „csakis ebben az értelemben" mondattal fordította le. Lásd Marx. Misère de la philosophie. Párizs 1947. 161. old. — *267*

[77] „*Az új gyári törvény*" c. brosúrát Lenin 1897 nyarán, a szibé-

riai száműzetésben, a függeléket pedig ugyanazon év őszén írta, miután nyilvánosságra hozták (október elején) a törvény végrehajtására vonatkozó utasításokat. A brosúra kézirata csak 1898 őszén került külföldre. 1899-ben nyomatta ki Genfben a „Munka Felszabadítása" csoport az „Orosz Szociáldemokraták Szövetsége" nyomdájában. — *269*

78 „*Russzkije Vedomosztyi*" („Orosz Közlöny") — napilap, Moszkvában jelent meg 1863-tól kezdődően; a forradalommal szembefordult mérsékelt-liberális értelmiség felfogását fejezte ki. 1905-től kezdve a burzsoá kadet párt jobbszárnyának lapja volt. 1918-ban más ellenforradalmi lapokkal együtt betiltották. — *324*

79 Sz. N. Juzsakov liberális narodnyik „*Közművelődési utópia*" c. cikke „Az egész népre kiterjedő kötelező középiskolai oktatás terve" alcímmel a „Russzkoje Bogatsztvo" 1895. évfolyamának májusi füzetében jelent meg. Lenin a „Gimnáziumi gazdaságok és javító gimnáziumok" c. (lásd ebben a kötetben 64. old.) és „A narodnyik tervkovácsolás gyöngyszemei" c. (lásd ebben a kötetben 479. old.) cikkeiben leleplezte ennek a „tervnek" utópikus és reakciós mivoltát. — *330*

80 „*Az orosz szociáldemokraták feladatai*" c. brosúrát Lenin 1897 végén, a szibériai száműzetésben írta és először a „Munka Felszabadítása" csoport adta ki Genfben, 1898-ban.

Lenin „Az orosz szociáldemokraták feladatai" c. brosúrájának eredeti kéziratát nem találták meg. Ennek a kéziratnak csak egy ismeretlen kéztől származó másolata van meg. 1902-ben megjelent a brosúra második, 1905-ben pedig a harmadik kiadása. Lenin ehhez a két kiadáshoz előszót írt. A brosúra az 1907-ben megjelent V. Iljin. 12 év c. gyűjteménybe is bekerült. Az 1902-es, 1905-ös és 1907-es kiadásból hiányzik „A «Harci Szövetség» a pétervári munkásokhoz és szocialistákhoz" c. kiáltvány, amely a kézirat másolatában és a brosúra első kiadásában toldalék formájában szerepel. Ezt a kiáltványt, amely helyet kapott Lenin Műveinek első, valamint második-harmadik kiadásában, ebbe a kiadásba is felvettük. A kézirat másolatában egyes, a másolótól származó elírások vannak. Pontatlanságok csúsztak be a brosúra első kiadásába is, amelyet a „Munka Felszabadítása" csoport jelentetett meg, külföldön. Ezeket a pontatlanságokat Lenin a későbbi kiadásokban kijavította. — *333*

81 A „*Narodnoje Pravo*" párt — a demokratikus értelmiség

illegális szervezete, amelyet egykori narodovolecok részvételével 1893-ban alapítottak; 1894 tavaszán a cári kormány szétzúzta. Ez a szervezet két programokmányt adott ki: az „Égető kérdés"-t és a „Kiáltvány"-t. A narodopravecokkal mint politikai párttal kapcsolatban Lenin jellemzését lásd Lenin Művei. 1. köt. 345—348. old. és ebben a kötetben 355—357. old. A narodopravecok többsége később belépett az eszerek pártjába. — *337*

82 A „*Narodovolec-csoport*" 1891-ben jött létre és 1896-ban szűnt meg. Ez a csoport fokozatosan elfordult a narodovolec irányzattól és csatlakozott a szociáldemokráciához. A csoport egyes tagjai később az OSzDMP aktív tagjai lettek. A csoport kinyomatta nyomdájában a pétervári „Harci Szövetség a Munkásosztály Felszabadítására" egyes kiadványait, például Lenin „A gyári munkásokon behajtott bírságokról szóló törvény magyarázata" c. brosúráját. Ugyanebben a nyomdában szándékozták kinyomatni Leninnek „A sztrájkokról" c. brosúráját, amelynek kéziratát Lenin a börtönből küldte ki. Ezt azonban nem sikerült kinyomatni, mert a cári kormány a nyomdát felszámolta (a brosúra kéziratát mindeddig nem találták meg). — *337*

83 Az „*Orosz Szociáldemokraták Külföldi Szövetségé*"-t 1894-ben, Genfben alapították a „Munka Felszabadítása" csoport kezdeményezésére. A „Szövetség" saját nyomdával rendelkezett, amelyben forradalmi irodalmat nyomatott; „Rabotnyik" címmel folyóiratot adott ki. Eleinte a „Munka Felszabadítása" csoport vezette a „Szövetséget" és szerkesztette kiadványait. Később a „Szövetségben" az opportunista elemek (a „fiatalok" — az „ökonomisták") kerekedtek felül. 1898 novemberében, a „Szövetség" első kongresszusán, a „Munka Felszabadítása" csoport bejelentette, hogy nem szerkeszti tovább a „Szövetség" kiadványait. A „Munka Felszabadítása" csoport 1900 áprilisában, a „Szövetség" második kongresszusán szakított véglegesen a „Szövetséggel" és lépett ki belőle, amikor is a „Munka Felszabadítása" csoport és a vele egygondolkodásúak kivonultak a kongresszusról és „Szociáldemokrata" néven önálló szervezetet alakítottak. — *337*

84 „Az orosz szociáldemokraták feladatai" c. brosúra kéziratában ezen a helyen nem az „общества" („társadalom"), hanem a „пр—ва" („производства" — „termelés") szó volt. A brosúra első kiadásában (1898) ezt a szót tévesen

„правительства“-nak („kormány“-nak) olvasták és így is jelent meg. A második, Lenin által sajtó alá rendezett kiadásban (1902) ezt a nyilvánvaló hibát kijavították. A „kormány“ szó helyébe a „társadalom“ szót iktatták be. A brosúra 1905-ben, majd 1907-ben, a „12 év“ c. gyüjteményben Leninnek ezzel a helyesbítésével jelent meg. — *338*

85 A „*Munka Felszabadítása*“ csoport — az első orosz marxista csoport, Genfben (Svájc) alapították, 1883-ban. Alapítója G. V. Plehanov volt. A csoport az OSzDMP második kongresszusáig (1903) állt fenn.

A „Munka Felszabadítása“ csoport „nagy munkát végzett a marxizmus terjesztése terén Oroszországban, elméleti alapot készített elő a szociáldemokráciának és megtette az első lépést a munkásmozgalom felé“ („A SzK(b)P története. Rövid tanfolyam“. [I. fej. Rövid összefoglalás.] 5. kiad. 1950. 32. old.). Ez a csoport lefordította orosz nyelvre, külföldön kinyomatta és Oroszországban titokban terjeszteni kezdte a marxizmus megalapítóinak műveit, mint Marx és Engels „A Kommunista Párt kiáltványa“, Marx „Bérmunka és tőke“, Engels „A szocializmus fejlődése az utópiától a tudományig“ és más munkákat. G. V. Plehanov és csoportja, a „Munka Felszabadítása“ csoport, döntő csapást mért a narodnyikságra. De a „Munka Felszabadítása“ csoportnak igen komoly hibái is voltak; ezek a hibák Plehanovnál és a csoport más tagjainál későbbi mensevik nézeteik csíráit jelentették.

A „Munka Felszabadítása“ csoport tevékenységének és történelmi szerepének megítélését lásd „A SzK(b)P története. Rövid tanfolyam“ első fejezetében. — *349*

86 *Blanquizmus* — a francia szocialista mozgalom egyik irányzata, amelyet Louis-Auguste Blanqui, a kiváló forradalmár vezetett (1805—1881).

Blanqui tevékenyen résztvett a franciaországi forradalmi mozgalomban, két ízben halálra ítélték, életének majdnem felét börtönben töltötte.

A marxizmus-leninizmus klasszikusai, akik Blanquit kétségtelen forradalmárnak és a szocializmus lelkes hívének tekintették, egyszersmind élesen bírálták őt szektássága és összeesküvő munkamódszerei miatt. „A blanquizmus — írta Lenin 1906-ban, „A kongresszus eredményeihez“ c. cikkében — olyan elmélet, amely tagadja az osztályharcot. A blanquizmus az emberiségnek a bérrabszolgaságtól való megváltását

nem a proletariátus osztályharcától, hanem egy maroknyi értelmiségi kisebbség összeesküvésétől várja." — *351*

87 *„Az 1894/95-ös kusztárösszeírás Perm kormányzóságban és a «kusztár»-ipar általános kérdései"* c. cikket Lenin 1897-ben, a szibériai száműzetésben írta. Ennek a cikknek anyagát Lenin felhasználta „A kapitalizmus fejlődése Oroszországban" c. könyvében.

A cikk először 1898-ban, a „Gazdasági tanulmányok és cikkek" c. gyűjteményben jelent meg, majd 1908-ban újból megjelent „Az agrárkérdés" c. gyűjteményes kötetben. — *365*

88 Marx. A tőke. I. köt. (24. fej.) 1949. 808—809. old. — *395*

89 Marx. A tőke. I. köt. (13. fej.) 1949. 420. old. — *419*

90 Lenin „A pénzügyminisztérium évkönyvére" gondol. I. rész, Sztpétervár 1869. 225. old. (oroszul). — *441*

91 *Truck-system* — bérfizetési rendszer, lényege az, hogy a munkások bérét árukban fizetik ki, amelyeket a munkások a gyáros tulajdonában levő gyári boltokban kapnak meg. A gyártulajdonosok kényszerítik a munkásokat, hogy munkabérükért, amit nem fizetnek ki nekik pénzben, ezekben a boltokban rosszminőségű és drága fogyasztási cikkeket vásároljanak. Ez a rendszer, amely a munkások kizsákmányolásának kiegészítő eszköze volt, Oroszországban különösen a kusztáripari vidékeken volt elterjedve. — *444*

92 *„Jurigyicseszkij Vesztnyik"* („Jogi Közlöny") — havonta megjelenő burzsoá liberális folyóirat. Moszkvában adták ki 1867-től 1892-ig. — *452*

93 *„Gyelovoj Korreszpongyent"* („Üzleti Tudósító") — napilap, Jekatyerinburgban (a mai Szverdlovszkban) jelent meg 1886-tól 1898-ig. — *458*

94 *„Manchesteristák"* — a polgári politikai gazdaságtanban a „manchesteri iskola" hívei, amely a XIX. század első felében lépett fel a szabadkereskedelem mellett, a kapitalizmus fejlődését korlátozó törvények (a gabonatörvények stb.) eltörlése érdekében. A mozgalom központja Anglia egyik nagy városa, Manchester volt. A „manchesteri iskola" élén Cobden és Bright állt. — *477*

95 *„A narodnyik tervkovácsolás gyöngyszemei“* c. cikket Lenin 1897 végén, a szibériai száműzetésben írta a „Novoje Szlovo“ c. folyóirat számára, amelynek a kormány által való betiltásáról Lenin 1897 decemberében még nem tudott.

1898-ban Lenin a cikket felvette a „Gazdasági tanulmányok és cikkek“ c. gyűjteménybe. — *481*

96 *„Tanítványok“* — Marx és Engels követői. Ezt a kifejezést a XIX. század kilencvenes éveiben a marxisták legális elnevezésére használták. — *482*

97 Engels. Die Lage der arbeitenden Klasse in England. Berlin 1947. 254. old. — *489*

98 *Nagy orosz utópista* — N. G. Csernisevszkij (1828—1889), kimagasló forradalmi demokrata, nagy orosz tudós és kritikus. Az általa szerkesztett „Szovremennyik“ c. folyóiratban terjesztette — „a cenzúra gátjain és sorompóin át — a parasztforradalom eszméjét, a tömegek minden régi hatalom megdöntésére irányuló harcának eszméjét“ (Lenin „Parasztreform“ c. cikke). Csernisevszkij „Az urasági parasztokhoz“ intézett kiáltványban, amelyet a parasztok „felszabadításáról“ kiadott kiáltvány (1861) után írt, a cár és a földesurak elleni felkelésre szólította a paraszttömegeket. Marx Csernisevszkijt nagy orosz tudósnak és kritikusnak nevezte, aki mesterien világított rá a polgári politikai gazdaságtan csődjére. „Csernisevszkij az egyetlen igazán nagy orosz író — írta Lenin —, aki az ötvenes évektől kezdve egészen 1888-ig egységes filozófiai materializmus színvonalán tudott maradni... De Csernisevszkij nem volt képes felemelkedni, helyesebben: az orosz élet elmaradottságánál fogva nem emelkedhetett fel Marx és Engels dialektikus materializmusáig“ (Lenin. „Materializmus és empiriokriticizmus“). 1862-ben a cári kormány letartóztatta Csernisevszkijt és hétévi kényszermunkára és életfogytiglani szibériai száműzetésre ítélte. De a cárizmusnak ezek az üldözései nem törték meg Csernisevszkijt. Élete végéig elszántan harcolt az önkényuralom ellen. — *502*

99 *Novus* — P. B. Sztruve álneve. — *508*

100 Marx—Engels. A Kommunista Párt kiáltványa. Lásd Marx—Engels. Válogatott művek. 1949. I. köt. 15. old. Alább Lenin részletesebben idézi ezt a helyet (lásd a második jegyzetet a kötet 510. oldalán). — *508*

101 Lenin itt a „Novoje Szlovo" c. folyóirat 39. oldalára hivatkozik (9. könyv, 1897 június), ahol „A gazdasági romanticizmus jellemzéséhez" c. cikkének említett helye van (lásd ebben a kötetben 229—230. old.). — *509*

102 Marx. A tőke. 1. köt. 1949. 546—547. old. — *509*

103 Marx—Engels. Válogatott művek. 1949. 1. köt. 225—320. old. — *510*

104 A „*Melyik örökségről mondunk le?*" c. cikket Lenin 1897 végén, a szibériai száműzetésben írta. A cikk 1898-ban jelent meg a „Gazdasági tanulmányok és cikkek" c. gyűjteményben. — *513*

105 Engels „Soziales aus Russland" („Az oroszországi társadalmi viszonyokról") c. brosúrájában (1875) mondta Szkalgyinról, hogy mérsékelt konzervatív. Lásd Marx—Engels. Válogatott művek. 1949. 2. köt. 52. old. — *529*

106 Lenin a XIX. sz. hatvanas éveinek eszmei „örökségéről" szólva, a cenzúrára való tekintettel kénytelen volt Szkalgyinra hivatkozni. Valójában azonban Lenin az említett „örökség" fő képviselőjének N. G. Csernisevszkijt tartotta. 1899 január 26-án, a szibériai száműzetésből írt levelében Lenin a következőket írja: „. . . hiszen sehol sem javaslom, hogy éppen Szkalgyintól vegyük át az örökséget. Hogy az örökséget másoktól kell átvenni — az vitathatatlan. Úgy vélem, hogy védelmemre fog szolgálni (az ellenfelek esetleges támadásaival szemben) a 237. oldalon található megjegyzés (lásd ebben a kötetben 529. old. — *Szerk.)*, ahol éppen Csernisevszkijre céloztam és megindokoltam, hogy miért kényelmetlen őt venni alapul a párhuzamba állításhoz." — *529*

107 „*Zemlegyelcseszkaja Gazeta*" („Földművelésügyi Ujság") — 1834-től adta ki a Földművelésügyi és Kincstáribirtokügyi Minisztérium.

A lap 1917-ben szűnt meg. — *535*

108 „*Vesztnyik Jevropi*" („Európai Híradó") — havonta megjelenő folyóirat. Pétervárott adták ki 1866-tól egészen 1918 nyaráig. A folyóirat az orosz liberális burzsoázia nézeteit képviselte. A kilencvenes évek elejétől rendszeres harcot folytatott a marxizmus ellen. — *539*

[109] Marx. Die heilige Familie. Lásd Marx—Engels Gesamtausgabe. 1. rész. 3. köt. 253. old. — *549*

[110] *N. Kamenszkij* — G. V. Plehanov álneve, aki így írta alá a „Novoje Szlovó"-ban megjelent cikkeit. Lenin itt N. K. Mihajlovszkij támadásaira gondol, amelyeket Plehanovnak a „Novoje Szlovo" 1897 szeptemberi füzetében „A materialista történetfelfogásról" címmel megjelent munkája ellen intézett. — *557*

[111] „*Negyelja*" („A Hét") — liberális-narodnyik hetilap. Pétervárott jelent meg 1866-tól 1901-ig. A lap az önkényuralommal folytatott harc ellen szállt síkra és az úgynevezett „kis ügyek" elméletét hirdette, vagyis arra szólította fel az értelmiséget, hogy mondjon le a forradalmi harcról és hogy „kultúrmunkával" foglalkozzék. — *561*

V. I. LENIN

ÉLETÉNEK ÉS TEVÉKENYSÉGÉNEK DÁTUMAI

(1895—1897)

1895

Február 18 vagy 19 (március 2 vagy 3).	Lenin résztvesz az Oroszország különböző városaiban működő szociáldemokrata csoportok tagjainak pétervári tanácskozásán. A tanácskozáson megvitatják a marxizmusnak szűk körökben való propagálásáról a tömeges politikai agitációra való áttéréssel és a népszerű munkásirodalom kiadásával kapcsolatos kérdéseket.
Április.	Az „Adalékok gazdasági fejlődésünk jellemzéséhez" c. gyüjteményben K. Tulin álnéven megjelenik Lenin „A narodnyikság gazdasági tartalma és bírálata Sztruve úr könyvében" c. munkája. A cári cenzúra a gyüjteményt elkobozta és majdnem minden példányát elégettette.
Április 25 (május 7).	Lenin külföldre utazik, hogy felvegye a kapcsolatot a „Munka Felszabadítása" csoporttal és megismerkedjék a nyugateurópai munkásmozgalommal.
Május.	Lenin Svájcban megismerkedik a „Munka Felszabadítása" csoport tagjaival (G. V. Plehanovval stb.), megállapodik a velük való állandó érintkezés felvételében és a „Rabotnyik" c. cikkgyüjtemény külföldi kiadásában.
Május vége— június (június— július eleje).	Lenin Párizsban él. Megismerkedik P. Lafargue-gal.

Július.	Lenin egy svájci szanatóriumban gyógyíttatja magát.
Július második fele—szeptember eleje (augusztus első fele—szeptember közepe).	Lenin berlini tartózkodása idején a közkönyvtárban dolgozik, megismerkedik a külföldi marxista irodalommal, munkásgyűléseket látogat.
Július 25 (augusztus 6).	Lenin meglátogat egy szociáldemokrata gyűlést, amelyet Berlin munkáskülvárosában (a Niederbarnim kerületben) tartottak.
Szeptember 7 (19).	Lenin hazaérkezik külföldről. Kettősfenekű bőröndjében illegális marxista irodalmat hoz magával.
Szeptember 7 és 29 (szeptember 19 és október 11) között.	Lenin ellátogat Vilnába, Moszkvába és Orehovo-Zujevóba, felveszi a kapcsolatot a helyi szociáldemokrata csoportok tagjaival, megegyezik velük, hogy támogatni fogják a „Rabotnyik" c. cikkgyűjtemény külföldi kiadását.
Szeptember 29 (október 11).	Lenin visszatér Pétervárra.
Ősz.	Lenin Pétervárott megalakítja a „Harci Szövetség a Munkásosztály Felszabadítására" szervezetet.
November.	Lenin a „Rabotnyik" c. cikkgyűjtemény számára több tudósítást küld külföldre az oroszországi munkásmozgalomról.
Legkorábban november 7-én (19-én).	A pétervári „Harci Szövetség" kiadja Leninnek „A Thornton-gyár munkásaihoz és munkásnőihez" írt röplapját.
November 25 (december 7).	Lenin „Gimnáziumi gazdaságok és javító gimnáziumok" c. cikke megjelenik a „Szamarszkij Vesztnyik" c. lapban.
November—december eleje (november—	Lenin előkészíti az illegális „Rabocseje Gyelo", a pétervári „Harci Szövetség" lapja első számának kiadását; megírja „Az orosz munká-

december közepe). sokhoz" c. vezércikket, a „Min törik a fejüket minisztereink?" c. és más cikkeket; szerkeszti a szám anyagát.

December 3 (15). Megkezdik Lenin „A gyári munkásokon behajtott bírságokról szóló törvény magyarázata" c. brosúrájának nyomását.

December 8 (20). A „Harci Szövetség" vezető csoportjának ülésén Lenin vezetésével megvitatják a „Rabocseje Gyelo" sajtó alá rendezett első számát.

December 8-ról 9-re (20-ról 21-re) virradó éjjel. Lenint és a pétervári „Harci Szövetség" több tagját letartóztatják. A. A. Vanyejev letartóztatása és a nála tartott házkutatás során a rendőrség elkobozza a „Rabocseje Gyelo" első számának nyomdakész anyagait. Lenint a letartóztatás után vizsgálati fogházba viszik át.

December 21 (1896 január 2). Lenin első kihallgatása a börtönben.

Az év vége. Lenin a szociáldemokrata párt programjának tervezetét írja.

1896

1896. Lenin a börtönből felveszi a kapcsolatot a pétervári „Harci Szövetség" szabadon maradt tagjaival, segíti a „Szövetség"-et tanácsaival és útmutatásaival, brosúrákat és röplapokat küld ki nekik.

Január eleje. Lenin a börtönben hozzákezd „A kapitalizmus fejlődése Oroszországban" c. munkájának előkészítéséhez.

Legkorábban márciusban. Lenin 1895-ben írt „Engels Frigyes" c. cikke megjelenik a „Rabotnyik" c. cikkgyűjtemény 1—2. számában.

Március 30 (április 11). Lenin második kihallgatása a börtönben.

Május 7 (19).	A harmadik kihallgatás.
Május 27 (június 8).	A negyedik kihallgatás.
Nyár.	Lenin a szociáldemokrata párt programjának magyarázatát írja.
Legkésőbb november 25-én (december 7-én).	A pétervári „Harci Szövetség" kiadja Lenin „A cári kormányhoz" c. röplapját, amelyet a börtönben írt.

1897

Január 29 (február 10).	A cári kormány rendelkezést ad ki, amelynek értelmében Lenint rendőri felügyelet alatt három évre Kelet-Szibériába kell száműzni.
Február 13 (25).	Lenin előtt felolvassák a Kelet-Szibériába való száműzetéséről hozott ítéletet.
Február 14 (26).	Lenint kiengedik a vizsgálati fogságból és engedélyt kap arra, hogy február 17-én (március 1-én) estig Pétervárott tartózkodjék.
Február 14—17 (február 26—március 1).	Lenin Pétervárott találkozik a „Harci Szövetség" más „öreg" tagjaival, akiket a száműzés előtt kiengedtek és a „fiatalokkal". A „Szövetség" „öreg" és „fiatal" tagjainak gyűlésén élesen bírálja a „fiatalok" kialakulóban levő „ökonomizmusát".
Február 17 (március 1).	Lenin Pétervárról Moszkván át a szibériai száműzetésbe utazik.
Február 18—22 (március 2—6).	Lenin a száműzetésbe utaztában megszáll Moszkvában anyjánál, ahol a rendőrség által megengedett időnél két nappal tovább tartózkodik.
Február 22 (március 6).	Lenin elindul Moszkvából a száműzetésbe.
Március 4 (16).	Lenin megérkezik Krasznojarszkba.

Március 9—április 30 (március 21—május 12). Lenin krasznojarszki tartózkodása folyamán Oroszország gazdasági fejlődésének kérdéseivel foglalkozik, G. V. Jugyin helybeli kereskedő személyi könyvtárának könyveit használja fel.

Április—július. Lenin „A gazdasági romanticizmus jellemzéséhez" c. munkája megjelenik a „Novoje Szlovo" c. folyóirat 7—10. számában.

Április 30 (május 12). Lenin Krasznojarszkból, Minuszinszkon keresztül, a száműzetési helyéül kijelölt Susenszkojeba indul.

Május 6 (18). Lenin megérkezik Minuszinszkba.

Május 8 (20). Lenin megérkezik Susenszkoje faluba (Jenyiszej kormányzóság, minuszinszki kerület).

Nyár és ősz. Lenin „Az új gyári törvény" c. brosúrát és annak függelékét írja.

Szeptember 27—28 (október 9—10). Lenin Minuszinszkba utazik; megismerkedik a száműzött narodovolecokkal és narodopravecokkal.

Szeptember 29—október 4 (október 11—16). Lenin Minuszinszkból Tyeszinszkoje faluba utazik a száműzött szociáldemokratákhoz, akiknél öt napig tartózkodik.

November. Lenin „önkényes távozása" Susenszkojeból Minuszinszkba.

Az év második fele. Lenin „Az orosz szociáldemokraták feladatai" c. brosúrát és „Az 1894/95-ös kusztárösszeírás Perm kormányzóságban és a «kusztár»-ipar általános kérdései", „A narodnyik tervkovácsolás gyöngyszemei" és a „Milyen örökségről mondunk le?" c. cikkeket írja.

1897. Lenin a száműzetésben kapcsolatot tart fenn az oroszországi munkásmozgalom központjaival és a külföldi „Munka Felszabadítása" csoporttal, levelez más száműzetési helyeken

tartózkodó szociáldemokratákkal; tovább dolgozik „A kapitalizmus fejlődése Oroszországban“ c. könyvén.

Lenin jogi tanácsokkal segíti Susenszkoje és a környék parasztjait, nagy tekintélynek örvend közöttük.

TARTALOM

1896

1897

KÉPMELLÉKLETEK

3463. Franklin-nyomda Budapest, VIII., Szentkirályi-utca 28.

Felelős: Janka Gyula.